คัมภีร์
มหาปัฏฐาน

(ปัจจยโชติกะ สาธิปปายะ สรูปัตถนิสสยะ)

รจนาโดย

พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ

หลักสูตรชั้นมหาอาภิธรรมิกะเอก

อภิธรรมโชติกะวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

คัมภีร์มหาปัฏฐาน

(หลักสูตรมหาอาภิธรรมิกะเอก)

อภิธรรมโชติกะวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

จัดพิมพ์โดย

มูลนิธิสัทธัมมโชติกะ

จำนวน ๑,๐๐๐ เล่ม

วันที่ ๑ กันยายน พ.ศ. ๒๕๕๘

(สงวนลิขสิทธิ์ตามพระราชบัญญัติ)

คัมภีร์มหาปัฏฐาน

(หลักสูตรมหาอาภิธรรมิกะเอก)

รจนาโดย **พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ**

อภิธรรมโชติกะวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พิมพ์ครั้งที่ ๗ ๑ กันยายน ๒๕๕๘

จำนวน ๑,๐๐๐ เล่ม

พิมพ์ที่ หจก.ทิพยวิสุทธิ์

๒๔๐/๔๒๗-๑๒๙ ถนนจรัญสนิทวงศ์ แขวงบ้านช่างหล่อ เขตบางกอกน้อย กรุงเทพฯ ๑๐๗๐๐

โทร. ๐๒-๔๑๒๗๗๐๗, ๐๒-๔๑๒๗๗๐๙, ๐๒-๔๑๒๕๐๗๐ โทรสาร. ๐๒-๔๑๒๗๗๑๐

นายวิสุทธิ์ อัมไพรวรรณ ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา พ.ศ. ๒๕๕๘

พระอาจารย์สัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ

พระบูรพาจารย์ แห่งอภิธรรมโชติกะวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ผู้ริเริ่มก่อตั้งมูลนิธิสัทธัมมโชติกะ

คำนำ

พิมพ์ครั้งที่ ๗

****

หนังสือมหาปัฏฐานเล่มนี้ ท่านผู้รจนาคือ พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ ได้รจนาไว้เพื่อเป็นหนังสือเรียนในชั้นมหาอาภิธรรมิกะเอก ของอภิธรรมโชติกะวิทยาลัย และเป็นหนังสือคู่มือการศึกษาคัมภีร์ปัฏฐานในพระไตรปิฎกเป็นอย่างดียิ่ง ในฐานะผู้สนใจในการศึกษาพระพุทธศาสนา มีความรำลึกในพระคุณของท่านผู้รจนาอย่างหาประมาณมิได้

ในการพิมพ์ครั้งนี้ อภิธรรมโชติกะวิทยาลัย ได้มอบให้ท่านผู้ทรงคุณวุฒิทางคัมภีร์ปัฏฐาน เพื่อตรวจทานจากหนังสือที่พิมพ์ในครั้งที่ ๕ ให้ถูกต้องยิ่งขึ้น มี ๓ ท่าน คือ **๑. พระครูธรรมธรสุมนต์ นนฺทิโก ๒. พระมหาภาณุวัฒน์ ปิยสีโล ๓. อาจารย์พรชัย เจริญดำรงเกียรติ กับแพทย์หญิงคุณหญิงส่าหรี จิตตินันทน์** เป็นผู้ตรวจพิสูจน์อักษร จัดวรรคตอน เพื่อให้รูปเล่มสมบูรณ์ยิ่งขึ้น หากในการพิมพ์ครั้งนี้ยังมีข้อบกพร่องประการหนึ่งประการใด หวังว่าท่านผู้ทรงคุณค่าทางคัมภีร์ปัฏฐานได้เสนอแนะเพื่อปรับปรุงแก้ไขในโอกาสต่อไป

ในนามอภิธรรมโชติกะวิทยาลัย ขออนุโมทนาแก่ท่านทั้งมวลที่มีส่วนร่วมในการพิมพ์หนังสือเล่มนี้ จงมีส่วนแห่งบุญกุศลและขอบุญกุศลจงอุดหนุนให้ท่านทั้งมวลจงมีแต่ความสุข ความเจริญในหลักธรรม ขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พร้อมทั้งมีปัญญาสามารถประหาณกิเลสเพื่อจะได้เข้าถึงมรรค ผล นิพพาน ในอนาคตกาลอันใกล้นี้เทอญ.

พระครูธรรมธรสุมนต์ นนฺทิโก
ผู้อำนวยการอภิธรรมโชติกะวิทยาลัย
๑ กันยายน ๒๕๕๘

คำนำ

พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ทรงเป็นเทพยิ่งกว่าเทพทั้งหลาย เป็นผู้ซึ่งเทพยดาและอสูรถวายการบูชาแล้ว ทรงมีพระสังวรอันหมดจด ทรงมีพระวิริยภาพอันยิ่งใหญ่ เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ทรงแสวงหาพระสัมมาสัมโพธิญาณ เป็นองค์ที่ ๗ ทรงระงับดับนามและรูปได้สนิท ครั้นทรงแสดงยมกปกรณ์จบลงแล้ว จึงทรงแสดงปกรณ์ที่ ๗ ทั้งโดยอรรถและโดยธรรม ชื่อว่า ปัฏฐาน อันเป็นพระเทศนาที่ประดับด้วยนัยอันลึกซึ้งยิ่ง

พระอภิธรรมปิฎกทั้ง ๗ ปกรณ์นั้น ปัฏฐานจัดเป็นปกรณ์ที่มีความวิจิตรพิสดารมากกว่าปกรณ์อื่น เพราะเป็นการแสดงความสัมพันธ์ระหว่างธรรม ๖ หมวด คือ

๑. ปัฏฐาน ๖
๒. ธัมมนยะ ๔
๓. มหาวาระ ๗
๔. ปัจจัย ๒๔
๕. สังขยาวาระ ๒ และ
๖. ปัจจยนยะ ๔

ซึ่งเป็นไปในรูปแบบของคำถามคำตอบ รวมเป็นคำถามทั้งสิ้น ๔๐๔,๔๔๘,๕๓๓,๒๔๘ คำถาม (ตามนัยของท่านอรรถกถาจารย์) นับว่าเป็นอุปสรรคมากในการศึกษาเพื่อที่จะให้เกิดความเข้าใจโดยละเอียด และเพื่อที่จะศึกษาให้ครบถ้วนทุกคำถามคำตอบ

ในปี พ.ศ. ๒๔๔๔ ท่านพระอาจารย์สัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ ปฐมาจารย์ แห่งอภิธรรมโชติกะวิทยาลัยฯ ผู้มีความเชี่ยวชาญด้านพระอภิธรรมปิฎก จึงได้รจนาหนังสือที่ใช้เป็นแนวทางหรือคู่มือในการศึกษาปัฏฐานปกรณ์ และใช้เป็นหลักสูตรการเรียนการสอนในชั้นมหาอาภิธรรมิกะเอก ขึ้นเล่มหนึ่ง มีชื่อว่า **มหาปัฏฐานสาธิปปายสรูปัตถนิสสยะ** นับว่าเป็นหนังสือที่มีคุณค่ามาก เพราะว่ามีเนื้อหาสาระอย่างละเอียดที่จะใช้เป็นกุญแจไขไปสู่ขุมทรัพย์ทางปัญญา คือปัฏฐานปกรณ์ ได้โดยสะดวกยิ่งขึ้น และหนังสือดังกล่าวนี้ได้ก่อให้เกิดความสนใจในการศึกษาปัฏฐานปกรณ์มากยิ่งขึ้น ทั้งนี้ ก็ด้วยความเมตตาเสียสละอย่างสูงของท่านพระอาจารย์สัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ

ต่อจากนั้นอีก ๑๔ ปี คือ ในปี พ.ศ. ๒๕๐๘ ได้มีการจัดพิมพ์หนังสือเล่มนี้ขึ้นเป็นครั้งที่ ๒ ซึ่งการพิมพ์ในครั้งนั้นได้มีการจัดเรียงลำดับของเนื้อหาสาระใหม่ ซึ่งต่างจากการพิมพ์ครั้งแรก และต่อมาในปี พ.ศ. ๒๕๑๗ ก็ได้จัดพิมพ์เป็นครั้งที่ ๓ จำนวน ๑,๐๐๐ เล่ม โดยคง

รูปแบบและเนื้อหาไว้เช่นเดิม รวมเวลาถึงปัจจุบันนี้ได้ ๑๕ ปี หนังสือดังกล่าวได้หมดลง ทางมูลนิธิสัทธัมมโชติกะได้เห็นความสำคัญของการเผยแพร่พระสัทธรรมต่อไป จึงได้แต่งตั้งคณะกรรมการขึ้นชุดหนึ่งเพื่อทำหน้าที่จัดพิมพ์ขึ้นใหม่ และประชุมปรึกษาหารือเพื่อปรับปรุงข้อความที่ยังไม่ชัดเจน รวมทั้งเพิ่มเติมพระบาลีที่สำคัญ เช่น บาลีสภาคะ บาลีฆฏนา เป็นต้น ส่วนรูปแบบของหนังสือและเนื้อหาสาระคงเดิมทุกประการ รวมเวลาทั้งสิ้น ๕ เดือนก่อนทำการจัดพิมพ์ ซึ่งนับเป็นการพิมพ์ครั้งที่ ๔ หากมีข้อบกพร่องประการใดก็ตาม ในหนังสือเล่มนี้ขอความอนุเคราะห์จากท่านผู้รู้ทั้งหลายกรุณาแนะนำแก่ทางคณะกรรมการด้วย เพื่อจักได้นำไปปรับปรุงแก้ไขให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้นในการพิมพ์ครั้งต่อไป

สำหรับการพิมพ์ในครั้งนี้ ขออนุโมทนาในกุศลเจตนาของ พระอาจารย์มหาภาณุวัฒน์ ปิยสีโล และ พ.อ. เสงี่ยม จันทร์กระจ่าง ที่ได้กรุณาเสียสละเวลาช่วยพิสูจน์อักษรให้เป็นอย่างดี ขอกราบขอบพระคุณท่านพระครูสุมณฑ์ภาวนานุรักษ์ (พระอาจารย์ประสาท สุปณฺฑิโต) เจ้าอาวาสวัดกลาง เจ้าคณะอำเภอบางปลาม้า จังหวัดสุพรรณบุรี ซึ่งเป็นพระอภิธรรมบัณฑิตรุ่นแรก ที่มีความเมตตาให้คำแนะนำอันมีค่าและเป็นประโยชน์ในการปรับปรุงหนังสือดังกล่าว และขออนุโมทนาในกุศลธรรมทานของท่านที่มีจิตศรัทธาบริจาคปัจจัย เพื่อสร้างหนังสือดังกล่าวนี้ทุกท่าน

ด้วยอำนาจแห่งคุณพระศรีรัตนตรัย และการประกอบมหากุศลกรรมร่วมกันในครั้งนี้ จงเป็นพลวปัจจัยให้ท่านทั้งหลายเจริญด้วย สติ ปัญญา แตกฉานในปัจจัยต่างๆ ยิ่งๆ ขึ้นไป จนสิ้นปัจจัย และบรรลุมรรค ผล นิพพาน โดยทั่วกันเทอญ.

พระครูธรรมธรสุมนต์ นนฺทิโก

ผู้อำนวยการอภิธรรมโชติกะวิทยาลัย

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

คำแนะนำการใช้หนังสือ

* * * * * * * * *

ในหนังสือเล่มนี้อาจแบ่งแนวทางการศึกษาได้ ๓ วิธี คือ

๑. ศึกษาไปตามลำดับหัวข้อในหนังสือ

หมายถึง การศึกษาครั้งละ ๒๔ ปัจจัย ไปตามลำดับหัวข้อในหนังสือ โดยยึดหัวข้อในหนังสือเป็นหลักดังนี้

๑) ปัจจยุทเทสพระบาลี และคำแปล*
๒) ปัจจยนิทเทสพระบาลี และคำแปล
พร้อมทั้งจำแนกบทและเนื้อความองค์ธรรม
และปัจจัยสงเคราะห์ (ฆฏนา)
๓) สรุปเนื้อความ ๓ ประการ
พร้อมทั้งจำแนกโดยลักษณะ และชาติ กาล สัตติ
๔) ปัญหาวารวิภังค์
๕) วจนัตถะและคำอธิบาย

เช่น ศึกษาเหตุปัจจัย จนถึง อวิคตปัจจัย ในเรื่องของปัจจยุทเทสจนจบ แล้วจึงศึกษาเหตุปัจจัย จนถึงอวิคตปัจจัย ในเรื่องของปัจจยนิทเทส ฯลฯ ศึกษาเหตุปัจจัย จนถึงอวิคตปัจจัย ในเรื่องของวจนัตถะและคำอธิบาย เป็นอันจบการศึกษาวิธีที่ ๑ (เป็นวิธีการศึกษาไปโดยลำดับตามหัวข้อที่มีปรากฏอยู่ในหนังสือ)

๒. ศึกษาครั้งละหนึ่งปัจจัยตามลำดับหัวข้อที่กำหนดใหม่

หมายถึง การศึกษาครั้งละ ๑ ปัจจัย ไปตามลำดับหัวข้อในหนังสือ ๕ หัวข้อ (เหมือนข้อ ๑) แต่จัดเรียงลำดับใหม่ ดังนี้ :-

๑) วจนัตถะและคำอธิบาย
๒) ปัจจยุทเทสพระบาลี และคำแปล
๓) ปัจจยนิทเทสพระบาลี และคำแปล
พร้อมทั้งจำแนกบทและเนื้อความองค์ธรรม
(ควรเว้นเรื่องที่เกี่ยวกับปัจจัยสงเคราะห์)

---

* ปัจจยุทเทสพระบาลีในหนังสือนี้ ท่านแสดงไว้ ๒ แห่ง คือ ปัจจยุทเทสพระบาลีและคำแปลของปัจจัย ๒๔ และอีกแห่งหนึ่งท่านแสดงรวมกันไว้กับปัจจยนิทเทส ตอนที่แสดงอารัมภบทของปัจจยนิทเทสทั้งหมด

๔) สรุปเนื้อความ ๓ ประการ
พร้อมทั้งจำแนกโดยลักษณะ และชาติ กาล สัตติ

๕) ปัญหาวารวิภังค์
(ควรเว้นเรื่องที่เกี่ยวกับปัจจัยสงเคราะห์ไว้ก่อน)

๖) ปัจจัยสงเคราะห์

๖.๑ สภาคะ (แสดงไว้ที่ตอนท้ายของปัญหาวารวิภังค์ในแต่ละปัจจัย)

๖.๒ ฆฏนา (แสดงไว้ที่ตอนท้ายของปัจจยนิทเทสในแต่ละปัจจัย)

การศึกษาเรื่องปัจจัยสงเคราะห์ (สภาคะ, ฆฏนา) นั้น ควรดูหลักฐานจากพระบาลีในภาคผนวกของหนังสือเล่มนี้ด้วย จะทำให้เกิดความเข้าใจชัดเจนยิ่งขึ้น

เช่น ศึกษาเหตุปัจจัยในเรื่องของวจนัตถะและคำอธิบายจบแล้ว ก็ศึกษาเหตุปัจจัยในเรื่องของปัจจยุทเทสต่อไป ฯลฯ ศึกษาเหตุปัจจัยในเรื่องของปัจจัยสงเคราะห์ เป็นอันจบการศึกษาในเรื่องของเหตุปัจจัยทั้งหมด แล้วจึงเริ่มศึกษาอารัมมณปัจจัยต่อไปในทำนองเดียวกับเหตุปัจจัย จนกระทั่งถึง อวิคตปัจจัย เป็นอันจบการศึกษาวิธีที่ ๒

๓. ศึกษาครั้งละหนึ่งชาติ (หรือครั้งละหนึ่งกลุ่ม) ตามลำดับหัวข้อที่กำหนดใหม่

หมายถึง การศึกษาครั้งละ ๑ ชาติ (กลุ่ม) ไปตามลำดับหัวข้อในหนังสือที่กำหนดใหม่ (เหมือนหัวข้อในวิธีที่ ๒) ก็เหมือนกับการศึกษาครั้งละ ๑ ปัจจัย ในวิธีที่ ๒ นั่นเอง แต่แทนที่จะศึกษาตั้งแต่ปัจจัยที่ ๑ เรื่อยไปจนถึงปัจจัยที่ ๒๔ ก็เริ่มศึกษาตั้งแต่ปัจจัยที่อยู่ในสหชาตชาติ ๑๕ ปัจจัยให้จบเสียก่อน แล้วจึงศึกษาปัจจัยที่อยู่ในอารัมมณชาติ ๘ ปัจจัยต่อไป จนกระทั่งถึงปัจจัยที่อยู่ในชาติสุดท้าย คือ นานักขณิกัมมชาติ ๑ ปัจจัย เป็นอันจบการศึกษาวิธีที่ ๓ การศึกษาด้วยวิธีนี้ จะทำให้เกิดความเข้าใจมากขึ้นและง่ายขึ้นในการคิดหาปัจจัยสงเคราะห์

อนึ่ง การศึกษาวิธีที่ ๒ เหมาะสำหรับผู้ที่ต้องการจะทราบรายละเอียดทั้งหมดของแต่ละปัจจัย ซึ่งทำให้เกิดความเข้าใจที่ต่อเนื่องกันไปไม่ขาดตอน และไม่เกิดความสับสนหรือสงสัยในการคิดหาปัจจัยสงเคราะห์ เพราะว่าจะศึกษาเป็นเรื่องสุดท้ายหลังจากศึกษารายละเอียดเบื้องต้นมาแล้ว ส่วนการศึกษาวิธีที่ ๓ นั้น เหมาะสำหรับผู้ที่ต้องการจะคิดหาปัจจัยสงเคราะห์โดยที่ไม่จำเป็นต้องเรียนจนจบถึง ๒๔ ปัจจัยก่อน และทำให้มองเห็นลักษณะที่เหมือนกันและต่างกันของปัจจัยต่าง ๆ ได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

* * * * * * * * *

สารบัญ

* * * * * * * * *

เรื่อง	หน้า
แถลงปกรณ์	
คำนำพิมพ์ครั้งที่ ๕	ก
คำนำพิมพ์ครั้งที่ ๔	ข
คำแนะนำการใช้หนังสือ	ฆ
คำนอบน้อมพระรัตนตรัย	๑
ตารางสหชาตฆฏนาเล็ก ๒๕๕	๓
องค์ธรรมรวมของสหชาตชาติเล็ก	๔
องค์ธรรมรวมของสุทธปกิณณกฆฏนา	๔
ตารางสหชาตฆฏนาใหญ่-กลาง ๕๗	๕
ตารางสุทธปกิณณกฆฏนา ๖๔	๖
ปัฏฐานปกรณ์	๗
ในคัมภีร์มหาปัฏฐาน มีปัฏฐาน ๖ หมวด ทรงแสดงหมวดละ ๔ นัย	๑๑
แสดงมาติกาบทในปัฏฐาน ๖ หมวด	๑๑
ในปัฏฐานหมวดหนึ่งๆ ทรงจำแนกเป็น ๔ นัย เรียกว่า ธัมมนยะ	๑๒
จำนวนปัฏฐานโดยสังเขปในคัมภีร์ปัฏฐาน	๑๔
การคิดจำนวนปัฏฐานในปัฏฐาน ๖ หมวด และธัมมนยะทั้ง ๔	๑๔
คำชี้แจงตัวอย่างพระบาลีและแนวทางการศึกษา	๑๖
วจนัตถะของคำว่าปัจจัย ปัจจยุปบัน และปัจจนิก	๑๗
ปัจจยุทเทสพระบาลีและคำแปล	๑๘
ปัจจยนิทเทส พระบาลีและคำแปล	๑๙
อนุสนธิ	๑๙
๑. ปัจจยนิทเทส	๑๙ ถึง ๑๓๖
๑. เหตุปัจจยนิทเทส อารัมภบท	๒๐
พระบาลี และคำแปล จำแนกบท และเนื้อความองค์ธรรม	๒๐
ปัจจัยสงเคราะห์ (ฆฏนา) ในเหตุปัจจัยโดยพิสดาร	๒๑
คำอธิบาย	๒๖
๒. อารัมมณปัจจยนิทเทส อารัมภบท	๓๑
พระบาลี และคำแปลโดยลำดับ	๓๑
จำแนกบท และเนื้อความองค์ธรรม	๓๒

เรื่อง	หน้า
อารัมมณปกิณณกฆฏนา ๕	๓๗
คำอธิบาย	๓๘
๓. **อธิปติปัจจยนิทเทส อารัมภบท**	๔๔
พระบาลี และคำแปลโดยลำดับ	๔๔
จำแนกบท และเนื้อความองค์ธรรม	๔๕
อธิบายในสหชาตาธิปติ	๕๐
อธิบายในอารัมมณาธิปติ	๕๑
๔. **อนันตรปัจจยนิทเทส อารัมภบท**	๕๔
พระบาลี และคำแปลโดยลำดับ	๕๔
จำแนกบท และเนื้อความองค์ธรรม	๕๖
อนันตรปกิณณกฆฏนา ๓	๖๒
คำอธิบาย	๖๓
๕. **สมนันตรปัจจยนิทเทส อารัมภบท**	๖๕
๖. **สหชาตปัจจยนิทเทส อารัมภบท**	๖๖
พระบาลี และคำแปลโดยลำดับ	๖๖
จำแนกบท และเนื้อความองค์ธรรม	๖๗
คำอธิบาย	๖๙
๗. **อัญญมัญญปัจจยนิทเทส อารัมภบท**	๗๑
พระบาลี และคำแปลโดยลำดับ	๗๑
จำแนกบท และเนื้อความองค์ธรรม	๗๑
คำอธิบาย	๗๒
๘. **นิสสยปัจจยนิทเทส อารัมภบท**	๗๓
พระบาลี และคำแปลโดยลำดับ	๗๓
จำแนกบท และเนื้อความองค์ธรรม	๗๔
คำอธิบาย	๗๖
๙. **อุปนิสสยปัจจยนิทเทส อารัมภบท**	๘๓
พระบาลี และคำแปลโดยลำดับ	๘๓
จำแนกบท และเนื้อความองค์ธรรม	๘๕
คำอธิบาย	๙๑
๑๐. **ปุเรชาตปัจจยนิทเทส อารัมภบท**	๙๓
พระบาลี และคำแปลโดยลำดับ	๙๓

เรื่อง	หน้า
จำแนกบท และเนื้อความองค์ธรรม	๙๔
คำอธิบาย	๙๕
๑๑. ปัจฉาชาตปัจจยนิทเทส อารัมภบท	๙๖
พระบาลี และคำแปล	๙๖
จำแนกบท และเนื้อความองค์ธรรม	๙๖
คำอธิบาย	๙๘
๑๒. อาเสวนปัจจยนิทเทส อารัมภบท	๙๙
พระบาลี และคำแปล	๙๙
จำแนกบท และเนื้อความองค์ธรรม	๙๙
คำอธิบาย	๑๐๑
๑๓. กัมมปัจจยนิทเทส อารัมภบท	๑๐๓
พระบาลี และคำแปล	๑๐๓
จำแนกบท และเนื้อความองค์ธรรม	๑๐๓
กัมมปกิณณกฆฏนา ๒	๑๐๕
สหชาตกัมมฆฏนา ๙ อวิปากฆฏนา ๔	๑๐๕
คำอธิบาย	๑๐๖
๑๔. วิปากปัจจยนิทเทส อารัมภบท	๑๐๗
พระบาลี และคำแปล	๑๐๗
จำแนกบท และเนื้อความองค์ธรรม	๑๐๗
คำอธิบาย	๑๐๘
๑๕. อาหารปัจจยนิทเทส อารัมภบท	๑๐๙
พระบาลี และคำแปล	๑๐๙
จำแนกบท และเนื้อความองค์ธรรม	๑๐๙
นามอาหารฆฏนา ๓๓	๑๑๐
คำอธิบาย	๑๑๕
๑๖. อินทริยปัจจยนิทเทส อารัมภบท	๑๑๗
พระบาลี และคำแปลโดยลำดับ	๑๑๗
จำแนกบท และเนื้อความองค์ธรรม	๑๑๘
สหชาตินทริยฆฏนา ๗๒	๑๑๙
คำอธิบาย	๑๒๑

เรื่อง	หน้า
๑๗. **ฌานปัจจยนิทเทส อารัมภบท**	๑๒๒
พระบาลี และคำแปล	๑๒๒
จำแนกบท และเนื้อความองค์ธรรม	๑๒๒
ฌานฆฏนา ๓๖	๑๒๒
คำอธิบาย	๑๒๓
๑๘. **มัคคปัจจยนิทเทส อารัมภบท**	๑๒๔
พระบาลี และคำแปล	๑๒๔
จำแนกบท และเนื้อความองค์ธรรม	๑๒๔
มัคคฆฏนา ๕๗	๑๒๕
คำอธิบาย	๑๒๖
๑๙. **สัมปยุตตปัจจยนิทเทส อารัมภบท**	๑๒๘
พระบาลี และคำแปล	๑๒๘
จำแนกบท และเนื้อความองค์ธรรม	๑๒๘
คำอธิบาย	๑๒๘
๒๐. **วิปปยุตตปัจจยนิทเทส อารัมภบท**	๑๒๙
พระบาลี และคำแปล	๑๒๙
จำแนกบท และเนื้อความองค์ธรรม	๑๒๙
คำอธิบาย	๑๓๑
๒๑. **อัตถิปัจจยนิทเทส และ ๒๔. อวิคตปัจจยนิทเทส อารัมภบท**	๑๓๒
พระบาลี และคำแปลโดยลำดับ	๑๓๒
๒๒. **นัตถิปัจจยนิทเทส อารัมภบท**	๑๓๕
พระบาลี และคำแปล	๑๓๕
๒๓. **วิคตปัจจยนิทเทส อารัมภบท**	๑๓๖
พระบาลี และคำแปล	๑๓๖
ความหมายของคำว่า ฆฏนา	๑๓๗
๒. สรุปเนื้อความ ๓ ประการในปัจจัย ๒๔	๑๓๘ ถึง ๑๖๗
๑. สรุปเนื้อความ ๓ ประการ ของ **เหตุปัจจัย** จำแนก โดยลักษณะ เป็นต้น	๑๓๘
๒. ” ๓ ” ” **อารัมมณปัจจัย** ” ” ”	๑๓๙
๓. ” ๓ ” ” **อธิปติปัจจัย** ” ” ”	๑๓๙
๔. ” ๓ ” ” **อนันตรปัจจัย** ” ” ”	๑๔๓
๕. ” ๓ ” ” **สมนันตรปัจจัย** ” ” ”	๑๔๔

เรื่อง									หน้า
๖.	สรุปเนื้อความ	๓	ประการ	ของ	สหชาตปัจจัย	จำแนก	โดยลักษณะ	เป็นต้น	๑๔๔
๗.	”	๓	”	”	อัญญมัญญปัจจัย	”	”	”	๑๔๕
๘.	”	๓	”	”	นิสสยปัจจัย	”	”	”	๑๔๖
๙.	”	๓	”	”	อุปนิสสยปัจจัย	”	”	”	๑๔๙
๑๐.	”	๓	”	”	ปุเรชาตปัจจัย	”	”	”	๑๕๒
๑๑.	”	๓	”	”	ปัจฉาชาตปัจจัย	”	”	”	๑๕๓
๑๒.	”	๓	”	”	อาเสวนปัจจัย	”	”	”	๑๕๔
๑๓.	”	๓	”	”	กัมมปัจจัย	”	”	”	๑๕๕
๑๔.	”	๓	”	”	วิปากปัจจัย	”	”	”	๑๕๖
๑๕.	”	๓	”	”	อาหารปัจจัย	”	”	”	๑๕๗
๑๖.	”	๓	”	”	อินทริยปัจจัย	”	”	”	๑๕๙
๑๗.	”	๓	”	”	ฌานปัจจัย	”	”	”	๑๖๑
๑๘.	”	๓	”	”	มัคคปัจจัย	”	”	”	๑๖๑
๑๙.	”	๓	”	”	สัมปยุตตปัจจัย	”	”	”	๑๖๒
๒๐.	”	๓	”	”	วิปปยุตตปัจจัย	”	”	”	๑๖๓
๒๑.	”	๓	”	”	อัตถิปัจจัย และ	”	”	”	๑๖๔
๒๔.	”	๓	”	”	อวิคตปัจจัย	”	”	”	๑๖๔
๒๒.	”	๓	”	”	นัตถิปัจจัย และ	”	”	”	๑๖๗
๒๓.	”	๓	”	”	วิคตปัจจัย	”	”	”	๑๖๗

๓. ปัญหาวารวิภังค์ในปัจจัย ๒๔ ๑๖๘ ถึง ๓๗๐

ปัญหาวารวิภังค์	แห่ง		เหตุปัจจัย	๑๖๘
”	”	”	อารัมมณปัจจัย	๑๗๙
”	”	”	อารัมมณาธิปติปัจจัย	๒๒๐
”	”	”	สหชาตาธิปติปัจจัย	๒๓๖
”	”	”	อนันตรปัจจัย	๒๔๕
”	”	”	สมนันตรปัจจัย	๒๕๘
”	”	”	สหชาตปัจจัย	๒๕๙
”	”	”	อัญญมัญญปัจจัย	๒๗๓
”	”	”	สหชาตนิสสยปัจจัย	๒๗๖

เรื่อง				หน้า
ปัญหาวารวิภังค์		แห่ง	วัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัย	๒๗๖
”	”	”	อุปนิสสยปัจจัย	๒๘๗
”	”	”	ปกตูปนิสสยปัจจัย	๒๘๗
”	”	”	วัตถุปุเรชาตปัจจัย	๓๐๓
”	”	”	อารัมมณปุเรชาตปัจจัย	๓๐๓
”	”	”	ปัจฉาชาตปัจจัย	๓๐๗
”	”	”	อาเสวนปัจจัย	๓๑๑
”	”	”	สหชาตกัมมปัจจัย	๓๑๕
”	”	”	นานักขณิกกัมมปัจจัย	๓๒๒
”	”	”	วิปากปัจจัย	๓๒๖
”	”	”	รูปอาหารปัจจัย	๓๒๘
”	”	”	นามอาหารปัจจัย	๓๒๙
”	”	”	สหชาตินทริยปัจจัย	๓๓๖
”	”	”	ปุเรชาตินทริยปัจจัย	๓๔๒
”	”	”	รูปชีวิตินทริยปัจจัย	๓๔๓
”	”	”	ฌานปัจจัย	๓๔๕
”	”	”	มัคคปัจจัย	๓๕๐
”	”	”	สัมปยุตตปัจจัย	๓๕๕
”	”	”	สหชาตวิปปยุตตปัจจัย	๓๕๘
”	”	”	วัตถุปุเรชาตวิปปยุตตปัจจัย	๓๖๐
”	”	”	วัตถารัมมณปุเรชาตวิปปยุตตปัจจัย	๓๖๑
”	”	”	ปัจฉาชาตวิปปยุตตปัจจัย	๓๖๒
”	”	”	สหชาตัตถิปัจจัย	๓๖๓
”	”	”	วัตถุปุเรชาตัตถิปัจจัย	๓๖๖
”	”	”	อารัมมณปุเรชาตัตถิปัจจัย	๓๖๗
”	”	”	ปัจฉาชาตัตถิปัจจัย	๓๖๙
”	”	”	อาหารัตถิปัจจัย	๓๗๐
”	”	”	อินทริยัตถิปัจจัย	๓๗๐
”	”	”	นัตถิปัจจัย	๓๗๐
”	”	”	วิคตปัจจัย	๓๗๐
”	”	”	อวิคตปัจจัย	๓๗๐

เรื่อง				หน้า
			๔. วจนัตถะและคำอธิบายในเหตุปัจจัย	๓๗๐ ถึง ๔๒๐
วจนัตถะและคำอธิบายใน			**เหตุปัจจัย**	๓๗๐
”	”	”	**อารัมมณปัจจัย**	๓๗๒
”	”	”	**อธิปติปัจจัย**	๓๗๔
”	”	”	**อนันตรปัจจัย**	๓๗๖
”	”	”	**สมนันตรปัจจัย**	๓๗๗
”	”	”	**สหชาตปัจจัย**	๓๘๐
”	”	”	**อัญญมัญญปัจจัย**	๓๘๑
”	”	”	**นิสสยปัจจัย**	๓๘๔
”	”	”	**อุปนิสสยปัจจัย**	๓๘๖
”	”	”	**ปุเรชาตปัจจัย**	๓๘๙
”	”	”	**ปัจฉาชาตปัจจัย**	๓๙๐
”	”	”	**อาเสวนปัจจัย**	๓๙๒
”	”	”	**กัมมปัจจัย**	๓๙๔
”	”	”	**วิปากปัจจัย**	๓๙๙
”	”	”	**อาหารปัจจัย**	๔๐๒
”	”	”	**อินทริยปัจจัย**	๔๐๓
”	”	”	**ฌานปัจจัย**	๔๐๘
”	”	”	**มัคคปัจจัย**	๔๑๐
”	”	”	**สัมปยุตตปัจจัย**	๔๑๒
”	”	”	**วิปปยุตตปัจจัย**	๔๑๓
”	”	”	**อัตถิปัจจัย**	๔๑๕
”	”	”	**นัตถิปัจจัย**	๔๑๗
”	”	”	**วิคตปัจจัย**	๔๑๘
”	”	”	**อวิคตปัจจัย**	๔๒๐
			๕. สรุปปัจจัย ๒๔	๔๒๒ ถึง ๔๒๘
สรุปปัจจัย ๒๔ เมื่อแบ่งออกโดยพิสดารได้จำนวน ๔๗ ปัจจัย				๔๒๒
สรุปปัจจัยธรรม และปัจจยุปบันธรรมในปัจจัย ๔๗				๔๒๓
สรุปจำนวนชาติในปัจจัย ๒๔ หรือ ๔๗				๔๒๔

เรื่อง	หน้า
สรุปจำนวนกาลในปัจจัย ๒๔ หรือ ๔๗	๔๒๖
สรุปลักษณะของอำนาจที่ช่วยอุปการะในปัจจัย ๔๗	๔๒๗
สรุปจำนวนภูมิในปัจจัย ๒๔ หรือ ๔๗	๔๒๗
ในปัจจัย ๒๔ นี้พระองค์ทรงแสดงโดยความเป็นคู่ ๆ กัน ๕ คู่ คือ	๔๒๘
ปจฺจยานุโลมํ สงฺขฺยาวาโร	๔๓๐-๔๕๘
ปจฺจนียุทฺธาโร	๔๕๘
ภาคผนวก สภาคะ-ฆฏนา	๔๖๐
รายนามผู้บริจาคพิมพ์หนังสือ	๔๖๒

คำนอบน้อมพระรัตนตรัย

* * * * * * * * *

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

อนฺตำ ชาติชราทีนำ อกาสิ ทุปทุตฺตโม

อเนกุสฺสาหจิตฺเตน อสฺสาเสนฺตำ นมามิหำ.

พระพุทธเจ้าพระองค์ใด ผู้สูงสุดกว่าสัตว์สองเท้า ได้ทรงทำแล้วซึ่งที่สุดแห่งทุกข์ทั้งหลาย มี ชาติ ชรา เป็นต้น ด้วยจิตมีความอุตสาหะมิใช่น้อย ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ผู้ให้หายใจคล่องอยู่.

นุเทติ ราคจิตฺตานิ นุทาเปติ ปรำ ชนำ

นุนอตฺถำ มนุสฺสานำ นุสาสนฺตำ นมามิหำ.

พระพุทธเจ้าพระองค์ใด ย่อมบรรเทาเสียซึ่งราคจิตทั้งหลาย ยังชนอื่นให้บรรเทาอยู่ ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ผู้ตามสอนอยู่ซึ่งอรรถอันสละสลวยแก่มนุษย์ทั้งหลาย.

วนฺตราคำ วนฺตโทสำ วนฺตโมหำ วนฺตปาปำ

วนฺตพาลา มิจฺฉทินฺนำ วนฺตตนฺตำ นมามิหำ.

พระธรรมใดคาย ราคะ โทสะ โมหะ และคายบาปออกทิ้งแล้ว คายความพาล ความเห็นผิด ออกทิ้ง ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระธรรมนั้น ซึ่งคายบาปทั้งปวงหมดสิ้นแล้ว.

ตาเรสิ สพฺพสตฺตานำ ตาเรสิ โอรมตีรำ

ตาเรนฺตำ โมกฺขสำสารำ ตาเรนฺตนฺตำ นมามิหำ.

พระธรรมใดยังสรรพสัตว์ให้ข้ามโอฆะ ๔ ให้ข้ามฝั่งนี้ ให้ถึงฝั่งโน้น ให้หลุดพ้นจากกิเลสและกองทุกข์ ให้ข้ามพ้นวัฏสงสาร ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระธรรมนั้น ซึ่งยังสรรพสัตว์ให้พ้นจากสังสารวัฏตัดตรงเข้าสู่พระนิพพาน.

ลิโต โย สพฺพทุกฺเขสุ ลิกฺขิเต ปิฏกตฺตเย

ลิมฺปิตฺเตปิ สุวณฺเณน ลิกฺขนฺตนฺตำ นมามิหำ.

พระธรรมใดที่บุรพาจารย์ ได้จารจารึกไว้ในพระไตรปิฎก ยกสรรพสัตว์ให้พ้นจากกองทุกข์ทั้งปวง ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระธรรมนั้น ซึ่งพระอรหันต์ทั้งหลายได้จารึกไว้ในพระไตรปิฎกนั้นๆ ด้วยแผ่นทองคำ เพื่อให้อนุชนได้ศึกษาเล่าเรียน แล้วน้อมนำไปประพฤติปฏิบัติตาม.

โตเสนฺโต เทวมนุสฺสานำ โตเสนฺโต ธมฺมเทสปิ
โตเสติ ทุฏฺฐจิตฺตานิ โตเสนฺตนฺตำ นมามิหำ.

พระสงฆ์ใดยังเทวดาและมนุษย์ให้ยินดีในกุศล แสดงธรรมนำให้เกิดความชื่นชมยินดี ปีติโสมนัส ในปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ ยังผู้ที่มีใจต่ำ มีใจถูกโทษประทุษร้ายแล้ว ให้เป็นผู้มีใจสูงจนสามารถบรรเทาและกำจัดโทษนั้นๆ ได้ ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระสงฆ์นั้น ผู้ยังพุทธบริษัทให้ร่าเริงบันเทิงอยู่ในไตรสิกขา.

สาสนำ สมฺปฏิจฺฉนฺนำ สาสนนฺตำ สิวำ รมฺมำ
สาสนำ อนุสาเสยฺยำ สาสนนฺตำ นมามิหำ.

พระสงฆ์ใดน้อมรับไว้ด้วยดีซึ่งพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า อันเป็นคำสอนที่เป็นนิยยานิกธรรม นำสรรพสัตว์ให้รีบรัดตัดตรงเข้าไปสู่พระนิพพาน ซึ่งเป็นเอกันตบรมสุขอย่างแท้จริง และได้แนะนำพร่ำสอนศาสนธรรมนั้นอยู่เนืองๆ ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระสงฆ์นั้น ผู้นำพระพุทธศาสนาสืบๆ มา จนเป็นอมตมรดกตกทอดมาถึงอนุชนรุ่นหลัง.

* * * * * * * * *

ตารางสหชาตฆฏนาเล็ก ๒ ๕ ๕

สหชาตฆฏนา	เห	ธิ	กำ	หา	อิน	ณา	มัค	รวม	สัพ	สอัญ	สอสำ	สวิป	สัพ	สอัญ	สอสำ	สวิป	อำวิป
๑.สามัญญะ	๕	๐	๐	๕	๕	๕	๕	๔๕	๕-๗	๖-๓	๗-๓	๖-๓	๖-๑	๗-๑	๘-๑	๗-๑	๘-๑
๒.วิริ, สติ, เอ, ป	๐	๐	๐	๐	๕	๐	๕	๑๘	๖-๗	๗-๓	๘-๓	๗-๓	๗-๑	๘-๑	๕-๑	๘-๑	๕-๑
๓.เว, เอ	๐	๐	๐	๐	๕	๕	๐	๑๘	๖-๗	๗-๓	๘-๓	๗-๓	๗-๑	๘-๑	๕-๑	๘-๑	๕-๑
๔.วิตก, เอ	๐	๐	๐	๐	๐	๕	๕	๑๘	๖-๗	๗-๓	๘-๓	๗-๓	๗-๑	๘-๑	๕-๑	๘-๑	๕-๑
๕.เอ	๐	๐	๐	๐	๕	๕	๕	๒๗	๗-๗	๘-๓	๕-๓	๘-๓	๘-๑	๕-๑	๑๐-๑	๕-๑	๑๐-๑
๖.เจตนา	๐	๐	๕	๕	๐	๐	๐	๑๘	๖-๗	๗-๓	๘-๓	๗-๓	๗-๑	๘-๑	๕-๑	๘-๑	๕-๑
๗.วิญญาณ	๐	๐	๐	๕	๕	๐	๐	๑๘	๖-๗	๗-๓	๘-๓	๗-๓	๗-๑	๘-๑	๕-๑	๘-๑	๕-๑
๘.ฉันทาธิ	๐	๖	๐	๐	๐	๐	๐	๖	๕-๗		๗-๓	๖-๓	๖-๑		๘-๑	๗-๑	
๙.จิตตาธิ	๐	๖	๐	๖	๖	๐	๐	๑๘	๗-๗		๕-๓	๘-๓	๘-๑		๑๐-๑	๕-๑	
๑๐.วิริยาธิ	๐	๖	๐	๐	๖	๐	๖	๑๘	๗-๗		๕-๓	๘-๓	๘-๑		๑๐-๑	๕-๑	
๑๑.อโมหะ	๕	๐	๐	๐	๕	๐	๕	๒๗	๗-๔	๘-๒	๕-๒	๘-๒	๘-๑	๕-๑	๑๐-๑	๕-๑	๑๐-๑
๑๒.วีมังสาธิ	๖	๖	๐	๐	๖	๐	๖	๒๔	๘-๔		๑๐-๒	๕-๒	๕-๑		๑๑-๑	๑๐-๑	
รวมฆฏนา	๒๔	๒๔	๕	๓๓	๗๒	๓๖	๕๗	๒๕๕	อวิปากฆฏนา				สวิปากฆฏนา				

องค์ธรรมรวมของสหชาตชาติเล็ก

๑. สเห. ๗๑ เจ. ๕๒ จิ. ๑๗ ปกำ ๒๐ (เห°. มัค)
   จิต. ๘๕ เจ. ๕๒ จิ. ๑๗ ปกำ. ๒๐ (หา. อิน)
   จิต. ๗๕ (๑๐) เจ. ๕๒ จิ. ๑๗ ปกำ. ๒๐ (ฌา)
๒. สเห. ๗๑ เจ. ๕๒ จิ. ๑๗ ปกำ. ๒๐
๓. จิต. ๗๕ (ทวิ. ๑๐) เจ. ๕๒ จิ. ๑๗ ปกำ ๒๐
๔. สเห. ๗๑ เจ. ๕๒ จิ. ๑๗ ปกำ. ๒๐
๕. สเห. ๗๐ (วิจิ. ๑) เจ. ๕๐ จิ. ๑๗ ปกำ. ๒๐
๖. จิต. ๘๕ เจ. ๕๑ (เจตนา) จิ. ๑๗ ปกำ. ๒๐
๗. เจ. ๕๒ จิ. ๑๗ ปกำ. ๒๐
๘. สาธิ. ช. ๕๒ เจ. ๕๐ จิ. ๑๗
๙. เจ. ๕๑ ที่ในสาธิ. ช. ๕๒ จิ. ๑๗
๑๐. สาธิ. ช. ๕๒ เจ. ๕๐ จิ. ๑๗
๑๑. ติเห. ๔๗ เจ. ๓๗ จิ. ๑๗ ปกำ. ๒๐
๑๒. ติเห. ช. ๓๔ เจ. ๓๗ จิ. ๑๗

องค์ธรรมรวมของสุทธปกิณณกฆฏนา

๑. ปัจฉา = จิต ๘๕ เจ ๕๒ → เอกชกาย - จตุช ฐีติรูป ๒๘
๒. ปุ = อา. ปุ, วัต. ปุ
๓. วัต. ปุ = วัตถุรูป ๖ → จิต ๘๕ เจ ๕๒
๔. ปุ. อิน = ปสาทอิน. ๕ → ทวิ. ๑๐ เจ ๗
๕. อา. ธิ = อิฏฐ. ๑๘ จิต ๘๔ เจ ๔๗. นิ → จิต ๒๘ เจ ๔๕
๖. อา. ปุ = นิปผันนรูป ๑๘ → ก. จิต ๕๔ ภิ ๒ เจ ๕๐
๗. อา. ปุ. ธิ = อิฏฐ. ๑๘ → โลภมูล. ๘ เจ ๒๒
๘. วัตถา. = มรณาสันนหทย ๑ → จิต ๔๓ เจ ๔๔
๙. วัตถา. ธิ = อิฏฐมรณาสันนหทย ๑ → โลภมูล. ๘ เจ ๒๒
๑๐. อนันตระ = จิต ๘๕ เจ ๕๒ → จิต ๘๕ เจ ๕๒
๑๑. อาเสวนะ = โลกีย. ช. ๔๗ เจ. ๕๒ → ชวนะ ๕๑ (ผ. ๔) เจ ๕๒
๑๒. นานัก = กุ. อกุ. เจตนา ๓๓ → วิปาก, ๓๖ เจ. ๓๘
๑๓. อนันตรกัมม = มัคคเจตนา ๔ → ผลจิต ๔ เจ. ๓๖

---

๑. เหตุปัจจัย เว้นโมหเจตสิกที่ในโมหมูลจิต ๒

ตารางสหชาตฆฏนา ใหญ่-กลาง ๕๗

	สัพ	อัญ	อัญสัม	วิป	อัญวิป	สัพ	อัญ	อัญสัม	วิป	อัญวิป	รวม
๑. สหชาต	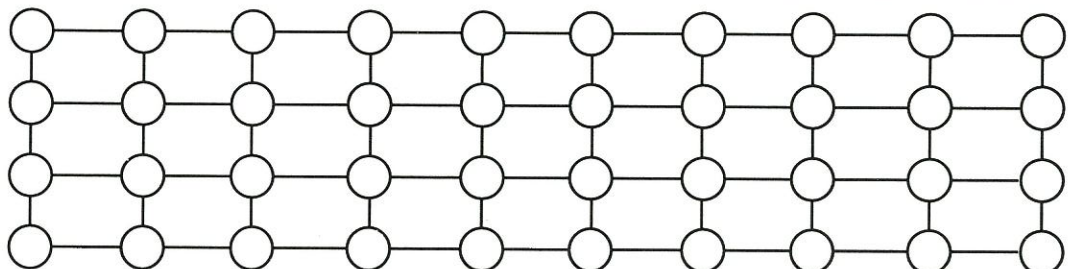										๑๐
๒. สหชาตนิสสย											๑๐
๓. สหชาตัตถิ											๑๐
๔. สหชาตอวิคต											๑๐
๕. อัญมัญญ											๖
๖. สัมปยุตต์											๒
๗. วิปยุตต์											๔
๘. วิปากะ											๕
ฆฏนา	๔	๕	๖	๕	๖	๕	๖	๗	๖	๗	๕๗
สังขยาวาระ	๙	๓	๓	๓	๑	๑	๑	๑	๑	๑	
	อวิปากะ ๔					สวิปากะ ๕					

ตารางสุทธปกิณณกฆฏนา ๖๔

สุทธปกิณณกฆฏนา ๖๔		ฉา	อิน	อา	อิธ	นิส	อุป	ปุ	วิป	อัต,อวิ	นำ, สนำ	นัต,วิค	เส	กำ	วาระ
๑ ปัจฉา	๔														๓
๒ ปุ = อา. ปุ, วัต. ปุ	๓														๓
๓ วัต. ปุ	๕														๓
๔ ปุ. อิน	๖														๑
๕ อา. ธิ	๓														๗
๖ อา. ปุ	๔														๑
๗ อาปุ. ธิ	๖														๑
๘ วัตถา	๖														๓
๙ วัตถา. ธิ	๘														๑
๑๐ อนันตร	๕														๗
๑๑ อาเสวนะ	๖														๓
๑๒ นานักขณิกะ	๒														๒
๑๓ อนันตรกัมมะ	๖														๑
รวมฆฏนา		๑	๑	๕	๓	๔	๗	๗	๕	๘	๓	๓	๑	๒	๖๔

ปัฏฐานปกรณ์

* * * * * * * * *

เบื้องต้นในปัฏฐานปกรณ์นี้ มีปัญหาที่ควรทำความเข้าใจในคำว่า **ปัฏฐาน** ปัญหาในคำว่า **ปัฏฐาน** นี้มีอยู่ ๓ นัย

๑. **ปุ.** เพราะเหตุใดปกรณ์ที่ ๗ จึงชื่อว่า **ปัฏฐาน**

วิ. ด้วยอรรถว่าเป็นปกรณ์ที่แสดงถึงปัจจัยทั้งหลาย มี เหตุ เป็นต้น โดยประการต่างๆ ฉะนั้นจึงชื่อว่า **ปัฏฐาน**

๒. **ปุ.** เพราะเหตุใดปกรณ์ที่ ๗ จึงชื่อว่า **ปัฏฐาน**

วิ. ด้วยอรรถว่ามีการจำแนกธรรมทั้งหลาย คือ กุศลธรรม อกุศลธรรม อพยากตธรรม เป็นต้นโดยประเภทแห่ง **เหตุปัจจัย อารัมมณปัจจัย** เป็นต้น ฉะนั้นจึงชื่อว่า **ปัฏฐาน**

๓. **ปุ.** เพราะเหตุใดปกรณ์ที่ ๗ จึงชื่อว่า **ปัฏฐาน**

วิ. ด้วยอรรถว่าเป็นที่ดำเนินไปแห่งพระสัพพัญญุตญาณ ฉะนั้นจึงชื่อว่า **ปัฏฐาน**

หรือจะวิสัชนาเป็นคำสั้นๆ เพื่อสะดวกแก่การท่องจำดังนี้ก็ได้

๑. แสดงปัจจัยคือเหตุต่างๆ ถึงจำนวน ๒๔ ฉะนั้นจึงชื่อว่า **ปัฏฐาน**

๒. จำแนกสภาวธรรมทั้งหลายโดยปัจจัย ๒๔ ฉะนั้นจึงชื่อว่า **ปัฏฐาน**

๓. เป็นที่ดำเนินไปแห่งพระสัพพัญญุตญาณ ฉะนั้นจึงชื่อว่า **ปัฏฐาน**

นัยที่หนึ่ง อธิบายว่า ป อักขระที่อยู่ในปัฏฐานนี้แสดงเนื้อความ คือโดยประการต่างๆ **(นานาปฺปการ)** ฐานที่อยู่ในปัฏฐานนี้แสดงเนื้อความ คือปัจจัยอันเป็นเหตุ **(ปจฺจย)** ดังที่ปรากฏแล้วในอรรถกถาว่า

เกนฏฺเฐน ปฏฺฐานนฺติ? นานาปฺปการปจฺจยฏฺเฐน, ป กาโร หิ นานาปฺปการตฺถํ ทีเปติ, ฐานสทฺโท ปจฺจยตฺถ. แปลความว่า **ที่ชื่อว่า ปัฏฐาน** ด้วยอรรถว่ากระไร? ด้วยอรรถว่าเป็นปกรณ์ที่แสดงถึงปัจจัยทั้งหลาย มี **เหตุ** เป็นต้นโดยประการต่างๆ จึงชื่อว่า **ปัฏฐาน**

ข้อนี้ ป อักขระย่อมแสดงเนื้อความโดยประการต่างๆ มี เหตุ อารัมมณะ เป็นต้น คำว่า ฐาน ย่อมแสดงเนื้อความคือปัจจัยอันเป็นเหตุ

สรุปความว่า **นานาปฺปการปจฺจย** ปัจจัยอันเป็นเหตุโดยประการต่างๆ นั้น หมายความว่า ในข้อธรรมหนึ่งๆ เมื่อว่าโดยอำนาจแห่งปัจจัยแล้ว ก็มีหลายๆ ปัจจัยประการหนึ่ง และในปัจจัยหนึ่งๆ ก็มีองค์ธรรมต่างๆ การเป็นเช่นนี้แหละจึงกล่าวว่า **นานาปฺปการปจฺจย** ดังที่แจ้งในปัฏฐานมูลฎีกาว่า

ตตฺถ เอกสฺสาปิ ธมฺมสฺส เหตฺวาทีหิ อเนกปจฺจยภาวโต เอเกกสฺส ปจฺจยสฺส อเนกธมฺมภาวโต จ นานาปฺปการปจฺจยตา เวทิตพฺพา.

ในที่นี้บัณฑิตทั้งหลายพึงทราบเหตุสองอย่าง ในการที่ปัฏฐาน แสดงเนื้อความว่ามีปัจจัยอันเป็นเหตุโดยประการต่างๆ **(นานาปฺปการปจฺจย)** คือเพราะข้อธรรมอันเดียวก็มีอำนาจปัจจัยได้หลายอย่างมากกว่าหนึ่ง โดยเป็นเหตุปัจจัยบ้าง อารัมมณปัจจัยบ้าง และในปัจจัยอันหนึ่งๆ นั้นก็มีองค์ธรรมได้หลายๆ องค์ธรรม คือมากกว่าหนึ่ง

ดังมี วจนัตถวิคคหะศัพท์ของคำว่า **ปัฏฐาน** แสดงตามข้อวิสัชนานี้ว่า **นานาปฺปการานิ ฐานานิ ปจฺจยา เอตฺถาติ = ปฏฺฐานํ (สตฺตมี พหุพฺพิหิ สมาสวิคฺคห)** แปลความว่า ปัจจัยทั้งหลาย มี **เหตุ อารัมมณะ** เป็นต้น ที่เป็นไปโดยประการต่างๆ มีอยู่ในปกรณ์นี้ ฉะนั้นปกรณ์นี้จึงชื่อว่า **ปัฏฐาน**

เมื่อสรุปแล้วก็คงได้ความว่า เหตุสองอย่างนั้นได้แก่

๑. ข้อธรรมอันเดียวก็มีอำนาจปัจจัยได้หลายอย่างมากกว่าหนึ่ง

๒. ปัจจัยหนึ่งๆ ก็มีองค์ธรรมได้หลายๆ องค์ธรรมคือมากกว่าหนึ่ง

ใน ๒ ประการนี้ **เหตู เหตุสมฺปยุตฺตกานํ ธมฺมานํ ตสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานํ เหตุปจฺจเยน ปจฺจโย.** เป็นข้อธรรม

อำนาจปัจจัยหลายอย่างมากกว่าหนึ่งนั้นคือ **เหตุ อธิปติ สหชาตะ อัญญมัญญะ นิสสยะ วิปากะ อินทริยะ มัคคะ สัมปยุตตะ วิปปยุตตะ อัตถิ อวิคตะ** ทั้ง ๑๒ นี้แหละเป็นอำนาจปัจจัยในข้อธรรมนี้

และปัจจัยหนึ่งๆ ก็มีองค์ธรรมได้หลายๆ องค์ธรรมคือมากกว่าหนึ่งนั้น องค์ธรรมในที่นี้นั้นได้แก่ เหตุ ๖

และจะทราบองค์ธรรมโดยถี่ถ้วนในเมื่อถึงการแสดงปัจจยนิทเทสทั้ง ๒๔

นัยที่สอง อธิบายว่า อปโร นโย, เกนฏฺเฐน ปฏฺฐานนฺติ ? วิภชฺชนฏฺเฐน. แปลความว่า อีกนัยหนึ่งที่ชื่อว่า **ปัฏฐาน** ด้วยอรรถว่ากระไร? ด้วยอรรถว่ามีการจำแนกธรรมทั้งหลายคือ กุศลธรรม อกุศลธรรม อพยากตธรรม เป็นต้น โดยประเภทแห่งเหตุปัจจัย อารัมมณปัจจัย เป็นต้น ชื่อว่า **ปัฏฐาน**

ดังมีวจนัตถวิคคหะศัพท์ของคำว่า **ปัฏฐาน** แสดงตามข้อวิสัชนานัยที่สองนี้ว่า **กุสลาทโย ธมฺมา เหตุปจฺจยาทิวเสน ปฏฺฐิยนฺติ วิภชฺชิยนฺติ เอตฺถาติ = ปฏฺฐานํ. (อธิกรณสาธน กิตวิคฺคห)** แปลความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงจำแนกธรรมทั้งหลายมีกุศลเป็นต้น โดยประเภทแห่งเหตุปัจจัยเป็นต้นในปกรณ์นี้ เพราะเหตุนั้น ปกรณ์นี้ชื่อว่า **ปัฏฐาน**

สรุปแล้วก็คงได้ความว่า เป็นปกรณ์ที่มีการจำแนกธรรมทั้งหลายในธัมมสังคณีปกรณ์ คือ ติกมาติกา ๒๒ ติกะ และทุกมาติกา ๑๐๐ ทุกะ มีกุสลติกะเป็นต้น จนถึง ปัฏฐิทุกะ โดยปัจจัย ๒๔ มี เหตุปัจจัย อารัมมณปัจจัย เป็นต้นนั้นเอง

นัยที่สาม อธิบายว่า อปโร นโย, เกนฏฺเฐน ปฏฺฐานนฺติ ? ปฏฺฐิตฏฺเฐน. แปลความว่า อีกนัยหนึ่งที่ชื่อว่า **ปัฏฐาน** ด้วยอรรถว่ากระไร ? ด้วยอรรถว่าเป็นที่ดำเนินไปแห่งพระสัพพัญญุตญาณ ชื่อว่า **ปัฏฐาน**

ดังมีวจนัตถวิคคหะศัพท์ของคำว่า **ปัฏฐาน** แสดงตามข้อวิสัชนานัยที่สามนี้ว่า

ปฏฺฐาติ คจฺฉติ สพฺพญฺญุตญาณํ เอตฺถาติ = ปฏฺฐานํ (อธิกรณกิตวิคฺคห) แปลความว่า พระสัพพัญญุตญาณย่อมดำเนินไปในปกรณ์นี้ เพราะเหตุนั้นปกรณ์นี้ชื่อว่า **ปัฏฐาน**

ตามวจนัตถะนี้แสดงให้เห็นว่า พระอภิธรรม ๗ คัมภีร์ มีธัมมสังคณีเป็นต้น จนถึงปัฏฐานนี้ เป็นที่ดำเนินไปแห่งพระสัพพัญญุตญาณด้วยกันก็จริง แต่คัมภีร์ที่ ๑ ถึงที่ ๖ นั้น เมื่อว่าโดยอรรถและพยัญชนะแล้ว ความลึกซึ้งก็ดี ความกว้างขวางก็ดี ยังไม่เป็นที่เพียงพอแก่พระสัพพัญญุตญาณในการที่พิจารณา ฉะนั้น เมื่อเวลาที่สมเด็จพระบรมศาสดาทรงพิจารณาคัมภีร์ที่ ๑ คือพระธัมมสังคณี พระรัศมีจึงไม่ซ่านออก แม้เมื่อทรงพิจารณาวิภังคปกรณ์ ธาตุกถา ปุคคลบัญญัติ กถาวัตถุ ยมกปกรณ์อยู่ พระรัศมีก็ยังไม่ซ่านออก ทั้งนี้ก็เพราะพระองค์ทรงพิจารณาเป็นไปอย่างธรรมดา ไม่มีความพิเศษแต่อย่างใดเกิดขึ้นในขณะนั้น ต่อเมื่อหยั่งลงสู่พิจารณาคัมภีร์ที่ ๗ คือ **ปัฏฐาน** นี้ พระฉัพพรรณรังสี ๖ ประการ ซึ่งได้แก่ **นีละ** สีเขียวเข้ม **ปีตะ** สีเหลือง **โลหิตะ** สีแดง **โอทาตะ** สีขาว **มัญชิฏฐะ** หงสบาท **ปภัสสระ** เลื่อมพรายปภัสสร ก็ซ่านออกจากพระวรกายของพระองค์ ทั้งนี้ก็เพราะคัมภีร์ปัฏฐานนี้เป็นคัมภีร์ที่กว้างขวาง มีอรรถรสลึกซึ้ง สุขุมคัมภีรภาพกว่าทุกคัมภีร์ ที่พระองค์ทรงพิจารณามา และเป็นคัมภีร์เดียวเท่านั้นที่เหมาะสมแก่พระสัพพัญญุตญาณ อันเป็นญาณที่กว้างขวางลึกซึ้งพอเหมาะกัน ฉะนั้น ขณะที่ทรงพิจารณาอยู่นั้น จึงทำให้เกิดความปีติในธรรมรสอยู่ตลอดเวลา อุปมาเหมือนปลาใหญ่ชื่อ ติมิรปิงคละ ได้โอกาสแหวกว่ายอยู่ในมหาสมุทรอันลึกถึง ๘๔,๐๐๐ โยชน์ ย่อมจะมีความร่าเริงบันเทิงใจในการที่ได้แหวกว่ายไปมาในมหาสมุทรนั้นได้โดยสะดวกฉันใด เมื่อพระศาสดาทรงพิจารณาธรรมอันละเอียดสุขุมตามสบาย ก็ย่อมทรงมีความปีติร่าเริงในการที่ได้พิจารณาอย่างกว้างขวางลึกซึ้งในคัมภีร์ปัฏฐานก็ฉันนั้น ดังมีอุปมาในอรรถกถาว่า

มหาสมุทฺเท จ ติมิ นาม มหามจฺโฉ ทฺวิโยชนสติโก, ติมิงฺคโล, ติโยชนสติโก, ติมิปิงฺคโล จตุโยชนสติโก, ติมิรปิงฺคโล ปญฺจโยชนสติโก, อานนฺโท ติมินฺโท, อฑฺฒาโรโห มหาติมีติ อิเม จตฺตาโร โยชนสหสฺสิกา. (นิทานวคฺค สํยุตฺตอฏฺฐกถา)

ปลาใหญ่ชื่อว่าติมิ มีตัวยาว ๒๐๐ โยชน์ ปลาใหญ่ชื่อว่าติมิงคละ มีตัวยาว ๓๐๐ โยชน์ ปลาใหญ่ชื่อว่าติมิปิงคละ มีตัวยาว ๔๐๐ โยชน์ ปลาใหญ่ชื่อว่าติมิรปิงคละ มีตัวยาว ๕๐๐ โยชน์ และปลาใหญ่ ๔ ตัวคือ อานันทะ ๑ ติมินันทะ ๑ อัชฌาโรหะ ๑ มหาติมิ ๑ มีตัวยาว ๑,๐๐๐ โยชน์ มีอยู่ในมหาสมุทร

ยถา หิ ติมิรปิงฺคลมหามจฺโฉ จตุราสีติโยชนสหสฺสคมฺภีเร มหาสมุทฺเท เยว โอกาสํ ลภิ, เอวเมว สพฺพญฺญุตญาณ์ เอกนฺตโต มหาปกรเณ เยว โอกาสํ ลภิ.

ปลาใหญ่ชื่อว่าติมิรปิงคละ ย่อมได้โอกาสคือการแหวกว่ายสะดวกสบายในมหาสมุทรที่ลึก ๘๔,๐๐๐ โยชน์นั้น ฉันใด องค์พระสัพพัญญูก็ย่อมทรงได้โอกาสทำการพิจารณา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในมหาปกรณ์ คือ ปัฏฐานนี้ ก็ฉันนั้นนั่นเทียว

๑. พระรัศมีสีเขียวเข้มนั้น ซ่านออกจากพระเกษา พระมัสสุ และจากที่มีสีเขียวเข้มแห่งพระเนตรทั้งสอง

๒. พระรัศมีสีเหลืองนั้น ซ่านออกจากพระฉวีวรรณ และจากที่สีเหลืองแห่งพระเนตรทั้งสอง

๓. พระรัศมีสีแดงนั้น ซ่านออกจากพระมังสะ พระโลหิต และจากที่สีแดงแห่งพระเนตรทั้งสอง

๔. พระรัศมีสีขาวนั้น ซ่านออกจากพระอัฐิ พระทนต์ และจากที่สีขาวแห่งพระเนตรทั้งสอง

๕. พระรัศมีหงสบาท และ ๖. พระรัศมีเลื่อมปภัสสรนั้น ซ่านออกจากพระสรีระประเทศนั้นๆ

พระรัศมีมีวรรณะ* ๖ ประการเหล่านี้ ซ่านออกจับมหาปฐพีอันหนาทึบ ๒๔๐,๐๐๐ โยชน์ ได้เป็นเหมือนก้อนทองที่เขาไล่มลทินออกแล้ว และพระรัศมีนี้ก็แทรกแผ่นดินไปจับน้ำที่รองรับแผ่นดินอันหนา ๘๔๐,๐๐๐ โยชน์ ได้เป็นเหมือนทองคำที่ไหลคว้างออกจากเบ้าทอง แล้วแทรกน้ำไปจับลมหนา ๙๖๐,๐๐๐ โยชน์ ได้เป็นเหมือนกองทองที่เขากองสุมไว้แล้วแทรกลมแล่นไปสู่อัชฎากาศในภายใต้ พระรัศมีโดยส่วนเบื้องบนพลุ่งขึ้นไปจับสวรรค์ชั้นจาตุมมหาราช แทรกสวรรค์ชั้นจาตุมมหาราชขึ้นไปจับสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ จากนั้นก็ชั้นยามา ชั้นดุสิต นิมมานรดี ปรนิมมิตวสวตี จนถึงพรหมโลก ๙ ชั้น จดเวหัปผละสุทธาวาส ๕ อรูปพรหมทั้ง ๔ พระรัศมีชำแรกอรูปพรหมทั้ง ๔ แล่นไปสู่อัชฎากาศ ไปสู่โลกธาตุไม่มีที่สุด ไม่มีสถานที่ใดๆ ที่พระรัศมี

---

* พระฉัพพรรณรังสี อรรถกถาอัฏฐสาลินี หน้า ๑๙-๒๑

จะแผ่ไปไม่ถึง ล้วนแต่เป็นสถานที่ที่ปกคลุมไปด้วยพระรัศมีของพระพุทธเจ้าทั้งนั้น พระรัศมีนี้มิใช่สำเร็จด้วยการอธิษฐาน และมิใช่สำเร็จด้วยภาวนาแต่ประการใด หากแต่เกิดมาจากการพิจารณาธรรมอันละเอียดสุขุม ลึกซึ้ง กว้างขวาง โดยเหตุนี้แหละพระโลหิตจึงใส รูปวัตถุผ่องใส พระฉวีวรรณผ่องใส วรรณธาตุ (ธาตุ คือ รัศมี) มีจิตเป็นสมุฏฐาน ได้ตั้งอยู่ไม่หวั่นไหวในประเทศประมาณ ๘๐ ศอก โดยรอบ

ดังนั้น คำว่า **ปัฏฐาน** ในคัมภีร์ที่ ๗ นี้ จึงมีความหมายต่างกันกับคำว่า **ปัฏฐาน** ในสติปัฏฐาน (หมวดโพธิปักขิยธรรมในปริจเฉท ๗)

ในคัมภีร์มหาปัฏฐาน มีปัฏฐาน ๖ หมวด ทรงแสดงหมวดละ ๔ นัย

การแสดงคัมภีร์ปัฏฐานของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ทรงแสดงออกเป็นหมวดๆ คือ

๑. **ติกปัฏฐาน** หมายความว่า ทรงยกติกะ ๒๒ ขึ้นแสดงเป็นประธานตามลำดับ แล้วทรงจำแนกด้วยปัจจัย ๒๔ เรียกว่า ติกปัฏฐาน

๒. **ทุกปัฏฐาน** หมายความว่า ทรงยกทุกะ ๑๐๐ ขึ้นแสดงเป็นประธานตามลำดับ แล้วทรงจำแนกด้วยปัจจัย ๒๔ เรียกว่า ทุกปัฏฐาน

๓. **ทุกติกปัฏฐาน** หมายความว่า ทรงยกติกะ ๒๒ รวมเข้าในทุกะ ๑๐๐ ขึ้นแสดงเป็นประธานตามลำดับของติกะและทุกะ แล้วทรงจำแนกด้วยปัจจัย ๒๔ เรียกว่า ทุกติกปัฏฐาน

๔. **ติกทุกปัฏฐาน** หมายความว่า ทรงยกทุกะ ๑๐๐ รวมเข้าในติกะ ๒๒ ขึ้นแสดงเป็นประธานตามลำดับของทุกะและติกะ แล้วทรงจำแนกด้วยปัจจัย ๒๔ เรียกว่า ติกทุกปัฏฐาน

๕. **ติกติกปัฏฐาน** หมายความว่า ทรงยกติกะ ๒๒ รวมเข้าในติกะ ขึ้นแสดงเป็นประธานตามลำดับของติกะ แล้วทรงจำแนกด้วยปัจจัย ๒๔ เรียกว่า ติกติกปัฏฐาน

๖. **ทุกทุกปัฏฐาน** หมายความว่า ทรงยกทุกะ ๑๐๐ รวมเข้าในทุกะ ขึ้นแสดงเป็นประธานตามลำดับของทุกะ แล้วทรงจำแนกด้วยปัจจัย ๒๔ เรียกว่า ทุกทุกปัฏฐาน

แสดงมาติกาบทในปัฏฐาน ๖ หมวด

๑. มาติกาบทของติกปัฏฐานนั้น ได้แก่ **กุสลา ธมฺมา, อกุสลา ธมฺมา, อพฺยากตา ธมฺมา.** เป็นต้น ที่อยู่ในติกมาติกานั้นเอง

๒. มาติกาบทของทุกปัฏฐานนั้น ได้แก่ **เหตู ธมฺมา, น เหตู ธมฺมา.** เป็นต้น ที่อยู่ในทุกมาติกานั้นเอง

๓. มาติกาบทของทุกติกปัฏฐานนั้น ได้แก่ **เหตู กุสลา ธมฺมา, น เหตู กุสลา ธมฺมา. เหตู อกุสลา ธมฺมา, น เหตู อกุสลา ธมฺมา. เหตู อพฺยากตา ธมฺมา, น เหตู อพฺยากตา ธมฺมา.** เป็นต้น ที่อยู่ในทุกมาติกาและติกมาติกานั้นเอง

๔. มาติกาบทของติกทุกปัฏฐานนั้น ได้แก่ **กุสลา เหตู ธมฺมา, อกุสลา เหตู ธมฺมา, อพฺยากตา เหตู ธมฺมา. กุสลา น เหตู ธมฺมา, อกุสลา น เหตู ธมฺมา, อพฺยากตา น เหตู ธมฺมา.** เป็นต้น ที่อยู่ในติกมาติกาและทุกมาติกานั้นเอง

๕. มาติกาบทของติกติกปัฏฐานนั้น ได้แก่

กุสลา สุขายเวทนายสมฺปยุตฺตา ธมฺมา. อกุสลา สุขายเวทนายสมฺปยุตฺตา ธมฺมา, อพฺยากตา สุขายเวทนายสมฺปยุตฺตา ธมฺมา.

กุสลา ทุกฺขายเวทนายสมฺปยุตฺตา ธมฺมา, อกุสลา ทุกฺขายเวทนายสมฺปยุตฺตา ธมฺมา, อพฺยากตา ทุกฺขายเวทนายสมฺปยุตฺตา ธมฺมา.

กุสลา อทุกฺขมสุขายเวทนายสมฺปยุตฺตา ธมฺมา, อกุสลา อทุกฺขมสุขายเวทนายสมฺปยุตฺตา ธมฺมา, อพฺยากตา อทุกฺขมสุขายเวทนายสมฺปยุตฺตา ธมฺมา. เป็นต้น ที่อยู่ในติกมาติกานั้นเอง

๖. มาติกาบทของทุกทุกปัฏฐานนั้น ได้แก่

เหตู สเหตุกา ธมฺมา, น เหตู สเหตุกา ธมฺมา.

เหตู อเหตุกา ธมฺมา, น เหตู อเหตุกา ธมฺมา. เป็นต้น ที่อยู่ในทุกมาติกานั้นเอง

ในปัฏฐานหมวดหนึ่ง ๆ ทรงจำแนกเป็น ๔ นัย เรียกว่า ธัมมนยะ

๑. **ธมฺมอนุโลม** หมายความว่า พระพุทธองค์ทรงแสดงบท และปทาวสานหรือมูลมูลี หรือกัมมบทและกัตตุบท หรือบทต้นและบทปลาย ไม่มีคำว่า **น** อันเป็นคำปฏิเสธ ตัวอย่างเช่น

สิยา กุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ, กุสโล ธมฺโม อุปฺปชฺเชยฺย เหตุปจฺจยา.

กุศลธรรมอันใดพึงเกิดขึ้นโดยอาศัยกุศลธรรม, กุศลธรรมอันนั้น พึงเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยได้หรือเปล่า ? ดังนี้เป็นต้น

๒. **ธมฺมปจฺจนีย** หมายความว่า พระพุทธองค์ทรงแสดงบทและปทาวสาน มีคำปฏิเสธ น อักขระอยู่ด้วย ตัวอย่างเช่น

สิยา น กุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ, น กุสโล ธมฺโม อุปฺปชฺเชยฺย เหตุปจฺจยา.

ธรรมที่ไม่ใช่กุศลอันใด พึงเกิดขึ้นโดยอาศัยธรรมที่ไม่ใช่กุศล ธรรมที่ไม่ใช่กุศลอันนั้น พึงเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยได้หรือเปล่า ? ดังนี้เป็นต้น

๓. **ธมฺมอนุโลมปจฺจนีย** หมายความว่า พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมที่เป็นบทต้นนั้น ไม่มีคำปฏิเสธ แต่ธรรมที่เป็นบทปลายมีคำปฏิเสธ ตัวอย่างเช่น

สิยา กุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ, น กุสโล ธมฺโม อุปฺปชฺเชยฺย เหตุปจฺจยา.

ธรรมที่มิใช่กุศลอันใดพึงเกิดขึ้นโดยอาศัยธรรมที่เป็นกุศล ธรรมที่ไม่ใช่กุศลอันนั้นพึงเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยได้หรือเปล่า ? ดังนี้เป็นต้น

๔. **ธมฺมปจฺจนียานุโลม** หมายความว่า พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมที่เป็นบทต้นนั้น มีคำปฏิเสธ, แต่ธรรมที่เป็นบทปลายไม่มีคำปฏิเสธ ตัวอย่างเช่น

สิยา น กุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ, กุสโล ธมฺโม อุปฺปชฺเชยฺย เหตุปจฺจยา.

กุศลธรรมอันใดพึงเกิดขึ้นโดยอาศัยธรรมที่ไม่ใช่กุศล, กุศลธรรมอันนั้นพึงเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยได้หรือเปล่า ? ดังนี้เป็นต้น

ฉะนั้นเมื่อรวมแล้วจึงมีปัฏฐาน ๒๔ ได้แก่ ติกปัฏฐานมี ๔ คือ ธัมมอนุโลม, ธัมมปัจจนีย, ธัมมอนุโลมปัจจนีย, ธัมมปัจจนียานุโลม, ส่วนปัฏฐานที่เหลืออีก ๕ หมวดนั้น ก็คงเป็นไปในทำนองเดียวกันนี้ ดังมีคาถาที่พระสังคีติการกมหาเถระทั้งหลายแสดงไว้ในคัมภีร์ปัฏฐานว่า

๑.	**ติกญฺจ ปฏฺฐานวรํ ทุกุตฺตมํ**	**ทุกํ ติกญฺเจว ติกํ ทุกญฺจ**
	ติกํ ติกญฺเจว ทุกํ ทุกญฺจ	**ฉ อนุโลมมฺหิ นยา สุคมฺภีรา.**
๒.	ฯ ล ฯ	**ฉ ปจฺจนียมฺหิ นยา สุคมฺภีรา.**
๓.	ฯ ล ฯ	**ฉ อนุโลมปจฺจนียมฺหิ นยา สุคมฺภีรา.**
๔.	ฯ ล ฯ	**ฉ ปจฺจนียานุโลมมฺหิ นยา สุคมฺภีรา.**

(ทั้ง ๔ คาถานี้ ๓ บาทแรกซ้ำกัน)

แปลความว่า นัยที่พระพุทธองค์ทรงแสดงโดยสุขุมคัมภีรภาพอย่างประเสริฐสูงสุดในธัมมอนุโลมก็ดี ในธัมมปัจจนียะก็ดี ในธัมมอนุโลมปัจจนิยะก็ดี ในธัมมปัจจนิยานุโลมก็ดี มีอยู่อย่างละ ๖ ปัฏฐาน คือ ๑. ติกปัฏฐาน ๒. ทุกปัฏฐาน ๓. ทุกติกปัฏฐาน ๔. ติกทุกปัฏฐาน ๕. ติกติกปัฏฐาน ๖. ทุกทุกปัฏฐาน (คัมภีร์ปัฏฐาน หน้า ๒๐-๒๑-๒๓-๒๔)

จำนวนปัฏฐานโดยสังเขปในคัมภีร์ปัฏฐาน

ในปัฏฐาน ๒๔ มี ธัมมอนุโลมติกปัฏฐาน ธัมมปัจจนียติกปัฏฐาน เป็นต้นนั้นเฉพาะ

ในธัมมอนุโลมติกปัฏฐานมี ๒๒

ในธัมมอนุโลมทุกปัฏฐานมี ๑๐๐

ในธัมมอนุโลมทุกติกปัฏฐานมี ๖,๖๐๐

ในธัมมอนุโลมติกทุกปัฏฐานมี ๔,๔๐๐

ในธัมมอนุโลมติกติกปัฏฐานมี ๑,๓๘๖

ในธัมมอนุโลมทุกทุกปัฏฐานมี ๑๕,๘๐๐

รวมปัฏฐาน ๖ ปัฏฐานในธัมมอนุโลมมี ๓๒,๓๐๘

ในธัมมปัจจนียะ ธัมมอนุโลมปัจจนียะ และธัมมปัจจนียานุโลม ก็มีปัฏฐานเหมือนกันกับธัมมอนุโลม คือ ๓๒,๓๐๘

ฉะนั้นเมื่อรวมปัฏฐาน ๖ ปัฏฐานๆ ละ ๔ นัยแล้ว ก็คงได้ ๑๒๘,๒๓๒ ปัฏฐาน

ส่วนการเทศนาของพระผู้มีพระภาคเจ้าในบรรดาปัฏฐาน ๑๒๘,๒๓๒ ปัฏฐานนั้น ทรงเทศนาอย่างวิจิตรพิสดาร กว้างขวางมากออกไปอีก คือในปัฏฐานหนึ่งๆ ทรงเทศนาแบ่งออกเป็น ๗ วาระ มีปฏิจจวาระ เป็นต้น ในวาระหนึ่งๆ ก็ยังทรงแสดงแบ่งออกเป็นปัจจยนยะ ๔ คือ ๑. ปัจจยอนุโลม ๒. ปัจจยปัจจนียะ ๓. ปัจจยอนุโลมปัจจนียะ ๔. ปัจจยปัจจนียานุโลม

ในจำนวนปัจจยนยะ ๔ อย่างนี้ ในปัจจยอนุโลมและปัจจยปัจจนียะยังทรงจำแนกออกเป็นสังขยาวาระ ๒ อย่างคือ สุทธสังขยาวาระ ทุกาทิสังขยาวาระ สำหรับปัจจยอนุโลม ปัจจนียะ และปัจจยนียานุโลมนั้น ทรงแสดงแต่ทุกาทิสังขยาวาระอย่างเดียว

การแสดงปัจจัย ๒๔ ที่มีติกมาติกาและทุกมาติกาเป็นประธานตามวาระต่างๆ ดังที่กล่าวมาแล้วนี้ ก็จะพึงทราบได้ว่ามีความวิจิตรพิสดารกว้างขวางมาก ถ้าจะนับจำนวนก็เป็นจำนวนถึงหลายโกฏิ จนถึงทำให้นักศึกษาสมัยนี้มิอาจที่จะเล่าเรียนให้ครบหมดโดยละเอียดถี่ถ้วนได้ ดังนั้นคัมภีร์ปัฏฐานนี้ ท่านอรรถกถาจารย์จึงตั้งชื่อว่า **อนันตนยสมันตมหาปกรณ์** มหาปกรณ์ที่มีนัยอย่างมากหลาย วิจิตรพิสดารโดยรอบคอบ

การคิดจำนวนปัฏฐานในปัฏฐาน ๖ หมวด และธัมมนยะทั้ง ๔

๑. **ติกปัฏฐาน** → ๑ ติกะ นับเป็น ๑ ปัฏฐาน
ในติกปัฏฐานนั้นทรงแสดง ๒๒ ติกะ ฉะนั้น จึงมีจำนวนทั้งหมด ๒๒ ปัฏฐาน

๒. **ทุกปัฏฐาน** → ๑ ทุกะ นับเป็น ๑ ปัฏฐาน
ในทุกปัฏฐานนั้นทรงแสดง ๑๐๐ ทุกะ ฉะนั้น จึงมีจำนวนทั้งหมด ๑๐๐ ปัฏฐาน

๓. **ทุกติกปัฏฐาน** → ๑ ทุกะ x ๑ ติกบท นับเป็น ๑ ปัฏฐาน
ในทุกติกปัฏฐานนั้นทรงแสดง ๖๖ ติกบท (๒๒ ติกะ x ๓ ติกบท)
รวมเข้ากับ ๑๐๐ ทุกะ ฉะนั้น จึงมีจำนวนทั้งหมด ๖,๖๐๐ ปัฏฐาน (๑๐๐ ทุกะ x ๖๖ ติกบท)

๔. **ติกทุกปัฏฐาน** → ๑ ติกะ x ๑ ทุกบท นับเป็น ๑ ปัฏฐาน
ในติกทุกปัฏฐานนั้นทรงแสดง ๒๐๐ ทุกบท (๑๐๐ ทุกะ x ๒ ทุกบท)
รวมเข้ากับ ๒๒ ติกะ ฉะนั้น จึงมีจำนวนทั้งหมด ๔,๔๐๐ ปัฏฐาน (๒๒ ติกะ x ๒๐๐ ทุกบท)

๕. **ติกติกปัฏฐาน** → ๑ ติกะ x ๑ ติกบท (ของติกะที่เหลือ ๒๑ ติกะ) นับเป็น ๑ ปัฏฐาน
ในติกติกปัฏฐานนั้นทรงแสดง ๖๓ ติกบท (ติกะที่เหลือ ๒๑ ติกะ x ๓ ติกบท)
รวมเข้ากับ ๒๒ ติกะ ฉะนั้น จึงมีจำนวนทั้งหมด ๑,๓๘๖ ปัฏฐาน (๒๒ ติกะ x ๖๓ ติกบท)

๖. **ทุกทุกปัฏฐาน** → ๑ ทุกะ x ๑ ทุกบท (ของทุกะที่เหลือ ๙๙ ทุกะ) นับเป็น ๑ ปัฏฐาน
ในทุกทุกปัฏฐานนั้นทรงแสดง ๑๙๘ ทุกบท (ทุกะที่เหลือ ๙๙ ทุกะ x ๒ ทุกบท)
รวมเข้ากับ ๑๐๐ ทุกะ ฉะนั้น จึงมีจำนวนทั้งหมด ๑๙,๘๐๐ ปัฏฐาน (๑๐๐ ทุกะ x ๑๙๘ ทุกบท)

รวมจำนวนปัฏฐาน (ในปัฏฐาน ๖ หมวด และ ๑ ธัมมนยะ) ๓๒,๓๐๘ ปัฏฐาน

รวมจำนวนปัฏฐาน (ในปัฏฐาน ๖ หมวด และธัมมนยะทั้ง ๔) ๑๒๙,๒๓๒ ปัฏฐาน

หมายเหตุ จำนวนของปัฏฐานนี้ ยังมิใช่จำนวนของปุจฉาวาระ

* * * * * * * * *

คำชี้แจง
ตัวอย่างพระบาลีและแนวทางการศึกษา

* * * * * * * * *

ตัวอย่างหลักฐานพระบาลีที่ยกมาแสดงในนัยทั้ง ๔ มี **สิยา กุสลำ ธมฺมำ ปฏิจฺจ** เป็นต้นนี้ ล้วนแต่เป็นข้อปุจฉาที่พระพุทธองค์ทรงเทศนาในคัมภีร์ปัฏฐาน โดยเฉพาะชื่อว่า **ปุจฉาวาระ** ชนิดปฏิจจวาระ ส่วนคำวิสัชนานั้นทรงวิสัชนาเป็นหลายนัย คือทรงวิสัชนาโดยนัย **ปฏิจจวาระ สหชาตวาระ ปัจจยวาระ นิสสยวาระ สังสัฏฐวาระ สัมปยุตตวาระ ปัญหาวาระ** คำวิสัชนาวาระทั้ง ๗ นี้ คำวิสัชนาในปัญหาวาระมีความกว้างขวางมากยิ่งกว่าวาระทั้ง ๖ ฉะนั้น อาตมภาพจึงมิได้รจนาคำวิสัชนาของวาระทั้ง ๖ นั้นไว้ในปกรณ์นี้แต่อย่างใด คงรจนาแต่คำวิสัชนาปัญหาวาระนี้แต่วาระเดียวเท่านั้น

อนึ่ง ในวาระทั้ง ๗ นี้ วาระ ๖ ข้างต้นชื่อว่า ฉ วาระ ใน ฉ วาระ นี้มีบท ๒ บท คือ กัมมบท กัตตุบท, กัมมบท แสดงถึงปัจจัย กัตตุบท แสดงถึงปัจจยุปบัน พระองค์ทรงยกปัจจยุปบันธรรมที่เป็นองค์ธรรมของกัตตุบทขึ้นแสดงเป็นประธานในวาระเหล่านี้ ฉะนั้น คำว่า อนุโลม และ ปัจจนิยะ ใน ฉ วาระ นั้น ธรรมใดเป็นปัจจยุปบัน ธรรมนั้นจัดเป็นอนุโลม ส่วนธรรมใดที่นอกจากปัจจยุปบันแล้ว ธรรมนั้นจัดเป็นปัจจนิยะ

สำหรับปัญหาวาระนั้นก็มี ๒ บทเช่นกัน หากแต่เป็นกัตตุบทและสัมปทานบท กัตตุบทแสดงถึงปัจจัย สัมปทานบทแสดงถึงปัจจยุปบัน และทรงยกปัจจัยธรรมที่เป็นองค์ธรรมของกัตตุบทขึ้นแสดงเป็นประธานในวาระนี้ ฉะนั้นคำว่า อนุโลม และ ปัจจนิยะ ในปัญหาวาระนี้ ธรรมใดเป็นปัจจัยธรรม ธรรมนั้นจัดเป็นอนุโลม ส่วนธรรมใดที่นอกจากปัจจัยธรรมแล้ว ธรรมนั้นจัดเป็นปัจจนิยะ

อีกประการหนึ่งใน ฉ วาระนี้ ปฏิจจวาระกับสหชาตวาระ ปัจจยวาระกับนิสสยวาระ สังสัฏฐวาระกับสัมปยุตตวาระ เหล่านี้มีความหมายเป็นอันเดียวกัน ต่างกันก็แต่ศัพท์เท่านั้น

การเทศนาปัจจัย ๒๔ อันเป็นคัมภีร์ปัฏฐานนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงจำแนกปัจจัยหนึ่งๆ มีธรรมเป็น ๓ หมวด เรียกว่า สรุปเนื้อความ ๓ ประการ คือ

๑. ปัจจยธรรม หมายความว่า ธรรมที่เป็นเหตุ

๒. ปัจจยุปบันธรรม หมายความว่า ธรรมที่เป็นผล

๓. ปัจจนิกธรรม หมายความว่า ธรรมที่มิใช่ผล ดังมีวจนัตถะต่อไปนี้

วจนัตถะของคำว่า **ปัจจัย**

ปฏิจฺจ ผลํ อยติ เอตสฺมาติ = ปจฺจโย (กิตตวิคคหะ อปาทานสาธนะ ปฏิ ปุพฺพ + อย ธาตุ + อ ปัจจัย) ผลธรรมย่อมเกิดขึ้นตั้งอยู่ได้ เพราะอาศัยธรรมที่เป็นเหตุนี้ ฉะนั้น ธรรมที่เป็นเหตุนี้จึงชื่อว่า **ปัจจัย**

อีกนัยหนึ่ง **ปฏิจฺจ ผลํ เอติ คจฺฉติ ปวตฺตติ เอตสฺมาติ = ปจฺจโย (กิตตวิคคหะ อปาทานสาธนะ ปฏิ ปุพฺพ + อิ ธาตุ + อ ปัจจัย)** ผลธรรมย่อมเกิดขึ้น ตั้งอยู่ได้ เพราะอาศัยธรรมที่เป็นเหตุนี้ ฉะนั้นธรรมที่เป็นเหตุนี้ จึงชื่อว่า **ปัจจัย**

วจนัตถะของคำว่า **ปัจจยุปบัน**

ปจฺจยโต อุปฺปนฺนํ = ปจฺจยุปฺปนฺนํ (ปัญจมีตัปปุริสสมาส ปจฺจย + อุปฺปนฺน) ผลธรรมที่เกิดจากเหตุปัจจัย ชื่อว่า **ปัจจยุปบัน**

วจนัตถะของคำว่า **ปัจจนิก**

ปจฺจยุปฺปนฺนสฺส ปติวิรุทฺธํ อนีกํ = ปจฺจนิกํ (กัมมธารยสมาสวิเสสน ปุพฺพบท ปฏิ + อนีก) หมวดธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อปัจจยุปบันธรรม เรียกว่า **ปัจจนิก**

อีกนัยหนึ่ง **ปจฺจยุปฺปนฺเนน ปจฺจติ วิรุชฺฌตีติ = ปจฺจนิโก (กัตตุสาธนะ กิตตวิคคหะ ปจฺจ ธาตุ + อนีย ปัจจัย ย เปลี่ยนเป็น ก)** ธรรมใดเป็นปฏิปักษ์กันกับปัจจยุปบันธรรม ฉะนั้นธรรมนั้นชื่อว่า **ปัจจนิก**

ตามวจนัตถะนี้ชี้ให้เห็นว่า ธรรมที่เป็นปัจจนิกนั้นหาได้เป็นธรรมที่นอกเหตุนอกผลได้ครบทั้ง ๒ ตามที่บางคนเข้าใจกันอยู่นั้นก็หามิได้ หากแต่เป็นธรรมที่นอกผลโดยส่วนเดียวเท่านั้น สำหรับนอกเหตุคือเป็นปัจจัยไม่ได้นั้น ตามวจนัตถะนี้มิได้กล่าวถึง ทั้งนี้ก็เพราะว่า ปัจจนิกธรรมนั้น นอกเหตุก็มี มิใช่นอกเหตุก็มี หมายความว่าเป็นปัจจัยได้ก็มี เป็นปัจจัยไม่ได้ก็มี

เป็นปัจจัยได้นั้น เช่น โมหเจตสิกที่ในโมหมูลจิต ๒ อันเป็นเหตุปัจจนิกธรรมนี้ เป็นเหตุปัจจัยได้ แต่เป็นเหตุปัจจยุปบันธรรมไม่ได้ และรูป ๒๘ อันเป็นปัจจนิกธรรมเหล่านี้ เป็นอารัมมณปัจจัยได้ แต่เป็นอารัมมณปัจจยุปบันธรรมไม่ได้

เป็นปัจจัยไม่ได้นั้น เช่น อเหตุกจิตตุปบาท อเหตุกจิตตชรูป อเหตุกปฏิสนธิกัมมชรูป พาหิรรูป อาหารชรูป อุตุชรูป อสัญญสัตตกัมมชรูป ปวัตติกัมมชรูป ที่เป็นเหตุปัจจนิกธรรมเหล่านี้เป็นเหตุปัจจัยไม่ได้ ฉะนั้น ปัจจนิกธรรมเหล่านี้ จึงเป็นนอกเหตุ และนอกผลได้ทั้งสอง ดังนี้เป็นต้น

นักศึกษาคัมภีร์ปัฏฐานทั้งหลาย เมื่อได้มีการท่องจำ ปัจจยนิทเทส และสรุปเนื้อความ ๓ ประการในปัจจัย ๒๔ โดยถูกต้องอย่างถี่ถ้วนแล้ว สำหรับคำอธิบายและวิสัชนาปัญหาวาระเป็นต้นเหล่านี้ เพียงแต่อ่านเอาเองก็จะเข้าใจได้

ปัจจยุทเทส

พระบาลีและคำแปล

๑.	**เหตุปจฺจโย**	ธรรมที่ช่วยอุปการะ		โดยความเป็นเหตุ
๒.	**อารมฺมณปจฺจโย**	”	”	โดยความเป็นอารมณ์
๓.	**อธิปติปจฺจโย**	”	”	โดยความเป็นอธิบดี
๔.	**อนนฺตรปจฺจโย**	”	”	โดยความติดต่อกันไม่มีระหว่างคั่น
๕.	**สมนนฺตรปจฺจโย**	”	”	โดยความติดต่อกันไม่มีระหว่างคั่นทีเดียว
๖.	**สหชาตปจฺจโย**	”	”	โดยความเกิดพร้อมกัน
๗.	**อญฺญมญฺญปจฺจโย**	”	”	โดยความแก่กันและกัน
๘.	**นิสฺสยปจฺจโย**	”	”	โดยความเป็นที่อาศัย
๙.	**อุปนิสฺสยปจฺจโย**	”	”	โดยความเป็นที่อาศัยที่มีกำลังมาก
๑๐.	**ปุเรชาตปจฺจโย**	”	”	โดยความเกิดก่อน
๑๑.	**ปจฺฉาชาตปจฺจโย**	”	”	โดยความเกิดทีหลัง
๑๒.	**อาเสวนปจฺจโย**	”	”	โดยความเสพบ่อย ๆ
๑๓.	**กมฺมปจฺจโย**	”	”	โดยความปรุงแต่งเพื่อให้กิจต่าง ๆ สำเร็จลง
๑๔.	**วิปากปจฺจโย**	”	”	โดยความเป็นวิบาก คือเข้าถึงความสุก และหมดกำลังลง
๑๕.	**อาหารปจฺจโย**	”	”	โดยความเป็นผู้นำ
๑๖.	**อินฺทฺริยปจฺจโย**	”	”	โดยความเป็นผู้ปกครอง
๑๗.	**ฌานปจฺจโย**	”	”	โดยความเป็นผู้เพ่งอารมณ์
๑๘.	**มคฺคปจฺจโย**	”	”	โดยความเป็นหนทาง
๑๙.	**สมฺปยุตฺตปจฺจโย**	”	”	โดยความเป็นผู้ประกอบ
๒๐.	**วิปฺปยุตฺตปจฺจโย**	”	”	โดยความเป็นผู้ไม่ประกอบ

๒๑. **อตฺถิปจฺจโย**	ธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเป็นผู้ยังมีอยู่		
๒๒. **นตฺถิปจฺจโย**	”	”	โดยความเป็นผู้ไม่มี
๒๓. **วิคตปจฺจโย**	”	”	โดยความเป็นผู้ปราศจากไป
๒๔. **อวิคตปจฺจโย**	”	”	โดยความเป็นผู้ยังไม่ปราศจากไป

ปัจจยนิทเทส

พระบาลีและคำแปล

จำแนกบท พร้อมด้วยเนื้อความองค์ธรรมของบทเหล่านี้ และคำอธิบาย

อนุสนธิ

เมื่อพระองค์ทรงแสดง ปัจจยุทเทส จบลงแล้ว ทรงแสดง ปัจจยนิทเทส ต่อไป

ในปัจจยนิทเทสนี้ ว่าโดยปัจจัยแล้วก็มี ๒๔ คือ เหตุปัจจยนิทเทส อารัมมณ-ปัจจยนิทเทส เป็นต้น

การแสดงปัจจยนิทเทสของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ทรงแสดงอย่างละ ๒ ประการ คือ **๑. นิททิสิตัพพะพระบาลี ๒. นิทัสสนาการะพระบาลี**

พระองค์ทรงแสดงนิททิสิตัพพะพระบาลีก่อน แล้วทรงแสดงนิทัสสนาการะพระบาลีต่อไป

* * * * * * * * *

๑. เหตุปัจจยนิทเทส

อารัมภบท

ปจฺจยุทฺเทเส โย ยาทิโส ปจฺจโย เหตุปจฺจโยติ ภควตา อุทฺทิฏฺโฐ, โส ตาทิโส ปจฺจโย ปจฺจยนิทฺเทเส, เหตู เหตุสมฺปยุตฺตกานํ ธมฺมานํ ตํสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานํ เหตุปจฺจเยน ปจฺจโยติ ภควตา นิทฺทิฏฺโฐ.

ปัจจัยเช่นใด พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้โดยย่อในปัจจยุทเทสว่า **เหตุปจฺจโย** ปัจจัยเช่นนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงโดยพิสดารในปัจจยนิทเทส ว่า **เหตู เหตุสมฺป-ยุตฺตกานํ ธมฺมานํ ตํสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานํ เหตุปจฺจเยน ปจฺจโย.**

อาภัมภบทภาษาบาลีในปัจจัยอื่นๆ ก็คงเป็นไปในทำนองเดียวกันนี้ ฉะนั้นจะไม่แสดง จะแสดงแต่อารัมภบทที่เป็นภาษาไทยอย่างเดียวเท่านั้น

พระบาลีและคำแปล

เหตู เหตุสมฺปยุตฺตกานํ ธมฺมานํ ตํสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานํ เหตุปจฺจเยน ปจฺจโย.

เหตุ ๖ เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะ แก่สเหตุกจิต ๗๑ เจตสิก ๕๒ ที่ประกอบกับเหตุ ๖ เหล่านั้น (เว้นโมหเจตสิกที่ในโมหมูลจิต ๒) และสเหตุกจิตตชรูป สเหตุกปฏิสนธิกัมมชรูป ที่มีเหตุ ๖ และสเหตุกจิตตุปบาท เป็นสมุฏฐาน ด้วยอำนาจเหตุปัจจัย

จำแนกบท และเนื้อความองค์ธรรม

การแสดงธรรมของพระผู้มีพระภาคเจ้าในเหตุปัจจยนิทเทสพระบาลีนี้ เมื่อจำแนกบทและเนื้อความองค์ธรรมแล้วก็เป็นดังนี้

เหตุปจฺจโย แสดงให้รู้ถึง **นิททิสิตัพพะ** (บทที่ยกขึ้นแสดงก่อน)

เหตู เหตุสมฺปยุตฺตกานํ ธมฺมานํ ตํสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานํ เหตุปจฺจเยน ปจฺจโย. แสดงให้รู้ถึง **นิทัสสนาการะ** (บทที่แสดงขยายเนื้อความให้เห็นเป็นตัวอย่าง)

ในนิทัสสนาการะพระบาลีนี้

เหตู เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยธรรม คือ เหตุ ๖ มี โลภะ เป็นต้น

อารัมภบท แปลว่า เริ่มต้น อารัมภ แปลว่า ปรารภ ทั้งสองอย่างนี้มีความหมายเหมือนกัน ปรารภ ก็คือ เริ่มต้น เริ่มต้น ก็คือ ปรารภ

เหตุสมฺปยุตฺตกานำ ธมฺมานำ ตำสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานำ เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึง ปัจจยุปบันธรรม คือ สเหตุกจิต ๗๑ เจตสิก ๕๒ สเหตุกจิตตชรูป สเหตุกปฏิสนธิกัมมชรูป (เว้นโมหเจตสิกที่ในโมหมูลจิต ๒)

เหตุปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัย ๑๒ คือ เหตุ สหชาตาธิปติ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ สหชาตินทริยะ มัคคะ สัมปยุตตะ สหชาตวิปปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันตามสมควรนั้น อำนาจของเหตุอย่างเดียวเท่านั้นเป็นพิเศษ

ปจฺจโย เป็นนามกิริยาบท แสดงการช่วยอุปการะแก่ปัจจยุปบันธรรม โดยความปราศจากตัวตน (**ปจฺจโย = อุปการโก โหติ.**) หมายความว่า การเกิดขึ้น และตั้งอยู่เจริญขึ้นได้ ของปัจจยุปบันธรรมนั้น เนื่องด้วยได้รับการช่วยอุปการะจากปัจจัยธรรมเท่านั้น หาใช่ปัจจัยธรรมนั้นๆ เป็นตัวตนบุคคล สามารถบังคับบัญชาให้ปัจจยุปบันธรรมเหล่านั้น เกิดขึ้นตั้งอยู่ เจริญขึ้นได้ ดังนี้ก็หามิได้ ฉะนี้แหละพระพุทธองค์จึงทรงแสดงว่า **เหตุปัจจัย** หรือ **เหตุปัจจเยนปัจจโย** มิได้ทรงแสดงว่า **เหตุชนโก** หรือ **เหตุปัจจเยนชนโก**

อนึ่ง คำว่า **นิทฺทิสิตัพพะ** นี้ หมายความว่า พระบาลีที่ทรงชี้แจงข้อธรรมโดยความเป็นหัวข้อ ด้วยการระบุชื่อของปัจจัยหนึ่งๆ ออกมาให้รู้เสียก่อน

นิทฺสสนาการะ หมายความว่า พระบาลีที่ทรงแสดงขยายเนื้อความในหัวข้อธรรมนั้นๆ ออกไปแต่พอประมาณ

อนึ่ง คำว่า **เหตุปจฺจเยน** ที่เป็นกรณบทนี้ แสดงให้รู้ถึงอำนาจของเหตุปัจจัยเป็นพิเศษยิ่งกว่าในบรรดาปัจจัย ๑๒ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันได้ตามสมควร แล้วแต่ปัจจัยและปัจจยุปบัน ที่กล่าวว่าตามสมควรแก่ปัจจัยและปัจจยุปบันนั้น เมื่อจำแนกปัจจัย ปัจจยุปบันโดยเฉพาะๆ แล้ว ก็จะได้จำนวนปัจจัยสงเคราะห์ (ฆฏนา) ดังต่อไปนี้

ปัจจัยสงเคราะห์ (ฆฏนา) ในเหตุปัจจัยโดยพิสดาร

ในเหตุปัจจัยมี ฆฏนา ๒๔ คือ สามญฺญฆฏนา ๙ สอินฺทฺริยมคฺคฆฏนา ๙ สาธิปติอินฺทฺริยมคฺคฆฏนา ๖

สามญฺญฆฏนา ๙ คือ อวิปาก ๔ สวิปาก ๕

อวิปาก ๔ คือ ๑. สพฺพฏฺฐานิกฆฏนา ๒. สอญฺญมญฺญฆฏนา ๓. สอญฺญมญฺญ-สมฺปยุตฺตฆฏนา ๔. สวิปฺปยุตฺตฆฏนา

สวิปาก ๕ คือ ๑. สพฺพฏฺฐานิกฆฏนา ๒. สอญฺญมญฺญฆฏนา ๓. สอญฺญมญฺญ-สมฺปยุตฺตฆฏนา ๔. สวิปฺปยุตฺตฆฏนา ๕. สอญฺญมญฺญวิปฺปยุตฺตฆฏนา

สอินฺทริยมคฺคฆฏนา ๕ คือ อวิปาก ๔ สวิปาก ๕

อวิปาก ๔ คือ ๑. สอินฺทฺริยมคฺคสพฺพฏฺฐานิกฆฏนา ๒. สอญฺญมญฺญฆฏนา ๓. สอญฺญมญฺญสมฺปยุตฺตฆฏนา ๔. สวิปฺปยุตฺตฆฏนา

สวิปาก ๕ คือ ๑. สอินฺทฺริยมคฺคสพฺพฏฺฐานิกฆฏนา ๒. สอญฺญมญฺญฆฏนา ๓. สอญฺญมญฺญสมฺปยุตฺตฆฏนา ๔. สวิปฺปยุตฺตฆฏนา ๕. สอญฺญมญฺญวิปฺปยุตฺตฆฏนา

สาธิปติอินฺทฺริยมคฺคฆฏนา ๖ คือ อวิปาก ๓ สวิปาก ๓

อวิปาก ๓ คือ ๑. สาธิปติอินฺทฺริยมคฺคสพฺพฏฺฐานิกฆฏนา ๒. สอญฺญมญฺญ-สมฺปยุตฺตฆฏนา ๓. สวิปฺปยุตฺตฆฏนา

สวิปาก ๓ คือ ๑. สาธิปติอินฺทฺริยมคฺคสพฺพฏฺฐานิกฆฏนา ๒. สอญฺญมญฺญ-สมฺปยุตฺตฆฏนา ๓. สวิปฺปยุตฺตฆฏนา

รวมฆฏนา ๒๔ ในเหตุปัจจัย

สามญฺญฆฏนา ๕ อวิปาก ๔

๑. สพฺพฏฺฐานิกฆฏนา ได้แก่ เหตุ ๖ เป็นปัจจัยช่วยอุดหนุนแก่สัมปยุตตนามขันธ์ ๔ สเหตุกจิตตชรูป สเหตุกปฏิสนฺธิกัมฺมชรูป ได้ปัจจัยสงเคราะห์ (ฆฏนา) ๕ ปัจจัย คือ

๑. เหตุปัจจัย ๒. สหชาตปัจจัย ๓. สหชาตนิสสยปัจจัย ๔. สหชาตัตถิปัจจัย ๕. สหชาตอวิคตปัจจัย

๒. สอญฺญมญฺญฆฏนา ได้แก่ เหตุ ๖ เป็นปัจจัยช่วยอุดหนุนแก่สัมปยุตตนามขันธ์ ๔ และหทัยวัตถุ ได้ปัจจัยสงเคราะห์ (ฆฏนา) ๖ ปัจจัย คือ

๑. เหตุปัจจัย ๒. สหชาตปัจจัย ๓. อัญญมัญญปัจจัย ๔. สหชาตนิสสยปัจจัย ๕. สหชาตัตถิปัจจัย ๖. สหชาตอวิคตปัจจัย

๓. สอญฺญมญฺญสมฺปยุตฺตฆฏนา ได้แก่ เหตุ ๖ เป็นปัจจัยช่วยอุดหนุนแก่สัมปยุตตนามขันธ์ ๔ ได้ปัจจัยสงเคราะห์ (ฆฏนา) ๗ ปัจจัย คือ

๑. เหตุปัจจัย ๒. สหชาตปัจจัย ๓. อัญญมัญญปัจจัย ๔. สหชาตนิสสยปัจจัย ๕. สัมปยุตตปัจจัย ๖. สหชาตัตถิปัจจัย ๗. สหชาตอวิคตปัจจัย

๔. สวิปฺปยุตฺตฆฏนา ได้แก่ เหตุ ๖ เป็นปัจจัยช่วยอุดหนุนแก่ สเหตุกจิตตชรูป สเหตุกปฏิสนธิกัมมชรูป ได้ปัจจัยสงเคราะห์ (ฆฏนา) ๖ ปัจจัย คือ

๑. เหตุปัจจัย ๒. สหชาตปัจจัย ๓. สหชาตนิสสยปัจจัย ๔. สหชาตวิปปยุตตปัจจัย ๕. สหชาตัตถิปัจจัย ๖. สหชาตอวิคตปัจจัย

สวิปาก ๕

๑. สพฺพฏฺฐานิกฆฏนา ได้แก่ เหตุ ๓ ที่ในวิปากจิต เป็นปัจจัยช่วยอุดหนุนแก่สัมปยุตตนามขันธ์ ๔ สเหตุกจิตตชรูป สเหตุกปฏิสนธิกัมมชรูป ได้ปัจจัยสงเคราะห์ (ฆฏนา) ๖ ปัจจัย คือ

๑. เหตุปัจจัย ๒. สหชาตปัจจัย ๓. สหชาตนิสสยปัจจัย ๔. วิปากปัจจัย ๕. สหชาตัตถิปัจจัย ๖. สหชาตอวิคตปัจจัย

๒. สอญฺญมญฺญฆฏนา ได้แก่ เหตุ ๓ ที่ในวิปากจิต เป็นปัจจัยช่วยอุดหนุนแก่สัมปยุตตนามขันธ์ ๔ และหทัยวัตถุ ได้ปัจจัยสงเคราะห์ (ฆฏนา) ๗ ปัจจัย คือ

๑. เหตุปัจจัย ๒. สหชาตปัจจัย ๓. อัญญมัญญปัจจัย ๔. สหชาตนิสสยปัจจัย ๕. วิปากปัจจัย ๖. สหชาตัตถิปัจจัย ๗. สหชาตอวิคตปัจจัย

๓. สอญฺญมญฺญสมฺปยุตฺตฆฏนา ได้แก่ เหตุ ๓ ที่ในวิปากจิต เป็นปัจจัยช่วยอุดหนุนแก่สัมปยุตตนามขันธ์ ๔ ได้ปัจจัยสงเคราะห์ (ฆฏนา) ๘ ปัจจัย คือ

๑. เหตุปัจจัย ๒. สหชาตปัจจัย ๓. อัญญมัญญปัจจัย ๔. สหชาตนิสสยปัจจัย ๕. วิปากปัจจัย ๖. สัมปยุตตปัจจัย ๗. สหชาตัตถิปัจจัย ๘. สหชาตอวิคตปัจจัย

๔. สวิปฺปยุตฺตฆฏนา ได้แก่ เหตุ ๓ ที่ในวิปากจิต เป็นปัจจัยช่วยอุดหนุนแก่สเหตุกจิตตชรูป สเหตุกปฏิสนธิกัมมชรูป ได้ปัจจัยสงเคราะห์ (ฆฏนา) ๗ ปัจจัย คือ

๑. เหตุปัจจัย ๒. สหชาตปัจจัย ๓. สหชาตนิสสยปัจจัย ๔. วิปากปัจจัย ๕. สหชาตวิปปยุตตปัจจัย ๖. สหชาตัตถิปัจจัย ๗. สหชาตอวิคตปัจจัย

๕. สอญฺญมญฺญวิปฺปยุตฺตฆฏนา ได้แก่ เหตุ ๓ ที่ในปัญจโวการสเหตุกปฏิสนธิจิต ๑๓ เป็นปัจจัยช่วยอุดหนุนแก่หทัยวัตถุ ได้ปัจจัยสงเคราะห์ (ฆฏนา) ๘ ปัจจัย คือ

๑. เหตุปัจจัย ๒. สหชาตปัจจัย ๓. อัญญมัญญปัจจัย ๔. สหชาตนิสสยปัจจัย ๕. วิปากปัจจัย ๖. สหชาตวิปปยุตตปัจจัย ๗. สหชาตัตถิปัจจัย ๘. สหชาตอวิคตปัจจัย

สอินฺทฺริยมคฺคฆฏนา ๙ อวิปาก ๔

๑. สอินฺทริยมคฺคสพฺพฏฺฐานิกฆฏนา ได้แก่ อโมหเหตุ เป็นปัจจัยช่วยอุดหนุนแก่สัมปยุตตนามขันธ์ ๔ สเหตุกจิตตชรูป สเหตุกปฏิสนธิกัมมชรูป ได้ปัจจัยสงเคราะห์ (ฆฏนา) ๗ ปัจจัย คือ

๑. เหตุปัจจัย ๒. สหชาตปัจจัย ๓. สหชาตนิสสยปัจจัย ๔. สหชาตินทริยปัจจัย ๕. มัคคปัจจัย ๖. สหชาตัตถิปัจจัย ๗. สหชาตอวิคตปัจจัย

๒. สอญฺญมญฺญฆฏนา ได้แก่ อโมหเหตุ เป็นปัจจัยช่วยอุดหนุนแก่สัมปยุตตนามขันธ์ ๔ และหทัยวัตถุ ได้ปัจจัยสงเคราะห์ (ฆฏนา) ๘ ปัจจัย คือ

๑. เหตุปัจจัย ๒. สหชาตปัจจัย ๓. อัญญมัญญปัจจัย ๔. สหชาตนิสสยปัจจัย ๕. สหชาตินทริยปัจจัย ๖. มัคคปัจจัย ๗. สหชาตัตถิปัจจัย ๘. สหชาตอวิคตปัจจัย

๓. สอญฺญมญฺญสมฺปยุตฺตฆฏนา ได้แก่ อโมหเหตุ เป็นปัจจัยช่วยอุดหนุนแก่สัมปยุตตนามขันธ์ ๔ ได้ปัจจัยสงเคราะห์ (ฆฏนา) ๙ ปัจจัย คือ

๑. เหตุปัจจัย ๒. สหชาตปัจจัย ๓. อัญญมัญญปัจจัย ๔. สหชาตนิสสยปัจจัย ๕. สหชาตินทริยปัจจัย ๖. มัคคปัจจัย ๗. สัมปยุตตปัจจัย ๘. สหชาตัตถิปัจจัย ๙. สหชาตอวิคตปัจจัย

๔. สวิปฺปยุตฺตฆฏนา ได้แก่ อโมหเหตุ เป็นปัจจัยช่วยอุดหนุนแก่สเหตุกจิตตชรูป สเหตุกปฏิสนธิกัมมชรูป ได้ปัจจัยสงเคราะห์ (ฆฏนา) ๘ ปัจจัย คือ

๑. เหตุปัจจัย ๒. สหชาตปัจจัย ๓. สหชาตนิสสยปัจจัย ๔. สหชาตินทริยปัจจัย ๕. มัคคปัจจัย ๖. สหชาตวิปปยุตตปัจจัย ๗. สหชาตัตถิปัจจัย ๘. สหชาตอวิคตปัจจัย

สวิปาก ๕

๑. สอินฺทฺริยมคฺคสพฺพฏฺฐานิกฆฏนา ได้แก่ อโมหเหตุ ที่ในวิปากจิตเป็นปัจจัยช่วยอุดหนุนแก่สัมปยุตตนามขันธ์ ๔ สเหตุกจิตตชรูป สเหตุกปฏิสนธิกัมมชรูป ได้ปัจจัยสงเคราะห์ (ฆฏนา) ๘ ปัจจัย คือ

๑. เหตุปัจจัย ๒. สหชาตปัจจัย ๓. สหชาตนิสสยปัจจัย ๔. วิปากปัจจัย ๕. สหชาตินทริยปัจจัย ๖. มัคคปัจจัย ๗. สหชาตัตถิปัจจัย ๘. สหชาตอวิคตปัจจัย

๒. สอญฺญมญฺญฆฏนา ได้แก่ อโมหเหตุ ที่ในวิปากจิต เป็นปัจจัยช่วยอุดหนุนแก่สัมปยุตตนามขันธ์ ๔ และหทัยวัตถุ ได้ปัจจัยสงเคราะห์ (ฆฏนา) ๙ ปัจจัย คือ

๑. เหตุปัจจัย ๒. สหชาตปัจจัย ๓. อัญญมัญญปัจจัย ๔. สหชาตนิสสยปัจจัย ๕. วิปากปัจจัย ๖. สหชาตินทริยปัจจัย ๗. มัคคปัจจัย ๘. สหชาตัตถิปัจจัย ๙. สหชาตอวิคตปัจจัย

๓. สอญฺญมญฺญสมฺปยุตฺตฆฏนา ได้แก่ อโมหเหตุ ที่ในวิปากจิตเป็นปัจจัยช่วยอุดหนุนแก่สัมปยุตตนามขันธ์ ๔ ได้ปัจจัยสงเคราะห์ (ฆฏนา) ๑๐ ปัจจัย คือ

๑. เหตุปัจจัย ๒. สหชาตปัจจัย ๓. อัญญมัญญปัจจัย ๔. สหชาตนิสสยปัจจัย ๕. วิปากปัจจัย ๖. สหชาตินทริยปัจจัย ๗. มัคคปัจจัย ๘. สัมปยุตตปัจจัย ๙. สหชาตัตถิปัจจัย ๑๐. สหชาตอวิคตปัจจัย

๔. สวิปฺปยุตฺตฆฏนา ได้แก่ อโมหเหตุ ที่ในวิปากจิตเป็นปัจจัยช่วยอุดหนุนแก่สเหตุกจิตตชรูป สเหตุกปฏิสนธิกัมมชรูป ได้ปัจจัยสงเคราะห์ (ฆฏนา) ๕ ปัจจัย คือ

๑. เหตุปัจจัย ๒. สหชาตปัจจัย ๓. สหชาตนิสสยปัจจัย ๔. วิปากปัจจัย ๕. สหชาตินทริยปัจจัย ๖. มัคคปัจจัย ๗. สหชาตวิปปยุตตปัจจัย ๘. สหชาตัตถิปัจจัย ๙. สหชาตอวิคตปัจจัย

๕. สอญฺญมญฺญวิปฺปยุตฺตฆฏนา ได้แก่ อโมหเหตุ ที่ในปัญจโวการติเหตุกปฏิ-สนธิจิต ๕ เป็นปัจจัยช่วยอุดหนุนแก่หทัยวัตถุ ได้ปัจจัยสงเคราะห์ (ฆฏนา) ๑๐ ปัจจัย คือ

๑. เหตุปัจจัย ๒. สหชาตปัจจัย ๓. อัญญมัญญปัจจัย ๔. สหชาตนิสสยปัจจัย ๕. วิปากปัจจัย ๖. สหชาตนิสสยปัจจัย ๗. มัคคปัจจัย ๘. สหชาตวิปปยุตตปัจจัย ๙. สหชาตัตถิปัจจัย ๑๐. สหชาตอวิคตปัจจัย

สาธิปติอินฺทฺริยมคฺคฆฏนา ๖ อวิปาก ๓

๑. สาธิปติอินฺทฺริยมคฺคสพฺพฏฺฐานิกฆฏนา ได้แก่ วีมังสาธิปติ (อโมหเหตุ) เป็นปัจจัยช่วยอุดหนุนแก่สาธิปติสัมปยุตตนามขันธ์ ๔ และสาธิปติจิตตชรูป ได้ปัจจัยสงเคราะห์ (ฆฏนา) ๘ ปัจจัย คือ

๑. เหตุปัจจัย ๒. สหชาตาธิปติปัจจัย ๓. สหชาตปัจจัย ๔. สหชาตนิสสยปัจจัย ๕. สหชาตินทริยปัจจัย ๖. มัคคปัจจัย ๗. สหชาตัตถิปัจจัย ๘. สหชาตอวิคตปัจจัย

๒. สอญฺญมญฺญสมฺปยุตฺตฆฏนา ได้แก่ วีมังสาธิปติ (อโมหเหตุ) เป็นปัจจัยช่วยอุดหนุนแก่สาธิปติสัมปยุตตนามขันธ์ ๔ ได้ปัจจัยสงเคราะห์ (ฆฏนา) ๑๐ ปัจจัย คือ

๑. เหตุปัจจัย ๒. สหชาตาธิปติปัจจัย ๓. สหชาตปัจจัย ๔. อัญญมัญญปัจจัย ๕. สหชาตนิสสยปัจจัย ๖. สหชาตินทริยปัจจัย ๗. มัคคปัจจัย ๘. สัมปยุตตปัจจัย ๙. สหชาตัตถิปัจจัย ๑๐. สหชาตอวิคตปัจจัย

๓. สวิปฺปยุตฺตฆฏนา ได้แก่ วีมังสาธิปติ (อโมหเหตุ) เป็นปัจจัยช่วยอุดหนุนแก่สาธิปติจิตตชรูป ได้ปัจจัยสงเคราะห์ (ฆฏนา) ๕ ปัจจัย คือ

๑. เหตุปัจจัย ๒. สหชาตาธิปติปัจจัย ๓. สหชาตปัจจัย ๔. สหชาตนิสสยปัจจัย ๕. สหชาตินทริยปัจจัย ๖. มัคคปัจจัย ๗. สหชาตวิปปยุตตปัจจัย ๘. สหชาตัตถิปัจจัย ๙. สหชาตอวิคตปัจจัย

สวิปาก ๓

๑. สาธิปติอินฺทฺริยมคฺคสพฺพฏฺฐานิกฆฏนา ได้แก่ วีมังสาธิปติที่ในผลจิต ๔ เป็นปัจจัยช่วยอุดหนุนแก่สัมปยุตตนามขันธ์ ๔ และสาธิปติจิตตชรูป ได้ปัจจัยสงเคราะห์ (ฆฏนา) ๕ ปัจจัย คือ

๑. เหตุปัจจัย ๒. สหชาตาธิปติปัจจัย ๓. สหชาตปัจจัย ๔. สหชาตนิสสยปัจจัย ๕. วิปากปัจจัย ๖. สหชาตินทริยปัจจัย ๗. มัคคปัจจัย ๘. สหชาตัตถิปัจจัย ๙. สหชาตอวิคตปัจจัย

๒. สอญฺญมญฺญสมฺปยุตฺตฆฏนา ได้แก่ วีมังสาธิปติที่ในผลจิต ๔ เป็นปัจจัยช่วยอุดหนุนแก่สัมปยุตตนามขันธ์ ๔ ได้ปัจจัยสงเคราะห์ (ฆฏนา) ๑๑ ปัจจัย คือ

๑. เหตุปัจจัย ๒. สหชาตาธิปติปัจจัย ๓. สหชาตปัจจัย ๔. อัญญมัญญปัจจัย ๕. สหชาตนิสสยปัจจัย ๖. วิปากปัจจัย ๗. สหชาตินทริยปัจจัย ๘. มัคคปัจจัย ๙. สัมปยุตตปัจจัย ๑๐. สหชาตัตถิปัจจัย ๑๑. สหชาตอวิคตปัจจัย

๓. สวิปฺปยุตฺตฆฏนา ได้แก่ วีมังสาธิปติที่ในผลจิต ๔ เป็นปัจจัยช่วยอุดหนุนแก่จิตตชรูป ได้ปัจจัยสงเคราะห์ (ฆฏนา) ๑๐ ปัจจัย คือ

๑. เหตุปัจจัย ๒. สหชาตาธิปติปัจจัย ๓. สหชาตปัจจัย ๔. สหชาตนิสสยปัจจัย ๕. วิปากปัจจัย ๖. สหชาตินทริยปัจจัย ๗. มัคคปัจจัย ๘. สหชาตวิปปยุตตปัจจัย ๙. สหชาตัตถิปัจจัย ๑๐. สหชาตอวิคตปัจจัย

คำอธิบาย

ในเหตุปัจจยนิทเทสนี้ ปัจจัยเป็นนามโดยเป็นเจตสิกล้วนๆ ก็เพราะพระองค์ทรงเทศนาว่า **เหตู** ส่วนปัจจยุปบันธรรมเป็นทั้งนามและรูป นามได้แต่สเหตุกจิต ๗๑ เจตสิกที่ประกอบ ๕๒ (เว้นโมหเจตสิกที่ในโมหมูลจิต ๒) ก็เพราะพระองค์ทรงเทศนาว่า **เหตุสมฺปยุตฺตกานำ ธมฺมานำ** สำหรับอเหตุกจิตตุปบาท โมหเจตสิก ที่ในโมหมูลจิต ๒ นั้น มิใช่เป็นเหตุสัมปยุตตธรรม คือมิใช่เป็นธรรมที่ประกอบกับเหตุ จึงเป็นเหตุปัจจยุปบันธรรมไม่ได้ เมื่อเป็นเหตุปัจจยุปบัน-ธรรมไม่ได้แล้วก็ต้องเป็นเหตุปัจจนิกธรรมไป

สำหรับรูปที่เป็นปัจจยุปบันธรรม ก็ได้แก่สเหตุกจิตตชรูปที่เกิดจากเหตุ ๖ และสเหตุก-จิตตุปบาท สเหตุกปฏิสนธิกัมมชรูปที่เกิดพร้อมกับสเหตุกวิปากจิตตุปบาท ก็เพราะพระองค์ทรงเทศนาว่า **ตำสมุฏฺฐานานญฺจ รูปำนำ** ส่วน อเหตุกจิตตชรูป อเหตุกปฏิสนธิกัมมชรูป พาหิรรูป (คือ อนินทริยพัทธอุตุชรูป) อาหารชรูป อุตุชรูป (คือ อินทริยพัทธอุตุชรูป) อสัญญสัตตกัมมชรูป ปวัตติกัมมชรูป ของสัตว์บุคคลทั่วไปเหล่านี้ มิใช่เป็นรูปที่มีเหตุ ๖ และสเหตุกจิตตุปบาทเป็นสมุฏฐาน ฉะนั้นจึงเป็นเหตุปัจจนิกธรรม

ความเป็นไปแห่งปัจจนิกธรรมดังที่กล่าวนี้ ขอให้นักศึกษาทั้งหลายพึงจำไว้ให้ดีเสียก่อน เพื่อแก่การเข้าใจในเมื่อถึงตอนแสดงสรุปเนื้อความ ๓ ประการในปัจจัย ๒๔ ว่า ความเป็นไปแห่งปัจจนิกธรรมนั้น มิใช่อื่นนอกออกไปจากนี้แต่ประการใดเลย และในปัจจัยอื่นๆ ก็คงเป็นไปเช่นเดียวกันนี้

อนึ่ง ในการที่ **ตัสมุฏฐานานญจ รูปานัง** มีองค์ธรรมได้ดังที่กล่าวนี้แล้ว ก็เพราะว่าในปัฏฐานอรรถกถาท่านแสดงวจนัตถะของบทนี้ว่า **เต เหตู เจว เหตุสมฺปยุตฺตกา จ ธมฺมา สมุฏฺฐานา เอเตสนฺติ = ตัสมุฏฐานานิ** แปลความว่า สมุฏฐานทั้งหลายคือ เหตุ ๖ และธรรมที่ประกอบกับเหตุ ๖ เหล่านี้ ย่อมมีอยู่แก่รูปเหล่านี้ ฉะนั้นรูปเหล่านี้จึงชื่อว่า **ตัสมุฏฐาน** ได้แก่ สเหตุกจิตตชรูป คือรูปที่เกิดจากสเหตุกจิตตุปบาท พร้อมด้วยเหตุ ๖ สเหตุกปฏิสนธิกัมมชรูป คือรูปที่เกิดขึ้นโดยอาศัยสเหตุกจิตตุปบาท ๑๓ ดวง

ในการที่ปฏิสนธิกัมมชรูปเป็นองค์ธรรมของ **ตัสมุฏฐานานญจ รูปานัง** ได้ ก็เพราะกัมมชรูปที่เกิดขึ้นในขณะปฏิสนธินั้นต้องอาศัยปฏิสนธิจิตตุปบาทเป็นเหตุใกล้ หรือจะกล่าวว่าเกิดจากปฏิสนธิจิตตุปบาทก็ได้ ดังนั้นปฏิสนธิกัมมชรูปนี้จึงเข้าอยู่ในฐานะเป็นปฏิสนธิจิตตชรูปโดยอนุโลม ซึ่งเป็นการตรงกันข้ามกับการเกิดขึ้นของปวัตติกัมมชรูปที่เกี่ยวกับอดีตกรรมฝ่ายเดียว

๑. มูลฏฺเฐน อุปการโก ธมฺโม เหตุปจฺจโย. ธรรมที่ช่วยอุดหนุนเพราะอรรถว่าเป็นรากแก้ว ชื่อว่า **เหตุปัจจัย**

๒. ครูปเทสหีโน หิ อตฺถสารัง นวนฺทติ อตฺถสารวิหีโน โส สทฺธมฺมา ปริหายติ. จริงอยู่ บุคคลที่ปราศจากอาจารย์ผู้สอนนัยต่างๆ ย่อมไม่เข้าใจซึ่งอรรถสาร บุคคลนั้นชื่อว่าปราศจากอรรถสาร ย่อมเสื่อมจากพระสัทธรรม

๓. เต เหตู เจว เหตุสมฺปยุตฺตกา จ ธมฺมา สมุฏฺฐานา เอเตสนฺติ ตัสมุฏฐานานิ. ธรรมคือเหตุเหล่านั้น และเหตุสัมปยุตต์ด้วยเหล่านั้นเป็นสมุฏฐานของรูปเหตุนั้นรูปเหล่านั้นจึงชื่อว่า **ตัสมุฏฐาน** (ได้แก่ เหตุ ๖ และเหตุสัมปยุตตธรรม)

๔. อิมินา จิตฺตสมุฏฺฐานรูปัง คณฺหาติ. ย่อมถือเอาจิตตสมุฏฐานรูป โดยบาลีนี้ว่า **ตัสมุฏฐาน**

๕. สพฺเพปิ หิ จิตฺตเจตสิกา เอกโต หุตฺวา รูปัง สมุฏฺฐาเปนฺติ โลกิยธมฺมเทสนายัง ปน จิตฺตสฺส อธิกการโต ตถาวิธัง รูปัง จิตฺตสมุฏฺฐานนฺติ วุจฺจติ. จริงอยู่ จิตและเจตสิกทั้งหลาย แม้ทั้งหมดเป็นธรรมอันเดียวกันยังจิตตชรูปให้เกิดขึ้น แต่ว่าในโลกียธรรมเทสนาเพราะความที่แห่งจิตเป็นธรรมชาติที่สำคัญ อันพระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมตรัสเรียกรูปอย่างนั้นว่า **จิตตสมุฏฐาน** หรือ **จิตตชรูป**

๖. ยทิ เอวัง วิธาปิ ตัสมุฏฐานานนฺติ อวตฺวา จิตฺตสมุฏฐานานนฺติ กสฺมา น วุตฺตนฺติ อจิตฺตสมุฏฐานานมฺปิ สงฺคณฺหโต. ถ้าอย่างนั้นก็อาจมีความสงสัยต่อไปว่า แม้ว่าในเหตุปัจจยนิทเทสนี้ เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ตรัสว่า **ตัสมุฏฐานานัง** แล้วไฉนจึงไม่ตรัสว่า

จิตฺตสมุฏฺฐานานำ เสียเล่า ข้อนี้ตอบได้ว่า เพราะพระองค์มีพระประสงค์ให้กินความถึงแม้กระทั่งรูปที่ไม่มีจิตเป็นสมุฏฐาน อันได้แก่ สเหตุกปฏิสนธิกัมมชรูปนั้นด้วย

๗. กสฺมา ปนายำ เหตุ ปฏิสนฺธิยเมว กฏตฺตารูปานำ เหตุปจฺจโย โหติ น ปวตฺเตติ ปฏิสนฺธิยำ กมฺมชรูปานำ จิตฺตปฺปฏิพทฺธวุตฺติตาย ปวตฺติยำ ปน เตสำ จิตฺเต วิชฺชมาเนปิ กมฺมปฺปฏิพทฺธาวปวตฺติ น จิตฺตุปฺปฏิพทฺธา. เพราะอะไรเหตุ ๗ นี้จึงเป็นเหตุปัจจัยแก่กัมมชรูปในปฏิสนธิกาลอย่างเดียว ไม่เป็นปัจจัยแก่กัมมชรูปในปวัตติกาลด้วย ข้อนี้ตอบได้ว่า เพราะในปฏิสนธิกาลนั้น กัมมชรูปทั้งหลายย่อมมีพฤติการณ์เนื่องด้วยปฏิสนธิจิต ส่วนในปวัตติกาลนั้นถึงแม้ว่าจิตมีอยู่ก็จริง แต่ว่าเหตุอันเนื่องด้วยกรรมเท่านั้น ย่อมเป็นไปกับกัมมชรูปทั้งหลายเหล่านั้น หาใช่เหตุที่เนื่องด้วยจิตไม่

๘. อวิชฺชมาเนจาปิ จิตฺเตนิโรธำ สมาปนฺนานำ อุปฺปชฺชนฺติ เยว. หรืออีกนัยหนึ่ง จะเห็นได้ในกรณีที่ขณะเข้านิโรธสมาบัติว่า ถึงแม้จิตไม่มีอยู่ กัมมชรูปทั้งหลายก็ย่อมเกิดแก่พระอนาคามีและพระอรหันต์ที่เป็นฌานลาภีในขณะที่เข้านิโรธสมาบัติอยู่นั้นได้

๙. ตตฺรหิ วตฺถุ รูปมตฺตมฺปิ วินา ปฏิสนฺธิยำ อรูปธมฺมา ปฏิสนฺธิจิตฺตญฺจ วินา กมฺมชาปิ รูปธมฺมา นุปฺปชฺชติ ยุคนฺธาว รูปารูปานำ อุปฺปตฺติ. เมื่อจะกล่าวโดยกว้างขวางแล้ว ในปัญจโวการภพนั้น จำเดิมแต่ในปฏิสนธิกาล หากเว้นวัตถุรูปเสียแล้ว นามธรรมก็ไม่เกิด และอีกอย่างหนึ่ง ถ้าหากเว้นปฏิสนธิจิตเสียแล้ว รูปธรรมทั้งหลายแม้แต่กัมมชรูปก็ไม่เกิด หมายความว่า รูปธรรมและอรูปธรรมคือหทัยวัตถุรูปและปฏิสนธิจิตต้องเกิดคู่กันเสมอ

๑๐. กมฺมชรูปเมว ปนสฺส จิตฺตสมุฏฺฐานรูปฏฺฐาเน ติฏฺฐติ ตญฺจ กมฺมชรูปสฺเสว พีชฐาเน ติฏฺฐติ. ก็และกัมมชรูปนั้นเอง ย่อมตั้งอยู่ในฐานะเป็นจิตตสมุฏฐานรูปของปฏิสนธิจิต (ไม่ใช่ปวัตติจิต) ส่วนปฏิสนธิจิตนั้นเล่า ก็ตั้งอยู่ในฐานะเป็นพืชของกัมมชรูปนั้นเอง

๑๑. ปวตฺติยำ กฏตฺตา รูปาทีนำ ปจฺจยภาวปฏิพาหนโต เหตุสมฺปยุตฺตกานำ ธมฺมานำ ตำสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานนฺติ อิทำ อหิตำ. ตามบาลีที่ว่า **เหตุสมฺปยุตฺตกานำ ธมฺมานำ ตำสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานำ** นี้ ซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงจำกัดความไว้ ก็เพื่อจะห้ามมิให้นับเอาเหตุ ๖ เป็นปัจจัยแก่รูปทั้งหลายมีกัมมชรูปเป็นต้นในปวัตติกาล (หมายความว่ารูปในปวัตติกาลไม่ถือว่าเป็นปัจจยุปบันของเหตุปัจจัย)

คำว่า **ตำ** นี้เป็นคำแทนเหตุ ๖ และธรรมที่ประกอบกับเหตุ ๖ คือ **เหตู** และ **เหตุสมฺปยุตฺตกานำ ธมฺมานำ, สมุฏฺฐานานำ รูปานำ** เป็นคำแทนสเหตุกปฏิสนธิกัมมชรูปกับสเหตุกจิตตชรูป

ฉะนั้น ในพระบาลีข้อ ๔ นี้เป็นคำกล่าวค้านขึ้นว่า **ตำสมุฏฺฐาน** นี้ ได้แก่ **จิตฺตสมุฏฺฐานิกรูป** มิใช่หรือ ? ตอบว่าใช่ ทั้งนี้ก็เพราะว่าในโลกียธรรมเทสนานั้นเคยทรงใช้ว่า **จิตฺตสมุฏฺฐ-**

ฐาน หรือ **จิตฺตชรูป** แต่พอมาแสดงในปัฏฐานนี้กลับมาใช้คำว่า **ตสมุฏฺฐานานำ** เพราะเหตุไร ? ทำไมจึงไม่ใช้คำว่า **จิตฺตสมุฏฺฐานานำ** เล่า ? ตอบว่าไม่ได้ เพราะพระองค์มีพระประสงค์ให้กินความถึง แม้กระทั่งรูปที่ไม่มีจิตเป็นสมุฏฐานอันได้แก่ สเหตุกปฏิสนธิกัมมชรูป นั้นด้วย ทั้งนี้ก็เพราะว่าการแสดงธรรมของพระผู้มีพระภาคเจ้าตามสภาวะนั้นจะทรงแสดงตามความพอใจของตนมิได้ มิว่าจะเป็นพระพุทธเจ้าพระองค์ไหน เช่นนี้แหละจะทรงตรัสว่า **จิตฺตสมุฏฺฐานานำ** มิได้จำเป็นจะต้องตรัสว่า **ตสมุฏฺฐานานำ** ซึ่งเป็นคำที่หมายถึง สเหตุกปฏิสนธิด้วย สเหตุกจิตตชรูปด้วย ทั้งเป็นการห้าม อเหตุกปฏิสนธิ และ อเหตุกจิตตชรูป มิให้เข้ามาเกี่ยวข้อง และถ้าใช้คำว่า **เหตู สหชาตานำ รูปานำ** แล้วก็ต้องเป็นรูปทั้งหมด แต่ในที่นี้พระองค์จำกัดรูปที่เกิดจากเหตุ ๖ ลงไปจึงทรงแสดงว่า **ตสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานำ**

อนึ่ง ที่มีการจำแนกบทในพระบาลีทั้ง ๒๔ ปัจจัยนั้น ก็เพื่อจะได้ทราบถึงหน้าที่ของคำบาลีที่เป็นหลักในประโยคภาษา ให้ถูกต้องตามที่พระองค์ทรงแสดง ถ้าจำแนกบทไม่ถูกก็ผิดความมุ่งหมายของพระองค์ที่ทรงแสดงประโยคภาษา เหตุนั้นจึงได้มีการจำแนกบท

การทราบหน้าที่ของคำบาลีที่เป็นหลักของประโยคภาษานี้เรียกว่านิรุตติศาสตร์ หรือจะเรียกในระดับสูงกว่า นิรุตติปฏิสัมภิทา ก็ได้

ดังนั้นประโยคภาษาบาลีในเหตุปัจจัยนี้ก็แสดงให้ทราบว่า **เหตู** ที่เป็นกัตตุบทนั้นเป็นตัวการ เป็นประธาน และเป็นปัจจัย **เหตุสมฺปยุตฺตกานำ ธมฺมานำ ตสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานำ** ที่เป็นสัมปทานบทนั้นเป็นตัวผลเป็นปัจจยุปบัน **เหตุปจฺจเยน** ที่เป็นกรณบทนั้นแสดงให้ทราบถึงอำนาจของ **เหตู** ที่เป็นตัวการ เป็นประธานในประโยคนี้ ว่ามีอำนาจเป็นพิเศษยิ่งกว่าปัจจัยอื่นๆ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันกับตน **ปจฺจโย** ที่เป็นนามกิริยาบทนั้น แสดงให้ทราบถึงความแตกต่างในระหว่างคำทั้งสอง มี **เหตุปจฺจโย** หรือ **เหตุปจฺจเยน ปจฺจโย** กับ **เหตุชนโก** หรือ **เหตุปจฺจเยน ชนโก** ว่า

เหตุปจฺจโย หรือ **เหตุปจฺจเยน ปจฺจโย** นี้ เพียงแต่ทำการอุปการะจุนเจือ สนับสนุน อุดหนุน แวดล้อม ดังเช่น ปุ๋ยทำการอุปการะ จุนเจือ แวดล้อม สนับสนุน อุดหนุนต้นไม้เท่านั้น หาใช่เป็นตัวการทำให้เกิดโดยตรง เหมือนมารดาให้เกิดบุตรดังนี้ไม่ เหตุนั้นพระองค์จึงไม่ทรงแสดงว่า **เหตุชนโก** หรือ **เหตุปจฺจเยน ชนโก**

คำว่า **เหตุ** และคำว่า **ปัจจัย** ความหมายไม่เหมือนกัน **เหตุ** เป็นมูลรากอย่างสำคัญ **ปัจจัย** เป็นเหตุที่ช่วยเหลือ ข้อนี้อุปมาเหมือนหนึ่ง เหตุเหมือนเมล็ด ปัจจัยเหมือนดินกับน้ำ **ปจฺจโย อุปการโก** แปลว่า เป็นเหตุช่วยอุปการะ เพราะฉะนั้นจึงทรงใช้คำว่า **เหตุปจฺจโย**

อีกประการหนึ่ง คำว่า **ปจฺจโย** ที่เป็นนามกิริยาบทนั้น เป็นนามภาษาที่เป็นไปตามหลักไวยากรณ์ มิใช่เป็นนามปรมัตถ์ เพราะว่ากิริยาบทนี้มีหลายอย่าง เช่นคำว่า **โหติ** ก็เป็นอาขยาตกิริยาบท ถ้าคำว่า กโต ก็เป็นกิตกิริยาบท ถ้าคำว่า ปจฺจโย ก็เป็นนามกิริยาบท ดังนั้น ในปัจจัยทั้ง ๒๔ ปัจจัยนี้ ปัจจัยจะเป็นรูปหรือนามก็ตาม แต่คำว่า **ปัจจโย** นี้ต้องใช้ว่านามกิริยาบททั้งหมด เพราะมุ่งหมายถึงนามตามภาษาหลักไวยากรณ์ มิได้มุ่งหมายถึงนามปรมัตถ์แต่ประการใด

กัตตุบท แสดงถึงผู้ทำ

กัมมบท แสดงถึงผู้ถูกทำ

กรณบท แสดงถึงเหตุให้สำเร็จการกระทำ

สัมปทานบท แสดงถึงผู้รับมอบการกระทำ

อปาทานบท แสดงถึงสถานที่ที่จากไป

สามีสัมพันธบท แสดงถึงผู้เป็นเจ้าของ

กาลาธารบท แสดงถึงกาลเวลา

กิริยาวิเสสนบท แสดงถึงการทำให้ (พระไตรลักษณ์) ปรากฏชัดเจนขึ้น

กิริยาอาขยาตบท แสดงการรวมเรื่องในประโยคนั้นๆ ไว้ทุกอย่าง (เปรียบได้กับพระเจ้าแผ่นดิน)

อนิยมบท แสดงถึงการไม่แน่นอน

นิยมบท แสดงถึงการแน่นอน

ลักขณบท แสดงถึงการสังเกต (หรือจำหมาย)

ลักขณวันตกัตตุบท แสดงถึงการมีความสังเกตไว้ (หรือมีการจำหมายไว้) เป็นบทแทรก **วันตะ** แปลว่า มี

* * * * * * * * *

๒. อารัมมณปัจจยนิทเทส

อารัมภบท

ปัจจัยเช่นใด พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้โดยย่อในปัจจยุทเทสว่า **อารมฺมณปจฺจโย** ปัจจัยเช่นนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงโดยพิสดารใน ปัจจยนิทเทส ว่า

๑. รูปายตนํ จกฺขุวิญฺญาณธาตุยา ตํสมฺปยุตฺตกานญฺจ ธมฺมานํ อารมฺมณ-ปจฺจเยน ปจฺจโย.

ฯลฯ

๘. ยํ ยํ ธมฺมํ อารพฺภ เย เย ธมฺมา อุปฺปชฺชนฺติ จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา เต เต ธมฺมา เตสํ เตสํ ธมฺมานํ อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโย.

พระบาลี และคำแปลโดยลำดับ

๑. รูปายตนํ จกฺขุวิญฺญาณธาตุยา ตํสมฺปยุตฺตกานญฺจ ธมฺมานํ อารมฺมณ-ปจฺจเยน ปจฺจโย.

รูปารมณ์ที่เป็นปัจจุบัน เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะ แก่จักขุวิญญาณธาตุ และสัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวง ที่ประกอบกับจักขุวิญญาณธาตุ ด้วยอำนาจอารัมมณปัจจัย

๒. สทฺทายตนํ โสตวิญฺญาณธาตุยา ตํสมฺปยุตฺตกานญฺจ ธมฺมานํ อารมฺมณ-ปจฺจเยน ปจฺจโย.

สัททารมณ์ที่เป็นปัจจุบัน เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะ แก่โสตวิญญาณธาตุ และสัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวง ที่ประกอบกับโสตวิญญาณธาตุ ด้วยอำนาจอารัมมณปัจจัย

๓. คนฺธายตนํ ฆานวิญฺญาณธาตุยา ตํสมฺปยุตฺตกานญฺจ ธมฺมานํ อารมฺมณ-ปจฺจเยน ปจฺจโย.

คันธารมณ์ที่เป็นปัจจุบัน เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะ แก่ฆานวิญญาณธาตุ และสัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวง ที่ประกอบกับฆานวิญญาณธาตุ ด้วยอำนาจอารัมมณปัจจัย

๔. รสายตนํ ชิวฺหาวิญฺญาณธาตุยา ตํสมฺปยุตฺตกานญฺจ ธมฺมานํ อารมฺมณ-ปจฺจเยน ปจฺจโย.

รสารมณ์ที่เป็นปัจจุบัน เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะ แก่ชิวหาวิญญาณธาตุ และสัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวง ที่ประกอบกับชิวหาวิญญาณธาตุ ด้วยอำนาจอารัมมณปัจจัย

๕. โผฏฺฐพฺพายตนํ กายวิญฺญาณธาตุยา ตํสมฺปยุตฺตกานญฺจ ธมฺมานํ อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโย.

โผฏฐัพพารมณ์ที่เป็นปัจจุบัน เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะ แก่กายวิญญาณธาตุ และสัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวง ที่ประกอบกับกายวิญญาณธาตุ ด้วยอำนาจอารัมมณปัจจัย

๖. รูปายตนำ สทฺทายตนำ คนฺธายตนำ รสายตนำ โผฏฺฐพฺพายตนำ มโนธาตุยา ตำสมฺปยุตฺตกานญฺจ ธมฺมานำ อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโย.

รูปารมณ์ สัททารมณ์ คันธารมณ์ รสารมณ์ โผฏฐัพพารมณ์ คือปัญจารมณ์ที่เป็นปัจจุบัน เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะ แก่มโนธาตุ และอัญญสมานาเจตสิก ๑๐ ที่ประกอบกับมโนธาตุ (เว้น วิริยะ ปิติ ฉันทะ) ด้วยอำนาจอารัมมณปัจจัย

๗. สพฺเพ ธมฺมา มโนวิญฺญาณธาตุยา ตำสมฺปยุตฺตกานญฺจ ธมฺมานำ อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโย.

อารมณ์ ๖ ที่เป็น ปัจจุบัน อดีต อนาคต และกาลวิมุต เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะ แก่มโนวิญญาณธาตุ และเจตสิก ๕๒ ที่ประกอบกับมโนวิญญาณธาตุ ด้วยอำนาจอารัมมณปัจจัย

๘. ยำ ยำ ธมฺมำ อารพฺภ เย เย ธมฺมา อุปฺปชฺชนฺติ จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา เต เต ธมฺมา เตสำ เตสำ ธมฺมานำ อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโย.

ธรรมทั้งหลายใดๆ คือจิตและเจตสิก ย่อมเกิดขึ้นเพราะอาศัยอารมณ์อันใดอันหนึ่งในบรรดาอารมณ์ ๖ อันใดอันหนึ่งเหล่านั้น เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะ แก่จิตเจตสิกทั้งหลายนั้นๆ ด้วยอำนาจอารัมมณปัจจัย

จำแนกบท และเนื้อความองค์ธรรม

การแสดงธรรมของพระผู้มีพระภาคเจ้าใน **อารัมมณปัจจยนิทเทส** พระบาลีนี้ เมื่อจำแนกบทและเนื้อความองค์ธรรมแล้ว ก็เป็นดังนี้

อารมฺมณปจฺจโย แสดงให้รู้ถึง **นิททิสิตัพพะ**

รูปายตนำ จกฺขุวิญฺญาณธาตุยา เป็นต้นจนถึง **เต เต ธมฺมา เตสำ เตสำ ธมฺมานำ อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโย** แสดงให้รู้ถึง **นิทัสสนาการะ**

ในบรรดานิทัสสนาการะพระบาลีเหล่านั้น

พระบาลีข้อที่ ๑ **รูปายตนำ** เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยธรรม คือปัจจุบันรูปารมณ์

จกฺขุวิญฺญาณธาตุยา ตำสมฺปยุตฺตกานญฺจ ธมฺมานำ เป็นสัมปทานบทแสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบันธรรม คือ จักขุวิญญาณจิต ๒ สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวงที่ประกอบ

อารมฺมณปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ว่า ในบรรดาปัจจัย ๔ คือ อารัมมณะ ปุเรชาตะ อัตถิ อวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ อำนาจของอารัมมณะอย่างเดียวเท่านั้นเป็นพิเศษ

ปจฺจโย เป็นนามกิริยาบท แสดงการช่วยอุปการะแก่ปัจจยุปบันธรรม โดยความปราศจากตัวตน

การจำแนกบท เนื้อความ องค์ธรรม ในพระบาลีข้อที่ ๒ เป็นต้น จนถึงพระบาลีข้อที่ ๕ ก็คงเป็นไปเหมือนกันกับพระบาลีข้อที่ ๑ นี้เอง

พระบาลีข้อที่ ๖ **รูปายตนํ สทฺทายตนํ คนฺธายตนํ รสายตนํ โผฏฺฐพฺพายตนํ** เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยธรรมคือปัญจารมณ์ที่เป็นปัจจุบัน

มโนธาตุยา ตสฺมฺปยุตฺตกานญฺจ ธมฺมานํ เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบันธรรม คือมโนธาตุ ๓ อัญญสมานเจตสิก ๑๐ ดวงที่ประกอบ

อารมฺมณปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ว่าในบรรดาปัจจัย ๔ คืออารัมมณะ ปุเรชาตะ อัตถิ อวิคตะ ที่ทำการอุปการะในคราวเดียวกันนี้ อำนาจของอารัมมณะอย่างเดียวเท่านั้นเป็นพิเศษ

ปจฺจโย เป็นนามกิริยาบท แสดงการช่วยอุปการะแก่ปัจจยุปบันธรรม โดยความปราศจากตัวตน

พระบาลีข้อที่ ๗ **สพฺเพ ธมฺมา** เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยธรรม คืออารมณ์ ๖ ซึ่งได้แก่ จิต ๘๙ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘ ที่เป็นปัจจุบัน อดีต อนาคต และนิพพาน บัญญัติที่เป็นกาลวิมุต อันเป็นปรมัตถ์และบัญญัติทั้งหมด

มโนวิญฺญาณธาตุยา ตสฺมฺปยุตฺตกานญฺจ ธมฺมานํ เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบันธรรม คือมโนวิญญาณธาตุ ๗๖ เจตสิก ๕๒ ที่ประกอบ

อารมฺมณปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ว่าในบรรดาปัจจัย ๘ คืออารัมมณะ อารัมมณาธิปติ ปุเรชาตนิสสยะ อารัมมณูปนิสสยะ ปุเรชาตะ วิปปยุตตะ อัตถิ อวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ อำนาจของอารัมมณะอย่างเดียวเท่านั้นเป็นพิเศษ

ปจฺจโย เป็นนามกิริยาบท แสดงการช่วยอุปการะแก่ปัจจยุปบันธรรม โดยความปราศจากตัวตน

อีกนัยหนึ่ง **สพฺเพ ธมฺมา** ที่เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยธรรม และ **มโนวิญฺญาณ-ธาตุยา ตสฺมฺปยุตฺตกานญฺจ ธมฺมานํ** ที่เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบันธรรมนี้ เมื่อจะแสดงโดยความเป็นปัจจัยและปัจจยุปบันโดยเฉพาะๆ แล้ว ก็คงเป็นไปดังนี้

๑. อารมณ์ ๖ คือ กามจิต ๕๔ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘ ที่เป็นเตกาลิกะ เกิดขึ้นในกาลทั้ง ๓ เป็นอารัมมณปัจจัย, ตทารัมมณจิต ๑๑ หสิตุปปาทจิต ๑ เจตสิก ๓๓ เป็นอารัมมณปัจจยุปบัน

๒. อารมณ์ ๖ คือ โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘ ที่เป็นเตกาลิกะ และบัญญัติที่เป็นกาลวิมุต เป็นอารัมมณปัจจัย, อกุศลจิต ๑๒ มหากุศลญาณวิปปยุตตจิต ๔ มหากิริยาญาณวิปปยุตตจิต ๔ เจตสิก ๕๑ (เว้นปัญญา) เป็นอารัมมณปัจจยุปบัน

๓. อารมณ์ ๖ คือ จิต ๘๗ (เว้นอรหัตตมรรค อรหัตตผล) เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘ ที่เป็นเตกาลิกะ และนิพพาน บัญญัติที่เป็นกาลวิมุต เป็นอารัมมณปัจจัย, มหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ๔ เจตสิก ๓๘ เป็นอารัมมณปัจจยุปบัน

๔. อารมณ์ ๖ คือ จิต ๘๙ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘ ที่เป็นเตกาลิกะ และนิพพาน บัญญัติที่เป็นกาลวิมุต เป็นอารัมมณปัจจัย, มหากิริยาญาณสัมปยุตตจิต ๔ มโนทวาราวัชชนจิต ๑ เจตสิก ๓๕ เป็นอารัมมณปัจจยุปบัน

๕. ปัจจุบันรูปารมณ์ที่เป็น **ทูร, ปฏิจฺฉนฺน, สณฺห, สุขุม** กล่าวคือรูปารมณ์ที่อยู่ในที่ไกล รูปารมณ์ที่มีสิ่งปกปิดลี้ลับ รูปารมณ์ที่เล็กที่สุด รูปารมณ์ที่ละเอียดเป็นอารัมมณปัจจัย, ทิพพจักขุกุศล กิริยาอภิญญา เจตสิกที่ประกอบเป็นอารัมมณปัจจยุปบัน

๖. ปัจจุบันสัททารมณ์ที่เป็น **ทูร, ปฏิจฺฉนฺน, สณฺห, สุขุม** กล่าวคือเสียงที่อยู่ในที่ไกล เสียงที่มีสิ่งป้องกันปกปิด เสียงที่เบาที่สุด เสียงที่ละเอียด เป็นอารัมมณปัจจัย, ทิพพโสตกุศล กิริยาอภิญญา เจตสิกที่ประกอบเป็นอารัมมณปัจจยุปบัน

๗. อารมณ์ ๖ ที่เป็นรูปนิรมิตตั้ง ร้อย พัน เป็นต้น และรูปาวจรปาทกฌานกุศล กิริยา เจตสิกที่ประกอบเป็นอารัมมณปัจจัย, อิทธิวิธกุศล กิริยาอภิญญา เจตสิกที่ประกอบเป็นอารัมมณปัจจยุปบัน

๘. ธัมมารมณ์ คือ จิต ๘๗ เจตสิก ๕๒ (เว้นอรหัตตมรรค อรหัตตผล) ของผู้อื่นที่เป็นอดีต ๗ วัน อนาคต ๗ วัน และที่กำลังเกิด อันเป็นเตกาลิกะ เป็นอารัมมณปัจจัย, เจโตปริยกุศลอภิญญา เจตสิกที่ประกอบเป็นอารัมมณปัจจยุปบัน

๙. ธัมมารมณ์ คือ จิต ๘๙ เจตสิก ๕๒ ของผู้อื่นที่เป็นอดีต ๗ วัน อนาคต ๗ วัน และที่กำลังเกิด อันเป็นเตกาลิกะ เป็นอารัมมณปัจจัย, เจโตปริยกิริยาอภิญญา เจตสิกที่ประกอบเป็นอารัมมณปัจจยุปบัน

๑๐. อารมณ์ ๖ คือ ขันธ์ ๕ ได้แก่ จิต ๘๗ เจตสิก ๕๒ (เว้นอรหัตตมรรค อรหัตตผล) รูป ๒๘ ที่เป็นของผู้อื่นและของตนที่เป็นไปแล้วในอดีตชาติ **(ปุพฺเพนิวุฏฺฐ)** และนิพพาน บัญญัติ กล่าวคือ เชื้อชาติ สกุล รูปร่างสัณฐาน ชื่อ ที่อยู่ที่อาศัย อันพึงรู้ได้โดยการที่เกี่ยวกับขันธ์ ๕ เป็นอารัมมณปัจจัย, ปุพเพนิวาสานุสสติกุศลอภิญญา เจตสิกที่ประกอบเป็นอารัมมณปัจจยุปบัน

๑๑. อารมณ์ ๖ คือ ขันธ์ ๕ ได้แก่ จิต ๘๙ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘ ที่เป็นของผู้อื่นและของตนที่เป็นไปแล้วในอดีตชาติ **(ปุพฺเพนิวุฏฺฐ)** และนิพพาน บัญญัติ กล่าวคือ เชื้อชาติ สกุล รูปร่างสัณฐาน ชื่อ ที่อยู่ที่อาศัย อันพึงรู้ได้โดยการที่เกี่ยวกับขันธ์ ๕ เป็นอารัมมณปัจจัย, ปุพเพนิวาสานุสสติกิริยาอภิญญา เจตสิกที่ประกอบเป็นอารัมมณปัจจยุปบัน

๑๒. ธัมมารมณ์ คือ โลกียกุศล อกุศลนามขันธ์ ๔ ที่มีเจตนาเป็นประธานของผู้อื่นที่เกิดขึ้นในขณะกระทำความดี ความชั่ว แต่เมื่อครั้งภพก่อนๆ เป็นอารัมมณปัจจัย, ยถากัมมูปค-กุศล กิริยาอภิญญา เจตสิกที่ประกอบเป็นอารัมมณปัจจยุปบัน

๑๓. อารมณ์ ๖ คือ ขันธ์ ๕ ได้แก่ จิต ๘๗ เจตสิก ๕๒ (เว้นอรหัตตมรรค อรหัตตผล) รูป ๒๘ ที่เป็นของตนและของผู้อื่นที่จะเกิดในชาตินี้และในชาติหน้าต่อๆ ไป และนิพพาน บัญญัติ กล่าวคือ เชื้อชาติ สกุล รูปร่างสัณฐาน ชื่อ ที่อยู่ที่อาศัย อันพึงรู้ได้โดยการที่เกี่ยวกับขันธ์ ๕ เป็นอารัมมณปัจจัย, อนาคตังสกุศลอภิญญา เจตสิกที่ประกอบเป็นอารัมมณปัจจยุปบัน

๑๔. อารมณ์ ๖ คือ ขันธ์ ๕ ได้แก่ จิต ๘๙ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘ ที่เป็นของตนและของผู้อื่น ที่จะเกิดในชาตินี้และในชาติต่อๆ ไป และนิพพาน บัญญัติ กล่าวคือ เชื้อชาติ สกุล รูปร่างสัณฐาน ชื่อ ที่อยู่ที่อาศัย อันพึงรู้ได้โดยอาการที่เกี่ยวกับขันธ์ ๕ เป็นอารัมมณปัจจัย, อนาคตตังสกิริยาอภิญญา เจตสิกที่ประกอบเป็นอารัมมณปัจจยุปบัน

๑๕. บัญญัติธัมมารมณ์ คืออารมณ์กัมมัฏฐาน ๒๕ มี กสิณบัญญัติ ๑๐ อสุภบัญญัติ ๑๐ โกฏฐาสบัญญัติ ๑ อานาปานบัญญัติ ๑ ปิยมนาปสัตวบัญญัติ ทุกขิตสัตวบัญญัติ สุขิตสัตว-บัญญัติ อันเป็นอารมณ์ของ เมตตา กรุณา มุทิตา ทั้ง ๓ เป็นอารัมมณปัจจัย, รูปาวจรปฐมฌาน ๓ เจตสิกที่ประกอบเป็นอารัมมณปัจจยุปบัน

๑๖. บัญญัติธัมมารมณ์ คืออารมณ์กัมมัฏฐาน ๑๔ มี กสิณบัญญัติ ๑๐ อานาปาน-บัญญัติ ๑ ปิยมนาปสัตวบัญญัติ ทุกขิตสัตวบัญญัติ สุขิตสัตวบัญญัติ อันเป็นอารมณ์ของ เมตตา กรุณา มุทิตา ทั้ง ๓ เป็นอารัมมณปัจจัย, รูปาวจรทุติยฌาน ๓ ตติยฌาน ๓ จตุตถฌาน ๓ เจตสิกที่ประกอบเป็นอารัมมณปัจจยุปบัน

๑๗. บัญญัติธัมมารมณ์ คืออารมณ์กัมมัฏฐาน ๑๒ มีกสิณบัญญัติ ๑๐ อานาปาน-บัญญัติ ๑ มัชฌัตตสัตวบัญญัติ อันเป็นอารมณ์ของอุเบกขา ๑ เป็นอารัมมณปัจจัย, รูปาวจรปัญ จมฌาน ๓ เจตสิกที่ประกอบเป็นอารัมมณปัจจยุปบัน

๑๘. บัญญัติธัมมารมณ์ คืออากาสบัญญัติ อันพึงได้มาด้วยการเพิกจากกสิณอย่างใดอย่างหนึ่งในบรรดากสิณ ๙ (เว้นอากาสกสิณ) เป็นอารัมมณปัจจัย, อากาสานัญจายตนฌาน ๓ เจตสิกที่ประกอบเป็นอารัมมณปัจจยุปบัน

๑๙. มหัคคตธัมมารมณ์ คืออากาสานัญจายตนฌานกุศล ที่เคยเกิดในสันดานของตนในภพนี้หรือในภพก่อน เป็นอารัมมณปัจจัย, วิญญาณัญจายตนฌานกุศล เจตสิกที่ประกอบเป็นอารัมมณปัจจยุปบัน

๒๐. มหัคคตธัมมารมณ์ คืออากาสานัญจายตนฌานกุศลที่เคยเกิดมาแล้วในสันดานของตนในภพก่อน เป็นอารัมมณปัจจัย, วิญญาณัญจายตนฌานวิบาก เจตสิกที่ประกอบเป็นอารัมมณปัจจยุปบัน

๒๑. มหัคคตธัมมารมณ์ คืออากาสานัญจายตนฌานกุศล ที่เคยเกิดในสันดานของตนในภพนี้และในภพก่อน อากาสานัญจายตนฌานกิริยา ที่เคยเกิดในสันดานของตนในภพนี้ เป็นอารัมมณปัจจัย, วิญญาณัญจายตนฌานกิริยา เจตสิกที่ประกอบเป็นอารัมมณปัจจยุปบัน

๒๒. นัตถิภาวบัญญัติธัมมารมณ์ คือความไม่มีเหลืออยู่แห่งอากาสานัญจายตนฌาน-กุศลกิริยา เป็นอารัมมณปัจจัย, อากิญจัญญายตนฌาน ๓ เจตสิกที่ประกอบเป็นอารัมมณ-ปัจจยุปบัน

๒๓. มหัคคตธัมมารมณ์ คืออากิญจัญญายตนฌานกุศล ที่เคยเกิดในสันดานของตนในภพนี้หรือในภพก่อน เป็นอารัมมณปัจจัย, เนวสัญญานาสัญญายตนฌานกุศล เจตสิกที่ประกอบเป็นอารัมมณปัจจยุปบัน

๒๔. มหัคคตธัมมารมณ์ คืออากิญจัญญายตนฌานกุศล ที่เคยเกิดมาแล้วในสันดานของตนในภพก่อน เป็นอารัมมณปัจจัย, เนวสัญญานาสัญญายตนฌานวิบาก เจตสิกที่ประกอบเป็นอารัมมณปัจจยุปบัน

๒๕. มหัคคตธัมมารมณ์ คืออากิญจัญญายตนฌานกุศล ที่เคยเกิดในสันดานของตนในภพนี้และในภพก่อน อากิญจัญญายตนฌานกิริยาที่เคยเกิดในสันดานของตนในภพนี้ เป็นอารัมมณปัจจัย, เนวสัญญานาสัญญายตนฌานกิริยา เจตสิกที่ประกอบเป็นอารัมมณปัจจยุปบัน

๒๖. ธัมมารมณ์ คือนิพพาน เป็นอารัมมณปัจจัย, โลกุตตรจิต ๘ หรือ ๔๐ เจตสิกที่ประกอบเป็นอารัมมณปัจจยุปบัน

พระบาลีข้อที่ ๘ **ยं ยं ธมฺมํ** เป็นอนิยมกัมมบท บทที่ยังมิได้บ่งเนื้อความลงไปโดยแน่ชัด เพียงแต่ให้ทราบว่าเป็นอารัมมณปัจจัย ฉะนั้นจึงได้อารมณ์ ๖ ทั้งหมด ว่าโดยองค์ธรรมก็ได้แก่ปรมัตถ์และบัญญัติ

อารพฺภ เป็นกิริยาวิเสสนบท แสดงให้รู้ถึงการเกิดขึ้นของอารัมมณิกปัจจยุปบันธรรมว่ามีการปรารภเกิดขึ้น

เย เย ธมฺมา เป็นอนิยมกัตตุบท บทที่ยังมิได้บ่งเนื้อความลงไปโดยแน่ชัด เพียงแต่ให้ทราบว่าเป็นอารัมมณิกปัจจยุปบัน

อุปฺปชฺชนฺติ เป็นอาขยาตกิริยาบทกัตตุวาจก แสดงให้รู้ถึงการเกิดขึ้นของอารัมมณิก-ปัจจยุปบัน

จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา เป็นกัตตุบท แสดงเนื้อความให้รู้ถึงตัวอารัมมณิกปัจจยุป-บันธรรม อันเป็นองค์ธรรมของ **เย เย ธมฺมา** ที่เป็นอนิยมกัตตุบทนั้นเอง ทั้งนี้ก็เพราะว่า รูป นิพพาน บัญญัติ เหล่านี้ แม้ว่าจะเข้าอยู่ในคำว่า **เย เย ธมฺมา** ก็จริง แต่ธรรมเหล่านี้เป็นปัจจยุปบันธรรมของอารัมมณปัจจัยไม่ได้ เพราะ รูป นิพพาน บัญญัติ เป็นอนารัมมณธรรม ฉะนั้นพระองค์จึงทรงแสดงว่า **จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา**

เต เต ธมฺมา เป็นนิยมกัตตุบท บทที่บ่งถึงอารัมมณปัจจัยธรรมโดยแน่ชัด ตามที่ได้แสดงไว้ว่า **ยํ ยํ ธมฺมํ** ที่เป็นอนิยมกัมมบทนั้นเอง ฉะนั้นองค์ธรรมจึงได้อารมณ์ทั้ง ๖ ทั้งที่เป็นปรมัตถ์และบัญญัติ

เตสํ เตสํ ธมฺมานํ เป็นนิยมสัมปทานบท แสดงถึงอารัมมณิกปัจจยุปบันธรรมโดยแน่ชัด ตามที่ได้แสดงไว้ว่า **เย เย ธมฺมา** ที่เป็นอนิยมกัตตุบทนั้นเอง ฉะนั้นองค์ธรรมจึงได้ จิต ๘๙ เจตสิก ๕๒

อารมฺมณปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ว่าในบรรดาปัจจัยที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันตามที่จะเป็นได้นั้น คือ

อารัมมณปกิณณกฆฏนา ๕

๑. ถ้าอารมณ์ ๖ ที่น่ารักน่ายินดี คือ อิฏฐนิปผันนรูป ๑๘ จิต ๘๔ (เว้นโทสมูล โมหมูล ทุกขสหคตกายวิญญาณจิต ๑) เจตสิก ๔๗ ที่ประกอบ (เว้นโทจตุกกะ วิจิกิจฉา) ที่เป็นเตกาลิกะ นิพพาน เป็นปัจจัย, นามขันธ์ ๔ ที่มีความยินดีพอใจ ได้แก่ โลภมูลจิต ๘ มหากุศลจิต ๘ มหากิริยาญาณสัมปยุตตจิต ๔ โลกุตตรจิต ๘ เจตสิก ๔๕ ที่ประกอบ (เว้นโทจตุกกะ วิจิกิจฉา อัปปมัญญา) เป็นปัจจยุปบันแล้ว ปัจจัยที่ช่วยอุปการะในขณะนั้นก็มี ๓ คือ อารัมมณะ อารัมมณาธิปติ อารัมมณูปนิสสยะ ใน ๓ อย่างนี้ อำนาจของอารัมมณะอย่างเดียวเท่านั้นเป็นพิเศษ

๒. ถ้าอารมณ์ ๖ คือ นิปผันนรูป ๑๘ ที่เป็นปัจจุบันเป็นปัจจัย, นามขันธ์ ๔ ได้แก่ กามจิต ๕๔ อภิญญาจิต ๒ เจตสิก ๕๐ (เว้นอัปปมัญญา) ขณะที่เกิดในปัญจโวการภูมิเป็นปัจจยุปบันแล้ว ปัจจัยที่ช่วยอุปการะในขณะนั้นก็มี ๔ ปัจจัย คืออารัมมณะ อารัมมณุเรชาตะ อัตถิ อวิคตะ ใน ๔ อย่างนี้ อำนาจของอารัมมณะอย่างเดียวเท่านั้นเป็นพิเศษ

๓. ถ้าธัมมารมณ์ คือ หทัยวัตถุ ที่เกิดพร้อมกันกับอุปปาทักขณะของจิตดวงที่ ๑๗ ที่นับถอยหลังจากจุติจิตขึ้นไปเป็นปัจจัย, นามขันธ์ ๔ ได้แก่ มโนทวาราวัชชนจิต ๑

มรณาสันนกามชวนะ ๕ ครั้ง ตทารัมมณจิต ๑๑ เจตสิก ๔๔ ที่ประกอบ (เว้นอิสสา มัจฉริยะ กุลกุจจะ วิรตี อัปปมัญญา) เป็นปัจจยุปบันแล้ว ปัจจัยที่ช่วยอุปการะในขณะนั้นก็มี ๖ คือ อารัมมณะ วัตถารัมมณปุเรชาตนิสสยะ วัตถารัมมณปุเรชาตะ วัตถารัมมณปุเรชาตวิปปยุตตะ อัตถิ อวิคตะ ใน ๖ อย่างนี้อำนาจของอารัมมณะอย่างเดียวเท่านั้นเป็นพิเศษ

๔. ถ้าอารมณ์ ๖ ที่น่ารักน่ายินดี คือ นิปผันนรูป ๑๘ ที่เป็นปัจจุบันเป็นปัจจัย, นามขันธ์ ๔ ที่มีความยินดีพอใจ ได้แก่ โลภมูลจิต ๘ เจตสิก ๒๒ ที่ประกอบเป็นปัจจยุปบันแล้ว ปัจจัยที่ช่วยอุปการะในขณะนั้นก็มี ๖ คือ อารัมมณะ อารัมมณาธิปติ อารัมมณูปนิสสยะ อารัมมณปุเรชาตะ อัตถิ อวิคตะ ใน ๖ อย่างนี้อำนาจของอารัมมณะอย่างเดียวเท่านั้นเป็นพิเศษ

๕. ถ้าธัมมารมณ์ที่น่ารักน่ายินดี คือ หทัยวัตถุ ที่เกิดพร้อมกันกับอุปปาทักขณะของจิตดวงที่ ๑๗ ที่นับถอยหลังจากจุติจิตขึ้นไปเป็นปัจจัย, นามขันธ์ ๔ ที่มีความยินดีพอใจ ได้แก่ โลภมูลมรณาสันนชวนะ ๕ ครั้ง เจตสิก ๒๒ ที่ประกอบเป็นปัจจยุปบันแล้ว ปัจจัยที่ช่วยอุปการะในขณะนั้นก็มี ๘ คือ อารัมมณะ อารัมมณาธิปติ วัตถารัมมณปุเรชาตนิสสยะ อารัมมณูปนิสสยะ วัตถารัมมณปุเรชาตะ วัตถารัมมณปุเรชาตวิปปยุตตะ อัตถิ อวิคตะ ใน ๘ อย่างนี้อำนาจของอารัมมณะอย่างเดียวเท่านั้นเป็นพิเศษ

นอกจากนี้แล้วยังมี รูปารมณ์ เป็นต้น จนถึงปัญจารมณ์ และอารมณ์ ๖ เป็นปัจจัย, นามขันธ์ ๔ ได้แก่ จักขุวิญญาณธาตุจิตตุปบาท เป็นต้น จนถึงมโนธาตุ มโนวิญญาณธาตุจิตตุปบาท เป็นปัจจยุปบันเหล่านี้นั้น จะต้องแสดงในที่นี้อีก แต่ก็หาได้แสดงไม่ ที่เป็นดังนี้ก็เพราะว่า พระบาลีข้อที่ ๑ ถึงที่ ๗ ได้แสดงไปแล้ว

ปจฺจโย เป็นนามกิริยาบท ก็คงแสดงความเป็นไปเช่นเดียวกันกับที่ได้กล่าวมาแล้ว

คำอธิบาย

ใน **อารัมมณปัจจยนิทเทส** นี้ พระบาลีข้อที่ ๑ ถึงที่ ๖ นั้น ปัจจัย เป็นรูป ปัจจยุปบัน เป็นนาม การที่ปัญจารมณ์เป็นปัจจัยให้แก่ปัญจวิญญาณธาตุจิตตุปบาทเกิดขึ้นนี้ รูปารมณ์ที่อยู่ในรูปกลาปอันเดียวจะเป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่จักขุวิญญาณธาตุจิตตุปบาทไม่ได้ กล่าวคือจะเห็นรูปารมณ์ที่อยู่ในรูปกลาปอันเดียวมิได้นั้นเอง จะเห็นได้ก็แต่รูปารมณ์ที่อยู่ในรูปกลาปหลาย ๆ กลาปรวมกัน สัททารมณ์ก็คงเป็นไปเช่นเดียวกันนี้ ส่วนคันธารมณ์ รสารมณ์ โผฏฐัพพารมณ์ นั้น แม้จะอยู่ในรูปกลาปอันเดียวก็สามารถเป็นปัจจัยช่วยอุปการะให้แก่ ฆานะ ชิวหา กายวิญญาณธาตุจิตตุปบาทได้ กล่าวคือ คันธารมณ์ รสารมณ์ โผฏฐัพพารมณ์ ที่อยู่ในรูปกลาปอันเดียวนี้สามารถทำให้ รู้กลิ่น รู้รส รู้สัมผัส เกิดขึ้น ดังนั้น ท่านฎีกาจารย์จึงได้แสดงว่า

อเนกกลาปคตานิ พหูนิ เยว รูปายตนานิ สมุทิตานิ สหิจฺจการิตฺตาย สิวิกุพฺพนญาเยน จกฺขุวิญฺญาณสฺส อารมฺมณปจฺจโย น เอกกติปยานิว.

(อัฏฐสาลินีอนุฎีกา)

รูปารมณ์ที่ตั้งอยู่ในรูปกลาปหลายๆ อย่างมีจำนวนมากรวมกันเข้า แล้วเป็นอารัมมณ-ปัจจัย ช่วยอุปการะแก่จักขุวิญญาณธาตุ เพราะได้กระทบซึ่งกันและกัน โดยนัยแห่งดุจดังการยกคันหาม หาใช่ว่ารูปารมณ์ที่ตั้งอยู่ในกลาป ๑-๒ เท่านั้นจะเป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่จักขุวิญ-ญาณธาตุก็หามิได้

เสสานิ ปน ฆานาทินิสฺสเยสุ อลฺลีนาเนว วิญฺญาณุปฺปตฺติ การณานีติ เอเกกลาปคตานิปิ. (วิภาวนีฎีกา)

ส่วน คันธารมณ์ รสารมณ์ โผฏฐัพพารมณ์ ที่เหลือเหล่านี้ เมื่อเข้าถึงที่อาศัย คือ ฆานะ ชิวหา กายปสาท แล้ว ก็เป็นเหตุแห่งการเกิดขึ้นของ ฆานะ ชิวหา กายวิญญาณธาตุจิตตุปบาท ได้ เพราะฉะนั้น คันธารมณ์ รสารมณ์ โผฏฐัพพารมณ์ที่ตั้งอยู่ในรูปกลาปอย่างใดอย่างหนึ่งนี้ ก็ย่อมเข้าถึงความเป็นปัจจัยแห่งฆานะ ชิวหา กายวิญญาณธาตุจิตตุปบาท

การแสดงองค์ธรรมลำดับที่ ๑ ในพระบาลีข้อ ๗ ที่ว่า ตทารัมมณจิต ๑๑ เกิดขึ้นมี อารมณ์ ๖ เป็นกามธรรมเป็นปัจจัยนั้น มิได้อธิบายขยายความ จะอธิบายขยายความเฉพาะแต่ หสิตุปปาทจิตของพระอรหันต์จำพวกเดียวที่เกิดขึ้น มีอารมณ์ ๖ เป็นกามธรรมเป็นปัจจัย ดังต่อไปนี้

พระอรหันต์เมื่อได้เห็นสถานที่ที่เหมาะสม สะดวก สบาย แก่การปฏิบัติของตนก็มี ความชื่นชมโสมนัส

พระอรหันต์เมื่อได้ยินเสียงพูดจาปราศรัยแก่กันและกัน ระหว่างพระภิกษุปุถุชนที่มีการ จับสลากอย่างอื้ออึงเอิกเกริกอยู่ ก็รู้สึกมีความอิ่มใจเป็นที่ยิ่ง ในการที่ตนได้ละโลลุปปตัณหา อันทำให้จิตใจตื่นเต้นจนถึงกายวาจาหวั่นไหวนี้ออกได้แล้ว

พระอรหันต์เมื่อได้บูชาพระรัตนตรัยด้วยของหอมนานา หรือดอกไม้ที่มีกลิ่นหอมก็มี ความปลาบปลื้มใจ เมื่อได้จัดสรรแบ่งปันอาหารที่มีรสดีให้แก่เพื่อนสหธัมมิกด้วยกันแล้วก็เกิด ความปลื้มใจ เมื่อได้ใช้อัฏฐบริขารอันสะดวกสบายเหมาะแก่ตน หรือเมื่อได้ทำการประพฤติ ปฏิบัติอภิสมาจาริกวัตร คือกิจวัตรที่ดีงามเป็นพิเศษนอกเหนือไปจากพระวินัย มีการปัดกวาด เช็ดถูทำความสะอาดสถานที่ที่เกี่ยวกับพระภิกษุสงฆ์ ปูชนียสถาน และครูอาจารย์ ทำการ ซักฟอกย้อมจีวร นวดฟั้นครูอาจารย์ พระเถระผู้ใหญ่ หรือพระภิกษุที่ป่วยไข้ ด้วยความอิ่มเอิบ แล้วก็มีความปลื้มใจ

พระอรหันต์เมื่อพิจารณารู้เห็นอัธยาศัยใจคอของตนหรือของผู้อื่นที่เป็นไปแล้วในภพก่อน ๆ โดยปุพเพนิวาสานุสสติอภิญญา หรือด้วยสัพพัญญุตญาณก็ดี หรือรู้เห็นอัธยาศัยใจคอของผู้อื่นที่จะดีหรือไม่ดีในข้างหน้า โดยอนาคตังสอภิญญา หรือด้วยสัพพัญญุตญาณก็ดี ถ้าเป็นฝ่ายดีก็มีความปลื้มใจ ถ้าเป็นฝ่ายไม่ดีก็มีความปลอดโปร่งโล่งใจ เพราะได้พิจารณาเห็นว่า บัดนี้เราได้พ้นแล้วจากสิ่งทั้งหลายเหล่านี้

ตามที่ได้กล่าวแล้วนี้ นักศึกษาทั้งหลายพึงสันนิษฐานให้รู้ในเรื่องนี้ว่า หสิตุปปาทชวนะนี้ ถึงแม้จะเกิดทางมโนทวารก็ตาม เพียงแต่ทำให้เกิดความปีติโสมนัสอยู่ภายในไม่ถึงกับทำให้มีการยิ้มออกมาก็มี

การแสดงองค์ธรรมลำดับที่ ๒ ในพระบาลีข้อ ๗ ที่ว่าอกุศลจิต ๑๒ มหากุศลญาณ-วิปปยุตตจิต ๔ มหากิริยาญาณวิปปยุตตจิต ๔ เจตสิก ๕๑ (เว้นปัญญา) เกิดขึ้นมีอารมณ์ ๖ ที่เป็นโลกียะและบัญญัติ (เว้นโลกุตตรธรรม คือ มรรค ผล นิพพาน)

ในข้อนี้ การที่อกุศลจิตเกิดขึ้นโดยมีโลกุตตรธรรมเป็นอารมณ์มิได้นั้น ก็เพราะว่าอกุศลจิต ๑๒ นี้ประกอบด้วยโมหะ สำหรับมหากุศลและมหากิริยาญาณวิปปยุตตจิต เกิดขึ้นโดยมีโลกุตตรธรรมเป็นอารมณ์มิได้นั้นก็เพราะขาดปัญญา

ตามธรรมดาสภาวธรรมทั้งหลายนี้ ย่อมเป็นไปตามเหตุตามปัจจัย เรียกว่าอนัตตะ หาใช่ถือเอาบุคคลใดบุคคลหนึ่งมาเป็นใหญ่ แล้วบังคับบัญชาให้เป็นไปตามใจโดยปราศจากเหตุปัจจัยนั้นหามีได้ไม่ ดังนั้นมหากิริยาญาณวิปปยุตตจิตนี้ แม้ว่าจะเป็นจิตที่เกิดแก่พระอรหันต์ก็ตาม แต่ก็ไม่มีเหตุปัจจัยที่จะทำให้โลกุตตรธรรมมาเป็นอารมณ์ได้ เหตุปัจจัยนั้นก็ได้แก่ **ปัญญา** นั้นเอง

การแสดงองค์ธรรมลำดับที่ ๓ ในพระบาลีข้อ ๗ ที่ว่า มหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ๔ เจตสิก ๓๘ เกิดขึ้นมีอารมณ์ ๖ ที่เป็นโลกียะ โลกุตตระ บัญญัติ (เว้นอรหัตตมรรค อรหัตตผล)

ในข้อนี้หมายเอาเฉพาะแต่มหากุศลญาณสัมปยุตตจิตของพระอนาคามี บุคคลที่ได้สมาบัติ ๘ หรือ ๙ เท่านั้น แต่แล้วก็ยังต้องเว้นบัญญัติบางอย่างที่ตนมิอาจที่จะรู้ได้อีกด้วย

ส่วนมหากุศลญาณสัมปยุตตจิตของปุถุชน โสดาบัน สกทาคามี นั้นก็ต้องเว้นมหัคคตธรรม โลกุตตรธรรม ที่ตนยังมิได้และบรรลุถึง พร้อมกับบัญญัติบางประการ ที่ตนมิอาจที่จะรู้ได้ สมดังที่แสดงไว้ในอภิธัมมาวตารอรรถกถา ว่า

ปุถุชฺชโน นชานาติ โสตาปนฺนสฺส มานสํ
โสตาปนฺโน นชานาติ สกทาคามิสฺส มานสํ,
สกทาคามี นชานาติ อนาคามิสฺส มานสํ
อนาคามี นชานาติ อรหนฺตสฺส มานสํ,
เหฏฺฐิโม เหฏฺฐิโม เนว ชานาติ อุปรูปริ
อุปรูปริ ชานาติ เหฏฺฐิมสฺส จ มานสํ.

แปลความว่า ๑. ปุถุชนย่อมไม่รู้ จิตของพระโสดาบัน
พระโสดาบันย่อมไม่รู้ จิตของพระสกทาคามี
๒. พระสกทาคามีย่อมไม่รู้ จิตของพระอนาคามี
พระอนาคามีย่อมไม่รู้ จิตของพระอรหันต์
๓. บุคคลชั้นต่ำๆ ย่อมไม่รู้ จิตของบุคคลชั้นสูงๆ
บุคคลชั้นสูงๆ นั้นย่อมรู้ จิตของบุคคลชั้นต่ำๆ

การแสดงองค์ธรรมลำดับที่ ๔ ในพระบาลีข้อ ๗ ที่ว่า มหากิริยาญาณสัมปยุตตจิต ๔ มโนทวาราวัชชนจิต ๑ เจตสิก ๓๕ เกิดขึ้นมีอารมณ์ ๖ ที่เป็น โลกียะ โลกุตตระ บัญญัติ โดยไม่มีเหลือ

ในข้อนี้ หมายเอาเฉพาะแต่จิตของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์เดียวเท่านั้น สำหรับจิตของพระอรหันต์อื่นๆ มีพระปัจเจกพุทธเจ้า เป็นต้น ถ้าไม่ได้ฌานอภิญญาก็เว้นมหัคคตธรรม ถ้าได้เพียงแต่รูปฌานก็จะรู้ถึงเรื่องอรูปฌานไม่ได้ ส่วนการรู้โลกุตตรธรรมได้ทั้งหมด และการรู้บัญญัติธรรมไม่หมดนั้นเป็นการแน่นอนอยู่แล้ว

อนึ่ง มโนทวาราวัชชนจิตรู้อารมณ์หมดได้โดยไม่มีเหลือนั้น ก็คงเป็นไปแต่ในขณะที่ทำหน้าที่โวฏฐัพพนกิจ อาวัชชนกิจ ที่เกิดก่อนมหากิริยาญาณสัมปยุตตชวนะเท่านั้น แต่ถึงกระนั้น เมื่อจะว่ากันโดยธัมมาธิษฐานแล้วก็กล่าวได้ว่า มโนทวาราวัชชนจิตรับอารมณ์ได้ทั้งหมด จึงเรียกจิตดวงนี้ว่า **มหาคชจิต** จิตที่เป็นไปเหมือนกับช้างใหญ่ ฉะนั้น พระมหาพุทธโฆษาจารย์จึงกล่าวว่า จิตที่มิใช่สัพพัญญุตญาณแต่เป็นไปเหมือนกันกับสัพพัญญุตญาณนั้นได้แก่ มโนทวาราวัชชนจิต ดังที่แจ้งอยู่ในอัฏฐสาลินีอรรถกถาว่า

มหาคชํ นาเมตํ จิตฺตํ อิมสฺส อนารมฺมณํ นาม นตฺถิ อสพฺพญฺญุตญาณํ สพฺพญฺญุตญาณคติกํ นาม กตมนฺติ ? วุตฺเต อิทนฺติ วตฺตพฺพํ. แปลความว่า มโนทวาราวัชชนจิต จิตที่เกิดก่อนสัพพัญญุตญาณ และปุพเพนิวาสานุสสติ อนาคตังสอภิญญา ชื่อว่ามหาคชจิต จิตที่มีกำลังมากเหมือนช้างใหญ่ ธรรมที่เป็นอารมณ์ของมโนทวาราวัชชนจิตไม่ได้นั้นไม่มีเลย ถ้ามีคำถามว่า จิตที่มิใช่สัพพัญญุตญาณแต่เป็นไปเหมือนกันกับสัพพัญญุตญาณนั้นชื่อว่าอะไร ? พึงตอบว่า จิตนั้นชื่อว่ามโนทวาราวัชชนจิต

การแสดงองค์ธรรมลำดับที่ ๕ เป็นต้นจนถึง ๑๔ ในพระบาลีข้อ ๗ ที่ว่ารูปาวจรกุศลอภิญญาเกิดขึ้นมีอารมณ์ ๖ ที่เป็นโลกียะ โลกุตตระ บัญญัติ (เว้นอรหัตตมรรค อรหัตตผล) นั้น การอธิบายก็คงเป็นไปอย่างเดียวกันกับมหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ๔ นั้นเอง

รูปาวจรกิริยาอภิญญาเกิดขึ้นมีอารมณ์ ๖ ที่เป็นโลกียะ โลกุตตระ บัญญัติ ไม่มีเหลือนั้น การอธิบายก็คงเป็นไปอย่างเดียวกันกับมหากิริยาญาณสัมปยุตตจิต ๔ นั้นเอง

อธิบายในพระบาลีข้อ ๘ พระบาลีข้อนี้ วากยะมีเป็น ๒ แต่เนื้อความนั้นเนื่องกันคือ **ยํ ยํ ธมฺมํ อารพฺภ, เย เย ธมฺมา อุปฺปชฺชนฺติ จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา** เป็นอนิยมวากยะ **เต เต ธมฺมา เตสํ เตสํ ธมฺมานํ อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโย** เป็นนิยมวากยะ เป็นพระบาลีที่ทรงแสดงสรุปชี้แจงใจความพระบาลีข้อ ๑ ถึงข้อ ๗ เพื่อจะได้เข้าใจในเรื่องการช่วยอุปการะของอารมณ์ ๖ แก่วิญญาณธาตุ ๗ ดังที่พระมหาพุทธโฆษาจารย์ได้แสดงไว้ในปัฏฐานอรรถกถาว่า

ยํ ยํ ธมฺมํ อารพฺภาติ อิมินา เย เอเต เอตาสํ สตฺตนฺนํ วิญฺญาณธาตูนํ อารมฺมณธมฺมา วุตฺตา, เต ตาสํ ธาตูนํ อารมฺมณํ กตฺวา อุปฺปชฺชนกฺขเนเยว อารมฺมณปจฺจโย โหนฺตีติ ทีเปติ, เอวํ โหนฺตาปิ จ น เอกโต โหนฺติ, ยํ ยํ อารพฺภ เย เย อุปฺปชฺชนฺติ เตสํ เตสํ เต เต วิสุ๎ วิสุ๎ อารมฺมณปจฺจโย โหนฺตีติปิ ทีเปติ.

ความว่า โดยพระบาลีที่มี **ยํ ยํ ธมฺมํ อารพฺภ** เป็นต้นนี้ ย่อมแสดงให้รู้ว่าธรรมที่เป็นอารมณ์ของวิญญาณธาตุ ๗ เหล่าใด พระองค์ได้ทรงแสดงแล้วตั้งแต่ข้อ ๑ ถึงข้อ ๗ ธรรมที่เป็นอารมณ์ของวิญญาณธาตุ ๗ เหล่านี้ เมื่อวิญญาณธาตุ ๗ ได้กระทำธรรมเหล่านี้ให้เป็นอารมณ์แล้วก็ย่อมเกิดขึ้นในขณะนั้นเท่านั้น (ธรรมเหล่านี้จึงจะเป็นอารัมมณปัจจัยของวิญญาณธาตุ ๗ ได้)

และแสดงให้รู้ต่อไปอีกว่า ถึงแม้จะเป็นอารัมมณปัจจัยก็ตาม แต่ก็หาได้เป็นไปพร้อมๆ กันไม่ กล่าวคือ อารัมมณิกธรรมเหล่าใดๆ กระทำธรรมใดๆ ให้เป็นอารมณ์แล้วย่อมเกิดขึ้น ธรรมทั้งหลายนั้นๆ เป็นอารัมมณปัจจัยของอารัมมณิกธรรมนั้นๆ โดยเฉพาะๆ

คำว่า **อุปฺปชฺชนฺติ** ที่อยู่ในพระบาลีข้อ ๘ นี้ แม้จะเป็นอันติวัตตมานาวิภัติก็ตาม แต่พระพุทธองค์ทรงมุ่งหมายเอาการเกิดขึ้นแห่งปัจจยุปบันธรรมที่เป็นไปในกาลทั้ง ๓ เช่นเดียวกับการกล่าวว่า **นิชฺโช สนฺทนฺติ** แม่น้ำทั้งหลายไหลไปอยู่ **ปพฺพตา ติฏฺฐนฺติ** ภูเขาทั้งหลายตั้งอยู่ การเป็นไปดังนี้ก็เพราะว่าในอุทาหรณ์ทั้ง ๒ ข้อนี้ มิใช่หมายเพียงแต่ปัจจุบันกาลอย่างเดียว หากแต่ได้หมายไปถึงอดีต อนาคต ด้วย ฉะนั้นความหมายในบทอุทาหรณ์ทั้ง ๒ ข้อนี้ ก็คงได้ความว่า แม่น้ำทั้งหลายได้ไหลไปแล้ว กำลังไหลอยู่ และจะไหลต่อไป ภูเขาทั้งหลายได้ตั้งมาแล้ว กำลังตั้งอยู่ และจะตั้งต่อไป ดังที่แจ้งอยู่ในปัฏฐานอรรถกถาว่า

๑. อุปฺปชฺชนฺตีติ อิทํ ยถา นิชฺโช สนฺทนฺติ ปพฺพตา ติฏฺฐนฺตีติ สพฺพกาล-สงฺคหวเสน เอวํ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํ.

๒. เตน เยปิ อารพฺภ เย อุปฺปชฺชึสุ เย ปิ อุปฺปชฺชิสฺสนฺติ เต สพฺเพ อารมฺมณ-ปจฺจเยเนว อุปฺปชฺชึสุ จ อุปฺปชฺชิสฺสนฺติ จาติ สิทฺธํ โหติ.

ความว่า ๑. พระพุทธองค์ทรงแสดง **อุปฺปชฺชนฺติ** กิริยาบท ด้วยการรวมแห่งกาล ๓ ทั้งหมด จึงทรงแสดงว่า **อุปฺปชฺชนฺติ** เหมือนกับในบทอุทาหรณ์ที่ว่า **นิชฺโช สนฺทนฺติ** แม่น้ำทั้งหลายไหลไปอยู่ **ปพฺพตา ติฏฺฐนฺติ** ภูเขาทั้งหลายตั้งอยู่ ท่านทั้งหลายพึงทราบดังนี้

๒. อารัมมณิกธรรมเหล่าใด แม้ได้กระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งให้เป็นอารมณ์ได้เกิดขึ้นแล้ว แม้อารัมมณิกธรรมเหล่าอื่นก็จักเกิด เนื้อความ ๒ อย่างที่เกี่ยวกับอดีต อนาคต ได้สำเร็จด้วยบท **อุปฺปชฺชนฺติ** กิริยาว่าอารัมมณิกธรรมทั้งหมดเหล่านี้ เกิดขึ้นแล้วก็ดี จักเกิดต่อไปก็ดี ก็เพราะอำนาจอารัมมณปัจจัยนี้เอง

ความหมายของบทที่อยู่ใน อนิยมะ และ นิยมะ วากยะ

ยํ ยํ ธมฺมํ	แสดงถึงปัจจัย ได้แก่ อารมณ์ ๖
เย เย ธมฺมา	แสดงถึงปัจจยุปบันธรรม ได้แก่ อารัมมณิกธรรม
จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา	แสดงจำกัดองค์ธรรมในอารัมมณิกธรรม ที่ว่า เย เย ธมฺมา
อารพฺภ	เป็น กิตกิริยา ที่เกี่ยวกับเหตุปัจจัย
อุปฺปชฺชนฺติ	เป็น อาขยาตกิริยา ที่เกี่ยวกับผลปัจจยุปบัน
เต เต ธมฺมา	แสดงถึงปัจจัย คืออารมณ์ ๖ ตามที่ได้แสดงมาแล้วว่า ยํ ยํ ธมฺมํ นั้นเอง
เตสํ เตสํ ธมฺมานํ	แสดงถึงปัจจยุปบันธรรม คือจิต เจตสิก ตามที่ได้แสดงมาแล้วว่า เย เย ธมฺมา นั้นเอง
อารมฺมณปจฺจเยน	แสดงให้รู้ถึงการเกิดขึ้นแห่งปัจจยุปบันธรรมเหล่านี้ว่าเกิดขึ้นด้วยอำนาจแห่งอารมณ์
ปจฺจโย	แสดงให้รู้ว่าการเกิดขึ้นแห่งปัจจยุปบันธรรมด้วยอำนาจแห่งอารมณ์เหล่านี้นั้น เพียงแต่เกี่ยวเนื่องกันโดยความเป็นอุปการะดังที่ได้อธิบายมาแล้วในเหตุปัจจยนิทเทส

จบ อารัมมณปัจจยนิทเทส

* * * * * * * * *

๓. อธิปติปัจจยนิทเทส

อารัมภบท

ปัจจัยเช่นใด พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้โดยย่อในปัจจยุทเทสว่า **อธิปติปจฺจโย** ปัจจัยเช่นนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงโดยพิสดารในปัจจยนิทเทส ว่า

๑. ฉนฺทาธิปติ ฉนฺทสมฺปยุตฺตกานํ ธมฺมานํ ตํสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานํ อธิปติ-ปจฺจเยน ปจฺจโย

ฯลฯ

๕. ยํ ยํ ธมฺมํ ครุ กตฺวา เย เย ธมฺมา อุปฺปชฺชนฺติ จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา เต เต ธมฺมา เตสํ เตสํ ธมฺมานํ อธิปติปจฺจเยน ปจฺจโย.

พระบาลี และคำแปลโดยลำดับ

๑. ฉนฺทาธิปติ ฉนฺทสมฺปยุตฺตกานํ ธมฺมานํ ตํสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานํ อธิปติปจฺจเยน ปจฺจโย.

ฉันทาธิปติ เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะ แก่สาธิปติชวนะ ๕๒ เจตสิก ๕๐ ที่ประกอบกับฉันทาธิปติ (เว้นโมหมูล หสิตุปปาท, ฉันทะ วิจิกิจฉา) และสาธิปติจิตตชรูป ที่มีสาธิปติชวน-จิตตุปบาทพร้อมด้วยฉันทาธิปติเป็นสมุฏฐาน ด้วยอำนาจสหชาตาธิปติปัจจัย

๒. วิริยาธิปติ วิริยสมฺปยุตฺตกานํ ธมฺมานํ ตํสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานํ อธิปติปจฺจเยน ปจฺจโย.

วิริยาธิปติ เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะ แก่สาธิปติชวนะ ๕๒ เจตสิก ๕๐ ที่ประกอบกับวิริยาธิปติ (เว้นโมหมูล หสิตุปปาท, วิริยะ วิจิกิจฉา) และสาธิปติจิตตชรูป ที่มีสาธิปติชวนจิต-ตุปบาท พร้อมด้วยวิริยาธิปติเป็นสมุฏฐาน ด้วยอำนาจสหชาตาธิปติปัจจัย

๓. จิตฺตาธิปติ จิตฺตสมฺปยุตฺตกานํ ธมฺมานํ ตํสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานํ อธิปติ-ปจฺจเยน ปจฺจโย.

จิตตาธิปติ เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะ แก่เจตสิก ๕๑ ที่ประกอบกับจิตตาธิปติ (เว้น วิจิกิจฉา) และสาธิปติจิตตชรูปที่มีสาธิปติชวนจิตตุปบาทเป็นสมุฏฐาน ด้วยอำนาจสหชาตา-ธิปติปัจจัย

๔. วีมํสาธิปติ วีมํสสมฺปยุตฺตกานํ ธมฺมานํ ตํสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานํ อธิปติ-ปจฺจเยน ปจฺจโย.

วีมังสาธิปติ เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะ แก่ติเหตุกชวนะ ๓๔ เจตสิก ๓๗ ที่ประกอบกับวีมังสาธิปติ (เว้นปัญญา) และสาธิปติจิตตชรูปที่มีติเหตุกชวนจิตตุปบาทพร้อมด้วยวีมังสาธิปติเป็นสมุฏฐาน ด้วยอำนาจสหชาตาธิปติปัจจัย

๕. ยं ยं ธมฺมํ กรุ กตฺวา เย เย ธมฺมา อุปฺปชฺชนฺติ จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา เต เต ธมฺมา เตสํ เตสं ธมฺมานํ อธิปติปจฺจเยน ปจฺจโย.

อารัมมณิกธรรมเหล่าใดๆ คือจิต เจตสิกทั้งหลายกระทำสิ่งใดๆ ให้เป็นอารมณ์ด้วยความฝักใฝ่หนักแน่นแล้วเกิดขึ้น สิ่งทั้งหลายเหล่านั้นๆ เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่อารัมมณิกธรรม คือจิต เจตสิกทั้งหลายเหล่านั้นๆ ด้วยอำนาจอารัมมณาธิปติปัจจัย

จำแนกบท และเนื้อความองค์ธรรม

การแสดงธรรมของพระผู้มีพระภาคเจ้า ใน **อธิปติปัจจยนิทเทส** พระบาลีนี้ นิททิสิตัพพะ และนิทัสสนาการะ ทั้ง ๒ นี้ ก็คงเป็นไปเช่นเดียวกันกับเหตุปัจจยนิทเทส

ในบรรดานิทัสสนาการะพระบาลีเหล่านั้น

พระบาลีข้อที่ ๑ **ฉนฺทาธิปติ** เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยธรรม คือฉันทะ ที่อยู่ในสาธิปติชวนะ ๕๒

ฉนฺทสมฺปยุตฺตกานํ ธมฺมานํ ตสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานํ เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบันธรรม คือสาธิปติชวนะ ๕๒ เจตสิก ๕๐ ที่ประกอบกับฉันทาธิปติ และสาธิปติจิตตชรูป

อธิปติปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัย ๕ คือ สหชาตาธิปติ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ สัมปยุตตะ สหชาตวิปปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวตามสมควรนั้น อำนาจของสหชาตาธิปติอย่างเดียวเท่านั้นเป็นพิเศษ

ฉันทาธิปติฆฏนา* ๖ อวิปาก ๓

๑. เมื่อฉันทาธิปติเป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่สัมปยุตตขันธ์ คือนามขันธ์ ๔ ที่ประกอบและสาธิปติจิตตชรูปแล้ว ได้อำนาจปัจจัย ๕ คือ สหชาตาธิปติ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ

---

* ฆฏนา แปลว่า แสดงรวมอำนาจปัจจัย อวิปาก แปลว่า ไม่กล่าวถึงวิปากปัจจัย เมื่อรวมแล้วก็คงได้ความว่า การแสดงรวมอำนาจปัจจัยโดยการที่สภาพวิปากมีอยู่ในธรรมที่เป็นปัจจัยและปัจจยุปบัน แต่ก็มิได้นำวิปากปัจจัยนั้นมาแสดงไว้ ณ ที่นี้ การที่เป็นดังนี้ก็เพราะว่าการช่วยอุปการะด้วยอำนาจวิปากปัจจัยนั้นปรากฏไม่ชัด ส่วนอำนาจปัจจัยอื่นๆ มีสหชาตาธิปติ สหชาตะ เป็นต้นเหล่านี้ปรากฏชัด

สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนั้น อำนาจของสหชาตาธิปติอย่างเดียวเท่านั้นเป็นพิเศษ

๒. เมื่อฉันทาธิปติเป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่สัมปยุตตนามขันธ์ คือนามขันธ์ ๔ ที่ประกอบโดยเฉพาะแล้ว ได้อำนาจปัจจัย ๗ คือ สหชาตาธิปติ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ สัมปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะ ฯลฯ เป็นพิเศษ

๓. เมื่อฉันทาธิปติเป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่สาธิปติจิตตชรูปโดยเฉพาะแล้ว ได้อำนาจปัจจัย ๖ คือ สหชาตาธิปติ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ สหชาตวิปปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะ ฯลฯ เป็นพิเศษ

สวิปาก ๓

๑. เมื่อฉันทาธิปติ ที่อยู่ในผลจิต ๔ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่สัมปยุตตนามขันธ์ และสาธิปติจิตตชรูปแล้ว ได้อำนาจปัจจัย ๖ คือ สหชาตาธิปติ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนั้น อำนาจของสหชาตาธิปติอย่างเดียวเท่านั้นเป็นพิเศษ

๒. เมื่อฉันทาธิปติ ที่อยู่ในผลจิต ๔ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่สัมปยุตตนามขันธ์โดยเฉพาะแล้ว ได้อำนาจปัจจัย ๘ คือ สหชาตาธิปติ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ สัมปยุตตะ วิปากะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะ ฯลฯ เป็นพิเศษ

๓. เมื่อฉันทาธิปติ ที่อยู่ในผลจิต ๔ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่สาธิปติจิตตชรูปโดยเฉพาะแล้ว ได้อำนาจปัจจัย ๗ คือ สหชาตาธิปติ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ สหชาตวิปปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะ ฯลฯ เป็นพิเศษ

พระบาลีข้อที่ ๒ **วิริยาธิปติ** เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยธรรม คือวิริยเจตสิก ที่ในสาธิปติชวนะ ๕๒

วิริยสมฺปยุตฺตกานำ ธมฺมานำ ตำสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานำ เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบันธรรม คือสาธิปติชวนจิต ๕๒ เจตสิก ๕๐ ที่ประกอบกับวิริยาธิปติและสาธิปติจิตตชรูป

อธิปติปจฺจเยน เป็น กรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัย ๑๑ คือ สหชาตาธิปติ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ สหชาตินทริยะ มัคคะ สัมปยุตตะ สหชาตวิปปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันตามสมควรนั้น อำนาจของสหชาตาธิปติอย่างเดียวเท่านั้นเป็นพิเศษ

วิริยาธิปติฆฏนา ๖ อวิปาก ๓

๑. เมื่อวิริยาธิปติ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่สัมปยุตตนามขันธ์และสาธิปติจิตตชรูป แล้ว ได้อำนาจปัจจัย ๗ คือ สหชาตาธิปติ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ สหชาตินทริยะ มัคคะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะ ฯลฯ เป็นพิเศษ

๒. เมื่อวิริยาธิปติ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่สัมปยุตตนามขันธ์โดยเฉพาะแล้ว ได้อำนาจปัจจัย ๘ คือ สหชาตาธิปติ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ สหชาตินทริยะ มัคคะ สัมปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะ ฯลฯ เป็นพิเศษ

๓. เมื่อวิริยาธิปติ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่สาธิปติจิตตชรูปโดยเฉพาะแล้ว ได้อำนาจปัจจัย ๘ คือ สหชาตาธิปติ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ สหชาตินทริยะ มัคคะ สหชาตวิปปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะ ฯลฯ เป็นพิเศษ

สวิปาก ๓

๑. เมื่อวิริยาธิปติ ที่อยู่ในผลจิต ๔ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่สัมปยุตตนามขันธ์และสาธิปติจิตตชรูปแล้ว ได้อำนาจปัจจัย ๘ คือ สหชาตาธิปติ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ สหชาตินทริยะ มัคคะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะ ฯลฯ เป็นพิเศษ

๒. เมื่อวิริยาธิปติ ที่อยู่ในผลจิต ๔ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่สัมปยุตตนามขันธ์โดยเฉพาะแล้ว ได้อำนาจปัจจัย ๑๐ คือ สหชาตาธิปติ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ สหชาตินทริยะ มัคคะ สัมปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะ ฯลฯ เป็นพิเศษ

๓. เมื่อวิริยาธิปติ ที่อยู่ในผลจิต ๔ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่สาธิปติจิตตชรูปโดยเฉพาะแล้ว ได้อำนาจปัจจัย ๙ คือ สหชาตาธิปติ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ สหชาตินทริยะ มัคคะ สหชาตวิปปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะ ฯลฯ เป็นพิเศษ

พระบาลีข้อที่ ๓ **จิตฺตาธิปติ เป็นกัตตุบท** แสดงให้รู้ถึงปัจจัยธรรม คือสาธิปติชวนจิต ๕๒

จิตฺตสมฺปยุตฺตกานำ ธมฺมานำ ตำสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานำ เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบันธรรม คือ เจตสิก ๕๑ ที่ประกอบกับจิตตาธิปติและสาธิปติจิตตชรูป

อธิปติปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัย ๑๑ คือ สหชาตาธิปติ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ นามอาหาระ สหชาตินทริยะ สัมปยุตตะ สหชาตวิปปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันตามสมควรนั้น อำนาจของสหชาตาธิปติอย่างเดียวเท่านั้นเป็นพิเศษ

จิตตาธิปติมฏนา ๖ อวิปาก ๓

๑. เมื่อจิตตาธิปติ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่สัมปยุตตนามขันธ์ คือ เจตสิกขันธ์ ๓ และสาธิปติจิตตชรูปแล้ว ได้อำนาจปัจจัย ๗ คือ สหชาตาธิปติ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ นามอาหาระ สหชาตินทริยะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะ ฯลฯ เป็นพิเศษ

๒. เมื่อจิตตาธิปติ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่สัมปยุตตนามขันธ์ คือ เจตสิกขันธ์ ๓ โดยเฉพาะแล้ว ได้อำนาจปัจจัย ๕ คือ สหชาตาธิปติ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ นามอาหาระ สหชาตินทริยะ สัมปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะ ฯลฯ เป็นพิเศษ

๓. เมื่อจิตตาธิปติ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่สาธิปติจิตตชรูปโดยเฉพาะแล้ว ได้อำนาจปัจจัย ๘ คือ สหชาตาธิปติ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ นามอาหาระ สหชาตินทริยะ สหชาต-วิปปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะ ฯลฯ เป็นพิเศษ

สวิปาก ๓

๑. เมื่อจิตตาธิปติ คือผลจิต ๔ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่สัมปยุตตนามขันธ์ คือ เจตสิกขันธ์ ๓ และสาธิปติจิตตชรูปแล้ว ได้อำนาจปัจจัย ๘ คือ สหชาตาธิปติ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ นามอาหาระ สหชาตินทริยะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะ ฯลฯ เป็นพิเศษ

๒. เมื่อจิตตาธิปติ คือผลจิต ๔ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่สัมปยุตตนามขันธ์ คือ เจตสิกขันธ์ ๓ โดยเฉพาะแล้ว ได้อำนาจปัจจัย ๑๐ คือ สหชาตาธิปติ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ นามอาหาระ สหชาตินทริยะ สัมปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะ ฯลฯ เป็นพิเศษ

๓. เมื่อจิตตาธิปติ คือผลจิต ๔ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่สาธิปติจิตตชรูปโดยเฉพาะแล้ว ได้อำนาจปัจจัย ๕ คือ สหชาตาธิปติ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ นามอาหาระ สหชาติ-นทริยะ สหชาตวิปปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะ ฯลฯ เป็นพิเศษ

พระบาลีข้อที่ ๔ **วีมังสาธิปติ** เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยธรรม คือปัญญา ที่อยู่ในติเหตุกชวนะ ๓๔

วีมังสสมฺปยุตฺตกานำ ธมฺมานำ ตำสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานำ เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบันธรรม คือ ติเหตุกชวนะ ๓๔ เจตสิก ๓๗ ที่ประกอบกับวีมังสาธิปติ และสาธิปติจิตตชรูป

อธิปติปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัย ๑๒ คือ สหชาตาธิปติ เหตุ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ สหชาตินทริยะ มัคคะ สัมปยุตตะ สหชาต-

วิปปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันตามสมควรนั้น อำนาจของสหชาตาธิปติอย่างเดียวเท่านั้นเป็นพิเศษ

วีมังสาธิปติฆฏนา ๖ อวิปาก ๓

๑. เมื่อวีมังสาธิปติ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่สัมปยุตตนามขันธ์ และสาธิปติจิตตชรูป แล้ว ได้อำนาจปัจจัย ๘ คือ สหชาตาธิปติ เหตุ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ สหชาตินทริยะ มัคคะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะ ฯลฯ เป็นพิเศษ

๒. เมื่อวีมังสาธิปติ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่สัมปยุตตนามขันธ์โดยเฉพาะแล้ว ได้อำนาจปัจจัย ๑๐ คือ สหชาตาธิปติ เหตุ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ สหชาตินทริยะ มัคคะ สัมปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะ ฯลฯ เป็นพิเศษ

๓. เมื่อวีมังสาธิปติ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่สาธิปติจิตตชรูปโดยเฉพาะแล้ว ได้อำนาจปัจจัย ๙ คือ สหชาตาธิปติ เหตุ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ สหชาตินทริยะ มัคคะ สหชาตวิปปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะ ฯลฯ เป็นพิเศษ

สวิปาก ๓

๑. เมื่อวีมังสาธิปติ ที่อยู่ในผลจิต ๔ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่สัมปยุตตนามขันธ์ และสาธิปติจิตตชรูปแล้ว ได้อำนาจปัจจัย ๙ คือ สหชาตาธิปติ เหตุ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ สหชาตินทริยะ มัคคะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะ ฯลฯ เป็นพิเศษ

๒. เมื่อวีมังสาธิปติ ที่อยู่ในผลจิต ๔ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่สัมปยุตตนามขันธ์ โดยเฉพาะ แล้ว ได้อำนาจปัจจัย ๑๑ คือ สหชาตาธิปติ เหตุ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ สหชาตินทริยะ มัคคะ สัมปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะ ฯลฯ เป็นพิเศษ

๓. เมื่อวีมังสาธิปติ ที่อยู่ในผลจิต ๔ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่สาธิปติจิตตชรูป โดยเฉพาะแล้ว ได้อำนาจปัจจัย ๑๐ คือ สหชาตาธิปติ เหตุ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ สหชาตินทริยะ มัคคะ สหชาตวิปปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะ ฯลฯ เป็นพิเศษ

พระบาลีข้อที่ ๕ **ยं ยं ธมฺมํ** เป็นอนิยมกัมมบท บทที่แสดงถึงอารมณ์ ๖ ที่น่ารักน่ายินดี ได้แก่ อิฏฐนิปผันนรูป ๑๘ จิต ๘๔ (เว้นโทสมูล โมหมูล ทุกขสหคตกายวิญญาณจิต ๑) เจตสิก ๔๗ ที่ประกอบ (เว้นโทจตุกกะ วิจิกิจฉา) ที่เป็นเตกาลิกะ นิพพาน อันเป็นปัจจัยที่ยังมิได้ระบุลงไปโดยแน่ชัด

ครุ กตฺวา เป็นกิริยาวิเสสนบท แสดงให้รู้ถึงการเกิดขึ้นของอารัมมณิกปัจจยุปบันที่มีการฝักใฝ่ต่ออารมณ์อย่างหนักแน่น

เย เย ธมฺมา เป็นอนิยมกัตตุบท บทที่แสดงถึงนามขันธ์ ๔ ที่มีความยินดี พอใจ ได้แก่ โลภมูลจิต ๘ มหากุศลจิต ๘ มหากิริยาญาณสัมปยุตตจิต ๔ โลกุตตรจิต ๘ เจตสิก ๔๕ ที่ประกอบ (เว้นโทจตุกกะ วิจิกิจฉา อัปปมัญญา) อันเป็นปัจจยุปบันธรรมที่ยังมิได้ระบุลงไปโดยแน่ชัด

อุปฺปชฺชนฺติ เป็นอาขยาตกิริยาบทกัตตุวาจก แสดงให้รู้ถึงการเกิดขึ้นของอารัมมณิก-ปัจจยุปบันที่เกิดขึ้นในกาลทั้ง ๓

จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงตัวอารัมมณิกปัจจยุปบันธรรมอันเป็นองค์ธรรมของ **เย เย ธมฺมา** ที่เป็นอนิยมกัตตุบทนั้นเอง

เต เต ธมฺมา เป็นนิยมกัตตุบท บทที่บ่งถึงอารัมมณปัจจัยธรรมโดยแน่ชัด ตามที่ได้แสดงไว้ว่า **ยํ ยํ ธมฺมํ** ที่เป็นอนิยมกัมมบทนั้นเอง ฉะนั้นองค์ธรรมจึงได้อารมณ์ ๖ ที่น่ารักน่ายินดี คือ อิฏฐนิปผันนรูป ๑๘ ฯลฯ นิพพาน

เตสํ เตสํ ธมฺมานํ เป็นนิยมสัมปทานบท แสดงถึงอารัมมณิกปัจจยุปบันธรรมโดยแน่ชัด ตามที่ได้แสดงไว้ว่า **เย เย ธมฺมา** ที่เป็นอนิยมกัตตุบทนั้นเอง องค์ธรรม ได้แก่ นามขันธ์ ๔ ที่มีความยินดีพอใจ ได้แก่ โลภมูลจิต ๘ ฯลฯ เจตสิกที่ประกอบ

อธิปติปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ว่าในบรรดาปัจจัย ๘ คืออารัมมณาธิปติ อารัมมณะ วัตถารัมมณปุเรชาตนิสสยะ อารัมมณูปนิสสยะ อารัมมณปุเรชาตะ วัตถารัมมณ-ปุเรชาตวิปปยุตตะ อารัมมณปุเรชาตัตถิ อารัมมณปุเรชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนั้น อำนาจของอารัมมณาธิปติอย่างเดียวเท่านั้นเป็นพิเศษ

ปจฺจโย ในอธิปติปัจจัยนี้ มีเนื้อความเป็นอย่างเดียวกับที่กล่าวแล้ว ฉะนั้นมิจำเป็นที่จะต้องกล่าวซ้ำ ในปัจจัยอื่นๆ นักศึกษาทั้งหลายก็พึงทราบโดยนัยเดียวกันนี้

อธิบายในสหชาตาธิปติ

ใน **เหตุปัจจยนิทเทส** พระพุทธองค์ทรงแสดงเหตุ ๖ รวมกันทั้ง ๖ ดังมีพระบาลีว่า **เหตู เหตุสมฺปยุตฺตกานํ ธมฺมานํ** เมื่อเป็นเช่นนี้ในอธิปติปัจจยนิทเทสนี้ ก็ควรจะแสดงว่า **อธิปติ อธิปติสมฺปยุตฺตกานํ ธมฺมานํ** แต่แล้วก็หาได้ทรงแสดงดังนี้ไม่ กลับทรงแสดงแยกออกเป็นข้อๆ ไป ดังมีพระบาลีว่า **ฉนฺทาธิปติ ฉนฺทสมฺปยุตฺตกานํ ธมฺมานํ, วิริยาธิปติ วิริยสมฺปยุตฺตกานํ ธมฺมานํ** ดังนี้เป็นต้น การเป็นเช่นนี้ก็เพราะว่า ฉันทะ วิริยะ จิตตะ ปัญญา ทั้ง ๔ นี้ เป็นอธิปติปัจจัยพร้อมๆ กันในคราวเดียวกัน มิได้นั้นเอง ดังที่พระมหาพุทธโฆษาจารย์แสดงไว้ในปัฏฐานอรรถกถาว่า

กสฺมา ปน ยถา เหตุปจฺจยนิทฺเทเส เหตู เหตุสมฺปยุตฺตกานญฺติ วุตฺตำ, เอว เอวมิธ อธิปติ อธิปติสมฺปยุตฺตกานญฺติ อวตฺตา, ฉนฺทาธิปติ ฉนฺทสมฺปยุตฺตกานญฺติ อาทินาเนน กตาติ ? เอกคฺคเณ อภาวโต.

ในเหตุปัจจยนิทเทส พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงว่า **เหตู เหตุสมฺปยุตฺตกานำ** ฉันใด ในอธิปติปัจจยนิทเทสไม่ทรงแสดงในทำนองเดียวกันว่า **อธิปติ อธิปติสมฺปยุตฺตกานำ** แต่กลับทรงแสดงโดยนัยเป็นต้นว่า **ฉนฺทาธิปติ ฉนฺทสมฺปยุตฺตกานำ** เป็นดังนี้เพราะเหตุใด ? แก้ว่า เพราะความเป็นอธิปติปัจจัยของ ฉันทะ วิริยะ จิตตะ ปัญญา ในขณะเดียวกันมิได้นั้นเอง

ดังมีตัวอย่างที่จะพึงทราบได้ว่า ในสมัยพุทธกาล พระอรหันต์ ๔ รูปได้บรรลุโลกุตตร-ธรรมโดยอาศัยอธิปติ ๔ อย่างใดอย่างหนึ่ง ตามที่มีเรื่องแจ้งอยู่ในมหาวัคคสังยุตตอรรถกถาว่า

ตตฺถ รฏฺฐปาลตฺเถโร ฉนฺทำ ธุรำ กตฺวา โลกุตฺตรธมฺมำ นิพฺพตฺเตสิ, โสณตฺเถโร วิริยำ ธุรำ กตฺวา, สมฺภูตตฺเถโร จิตฺตำ ธุรำ กตฺวา, อายสฺมา โมฆราชา วีมำสำ ธุรำ กตฺวาติ.

ในบรรดาพระอรหันต์ ๔ องค์นี้ ท่านรัฏฐปาลเถระได้อาศัยฉันทะเป็นหัวหน้า เป็นประธาน แล้วก็กระทำโลกุตตรธรรมให้สำเร็จ ท่านโสณเถระได้อาศัยวิริยะเป็นหัวหน้า เป็นประธาน แล้วก็กระทำโลกุตตรธรรมให้สำเร็จ ท่านสัมภูตเถระได้อาศัยจิตตะเป็นหัวหน้า เป็นประธาน แล้วก็กระทำโลกุตตรธรรมให้สำเร็จ ท่านโมฆราชเถระได้อาศัยปัญญาเป็นหัวหน้า เป็นประธาน แล้วก็กระทำโลกุตตรธรรมให้สำเร็จ

อธิบายในอารัมมณาธิปติ

คำว่า **อิฏฐนิปผันนรูป** นั้น หมายเอาสภาวอิฏฐะและปริกัปปอิฏฐะ นิปผันนรูป ที่เป็นสภาวอิฏฐะนั้น ได้แก่ อารมณ์ ๖ มีรูปารมณ์เป็นต้น ที่น่ารักน่ายินดีตามสภาพที่เป็นอยู่ นิปผันนรูปที่เป็นปริกัปปอิฏฐะนั้น ได้แก่ อารมณ์ ๖ มีรูปารมณ์ เป็นต้น ที่น่ารักน่ายินดีตามความพอใจของบุคคลนั้นๆ

ในอารมณ์ทั้ง ๒ ประการนี้ ถ้าสภาวอิฏฐารมณ์กลับเป็นปริกัปปอนิฏฐารมณ์ในสายตาของบุคคลบางจำพวกแล้ว ก็เป็นอารัมมณาธิปติปัจจัยของบุคคลจำพวกนั้นมิได้ เช่น พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นสภาวอิฏฐารมณ์ก็จริง แต่เมื่อพวกเดียรถีย์ทั้งหลายได้พบเห็นแล้วก็ไม่ชอบใจ ฉะนั้นในสายตาของพวกเดียรถีย์นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้ากลับเป็นปริกัปปอนิฏฐารมณ์ดังนี้แหละ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงไม่เป็นอารัมมณาธิปติปัจจัยของพวกเดียรถีย์ เพียงแต่เป็นอารัมมณปัจจัยสามัญเท่านั้น

ถ้าสภาวอนิฏฐารมณ์ กลับเป็นปริกัปปอิฏฐารมณ์ในสายตาของบุคคลบางจำพวกแล้ว ก็เป็นอารัมมณาธิปติปัจจัยได้ เช่น สุนัขเน่า แม้จะเป็นสภาวอนิฏฐารมณ์ก็ตาม ครั้นนกแร้งทั้งหลายได้เห็นเข้าแล้วก็ชอบใจ ฉะนั้นในสายตาของพวกนกแร้งนั้น สุนัขเน่าเป็นปริกัปปอิฏฐา-

รมณ์ ดังนั้น สุนัขเน่าจึงเป็นอารัมมณาธิปติปัจจัยของพวกนกแร้งทั้งหลาย มิใช่เป็นเพียงแต่อารัมมณปัจจัยสามัญแต่อย่างใด

เหตุที่ไม่กล่าวถึงอนิปผันนรูป และเว้นโทสมูล โมหมูล ทุกขสหคตกายวิญญาณ

ในการที่อารัมมณาธิปติปัจจัยมิได้กล่าวถึงอนิปผันนรูปนั้น ก็เพราะว่ารูปเหล่านี้มิได้มีองค์ธรรมโดยเฉพาะที่นอกเหนือจากนิปผันนรูปแต่อย่างใด หากแต่เป็นกิริยาอาการของนิปผันนรูปที่เป็นไปชั่วขณะๆ เท่านั้นเอง คือเมื่อนิปผันนรูปมีสภาพอย่างนี้ก็เรียกว่า ปริจเฉทรูป อุปัจจยรูป ครั้นมีกิริยาอาการต่างๆ เกิดขึ้น ก็เรียกไปตามกิริยาอาการนั้นๆ ว่า กายวิญญัติ วจีวิญญัติ ลหุตา มุทุตา กัมมัญญตา โดยเหตุนี้จึงมิจำเป็นที่จะต้องนำมากล่าว

สำหรับการเว้นโทสมูลจิตเป็นต้นนั้น ก็เพราะว่าจิตเหล่านี้ไม่เป็นสภาพที่จะให้อารัมมณิกธรรมทั้งหลายมีการฝักใฝ่หนักแน่นแต่อย่างใด เพียงแต่เป็นอารัมมณปัจจัยอย่างสามัญ การเป็นไปดังนี้ก็เพราะว่า โทสมูลจิตนี้เป็นสภาพดุร้าย เนื่องด้วยประกอบกับโทมนัสสเวทนาและโทสเจตสิก สำหรับโมหมูลจิตนั้นเล่าก็เป็นสภาพหลงเนื่องมาจากประกอบกับโมหเจตสิกที่ไม่มีเหตุอื่นมาขัดขวาง ส่วนทุกขสหคตกายวิญญาณจิตก็เป็นสภาพลำบากที่ทนได้ยาก เนื่องมาจากประกอบกับทุกขเวทนา อาศัยเหตุนี้จึงได้เว้นเสีย เมื่อจิตเว้นแล้วเจตสิกที่ประกอบกับจิตพวกนี้โดยเฉพาะก็ถูกเว้นไปในตัว

คาถาที่แสดงถึงอารัมมณาธิปติปัจจัย และปัจจยุปบันธรรมโดยเฉพาะๆ

เสฺ ติปากำ ติกฺริยำ จตุรูปญฺจ เสชิโน
ติปุญฺญำ กามปุญฺญสฺส เสชสฺสาธิปตี ภเว
อุตฺตรำ ธียุตฺตฏฺฐนฺนำ นิพฺพานำ อุตฺตรสฺส ตุ.
(มาใน ปัฏฐานสารวิภาวนี)

แปลความว่า โลภมูลจิต ๘ ก็ดี, วิบาก ๓ อย่างคือ กามวิบาก ๒๒ (เว้นทุกขสหคตกายวิญญาณ) รูปวิบาก ๕ อรูปวิบาก ๔ ก็ดี, กิริยา ๓ อย่างคือ กามกิริยา ๑๑ รูปกิริยา ๕ อรูปกิริยา ๔ ก็ดี, อิฏฐนิปผันนรูป ที่เกิดจากสมุฏฐานทั้ง ๔ ก็ดี, เป็นอารัมมณาธิปติปัจจัยช่วยอุปการะแก่โลภมูลจิต ๘

กุศล ๓ อย่างคือ กามกุศล ๘ รูปกุศล ๕ อรูปกุศล ๔ เป็นอารัมมณาธิปติปัจจัยช่วยอุปการะแก่มหากุศลจิต ๘ โลภมูลจิต ๘, โลกุตตรจิต ๘ เป็นอารัมมณาธิปติปัจจัยช่วยอุปการะแก่มหากุศล มหากิริยาญาณสัมปยุตตจิต ๘, ส่วน นิพพานเป็นอารัมมณาธิปติปัจจัยช่วยอุปการะแก่มหากุศล มหากิริยาญาณสัมปยุตตจิต ๘ และโลกุตตรจิต ๘

จบ อธิปติปัจจยนิทเทส

หมายเหตุ	
โลภมูลจิต ๘ ก็ดี	เสขฺ จ
วิบาก ๓ อย่างคือ กามวิบาก รูปวิบาก อรูปวิบาก ก็ดี	ติปากํ จ
กิริยา ๓ อย่างคือ กามกิริยา ๑๑ รูปกิริยา ๕ อรูปกิริยา ๔ ก็ดี	ติกริยฺ จ
อิฏฐนิปผันนรูปที่เกิดจากสมุฏฐานทั้ง ๔ ก็ดี	จตุรูปญฺจ
เป็น อารัมมณาธิปติปัจจัยช่วยอุปการะ	อธิปติ ภาว
แก่โลภมูลจิต ๘	เสขิโน
กุศล ๓ อย่างคือ กามกุศล ๘ รูปกุศล ๕ อรูปกุศล ๔	ติปุญฺญ
เป็น อารัมมณาธิปติปัจจัยช่วยอุปการะ	อธิปติ ภาว
แก่มหากุศลจิต ๘ โลภมูลจิต ๘	กามปุญฺญสฺส เสขสฺส
โลกุตตรจิต ๘	อุตฺตรฺ
เป็น อารัมมณาธิปติปัจจัยช่วยอุปการะ	อธิปติ ภาว
แก่มหากุศล มหากิริยาญาณสัมปยุตตจิต ๘	ธียุตฺตฏฺฐานนฺ
ส่วน	ตุ
นิพพาน	นิพฺพานนฺ
เป็น อารัมมณาธิปติปัจจัยช่วยอุปการะ	อธิปติ ภาว
แก่มหากุศล มหากิริยาญาณสัมปยุตตจิต ๘	ธียุตฺตฏฺฐนฺ
โลกุตตรจิต ๘	อุตฺตรสฺส

๔. อนันตรปัจจยนิทเทส

อารัมภบท

ปัจจัยเช่นใดพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้โดยย่อในปัจจยุทเทสว่า **อนนฺตรปจฺจโย** ปัจจัยเช่นนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงโดยพิสดารในปัจจยนิทเทส ว่า

๑. จกฺขุวิญฺญาณธาตุ ตำสมฺปยุตฺตกา จ ธมฺมา มโนธาตุยา ตำสมฺปยุตฺตกานญฺจ ธมฺมานำ อนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโย.

ฯลฯ

๑๘. เยสำ เยสำ ธมฺมานำ อนนฺตรา เย เย ธมฺมา อุปฺปชฺชนฺติ จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา เต เต ธมฺมา เตสำ เตสำ ธมฺมานำ อนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโย.

พระบาลี และคำแปลโดยลำดับ

๑. จกฺขุวิญฺญาณธาตุ ตำสมฺปยุตฺตกา จ ธมฺมา มโนธาตุยา ตำสมฺปยุตฺตกานญฺจ ธมฺมานำ อนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโย.

จักขุวิญญาณธาตุก็ดี สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวงที่ประกอบกับจักขุวิญญาณธาตุก็ดี เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะ แก่มโนธาตุ คือสัมปฏิจฉนจิต ๒ และอัญญสมานเจตสิก ๑๐ ที่ประกอบกับสัมปฏิจฉนจิต ด้วยอำนาจอนันตรปัจจัย

๒. มโนธาตุ ตำสมฺปยุตฺตกา จ ธมฺมา มโนวิญฺญาณธาตุยา ตำสมฺปยุตฺตกานญฺจ ธมฺมานำ อนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโย.

มโนธาตุ คือสัมปฏิจฉนจิต ๒ ก็ดี อัญญสมานเจตสิก ๑๐ ดวงที่ประกอบกับสัมปฏิจฉนจิตก็ดี เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะ แก่มโนวิญญาณธาตุ คือสันตีรณจิต ๓ อัญญสมานเจตสิก ๑๑ ที่ประกอบกับสันตีรณจิต ๓ ด้วยอำนาจอนันตรปัจจัย

๓. โสตวิญฺญาณธาตุ ตำสมฺปยุตฺตกา จ ธมฺมา มโนธาตุยา ตำสมฺปยุตฺตกานญฺจ ธมฺมานำ อนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโย.

๔. มโนธาตุ ตำสมฺปยุตฺตกา จ ธมฺมา มโนวิญฺญาณธาตุยา ตำสมฺปยุตฺตกานญฺจ ธมฺมานำ อนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโย.

๕. ฆานวิญฺญาณธาตุ ตำสมฺปยุตฺตกา จ ธมฺมา มโนธาตุยา ตำสมฺปยุตฺตกานญฺจ ธมฺมานำ อนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโย.

๖. มโนธาตุ ตำสมฺปยุตฺตกา จ ธมฺมา มโนวิญฺญาณธาตุยา ตำสมฺปยุตฺตกานญฺจ ธมฺมานำ อนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโย.

๗. ชิวฺหาวิญฺญาณธาตุ ตำสมฺปยุตฺตกา จ ธมฺมา มโนธาตุยา ตำสมฺปยุตฺตกานญฺจ ธมฺมานำ อนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโย.

๘. มโนธาตุ ตำสมฺปยุตฺตกา จ ธมฺมา มโนวิญฺญาณธาตุยา ตำสมฺปยุตฺตกานญฺจ ธมฺมานำ อนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโย.

๙. กายวิญฺญาณธาตุ ตำสมฺปยุตฺตกา จ ธมฺมา มโนธาตุยา ตำสมฺปยุตฺตกานญฺจ ธมฺมานำ อนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโย.

๑๐. มโนธาตุ ตำสมฺปยุตฺตกา จ ธมฺมา มโนวิญฺญาณธาตุยา ตำสมฺปยุตฺตกานญฺจ ธมฺมานำ อนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโย. (คำแปลเช่นเดียวกัน)

๑๑. ปุริมา ปุริมา กุสลา ธมฺมา ปจฺฉิมานำ ปจฺฉิมานำ กุสลานำ ธมฺมานำ อนนฺตร-ปจฺจเยน ปจฺจโย.

โลกียกุศลชวนะ ๑๗ ที่เกิดก่อนๆ (เว้นชวนะดวงสุดท้าย) เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่กุศลชวนะ ๒๑ ที่เกิดหลังๆ (เว้นชวนะดวงที่หนึ่ง) ด้วยอำนาจอนันตรปัจจัย

๑๒. ปุริมา ปุริมา กุสลา ธมฺมา ปจฺฉิมานำ ปจฺฉิมานำ อพฺยากตานำ ธมฺมานำ อนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโย.

กุศลชวนะ ๒๑ ดวงสุดท้ายที่เกิดก่อนๆ เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะ แก่อพยากตธรรม คือสันตีรณจิต ๓ มหาวิปากจิต ๘ มหัคคตวิปากจิต ๕ ผลจิต ๔ ที่เกิดหลังๆ ด้วยอำนาจอนันตรปัจจัย

๑๓. ปุริมา ปุริมา อกุสลา ธมฺมา ปจฺฉิมานำ ปจฺฉิมานำ อกุสลานำ ธมฺมานำ อนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโย.

อกุศลชวนะ ๑๒ ที่เกิดก่อนๆ (เว้นชวนะดวงสุดท้าย) เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่อกุศลชวนะ ๑๒ ที่เกิดหลังๆ (เว้นชวนะดวงที่ ๑) ด้วยอำนาจอนันตรปัจจัย

๑๔. ปุริมา ปุริมา อกุสลา ธมฺมา ปจฺฉิมานำ ปจฺฉิมานำ อพฺยากตานำ ธมฺมานำ อนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโย.

อกุศลชวนะ ๑๒ ดวงสุดท้ายที่เกิดก่อนๆ เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะ แก่อพยากตธรรม คือสันตีรณจิต ๓ มหาวิปากจิต ๘ มหัคคตวิปากจิต ๕ ที่เกิดหลังๆ ด้วยอำนาจอนันตรปัจจัย

๑๕. ปุริมา ปุริมา อพฺยากตา ธมฺมา ปจฺฉิมานำ ปจฺฉิมานำ อพฺยากตานำ ธมฺมานำ อนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโย.

อพยากตธรรม คือวิปากจิต ๓๖ กิริยาจิต ๒๐ ที่เกิดก่อนๆ (เว้นจุติจิตของพระอรหันต์) เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะ แก่อพยากตธรรม คือ วิปากจิต ๓๖ กิริยาจิต ๒๐ พร้อมด้วยจุติจิตของพระอรหันต์ที่เกิดหลังๆ ด้วยอำนาจอนันตรปัจจัย

๑๖. ปุริมา ปุริมา อพฺยากตา ธมฺมา ปจฺฉิมานํ ปจฺฉิมานํ กุสลานํ ธมฺมานํ อนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโย.

อพยากตธรรม คือ โวฏฐัพพนจิต หรือมโนทวาราวัชชนจิตที่เกิดก่อนๆ เป็นปัจจัย คือ ช่วยอุปการะ แก่มหากุศลชวนะดวงที่ ๑ ที่เกิดหลังๆ ด้วยอำนาจอนันตรปัจจัย

๑๗. ปุริมา ปุริมา อพฺยากตา ธมฺมา ปจฺฉิมานํ ปจฺฉิมานํ อกุสลานํ ธมฺมานํ อนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโย.

อพยากตธรรม คือ โวฏฐัพพนจิต หรือมโนทวาราวัชชนจิตที่เกิดก่อนๆ เป็นปัจจัย คือ ช่วยอุปการะ แก่อกุศลชวนะดวงที่ ๑ ที่เกิดหลังๆ ด้วยอำนาจอนันตรปัจจัย

๑๘. เยสํ เยสํ ธมฺมานํ อนนฺตรา เย เย ธมฺมา อุปฺปชฺชนฺติ จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา เต เต ธมฺมา เตสํ เตสํ ธมฺมานํ อนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโย.

ธรรมทั้งหลายคือ จิต เจตสิก พร้อมด้วยจุติจิตของพระอรหันต์ที่เกิดหลังๆ ใดๆ ย่อมเกิดขึ้นติดต่อกันในลำดับแห่งนามขันธ์ทั้งหลายใดๆ (เว้นจุติจิตของพระอรหันต์) นามขันธ์ทั้งหลาย (เว้นจุติจิตของพระอรหันต์) นั้นๆ เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะ แก่จิตเจตสิก พร้อมด้วยจุติจิตของพระอรหันต์ที่เกิดหลังๆ นั้นๆ ด้วยอำนาจอนันตรปัจจัย

จำแนกบท และเนื้อความองค์ธรรม

การแสดงธรรมของพระผู้มีพระภาคเจ้าในอนันตรปัจจยนิทเทสพระบาลีนี้ นิททิสิตัพพะ และนิทัสสนาการะ ทั้ง ๒ นี้ ก็คงเป็นไปเช่นเดียวกันกับเหตุปัจจยนิทเทส

ในบรรดานิทัสสนาการะพระบาลีเหล่านั้น

พระบาลีข้อที่ ๑ **จกฺขุวิญฺญาณธาตุ ตำสมฺปยุตฺตกา จ ธมฺมา** เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยธรรม คือ จักขุวิญญาณจิต ๒ สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวงที่ประกอบ

มโนธาตุยา ตำสมฺปยุตฺตกานญฺจ ธมฺมานำ เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบัน-ธรรม คือ สัมปฏิจฉนจิต ๒ อัญญสมานเจตสิก ๑๐ ดวงที่ประกอบ

อนนฺตรปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัย ๕ คืออนันตระ สมนันตระ อนันตรูปนิสสยะ นัตถิ วิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนั้น อำนาจของอนันตระอย่างเดียวเท่านั้นเป็นพิเศษ

พระบาลีข้อที่ ๒ **มโนธาตุ ตำสมฺปยุตฺตกา จ ธมฺมา** เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยธรรม คือ สัมปฏิจฉนจิต ๒ อัญญสมานเจตสิก ๑๐ ดวงที่ประกอบ

มโนวิญฺญาณธาตุยา ตำสมฺปยุตฺตกานญฺจ ธมฺมานำ เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบันธรรม คือ สันตีรณจิต ๓ อัญญสมานเจตสิก ๑๑ ดวงที่ประกอบ

อนนฺตรปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัย ๕ คือ อนันตระ สมนันตระ อนันตรูปนิสสยะ นัตถิ วิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนั้น อำนาจของอนันตระอย่างเดียวเท่านั้นเป็นพิเศษ

การจำแนกบทเนื้อความองค์ธรรม ในพระบาลีข้อที่ ๓ เป็นต้น จนถึงพระบาลีข้อที่ ๑๐ ก็คงเป็นไปเหมือนกันกับพระบาลีข้อที่ ๑ และที่ ๒ นี้เอง

พระบาลีข้อที่ ๑๑ **ปุริมา ปุริมา กุสลา ธมฺมา** เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยธรรม คือ มหากุศลชวนะดวงที่ ๑ ถึงดวงที่ ๖ ที่ทำการช่วยอุปการะแก่มหากุศลชวนะดวงที่ ๒ ถึงดวงที่ ๗ โดยเฉพาะๆ ตามลำดับ

และมหากุศลชวนะคู่ที่ ๑ โดยฐานะที่เป็นโคตรภูหรือโวทาน ทำการอุปการะแก่โสมนัสสมหัคคตกุศล ๔ โสมนัสสมรรค ๑๖

มหากุศลชวนะคู่ที่ ๓ โดยฐานะที่เป็นโคตรภูหรือโวทานที่ทำการช่วยอุปการะแก่อุเบกขามหัคคตกุศล ๕ อุเบกขามรรค ๔

มหัคคตกุศลชวนะ ๕ ที่เกิดก่อนๆ ซึ่งเป็นปฐมฌาน ทุติยฌาน ด้วยกันเป็นต้น ที่ทำการช่วยอุปการะแก่มหัคคตกุศลชวนะ ๕ ที่เกิดหลังๆ ซึ่งเป็นปฐมฌาน ทุติยฌาน ด้วยกันเป็นต้นในสมาปัชชนวิถี

ปจฺฉิมานำ ปจฺฉิมานำ กุสลานำ ธมฺมานำ เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบันธรรม คือ มหากุศลชวนะดวงที่ ๒ ถึงดวงที่ ๗ มหัคคตกุศลชวนะ ๕ มรรคชวนะ ๒๐

อนนฺตรปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัย ๖ คือ อนันตระ สมนันตระ อนันตรูปนิสสยะ อาเสวนะ นัตถิ วิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนั้น อำนาจของอนันตระอย่างเดียวเท่านั้นเป็นพิเศษ

พระบาลีข้อที่ ๑๒ **ปุริมา ปุริมา กุสลา ธมฺมา** เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยธรรม คือ มหากุศลชวนะดวงที่ ๗ ที่ทำการช่วยอุปการะแก่ตทารัมมณจิต ๑๑ ในตทารัมมณวาระ หรือภวังคจิต ๑๙ ในชวนวาระ

มหากุศลชวนะคู่ที่ ๑ โดยฐานะที่เป็นอนุโลม ทำการช่วยอุปการะแก่โสมนัสสสหคตจิต ๑๒ ของผลจิตเบื้องต่ำ

มหากุศลชวนะคู่ที่ ๓ โดยฐานะที่เป็นอนุโลม ทำการช่วยอุปการะแก่อุเบกขาสหคตจิต ๓ ของผลจิตเบื้องต่ำ

รูปาวจรกุศลชวนะ ๕ ดวงสุดท้าย ที่ทำการช่วยอุปการะแก่ติเหตุกปัญจโวการภวังค์ ๕

อากาสานัญจายตนกุศลชวนะดวงสุดท้าย ที่ทำการช่วยอุปการะแก่ติเหตุกปัญจโวการภวังค์ ๕ และอากาสานัญจายตนภวังค์ ๑

วิญญาณัญจายตนกุศลชวนะดวงสุดท้าย ที่ทำการช่วยอุปการะแก่ติเหตุกปัญจโวการภวังค์ ๕ และอรูปภวังค์เบื้องต่ำ ๒

อากิญจัญญายตนกุศลชวนะดวงสุดท้าย ที่ทำการช่วยอุปการะแก่ติเหตุกปัญจโวการภวังค์ ๕ และอรูปภวังค์เบื้องต่ำ ๓

เนวสัญญานาสัญญายตนกุศลชวนะดวงสุดท้าย ที่ทำการช่วยอุปการะแก่ติเหตุกภวังค์ ๑๓ กับอนาคามิผลจิต ๑ ในขณะที่ออกจากนิโรธสมาบัติ

มรรคชวนะ ๔ ที่ทำการช่วยอุปการะแก่ผลจิต ๔ ที่เป็นของตน ๆ

ปจฺฉิมานำ ปจฺฉิมานำ อพฺยากตานำ ธมฺมานำ เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบันธรรม คือ สันตีรณจิต ๓ มหาวิปากจิต ๘ มหัคคตวิปากจิต ๕ ผลจิต ๔

อนนฺตรปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัย ๕ คือ อนันตระ สมนันตระ อนันตรูปนิสสยะ นัตถิ วิคตะ ส่วนมรรคเจตนาทั้ง ๔ ที่ทำการอุปการะแก่ผลจิต ๔ นั้น ได้อำนาจปัจจัย ๖ คือ อนันตระ สมนันตระ อนันตรูปนิสสยะ นานักขณิกกัมมะ นัตถิ วิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนั้น อำนาจของอนันตระอย่างเดียวเท่านั้นเป็นพิเศษ

พระบาลีข้อที่ ๑๓ **ปุริมา ปุริมา อกุสลา ธมฺมา** เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยธรรม คือ อกุศลชวนะดวงที่ ๑ ถึงดวงที่ ๖ ที่ทำการช่วยอุปการะแก่อกุศลชวนะดวงที่ ๒ ถึงดวงที่ ๗ โดยเฉพาะ ๆ ตามลำดับ

ปจฺฉิมานำ ปจฺฉิมานำ อกุสลานำ ธมฺมานำ เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบันธรรม คือ อกุศลชวนะดวงที่ ๒ ถึงดวงที่ ๗

อนนฺตรปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัย ๖ คือ อนันตระ สมนันตระ อนันตรูปนิสสยะ อาเสวนะ นัตถิ วิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนั้น อำนาจของอนันตระอย่างเดียวเท่านั้นเป็นพิเศษ

พระบาลีข้อที่ ๑๔ **ปุริมา ปุริมา อกุสลา ธมฺมา** เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยธรรม คือโลภมูล โมหมูลชวนะดวงสุดท้าย ที่ทำการช่วยอุปการะแก่ตทารัมมณจิต ๑๑ ในตทารัมมณวาระ หรือภวังคจิต ๑๕ ในชวนวาระและโทสมูลชวนะดวงสุดท้าย ที่ทำการช่วยอุปการะแก่อุเบกขาตทารัมมณะ ๖ ในตทารัมมณวาระ หรือกามอุเบกขาภวังค์ ๖ ในชวนวาระ

ปจฺฉิมานำ ปจฺฉิมานำ อพฺยากตานำ ธมฺมานำ เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบันธรรม คือ สันตีรณจิต ๓ มหาวิปากจิต ๘ มหัคคตวิปากจิต ๕

อนนฺตรปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัย ๕ คือ อนันตระ สมนันตระ อนันตรูปนิสสยะ นัตถิ วิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนั้น อำนาจของอนันตระอย่างเดียวเท่านั้นเป็นพิเศษ

พระบาลีข้อที่ ๑๕ **ปุริมา ปุริมา อพฺยากตา ธมฺมา** เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยธรรม คือ ปฏิสนธิจิต ที่ทำการช่วยอุปการะแก่ปฐมภวังค์ และปฐมภวังค์เป็นต้นจนถึงภวังค์ที่ ๑๕ ที่ทำการช่วยอุปการะแก่ทุติยภวังค์เป็นต้นจนถึงภวังค์ที่ ๑๖ ในวิถีมุตตจิต (ปฏิสนธิจิต, ภวังคจิต) ที่เกิดต่อจากจุติจิตในภพก่อน

ปัญจโวการภวังค์ ๑๕ โดยฐานะที่เป็นภวังคุปัจเฉทะ ที่ทำการช่วยอุปการะแก่อาวัชชนจิต ๒,

อรูปภวังค์ ๔ โดยฐานะที่เป็นภวังคุปัจเฉทะ ที่ทำการช่วยอุปการะแก่มโนทวาราวัชชนจิต,

ปัญจทวาราวัชชนจิต ๑ ที่ทำการช่วยอุปการะแก่ทวิปัญจวิญญาณจิต ๑๐,

ทวิปัญจวิญญาณจิต ๑๐ ที่ทำการช่วยอุปการะแก่สัมปฏิจฉนจิต ๒,

สัมปฏิจฉนจิต ๒ ที่ทำการช่วยอุปการะแก่สันตีรณจิต ๓,

สันตีรณจิต ๓ ที่ทำการช่วยอุปการะแก่โวฏฐัพพนจิต โวฏฐัพพนจิตดวงที่ ๑ ที่ทำการช่วยอุปการะแก่โวฏฐัพพนจิตดวงที่ ๒ และโวฏฐัพพนจิตดวงที่ ๒ ที่ทำการช่วยอุปการะแก่โวฏฐัพพนจิตดวงที่ ๓ ในปริตตารมณ์วิถี,

โวฏฐัพพนจิต ที่ทำการช่วยอุปการะแก่กามกิริยาชวนะ ๘ ดวงที่ ๑ ในอติมหันตารมณ์ มหันตารมณ์ และวิภูตารมณ์ อวิภูตารมณ์วิถี,

กามกิริยาชวนะ ๘ ดวงที่ ๑ ถึงดวงที่ ๖ ที่ทำการช่วยอุปการะแก่กามกิริยาชวนะดวงที่ ๒ ถึงดวงที่ ๗,

หสิตุปปาทชวนะดวงสุดท้าย ที่ทำการช่วยอุปการะแก่โสมนัสสตทารัมมณะ ๕ ในตทารัมมณวาระหรือติเหตุกปัญจโวการภวังค์ ๘ ในชวนวาระ

มหากิริยาโสมนัสสชวนะดวงสุดท้าย ที่ทำการช่วยอุปการะแก่โสมนัสสตทารัมมณะ ๕ ในตทารัมมณวาระ หรือติเหตุกภวังค์ ๑๓ ในชวนวาระ

มหากิริยาอุเบกขาชวนะดวงสุดท้าย ที่ทำการช่วยอุปการะแก่อุเบกขาตทารัมมณะ ๖ ในตทารัมมณวาระ หรือติเหตุกภวังค์ ๑๓ ในชวนวาระ

ตทารัมมณะดวงที่ ๑ ที่ทำการช่วยอุปการะแก่ตทารัมมณะดวงที่ ๒

ตทารัมมณะดวงที่ ๒ ที่ทำการช่วยอุปการะแก่กามภวังค์ ๑๐

มหากิริยาชวนะคู่ที่ ๑ โดยฐานะเป็นโคตรภูหรืออนุโลม ที่ทำการช่วยอุปการะแก่มหัคคตกิริยาโสมนัสส์ ๔ อรหัตตผลโสมนัสส์ ๔

มหากิริยาชวนะคู่ที่ ๓ โดยฐานะเป็นโคตรภูหรืออนุโลม ที่ทำการช่วยอุปการะแก่มหัคคตกิริยาอุเบกขา ๕ อรหัตตผลอุเบกขา ๑

มหัคคตกิริยาชวนะ ๙ ที่เกิดก่อนๆ ซึ่งเป็นปฐมฌาน ทุติยฌาน ด้วยกันเป็นต้น ที่ทำการช่วยอุปการะแก่มหัคคตกิริยาชวนะ ๙ ที่เกิดหลังๆ ซึ่งเป็นปฐมฌาน ทุติยฌาน ด้วยกันเป็นต้น ในสมาปัชชนวิถี

รูปาวจรกิริยาชวนะ ๕ ดวงสุดท้าย ที่ทำการช่วยอุปการะแก่ติเหตุกปัญจโวการภวังค์ ๙

อากาสานัญจายตนกิริยาชวนะดวงสุดท้าย ที่ทำการช่วยอุปการะแก่ติเหตุกปัญจโวการ-ภวังค์ ๙ และอากาสานัญจายตนภวังค์ ๑

วิญญานัญจายตนกิริยาชวนะดวงสุดท้าย ที่ทำการช่วยอุปการะแก่ติเหตุกปัญจโวการ-ภวังค์ ๙ และอรูปภวังค์เบื้องต่ำ ๒

อากิญจัญญายตนกิริยาชวนะดวงสุดท้าย ที่ทำการช่วยอุปการะแก่ติเหตุกปัญจโวการ-ภวังค์ ๙ และอรูปภวังค์เบื้องต่ำ ๓

เนวสัญญานาสัญญายตนกิริยาชวนะดวงสุดท้าย ที่ทำการช่วยอุปการะแก่ติเหตุกภวังค-จิต ๑๓ กับอรหัตตผลจิต ๑ ในขณะที่ออกจากนิโรธสมาบัติวิถี

ผลชวนะ ๔ ที่เกิดก่อนๆ ซึ่งเป็นโสดาปัตติผล สกทาคามิผล ด้วยกันเป็นต้น ที่ทำการช่วยอุปการะแก่ผลชวนะ ๔ ที่เกิดหลังๆ ซึ่งเป็นโสดาปัตติผล สกทาคามิผล ด้วยกันเป็นต้น ในผลสมาบัติวิถี

ผลชวนะ ๔ ดวงสุดท้าย ที่ทำการช่วยอุปการะแก่ติเหตุกภวังคจิต ๑๓

ตทารัมมณจิตดวงที่ ๒ ที่ทำการช่วยอุปการะแก่กามจุติจิต ๑๐ ในมรณาสันนวิถีที่เป็นตทารัมมณวาระ

มหากิริยาชวนะดวงที่ ๕ ที่ทำการช่วยอุปการะแก่ติเหตุกจุติจิต ๑๓ ในมรณาสันนวิถีที่เป็นชวนวาระ

ภวังคจิต ๑๙ ที่ทำการช่วยอุปการะแก่จุติจิต ๑๙ ในมรณาสันนวิถีที่เป็นตทารัมมณวาระหรือชวนวาระ

ทวิเหตุกจุติจิต ๔ และอเหตุกจุติจิต ๒ ที่ทำการช่วยอุปการะแก่กามปฏิสนธิจิต ๑๐

ติเหตุกกามจุติจิต ๔ ที่ทำการช่วยอุปการะแก่ปฏิสนธิจิต ๑๙

รูปาวจรจุติจิต ๕ ที่ทำการช่วยอุปการะแก่สเหตุกปฏิสนธิจิต ๑๗

อากาสานัญจายตนจุติจิต ๑ ที่ทำการช่วยอุปการะแก่ติเหตุกกามปฏิสนธิจิต ๔ อรูป-ปฏิสนธิจิต ๔

วิญญานัญจายตนจุติจิต ๑ ที่ทำการช่วยอุปการะแก่ติเหตุกกามปฏิสนธิจิต ๔ อรูป-ปฏิสนธิจิตเบื้องบน ๓

อากิญจัญญายตนจุติจิต ๑ ที่ทำการช่วยอุปการะแก่ติเหตุกกามปฏิสนธิจิต ๔ อรูป-ปฏิสนธิจิตเบื้องบน ๒

เนวสัญญานาสัญญายตนจุติจิต ๑ ที่ทำการช่วยอุปการะแก่ติเหตุกกามปฏิสนธิจิต ๔ และเนวสัญญานาสัญญายตนปฏิสนธิจิต ๑

ปจฺจิมานำ ปจฺจิมานำ อพฺยากตานำ ธมฺมานำ เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุป-บันธรรม คือ วิปากจิต ๓๖ กิริยาจิต ๒๐ พร้อมด้วยจุติจิตของพระอรหันต์ที่เกิดหลังๆ

อนนฺตรปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัย คือถ้าเป็นวิบากและกิริยาที่เกิดก่อนๆ (เว้นจุติจิตของพระอรหันต์) ทำการช่วยอุปการะแก่วิบากและกิริยาที่เกิดหลังๆ แล้วก็ได้ปัจจัย ๕ คือ อนันตระ สมนันตระ อนันตรูปนิสสยะ นัตถิ วิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ อำนาจของอนันตระอย่างเดียวเท่านั้นเป็นพิเศษ ถ้าเป็นกิริยาชวนะ ๑๘ ที่เกิดก่อนๆ ทำการช่วยอุปการะแก่กิริยาชวนะ ๑๘ ที่เกิดหลังๆ แล้วก็ได้ปัจจัย ๖ คือ อนันตระ สมนันตระ อนันตรูปนิสสยะ อาเสวนะ นัตถิ วิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ อำนาจของอนันตระอย่างเดียวเท่านั้นเป็นพิเศษ

พระบาลีข้อที่ ๑๖ **ปุริมา ปุริมา อพฺยากตา ธมฺมา** เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยธรรม คือ โวฏฐัพพนะในปัญจทวารวิถี หรือมโนทวาราวัชชนะในมโนทวารวิถี

ปจฺจิมานำ ปจฺจิมานำ กุสลานำ ธมฺมานำ เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุป-บันธรรม คือ ชวนะดวงที่ ๑ ของมหากุศลชวนะ ๘

อนนฺตรปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัย ๕ คือ อนันตระ สมนันตระ อนันตรูปนิสสยะ นัตถิ วิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนั้น อำนาจของอนันตระอย่างเดียวเท่านั้นเป็นพิเศษ

พระบาลีข้อที่ ๑๗ **ปุริมา ปุริมา อพฺยากตา ธมฺมา** เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยธรรม คือ โวฏฐัพพนะในปัญจทวารวิถี หรือมโนทวาราวัชชนะ ในมโนทวารวิถี

ปจฺจิมานำ ปจฺจิมานำ อกุสลานำ ธมฺมานำ เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุป-บันธรรม คือ ชวนะดวงที่ ๑ ของอกุศลชวนะ ๑๒

อนนฺตรปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัย ๕ คือ อนันตระ สมนันตระ อนันตรูปนิสสยะ นัตถิ วิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนั้น อำนาจของอนันตระอย่างเดียวเท่านั้นเป็นพิเศษ

พระบาลีข้อที่ ๑๘ **เยสํ เยสํ ธมฺมานํ** เป็นสามีสัมพันธอนิยมบท บทที่แสดงถึงจิต ๘๙ เจตสิก ๕๒ ที่เกิดก่อนๆ (เว้นจุติจิตของพระอรหันต์) อันเป็นปัจจัยที่ยังมิได้ระบุลงไปโดยแน่ชัด

อนนฺตรา เป็นกาลาธารบท แสดงให้รู้ถึงการช่วยอุปการะของปัจจัยธรรมแก่ปัจจยุปบันธรรมนั้นติดต่อกันโดยลำดับไม่มีระหว่างคั่น

เย เย ธมฺมา เป็นอนิยมกัตตุบท บทที่แสดงถึงจิต ๘๙ เจตสิก ๕๒ พร้อมด้วยจุติจิตของพระอรหันต์ที่เกิดหลังๆ อันเป็นปัจจยุปบันธรรมที่ยังมิได้ระบุลงไปโดยแน่ชัด

อุปฺปชฺชนฺติ เป็นอาขยาตกิริยาบทกัตตุวาจก แสดงให้รู้ถึงการเกิดขึ้นของปัจจยุปบันธรรมเหล่านั้น

จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบันธรรมอันเป็นองค์ธรรมของ **เย เย ธมฺมา** ที่เป็นอนิยตกัตตุบทนั้นเอง

เต เต ธมฺมา เป็นนิยมกัตตุบท บทที่บ่งถึงปัจจัยธรรมโดยแน่ชัดตามที่ได้แสดงไว้ว่า **เยสํ เยสํ ธมฺมานํ** ที่เป็นสามีสัมพันธอนิยมบทนั้นเอง ฉะนั้นองค์ธรรมจึงได้จิต ๘๙ เจตสิก ๕๒ ที่เกิดก่อนๆ (เว้นจุติจิตของพระอรหันต์)

เตสํ เตสํ ธมฺมานํ เป็นนิยมสัมปทานบท แสดงถึงปัจจยุปบันธรรมโดยแน่ชัดตามที่แสดงไว้ว่า **เย เย ธมฺมา** ที่เป็นอนิยมกัตตุบทนั้นเอง องค์ธรรมได้แก่จิต ๘๙ เจตสิก ๕๒ พร้อมด้วยจุติจิตของพระอรหันต์ที่เกิดหลังๆ

อนนฺตรปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัยและปัจจยุปบันโดยเฉพาะๆ แล้ว ก็จะได้จำนวนปัจจัยสงเคราะห์ (ฆฏนา) ดังต่อไปนี้

อนันตรปกิณณกฆฏนา ๓

๑. ถ้าเป็นนามขันธ์ ๔ ที่เกิดก่อนๆ (เว้นจุติจิตของพระอรหันต์) ทำการช่วยอุปการะแก่นามขันธ์ ๔ ที่เกิดหลังๆ พร้อมด้วยจุติจิตของพระอรหันต์แล้ว ก็ได้ปัจจัย ๕ คือ อนันตระ สมนันตระ อนันตรูปนิสสยะ นัตถิ วิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ อำนาจของอนันตระอย่างเดียวเท่านั้นเป็นพิเศษ

๒. ถ้าเป็นโลกียชวนะ ๔๗ ที่เกิดก่อนๆ (เว้นชวนะดวงสุดท้าย) ทำการช่วยอุปการะแก่ชวนะ ๕๑ ที่เกิดหลังๆ (เว้นชวนะดวงที่ ๑ และผลชวนะ ๔) แล้ว ก็ได้ปัจจัย ๖ คือ

อนันตระ สมนันตระ อนันตรูปนิสสยะ อาเสวนะ นัตถิ วิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ อำนาจของอนันตระอย่างเดียวเท่านั้นเป็นพิเศษ

๓. ถ้าเป็นมรรคเจตนา ทำการช่วยอุปการะแก่มัคคานันตรผล (ผลที่เกิดขึ้นในลำดับแห่งมรรคโดยไม่มีระหว่างคั่น) แล้ว ก็ได้ปัจจัย ๖ คือ อนันตระ สมนันตระ อนันตรูปนิสสยะ นานักขณิกกัมมะ นัตถิ วิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ อำนาจของอนันตระอย่างเดียวเท่านั้นเป็นพิเศษ

คำอธิบาย

การช่วยอุปการะแก่ปัจจยุปบันธรรมของอนันตรปัจจัยนี้มีความสำคัญยิ่ง การที่เป็นดังนี้ก็เพราะว่า ในการเห็น การได้ยิน เป็นต้น จนถึงการคิดนึกติดต่อกันไม่ขาดสายก็ดี ที่สัตว์ทั้งหลายมีกายกับใจแยกออกจากกันไม่ได้ก็ดี ตายแล้วเกิดใหม่ๆ โดยไม่ขาดสายวนเวียนไปมาอยู่ดังนี้ก็ดี เหล่านี้ล้วนแล้วแต่ได้รับการช่วยอุปการะจากธรรมที่เป็นอนันตรปัจจัย กล่าวคือ นามขันธ์ ๔ ที่เกิดก่อนๆ แล้วดับไปนั้นเอง เหมือนกันกับวันเวลาที่ปรากฏขึ้นใหม่ๆ โดยไม่ขาดสายได้นั้น ก็เพราะเนื่องมาจากวันเวลาก่อนๆ ที่ล่วงไปแล้วนั้นเอง หรือจะกล่าวว่าวันเวลาก่อนๆ ก็ล่วงลับไปแล้วนั้นเอง ทำการช่วยอุปการะให้แก่วันเวลาใหม่ๆ ปรากฏขึ้นโดยไม่ขาดสายดังนี้ก็ได้ ฉะนั้น นามขันธ์ ๔ ที่เกิดก่อนๆ ทำการช่วยอุปการะแก่นามขันธ์ ๔ ที่เกิดหลังๆ ด้วยอำนาจอนันตรปัจจัย ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงแสดงไว้นี้ ถ้ามีความเข้าใจดีในความเป็นไปแห่งปัญจทวารวิถีและมโนทวารวิถีเป็นอย่างดีแล้ว ก็จะเข้าใจได้ง่ายที่สุด

อนึ่ง ข้อที่ ๑๘ มี **เยสๆ เยสๆ ธมฺมานๆ อนนฺตรา** เป็นต้นนี้ เป็นการแสดงสรุปเนื้อความย่อของข้อธรรมตั้งแต่ ๑ ถึง ๑๗ รวมลงในข้อนี้ข้อเดียว หรือจะกล่าวว่า การแสดงอนันตรปัจจัย ปัจจยุปบัน ของข้อ ๑๘ ข้อเดียวนี้ เท่ากับการแสดงอนันตรปัจจัย ปัจจยุปบัน ของข้อที่ ๑ ถึง ๑๗ ทั้งนี้ก็เพราะว่าข้อ ๑ ถึง ๑๗ นั้นทรงแสดงเพื่อมันทบุคคล สำหรับข้อ ๑๘ ทรงแสดงเพื่อติกขบุคคล ดังที่พระมหาพุทธโฆษาจารย์แสดงไว้ในปัฏฐานอรรถกถาว่า

เยสๆ เยสนฺติ อิทๆ สพฺเพสมฺปิ อนนฺตรปจฺจยธมฺมานๆ สงฺเขปลกฺขณๆ ความว่า คำบาลีที่ว่า **เยสๆ เยสๆ** เป็นต้นนี้ เป็นเครื่องสังเกตการแสดงเนื้อความย่อแห่งธรรมที่เป็นอนันตรปัจจัยแม้ทั้งหมด

อีกประการหนึ่งนามขันธ์ ๔ ที่เกิดขึ้นใหม่ๆ โดยลำดับไม่ก้าวก่ายแก่กันและกันได้นั้น ก็เพราะเนื่องมาจากนามขันธ์ ๔ ที่ดับไปแล้วนั้น ทำการช่วยอุปการะด้วยอำนาจอนันตรปัจจัย ตามธรรมเนียมของจิตตนิยามนั้นเอง กล่าวคือ เมื่อปัญจทวาราวัชชนจิตดับลงแล้ว จักขุวิญญาณจิตก็เกิดต่อ จิตอื่นๆ จะมาเกิดต่อไม่ได้ ครั้นจักขุวิญญาณจิตดับลงแล้ว สัมปฏิจฉนจิตก็เกิดต่อ

จิตอื่นๆ จะมาเกิดต่อไม่ได้เช่นกัน เป็นไปตามลำดับดังนี้เป็นต้นได้โดยไม่ต้องรอเวลา การเป็นไปตามลำดับดังนี้ ก็เพราะเนื่องมาจากอำนาจของนามขันธ์ ๔ ที่ดับไปแล้วนั้น ทำการช่วยอุปการะโดยเป็นอนันตรปัจจัยให้เกิดเป็นลำดับมิให้ก้าวก่ายกันได้นั้นเอง อุปมาเหมือนกับการเปลี่ยนฤดูกาลทั้ง ๓ คือ ฤดูหนาวจะผ่านเข้ามา ก็เพราะได้รับการอุปการะจากฤดูฝน ฤดูร้อนจะผ่านเข้ามา ก็เพราะได้รับการอุปการะจากฤดูหนาว ฤดูฝนจะผ่านเข้ามา ก็เพราะได้รับการอุปการะจากฤดูร้อน ข้อนี้ฉันใด นามขันธ์ ๔ ที่เกิดขึ้นใหม่ๆ ที่ได้รับการอุปการะจากนามขันธ์ ๔ ที่เกิดก่อนๆ แล้วดับไปก็ฉันนั้น สมดังที่พระมหาพุทธโฆษาจารย์แสดงไว้ในปัฏฐานอรรถกถาว่า

อตฺตโน อตฺตโน อนนฺตรๆ อนุรูปสฺส จิตฺตุปฺปาทสฺส อุปฺปาทนสมโถ ธมฺโม อนนฺตรปจฺจโย.

ความว่า นามขันธ์ ๔ ที่ดับไป ที่มีความสามารถทำให้จิตตุปบาทอันสมควรแก่จิตตนิยามในลำดับแห่งตนๆ โดยไม่มีระหว่างคั่น ชื่อว่าอนันตรปัจจัย

จบ อนันตรปัจจยนิทเทส

* * * * * * * * *

๕. สมนันตรปัจจยนิทเทส

อารัมภบท

ปัจจัยเช่นใด พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้โดยย่อในปัจจยุทเทสว่า **สมนนฺตรปจฺจโย** ปัจจัยเช่นนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงโดยพิสดารในปัจจยนิทเทสว่า

๑. จกฺขุวิญฺญาณธาตุ ตํสมฺปยุตฺตกา จ ธมฺมา มโนธาตุยา ตํสมฺปยุตฺตกานญฺจ ธมฺมานํ สมนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโย.

ฯลฯ

๑๘. เยสํ เยสํ ธมฺมานํ สมนนฺตรา เย เย ธมฺมา อุปฺปชฺชนฺติ จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา เต เต ธมฺมา เตสํ เตสํ ธมฺมานํ สมนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโย.

พระบาลี คำแปล จำแนกบท เนื้อความองค์ธรรม คำอธิบาย ในสมนันตรปัจจยนิทเทสนี้ คงเป็นไปเช่นเดียวกันกับอนันตรปัจจยนิทเทสทุกประการ จะต่างกันก็แต่เพียงพยัญชนะเท่านั้น สำหรับเนื้อความนั้นเหมือนกันทุกอย่างไม่แตกต่างกันเลย ดังเช่น อุปัจจยรูป และสันตติรูป อธิวจนทุกะ และนิรุตติทุกะ ดังที่พระมหาพุทธโฆษาจารย์ได้แสดงไว้ในปัฏฐานอรรถกถาว่า

โย อนนฺตรปจฺจโย เสฺวว สมนนฺตรปจฺจโย พยญฺชนมตฺตเมว เหตฺถ นานํ อุปจฺจยสนฺตติอาทีสุวิย อธิวจนนิรุตฺติทุกาทีสุวิย จ อตฺถโต ปน นานํ นตฺถิ.

ธรรมใดเป็นอนันตรปัจจัย ธรรมนั้นแหละเป็นสมนันตรปัจจัยด้วย แท้จริงปัจจัยทั้ง ๒ นี้ คงต่างกันก็แต่เพียงพยัญชนะเท่านั้น ส่วนเนื้อความนั้นไม่มีการต่างกัน เป็นไปเหมือนกับในอุปัจจยรูปและสันตติรูป เป็นต้น หรืออธิวจนทุกะและนิรุตติทุกะ เป็นต้น

จบ สมนันตรปัจจยนิทเทส

* * * * * * * * *

๖. สหชาตปัจจยนิทเทส

อารัมภบท

ปัจจัยเช่นใด พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้โดยย่อในปัจจยุทเทสว่า **สหชาตปจฺจโย** ปัจจัยเช่นนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงโดยพิสดารในปัจจยนิทเทสว่า

๑. จตฺตาโร ขนฺธา อรูปิโน อญฺญมญฺญํ สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย.

ฯลฯ

๖. รูปิโน ธมฺมา อรูปีนํ ธมฺมานํ กิญฺจิ กาเล สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย กิญฺจิ กาเล น สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย.

พระบาลี และคำแปลโดยลำดับ

๑. จตฺตาโร ขนฺธา อรูปิโน อญฺญมญฺญํ สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย.

นามขันธ์ ๔ เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะซึ่งกันและกัน หรือแก่กันและกัน ด้วยอำนาจสหชาตปัจจัย

๒. จตฺตาโร มหาภูตา อญฺญมญฺญํ สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย.

มหาภูตรูป ๔ เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะซึ่งกันและกัน หรือแก่กันและกัน ด้วยอำนาจสหชาตปัจจัย

๓. โอกฺกนฺติกฺขเณ นามรูปํ อญฺญมญฺญํ สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย.

นามขันธ์ ๔ และหทัยวัตถุในขณะปฏิสนธิกาลในปัญจโวการภูมิ เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะซึ่งกันและกัน หรือแก่กันและกัน ด้วยอำนาจสหชาตปัจจัย

๔. จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา จิตฺตสมุฏฺฐานานํ รูปานํ สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย.

ธรรมทั้งหลายคือ จิต ๗๕ เจตสิก ๕๒ (เว้นทวิปัญจวิญญาณจิต ๑๐ อรูปวิปากจิต ๔ และจุติจิตของพระอรหันต์) เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะ แก่รูป ที่มีจิตเป็นสมุฏฐาน ด้วยอำนาจสหชาตปัจจัย

๕. มหาภูตา อุปาทารูปานํ สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย.

มหาภูตรูปเป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะ แก่อุปาทารูป ด้วยอำนาจสหชาตปัจจัย

๖. รูปิโน ธมฺมา อรูปีนํ ธมฺมานํ กิญฺจิ กาเล สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย กิญฺจิ กาเล น สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย.

ในขณะปฏิสนธิกาลหทัยวัตถุรูปทั้งหลาย เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะ แก่ปัญจโวการปฏิสนธินามขันธ์ ๔ ด้วยอำนาจสหชาตปัจจัย แต่ในปวัตติกาลเป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่นามขันธ์ ๔ ด้วยอำนาจสหชาตปัจจัยไม่ได้

จำแนกบท และเนื้อความองค์ธรรม

การแสดงธรรมของพระผู้มีพระภาคเจ้าในสหชาตปัจจยนิทเทสพระบาลีนี้ นิททิสัตพพะและนิทัสสนาการะทั้ง ๒ นี้ คงเป็นไปเช่นเดียวกันกับเหตุปัจจยนิทเทส

ในบรรดานิทัสสนาการะพระบาลีเหล่านั้น

พระบาลีข้อที่ ๑ **จตฺตาโร ขนฺธา อรูปิโน** เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยธรรม คือจิต ๘๙ เจตสิก ๕๒ ที่เป็นนามขันธ์ ๑ ทำการช่วยอุปการะแก่นามขันธ์ ๓ นามขันธ์ ๓ ทำการช่วยอุปการะแก่นามขันธ์ ๑ นามขันธ์ ๒ ทำการช่วยอุปการะแก่นามขันธ์ ๒

อญฺญมญฺญํ เป็นกัมมบท หรือสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบันธรรม คือจิต ๘๙ เจตสิก ๕๒ ที่เป็นนามขันธ์ ๓-๑-๒

สหชาตปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัย คือถ้าเป็นนามขันธ์ ๔ คือจิต ๘๙ เจตสิก ๕๒ ที่ในปฏิสนธิกาลและปวัตติกาล ทำการช่วยอุปการะซึ่งกันและกันนั้น ก็ได้ปัจจัย ๖ คือ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ สัมปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ถ้าเป็นวิบากนามขันธ์ ๔ คือ วิปากจิต ๓๖ เจตสิก ๓๘ ที่ในปฏิสนธิกาลและปวัตติกาล ทำการช่วยอุปการะซึ่งกันและกัน ก็ได้ปัจจัย ๗ คือ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ สัมปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ อำนาจของสหชาตะอย่างเดียวเท่านั้นเป็นพิเศษ

พระบาลีข้อที่ ๒ **จตฺตาโร มหาภูตา** เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยธรรม คือ มหาภูตรูป ๑ ที่ทำการช่วยอุปการะแก่มหาภูตรูป ๓ มหาภูตรูป ๓ ที่ทำการช่วยอุปการะแก่มหาภูตรูป ๑ มหาภูตรูป ๒ ที่ทำการช่วยอุปการะแก่มหาภูตรูป ๒

อญฺญมญฺญํ เป็นกัมมบท หรือสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบันธรรม คือ มหาภูตรูป ๓-๑-๒

สหชาตปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัย ๕ คือ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปภาระในคราวเดียวกันนี้ อำนาจของสหชาตะอย่างเดียวเท่านั้นเป็นพิเศษ

พระบาลีข้อที่ ๓ **โอกฺกนฺติกฺขเณ นามรูปํ** เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยธรรม คือ ปัญจโวการปฏิสนธิจิตตุปบาท ๑๕ ที่เป็นนามขันธ์ ๔ และปฏิสนธิหทัยวัตถุ

อญฺญมญฺญํ เป็นกัมมบท หรือสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบันธรรม คือ ปัญจโวการปฏิสนธิจิตตุปบาท ๑๕ ที่เป็นนามขันธ์ ๔ และปฏิสนธิหทัยวัตถุ

สหชาตปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัย คือถ้าเป็นปฏิสนธิหทัยวัตถุทำการช่วยอุปการะแก่ปัญจโวการปฏิสนธินามขันธ์ ๔ แล้ว ก็ได้ปัจจัย ๖ คือ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ สหชาตวิปปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ, ถ้าเป็นปัญจโว-การปฏิสนธินามขันธ์ ๔ ทำการช่วยอุปการะแก่ปฏิสนธิหทัยวัตถุแล้ว ก็ได้ปัจจัย ๗ มี สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ สหชาตวิปปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ อำนาจของสหชาตะอย่างเดียวเท่านั้นเป็นพิเศษ

พระบาลีข้อที่ ๔ **จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา** เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยธรรม คือ จิต ๗๕ เจตสิก ๕๒ ที่เกิดในปัญจโวการภูมิ (เว้นทวิปัญจวิญญาณจิต ๑๐ อรูปวิปากจิต ๔ และจุติจิตของพระอรหันต์)

จิตฺตสมุฏฺฐานานำ รูปานำ เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบันธรรม คือจิตตชรูป

สหชาตปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัย คือถ้าปัญจโวการนามขันธ์ ๔ ในปวัตติกาล ทำการช่วยอุปการะแก่จิตตชรูปแล้ว ก็ได้ปัจจัย ๕ คือ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ สหชาตวิปปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ถ้าปัญจโวการวิบากนามขันธ์ ๔ ในปวัตติกาล ทำการช่วยอุปการะแก่จิตตชรูปแล้ว ก็ได้ปัจจัย ๖ คือ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ สหชาตวิปปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ อำนาจของสหชาตะอย่างเดียวเท่านั้นเป็นพิเศษ (และเว้นจิตตามคำแปลของข้อนี้)

พระบาลีข้อที่ ๕ **มหาภูตา** เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยธรรม คือ มหาภูตรูป ๔

อุปาทารูปานำ เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบันธรรม คือ อุปาทารูป ๒๔

สหชาตปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัย ๔ คือ สหชาตะ สหชาต-นิสสยะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ อำนาจของสหชาตะอย่างเดียวเท่านั้นเป็นพิเศษ

พระบาลีข้อที่ ๖ **รูปิโน ธมฺมา** เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยธรรม คือหทัยวัตถุรูป

อรูปีนำ ธมฺมานำ เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบันธรรม คือปฏิสนธินามขันธ์ ๔ ที่ในปัญจโวการภูมิ

กิญฺจิ กาเล สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย ในบทนี้ **กิญฺจิ กาเล*** เป็นกาลาธารบท แสดงให้รู้ถึงปฏิสนธิกาล คืออุปปาทักขณะของปฏิสนธิจิต

สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย เป็นกรณบท และนามกิริยาบท แสดงให้รู้ถึงการช่วยอุปการะด้วยอำนาจสหชาตปัจจัย

---

* พระบาลีในพระไตรปิฎกท่านใช้ว่า กญฺจิ กาลำ แต่ท่านอาจารย์พระสัทธัมมโชติกะ ใช้ว่า กิญฺจิ กาเล

กิญฺจิ กาเล น สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย ในบทนี้ **กิญฺจิ กาเล** เป็นกาลาธารบท แสดงให้รู้ถึงปวัตติกาล คือตั้งแต่ฐีติขณะของปฏิสนธิจิต เป็นต้น จนถึงจิตที่เกิดก่อนจุติจิต

น สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย เป็นกรณบท และนามกิริยาบท ที่มีคำปฏิเสธอยู่ข้างหน้า แสดงให้รู้ว่าหทัยวัตถุรูปที่เกิดขึ้นในปวัตติกาลนั้น ไม่ได้ทำการช่วยอุปการะแก่ปวัตตินามขันธ์ ๔ ด้วยอำนาจสหชาตปัจจัยแต่ประการใด

คำอธิบาย

คำว่า **อญฺญมญฺญํ** ในสหชาตปัจจยนิทเทสนี้ ถ้ามิได้พิจารณาถึงปัฏฐานอรรถกถาแล้ว ก็กล่าวได้ว่าเป็นกัมมบท แปลว่า ซึ่งกันและกัน ครั้นพิจารณาดูในปัฏฐานอรรถกถาแล้ว ก็กล่าวได้ว่าเป็นสัมปทานบท เพราะในปัฏฐานอรรถกถาแก้คำนี้ว่า **อญฺญมญฺญนฺติ อญฺโญ อญฺญสฺส** แปลว่า แก่กันและกัน

ในสหชาตปัจจยนิทเทสทั้ง ๖ ข้อนี้ ข้อ ๑-๒-๓ มีคำว่า **อญฺญมญฺญํ** อยู่ด้วยนั้น หมายถึงให้รู้ว่าธรรมที่เป็นปัจจัยธรรมนี้ก็เป็นปัจจยุปบันธรรมไปในคราวเดียวกันนั้นด้วย และธรรมที่เป็นปัจจยุปบันธรรมนี้เล่าก็เป็นปัจจัยธรรมไปในคราวเดียวกันนั้นเอง

ส่วนข้อ ๔-๕-๖ ไม่มีคำว่า **อญฺญมญฺญํ** นั้น หมายถึงให้รู้ว่า ธรรมที่เป็นปัจจัยก็ตั้งอยู่ในฐานะเป็นปัจจัยอย่างเดียว ธรรมที่เป็นปัจจยุปบันธรรมก็ตั้งอยู่ในฐานะเป็นปัจจยุปบันธรรมอย่างเดียว ข้อนี้หมายเอาเฉพาะแต่ในสหชาตปัจจัยและปัจจยุปบันนี้เท่านั้น มิได้หมายถึงปัจจัยอื่นๆ

คำว่า **จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา** และ **จิตฺตสมุฏฺฐานานํ รูปานํ** ที่อยู่ในพระบาลีข้อที่ ๔ นี้ ว่าโดยมุขยนัยแล้ว **จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา** องค์ธรรมได้แก่ นามขันธ์ ๔ คือจิต เจตสิก ที่เกิดขึ้นในปวัตติกาล **จิตฺตสมุฏฺฐานานํ รูปานํ** องค์ธรรมได้แก่ จิตตชรูป แต่ที่กล่าวว่าปฏิสนธิกัมมชรูปด้วยนั้น ก็เพราะว่ากัมมชรูปที่เกิดในขณะปฏิสนธิกาลนั้นย่อมอาศัยปฏิสนธินามขันธ์ ๔ เกิดจึงตั้งอยู่ในฐานะแทนจิตตชรูป

อีกอย่างหนึ่ง พระองค์ก็มิได้ทรงแสดงบ่งลงไปให้เป็นที่แน่ชัดว่า เป็นกาลอะไร ทรงแสดงแต่ว่า **จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา** เฉยๆ นอกจากนี้ยังทรงแสดงในปัญหาวาระว่า **ปฏิสนฺธิกฺขเณ วิปากาพฺยากโต เอโก ขนฺโธ ติณฺณนฺนํ ขนฺธานํ กฏตฺตา จ รูปานํ สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย.** ในปฏิสนธิขณะนั้น วิบากอพยากตขันธ์ ๑ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่วิบากอพยากตขันธ์ ๓ ที่เหลือและกัมมชรูป ด้วยอำนาจสหชาตปัจจัย ฉะนั้นในบท **จิตฺตสมุฏฺฐานานํ รูปานํ** จึงได้ปฏิสนธิกัมมชรูปเข้าเป็นองค์ธรรมอยู่ด้วยโดยอนุโลม

เมื่อพิจารณาดูในสหชาตปัจจยนิทเทสนี้แล้ว ก็จะพึงเห็นได้ว่าธรรมที่เป็นปัจจนิกไม่มี เพราะ จิต เจตสิก รูป ทั้งหมดเป็นสหชาตปัจจยุปบัน สำหรับนิพพานและบัญญัตินั้นไม่ได้เข้ารวมอยู่ในสหชาตปัจจยุปบันธรรมก็ตาม แต่ก็ไม่กล่าวว่าเป็นสหชาตปัจจนิก การเป็นดังนี้ก็เพราะว่านิพพานและบัญญัตินี้มิใช่เพียงแต่จะเป็นสหชาตปัจจยุปบันไม่ได้อย่างเดียว ดังนี้ก็หามิได้ หากแต่เป็นธรรมที่เป็นปัจจยุปบันของปัจจัยใดๆ ไม่ได้ทั้ง ๒๔ ปัจจัยนั้นเอง ฉะนั้นความสำเร็จเป็นปัจจนิกธรรมของปัจจัยทั้ง ๒๔ โดยปริยายได้ปรากฏชัดอยู่แล้ว

ธรรมดาธรรมที่จะเป็นปัจจยุปบันธรรมได้นั้น ธรรมนั้นต้องมีจริง คือเป็นปรมัตถ์ด้วย มีความเกิดดับด้วย นิพพานถึงแม้จะมีสภาพเป็นปรมัตถ์ก็จริง แต่ก็ไม่มีความเกิดดับ ส่วนบัญญัตินั้นมิใช่เป็นปรมัตถ์ด้วย ความเกิดดับก็ไม่มีด้วย เหตุนี้จึงไม่เข้าอยู่ในความเป็นปัจจยุปบันของปัจจัยใดๆ ทั้งสิ้น

จบ สหชาตปัจจยนิทเทส

* * * * * * * * *

๗. อัญญมัญญปัจจยนิทเทส

อารัมภบท

ปัจจัยเช่นใด พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้โดยย่อในปัจจยุทเทสว่า **อญฺญมญฺญ-ปจฺจโย** ปัจจัยเช่นนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงโดยพิสดารในปัจจยนิทเทสว่า

๑. จตฺตาโร ขนฺธา อรูปิโน อญฺญมญฺญปจฺจเยน ปจฺจโย.

ฯลฯ

๓. โอกฺกนฺติกฺขเณ นามรูปํ อญฺญมญฺญปจฺจเยน ปจฺจโย.

พระบาลี และคำแปลโดยลำดับ

๑. จตฺตาโร ขนฺธา อรูปิโน อญฺญมญฺญปจฺจเยน ปจฺจโย.

นามขันธ์ ๔ เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะ (**อญฺญมญฺญํ**) ซึ่งกันและกันหรือแก่กันและกัน ด้วยอำนาจอัญญมัญญปัจจัย

๒. จตฺตาโร มหาภูตา อญฺญมญฺญปจฺจเยน ปจฺจโย.

มหาภูตรูป ๔ เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะ (**อญฺญมญฺญํ**) ซึ่งกันและกันหรือแก่กันและกัน ด้วยอำนาจอัญญมัญญปัจจัย

๓. โอกฺกนฺติกฺขเณ นามรูปํ อญฺญมญฺญปจฺจเยน ปจฺจโย.

ในขณะปฏิสนธิกาล ปัญจโวการนามขันธ์ และหทัยวัตถุรูปเป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะ (**อญฺญมญฺญํ**) ซึ่งกันและกัน หรือแก่กันและกัน ด้วยอำนาจอัญญมัญญปัจจัย

จำแนกบท และเนื้อความองค์ธรรม

การแสดงธรรมของพระผู้มีพระภาคเจ้า ในอัญญมัญญปัจจยนิทเทสพระบาลีนี้ นิททิสิตัพพะและนิทัสสนาการะทั้ง ๒ นี้ คงเป็นไปเช่นเดียวกันกับเหตุปัจจยนิทเทส

ในบรรดานิทัสสนาการะพระบาลีเหล่านั้น

พระบาลีข้อที่ ๑ **จตฺตาโร ขนฺธา อรูปิโน** เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยธรรม คือจิต ๘๙ เจตสิก ๕๒ ที่เป็นนามขันธ์ ๑ ทำการช่วยอุปการะแก่นามขันธ์ ๓ นามขันธ์ ๓ ทำการช่วยอุปการะแก่นามขันธ์ ๑ นามขันธ์ ๒ ทำการช่วยอุปการะแก่นามขันธ์ ๒

อญฺญมญฺญํ ที่เป็นบทเหลือนั้น เป็นกัมมบท หรือสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุป-บันธรรม คือจิต ๘๙ เจตสิก ๕๒ ที่เป็นนามขันธ์ ๓-๑-๒

อญฺญมญฺญปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัย คือถ้าเป็นนามขันธ์ ๔ ที่ในปฏิสนธิกาลและปวัตติกาล ทำการช่วยอุปการะซึ่งกันและกันนั้น ได้ปัจจัย ๖ เหมือนกันกับ

สหชาตปัจจัย ถ้าเป็นวิบากนามขันธ์ ๔ ที่ในปฏิสนธิกาลและปวัตติกาล ทำการช่วยอุปการะซึ่งกันและกันนั้น ก็ได้ปัจจัย ๗ เหมือนกันกับสหชาตปัจจัย ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ อำนาจของอัญญมัญญะเท่านั้นเป็นพิเศษ

พระบาลีข้อที่ ๒ **จตฺตาโร มหาภูตา** เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยธรรม คือ มหาภูตรูป ๑ ที่ทำการช่วยอุปการะแก่มหาภูตรูป ๓ มหาภูตรูป ๓ ที่ทำการช่วยอุปการะแก่มหาภูตรูป ๑ มหาภูตรูป ๒ ที่ทำการช่วยอุปการะแก่มหาภูตรูป ๒

อญฺญมญฺญํ ที่เป็นบทเหลือนั้น เป็นกัมมบท หรือสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบันธรรม คือมหาภูตรูป ๓-๑-๒

อญฺญมญฺญปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัย ๕ เหมือนกันกับสหชาตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ อำนาจของอัญญมัญญะอย่างเดียวเท่านั้นเป็นพิเศษ

พระบาลีข้อที่ ๓ **โอกฺกนฺติกฺขเณ นามรูปํ** เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยธรรม คือ ปัญจโวการปฏิสนธิจิตตุปบาท ๑๕ ที่เป็นนามขันธ์ ๔ และปฏิสนธิหทัยวัตถุ

อญฺญมญฺญํ ที่เป็นบทเหลือนั้น เป็นกัมมบท หรือสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบันธรรม คือปัญจโวการปฏิสนธิจิตตุปบาท ๑๕ ที่เป็นนามขันธ์ ๔ และปฏิสนธิหทัยวัตถุ

อญฺญมญฺญปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัย คือถ้าเป็นปฏิสนธิหทัยวัตถุ ทำการช่วยอุปการะแก่ปัญจโวการปฏิสนธินามขันธ์ ๔ แล้ว ก็ได้ปัจจัย ๖ เหมือนกันกับสหชาตปัจจัย ถ้าเป็นปัญจโวการปฏิสนธินามขันธ์ ๔ ทำการช่วยอุปการะแก่ปฏิสนธิหทัยวัตถุแล้ว ก็ได้ปัจจัย ๗ เหมือนกันกับสหชาตปัจจัย ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ อำนาจของอัญญมัญญะอย่างเดียวเท่านั้นเป็นพิเศษ

คำอธิบาย

คำว่า **อัญญมัญญปัจจัย** นี้ แปลว่า ธรรมที่ช่วยอุปการะซึ่งกันและกัน ดังนั้นธรรมที่ช่วยอุปการะซึ่งกันและกันได้นั้น จะต้องเป็นธรรมที่เกิดพร้อมกัน จึงจะช่วยอุปการะซึ่งกันและกันได้ เหตุนี้เมื่อได้พิจารณาดูทั่วไปในธรรมทั้งปวงแล้ว ก็จะพึงเห็นได้ว่าธรรมที่มีลักษณะครบทั้ง ๒ อย่างได้ ก็มีอยู่แต่เพียง ๓ จำพวกเท่านั้น คือ ๑. นามขันธ์ ๔ ๒. มหาภูตรูป ๔ ทั่วไป ๓. หทัยวัตถุกับนามขันธ์ ๔ ที่เกิดขึ้นในขณะปฏิสนธิกาล เพราะธรรมทั้ง ๓ จำพวกนี้เกิดพร้อมกันด้วย ช่วยอุปการะซึ่งกันและกันได้ด้วย สำหรับธรรมอื่นๆ นอกจาก ๓ จำพวกนี้นั้น แม้ธรรมบางอย่างจะเกิดพร้อมกันได้บ้างก็จริง แต่ก็ไม่มีการช่วยอุปการะซึ่งกันและกันได้แต่อย่างใด คงได้แต่ฝ่ายหนึ่งทำการช่วยอุปการะ อีกฝ่ายหนึ่งได้รับการช่วยอุปการะ อันเป็นสหชาตะ สหชาตนิสสยะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ

จบ อัญญมัญญปัจจยนิทเทส

* * * * * * * * *

๘. นิสสยปัจจยนิทเทส

อารัมภบท

ปัจจัยเช่นใด พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้โดยย่อในปัจจยุทเทสว่า **นิสฺสยปจฺจโย** ปัจจัยเช่นนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงโดยพิสดารในปัจจยนิทเทส ว่า

๑. จตฺตาโร ขนฺธา อรูปิโน อญฺญมญฺญํ นิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย.

ฯลฯ

๑๑. ยํ รูปํ นิสฺสาย มโนธาตุ จ มโนวิญฺญาณธาตุ จ วตฺตนฺติ ตํ รูปํ มโนธาตุยา จ มโนวิญฺญาณธาตุยา จ ตํสมฺปยุตฺตกานญฺจ ธมฺมานํ นิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย.

พระบาลี และคำแปลโดยลำดับ

๑. จตฺตาโร ขนฺธา อรูปิโน อญฺญมญฺญํ นิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย.

๒. จตฺตาโร มหาภูตา อญฺญมญฺญํ นิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย.

๓. โอกฺกนฺติกฺขเณ นามรูปํ อญฺญมญฺญํ นิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย.

๔. จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา จิตฺตสมุฏฺฐานานํ รูปานํ นิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย.

๕. มหาภูตา อุปาทารูปานํ นิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย.

พระบาลีทั้ง ๕ ข้อนี้ แสดงถึงสหชาตนิสสยปัจจัย ฉะนั้นการแปล การจำแนกบท และเนื้อความองค์ธรรมเหล่านี้ ก็คงเป็นไปเหมือนกับสหชาตปัจจยนิทเทสนั้นเอง

๖. จกฺขายตนํ จกฺขุวิญฺญาณธาตุยา ตํสมฺปยุตฺตกานญฺจ ธมฺมานํ นิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย.

มัชฌิมายุกะจักขายตนะที่เกิดพร้อมกันกับอตีตภวังค์ดวงแรก หรือฐีติปัตตจักขายตนะ ๔๕ เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่จักขุวิญญาณธาตุ และสัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวง ที่ประกอบกับจักขุวิญญาณธาตุ ด้วยอำนาจวัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัย

๗. โสตายตนํ โสตวิญฺญาณธาตุยา ตํสมฺปยุตฺตกานญฺจ ธมฺมานํ นิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย.

มัชฌิมายุกโสตายตนะที่เกิดพร้อมกันกับอตีตภวังค์ดวงแรก หรือฐีติปัตตโสตายตนะ ๔๕ เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่โสตวิญญาณธาตุ และสัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวงที่ประกอบกับโสตวิญญาณธาตุ ด้วยอำนาจวัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัย

๘. ฆานายตนं ฆานวิญฺญาณธาตุยา ตํสมฺปยุตฺตกานญฺจ ธมฺมานं นิสฺสย-ปจฺจเยน ปจฺจโย.

มัชฌิมายุกฆานายตนะที่เกิดพร้อมกันกับอตีตภวังค์ดวงแรก หรือฐีติปัตตฆานายตนะ ๔๕ เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่ฆานวิญญาณธาตุ และสัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวงที่ประกอบกับฆานวิญญาณธาตุ ด้วยอำนาจวัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัย

๙. ชิวฺหายตนं ชิวฺหาวิญฺญาณธาตุยา ตํสมฺปยุตฺตกานญฺจ ธมฺมานं นิสฺสย-ปจฺจเยน ปจฺจโย.

มัชฌิมายุกชิวหายตนะที่เกิดพร้อมกันกับอตีตภวังค์ดวงแรก หรือฐีติปัตตชิวหายตนะ ๔๕ เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่ชิวหาวิญญาณธาตุ และสัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวงที่ประกอบกับชิวหาวิญญาณธาตุ ด้วยอำนาจวัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัย

๑๐. กายายตนं กายวิญฺญาณธาตุยา ตํสมฺปยุตฺตกานญฺจ ธมฺมานं นิสฺสย-ปจฺจเยน ปจฺจโย.

มัชฌิมายุกกายายตนะที่เกิดพร้อมกันกับอตีตภวังค์ดวงแรก หรือฐีติปัตตกายายตนะ ๔๕ เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่กายวิญญาณธาตุ และสัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวงที่ประกอบกับกายวิญญาณธาตุ ด้วยอำนาจวัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัย

๑๑. ยं รูป นิสฺสาย มโนธาตุ จ มโนวิญฺญาณธาตุ จ วตฺตนฺติ ตं รูปํ มโนธาตุยา จ มโนวิญฺญาณธาตุยา จ ตํสมฺปยุตฺตกานญฺจ ธมฺมานं นิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย.

มโนธาตุ ๓ และมโนวิญญาณธาตุ ๗๒ เจตสิก ๕๒ (เว้นอรูปวิปากจิต ๔) อาศัยหทัยวัตถุใดเกิดขึ้น หทัยวัตถุนั้นเป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่มโนธาตุ ๓ และมโนวิญญาณธาตุ ๗๒ (เว้นอรูปวิปากจิต ๔) เจตสิก ๕๒ ที่ประกอบกับมโนธาตุและมโนวิญญาณธาตุ ด้วยอำนาจวัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัย และวัตถารัมมณปุเรชาตนิสสยปัจจัย

จำแนกบท และเนื้อความองค์ธรรม

การแสดงธรรมของพระผู้มีพระภาคเจ้าในนิสสยปัจจยนิทเทสพระบาลีนี้ นิททิสิตัพพะและนิทัสสนาการะทั้ง ๒ คงเป็นไปเช่นเดียวกันกับเหตุปัจจยนิทเทส

ในบรรดานิทัสสนาการะพระบาลีเหล่านั้น

พระบาลีข้อที่ ๖ **จกฺขายตนं** เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยธรรม คือ มัชฌิมายุก-จักขุปสาท (ตามมติของท่านโบราณาจารย์) หรือฐีติปัตตจักขุปสาท ๔๕ (ตามมติของท่านอาจารย์ภายหลัง)

จกฺขุวิญฺญาณธาตุยา ตำสมฺปยุตฺตกานญฺจ ธมฺมานำ เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบันธรรม คือจักขุวิญญาณธาตุ ๒ สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ที่ประกอบ

นิสฺสยปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัย ๖ คือวัตถุปุเรชาตนิสสยะ วัตถุปุเรชาตะ วัตถุปุเรชาตินทริยะ วัตถุปุเรชาตวิปปยุตตะ วัตถุปุเรชาตัตถิ วัตถุปุเรชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ อำนาจของวัตถุปุเรชาตนิสสยะอย่างเดียวเท่านั้นเป็นพิเศษ

พระบาลีข้อที่ ๗-๘-๙-๑๐ จำแนกบทและองค์ธรรมเหมือนกันกับพระบาลีข้อที่ ๖ ทุกประการ คงเปลี่ยนแต่ชื่อเท่านั้น

พระบาลีข้อที่ ๑๑ **ยำ รูปำ** เป็นอนิยมกัมมบท บทที่ยังมิได้บ่งลงไปว่าเป็นรูปชนิดไหน เพียงแต่ให้ทราบว่าเป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่ปัจจยุปบันธรรม โดยฐานะเป็นที่อาศัยเกิด แต่จะอย่างไรก็ตาม อาจพิจารณารู้ได้จากกัตตุบท คือ **มโนธาตุ จ มโนวิญฺญาณธาตุ จ** ที่เป็นผู้อาศัยเกิด พึงทราบได้ว่า **ยำ รูปำ** นี้ก็คือหทัยวัตถุรูปนั่นเอง ได้แก่ หทัยวัตถุรูปที่เกิดพร้อมกันกับจิตดวงก่อนๆ มีปฏิสนธิจิตเป็นต้น (ตามมติของท่านโบราณาจารย์) หรือฐีติปัตตหทัยวัตถุรูป ๔๕ (ตามมติของท่านอาจารย์ภายหลัง)

นิสฺสาย เป็นกิริยาวิเสสนบท แสดงให้รู้ถึงการเกิดขึ้นของปัจจยุปบันธรรมว่ามีการอาศัยเกิด

มโนธาตุ จ มโนวิญฺญาณธาตุ จ เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงธรรมที่อาศัยหทัยวัตถุเกิดนี้ เป็นมโนธาตุและมโนวิญญาณธาตุ

วตฺตนฺติ เป็นอาขยาตกิริยาบท กัตตุวาจก แสดงให้รู้ถึงการเกิดขึ้นของปัจจยุปบันธรรม

ตำ รูปำ เป็นนิยมกัตตุบท บทที่บ่งถึงปัจจัยธรรมโดยแน่ชัด ตามที่ได้แสดงไว้ว่า **ยำ รูปำ** ที่เป็นอนิยมกัมมบทนั้นเอง องค์ธรรมได้แก่ หทัยวัตถุรูปที่เกิดพร้อมกันกับจิตดวงก่อนๆ มีปฏิสนธิจิตเป็นต้น หรือฐีติปัตตหทัยวัตถุรูป ๔๕

มโนธาตุยา จ มโนวิญฺญาณธาตุยา จ ตำสมฺปยุตฺตกานญฺจ ธมฺมานำ เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบันธรรม คือมโนธาตุ ๓ มโนวิญญาณธาตุ ๗๒ เจตสิก ๕๒ (เว้นอรูปวิบากจิต ๔)

นิสฺสยปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ว่าในบรรดาปัจจัยที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันตามที่จะเป็นไปได้นั้น

๑. ถ้าหทัยวัตถุรูปที่เกิดพร้อมกันกับจิตดวงก่อนๆ หรือฐีติปัตตหทัยวัตถุรูป ๔๕ ที่ทำการช่วยอุปการะ แก่มโนธาตุ และมโนวิญญาณธาตุ ๗๒ มีปฐมภวังค์เป็นต้น ที่ใน

ปัญจโวการภูมิก็ดี หทัยวัตถุรูปที่เกิดพร้อมกันกับจิตดวงที่ ๑๗ ที่นับถอยหลังจากจุติจิตขึ้นไปก็ดี ที่ทำการช่วยอุปการะแก่จิตตุปบาท ๑๖ ดวง นับตั้งแต่จุติจิตขึ้นไปแล้ว ปัจจัยที่ทำการช่วยอุปการะในขณะนั้นก็มี ๕ ปัจจัย คือ วัตถุปุเรชาตนิสสยะ วัตถุปุเรชาตะ วัตถุปุเรชาตวิปปยุตตะ วัตถุปุเรชาตัตถิ วัตถุปุเรชาตอวิคตะ

๒. ถ้าหทัยวัตถุรูปที่เกิดพร้อมกันกับจิตดวงที่ ๑๗ ที่นับถอยหลังจากจุติจิตขึ้นไปเป็นอารัมมณปัจจัย ทำการช่วยอุปการะแก่มโนทวาราวัชชนะ มรณาสันนชวนะ ๕ ครั้ง ตทารัมมณะ ๒ ครั้ง (ตามมติของท่านโบราณาจารย์) หรือฐีติปัตตหทัยวัตถุรูป ๔๕ (ตามมติของท่านอาจารย์ภายหลัง) เป็นอารัมมณปัจจัย ทำการช่วยอุปการะแก่มโนทวาราวัชชนะ ชวนะ ๗ ครั้งในปวัตติกาล และชวนะ ๕ ครั้งในมรณาสันนกาล ตทารัมมณะแล้ว ปัจจัยที่ช่วยอุปการะในขณะนั้นก็มี ๖ ปัจจัย คือวัตถารัมมณปุเรชาตนิสสยะ อารัมมณะ อารัมมณปุเรชาตะ วัตถารัมมณ-ปุเรชาตวิปปยุตตะ วัตถารัมมณปุเรชาตัตถิ วัตถารัมมณปุเรชาตอวิคตะ

๓. ถ้าหทัยวัตถุรูปที่เกิดพร้อมกันกับจิตดวงที่ ๑๗ ที่นับถอยหลังจากจุติจิตขึ้นไป หรือฐีติปัตตหทัยวัตถุรูป ๔๕ ที่ได้รับการใฝ่ใจเป็นวัตถารัมมณปัจจัย คือทำการช่วยอุปการะแก่โลภมูลมรณาสันนชวนะ ๕ หรือโลภมูลชวนะ ๗ ในปวัตติกาลแล้ว ปัจจัยที่ทำการช่วยอุปการะในขณะนั้นก็มี ๘ ปัจจัย คือวัตถารัมมณปุเรชาตนิสสยะ อารัมมณะ อารัมมณาธิปติ อารัมม-ณูปนิสสยะ อารัมมณปุเรชาตะ วัตถารัมมณปุเรชาตวิปปยุตตะ วัตถารัมมณปุเรชาตัตถิ วัตถารัมมณปุเรชาตอวิคตะ

คำอธิบาย

พระบาลีข้อที่ ๑ ถึงข้อ ๕ ที่แสดงถึงสหชาตนิสสยปัจจัยนี้ มีข้อความอย่างเดียวกันกับสหชาตปัจจัย

สำหรับพระบาลีข้อที่ ๖ ถึงข้อที่ ๑๐ ที่แสดงถึงวัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัยนั้น มีข้อความดังต่อไปนี้

การที่ท่านโบราณาจารย์เลือกเอาเฉพาะแต่มัชฌิมายุกจักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กายะ เป็นวัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัยนั้น ก็เพราะท่านถือว่ามัชฌิมายุกปสาทรูปทั้ง ๕ นี้ เกิดพร้อมกันกับปัญจารมณ์ที่มากระทบ เมื่อจะดับก็ดับพร้อมกัน ส่วนปสาทรูปอื่นๆ อีก ๔๘ นั้น แม้ว่าในเมื่ออารมณ์มากระทบนั้นจะยังปรากฏตั้งอยู่ก็ตาม แต่เมื่อว่าโดยอายุแล้ว ปสาทรูปบางอันที่เรียกว่ามันทายุกปสาทรูปได้ดับไปก่อนอารมณ์ ที่เรียกว่าอมันทายุกปสาทรูปดับทีหลังอารมณ์ ดังนั้นท่านจึงมิได้จัดเป็นวัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัย

ส่วนท่านอาจารย์ภายหลังนั้นมีความเห็นว่า การเกิดขึ้นแล้วตั้งอยู่แห่งปสาทรูปเหล่านี้มิได้เกิดขึ้นตั้งอยู่เป็นแถวๆ แต่ประการใด หากแต่เกิดขึ้นตั้งอยู่รวมกันเป็นกลุ่มๆ ฉะนั้น

ทวิปัญจวิญญาณธาตุจิตตุปบาทที่ต้องอาศัยปสาทรูปเหล่านี้เกิดขึ้นนั้น มิอาจที่จะเจาะจงเลือกเอาอันใดอันหนึ่งที่มีอยู่ในกลุ่มนั้นเป็นที่อาศัยเกิดได้ คงอาศัยฐีติปัตตปสาทรูปทั้ง ๔๕ นั้นเองเกิดขึ้น อุปมาเหมือนกับการขีดไม้ขีดขึ้นจุดบุหรี่ ไฟที่ลุกติดอยู่กับหัวไม้ขีด เมื่อจะว่าโดยรูปกลาปหรือปรมาณูแล้ว ก็จะมีรูปกลาปหลายหมื่นกลาป หรือปรมาณูหลายหมื่นปรมาณู ฉะนั้น ในขณะที่จุดบุหรี่นั้นจะถือเอาว่า ในบรรดาจำนวนรูปกลาปหลายหมื่นหรือปรมาณูหลายหมื่นนั้น มีไฟกลาปอันหนึ่งหรือปรมาณูอันหนึ่งในจำนวนทั้งหมดนั้นเท่านั้น ที่จะทำให้บุหรี่ติด ส่วนอันอื่นๆ มิอาจที่จะทำให้บุหรี่ติดดังนี้ก็หามิได้ คงเป็นไฟทั้งหมดหรือปรมาณูทั้งหมดนั้นเองที่ทำให้บุหรี่ติดขึ้นได้ ฉะนั้น ท่านอาจารย์ภายหลังจึงได้เอาฐีติปัตตปสาทรูป ๔๕ เป็นวัตถุปุเรชาต-นิสสยปัจจัยของปัญจวิญญาณธาตุจิตตุปบาท

พระบาลีข้อที่ ๑๑ **ยं รูปं นิสฺสาย มโนธาตุ จ มโนวิญฺญาณธาตุ จ วตฺตนฺติ** เป็นต้น ที่แสดงถึงวัตถุปุเรชาตนิสสยะและวัตถารัมมณปุเรชาตนิสสยะนี้ องค์ธรรมมีอยู่ ๒ นัย คือ

ตามนัยท่านโบราณาจารย์กล่าวว่า หทัยวัตถุรูปที่เกิดพร้อมกันกับจิตดวงก่อนๆ เป็นวัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัย จิตที่เกิดหลังๆ เป็นวัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจยุปบัน

ตามนัยท่านอาจารย์ภายหลังกล่าวว่า ฐีติปัตตหทัยวัตถุรูป ๔๕ นั้นแหละเป็นวัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัย จิตที่เกิดหลังๆ เป็นวัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจยุปบัน

ดังนั้นในขณะที่มโนทวารวิถีจิตเกิด ความเป็นไปแห่งปัจจัยและปัจจยุปบันตามนัยทั้งสองก็จะมีการต่างกัน คือ

วัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัย ท่านโบราณาจารย์หมายเอาหทัยวัตถุรูปที่เกิดพร้อมกันกับอุปปาทักขณะของอตีตภวังค์ เป็นวัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัย ภวังคจลนะเป็นปัจจยุปบัน, หทัยวัตถุรูปที่เกิดพร้อมกันกับอุปปาทักขณะของภวังคจลนะเป็นวัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัย ภวังคุปัจเฉทะเป็นปัจจยุปบัน, หทัยวัตถุรูปที่เกิดพร้อมกันกับอุปปาทักขณะของภวังคุปัจเฉทะเป็นวัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัย มโนทวาราวัชชนจิตเป็นปัจจยุปบัน, หทัยวัตถุรูปที่เกิดพร้อมกันกับอุปปาทักขณะของมโนทวาราวัชชนจิต เป็นวัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัย ชวนจิตดวงที่หนึ่งเป็นปัจจยุปบัน

ท่านอาจารย์ภายหลังหมายเอาหทัยวัตถุรูปที่เกิดพร้อมกันกับขณะทั้ง ๓ ของจิตดวงก่อนๆ ก่อนอตีตภวังค์ ๔๕ รูปที่กำลังตั้งอยู่เป็นฐีติปัตตะ เป็นวัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัย อตีตภวังค์เป็นปัจจยุปบัน คืออาศัยหทัยวัตถุ ๔๕ เหล่านี้เกิด, หทัยวัตถุรูปที่เกิดพร้อมกันกับขณะทั้ง ๓ ของจิตดวงก่อนๆ ก่อนภวังคจลนะ ๔๕ รูปที่กำลังตั้งอยู่เป็นฐีติปัตตะ เป็นวัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัย ภวังคจลนะเป็นปัจจยุปบัน คืออาศัยหทัยวัตถุ ๔๕ เหล่านี้เกิด, หทัยวัตถุที่เกิด

พร้อมกันกับขณะทั้ง ๓ ของจิตดวงก่อน ๆ ก่อนภวังคุปัจเฉทะ ๔๔ รูปที่กำลังตั้งอยู่เป็นฐีติปัตตะ เป็นวัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัย ภวังคุปัจเฉทะเป็นปัจจยุปบัน คืออาศัยหทัยวัตถุ ๔๔ เหล่านี้เกิด, หทัยวัตถุรูปที่เกิดพร้อมกันกับขณะทั้ง ๓ ของจิตดวงก่อน ๆ ก่อนมโนทวาราวัชชนจิต ๔๔ รูปที่กำลังตั้งอยู่เป็นฐีติปัตตะ เป็นวัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัย มโนทวาราวัชชนจิตเป็นปัจจยุปบัน คืออาศัยหทัยวัตถุ ๔๔ เหล่านี้เกิด, หทัยวัตถุรูปที่เกิดพร้อมกันกับขณะทั้ง ๓ ของจิตดวงก่อน ๆ ก่อนชวนจิตดวงที่หนึ่ง ๔๔ รูปที่กำลังตั้งอยู่เป็นฐีติปัตตะ เป็นวัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัย ชวนะดวงที่หนึ่งเป็นปัจจยุปบัน คืออาศัยหทัยวัตถุ ๔๔ เหล่านี้เกิด ดังนี้เรื่อย ๆ ไป

ดังที่กล่าวแล้วนี้ ความเป็นไปแห่งหทัยวัตถุรูปตามมติของท่านโบราณาจารย์นั้น เกิดขึ้นตั้งอยู่ติดต่อกันเป็นแถว ๆ ซึ่งเป็นการผิดจากสภาวะ สำหรับมติท่านอาจารย์ภายหลังนั้น เกิดขึ้นตั้งอยู่เป็นกลุ่ม ๆ เหมือนกันกับดวงไฟหลายหมื่นหลายแสนกลาป หรือหลายหมื่นหลายแสนปรมาณู ดังที่ได้อุปมาไว้ข้างต้นนี้

สำหรับวัตถารัมมณปุเรชาตนิสสยปัจจัย ท่านโบราณาจารย์กล่าวเฉพาะแต่หทัยวัตถุรูปที่เกิดพร้อมกันกับจิตดวงที่ ๑๗ ที่นับถอยหลังจากจุติจิตขึ้นไป ทั้งนี้ก็เพราะท่านมีความเห็นว่าหทัยวัตถุรูปที่จะมีลักษณะครบทั้ง ๔ คือ วัตถุ อารัมมณะ ปุเรชาตะ นิสสยะ นั้น จะต้องเป็นหทัยวัตถุรูปอันนี้อันเดียว เพราะในระหว่างนี้กัมมชรูปทุกอย่างไม่เกิดอีก ดังนั้นวิถีจิตที่เกิดขึ้นในระยะนี้ที่นอกจากทวิปัญจวิญญาณจิต ๑๐ จะต้องอาศัยหทัยวัตถุรูปที่เกิดพร้อมกันกับจิตดวงที่ ๑๗

ส่วนหทัยวัตถุรูปที่เกิดพร้อมกันกับขณะทั้ง ๓ ของจิตดวงก่อน ๆ เหล่านั้นมีลักษณะทั้ง ๔ ไม่ได้ คงมีได้อย่างเดียวคือปุเรชาตะของวิถีจิตหลัง ๆ ทั่วไป สำหรับวัตถุและนิสสยะทั้งสองนี้ คงเป็นได้เฉพาะของตน ๆ ทั่วไปไม่ได้ ส่วนอารมณ์นั้นเล่า หทัยวัตถุรูปอันใดเป็นอารมณ์ของมโนทวาราวัชชนจิตแล้ว ชวนะ ตทารัมมณะ ที่เกิดต่อก็มีหทัยวัตถุอันนั้นแหละเป็นอารมณ์ หทัยวัตถุรูปอื่น ๆ จะมาเป็นอารมณ์ไม่ได้ เป็นอันว่ามีได้แต่ลักษณะอย่างเดียวคือปุเรชาตะ ฉะนั้น หทัยวัตถุรูปที่เกิดพร้อมกันกับจิตดวงที่ ๑๗ ที่นับถอยหลังจากจุติจิตขึ้นไป จึงจัดเป็นวัตถารัมมณปุเรชาตนิสสยปัจจัย มโนทวาราวัชชนะ กามชวนะ ตทารัมมณะ อิทธิวิธอภิญญาจิต ๒ ที่เกิดในมรณาสันนวิถีเป็นปัจจยุปบัน

ตามที่กล่าวมานี้ เป็นการอธิบายในความคิดเห็นของท่านโบราณาจารย์ โดยท่านเห็นว่าหทัยวัตถุรูปที่จะเป็นอารมณ์ด้วย วัตถุด้วยนั้น คงเป็นได้แต่หทัยวัตถุรูปที่เกิดขึ้นในมรณาสันนกาลเท่านั้น สำหรับหทัยวัตถุรูปที่เกิดในยามปกติจะเป็นวัตถุด้วย อารมณ์ด้วย คือวัตถารัมมณปุเรชาตนิสสยปัจจัยไม่ได้

สำหรับท่านอาจารย์ภายหลังนั้นมีความเห็นว่า หทัยวัตถุรูปที่จะเป็นอารมณ์ด้วย วัตถุด้วยนั้น มิใช่เป็นเพียงแต่ในมรณาสันนกาล และมิใช่เพียงแต่หทัยวัตถุรูปอันเดียวที่เกิด

โดยเฉพาะพร้อมกันกับจิตดวงแรก หากแต่ในยามปกติก็มี และหทัยวัตถุรูปที่เกิดพร้อมกันกับขณะทั้ง ๓ ของจิตดวงก่อนๆ ที่กำลังตั้งอยู่ ๔๕ รูป ที่เป็นฐีติปัตตะก็เป็นวัตถุด้วย อารมณ์ด้วย คือวัตถารัมมณปุเรชาตนิสสยปัจจัยได้ ทั้งนี้ก็เพราะว่าชนทั้งหลายจำนวนหนึ่งในพันคนในยามปกติก็ดี ในเวลาใกล้จะตายก็ดี อาจมีการพิจารณาหทัยวัตถุรูปด้วยสติสัมปชัญญะ หรือมีการคิดนึกด้วยตัณหา มานะ ทิฏฐิ โทสะ โมหะ ก็ได้ เพราะมีอยู่ในหมวดโกฏฐาส ส่วนฐีติปัตตหทัยวัตถุรูป ๔๕ เป็นอารมณ์ด้วย เป็นวัตถุด้วยนั้น ก็เพราะมีการเกิดขึ้นตั้งอยู่เป็นกลุ่มๆ หาได้เกิดขึ้นตั้งอยู่เป็นแถวเหมือนเครือกล้วย หรือเป็นชั้นๆ เหมือนกลีบบัวดังนี้ก็หามิได้ เหตุนี้จะมาเลือกเอาว่าหทัยวัตถุรูปอันนี้เป็นอารมณ์ เป็นวัตถุของจิตดวงนี้ และจิตดวงนั้นมีหทัยวัตถุรูปอันอื่นเป็นอารมณ์ เป็นวัตถุนั้นหาเป็นไปได้ไม่ คงเป็นอารมณ์ เป็นวัตถุได้ทั้ง ๔๕

ท่านโบราณาจารย์แสดงไว้ว่า **วัตถารัมมณปุเรชาตนิสสยปัจจัย** นี้เป็นได้ แต่เฉพาะในมรณาสันนวิถีของอภิญญาลาภีบุคคล ๕ (ติ. ๑ ผล ๔) ที่เกิดขึ้นต่อจากการแสดงอิทธิวิธ-อภิญญา หรือในอิทธิวิธอภิญญาวิถีแล้วจุติ และในมรณาสันนวิถีของบุคคลธรรมดา ๘ (ปุ. ๔ ผล ๔) ที่มิใช่อภิญญาลาภี

สำหรับอิทธิวิธอภิญญาที่เกิดขึ้นในปวัตติกาล และมโนทวารวิถีที่เกิดขึ้นในปวัตติกาลนั้นเป็น **วัตถารัมมณปุเรชาตนิสสยปัจจัย** ไม่ได้ เพราะหทัยวัตถุที่เกิดขึ้นในปวัตติกาลนั้นเป็นทั้งวัตถุเป็นทั้งอารมณ์ในคราวเดียวกันไม่ได้ **เช่นขณะนึกถึงหทัยวัตถุแล้วเจริญวิปัสสนา หรือนึกถึงหทัยวัตถุแล้วมีความยินดีเพลิดเพลิน หรือมีความกลุ้มใจเสียใจเหล่านี้** หทัยวัตถุที่เกิดขึ้นพร้อมกับอุปปาทักขณะของภวังคุปัจเฉทะนั้น เป็นวัตถุ และเป็นอารมณ์ของมโนทวาราวัชชนะได้ แต่ว่าจะเป็นวัตถุและเป็นอารมณ์ของชวนะ ตทารัมมณะ ไม่ได้ คงได้แต่เพียงเป็นอารมณ์ของชวนะและตทารัมมณะเท่านั้น เพราะหทัยวัตถุที่เป็นวัตถุของชวนะดวงที่ ๑ คือหทัยวัตถุที่เกิดพร้อมกันกับอุปปาทักขณะของมโนทวาราวัชชนจิต มิใช่หทัยวัตถุที่เกิดพร้อมกันกับอุปปาทักขณะของภวังคุปัจเฉทะ ฉะนั้นจึงเป็นวัตถุปุเรชาตปัจจัยของชวนะดวงที่ ๑ ไม่ได้ เป็นได้แต่อารัมมณปุเรชาตปัจจัยเท่านั้น ในปัจจัยนี้ต้องหมายถึง **เป็นวัตถุด้วย เป็นอารมณ์ด้วย** จึงจะเรียกว่า **วัตถารัมมณปุเรชาตนิสสยปัจจัย**

อีกนัยหนึ่ง มโนทวารวิถีและอภิญญาวิถีที่เกิดขึ้นในปวัตติกาลนั้น หทัยวัตถุรูปเดียวเป็นที่ตั้งและเป็นอารมณ์ของวิถีจิตตลอดทั้งวิถีไม่ได้ เป็นได้แต่เฉพาะกับจิตทีละดวงเท่านั้น เช่นในมโนทวารวิถี หทัยวัตถุที่เป็นที่ตั้งและเป็นอารมณ์ของมโนทวาราวัชชนจิตนั้น ได้แก่ หทัยวัตถุที่เกิดพร้อมกันกับภวังคุปัจเฉทะ และหทัยวัตถุที่เป็นที่ตั้งและเป็นอารมณ์ของชวนะดวงที่ ๑ นั้นได้แก่ หทัยวัตถุที่เกิดพร้อมกันกับมโนทวาราวัชชนจิต เป็นดังนี้ตลอดไปจนถึงหทัยวัตถุที่เป็นที่ตั้งและเป็นอารมณ์ของตทารัมมณะ ดวงที่ ๒ นั้นได้แก่ หทัยวัตถุที่เกิดพร้อมกันกับตทารัมมณะ

ดวงที่ ๑ เมื่อเป็นเช่นนี้หทัยวัตถุที่เป็นอารมณ์ของมโนทวาราวัชชนจิตกับชวนจิต ตทารัมมณจิต ก็เป็นคนละหทัยวัตถุไป ในอภิญญาวิถีก็เป็นเช่นเดียวกัน คือหทัยวัตถุที่เป็นที่ตั้งและเป็นอารมณ์ของมโนทวาราวัชชนจิต กับหทัยวัตถุที่เป็นที่ตั้งและเป็นอารมณ์ของอภิญญาจิต หาใช่หทัยวัตถุอันเดียวกันไม่

ดังนั้นหทัยวัตถุที่เป็นอารมณ์ของมโนทวาราวัชชนจิต กับหทัยวัตถุที่เป็นอารมณ์ของอภิญญาก็ย่อมต่างกันไปในทำนองเดียวกันกับมโนทวารวิถีที่แสดงมาแล้ว **ธรรมดาวิถีจิตต่าง ๆ นั้น อารมณ์ของอาวัชชนจิต ได้อารมณ์ใด ชวนจิต ตทารัมมณจิตก็ต้องได้อารมณ์นั้นตามกัน ที่จะแตกต่างกันย่อมไม่มี เว้นไว้เสียแต่ในมรรควิถีและผลสมาบัติวิถีเท่านั้นที่อารมณ์แตกต่างกันได้ เพราะเหตุนี้วัตถารัมมณปุเรชาตนิสสยปัจจัยจึงเป็นไม่ได้ในปวัตติกาล**

ส่วนในมรณาสันนวิถีนั้น กัมมชรูปคือหทัยวัตถุที่เกิดพร้อมกันกับอุปปาทักขณะของจิตดวงที่ ๑๗ ที่นับถอยหลังจากจุติจิตมาแล้วไม่เกิดอีก ฉะนั้นในระหว่างจิต ๑๖ ดวงก่อนจะถึงจุติจิต จึงไม่มีหทัยวัตถุที่เป็นที่ตั้ง และเป็นอารมณ์เกิดขึ้นโดยเฉพาะ ๆ อีกเลย คงมีแต่หทัยวัตถุที่เกิดขึ้นพร้อมกันกับจิตดวงที่ ๑๗ ที่นับถอยหลังจากจุติจิตมาเท่านั้น ที่เป็นที่ตั้งและเป็นทั้งอารมณ์ของมรณาสันนวิถีจิตที่เหลือทั้งหมด เพราะฉะนั้นวิถีจิตที่จะเป็น **วัตถารัมมณปุเรชาต-นิสสยปัจจัย** จึงเป็นได้เฉพาะในมรณาสันนวิถีเท่านั้น

ข้อความที่ได้แสดงมาแล้วนี้ เป็นวาทะของท่านโบราณาจารย์ แต่ท่านอาจารย์ผู้เชี่ยวชาญในพระไตรปิฎกและมีความเข้าใจสภาวะ มีท่านอาจารย์เลดีมหาเถระและอาจารย์มัฏฐานสาระ-ปทีปนี เป็นต้น วินิจฉัยตัดสินว่า วาทะของท่านโบราณาจารย์ที่แสดงไว้นั้น ก็เพราะเข้าใจว่าหทัยวัตถุที่เป็นที่ตั้งของจิตดวงหลังนั้นต้องเป็นหทัยวัตถุอันเดียว คือหทัยวัตถุที่เกิดขึ้นพร้อมกันกับอุปปาทักขณะของจิตดวงก่อน ๆ เท่านั้น ข้อนี้ท่านกล่าวแย้งว่า หทัยวัตถุที่จะเป็นที่ตั้งของจิตดวงหลัง ๆ นั้น มิใช่ได้แก่หทัยวัตถุที่เกิดพร้อมกับจิตดวงก่อน ๆ อันเดียว แต่เป็นหทัยวัตถุที่เกิดก่อนยังไม่ดับไปคือฐีติปัตตะ หทัยวัตถุทั้งหมดก็เป็นที่ตั้งของจิตดวงหลังได้ทั้งนั้น ในพระบาลีและอรรถกถาต่าง ๆ ก็ไม่ปรากฏว่าท่านแสดงจำกัดไว้อย่างนั้น

เพราะฉะนั้นขอให้พึงเข้าใจว่า หทัยวัตถุที่เกิดก่อนแล้วยังไม่ดับไป กำลังตั้งอยู่มีจำนวน ๔๙ รูปนั้นแหละเป็นที่ตั้งของจิตดวงหลัง ๆ ได้

ว่าโดยอารมณ์ก็เช่นเดียวกัน ตามที่ท่านโบราณาจารย์เข้าใจว่า หทัยวัตถุที่เป็นอารมณ์ของอาวัชชนจิต กับหทัยวัตถุที่เป็นอารมณ์ของชวนะ ตทารัมมณะต้องเป็นหทัยวัตถุอันเดียวกันจะเป็นคนละหทัยวัตถุไม่ได้นั้น ความเข้าใจเช่นนี้ยังไม่ถูกต้อง

ท่านจึงวินิจฉัยว่า บุคคลใดนึกถึงหทัยวัตถุแล้วเจริญวิปัสสนาก็ดี หรือนึกถึงหทัยวัตถุแล้วมีความยินดี เพลิดเพลิน หรือเสียใจ กลุ้มใจ เป็นต้นก็ดี หรือในขณะแสดงอิทธิวิธอภิญญาโดยการนึกถึง **กรชกาย พร้อมด้วยหทัยวัตถุ** ก็ดี **มโนทวารวิถีจิต** หรือ**อภิญญาวิถีจิต** เกิดขึ้น อาวัชชนจิตก็ย่อมพิจารณาอารมณ์คือหทัยวัตถุ จิตที่เกิดขึ้นดวงหลังๆ คือชวนะ ตทารัมมณะก็ดี หรือปริกัมมะ อุปจาระ อนุโลม โคตรภูก็ดี อภิญญาก็ดี ก็ย่อมรับเอาหทัยวัตถุเป็นอารมณ์เช่นเดียวกัน

วิถีจิตเหล่านี้ไม่สามารถจะเลือกเอาหทัยวัตถุโดยเฉพาะๆ มาเป็นอารมณ์ได้ **เพราะหทัยวัตถุที่เกิดขึ้นกับจิตทุกๆ ขณะนั้นเป็นสันตติคณะ คือเป็นก้อนติดกันอยู่ไม่ขาดสาย** ฉะนั้น บรรดาจิตเหล่านั้นจึงไม่สามารถจะเลือกเอาตามชอบใจว่า อาวัชชนจิตเอาหทัยวัตถุนี้เป็นอารมณ์ ชวนจิตเอาหทัยวัตถุอันนั้นเป็นอารมณ์ และตทารัมมณจิตเอาหทัยวัตถุอันโน้นเป็นอารมณ์ดังนี้ได้ คงได้แต่เพียงว่าจิตเหล่านี้เอาหทัยวัตถุเป็นอารมณ์เหมือนกันหมด

อุปมาเหมือนคนที่กำลังดูกลุ่มมดแดงอยู่ มดแดงเหล่านั้นกำลังเดินตามกันเป็นทิว มีจำนวนหลายร้อยหลายพันตัว ในขณะที่กำลังดูมดแดงนั้น จักขุทวารวิถีและตทนุวัตติกมโนทวารวิถีย่อมเกิดขึ้น โดยมีมดแดงนั้นเป็นอารมณ์ ในขณะนั้นอาวัชชนะก็ดี ชวนะก็ดี และตทารัมมณะก็ดี ไม่สามารถจะรับเอาอารมณ์โดยเฉพาะๆ ได้ กล่าวคืออาวัชชนจิตรับเอามดแดงตัวนี้เป็นอารมณ์ ชวนจิตรับเอามดแดงตัวนั้นเป็นอารมณ์ และตทารัมมณจิตรับเอามดแดงตัวโน้นเป็นอารมณ์ เช่นนี้ย่อมเป็นไปไม่ได้ เมื่อเป็นดังนี้จะเรียกว่าอารมณ์ของอาวัชชนะกับอารมณ์ของชวนะและตทารัมมณะต่างกันก็เรียกไม่ได้ เพราะอารมณ์ของวิถีจิตเหล่านี้ก็กำลังพิจารณาและรับอารมณ์เดียวกัน คือมดแดงนั้นเอง หาได้รับอารมณ์กันคนละอย่างไม่

หรืออีกนัยหนึ่ง ในขณะที่เรากำลังดูดวงไฟอยู่ แสงไฟที่ปรากฏขึ้นนั้นก็ย่อมมีการเกิดดับอยู่ตลอดเวลา คือแสงไฟเก่าดับไป แสงไฟใหม่เกิดขึ้นเป็นอยู่ดังนี้เรื่อยไป แต่ขณะที่ดูนั้นเราก็ไม่สามารถจะรู้ได้ว่า แสงไฟไหนเป็นแสงไฟเก่า และแสงไฟไหนเป็นแสงไฟใหม่ เพราะความเป็นสันตติคณะของแสงไฟนั่นเอง

ฉะนั้น เมื่อจักขุทวารวิถีและตทนุวัตติกมโนทวารวิถีเกิดขึ้น โดยการเอาดวงไฟเป็นอารมณ์นั้น อาวัชชนจิตก็ดี ชวนจิตก็ดี ตทารัมมณจิตก็ดี ก็ย่อมไม่สามารถจะรับอารมณ์โดยเฉพาะๆ เช่นเดียวกัน และจะพูดว่าอารมณ์ต่างกันก็พูดไม่ได้ เพราะอารมณ์ก็คงเป็นอารมณ์เดียวกัน คือดวงไฟนั่นเอง

เพราะฉะนั้น **วัตถารัมมณปุเรชาตนิสสยปัจจัย** นี้ จึงเป็นได้ในวิภูตารมณ์ มโนทวารวิถีที่เกิดในปวัตติกาล และอิทธิวิธอภิญญาวิถีที่เกิดในปวัตติกาล

วัตถารัมมณปุเรชาตนิสสยปัจจัย ที่เป็นได้เฉพาะแต่ในมรณาสันนวิถีของอภิญญา-ลาภีบุคคล ๕ ได้แก่ ติ. ๑ ผลบุคคล ๔ นั้น มีสันตติอำมาตย์ พระสารีบุตร พระโมคคัลลาน์ ๓ ท่านนี้ชัดแจ้งมาก และพระอัญญาโกณฑัญญะ พระอานนท์ ทั้งสองท่านนี้มิค่อยชัดแจ้ง และในมรณาสันนวิถีของบุคคลธรรมดา ๘ (ปุ. ๔ ผล ๔) ที่มิใช่อภิญญาลาภีนั้น ได้แก่ บุคคลหนึ่งในจำนวนพันคน ในเวลาใกล้จะตายอาจมีการเจริญวิปัสสนาพิจารณาหทัยวัตถุรูปด้วยสติสัมป-ชัญญะ หรือมีการคิดนึกด้วย ตัณหา มานะ ทิฏฐิ โทสะ โมหะ ก็ได้ เพราะมีอยู่ในหมวดโกฏฐาส

วัตถารัมมณปุเรชาตนิสสยปัจจัย ที่เป็นไปในปวัตติกาลนั้น ถ้าเป็นปุถุชนก็มี พระเทวทัตต์ที่นฤมิตเพศเป็นกุมารน้อย พันอสรพิษ ๔ ตัว ที่มือและเท้าทั้ง ๔ ตัวหนึ่งที่คอ ตัวหนึ่งทำเป็นเทริดบนศีรษะ ตัวหนึ่งทำเฉวียงบ่า ลงจากอากาศด้วยสังวาลย์งูนั้นนั่งบนพระเพลาของพระเจ้าอชาตศัตรูกุมาร ชฎิล ๓ พี่น้อง ท่านกาลเทวินดาบสเป็นผู้มีฌานแก่กล้าได้อภิญญา ๕ สมาบัติ ๘ มีฤทธิ์มาก ตามปกติได้เหาะขึ้นไปสู่เทวจาริกสถิตทิวาวิหารพักผ่อนเป็นที่สบายในกลางวัน ณ สรวงสวรรค์ชั้นดาวดึงส์เสมอๆ ท้าวพกาพรหมผู้ทรงฤทธิ์มาก

พระอรหันต์ก็มี พระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ พระจูฬบันถกแสดงพหุภาวปาฏิหาริย์ พระโมคคัลลาน์ทรมานพระยานาคนันโทปนันทะ พระปิณโฑลภารทวาชะตอนเหาะขึ้นไปเอาบาตรของพวกเดียรถีย์ เป็นต้น

กรชกาย หมายความว่า กายอันบังเกิดด้วยธุลีที่มีในสรีระ หรือกายมีธุลีอันน่ารังเกียจ หรือกายอันบังเกิดด้วยสันถวะ อันมารดาบิดากระทำแล้ว

รช แปลว่า ธุลี

เรื่องอภิญญาต่างๆ นี้ก็ได้มีแจ้งอยู่แล้วในหนังสือสมถกรรมฐานทีปนี ปริจเฉทที่ ๙ ตอนสุดท้าย

จบ นิสสยปัจจยนิทเทส

* * * * * * * * *

๕. อุปนิสสยปัจจยนิทเทส

อารัมภบท

ปัจจัยเช่นใด พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้โดยย่อในปัจจยุทเทสว่า **อุปนิสฺสยปจฺจโย** ปัจจัยเช่นนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงโดยพิสดารในปัจจยนิทเทสว่า

๑. ปุริมา ปุริมา กุสลา ธมฺมา ปจฺฉิมานํ ปจฺฉิมานํ กุสลานํ ธมฺมานํ อุปนิสฺสย-ปจฺจเยน ปจฺจโย.

ฯลฯ

๑๒. เสนาสนํ ปิ อุปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย.

พระบาลี และคำแปลโดยลำดับ

๑. ปุริมา ปุริมา กุสลา ธมฺมา ปจฺฉิมานํ ปจฺฉิมานํ กุสลานํ ธมฺมานํ อุปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย.

นามขันธ์ คือ กุศลจิตตุปบาท ๒๐ ที่เกิดก่อนๆ (เว้นอรหัตตมรรค) เป็นปัจจัย คือ ช่วยอุปการะแก่นามขันธ์ คือกุศลจิตตุปบาท ๒๑ ที่เกิดหลังๆ ด้วยอำนาจอารัมมณูปนิสสยะ อนันตรูปนิสสยะ และปกตูปนิสสยปัจจัย

๒. ปุริมา ปุริมา กุสลา ธมฺมา ปจฺฉิมานํ ปจฺฉิมานํ อกุสลานํ ธมฺมานํ เกสญฺจิ อุปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย.

นามขันธ์ คือ โลกียกุศลจิตตุปบาท ๑๗ ที่เกิดก่อนๆ เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่นามขันธ์ คืออกุศลจิตตุปบาท ๑๒ บางอย่างที่เกิดหลังๆ ด้วยอำนาจอารัมมณูปนิสสยะ และปกตูปนิสสยปัจจัย

๓. ปุริมา ปุริมา กุสลา ธมฺมา ปจฺฉิมานํ ปจฺฉิมานํ อพฺยากตานํ ธมฺมานํ อุปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย.

นามขันธ์ คือ กุศลจิตตุปบาท ๒๑ ที่เกิดก่อนๆ เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่อพยากตนามขันธ์ คือวิบาก ๓๖ กิริยา ๒๐ จิตตุปบาทที่เกิดหลังๆ ด้วยอำนาจอารัมมณูปนิสสยะ อนันตรูปนิสสยะ และปกตูปนิสสยปัจจัย

๔. ปุริมา ปุริมา อกุสลา ธมฺมา ปจฺฉิมานํ ปจฺฉิมานํ อกุสลานํ ธมฺมานํ อุปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย.

นามขันธ์ คือ อกุศลจิตตุปบาท ๑๒ ที่เกิดก่อนๆ เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่นามขันธ์ คืออกุศลจิตตุปบาท ๑๒ ที่เกิดหลังๆ ด้วยอำนาจอารัมมณูปนิสสยะ อนันตรูปนิสสยะ และปกตูปนิสสยปัจจัย

๕. ปุริมา ปุริมา อกุสลา ธมฺมา ปจฺฉิมานำ ปจฺฉิมานำ กุสลานำ ธมฺมานำ เกสญฺจิ อุปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย.

นามขันธ์ คือ อกุศลจิตตุปบาท ๑๒ ที่เกิดก่อนๆ เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่นามขันธ์ คือกุศลจิตตุปบาท ๒๑ บางอย่างที่เกิดหลังๆ ด้วยอำนาจปกตูปนิสสยปัจจัย

๖. ปุริมา ปุริมา อกุสลา ธมฺมา ปจฺฉิมานำ ปจฺฉิมานำ อพฺยากตานำ ธมฺมานำ อุปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย.

นามขันธ์ คือ อกุศลจิตตุปบาท ๑๒ ที่เกิดก่อนๆ เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่อพยากตนามขันธ์ คือวิบาก ๓๖ กิริยา ๒๐ จิตตุปบาทที่เกิดหลังๆ ด้วยอำนาจอนันตรูปนิสสยะ และปกตูปนิสสยปัจจัย

๗. ปุริมา ปุริมา อพฺยากตา ธมฺมา ปจฺฉิมานำ ปจฺฉิมานำ อพฺยากตานำ ธมฺมานำ อุปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย.

อพยากตขันธ์ ๕ คือ วิบาก ๓๖ กิริยา ๒๐ จิตตุปบาท รูป ๒๘ ที่เกิดก่อนๆ และนิพพานเป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่อพยากตนามขันธ์ คือวิบาก ๓๖ กิริยา ๒๐ จิตตุปบาทที่เกิดหลังๆ ด้วยอำนาจอารัมมณูปนิสสยะ อนันตรูปนิสสยะ และปกตูปนิสสยปัจจัย

๘. ปุริมา ปุริมา อพฺยากตา ธมฺมา ปจฺฉิมานำ ปจฺฉิมานำ กุสลานำ ธมฺมานำ อุปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย.

อพยากตขันธ์ ๕ คือ วิบาก ๓๕ จิตตุปบาทภายในของตน (เว้นอรหัตตผลจิต) หรือวิบาก ๓๖ จิตตุปบาทที่เป็นของคนอื่น กิริยา ๒๐ จิตตุปบาท รูป ๒๘ ที่เกิดก่อนๆ และนิพพานเป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่นามขันธ์ คือกุศลจิตตุปบาท ๒๑ ที่เกิดหลังๆ ด้วยอำนาจอารัมมณูปนิสสยะ อนันตรูปนิสสยะ และปกตูปนิสสยปัจจัย

๙. ปุริมา ปุริมา อพฺยากตา ธมฺมา ปจฺฉิมานำ ปจฺฉิมานำ อกุสลานำ ธมฺมานำ อุปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย.

อพยากตขันธ์ ๕ คือ โลกียวิบาก ๓๒ กิริยา ๒๐ จิตตุปบาท (เว้นวิรตี) รูป ๒๘ ที่เกิดก่อนๆ เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่นามขันธ์ คืออกุศลจิตตุปบาท ๑๒ ที่เกิดหลังๆ ด้วยอำนาจอารัมมณูปนิสสยะ อนันตรูปนิสสยะ และปกตูปนิสสยปัจจัย

๑๐. อุตุโภชนำ ปิ อุปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย.

อุตุ คือ เย็น ร้อน และโภชนาหารต่างๆ อันเป็นที่สบาย เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่กาย ใจ คือรูปขันธ์ กุศล อกุศลนามขันธ์ ด้วยอำนาจปกตูปนิสสยปัจจัย

๑๑. ปุคฺคโล ปิ อุปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย.

บุคคล คือ กัลยาณมิตร ปาปมิตร บิดา มารดา บุตร ธิดา ครู อุปัชฌาย์ อาจารย์ สัทธิวิหาริก และอันเตวาสิก เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่ใจ คือกุศล อกุศลนามขันธ์ ปกตูปนิสสยปัจจยุปบัน โดยอภิธัมมนัย หรือกาย ใจ ปกตูปนิสสยปัจจยุปบัน โดยสุตตันตนัย ด้วยอำนาจปกตูปนิสสยปัจจัย

๑๒. เสนาสนำ ปิ อุปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย.

เสนาสนะ คือ วัด บ้าน ที่นอน ที่นั่ง ก็ดี ป่า ภูเขา ต้นไม้ เครื่องนุ่งห่ม ก็ดี เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่ใจ คือกุศล อกุศลนามขันธ์ ปกตูปนิสสยปัจจยุปบัน โดยอภิธัมมนัย หรือกาย ใจ ปกตูปนิสสยปัจจยุปบัน โดยสุตตันตนัย ด้วยอำนาจปกตูปนิสสยปัจจัย

จำแนกบท และเนื้อความองค์ธรรม

การแสดงธรรมของพระผู้มีพระภาคเจ้าในอุปนิสสยปัจจยนิทเทสพระบาลีนี้ นิททิสิ-ตัพพะ และนิทัสสนาการะ ทั้ง ๒ นี้ คงเป็นไปเช่นเดียวกันกับเหตุปัจจยนิทเทส

ในบรรดานิทัสสนาการะพระบาลีเหล่านั้น

พระบาลีข้อที่ ๑ **ปุริมา ปุริมา กุสลา ธมฺมา** เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยธรรม คือ **ถ้าเป็นอารัมมณูปนิสสยะ** ก็ได้แก่ โลกียกุศลจิตตุปบาท ๑๗ ที่น่าใฝ่ใจยิ่งนัก ที่เกิดก่อนๆ เป็นผู้ทำการช่วยอุปการะแก่มหากุศลญาณวิปปยุตตจิต ๔ เป็นผู้ฝักใฝ่หนักแน่นในการรับอารมณ์ที่เกิดหลังๆ, และกุศลจิตตุปบาท ๒๐ (เว้นอรหัตตมรรค) ที่น่าใฝ่ใจยิ่งนักที่เกิดก่อนๆ เป็นผู้ช่วยอุปการะแก่มหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ๔ เป็นผู้ฝักใฝ่หนักแน่นในการรับอารมณ์ที่เกิดหลังๆ

ปจฺฉิมานำ ปจฺฉิมานำ กุสลานำ ธมฺมานำ เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบันธรรม คือมหากุศลจิตตุปบาท ๘ เป็นผู้ฝักใฝ่หนักแน่นในการรับอารมณ์เป็นปัจจยุปบัน

อุปนิสฺสยปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัย ๓ คืออารัมมณูปนิสสยะ อารัมมณะ อารัมมณาธิปติ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนั้น อำนาจของอารัมมณูป-นิสสยะอย่างเดียวเท่านั้นเป็นพิเศษ

ถ้าเป็นอนันตรูปนิสสยะ ปุริมา ปุริมา กุสลา ธมฺมา ก็ได้แก่โลกียกุศลชวนะ ๑๗ ที่เกิดก่อนๆ เป็นปัจจัย

ปจฺฉิมานำ ปจฺฉิมานำ กุสลานำ ธมฺมานำ ก็ได้แก่มหากุศลชวนะดวงที่ ๒ เป็นต้น มหัคคตกุศลชวนะ ๙ มรรคชวนะ ๔ ที่เกิดหลังๆ เป็นปัจจยุปบัน

อุปนิสฺสยปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัย ๖ คืออนันตรูปนิสสยะ อนันตระ สมนันตระ อาเสวนะ นัตถิ วิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนั้น อำนาจของอนันตรูปนิสสยะอย่างเดียวเท่านั้นเป็นพิเศษ

ถ้าเป็นปกตูปนิสสยะ ปุริมา ปุริมา กุสลา ธมฺมา ก็ได้แก่กุศลจิตตุปบาท ๒๐ (เว้นอรหัตตมรรค) ที่เป็นพลวะมีกำลังมาก ที่เกิดก่อนๆ เป็นปัจจัย

ปจฺฉิมานำ ปจฺฉิมานำ กุสลานำ ธมฺมานำ ก็ได้แก่กุศลจิตตุปบาท ๒๑ ที่เกิดหลังๆ เป็นปัจจยุปบัน

อุปนิสฺสยปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัยอย่างเดียว คือปกตูปนิสสย-ปัจจัย

พระบาลีข้อที่ ๒ **ถ้าเป็นอารัมมณูปนิสสยะ ปุริมา ปุริมา กุสลา ธมฺมา** เป็นกัตตุบท องค์ธรรมได้แก่ โลกียกุศลจิตตุปบาท ๑๗ ที่น่าใฝ่ใจยิ่งนัก ที่เกิดก่อนๆ เป็นปัจจัย

ปจฺฉิมานำ ปจฺฉิมานำ อกุสลานำ ธมฺมานำ เป็นสัมปทานบท องค์ธรรมได้แก่ โลภมูล-จิตตุปบาท ๘ เป็นผู้ฝักใฝ่หนักแน่นในการรับอารมณ์ที่เกิดหลังๆ เป็นปัจจยุปบัน

อุปนิสฺสยปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัย ๓ คืออารัมมณูปนิสสยะ อารัมมณะ อารัมมณาธิปติ ที่ทำการอุปการะในคราวเดียวกันนั้น อำนาจของอารัมมณูปนิสสยะอย่างเดียวเท่านั้นเป็นพิเศษ

ถ้าเป็นปกตูปนิสสยะ ปุริมา ปุริมา กุสลา ธมฺมา องค์ธรรมได้แก่ โลกียกุศล-จิตตุปบาท ๑๗ ที่เป็นพลวะมีกำลังมาก ที่เกิดก่อนๆ เป็นปัจจัย

ปจฺฉิมานำ ปจฺฉิมานำ อกุสลานำ ธมฺมานำ องค์ธรรมได้แก่ อกุศลจิตตุปบาท ๑๒ ที่เกิดหลังๆ เป็นปัจจยุปบัน

อุปนิสฺสยปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัยอย่างเดียว คือปกตูปนิสสย-ปัจจัย

พระบาลีข้อที่ ๓ **ถ้าเป็นอารัมมณูปนิสสยะ ปุริมา ปุริมา กุสลา ธมฺมา** เป็นกัตตุบท องค์ธรรมได้แก่ อรหัตตมรรคจิตตุปบาท ๑ ที่เกิดก่อนๆ เป็นปัจจัย

ปจฺฉิมานำ ปจฺฉิมานำ อพฺยากตานำ ธมฺมานำ เป็นสัมปทานบท องค์ธรรมได้แก่ มหากิริยาญาณสัมปยุตตจิต ๔ เป็นผู้ฝักใฝ่หนักแน่นในการรับอารมณ์ที่เกิดหลังๆ เป็นปัจจยุปบัน

อุปนิสฺสยปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัย ๓ คืออารัมมณูปนิสสยะ อารัมมณะ อารัมมณาธิปติ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนั้น อำนาจของอารัมมณูปนิสสยะอย่างเดียวเท่านั้นเป็นพิเศษ

ถ้าเป็นอนันตรูปนิสสยะ ปุริมา ปุริมา กุสลา ธมฺมา ที่แสดงถึงปัจจัยธรรมก็ดี, **ปจฺฉิมานำ ปจฺฉิมานำ อพฺยากตานำ ธมฺมานำ** ที่แสดงถึงปัจจยุปบันธรรมก็ดี เหมือนกันกับอนันตรปัจจยนิทเทส ข้อ ๑๒

อุปนิสฺสยปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัย ๕ คืออนันตรูปนิสสยะ อนันตระ สมนันตระ นัตถิ วิคตะ ส่วนมรรคเจตนาทั้ง ๔ ที่ทำการช่วยอุปการะแก่ผลจิต ๔ นั้น ได้อำนาจปัจจัย ๖ คืออนันตรูปนิสสยะ อนันตระ สมนันตระ นานักขณิกกัมมะ นัตถิ วิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนั้น ยกอนันตรูปนิสสยปัจจัยเป็นพิเศษ

ถ้าเป็นปกตูปนิสสยะ ปุริมา ปุริมา กุสลา ธมฺมา องค์ธรรมได้แก่ กุศลจิตตุปบาท ๒๑ ที่เป็นพลวะมีกำลังมาก ที่เกิดก่อนๆ เป็นปัจจัย

ปจฺฉิมานำ ปจฺฉิมานำ อพฺยากตานำ ธมฺมานำ องค์ธรรมได้แก่ วิบาก ๓๖ กิริยา ๒๐ จิตตุปบาทที่เกิดหลังๆ เป็นปัจจยุปบัน

อุปนิสฺสยปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัย ๖ คือปกตูปนิสสยะ อนันตระ สมนันตระ นานักขณิกกัมมะ นัตถิ วิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันได้ตามสมควรแก่ปัจจัย ปัจจยุปบันนั้น ยกปกตูปนิสสยะเป็นพิเศษ

พระบาลีข้อที่ ๔ **ถ้าเป็นอารัมมณูปนิสสยะ** คำว่า **ปุริมา ปุริมา อกุสลา ธมฺมา** เป็นกัตตุบท องค์ธรรมได้แก่ โลภมูลจิตตุปบาท ๘ ที่น่าใฝ่ใจยิ่งนัก ที่เกิดก่อนๆ เป็นปัจจัย

ปจฺฉิมานำ ปจฺฉิมานำ อกุสลานำ ธมฺมานำ เป็นสัมปทานบท องค์ธรรมได้แก่ โลภมูลจิตตุปบาท ๘ เป็นผู้ฝักใฝ่หนักแน่นในการรับอารมณ์ที่เกิดขึ้นหลังๆ เป็นปัจจยุปบัน

อุปนิสฺสยปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัย ๓ คืออารัมมณูปนิสสยะ อารัมมณะ อารัมมณาธิปติ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนั้น อำนาจของอารัมมณูปนิสสยะอย่างเดียวเท่านั้นเป็นพิเศษ

ถ้าเป็นอนันตรูปนิสสยะ ปุริมา ปุริมา อกุสลา ธมฺมา ที่แสดงถึงปัจจัยธรรมก็ดี **ปจฺฉิมานำ ปจฺฉิมานำ อกุสลานำ ธมฺมานำ** ที่แสดงถึงปัจจยุปบันธรรมก็ดี เหมือนกันกับอนันตรปัจจยนิทเทส ข้อ ๑๓

อุปนิสฺสยปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัย ๖ คืออนันตรูปนิสสยะ อนันตระ สมนันตระ อาเสวนะ นัตถิ วิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนั้น อำนาจของอนันตรูปนิสสยะอย่างเดียวเท่านั้นเป็นพิเศษ

ถ้าเป็นปกตูปนิสสยะ ปุริมา ปุริมา อกุสลา ธมฺมา องค์ธรรมได้แก่ อกุศลจิตตุปบาท ๑๒ ที่เป็นพลวะมีกำลังมาก ที่เกิดก่อนๆ เป็นปัจจัย

ปจฺฉิมานำ ปจฺฉิมานำ อกุสลานำ ธมฺมานำ องค์ธรรมได้แก่ อกุศลจิตตุปบาท ๑๒ ที่เกิดหลังๆ เป็นปัจจยุปบัน

อุปนิสฺสยปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัยอย่างเดียว คือปกตูปนิสสย-ปัจจัย

พระบาลีข้อที่ ๕ **ปุริมา ปุริมา อกุสลา ธมฺมา** เป็นกัตตุบท องค์ธรรมได้แก่ อกุศล-จิตตุปบาท ๑๒ ที่เป็นพลวะมีกำลังมาก ที่เกิดก่อนๆ เป็นปัจจัย

ปจฺฉิมานำ ปจฺฉิมานำ กุสลานำ ธมฺมานำ เป็นสัมปทานบท องค์ธรรมได้แก่ กุศลจิตตุ-ปบาท ๒๑ ที่เกิดหลังๆ เป็นปัจจยุปบัน

อุปนิสฺสยปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัยอย่างเดียว คือปกตูปนิสสย-ปัจจัย

พระบาลีข้อที่ ๖ **ถ้าเป็นอนันตรูปนิสสยะ ปุริมา ปุริมา อกุสลา ธมฺมา** แสดงถึงปัจจัยธรรมก็ดี **ปจฺฉิมานำ ปจฺฉิมานำ อพฺยากตานำ ธมฺมานำ** ที่แสดงถึงปัจจยุปบันธรรมก็ดี เหมือนกันกับอนันตรปัจจยนิทเทสข้อ ๑๔

อุปนิสฺสยปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัย ๕ คืออนันตรูปนิสสยะ อนันตระ สมนันตระ นัตถิ วิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะคราวเดียวกันนั้น อำนาจของอนันตรูป-นิสสยะอย่างเดียวเท่านั้นเป็นพิเศษ

ถ้าเป็นปกตูปนิสสยะ ปุริมา ปุริมา อกุสลา ธมฺมา องค์ธรรมได้แก่ อกุศล-จิตตุปบาท ๑๒ ที่เป็นพลวะมีกำลังมาก ที่เกิดก่อนๆ เป็นปัจจัย

ปจฺฉิมานำ ปจฺฉิมานำ อพฺยากตานำ ธมฺมานำ องค์ธรรมได้แก่ วิบาก ๓๖ กิริยา ๒๐ จิตตุปบาทที่เกิดหลังๆ เป็นปัจจยุปบัน

อุปนิสฺสยปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัย ๒ คือปกตูปนิสสยะ นานักขณิกกัมมะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนั้น อำนาจของปกตูปนิสสยะอย่างเดียว เท่านั้นเป็นพิเศษ

พระบาลีข้อที่ ๗ **ถ้าเป็นอารัมมณูปนิสสยะ ปุริมา ปุริมา อพฺยากตา ธมฺมา** เป็นกัตตุบท องค์ธรรมได้แก่ อรหัตตผลจิต ๑ ที่เกิดก่อนๆ กับนิพพาน ที่ทำการช่วยอุปการะแก่มหากิริยาญาณสัมปยุตตจิต ๔ เป็นผู้ฝักใฝ่หนักแน่นในการรับอารมณ์ที่เกิดหลังๆ และนิพพานที่ทำการช่วยอุปการะแก่ผลจิต ๔ ที่เกิดหลังๆ

ปจฺจุปฺปนฺนา ปจฺจุปฺปนฺนา อพฺยากตา ธมฺมา เป็นสัมปทานบท องค์ธรรมได้แก่ มหากิริยาญาณสัมปยุตตจิต ๔ และผลจิต ๔ เป็นผู้ฝักใฝ่หนักแน่นในการรับอารมณ์เป็นปัจจยุปบัน

อุปนิสฺสยปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัย ๓ คืออารัมมณูปนิสสยะ อารัมมณะ อารัมมณาธิปติ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนั้น อำนาจของอารัมมณูปนิสสยะอย่างเดียวเท่านั้นเป็นพิเศษ

ถ้าเป็นอนันตรูปนิสสยะ ปุริมา ปุริมา อพฺยากตา ธมฺมา ที่แสดงถึงปัจจัยธรรมก็ดี **ปจฺจุปฺปนฺนา ปจฺจุปฺปนฺนา อพฺยากตา ธมฺมา** ที่แสดงถึงปัจจยุปบันธรรมก็ดี เหมือนกันกับอนันตรปัจจยนิทเทส ข้อ ๑๕

อุปนิสฺสยปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัย ๕ คืออนันตรูปนิสสยะ อนันตระ สมนันตระ นัตถิ วิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนั้น อำนาจของอนันตรูปนิสสยะอย่างเดียวเท่านั้นเป็นพิเศษ

ถ้าเป็นปกตูปนิสสยะ ปุริมา ปุริมา อพฺยากตา ธมฺมา องค์ธรรมได้แก่ วิบาก ๓๖ กิริยา ๒๐ จิตตุปบาท รูป ๒๘ ที่เป็นพลวะมีกำลังมากที่เกิดก่อนๆ เป็นปัจจัย

ปจฺจุปฺปนฺนา ปจฺจุปฺปนฺนา อพฺยากตา ธมฺมา องค์ธรรมได้แก่ วิปาก ๓๖ กิริยา ๒๐ จิตตุปบาทที่เกิดหลังๆ เป็นปัจจยุปบัน

อุปนิสฺสยปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัยอย่างเดียว คือปกตูปนิสสยปัจจัย

พระบาลีข้อที่ ๘ **ถ้าเป็นอารัมมณูปนิสสยะ ปุริมา ปุริมา อพฺยากตา ธมฺมา** เป็นกัตตุบท องค์ธรรมได้แก่ ผลจิตเบื้องต่ำ ๓ ที่เกิดก่อนๆ กับนิพพานที่ทำการช่วยอุปการะแก่มหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ๔ ที่เป็นผู้ฝักใฝ่หนักแน่นในการรับอารมณ์ที่เกิดหลังๆ และนิพพานที่ทำการช่วยอุปการะแก่มรรคจิต ๔ ที่เกิดหลังๆ

ปจฺจุปฺปนฺนา ปจฺจุปฺปนฺนา กุสลา ธมฺมา เป็นสัมปทานบท องค์ธรรมได้แก่ มหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ๔ มรรคจิต ๔ เป็นผู้ฝักใฝ่หนักแน่นในการรับอารมณ์ที่เกิดหลังๆ เป็นปัจจยุปบัน

อุปนิสฺสยปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจของปัจจัย ๓ คืออารัมมณูปนิสสยะ อารัมมณะ อารัมมณาธิปติ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนั้น อำนาจของอารัมมณูปนิสสยะอย่างเดียวเท่านั้นเป็นพิเศษ

ถ้าเป็นอนันตรูปนิสสยะ ปุริมา ปุริมา อพฺยากตา ธมฺมา ที่แสดงถึงปัจจัยธรรมก็ดี **ปจฺฉิมานำ ปจฺฉิมานำ กุสลานำ ธมฺมานำ** ที่แสดงถึงปัจจยุปบันธรรมก็ดี เหมือนกันกับอนันตรปัจจยนิทเทส ข้อ ๑๖

อุปนิสฺสยปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจของปัจจัย ๕ คืออนันตรูปนิสสยะ อนันตระ สมนันตระ นัตถิ วิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนั้น อำนาจของอนันตรูปนิสสยะอย่างเดียวเท่านั้นเป็นพิเศษ

ถ้าเป็นปกตูปนิสสยะ ปุริมา ปุริมา อพฺยากตา ธมฺมา องค์ธรรมได้แก่ วิบาก ๓๕ (เว้นอรหัตตผลจิต ๑) ที่เป็นพลวะมีกำลังมาก หรือวิบาก ๓๖ กิริยา ๒๐ จิตตุปบาท รูป ๒๘ ที่เกิดก่อนๆ เป็นปัจจัย

ปจฺฉิมานำ ปจฺฉิมานำ กุสลานำ ธมฺมานำ องค์ธรรมได้แก่ กุศลจิตตุปบาท ๒๑ ที่เกิดหลังๆ เป็นปัจจยุปบัน

อุปนิสฺสยปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัยอย่างเดียว คือปกตูปนิสสยปัจจัย

พระบาลีข้อที่ ๕ **ถ้าเป็นอารัมมณูปนิสสยะ ปุริมา ปุริมา อพฺยากตา ธมฺมา** เป็นกัตตุบท องค์ธรรมได้แก่ อิฏฐนิปผันนรูป ๑๘ คือ สี เสียง กลิ่น รส สัมผัส และประสาทตา หู จมูก ลิ้น กาย เพศชาย หญิง หัวใจ ชีวิต อาหาร ที่น่ารักน่ายินดี และโลกียวิบาก ๓๑ กิริยาจิต ๒๐ จิตตุปบาท (เว้นทุกขสหคตกายวิญญาณจิต ๑) ที่น่าใฝ่ใจยิ่งนัก ที่เกิดก่อนๆ เป็นปัจจัย

ปจฺฉิมานำ ปจฺฉิมานำ อกุสลานำ ธมฺมานำ เป็นสัมปทานบท องค์ธรรมได้แก่ โลภมูลจิตตุปบาท ๘ เป็นผู้ฝักใฝ่หนักแน่นในการรับอารมณ์ที่เกิดหลังๆ เป็นปัจจยุปบัน

อุปนิสฺสยปจฺจเยน เป็นกรณบทนั้น ถ้าในระหว่างอิฏฐนิปผันนรูป ๑๘ โลกียวิบาก ๓๑ กิริยา ๒๐ จิตตุปบาท (เว้นทุกขสหคตกายวิญญาณจิต) กับโลภมูลจิตตุปบาท ๘ โดยเฉพาะแล้วในอำนาจปัจจัย ๓ คือ อารัมมณูปนิสสยะ อารัมมณะ อารัมมณาธิปติ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนั้น อำนาจของอารัมมณูปนิสสยะอย่างเดียวเท่านั้นเป็นพิเศษ

ถ้าในระหว่างปัจจุบันอิฏฐนิปผันนรูป ๑๘ กับโลภมูลจิตตุปบาท ๘ โดยเฉพาะแล้วในอำนาจปัจจัย ๖ คือ อารัมมณูปนิสสยะ อารัมมณะ อารัมมณาธิปติ อารัมมณปุเรชาตะ อารัมมณปุเรชาตัตถิ อารัมมณปุเรชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนั้น อำนาจของอารัมมณูปนิสสยะอย่างเดียวเท่านั้นเป็นพิเศษ

ถ้าในระหว่างหทัยวัตถุรูปในมรณาสันนกาล กับโลภมูลในมรณาสันนชวนะ (ตามมติของท่านโบราณาจารย์) หรือหทัยวัตถุรูปที่เป็นไปในปวัตติกาล และมรณาสันนกาลกับโลภชวนะ (ตามมติของท่านอาจารย์ภายหลัง) ในอำนาจปัจจัย ๘ คือ อารัมมณูปนิสสยะ อารัมมณะ อารัมมณาธิปติ วัตถารัมมณปุเรชาตนิสสยะ วัตถารัมมณปุเรชาตะ วัตถารัมมณปุเรชาต-วิปปยุตตะ วัตถารัมมณปุเรชาตัตถิ วัตถารัมมณปุเรชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนั้น อำนาจของอารัมมณูปนิสสยะอย่างเดียวเท่านั้นเป็นพิเศษ

ถ้าเป็นอนันตรูปนิสสยะ ปุริมา ปุริมา อพฺยากตา ธมฺมา ที่แสดงถึงปัจจัยธรรมก็ดี **ปจฺฉิมานำ ปจฺฉิมานำ อกุสลานำ ธมฺมานำ** ที่แสดงถึงปัจจยุปบันธรรมก็ดี เหมือนกันกับอนันตรปัจจยนิทเทส ข้อ ๑๗

อุปนิสฺสยปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัย ๕ คืออนันตรูปนิสสยะ อนันตระ สมนันตระ นัตถิ วิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนั้น ยกอนันตรูปนิสสยะเป็นพิเศษ

ถ้าเป็นปกตูปนิสสยะ ปุริมา ปุริมา อพฺยากตา ธมฺมา องค์ธรรมได้แก่ โลกียวิบาก ๓๒ กิริยา ๒๐ จิตตุปบาท (เว้นวิรตี ๓) รูป ๒๘ ที่เป็นพลวะมีกำลังมาก ที่เกิดก่อนๆ เป็นปัจจัย

ปจฺฉิมานำ ปจฺฉิมานำ อกุสลานำ ธมฺมานำ องค์ธรรมได้แก่ อกุศลจิตตุปบาท ๑๒ ที่เกิดหลังๆ เป็นปัจจยุปบัน

อุปนิสฺสยปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัยอย่างเดียว คือปกตูปนิสสย-ปัจจัย

พระบาลีข้อที่ ๑๐
พระบาลีข้อที่ ๑๑
พระบาลีข้อที่ ๑๒ } ธรรมที่เป็นปัจจัยก็ดี ธรรมที่เป็นปัจจยุปบันก็ดี มีอยู่ในคำแปลปรากฏชัดเจนดีอยู่แล้ว มิจำเป็นที่จะต้องแสดงซ้ำ ณ ที่นี้อีก

คำอธิบาย

ในอุปนิสสยปัจจัยนี้ พระบาลีข้อ ๒ กับข้อ ๕ มีคำว่า **เกสญฺจิ** นั้น หมายถึงการช่วยอุปการะของปัจจัยธรรมต่อปัจจยุปบันธรรมนั้น เว้นอนันตรูปนิสสยะ การที่เป็นไปดังนี้ ก็เพราะว่ากุศลชวนะกับอกุศลชวนะเกิดในวิถีเดียวกันมิได้นั้นเอง

อนึ่ง การที่กล่าวว่า “อารัมมณูปนิสสยปัจจัยเหมือนกันกับอารัมมณาธิปติปัจจัยก็ดี อนันตรูปนิสสยะเหมือนกันกับอนันตระก็ดี” ข้อนี้เมื่อว่าโดยที่แท้แล้วก็คงมีความต่างกันอยู่บ้าง คือ สภาพที่น่าใฝ่ใจยิ่งนักของปัจจยุปบันธรรมนั้น สภาพนั้นชื่อว่า **อารัมมณาธิปติ** สภาพที่เป็นเหตุเป็นพลวะมีกำลังมากในการช่วยอุปการะแก่ปัจจยุปบันธรรมนั้น สภาพนั้นชื่อว่า **อารัมมณู-**

ปนิสสยะ อำนาจที่สามารถยังจิตอันสมควรให้เกิดขึ้นในลำดับแห่งตนนั้น อำนาจนั้นชื่อว่า **อนันตระ** สภาพที่เป็นเหตุเป็นพลวะมีกำลังมาก เพื่อแก่การกระทำให้จิตหลังๆ เกิดขึ้นได้นั้น สภาพนั้นชื่อว่า อนันตรูปนิสสยะ ดังที่ท่านพระมหาพุทธโฆษาจารย์แสดงไว้ในปัฏฐานอรรถกถาว่า

๑. ครุกาตพฺพมตฺตตฺเถน อารมฺมณาธิปติ, พลวการณตฺเถน อารมฺมณูปนิสฺสโยติ เอว เม เตสํ นานตฺตํ เวทิตพฺพํ.

สภาพเนื้อความที่เป็นเพียงแต่น่าใฝ่ใจยิ่งนักชื่อว่า **อารัมมณาธิปติ** สภาพเนื้อความอันเป็นเหตุเป็นพลวะมีกำลังมาก ชื่อว่า **อารัมมณูปนิสสยะ** พึงทราบความต่างกันแห่งปัจจัยทั้งสองดังนี้แหละ

๒. อตฺตโน อตฺตโน อนนฺตรํ อนุรูปจิตฺตุปฺปาทวเสน อนนฺตรปจฺจโย, พลวการณวเสน อนนฺตรูปนิสฺสโยติ เอว เม เตสํ นานตฺตํ เวทิตพฺพํ.

สภาพที่มีอำนาจสามารถยังจิตอันสมควรให้เกิดขึ้นในลำดับของตนๆ โดยไม่มีระหว่างคั่น ชื่อว่า **อนันตรปัจจัย** สภาพที่เป็นเหตุเป็นพลวะมีกำลังมาก เพื่อแก่การทำให้จิตอันสมควรเกิดขึ้นในลำดับของตนๆ โดยไม่มีระหว่างคั่น ชื่อว่า **อนันตรูปนิสสยะ** พึงทราบความต่างกันแห่งปัจจัยทั้งสองดังนี้แหละ

จบ อุปนิสสยปัจจยนิทเทส

* * * * * * * * *

๑๐. ปุเรชาตปัจจยนิทเทส

อารัมภบท

ปัจจัยเช่นใด พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้โดยย่อในปัจจยุทเทสว่า **ปุเรชาตปจฺจโย** ปัจจัยเช่นนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงโดยพิสดารในปัจจยนิทเทส ว่า

๑. จกฺขายตนํ จกฺขุวิญฺญาณธาตุยา ตํสมฺปยุตฺตกานญฺจ ธมฺมานํ ปุเรชาต-ปจฺจเยน ปจฺจโย.

ฯลฯ

๑๓. มโนวิญฺญาณธาตุยา ตํสมฺปยุตฺตกานญฺจ ธมฺมานํ กิญฺจิ กาเล ปุเรชาต-ปจฺจเยน ปจฺจโย กิญฺจิกาเล น ปุเรชาตปจฺจเยน ปจฺจโย.

พระบาลี และคำแปลโดยลำดับ

๑. จกฺขายตนํ จกฺขุวิญฺญาณธาตุยา ตํสมฺปยุตฺตกานญฺจ ธมฺมานํ ปุเรชาต-ปจฺจเยน ปจฺจโย.

๒. โสตายตนํ โสตวิญฺญาณธาตุยา ตํสมฺปยุตฺตกานญฺจ ธมฺมานํ ปุเรชาต-ปจฺจเยน ปจฺจโย.

๓. ฆานายตนํ ฆานวิญฺญาณธาตุยา ตํสมฺปยุตฺตกานญฺจ ธมฺมานํ ปุเรชาต-ปจฺจเยน ปจฺจโย.

๔. ชิวฺหายตนํ ชิวฺหาวิญฺญาณธาตุยา ตํสมฺปยุตฺตกานญฺจ ธมฺมานํ ปุเรชาต-ปจฺจเยน ปจฺจโย.

๕. กายายตนํ กายวิญฺญาณธาตุยา ตํสมฺปยุตฺตกานญฺจ ธมฺมานํ ปุเรชาต-ปจฺจเยน ปจฺจโย.

พระบาลีทั้ง ๕ ข้อนี้ การแปล การจำแนกบท และเนื้อความองค์ธรรม คงเป็นไปเช่นเดียวกันกับนิสสยปัจจยนิทเทส ข้อที่ ๖ ถึงข้อที่ ๑๐

๖. รูปายตนํ จกฺขุวิญฺญาณธาตุยา ตํสมฺปยุตฺตกานญฺจ ธมฺมานํ ปุเรชาต-ปจฺจเยน ปจฺจโย.

๗. สทฺทายตนํ โสตวิญฺญาณธาตุยา ตํสมฺปยุตฺตกานญฺจ ธมฺมานํ ปุเรชาต-ปจฺจเยน ปจฺจโย.

๘. คนฺธายตนํ ฆานวิญฺญาณธาตุยา ตํสมฺปยุตฺตกานญฺจ ธมฺมานํ ปุเรชาต-ปจฺจเยน ปจฺจโย.

๙. รสายตนํ ชิวฺหาวิญฺญาณธาตุยา ตํสมฺปยุตฺตกานญฺจ ธมฺมานํ ปุเรชาต-ปจฺจเยน ปจฺจโย.

๑๐. โผฏฐพฺพายตนํ กายวิญฺญาณธาตุยา ตํสมฺปยุตฺตกานญฺจ ธมฺมานํ ปุเรชาต-ปจฺจเยน ปจฺจโย.

๑๑. รูปายตนํ สทฺทายตนํ คนฺธายตนํ รสายตนํ โผฏฐพฺพายตนํ มโนธาตุยา ตํ สมฺปยุตฺตกานญฺจ ธมฺมานํ ปุเรชาตปจฺจเยน ปจฺจโย.

พระบาลีทั้ง ๖ ข้อนี้ การแปล การจำแนกบท และเนื้อความองค์ธรรม คงเป็นไปเช่นเดียวกันกับอารัมมณปัจจยนิทเทสข้อที่ ๑ ถึงข้อที่ ๖

๑๒. ยํ รูปํ นิสฺสาย มโนธาตุ จ มโนวิญฺญาณธาตุ จ วตฺตนฺติ ตํ รูปํ มโนธาตุยา ตํสมฺปยุตฺตกานญฺจ ธมฺมานํ ปุเรชาตปจฺจเยน ปจฺจโย.

มโนธาตุ ๓ มโนวิญญาณธาตุ ๗๒ เจตสิก ๕๒ (เว้นอรูปวิปากจิต ๔) อาศัยหทัยวัตถุใดเกิดขึ้น หทัยวัตถุนั้นเป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะ แก่มโนธาตุ ๓ อัญญสมานเจตสิก ๑๐ ที่ประกอบกับมโนธาตุ ด้วยอำนาจวัตถุปุเรชาตปัจจัย

๑๓. มโนวิญฺญาณธาตุยา ตํสมฺปยุตฺตกานญฺจ ธมฺมานํ กิญฺจิกาเล ปุเรชาต-ปจฺจเยน ปจฺจโย กิญฺจิ กาเล น ปุเรชาตปจฺจเยน ปจฺจโย.

ในปวัตติกาลหทัยวัตถุรูปนี้เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะ แก่มโนวิญญาณธาตุ ๗๒ เจตสิก ๕๒ ที่ประกอบกับมโนวิญญาณธาตุ ด้วยอำนาจวัตถุปุเรชาตปัจจัยและวัตถารัมมณ-ปุเรชาตปัจจัย

สำหรับในปฏิสนธิกาลนั้น หทัยวัตถุรูปนี้เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่ปฏิสนธิวิญญาณ ๑๕ เจตสิก ๓๕ ที่ประกอบกับปฏิสนธิวิญญาณ (เว้นอรูปปฏิสนธิวิญญาณ) ด้วยอำนาจวัตถุ-ปุเรชาตปัจจัยและวัตถารัมมณปุเรชาตปัจจัยไม่ได้

จำแนกบท และเนื้อความองค์ธรรม

จำแนกพระบาลีโดยนิททิสิตัพพะ และนิทัสสนาการะนั้น เหมือนกันกับในเหตุปัจจย-นิทเทส

ข้อที่ ๑๒ ที่แสดงถึงหทัยวัตถุรูปเป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่มโนธาตุ ๓ อัญญ-สมานเจตสิก ๑๐ ที่ประกอบ ด้วยอำนาจวัตถุปุเรชาตปัจจัยนี้ การจำแนกบท เนื้อความองค์ธรรม ตลอดจนคำอธิบาย คงเป็นไปเช่นเดียวกันกับข้อที่ ๑๑ ระหว่างหทัยวัตถุรูปกับมโนธาตุแห่งนิสสยปัจจยนิทเทส

ข้อที่ ๑๓ นี้ การจำแนกบท เนื้อความองค์ธรรม ก็คงเหมือนกันกับข้อที่ ๑๑ ระหว่าง หทัยวัตถุรูปกับมโนวิญญาณธาตุ แห่งนิสสยปัจจยนิทเทส

คำอธิบาย

คำว่า **กิญฺจิ กาเล** ในปวัตติกาลนั้น นับตั้งแต่ฐีติขณะของปฏิสนธิจิตเป็นต้น จนถึงจิตที่เกิดก่อนจุติจิต ในระหว่างนี้แหละชื่อว่าปวัตติกาล ส่วนคำว่า **กิญฺจิ กาเล** ในปฏิสนธิกาลนั้น คงได้เฉพาะแต่อุปปาทักขณะของปฏิสนธิจิตเท่านั้น

อนึ่ง **รูปายตนำ จกฺขุวิญฺญาณธาตุยา** เป็นต้น จนถึง **โผฏฺฐพฺพายตนำ กายวิญฺญาณ-ธาตุยา** นี้ คงเป็นอารัมมณปุเรชาตปัจจัย ในระหว่างปัญจารมณ์กับปัญจวิญญาณที่เกิดทางปัญจทวารเท่านั้น สำหรับการเป็นอารัมมณปุเรชาตปัจจัยในระหว่างปัญจารมณ์กับมโนวิญญาณที่เกิดทางมโนทวารก็คงเป็นได้เช่นกัน ดังมีข้อความปรากฏอยู่ในปัญหาวาระว่า

รูเป สทฺเท คนฺเธ รเส โผฏฺฐพฺเพ อนิจฺจโต ทุกฺขโต อนตฺตโต วิปสฺสนฺติ ทิพฺเพน จกฺขุนา รูปำ ปสฺสนฺติ, ทิพฺพาย โสตธาตุยา สทฺทำ สุณนฺติ. ดังนี้ แต่สำหรับในที่นี้พระองค์มิได้ทรงแสดง การเป็นดังนี้ก็เพราะว่าการแสดงปุเรชาตปัจจยนิทเทสนี้ ยังทรงแสดงโดยย่ออยู่ เป็นการแสดงโดยสาวเสสนัย คือเทสนานัยที่ยังมีเนื้อความเหลืออยู่

จบ ปุเรชาตปัจจยนิทเทส

* * * * * * * * *

๑๑. ปัจฉาชาตปัจจยนิทเทส

อารัมภบท

ปัจจัยเช่นใด พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้โดยย่อในปัจจยุทเทสว่า **ปจฺฉาชาตปจฺจโย** ปัจจัยเช่นนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงโดยพิสดารในปัจจยนิทเทสว่า

ปจฺฉาชาตา จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา ปุเรชาตสฺส อิมสฺส กายสฺส ปจฺฉาชาตปจฺจเยน ปจฺจโย.

พระบาลี และคำแปล

ปจฺฉาชาตา จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา ปุเรชาตสฺส อิมสฺส กายสฺส ปจฺฉาชาตปจฺจเยน ปจฺจโย.

นามขันธ์ ๔ ในปัญจโวการภูมิ คือ จิต ๘๕ เจตสิก ๕๒ (เว้นอรูปวิปากจิต ๔) ที่เกิดขึ้นภายหลังเป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่เอกชกาย ทวิชกาย ติชกาย จตุชกาย หรืออีกนัยหนึ่งได้แก่ เอกสมุฏฐานิกรูป ทวิสมุฏฐานิกรูป ติสมุฏฐานิกรูป จตุสมุฏฐานิกรูป ที่เกิดขึ้นก่อน ด้วยอำนาจปัจฉาชาตปัจจัย

จำแนกบท และเนื้อความองค์ธรรม

จำแนกพระบาลีโดยนิททิสิตัพพะ และนิทัสสนาการะนั้น เหมือนกันกับในเหตุปัจจย-นิทเทส

พระบาลีข้อที่ ๑ **ปจฺฉาชาตา** เป็นวิเสสนบทของ **จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา** แสดงให้รู้ถึงจิต เจตสิก ที่เกิดขึ้นภายหลัง ฉะนั้นองค์ธรรมจึงได้แก่ จิต เจตสิก นามขันธ์ ๔ นั้นเอง

จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยธรรม คือนามขันธ์ ๔ ในปัญจโวการภูมิ ได้แก่ จิต ๘๕ เจตสิก ๕๒ (เว้นอรูปวิปากจิต ๔)

ปุเรชาตสฺส เป็นวิเสสนบทของ **อิมสฺส กายสฺส** แสดงให้รู้ถึงเอกชกาย เป็นต้น ที่เกิดขึ้นก่อน ฉะนั้นองค์ธรรมจึงได้แก่ เอกชกาย ทวิชกาย ติชกาย จตุชกาย

อิมสฺส กายสฺส เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบันธรรม คือกัมมชกลาป ๓-๗-๔ ที่เกิดขึ้นในปฏิสนธิกาลที่เป็นเอกชกาย, กัมมชกลาป อุตุชกลาป ที่เกิดขึ้นในระหว่างฐีติขณะและภังคักขณะของปฏิสนธิจิตที่เป็นทวิชกาย, กัมมชกลาป อุตุชกลาป จิตตชกลาป ที่เกิดขึ้นในระหว่างอุปปาทักขณะของปฐมภวังค์ เป็นต้น ก่อนอาหารชรูปเกิดที่เป็นติชกาย, กัมมชกลาป อุตุชกลาป จิตตชกลาป อาหารชกลาป ที่เกิดขึ้นตั้งแต่อาหารภายนอกซึมซาบเข้าไปในร่างกาย เป็นต้น จนถึงจุติจิตที่เป็นจตุชกาย, หรืออีกนัยหนึ่ง องค์ธรรมของ **อิมสฺส กายสฺส** นั้นก็ได้แก่ร่างกายพร้อมด้วยลมหายใจ การเคลื่อนไหวอิริยาบถใหญ่น้อย และวาจาที่เกิดขึ้นในระหว่างปฏิสนธิ เป็นต้น จนถึงตายนั้นเอง

อีกนัยหนึ่ง องค์ธรรมของปัจจัยและปัจจยุปบันในคำว่า **ปจฺฉาชาตา จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา** ที่เป็นกัตตุบท และในคำว่า **ปุเรชาตสฺส อิมสฺส กายสฺส** ที่เป็นสัมปทานบทโดยละเอียดเป็นคู่ๆ มีดังนี้

๑. นามขันธ์ ๔ คือ ปัญจโวการปฐมภวังค์ ๑๕ เป็นปัจฉาชาตปัจจัย เอกชกาย ซึ่งเป็นฐีติปัตตะ ที่เกิดพร้อมกันกับอุปปาทักขณะของปฏิสนธิจิต หรือทวิชกาย (นับเอากัมมปัจจย-อุตุชรูปด้วย) เป็นปัจจยุปบัน

๒. ทุติยภวังค์นามขันธ์ ๔ เป็นปัจจัย ทวิชกาย (หมายเอากัมมชรูป จิตตชรูป) หรือติชกาย (หมายเอากัมมปัจจยอุตุชรูปด้วย) เป็นปัจจยุปบัน

๓. ตติยภวังค์นามขันธ์ ๔ เป็นต้น จนถึงปฐมมโนทวารวิถีนามขันธ์ ๔ เป็นปัจจัย ติชกาย คือกัมมชรูป อุตุชรูป จิตตชรูป ที่เกิดพร้อมกันกับจิตดวงก่อนๆ นับตั้งแต่อุปปาทักขณะของทุติยภวังค์ เป็นต้น เป็นปัจจยุปบัน

๔. มโนทวาราวัชชนะนามขันธ์ ๔ เป็นต้น ที่ในทุติยมโนทวารวิถี เป็นปัจจัย ติชกาย (หมายถึงรูปพรหมกับคัพภเสยยกะ) หรือจตุชกาย (หมายถึงสังเสทชะและโอปปาติกกามบุคคล) ที่เกิดพร้อมกันกับจิตดวงก่อนๆ นับตั้งแต่ภวังคุปัจเฉทะ เป็นต้น ที่เกิดต่อจากปฐมมโนทวารวิถีดับลงแล้ว เป็นปัจจยุปบัน

๕. ปัญจทวาราวัชชนะ ปัญจวิญญาณ สัมปฏิจฉนะนามขันธ์ ๔ เป็นต้น จนถึงชวนะหรือตทารัมมณะนามขันธ์ ๔ เป็นปัจจัย ติชกาย (หมายเอารูปพรหม) จตุชกาย (หมายเอากามบุคคล) ที่เกิดพร้อมกันกับจิตดวงก่อนๆ นับตั้งแต่ **ปัญจโวการภวังคุปัจเฉทะ ๑๕ มโนทวาราวัชชนะ** (คือโวฏฐัพพนะ) เป็นต้น เป็นปัจจยุปบัน

๖. อนาคามิผล หรืออรหัตตผลนามขันธ์ ๔ ที่เกิดขึ้นในขณะที่ออกจากนิโรธสมาบัติ เป็นปัจจัย ทวิชกาย คือกัมมชรูป อุตุชรูป (หมายเอารูปพรหม) ติชกาย คือกัมมชรูป อุตุชรูป อาหารชรูป (หมายเอาพระอนาคามีหรือพระอรหันต์ในกามภูมิ) ที่เกิดก่อน ขณะที่จะออกจากนิโรธสมาบัติ เป็นปัจจยุปบัน

๗. โสดาปัตติผลนามขันธ์ ๔ เป็นปัจจัย ติชกาย หรือจตุชกาย ซึ่งเป็นฐีติปัตตะที่เกิดพร้อมกันกับโสดาปัตติมรรคจิตเป็นปัจจยุปบัน ฯลฯ อรหัตตผลนามขันธ์ ๔ เป็นปัจจัย ติชกาย หรือจตุชกาย ซึ่งเป็นฐีติปัตตะที่เกิดพร้อมกันกับอรหัตตมรรคจิต เป็นปัจจยุปบัน

๘. ผลชวนะ ๔ ที่เกิดหลังๆ เป็นปัจจัย ติชกาย หรือจตุชกาย ซึ่งเป็นฐีติปัตตะที่เกิดพร้อมกันกับผลชวนะ ๔ ชนิดเดียวกันที่เกิดก่อนๆ เป็นปัจจยุปบัน

๙. ติเหตุกปัญจโวการภวังค์ ๙ เป็นปัจจัย ติชกาย หรือจตุชกาย ซึ่งเป็นฐีติปัตตะ ที่เกิดพร้อมกันกับผลชวนะ ๔ ดวงสุดท้ายก่อนที่จะออกจากผลสมาบัติ เป็นปัจจยุปบัน

๑๐. ปัญจโวการภวังค์ ๑๕ อาวัชชนจิต ๒ ปัญจวิญญาณ สัมปฏิจฉนะ สันตีรณะ โวฏฐัพพนะ มรณาสันนชวนะ ๕ ตทารัมมณะ ๒ ดวง ภวังค์ จุติ นามขันธ์ ๔ ในมรณาสันนกาล

เป็นปัจจัย ติชกาย หรือจตุชกาย ซึ่งเป็นฐีติปัตตะที่เกิดพร้อมกันกับจิตดวงที่ ๑๗ ที่นับถอยหลังจากจุติจิตขึ้นไป เป็นปัจจยุปบัน

อีกนัยหนึ่ง ถ้าจุติจิตเกิดต่อจากชวนะแล้ว ปัญจโวการจุติจิต ๑๕ เป็นปัจจัย ติชกาย คือจิตตชะ อาหารชะ อุตุชะ (หมายเอากามบุคคล) ทวิชกาย คือจิตตชะ อุตุชะ (หมายเอารูปบุคคล) ซึ่งเป็นฐีติปัตตะที่เกิดพร้อมกันกับมรณาสันนชวนะดวงที่ ๕ เป็นปัจจยุปบัน

ถ้าจุติจิตเกิดต่อจากชวนภวังค์แล้ว ปัญจโวการจุติจิต ๑๕ เป็นปัจจัย ติชกาย หรือทวิชกาย ซึ่งเป็นฐีติปัตตะที่เกิดพร้อมกันกับปัญจโวการภวังค์ดวงสุดท้าย เป็นปัจจยุปบัน

ถ้าจุติจิตเกิดต่อจากชวนะ ตทารัมมณะ แล้ว กามจุติจิต ๑๐ เป็นปัจจัย ติชกาย ซึ่งเป็นฐีติปัตตะที่เกิดพร้อมกันกับตทารัมมณะดวงที่ ๒ เป็นปัจจยุปบัน

ถ้าจุติจิตเกิดต่อจากตทารัมมณะ ภวังค์ แล้ว กามจุติจิต ๑๐ เป็นปัจจัย ติชกาย ซึ่งเป็นฐีติปัตตะที่เกิดพร้อมกันกับกามภวังค์ดวงสุดท้าย เป็นปัจจยุปบัน

***ปจฺฉาชาตปจฺจเยน** เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัย ๔ คือปัจฉาชาตะ ปัจฉาชาตวิปปยุตตะ ปัจฉาชาตัตถิ ปัจฉาชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนั้น อำนาจของปัจฉาชาตะอย่างเดียวเท่านั้นเป็นพิเศษ

คำอธิบาย

คำว่า **ปุเรชาตสฺส อิมสฺส กายสฺส** นี้ หมายเอารูปที่กำลังตั้งอยู่ที่เป็นฐีติปัตตะ หาใช่รูปที่กำลังเกิดอยู่ที่เป็นอุปปาทักขณะไม่ เพราะจิตเจตสิกที่เป็นตัวปัจฉาชาตปัจจัยนี้ ช่วยอุปการะเฉพาะแต่รูปที่กำลังตั้งอยู่เท่านั้น ไม่มีหน้าที่ที่จะไปช่วยอุปการะให้แก่รูปที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น เพราะรูปเหล่านี้เกิดขึ้นก่อน เนื่องมาจากอำนาจกรรมบ้าง จิตบ้าง อุตุบ้าง อาหารบ้าง ด้วยเหตุนี้ พระพุทธองค์จึงมิได้ทรงแสดงปัจฉาชาตปัจจัยนี้ไว้ในวาระทั้ง ๖ (ฉ วาระ) มี ปฏิจจวาระ สหชาตวาระ เป็นต้น คงแสดงไว้แต่ในปัญหาวาระนี้เท่านั้น ดังที่พระมหาพุทธโฆษาจารย์แสดงไว้ในปัฏฐานอรรถกถาว่า

ปุเรชาตสฺสาติ เตสํ อุปฺปาทโต ปฐมตรํ ชาตสฺส ชาติกฺขณํ อติกฺกมิตฺวา ฐีติปฺปตฺตสฺส.

คำว่า **ปุเรชาตสฺส** นั้น หมายเอารูปที่เกิดก่อนการอุบัติขึ้นแห่งปัจจัยธรรม และมีการก้าวล่วงขณะเกิดแล้วตั้งอยู่

จบ ปัจฉาชาตปัจจยนิทเทส

* * * * * * * * *

---

* การแสดงองค์ธรรมที่เป็นปัจจัย ปัจจยุปบันในปัจฉาชาตปัจจัยนี้ หลักสำคัญยิ่งก็อยู่ที่ความเป็นไปแห่งนามวิถี รูปวิถี นี้เอง ฉะนั้นขอให้นักศึกษาทั้งหลายจงพิจารณาให้ถี่ถ้วนในนามวิถี รูปวิถี ให้จงดี

๑๒. อาเสวนปัจจยนิทเทส

อารัมภบท

ปัจจัยเช่นใด พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้โดยย่อในปัจจยุทเทสว่า **อาเสวนปจฺจโย** ปัจจัยเช่นนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงโดยพิสดารในปัจจยนิทเทสว่า

๑. ปุริมา ปุริมา กุสลา ธมฺมา ปจฺฉิมานํ ปจฺฉิมานํ กุสลานํ ธมฺมานํ อาเสวน-ปจฺจเยน ปจฺจโย.

ฯลฯ

๓. ปุริมา ปุริมา กิริยาพฺยากตา ธมฺมา ปจฺฉิมานํ ปจฺฉิมานํ กิริยาพฺยากตานํ ธมฺมานํ อาเสวนปจฺจเยน ปจฺจโย.

พระบาลี และคำแปล

๑. ปุริมา ปุริมา กุสลา ธมฺมา ปจฺฉิมานํ ปจฺฉิมานํ กุสลานํ ธมฺมานํ อาเสวน-ปจฺจเยน ปจฺจโย.

โลกียกุศลชวนะ ๑๗ ที่เกิดก่อนๆ (เว้นชวนะดวงสุดท้าย) เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่กุศลชวนะ ๒๑ ที่เกิดหลังๆ (เว้นชวนะดวงที่ ๑) ด้วยอำนาจอาเสวนปัจจัย

๒. ปุริมา ปุริมา อกุสลา ธมฺมา ปจฺฉิมานํ ปจฺฉิมานํ อกุสลานํ ธมฺมานํ อาเสวนปจฺจเยน ปจฺจโย

อกุศลชวนะ ๑๒ ที่เกิดก่อนๆ (เว้นชวนะดวงสุดท้าย) เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่อกุศลชวนะ ๑๒ ที่เกิดหลังๆ (เว้นชวนะดวงที่ ๑) ด้วยอำนาจอาเสวนปัจจัย

๓. ปุริมา ปุริมา กิริยาพฺยากตา ธมฺมา ปจฺฉิมานํ ปจฺฉิมานํ กิริยาพฺยากตานํ ธมฺมานํ อาเสวนปจฺจเยน ปจฺจโย.

กิริยาชวนะ ๑๘ ที่เกิดก่อนๆ (เว้นชวนะดวงสุดท้าย) เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่กิริยาชวนะ ๑๘ ที่เกิดหลังๆ (เว้นชวนะดวงที่ ๑) ด้วยอำนาจอาเสวนปัจจัย

จำแนกบท และเนื้อความองค์ธรรม

จำแนกพระบาลีโดยนิททิสิตัพพะและนิทัสสนาการะนั้น เหมือนกันกับในเหตุปัจจย-นิทเทส

พระบาลีข้อที่ ๑ **ปุริมา ปุริมา กุสลา ธมฺมา** เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยธรรม คือโลกียกุศลชวนะ ๑๗ เจตสิกที่ประกอบที่เกิดก่อนๆ (เว้นชวนะดวงสุดท้าย)

ปจฺฉิมานำ ปจฺฉิมานำ กุสลานำ ธมฺมานำ เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบันธรรม คือกุศลชวนะ ๒๑ เจตสิกที่ประกอบที่เกิดหลังๆ (เว้นชวนะดวงที่ ๑)

อีกนัยหนึ่ง แสดงองค์ธรรมเหมือนกันกับอนันตรปัจจยนิทเทสข้อที่ ๑๑

อาเสวนปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัย ๖ คือ อาเสวนะ อนันตระ สมนันตระ อนันตรูปนิสสยะ นัตถิ วิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนั้น อำนาจของอาเสวนะอย่างเดียวเท่านั้นเป็นพิเศษ

พระบาลีข้อที่ ๒ **ปุริมา ปุริมา อกุสลา ธมฺมา** เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยธรรม คืออกุศลชวนะ ๑๒ เจตสิกที่ประกอบที่เกิดก่อนๆ (เว้นชวนะดวงสุดท้าย)

ปจฺฉิมานำ ปจฺฉิมานำ อกุสลานำ ธมฺมานำ เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบัน-ธรรม คืออกุศลชวนะ ๑๒ เจตสิกที่ประกอบที่เกิดหลังๆ (เว้นชวนะดวงที่ ๑)

อาเสวนปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัย ๖ คือ อาเสวนะ อนันตระ สมนันตระ อนันตรูปนิสสยะ นัตถิ วิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนั้น อำนาจของอาเสวนะอย่างเดียวเท่านั้นเป็นพิเศษ

พระบาลีข้อที่ ๓ **ปุริมา ปุริมา กิริยาพฺยากตา ธมฺมา** เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยธรรม คือกิริยาชวนะ ๑๘ เจตสิกที่ประกอบที่เกิดก่อนๆ (เว้นชวนะดวงสุดท้าย)

ปจฺฉิมานำ ปจฺฉิมานำ กิริยาพฺยากตานำ ธมฺมานำ เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบันธรรม คือกิริยาชวนะ ๑๘ เจตสิกที่ประกอบที่เกิดหลังๆ (เว้นชวนะดวงที่ ๑)

อีกนัยหนึ่ง องค์ธรรมของกัตตุบท ได้แก่

๑. หสิตุปปาท หรือ มหากิริยาชวนะดวงที่ ๑ ที่ทำการช่วยอุปการะแก่หสิตุปปาท หรือ มหากิริยาชวนะดวงที่ ๒

ฯลฯ

๖. หสิตุปปาท หรือ มหากิริยาชวนะดวงที่ ๖ ที่ทำการช่วยอุปการะแก่หสิตุปปาท หรือ มหากิริยาชวนะดวงที่ ๗

๗. มหากิริยาชวนะคู่ที่ ๑ ขณะที่ทำหน้าที่โคตรภู ที่ทำการช่วยอุปการะแก่มหัคคต-กิริยาโสมนัสส ๔

๘. มหากิริยาชวนะคู่ที่ ๓ ขณะที่ทำหน้าที่โคตรภู ที่ทำการช่วยอุปการะแก่มหัคคต-กิริยาอุเบกขา ๕

๙. มหัคคตกิริยาชวนะ ๙ ที่เกิดก่อนๆ ที่ทำการช่วยอุปการะแก่มหัคคตกิริยาชวนะ ๙ ที่เกิดขึ้นหลังๆ ในสมาปัชชนวิถี

องค์ธรรมของสัมปทานบท ได้แก่ หสิตุปปาทหรือมหากิริยาชวนะดวงที่ ๒ เป็นต้น และมหัคคตกิริยาชวนะ ๙

อาเสวนปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัย ๖ คือ อาเสวนะ อนันตระ สมนันตระ อนันตรูปนิสสยะ นัตถิ วิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนั้น อำนาจของอาเสวนะอย่างเดียวเท่านั้นเป็นพิเศษ

คำอธิบาย

ธรรมที่เป็นอาเสวนปัจจัยนั้น ว่าโดยจิตแล้ว อกุศลจิตตุปบาททั้งหมด โลกียกุศลจิต-ตุปบาททั้งหมด กิริยาจิตตุปบาทที่ทำหน้าที่ชวนะทั้งหมด เป็นปัจจัย แต่เมื่อจะว่าโดยการเกิดขึ้นสืบต่อแห่งชวนะแล้ว ก็จะต้องยกเว้นชวนะดวงสุดท้าย

ในด้านอาเสวนปัจจยุปบันว่าโดยจิต อกุศลจิตตุปบาททั้งหมด โลกียะ และโลกุตตร-กุศลจิตตุปบาททั้งหมด กิริยาจิตตุปบาทที่ทำหน้าที่ชวนะทั้งหมดเป็นปัจจยุปบัน แต่เมื่อจะว่าโดยการเกิดขึ้นสืบต่อแห่งชวนะแล้ว ก็จะต้องยกเว้นชวนะดวงที่ ๑

อนึ่ง ในการที่มรรคจิตเป็นอาเสวนปัจจัยไม่ได้นั้น ก็เพราะว่าการเกิดขึ้นครั้งเดียว ฉะนั้นจึงเป็นได้แต่อาเสวนปัจจยุปบัน ส่วนผลจิตที่เป็นปัจจัยและปัจจยุปบันไม่ได้ทั้ง ๒ อย่างนั้น ก็เพราะจิตเหล่านี้มีสภาพเป็นวิบาก มิใช่มีสภาพเป็นกุศล อกุศล กิริยา

แต่วิสุทธิมรรคมหาฎีกา แสดงโดยอัตตโนมติว่า มรรคจิต ผลจิต ก็เป็นอาเสวนปัจจัย ปัจจยุปบันได้ พร้อมกับยกเหตุผลขึ้นมาอ้าง ซึ่งไม่ตรงกับสภาวะ คือความเป็นจริง ที่ถูกที่จริงแล้วก็ต้องเป็นไปตามพระบาลีและอรรถกถาดังที่ได้แสดงมาแล้ว ณ ข้างต้นนี้เท่านั้น

ต่อไปนี้จะได้นำปัฏฐานอรรถกถาที่แสดงถึงเหตุ-ผล ระหว่าง กุศล อกุศล กับ วิบาก กิริยา เป็นอาเสวนปัจจัย ปัจจยุปบัน ไม่ได้ และวิปากจิตซึ่งกันและกันก็เป็นอาเสวนปัจจัย ปัจจยุปบัน ไม่ได้

๑. ภินฺนชาติกา หิ ภินฺนชาติกานํ อรูปธมฺมานํ อาเสวนคฺเนน ปคฺคหพลวภาวํ สาธยมานา อตฺตโน กุสลาทิภาวสงฺขาตํ กตึ คาหาเปตุ๋ น สกฺโกนฺติ.

จริงอยู่ ธรรมที่มีชาติต่างกันคือระหว่างกุศล อกุศล กับ วิบาก กิริยา เหล่านี้ จะทำให้นามธรรมที่มีชาติต่างกันให้สำเร็จเข้าถึงการมีกำลัง การชำนาญ ในการรับอารมณ์ด้วยอำนาจอาเสวนปัจจัย แล้วให้กลับมาถือเอาโดยความเป็นชาติของตน คือเป็นกุศล อกุศล ไม่ได้ ฉะนั้นจึงไม่ทรงแสดง กุศล อกุศล เป็นอาเสวนปัจจัยให้แก่ วิบาก กิริยา

๒. อถ วิปากาพฺยากตํ กสฺมา น คหิตนฺติ ? อาเสวนาภาเวน วิปากํ หิ กมฺมวเสน วิปากภาวปฺปตฺตํ กมฺมปรินามิตํ หุตฺวา วตฺตติ นิรุสฺสาหํ ทุพฺพลนฺติ อาเสวนคฺเนน

อตฺตโน สภาวํ คาหาเปตฺวา ปริภาเวตฺวา เนว อญฺญํ วิปากํ อุปฺปาเทตุ๎ สกฺโกติ น ปุริมวิปากนฺภาวํ คเหตฺวา อุปฺปชฺชิตุ๎ติ กมฺมเวคุกฺขิตฺ ปน ปติตฺวิย หุตฺวา อุปฺปชฺชตีติ สพฺพถาปี วิปาเก อาเสวนํ นตฺถีติ อาเสวนาภาเวน วิปากํ น คหิตฺ.

ถ้าถามว่า เพราะเหตุใดไม่ถือเอาวิบากเป็นอาเสวนปัจจัย ? แก้ว่าเพราะไม่มีสภาพเป็นอาเสวนะ คือการเสพอารมณ์บ่อยๆ

อธิบายว่า สภาพที่เป็นวิบากที่เข้าถึงความเป็นวิบากได้นั้น ก็เนื่องด้วยอำนาจกรรม กรรมเป็นผู้ทำให้สุกแล้วเกิดขึ้นเป็นไปอยู่ ไม่มีอุตสาหวิริยะ ทั้งมีกำลังอ่อนในการรับอารมณ์ ฉะนั้นวิบากนี้จะทำให้วิบากอื่นๆ ด้วยกันเกิดขึ้นให้ถือเอาสภาพของตน แล้วมีกำลังด้วยอำนาจการเสพอารมณ์บ่อยๆ มิอาจที่จะทำดังนี้ได้ และวิบากที่เกิดหลังๆ จะถือเอาอานุภาพ วิบากที่เกิดก่อนๆ ก็มิอาจที่จะทำได้เหมือนกัน อันที่จริงวิบากนี้คล้ายกับตกลงมาด้วยกำลังแรงของกรรมเป็นผู้โยนทิ้งแล้วเกิดขึ้นอยู่ เพราะเหตุนั้นในวิปากชาติจึงไม่มีสภาพเป็นอาเสวนะแม้ประการใดทั้งหมด เพราะเหตุที่ไม่มีสภาพเป็นอาเสวนะ พระพุทธองค์จึงไม่ทรงแสดงวิบากในอาเสวนปัจจัย.

จบ อาเสวนปัจจยนิทเทส

* * * * * * * * *

๑๓. กัมมปัจจยนิทเทส

อารัมภบท

ปัจจัยเช่นใด พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้โดยย่อในปัจจยุทเทสว่า **กมฺมปจฺจโย** ปัจจัยเช่นนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงโดยพิสดารในปัจจยนิทเทสว่า

๑. กุสลากุสลํ กมฺมํ วิปากานํ ขนฺธานํ กฏตฺตา จ รูปานํ กมฺมปจฺจเยน ปจฺจโย.

๒. เจตนา สมฺปยุตฺตกานํ ธมฺมานํ ตํสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานํ กมฺมปจฺจเยน ปจฺจโย.

พระบาลี และคำแปล

๑. กุสลากุสลํ กมฺมํ วิปากานํ ขนฺธานํ กฏตฺตา จ รูปานํ กมฺมปจฺจเยน ปจฺจโย.

กุศล อกุศลกรรม คือ กุศล อกุศลนานักขณิกเจตนา เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่วิบากนามขันธ์ ๔ และปฏิสนธิกัมมชรูป ปวัตติกัมมชรูป อสัญญูสัตตกัมมชรูป ด้วยอำนาจนานักขณิกกัมมปัจจัย

๒. เจตนา สมฺปยุตฺตกานํ ธมฺมานํ ตํสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานํ กมฺมปจฺจเยน ปจฺจโย.

เจตนาเจตสิก ๘๙ เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะ แก่จิต ๘๙ เจตสิก ๕๑ ที่ประกอบกับตน และ **ตังสมุฏฐานิกรูป** คือจิตตชรูป ปฏิสนธิกัมมชรูป ด้วยอำนาจสหชาตกัมมปัจจัย

จำแนกบท และเนื้อความองค์ธรรม

จำแนกพระบาลีโดยนิททิสิตัพพะ และนิทัสสนาการะนั้น เหมือนกันกับในเหตุปัจจย-นิทเทส

พระบาลีข้อที่ ๑ **กุสลากุสลํ กมฺมํ** เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยธรรม คือกุศลเจตนา ๒๑ อกุศลเจตนา ๑๒ ที่เกิดขึ้นมีขณะต่างกันกับปัจจยุปบันธรรม คือเป็นอดีต

วิปากานํ ขนฺธานํ กฏตฺตา จ รูปานํ เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบันธรรม คือวิปากจิต ๓๖ นามขันธ์ ๔ ปฏิสนธิกัมมชรูป ปวัตติกัมมชรูป อสัญญูสัตตกัมมชรูป

หรืออีกนัยหนึ่ง องค์ธรรมของกัตตุบท ได้แก่

๑. อกุศลนานักขณิกเจตนา ๑๒ เป็นปัจจัย องค์ธรรมของสัมปทานบท ได้แก่ อกุศลวิปากจิต ๗ นามขันธ์ ๔ อปายปฏิสนธิกัมมชรูป ปวัตติอนิฏฐกัมมชรูป เป็นปัจจยุปบัน

๒. ติเหตุกอุกกัฏฐมหากุศลนานักขณิกเจตนา ๔ เป็นปัจจัย อเหตุกกุศลวิปากจิต ๘ มหาวิปากจิต ๘ นามขันธ์ ๔ กามสุคติปฏิสนธิกัมมชรูป ปวัตติอิฏฐกัมมชรูป เป็นปัจจยุปบัน

๓. ติเหตุกโอมกะ และทวิเหตุกอุกกัฏฐมหากุศลนานักขณิกเจตนา ๘ เป็นปัจจัย อเหตุกกุศลวิปากจิต ๘ มหาวิบากญาณวิปปยุตตจิต ๔ นามขันธ์ ๔ กามสุคติปฏิสนธิกัมมชรูป ปวัตติอิฏฐกัมมชรูป เป็นปัจจยุปบัน

๔. ทวิเหตุกโอมกมหากุศลนานักขณิกเจตนา ๔ เป็นปัจจัย อเหตุกกุศลวิปากจิต ๘ นามขันธ์ ๔ กามสุคติอเหตุกปฏิสนธิกัมมชรูป ปวัตติอิฏฐกัมมชรูป เป็นปัจจยุปบัน

๕. รูปปฐมฌานกุศลนานักขณิกเจตนา ๑ เป็นปัจจัย ปฐมฌานวิบากนามขันธ์ ๔ ปฐมฌานภูมิปฏิสนธิกัมมชรูป ปวัตติอิฏฐกัมมชรูป เป็นปัจจยุปบัน

๖. รูปทุติยฌาน และตติยฌานกุศลนานักขณิกเจตนา ๒ เป็นปัจจัย ทุติยฌานวิบาก ตติยวิบากนามขันธ์ ๔ ทุติยฌานภูมิปฏิสนธิกัมมชรูป ปวัตติอิฏฐกัมมชรูป เป็นปัจจยุปบัน

๗. รูปจตุตถฌานกุศลนานักขณิกเจตนา ๑ เป็นปัจจัย จตุตถฌานวิบากนามขันธ์ ๔ ตติยฌานภูมิปฏิสนธิกัมมชรูป ปวัตติอิฏฐกัมมชรูป เป็นปัจจยุปบัน

๘. รูปปัญจมฌานกุศลนานักขณิกเจตนา ๑ เป็นปัจจัย ปัญจมฌานวิบากนามขันธ์ ๔ จตุตถฌานภูมิปฏิสนธิกัมมชรูป ปวัตติอิฏฐกัมมชรูป อสัญญสัตตกัมมชรูป เป็นปัจจยุปบัน

๙. อากาสานัญจายตนฌานกุศลนานักขณิกเจตนา ๑ เป็นปัจจัย อากาสานัญจายตน-ฌานวิบากนามขันธ์ ๔ เป็นปัจจยุปบัน

ฯลฯ

๑๒. เนวสัญญานาสัญญายตนฌานกุศลนานักขณิกเจตนา ๑ เป็นปัจจัย เนวสัญญานา-สัญญายตนฌานวิบากนามขันธ์ ๔ เป็นปัจจยุปบัน

๑๓. โสดาปัตติมรรคนานักขณิกเจตนา ๑ เป็นปัจจัย โสดาปัตติผลนามขันธ์ ๔ เป็นปัจจยุปบัน

ฯลฯ

๑๖. อรหัตตมรรคนานักขณิกเจตนา ๑ เป็นปัจจัย อรหัตตผลนามขันธ์ ๔ เป็นปัจจยุปบัน

กมฺมปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัย ๗ คือนานักขณิกกัมมะ อนันตระ สมนันตระ อนันตรูปนิสสยะ ปกตูปนิสสยะ นัตถิ วิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันตามสมควรนี้ อำนาจของนานักขณิกกัมมะอย่างเดียวเท่านั้นเป็นพิเศษ

กัมมปกิณณกฆฏนา ๒

๑. ถ้าระหว่างกุศล อกุศลพลวเจตนา ๓๓ เป็นปัจจัย วิปากจิต ๓๖ เจตสิก ๓๘ เป็นปัจจยุปบันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๒ อย่างคือ นานักขณิกกัมมะ ปกตูปนิสสยะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ อำนาจของนานักขณิกกัมมะอย่างเดียวเท่านั้นเป็นพิเศษ

๒. ถ้าระหว่างมรรคเจตนา* ๔ เป็นปัจจัย มัคคานันตรผลเป็นปัจจยุปบันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๗ อย่างคือ นานักขณิกกัมมะ อนันตระ สมนันตระ อนันตรูปนิสสยะ ปกตูปนิสสยะ นัตถิวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ อำนาจของนานักขณิกกัมมะอย่างเดียวเท่านั้นเป็นพิเศษ

พระบาลีข้อที่ ๒ **เจตนา** เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยธรรมคือ เจตนาเจตสิก ๘๙

สมฺปยุตฺตกานำ ธมฺมานำ ตำสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานำ เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบันธรรม คือจิต ๘๙ เจตสิก ๕๑ ที่ประกอบ จิตตชรูป ปฏิสนธิกัมมชรูป

กมฺมปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัย ๑๐ คือ สหชาตกัมมะ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ นามอาหาระ สัมปยุตตะ สหชาตวิปปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันตามสมควรนี้ อำนาจของสหชาตกัมมะอย่างเดียวเท่านั้นเป็นพิเศษ

สหชาตกัมมฆฏนา ๕ อวิปากฆฏนา ๔

๑. ถ้าในระหว่างเจตนา ๘๙ เป็นปัจจัย นามขันธ์ ๔ ที่ประกอบจิตตชรูป ปฏิสนธิ-กัมมชรูป เป็นปัจจยุปบันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๖ คือ สหชาตกัมมะ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ นามอาหาระ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ อำนาจของสหชาตกัมมะอย่างเดียวเท่านั้นเป็นพิเศษ

๒. ถ้าในระหว่างเจตนา ๘๙ เป็นปัจจัย นามขันธ์ ๔ ที่ประกอบและปฏิสนธิหทัยวัตถุเป็นปัจจยุปบันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๗ คือ สหชาตกัมมะ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ นามอาหาระ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ อำนาจของสหชาตกัมมะอย่างเดียวเท่านั้นเป็นพิเศษ

---

* มรรคเจตนาเป็นปัจจัยแก่มัคคานันตรผล ที่ได้อำนาจปัจจัย ๗ นั้น การที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะอาจารย์พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ ได้แบ่งปกตูปนิสสยนานักขณิกกัมมปัจจัย ซึ่งเป็นปัจจัยในกลุ่มอนันตรชาตินั้นออกเป็น ๒ ปัจจัยคือ ปกตูปนิสสยปัจจัย และนานักขณิก-กัมมปัจจัย แต่ถ้าไม่แบ่งปัจจัยนี้ออกเป็น ๒ ปัจจัยแล้ว ก็คงได้อำนาจปัจจัยสงเคราะห์ ๖ ปัจจัย

๓. ถ้าในระหว่างเจตนา ๘๕ เป็นปัจจัย นามขันธ์ ๔ ที่ประกอบเป็นปัจจยุปบันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๘ คือ สหชาตกัมมะ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ นามอาหาระ สัมปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ

๔. ถ้าในระหว่างเจตนา ๗๕ (เว้นทวิปัญจวิญญาณจิต ๑๐ อรูปวิปากจิต ๔) เป็นปัจจัย จิตตชรูป ปฏิสนธิกัมมชรูป เป็นปัจจยุปบันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๗ คือ สหชาตกัมมะ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ นามอาหาระ สหชาตวิปปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ

สวิปากฆฏนา ๕

๕. ถ้าในระหว่างเจตนาที่อยู่ในวิปากจิต ๓๖ เป็นปัจจัย นามขันธ์ ๔ ที่ประกอบ จิตตชรูป ปฏิสนธิกัมมชรูป เป็นปัจจยุปบันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๗ คือ สหชาตกัมมะ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ นามอาหาระ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ อำนาจของสหชาตกัมมะอย่างเดียวเท่านั้นเป็นพิเศษ

๖. ถ้าในระหว่างเจตนาที่อยู่ในวิปากจิต ๓๖ เป็นปัจจัย นามขันธ์ ๔ ที่ประกอบและหทัยวัตถุ เป็นปัจจยุปบันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๘ คือ สหชาตกัมมะ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ นามอาหาระ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ

๗. ถ้าในระหว่างเจตนาที่อยู่ในวิปากจิต ๓๖ เป็นปัจจัย นามขันธ์ ๔ ที่ประกอบเป็นปัจจยุปบันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๙ คือ สหชาตกัมมะ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ นามอาหาระ สัมปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ

๘. ถ้าในระหว่างเจตนาที่อยู่ในวิปากจิต ๒๒ เป็นปัจจัย จิตตชรูป ปฏิสนธิกัมมชรูป เป็นปัจจยุปบันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๘ คือ สหชาตกัมมะ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ นามอาหาระ สหชาตวิปปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ

๙. ถ้าในระหว่างเจตนาที่อยู่ในปัญจโวการปฏิสนธิจิต ๑๕ เป็นปัจจัย ปฏิสนธิหทัยวัตถุ เป็นปัจจยุปบันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๙ คือ สหชาตกัมมะ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ นามอาหาระ สหชาตวิปปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ

คำอธิบาย

ในกัมมปัจจัยนี้ ในนานักขณิกกัมมะ ธรรมที่เป็นปัจจัยเป็นอดีต ธรรมที่เป็นปัจจยุปบันเป็นปัจจุบัน คือกำลังเป็นไปอยู่ ส่วนในสหชาตกัมมะ ธรรมที่เป็นปัจจัยก็ดี ธรรมที่เป็นปัจจยุปบันก็ดี เป็นไปในจิตตุปบาทดวงเดียวกัน

จบ กัมมปัจจยนิทเทส

* * * * * * * * *

๑๔. วิปากปัจจยนิทเทส

อารัมภบท

ปัจจัยเช่นใด พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้โดยย่อในปัจจยุทเทสว่า **วิปากปจฺจโย** ปัจจัยเช่นนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงโดยพิสดารในปัจจยนิทเทสว่า

วิปากา จตฺตาโร ขนฺธา อรูปิโน อญฺญมญฺญํ วิปากปจฺจเยน ปจฺจโย.

พระบาลี และคำแปล

วิปากา จตฺตาโร ขนฺธา อรูปิโน อญฺญมญฺญํ วิปากปจฺจเยน ปจฺจโย.

นามขันธ์ ๔ ที่เป็นวิบาก เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะซึ่งกันและกัน หรือแก่กันและกัน ด้วยอำนาจวิปากปัจจัย

จำแนกบท และเนื้อความองค์ธรรม

จำแนกพระบาลีโดยนิททิสิตัพพะและนิทัสสนาการะนั้น เหมือนกันกับในเหตุปัจจย-นิทเทส

พระบาลีข้อที่ ๑ **วิปากา จตฺตาโร ขนฺธา อรูปิโน** เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยธรรม คือวิบากนามขันธ์ ๑ หรือ ๓ หรือ ๒ ซึ่งได้แก่ วิปากจิต ๓๖ เจตสิก ๓๘

อญฺญมญฺญํ อญฺญมญฺญสฺส เป็นกัมมบทหรือสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบัน-ธรรม คือวิบากนามขันธ์ ๓ หรือ ๑ หรือ ๒ คือ วิปากจิต ๓๖ เจตสิก ๓๘

แสดงความปรากฏชัดของวิบากนามขันธ์ ๔ นี้ เช่น ในขณะนาม-รูปทั้งสองปรากฏเป็นมด ปลวก สุนัข มนุษย์ เทวดา พรหมอยู่ เห็นดี ได้ยินดี หรือเห็นไม่ดี ได้ยินไม่ดี ตามวิถีที่ได้เรียนมาแล้วนั้น นี้เป็นความปรากฏชัดของวิบากนามขันธ์ ๔ คำว่าวิปากฯ นี้ว่าโดยคำพูดก็เหมือนกัน แต่สภาวะปรากฏขึ้นไม่เหมือนกัน เช่น มีคนสองคนไปขุดดินอยู่ คนหนึ่งขุดไปพบทองคำ แต่คนหนึ่งขุดไปพบหิน นี้เรียกว่าได้รับผลด้วยกันทั้งคู่ แต่ฝ่ายดีคือเห็นทองคำ สำหรับเรื่องทองคำ สันตีรณะพิจารณาทองคำเป็นสภาวะฝ่ายดีปรากฏขึ้น แต่ขณะกำลังขุดดินอยู่นั้น ว่าโดยโผฏฐัพพารมณ์ก็เหมือนกันทั้งสองคนคือ แข็ง แต่เมื่อผลปรากฏขึ้นแตกต่างกัน โดยฝ่ายได้ทองคำเป็นโสมนัสสันตีรณะ และฝ่ายได้แผ่นหินนั้นเป็นอุเบกขาสันตีรณะ

วิบากนามขันธ์ ๔ นั้น ถ้าพูดว่าวิปากจิต ๓๖ เจตสิก ๓๘ ก็เข้าใจแล้ว แต่ต้องการทราบว่า วิบากนามขันธ์ ๔ นั้นไปปรากฏที่ไหน ขอให้อธิบายให้ชัดแจ้ง วิบากนามขันธ์ ๔ นี้จะปรากฏชัดในวิถี ตามที่ขีดไว้ข้างใต้นี้ คือ ตี-น-ท-ป-จ-สำ-ณ-วุ-ชวนะ ๗ ครั้ง-ต-ต-ก วิบากนามขันธ์ ๔ ปรากฏเช่นนี้

ในตอนแรกนี้ พระองค์ทรงแสดงปัจจยุปบันธรรมยังไม่หมด ฉะนั้นถ้าไปสอนเขาว่า อกุศลจิต ๑๒ มหากุศลจิต ๘ เช่นนี้แล้ว ก็ต้องเข้าใจว่าสอนยังไม่หมด ถ้าถูกถามว่าทำไมไม่สอนให้หมด ก็ต้องตอบว่า แม้พระองค์ก็ยังทรงแสดงธรรมมีหลายนัย นัยนี้เรียกว่า นัยที่ยังมีเนื้อความเหลืออยู่ (สาวเสสนัย) เช่น ทรงแสดงว่า

วิปากา จตฺตาโร ขนฺธา อรูปิโน อญฺญมญฺญํ วิปากปจฺจเยน ปจฺจโย.

ดังนี้นั้น เป็นการแสดงธรรมที่ยังมีเนื้อความเหลืออยู่ ทรงแสดงปัจจยุปบัน ธรรมที่เป็นนามฝ่ายเดียว หาได้แสดงถึงรูป มีจิตตชรูป ปฏิสนธิกัมมชรูป เข้าด้วยในตอนแรกนี้แต่อย่างใดไม่

วิปากปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัย ๗ คือวิปากะ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ สัมปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ อำนาจของวิปากะอย่างเดียวเท่านั้นเป็นพิเศษ

คำอธิบาย

ในวิปากปัจจยนิทเทสนี้ ธรรมที่เป็นปัจจยุปบันมีแต่นามอย่างเดียว ซึ่งความจริงแล้ว จิตตชรูป ปฏิสนธิกัมมชรูป ก็เป็นปัจจยุปบันได้ ดังที่ปรากฏอยู่ในปัญหาวาระว่า

วิปากาพฺยากโต เอโก ขนฺโธ ติณฺณนฺนํ ขนฺธานํ จิตฺตสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานํ วิปากปจฺจเยน ปจฺจโย.

ปฏิสนฺธิกฺขเณ วิปากาพฺยากโต เอโก ขนฺโธ ติณฺณนฺนํ ขนฺธานํ กฏตฺตา จ รูปานํ วิปากปจฺจเยน ปจฺจโย.

แต่ก็มิได้ทรงแสดงไว้ใน วิปากปัจจยนิทเทส นั้น ก็เพราะว่าเป็นการแสดงโดยสาวเสสนัย คือเทสนานัยที่ยังมีเนื้อความเหลืออยู่

จบ วิปากปัจจยนิทเทส

* * * * * * * * *

๑๕. อาหารปัจจยนิทเทส

อารัมภบท

ปัจจัยเช่นใด พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้โดยย่อในปัจจยุทเทสว่า **อาหารปจฺจโย** ปัจจัยเช่นนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงโดยพิสดารในปัจจยนิทเทสว่า

๑. กพฬีกาโร อาหาโร อิมสฺส กายสฺส อาหารปจฺจเยน ปจฺจโย.

๒. อรูปีโน อาหารา สมฺปยุตฺตกานํ ธมฺมานํ ตสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานํ อาหารปจฺจเยน ปจฺจโย.

พระบาลี และคำแปล

๑. กพฬีกาโร อาหาโร อิมสฺส กายสฺส อาหารปจฺจเยน ปจฺจโย.

อาหารที่คล้ายกับปั้นให้เป็นคำๆ หรืออาหารที่กระทำเป็นของกิน เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่ร่างกายที่มี กรรม จิต อุตุ อาหาร เป็นสมุฏฐาน ซึ่งตั้งอยู่ในกลาปอันเดียวกันและตั้งอยู่ในกลาปอื่นๆ ด้วยอำนาจรูปอาหารปัจจัย

๒. อรูปีโน อาหารา สมฺปยุตฺตกานํ ธมฺมานํ ตสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานํ อาหารปจฺจเยน ปจฺจโย.

นามอาหาร ๓ คือ ผัสสะ เจตนา วิญญาณ เหล่านี้เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่จิต ๘๙ เจตสิก ๕๒ ที่ประกอบและจิตตชรูป ปฏิสนธิกัมมชรูป ที่มีนามอาหาร ๓ และสัมปยุตตธรรมเป็นสมุฏฐาน ด้วยอำนาจนามอาหารปัจจัย

จำแนกบท และเนื้อความองค์ธรรม

จำแนกพระบาลีโดยนิททิสิตัพพะ และนิทัสสนาการะนั้น เหมือนกันกับในเหตุปัจจย-นิทเทส

พระบาลีข้อที่ ๑ **กพฬีกาโร อาหาโร** เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยธรรมคือ จตุสมุฏฐานิกโอชา ได้แก่ โอชาที่เกิดจาก กรรม จิต อุตุ อาหาร และอุตุชโอชาที่เป็นพหิทธะ (คือโอชาที่อยู่ในอาหารต่างๆ)

อิมสฺส กายสฺส เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบันธรรมคือ จตุสมุฏฐานิกรูป ได้แก่ รูปกาย

อีกนัยหนึ่ง ก. องค์ธรรมของกัตตุบท ได้แก่ โอชา ที่อยู่ในจักขุทสกกลาป เป็นปัจจัย องค์ธรรมของสัมปทานบท ได้แก่ รูปที่เหลือ ๙ ใน จักขุทสกกลาป และรูปกลาป อื่นๆ มี กัมมชกลาปที่เหลือ ๗ จิตตชกลาป ๘ อุตุชกลาป ๔ อาหารชกลาป ๒ เป็นปัจจยุปบัน

ข. องค์ธรรมของกัตตุบท ได้แก่ โอชา ที่อยู่ในจักขุทสกกลาป เป็นต้น จนถึง ชีวิตนวกกลาป และโอชาที่อยู่ในจิตตชกลาป ๘ อุตุชกลาป ๔ อาหารชกลาป ๒ เป็นปัจจัย องค์ธรรมของสัมปทานบท ได้แก่ รูปที่เหลือในกลาปอันเดียวกัน และรูปกลาปอื่นๆ เป็น ปัจจยุปบัน

อาหารปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัย ๓ คือ รูปอาหาระ อาหารัตถิ อาหารอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนั้น อำนาจของรูปอาหาระอย่างเดียวเท่านั้น เป็นพิเศษ

พระบาลีข้อที่ ๒ **อรูปิโน อาหารา** เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยธรรม คือนามอาหาร ๓ ได้แก่ ผัสสะ ๘๙ เจตนา ๘๙ วิญญาณ ๘๙

สมฺปยุตฺตกานำ ธมฺมานำ ตำสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานำ เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึง ปัจจยุปบันธรรม คือ จิต ๘๙ เจตสิก ๕๒ จิตตชรูป ปฏิสนธิกัมมชรูป

อาหารปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัย ๑๒ คือ นามอาหาระ สหชาตาธิปติ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ สหชาตกัมมะ วิปากะ สหชาตินทริยะ สัมปยุตตะ สหชาตวิปปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน ตามสมควรนั้น อำนาจของนามอาหาระอย่างเดียวเท่านั้นเป็นพิเศษ

นามอาหารฆฏนา ๓๓

๑. สามัญญฆฏนา ๙ อวิปากฆฏนา ๔

๑. ถ้าในระหว่างนามอาหาร ๓ คือ ผัสสะ เจตนา วิญญาณ เป็นปัจจัย สัมปยุตตขันธ์ จิตตชรูป ปฏิสนธิกัมมชรูป เป็นปัจจยุปบันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๕ อย่างคือ นามอาหาระ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ อำนาจของนามอาหาระอย่างเดียวเท่านั้นเป็นพิเศษ

๒. ถ้าในระหว่างนามอาหาร ๓ เป็นปัจจัย สัมปยุตตขันธ์ ปฏิสนธิหทัยวัตถุรูป เป็น ปัจจยุปบันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๖ อย่างคือ นามอาหาระ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ ฯลฯ

๓. ถ้าในระหว่างนามอาหาร ๓ เป็นปัจจัย สัมปยุตตขันธ์ เป็นปัจจยุปบันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๗ อย่างคือ นามอาหาระ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ สัมปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ ฯลฯ

๔. ถ้าในระหว่างนามอาหาร ๓ เป็นปัจจัย จิตตชรูป ปฏิสนธิกัมมชรูป เป็นปัจจยุปบันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๖ อย่างคือ นามอาหาระ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ สหชาตวิปปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ ฯลฯ

สวิปากฆฏนา ๕

๕. ถ้าในระหว่างนามอาหาร ๓ ที่อยู่ในวิบากเป็นปัจจัย สัมปยุตตขันธ์ จิตตชรูป ปฏิสนธิกัมมชรูป เป็นปัจจยุปบันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๖ อย่างคือ นามอาหารระ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ ฯลฯ

๖. ถ้าในระหว่างนามอาหาร ๓ ที่อยู่ในวิบากเป็นปัจจัย สัมปยุตตขันธ์ ปฏิสนธิหทัย-วัตถุรูป เป็นปัจจยุบันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๗ อย่างคือ นามอาหาระ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ ฯลฯ

๗. ถ้าในระหว่างนามอาหาร ๓ ที่อยู่ในวิบากเป็นปัจจัย สัมปยุตตขันธ์ เป็นปัจจยุปบันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๘ อย่างคือ นามอาหาระ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ สัมปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ ฯลฯ

๘. ถ้าในระหว่างนามอาหาร ๓ ที่อยู่ในวิบากเป็นปัจจัย จิตตชรูป ปฏิสนธิกัมมชรูป เป็นปัจจยุปบันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๗ อย่างคือ นามอาหาระ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ สหชาตวิปปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ ฯลฯ

๙. ถ้าในระหว่างนามอาหาร ๓ ที่อยู่ในปัญจโวการปฏิสนธิจิตเป็นปัจจัย ปฏิสนธิ-หทัยวัตถุเป็นปัจจยุปบันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๘ อย่างคือ นามอาหาระ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ สหชาตวิปปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ ฯลฯ

๒. สกัมมฆฏนา ๙ อวิปากฆฏนา ๔

๑๐. ถ้าในระหว่างเจตนาหารเป็นปัจจัย สัมปยุตตขันธ์ จิตตชรูป ปฏิสนธิกัมมชรูป เป็นปัจจยุปบันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๖ อย่างคือ นามอาหาระ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ สหชาตกัมมะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ ฯลฯ

๑๑. ถ้าในระหว่างเจตนาหารเป็นปัจจัย สัมปยุตตขันธ์ ปฏิสนธิหทัยวัตถุรูป เป็นปัจจยุปบันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๗ อย่างคือ นามอาหาระ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ สหชาตกัมมะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ ฯลฯ

๑๒. ถ้าในระหว่างเจตนาหารเป็นปัจจัย สัมปยุตตขันธ์เป็นปัจจยุปบันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๘ อย่างคือ นามอาหาระ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ สหชาตกัมมะ สัมปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ ฯลฯ

๑๓. ถ้าในระหว่างเจตนาหารเป็นปัจจัย จิตตชรูป ปฏิสนธิกัมมชรูป เป็นปัจจยุปบันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๗ อย่างคือ นามอาหาระ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ สหชาตกัมมะ สหชาต-วิปปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ ฯลฯ

สวิปากฆฏนา ๕

๑๔. ถ้าในระหว่างเจตนาหารในวิบากเป็นปัจจัย สัมปยุตตขันธ์ จิตตชรูป ปฏิสนธิ-กัมมชรูป เป็นปัจจยุปบันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๗ อย่างคือ นามอาหาระ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ สหชาตกัมมะ วิปากะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ ฯลฯ

๑๕. ถ้าในระหว่างเจตนาหารในวิบากเป็นปัจจัย สัมปยุตตขันธ์ ปฏิสนธิหทัยวัตถุรูป เป็นปัจจยุปบันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๘ อย่างคือ นามอาหาระ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ สหชาตกัมมะ วิปากะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ ฯลฯ

๑๖. ถ้าในระหว่างเจตนาหารในวิบากเป็นปัจจัย สัมปยุตตขันธ์ เป็นปัจจยุปบันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๙ อย่างคือ นามอาหาระ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ สหชาตกัมมะ วิปากะ สัมปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ ฯลฯ

๑๗. ถ้าในระหว่างเจตนาหารในวิบากเป็นปัจจัย จิตตชรูป ปฏิสนธิกัมมชรูป เป็นปัจจยุปบันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๘ อย่างคือ นามอาหาระ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ สหชาตกัมมะ วิปากะ สหชาตวิปปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ ฯลฯ

๑๘. ถ้าในระหว่างเจตนาหาร ที่อยู่ในปัญจโวการปฏิสนธิจิตเป็นปัจจัย ปฏิสนธิหทัยวัตถุ เป็นปัจจยุปบันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๙ อย่างคือ นามอาหาระ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาต-นิสสยะ สหชาตกัมมะ วิปากะ สหชาตวิปปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ ฯลฯ

๓. สอินทริยฆฏนา ๙ อวิปากฆฏนา ๔

๑๙. ถ้าในระหว่างวิญญาณาหารเป็นปัจจัย สัมปยุตตขันธ์ จิตตชรูป ปฏิสนธิกัมมชรูป เป็นปัจจยุปบันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๖ อย่างคือ นามอาหาระ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ สหชาตินทริยะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ ฯลฯ

๒๐. ถ้าในระหว่างวิญญาณาหารเป็นปัจจัย สัมปยุตตขันธ์ ปฏิสนธิหทัยวัตถุรูป เป็นปัจจยุปบันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๗ อย่างคือ นามอาหาระ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ สหชาตินทริยะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ ฯลฯ

๒๑. ถ้าในระหว่างวิญญาณาหารเป็นปัจจัย สัมปยุตตขันธ์ เป็นปัจจยุปบันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๘ อย่างคือ นามอาหาระ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ สหชาตินทริยะ สัมปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ ฯลฯ

๒๒. ถ้าในระหว่างวิญญาณาหารเป็นปัจจัย จิตตชรูป ปฏิสนธิกัมมชรูป เป็นปัจจยุปบันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๗ อย่างคือ นามอาหาระ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ สหชาตินทริยะ สหชาตวิปปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ ฯลฯ

สวิปากฆฏนา ๕

๒๓. ถ้าในระหว่างวิญญาณาหารที่เป็นวิบากเป็นปัจจัย สัมปยุตตขันธ์ จิตตชรูป ปฏิสนธิกัมมชรูป เป็นปัจจยุปบันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๗ อย่างคือ นามอาหาระ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ สหชาตินทริยะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ ฯลฯ

๒๔. ถ้าในระหว่างวิญญาณาหารที่เป็นวิบากเป็นปัจจัย สัมปยุตตขันธ์ ปฏิสนธิหทัย-วัตถุรูป เป็นปัจจยุปบันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๘ อย่างคือ นามอาหาระ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ สหชาตินทริยะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ ฯลฯ

๒๕. ถ้าในระหว่างวิญญาณาหารที่เป็นวิบากเป็นปัจจัย สัมปยุตตขันธ์เป็นปัจจยุปบันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๙ อย่างคือ นามอาหาระ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ สหชาตินทริยะ สัมปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ ฯลฯ

๒๖. ถ้าในระหว่างวิญญาณาหารที่เป็นวิบากเป็นปัจจัย จิตตชรูป ปฏิสนธิกัมมชรูป เป็นปัจจยุปบันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๘ อย่างคือ นามอาหาระ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ สหชาตินทริยะ สหชาตวิปปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ ฯลฯ

๒๗. ถ้าในระหว่างวิญญาณาหารที่เป็นวิบากปฏิสนธิ ที่ในปัญจโวการภูมิเป็นปัจจัย ปฏิสนธิหทัยวัตถุรูป เป็นปัจจยุปบันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๙ อย่างคือ นามอาหาระ สหชาตะ

อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ สหชาตินทริยะ สหชาตวิปปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ ฯลฯ

๔. สาธิปติอินทริยฆฏนา ๖ อวิปากฆฏนา ๓

๒๘. ถ้าในระหว่างวิญญาณาหารที่เข้าถึงความเป็นอธิบดีเป็นปัจจัย สัมปยุตตขันธ์ สาธิปติจิตตชรูป เป็นปัจจยุปบันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๗ อย่างคือ นามอาหาระ สหชาตาธิปติ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ สหชาตินทริยะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ ฯลฯ

๒๙. ถ้าในระหว่างวิญญาณาหารที่เข้าถึงความเป็นอธิบดีเป็นปัจจัย สัมปยุตตขันธ์ เป็นปัจจยุปบันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๙ อย่างคือ นามอาหาระ สหชาตาธิปติ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ สหชาตินทริยะ สัมปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ ฯลฯ

๓๐. ถ้าในระหว่างวิญญาณาหารที่เข้าถึงความเป็นอธิบดีเป็นปัจจัย สาธิปติจิตตชรูป เป็นปัจจยุปบันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๘ อย่างคือ นามอาหาระ สหชาตาธิปติ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ สหชาตินทริยะ สหชาตวิปปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ ฯลฯ

สวิปากฆฏนา ๓

๓๑. ถ้าในระหว่างวิญญาณาหารคือผลจิต ๔ เป็นปัจจัย สัมปยุตตขันธ์ สาธิปติจิตตชรูป เป็นปัจจยุปบันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๘ อย่างคือ นามอาหาระ สหชาตาธิปติ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ สหชาตินทริยะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ ฯลฯ

๓๒. ถ้าในระหว่างวิญญาณาหารคือผลจิต ๔ เป็นปัจจัย สัมปยุตตขันธ์ เป็นปัจจยุปบันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๑๐ อย่างคือ นามอาหาระ สหชาตาธิปติ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ สหชาตินทริยะ สัมปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ ฯลฯ

๓๓. ถ้าในระหว่างวิญญาณาหารคือผลจิต ๔ เป็นปัจจัย สาธิปติจิตตชรูป เป็นปัจจยุปบันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๙ อย่างคือ นามอาหาระ สหชาตาธิปติ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ สหชาตินทริยะ สหชาตวิปปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ ฯลฯ

คำอธิบาย

การที่พระพุทธองค์ทรงแสดงว่า **กพพีกาโร อาหาโร** มิได้ทรงแสดงว่า **อาหาโร** นั้น ก็เพราะว่าบรรดาโอชาทั้ง ๔ คือ กัมมชะ จิตตชะ อุตุชะ อาหารชโอชาที่ทำการช่วยอุปการะแก่ร่างกายนั้น อาหารชโอชามีความสำคัญมาก จึงทรงยกเป็นใหญ่เป็นประธาน แล้วทรงแสดงว่า **กพพีกาโร อาหาโร** ความจริงนั้นสัตว์ทั้งหลายขณะที่เกิดเป็นตัวสัตว์ ตัวคน แม้ว่ากัมมชะ จิตตชะ อุตุชโอชาทั้ง ๓ จะเป็นตัวตั้งตัวตีที่สำคัญสักเท่าใดก็ตาม แต่ทว่าร่างกายของสัตว์ทั้งหลายหลังจากที่เกิดมาจนกระทั่งตาย จะตั้งอยู่และเจริญขึ้นได้นั้น จะต้องอาศัยอาหารชโอชาที่เกิดมาจากการบริโภค ดังที่เห็นประจักษ์กันอยู่แล้ว

รูปอาหารปัจจัยนี้ รูปทำการช่วยอุปการะก็มี ๔ **รูปคือร่างกายที่ได้รับการช่วยอุปการะ** ก็มี ๔ ปัจจัยที่เป็นผู้ช่วยในการอุปการะ ๔ และปัจจยุปบันคือผู้ได้รับการช่วยอุปการะ ๔ เหล่านี้

ในระหว่างอุตุชโอชาที่อยู่ภายนอก คืออาหารต่างๆ เครื่องดื่มต่างๆ ช่วยอุปการะแก่อาหารชรูปภายในด้วยอำนาจชนกสัตติ และช่วยอุปการะแก่ติชรูปที่เหลืออยู่ภายในด้วยอำนาจอุปถัมภกสัตติ

จตุชโอชา คือกัมมชะ จิตตชะ อุตุชะ อาหารชโอชาทั้ง ๔ ที่อยู่ภายในร่างกายช่วยอุปการะแก่จตุสมุฏฐานิกรูปกลาป คือกัมมชะ จิตตชะ อุตุชะ อาหารชกลาป ที่เกิดอยู่ภายในด้วยอำนาจชนกสัตติและอุปถัมภกสัตติ กล่าวคือ โอชาที่อยู่ในกลาปอันหนึ่งๆ ช่วยอุปการะแก่รูปที่อยู่ในกลาปอันเดียวกัน ด้วยอำนาจชนกสัตติ และช่วยอุปการะแก่รูปที่อยู่ในกลาปอื่นๆ ด้วยอำนาจอุปภัมภกสัตติ

ในโอชาทั้ง ๔ นี้ กัมมชโอชาหมายเอาโอชาที่อยู่ในกัมมชกลาป ที่เกิดจากกุศล อกุศล

จิตตชโอชา หมายเอาโอชาที่อยู่ในจิตตชกลาปที่เกิดจากจิต

อุตุชโอชา ที่อยู่ภายในร่างกาย หมายเอาโอชาที่อยู่ในอุตุชกลาป ที่เกิดจากกัมมชกลาป จิตตชกลาป และอาหารชกลาปเป็นสมุฏฐาน ซึ่งได้แก่ กัมมปัจจยอุตุชกลาป จิตตปัจจยอุตุชลาป และอาหารปัจจยอุตุชกลาปนั้นเอง

อาหารชโอชา หมายเอาโอชาที่อยู่ในอาหารชกลาป ที่เกิดจากอาหารที่บริโภคเข้าไป

ในที่นี้ชี้ให้เห็นว่า **อุตุชโอชา** กับ **อาหารชโอชา** ทั้ง ๒ นี้เกี่ยวเนื่องกันโดยความเป็นเหตุเป็นผล คืออุตุชโอชาเป็นเหตุ เป็นสมุฏฐานเหมือนพ่อแม่ อาหารชโอชา เป็นผลเหมือนลูก

อีกประการหนึ่ง โอชาที่อยู่ในอาหารและเครื่องดื่มต่างๆ นั้น ถึงแม้จะเป็นอาหารก็จริง แต่ก็ยังเป็นเพียงแต่อุตุชโอชาอยู่ ยังมิได้เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่ร่างกาย คือรูปภายในเกิดขึ้นได้แต่อย่างใดไม่ ต่อเมื่อได้นำมาทำเป็นของกินของดื่ม ปั้นเป็นคำๆ บริโภคกลืนเข้าไปแล้วนั้นแหละ จึงจะเป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่ร่างกายได้ ดังมีวจนัตถะว่า

กพพำ กรียตีติ = กพพีกาโร อาหารใดได้กระทำเป็นของกิน หรือได้ปั้นทำเป็นคำๆ ฉะนั้น อาหารนั้นชื่อว่า **กพพีการะ**

ในที่นี้ คำว่า **กพพ** หาใช่เพียงแต่แสดงเนื้อความว่า ปั้นเป็นคำแต่อย่างเดียวไม่ หากแต่ได้แสดงอาหารของกินอีกด้วย ฉะนั้นคำว่า **กพพ** แปลว่าปั้นเป็นคำหรือของกิน

ในเสขิยะพระบาลีมี **น สกพเพน มุเขน** เป็นต้นนั้น คำว่า **กพพ** แสดงเนื้อความถึงอาหารที่เข้าปาก ส่วนคำว่า **กพพ** ในสันสกฤตอภิธานปกรณ์ แสดงถึงอาหารทั้งหมดที่กินได้ ดังนั้น พึงทราบได้ว่าอาหารของกินทั้งหมดชื่อว่า **กพพีการะ (กพพสทฺทูปปท กร ธาตุ ณ ปจฺจย)**

อนึ่ง **อี** ปัจจัยที่อยู่ใน **กพพี** นี้ สามารถแสดงเนื้อความที่มิใช่ **อัพภูตตัพโพ** ก็ได้ อัพภูตตัพพะ แปลว่า บทที่ไม่เคยมีเนื้อความปรากฏ

อาหรียตีติ = อาหาโร โภชนะใดบุคคลพึงใส่ปากหรือพึงกลืน ฉะนั้น โภชนะนั้นชื่อว่าอาหาร

กพพีกาโร จ โส อาหาโร จาติ = กพพีการาหาโร โภชนะใดได้กระทำเป็นของกินหรือปั้นเป็นคำด้วย พึงใส่ปากหรือพึงกลืนกินด้วย ฉะนั้น โภชนะนั้นชื่อว่า กพพีการาหาร

คำอธิบายนามอาหารนี้ มีในหลักสูตรจูฬอาภิธรรมิกะโทแล้ว

จบ อาหารปัจจยนิทเทส

* * * * * * * * *

๑๖. อินทริยปัจจยนิทเทส

อารัมภบท

ปัจจัยเช่นใด พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้โดยย่อในปัจจยุทเทสว่า **อินฺทฺริยปจฺจโย** ปัจจัยเช่นนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงโดยพิสดารในปัจจยนิทเทสว่า

๑. จกฺขุนฺทฺริยํ จกฺขุวิญฺญาณธาตุยา ตํสมฺปยุตฺตกานญฺจ ธมฺมานํ อินฺทฺริย-ปจฺจเยน ปจฺจโย.

ฯลฯ

๗. อรูปิโน อินฺทฺริยา สมฺปยุตฺตกานํ ธมฺมานํ ตํสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานํ อินฺทฺริยปจฺจเยน ปจฺจโย.

พระบาลี และคำแปลโดยลำดับ

๑. จกฺขุนฺทฺริยํ จกฺขุวิญฺญาณธาตุยา ตํสมฺปยุตฺตกานญฺจ ธมฺมานํ อินฺทฺริย-ปจฺจเยน ปจฺจโย.

มัชฌิมายุกจักขุนทรีย์ คือจักขุปสาทที่มีอายุเท่ากันกับรูปารมณ์ที่มากระทบ ได้แก่ จักขุปสาทที่เกิดพร้อมกันกับอดีตภวังค์ดวงแรก หรือฐีติปัตตจักขุนทรีย์ ๔๕ เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่จักขุวิญญาณธาตุ และสัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวงที่ประกอบกับจักขุ-วิญญาณธาตุ ด้วยอำนาจปุเรชาตินทริยปัจจัย

๒. โสตินฺทฺริยํ โสตวิญฺญาณธาตุยา ตํสมฺปยุตฺตกานญฺจ ธมฺมานํ อินฺทฺริย-ปจฺจเยน ปจฺจโย.

มัชฌิมายุกโสตินทรีย์ ฯลฯ หรือฐีติปัตตโสตินทรีย์ ๔๕ เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะ ฯลฯ

๓. ฆานินฺทฺริยํ ฆานวิญฺญาณธาตุยา ตํสมฺปยุตฺตกานญฺจ ธมฺมานํ อินฺทฺริย-ปจฺจเยน ปจฺจโย.

มัชฌิมายุกฆานินทรีย์ ฯลฯ หรือฐีติปัตตฆานินทรีย์ ๔๕ เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะ ฯลฯ

๔. ชิวฺหินฺทฺริยํ ชิวฺหาวิญฺญาณธาตุยา ตํสมฺปยุตฺตกานญฺจ ธมฺมานํ อินฺทฺริย-ปจฺจเยน ปจฺจโย.

มัชฌิมายุกชิวหินทรีย์ ฯลฯ หรือฐีติปัตตชิวหินทรีย์ ๔๕ เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะ ฯลฯ

๕. กายินฺทฺริยํ กายวิญฺญาณธาตุยา ตํสมฺปยุตฺตกานญฺจ ธมฺมานํ อินฺทฺริย-ปจฺจเยน ปจฺจโย.

มัชฌิมายุกกายินทรีย์ คือกายปสาทที่มีอายุเท่ากันกับโผฏฐัพพารมณ์ที่มากระทบ ได้แก่ กายปสาทที่เกิดพร้อมกันกับอตีตภวังค์ดวงแรก หรือฐีติปัตตกายินทรีย์ ๔๔ เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่กายวิญญาณธาตุ และสัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวง ที่ประกอบกับกายวิญญาณธาตุ ด้วยอำนาจปุเรชาตินทริยปัจจัย

๖. รูปชีวิตนฺทฺริยํ กฏตฺตา รูปานํ อินฺทฺริยปจฺจเยน ปจฺจโย.

รูปชีวิตินทรีย์ที่เกิดขึ้นในปวัตติกาล และปฏิสนธิกาล เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่กัมมชรูปที่เหลือ ๙ หรือ ๘ ที่อยู่ในกลาปอันเดียวกันกับตน ด้วยอำนาจรูปชีวิตินทริยปัจจัย

๗. อรูปิโน อินฺทฺริยา สมฺปยุตฺตกานํ ธมฺมานํ ตำสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานํ อินฺทฺริยปจฺจเยน ปจฺจโย.

นามอินทรีย์ ๘ คือชีวิตินทรีย์ จิต เวทนา สัทธา วิริยะ สติ เอกัคคตา ปัญญา เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่จิต ๘๙ เจตสิก ๕๒ ที่ประกอบกับนามอินทรีย์ ๘ และจิตตชรูป ปฏิสนธิ-กัมมชรูป ซึ่งมีนามอินทรีย์ ๘ และสัมปยุตตธรรมเป็นสมุฏฐาน ด้วยอำนาจสหชาตินทริยปัจจัย

จำแนกบท และเนื้อความองค์ธรรม

จำแนกพระบาลีโดยนิททิสิตัพพะ และนิทัสสนาการะนั้น เหมือนกันกับในเหตุปัจจย-นิทเทส

จำแนกบทและเนื้อความองค์ธรรม พระบาลีข้อที่ ๑ ถึงข้อที่ ๕ ที่แสดงถึงวัตถุปุเร-ชาตินทริยปัจจัยนี้ เหมือนกันกับวัตถุปุเรชาตนิสสยะ ข้อที่ ๖ ถึงข้อที่ ๑๐

พระบาลีข้อที่ ๖ **รูปชีวิตินฺทฺริยํ** เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยธรรม คือชีวิตรูปที่อยู่ในกัมมชกลาป ๙

กฏตฺตา รูปานำ เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบันธรรม คือกัมมชรูปที่เหลือ ๙ และ ๘ ที่อยู่ในกลาปอันเดียวกันกับชีวิตรูปซึ่งเป็นปัจจัย

อินฺทฺริยปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัย ๓ คือรูปชีวิตินทริยะ รูปชีวิตินทริยัตถิ รูปชีวิตินทริยอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ อำนาจของรูปชีวิตินทริยะอย่างเดียวเท่านั้นเป็นพิเศษ

พระบาลีข้อที่ ๗ **อรูปิโน อินฺทฺริยา** เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยธรรม คือ นามอินทรีย์องค์ธรรม ๘ คือชีวิตินทรีย์ จิตทั้งหมด เวทนาทั้งหมด สัทธาทั้งหมด วิริยะทั้งหมด สติทั้งหมด เอกัคคตา ๗๒ (เว้น ๑๗) ปัญญาทั้งหมด

สมฺปยุตฺตกานำ ธมฺมานำ ตำสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานำ เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบันธรรม คือจิต ๘๙ เจตสิก ๕๒ ที่ประกอบกับนามอินทรีย์ ๘ และจิตตชรูป ปฏิสนธิกัมมชรูป

อินฺทฺริยปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัย ๑๔ คือสหชาตินทริยะ เหตุ สหชาตาธิปติ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ นามอาหาระ ฌานะ มัคคะ สัมปยุตตะ สหชาตวิปปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน ตามสมควรนี้ อำนาจของสหชาตินทริยะอย่างเดียวเท่านั้นเป็นพิเศษ

สหชาตินทริยฆฏนา ๗๒

๑. สามัญญฆฏนา ๕ อวิปากฆฏนา ๔

๑. ถ้าในระหว่างนามอินทรีย์องค์ธรรม ๘ เป็นปัจจัย สัมปยุตตขันธ์ จิตตชรูป ปฏิสนธิกัมมชรูป เป็นปัจจยุปบันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๕ อย่างคือ สหชาตินทริยะ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ สหชาตัตถิ สหชาตฺอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ อำนาจของสหชาตินทริยะอย่างเดียวเท่านั้นเป็นพิเศษ

๒. ถ้าในระหว่างนามอินทรีย์องค์ธรรม ๘ เป็นปัจจัย สัมปยุตตขันธ์ ปฏิสนธิหทัย-วัตถุรูป เป็นปัจจยุปบันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๖ อย่างคือ สหชาตินทริยะ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ ฯลฯ

๓. ถ้าในระหว่างนามอินทรีย์องค์ธรรม ๘ เป็นปัจจัย สัมปยุตตขันธ์ เป็นปัจจยุปบันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๗ อย่างคือ สหชาตินทริยะ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ สัมปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ ฯลฯ

๔. ถ้าในระหว่างนามอินทรีย์องค์ธรรม ๘ เป็นปัจจัย จิตตชรูป ปฏิสนธิกัมมชรูป เป็นปัจจยุปบันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๖ อย่างคือ สหชาตินทริยะ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ สหชาตวิปปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ ฯลฯ

สวิปากฆฏนา ๕

๕. ถ้าในระหว่างนามอินทรีย์องค์ธรรม ๘ ที่อยู่ในวิบากเป็นปัจจัยแล้ว สวิปากฆฏนา ทั้ง ๕ ประการนี้ จำนวนปัจจัยสงเคราะห์ต่าง ๆ คงเป็นไปได้เหมือนกันกับนามอาหารปัจจัย

๒. สมัคคฆฏนา ๕ อวิปากฆฏนา ๔

๑๐. ถ้าในระหว่างวิริยะ สติ เอกัคคตา ปัญญา เป็นปัจจัย สัมปยุตตขันธ์ จิตตชรูป ปฏิสนธิกัมมชรูป เป็นปัจจยุปบันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๖ อย่างคือ สหชาตินทริยะ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ มัคคะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ ฯลฯ

อวิปากฆฏนาที่เหลือ ๓ และสวิปากฆฏนาทั้ง ๕ แสดงเหมือนกันกับนามอาหารปัจจัย

๓. สฌานฆฏนา ๕ อวิปากฆฏนา ๔

๑๕. ถ้าในระหว่างเวทนา เอกัคคตา เป็นปัจจัย สัมปยุตตขันธ์ จิตตชรูป ปฏิสนธิ-กัมมชรูป เป็นปัจจยุปบันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๖ อย่างคือ สหชาตินทริยะ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ ฌานะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ ฯลฯ

อวิปากฆฏนาที่เหลือ ๓ และสวิปากฆฏนาทั้ง ๕ แสดงเหมือนกันกับที่กล่าวแล้ว

๔. สฌานมัคคฆฏนา ๕ อวิปากฆฏนา ๔

๒๘. ถ้าในระหว่างเอกัคคตา เป็นปัจจัย สัมปยุตตขันธ์ จิตตชรูป ปฏิสนธิกัมมชรูป เป็นปัจจยุปบันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๗ อย่างคือ สหชาตินทริยะ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ ฌานะ มัคคะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ ฯลฯ

อวิปากฆฏนาที่เหลือ ๓ และสวิปากฆฏนาทั้ง ๕ แสดงเหมือนกันกับที่กล่าวแล้ว

๕. สอาหารฆฏนา ๕ อวิปากฆฏนา ๔

๓๗. ถ้าในระหว่างมนินทรีย์ เป็นปัจจัย สัมปยุตตขันธ์ จิตตชรูป ปฏิสนธิกัมมชรูป เป็นปัจจยุปบันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๖ อย่างคือ สหชาตินทริยะ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ นามอาหาระ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ ฯลฯ

อวิปากฆฏนาที่เหลือ ๓ และสวิปากฆฏนาทั้ง ๕ แสดงเหมือนกันกับที่กล่าวแล้ว

๖. สาธิปติอาหารฆฏนา ๖ อวิปากฆฏนา ๓

๔๖. ถ้าในระหว่างมนินทรีย์ที่เข้าถึงความเป็นอธิบดี เป็นปัจจัย สัมปยุตตขันธ์ สาธิปติจิตตชรูป เป็นปัจจยุปบันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๗ อย่างคือ สหชาตินทริยะ สหชาตาธิปติ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ นามอาหาระ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ ฯลฯ

อวิปากฆฏนาที่เหลือ ๒ และสวิปากฆฏนา ๓ แสดงเหมือนกันกับที่กล่าวแล้ว

๗. สาธิปติมัคคฆฏนา ๖ อวิปากฆฏนา ๓

๕๒. ถ้าในระหว่างวิริยะที่เข้าถึงความเป็นอธิบดี เป็นปัจจัย สัมปยุตตขันธ์ สาธิปติ-จิตตชรูป เป็นปัจจยุปบันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๗ อย่างคือ สหชาตินทริยะ สหชาตาธิปติ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ มัคคะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ ฯลฯ

อวิปากฆฏนาที่เหลือ ๒ และสวิปากฆฏนา ๓ แสดงเหมือนกันกับที่กล่าวแล้ว

๘. สเหตุมัคคฆฏนา ๙ อวิปากฆฏนา ๔

๕๘. ถ้าในระหว่างอโมหะ คือปัญญา เป็นปัจจัย สัมปยุตตขันธ์ สเหตุกจิตตชรูป สเหตุกปฏิสนธิกัมมชรูป เป็นปัจจยุปบันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๗ อย่างคือ สหชาตินทริยะ เหตุ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ มัคคะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ ฯลฯ

อวิปากฆฏนาที่เหลือ ๓ และสวิปากฆฏนาทั้ง ๕ แสดงเหมือนกันกับที่กล่าวแล้ว

๙. สเหตุอธิปติมัคคฆฏนา ๖ อวิปากฆฏนา ๓

๖๗. ถ้าในระหว่างอโมหะ คือปัญญา ที่เข้าถึงความเป็นอธิบดี เป็นปัจจัย สัมปยุตตขันธ์ สาธิปติจิตตชรูป เป็นปัจจยุปบันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๘ อย่างคือ สหชาตินทริยะ เหตุ สหชาตาธิปติ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ มัคคะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการอุปการะในคราวเดียวกันนี้ ฯลฯ

อวิปากฆฏนาที่เหลือ ๒ และสวิปากฆฏนา ๓ แสดงเหมือนกันกับที่กล่าวแล้ว

คำอธิบาย

ในที่นี้จะไม่แสดง จะแสดงในภาคคำอธิบายโดยพิสดารของปัจจัย ๒๔

จบ อินทริยปัจจยนิทเทส

* * * * * * * * *

๑๗. ฌานปัจจยนิทเทส

อารัมภบท

ปัจจัยเช่นใด พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้โดยย่อในปัจจยุทเทสว่า **ฌานปจฺจโย** ปัจจัยเช่นนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงโดยพิสดารในปัจจยนิทเทสว่า

ฌานงฺคานิ ฌานสมฺปยุตฺตกานํ ธมฺมานํ ตํสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานํ ฌานปจฺจเยน ปจฺจโย.

พระบาลี และคำแปล

ฌานงฺคานิ ฌานสมฺปยุตฺตกานํ ธมฺมานํ ตํสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานํ ฌานปจฺจเยน ปจฺจโย.

องค์ฌาน ๕ เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่จิต ๗๕ (เว้นทวิปัญจวิญญาณจิต ๑๐) เจตสิก ๕๒ ที่ประกอบกับองค์ฌาน และจิตตชรูป ปฏิสนธิกัมมชรูป ที่มีองค์ฌาน ๕ และสัมปยุตตธรรมเป็นสมุฏฐาน ด้วยอำนาจฌานปัจจัย

จำแนกบท และเนื้อความองค์ธรรม

จำแนกพระบาลีโดยนิททิสิตัพพะและนิทัสสนาการะนั้น เหมือนกันกับในเหตุปัจจย-นิทเทส

พระบาลีข้อที่ ๑ **ฌานงฺคานิ** เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยธรรม คือองค์ฌาน ๕ คือวิตก วิจาร ปีติ เวทนา เอกัคคตาที่ในจิต ๗๕ (เว้นทวิปัญจวิญญาณจิต ๑๐)

ฌานสมฺปยุตฺตกานํ ธมฺมานํ ตํสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานํ เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบันธรรม คือจิต ๗๕ (เว้นทวิปัญจวิญญาณจิต ๑๐) เจตสิก ๕๒ ที่ประกอบกับองค์ฌาน ๕ และจิตตชรูป ปฏิสนธิกัมมชรูป

ฌานปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัย ๑๑ คือ ฌานะ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ สหชาตินทริยะ มัคคะ สัมปยุตตะ สหชาตวิปปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันตามสมควรนี้ อำนาจของฌานะอย่างเดียวเท่านั้นเป็นพิเศษ

ฌานฆฏนา ๓๖

๑. สามัญญฆฏนา ๕ อวิปากฆฏนา ๔

๑. ถ้าในระหว่างองค์ฌาน ๕ เป็นปัจจัย สัมปยุตตขันธ์ จิตตชรูป ปฏิสนธิกัมมชรูป เป็นปัจจยุปบันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๕ อย่างคือ ฌานะ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ สหชาตัตถิ

สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ อำนาจของฌานะอย่างเดียวเท่านั้นเป็นพิเศษ

อวิปากฆฏนาที่เหลือ ๓ และสวิปากฆฏนา ๕ แสดงเหมือนกันกับนามอาหารปัจจัย

๒. สอินทริยฆฏนา ๙ อวิปากฆฏนา ๔

๑๐. ถ้าในระหว่างเวทนา เอกัคคตา เป็นปัจจัย สัมปยุตตขันธ์ จิตตชรูป ปฏิสนธิกัมมชรูป เป็นปัจจยุปบันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๖ อย่างคือ ฌานะ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ สหชาตินทริยะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ ฯลฯ

อวิปากฆฏนาที่เหลือ ๓ และสวิปากฆฏนา ๕ แสดงเหมือนกันกับที่กล่าวแล้ว

๓. สมัคคฆฏนา ๙ อวิปากฆฏนา ๔

๑๙. ถ้าในระหว่างวิตก เอกัคคตา เป็นปัจจัย สัมปยุตตขันธ์ จิตตชรูป ปฏิสนธิกัมมชรูป เป็นปัจจยุปบันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๖ อย่างคือ ฌานะ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ มัคคะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ ฯลฯ

อวิปากฆฏนาที่เหลือ ๓ และสวิปากฆฏนา ๕ แสดงเหมือนกันกับที่กล่าวแล้ว

๔. สอินทริยมัคคฆฏนา ๙ อวิปากฆฏนา ๔

๒๘. ถ้าในระหว่างเอกัคคตา เป็นปัจจัย สัมปยุตตขันธ์ จิตตชรูป ปฏิสนธิกัมมชรูป เป็นปัจจยุปบันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๗ อย่างคือ ฌานะ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ สหชาตินทริยะ มัคคะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ ฯลฯ

อวิปากฆฏนาที่เหลือ ๓ และสวิปากฆฏนา ๕ แสดงเหมือนกันกับที่กล่าวแล้ว

คำอธิบาย

ในที่นี้จะไม่แสดง จะแสดงในภาคคำอธิบายโดยพิสดารของปัจจัย ๒๔

จบ ฌานปัจจยนิทเทส

* * * * * * * * *

๑๘. มัคคปัจจยนิทเทส

อารัมภบท

ปัจจัยเช่นใด พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้โดยย่อในปัจจยุทเทสว่า **มคฺคปจฺจโย** ปัจจัยเช่นนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงโดยพิสดารในปัจจยนิทเทสว่า

มคฺคงฺคานิ มคฺคสมฺปยุตฺตกานํ ธมฺมานํ ตํสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานํ มคฺคปจฺจเยน ปจฺจโย.

พระบาลี และคำแปล

มคฺคงฺคานิ มคฺคสมฺปยุตฺตกานํ ธมฺมานํ ตํสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานํ มคฺคปจฺจเยน ปจฺจโย.

องค์มรรค ๘ ที่ในสเหตุกจิต ๗๑ เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่สเหตุกจิต ๗๑ เจตสิก ๕๒ ที่ประกอบกับองค์มรรค ๘ และสเหตุกจิตตชรูป สเหตุกปฏิสนธิกัมมชรูป ที่มีองค์มรรค ๘ และสัมปยุตตธรรมเป็นสมุฏฐาน ด้วยอำนาจมัคคปัจจัย

จำแนกบท และเนื้อความองค์ธรรม

จำแนกพระบาลีโดยนิททิสิตัพพะ และนิทัสสนาการะนั้น เหมือนกันกับในเหตุปัจจย-นิทเทส

พระบาลีข้อที่ ๑ **มคฺคงฺคานิ** เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยธรรม คือองค์มรรค ๘ คือปัญญา วิตก สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ วิริยะ สติ เอกัคคตา ทิฏฐิ ที่อยู่ในสเหตุกจิต ๗๑

มคฺคสมฺปยุตฺตกานํ ธมฺมานํ ตํสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานํ เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบันธรรม คือสเหตุกจิต ๗๑ เจตสิก ๕๒ ที่ประกอบกับองค์มรรค ๘ และสเหตุกจิตตชรูป สเหตุกปฏิสนธิกัมมชรูป

มคฺคปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัย ๑๓ คือ มัคคะ เหตุ สหชาตาธิปติ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ สหชาตินทริยะ ฌานะ สัมปยุตตะ สหชาตวิปปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันตามสมควรนี้ อำนาจของมัคคะอย่างเดียวเท่านั้นเป็นพิเศษ

มัคคฆฏนา ๕๗

๑. สามัญญฆฏนา ๕ อวิปากฆฏนา ๔

ถ้าในระหว่าง ๑ องค์มรรค ๕ เป็นปัจจัย สัมปยุตตขันธ์ สเหตุกจิตตชรูป สเหตุกปฏิสนธิกัมมชรูป เป็นปัจจยุปบันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๕ อย่างคือ มัคคะ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ อำนาจของมัคคะอย่างเดียวเท่านั้นเป็นพิเศษ

อวิปากฆฏนาที่เหลือ ๓ แสดงเหมือนกันกับที่กล่าวแล้ว

สวิปากฆฏนา ๕

๕. ถ้าในระหว่างองค์มรรค ๘ ที่อยู่ในวิบากเป็นปัจจัย สัมปยุตตขันธ์ สเหตุกจิตตชรูป สเหตุกปฏิสนธิกัมมชรูป เป็นปัจจยุปบันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๖ อย่างคือ มัคคะ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ ฯลฯ

สวิปากฆฏนาที่เหลือ ๔ แสดงเหมือนกันกับที่กล่าวแล้ว

๒. สอินทริยฆฏนา ๕ อวิปากฆฏนา ๔

๑๐. ถ้าในระหว่างวิริยะ สติ เอกัคคตา ปัญญา เป็นปัจจัย สัมปยุตตขันธ์ สเหตุกจิตตชรูป สเหตุกปฏิสนธิกัมมชรูป เป็นปัจจยุปบันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๖ อย่างคือ มัคคะ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ สหชาตินทริยะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ ฯลฯ

อวิปากฆฏนาที่เหลือ ๓ และสวิปากฆฏนา ๕ แสดงเหมือนกันกับที่กล่าวแล้ว

๓. สฌานฆฏนา ๕ อวิปากฆฏนา ๔

๑๕. ถ้าในระหว่างวิตก เอกัคคตา เป็นปัจจัย สัมปยุตตขันธ์ สเหตุกจิตตชรูป สเหตุกปฏิสนธิกัมมชรูป เป็นปัจจยุปบันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๖ อย่างคือ มัคคะ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ ฌานะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ ฯลฯ

อวิปากฆฏนาที่เหลือ ๓ และสวิปากฆฏนา ๕ แสดงเหมือนกันกับที่กล่าวแล้ว

๔. สอินทริยฌานฆฏนา ๕ อวิปากฆฏนา ๔

๒๘. ถ้าในระหว่างเอกัคคตา เป็นปัจจัย สัมปยุตตขันธ์ สเหตุกจิตตชรูป สเหตุกปฏิสนธิกัมมชรูป เป็นปัจจยุปบันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๗ อย่างคือ มัคคะ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ

สหชาตินทริยะ ฌานะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ ฯลฯ

อวิปากฆฏนาที่เหลือ ๓ และสวิปากฆฏนา ๕ แสดงเหมือนกันกับที่กล่าวแล้ว

๕. สาธิปติอินทริยฆฏนา ๖ อวิปากฆฏนา ๓

๓๗. ถ้าในระหว่างวิริยะที่เข้าถึงความเป็นอธิบดี เป็นปัจจัย สัมปยุตตขันธ์ สาธิปติ-จิตตชรูป เป็นปัจจยุปบันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๗ อย่างคือ มัคคะ สหชาตาธิปติ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ สหชาตินทริยะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ ฯลฯ

อวิปากฆฏนาที่เหลือ ๒ และสวิปากฆฏนา ๓ แสดงเหมือนกันกับที่กล่าวแล้ว

๖. สเหตุอินทริยฆฏนา ๙ อวิปากฆฏนา ๔

๔๓. ถ้าในระหว่างอโมหะ คือปัญญา เป็นปัจจัย สัมปยุตตขันธ์ สเหตุกจิตตชรูป สเหตุกปฏิสนธิกัมมชรูป เป็นปัจจยุปบันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๗ อย่างคือ มัคคะ เหตุ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ สหชาตินทริยะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ ฯลฯ

อวิปากฆฏนาที่เหลือ ๓ และสวิปากฆฏนา ๕ แสดงเหมือนกันกับที่กล่าวแล้ว

๗. สเหตุอธิปติอินทริยฆฏนา ๖ อวิปากฆฏนา ๓

๕๒. ถ้าในระหว่างปัญญาที่เข้าถึงความเป็นวีมังสาธิปติ เป็นปัจจัย สัมปยุตตขันธ์ สาธิปติจิตตชรูป เป็นปัจจยุปบันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๘ อย่างคือ มัคคะ เหตุ สหชาตาธิปติ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ สหชาตินทริยะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ ฯลฯ

อวิปากฆฏนาที่เหลือ ๒ และสวิปากฆฏนา ๓ แสดงเหมือนกันกับที่กล่าวแล้ว

คำอธิบาย

คำว่า **มัคคะ** แปลว่า หนทาง คำแปลที่ว่าหนทางนี้ เมื่อว่าโดยสุตตันตนัยแล้วก็ได้แก่องค์มรรค ๘ ที่ในกุศล อกุศล เท่านั้น ทั้งนี้ก็เพราะองค์มรรค ๘ ที่ในกุศล อกุศล เหล่านี้ สามารถนำสัตว์ทั้งหลายเข้าถึงทุคติภูมิ สุคติภูมิ และพระนิพพานได้ เมื่อว่าโดยอภิธรรมนัยก็ได้แก่องค์มรรค ๘ ที่อยู่ในกุศล อกุศล วิบาก กิริยา ทั้งหมด เพราะองค์มรรค ๘ เหล่านี้ สามารถนำ

สัมปยุตตธรรมและสหชาตธรรมที่เกิดพร้อมกันกับตน ให้เข้าถึงอารมณ์และการงานที่ต้องกระทำเช่นเดียวกันกับหนทางที่ช่วยทำให้บุคคลผู้ดำเนินไปบนหนทางนั้นไปถึงที่หมาย ฉะนั้นการแสดงองค์ธรรมในมรรคปัจจัยนี้ องค์ธรรมตามนัยอภิธรรมเป็นองค์ธรรมโดยตรง ตามสุตตันตนัยเป็นองค์ธรรมโดยอ้อม ที่ว่าโดยอ้อมนั้นก็เพราะองค์มรรค ๘ ที่อยู่ในวิบาก กิริยา เหล่านี้ มิอาจที่จะทำสัตว์ทั้งหลายให้เข้าถึงสุคติภูมิและพระนิพพานได้ ที่ว่าโดยตรงนั้นก็เพราะองค์มรรค ๘ ที่อยู่ในวิบาก กิริยา เหล่านั้น เป็นหนทางที่ทำให้สัมปยุตตธรรมและสหชาตธรรมเข้าถึงอารมณ์ และการงานที่เป็นไปในทางกาย วาจา ใจ ได้ เหตุนี้พระองค์จึงทรงจัดเข้าเป็นมัคคปัจจัยด้วย

อนึ่ง การพิจารณา คิดเห็น เข้าใจ ในธรรมนี้เป็นไปได้ ๒ นัยคือ ตามสุตตันตนัยอย่างหนึ่ง ตามอธิธรรมนัยอย่างหนึ่ง ตามสุตตันตนัยนั้น แม้ว่าจะพิจารณา คิดเห็น เข้าใจ จะถูกต้องอยู่แล้วก็ตาม แต่ก็ยังไม่จัดว่าประเสริฐ เพราะเป็นการพิจารณา คิดเห็น เข้าใจ ยังไม่ลึกซึ้ง เนื่องด้วยสักกายทิฏฐิ สำหรับการพิจารณา คิดเห็น เข้าใจ ในธรรมตามอภิธรรมนัยนั้นจัดว่าประเสริฐถูกต้องตามพุทธประสงค์ เพราะเป็นการพิจารณา คิดเห็น เข้าใจ ที่ลึกซึ้งทะลุบัญญัติเข้าถึงสภาวะได้ การเป็นไปดังนี้ก็เนื่องด้วยอนัตตสัมมาทิฏฐินั้นเอง

สรุปแล้วก็ได้ความว่า การพิจารณา คิดเห็น เข้าใจ ในธรรมตามสุตตันตนัยนี้ เป็นนัยที่เนื่องมาจากสักกายทิฏฐิ ตามอภิธรรมนัยเป็นนัยที่เนื่องมาจากอนัตตสัมมาทิฏฐิ ฉะนั้นผู้ที่แสวงหาความรู้วิชาในทางพระพุทธศาสนาเหล่านี้ ควรพยายามให้การพิจารณา คิดเห็น เข้าใจของตนในธรรมที่เป็นไปตามอภิธรรมนัยให้มากที่สุดที่จะมากได้ เพื่อจะได้รับผลจากการศึกษาธรรมะเต็มที่

จบ มัคคปัจจยนิทเทส

* * * * * * * * *

๑๙. สัมปยุตตปัจจยนิทเทส

อารัมภบท

ปัจจัยเช่นใด พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้โดยย่อในปัจจยุทเทสว่า **สมฺปยุตฺตปจฺจโย** ปัจจัยเช่นนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงโดยพิสดารในปัจจยนิทเทสว่า

จตฺตาโร ขนฺธา อรูปิโน อญฺญมญฺญํ สมฺปยุตฺตปจฺจเยน ปจฺจโย.

พระบาลี และคำแปล

จตฺตาโร ขนฺธา อรูปิโน อญฺญมญฺญํ สมฺปยุตฺตปจฺจเยน ปจฺจโย.

นามขันธ์ ๔ เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะซึ่งกันและกัน หรือแก่กันและกัน ด้วยอำนาจสัมปยุตตปัจจัย

จำแนกบท และเนื้อความองค์ธรรม

จำแนกพระบาลีโดยนิททิสิตัพพะ และนิทัสสนาการะนั้น เหมือนกันกับในเหตุ-ปัจจยนิทเทส

พระบาลีข้อที่ ๑ **จตฺตาโร ขนฺธา อรูปิโน** เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยธรรม คือ จิต ๘๙ เจตสิก ๕๒ ที่เป็นนามขันธ์ ๑ ทำการช่วยอุปการะแก่นามขันธ์ ๓ นามขันธ์ ๓ ทำการช่วยอุปการะแก่นามขันธ์ ๑ นามขันธ์ ๒ ทำการช่วยอุปการะแก่นามขันธ์ ๒

อญฺญมญฺญํ เป็นกัมมบท หรือสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบันธรรม คือจิต ๘๙ เจตสิก ๕๒ ที่เป็นนามขันธ์ ๓-๑-๒

สมฺปยุตฺตปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัย ถ้าเป็นนามขันธ์ ๔ คือ จิต ๘๙ เจตสิก ๕๒ ที่ในปฏิสนธิกาลและปวัตติกาล ทำการช่วยอุปการะซึ่งกันและกัน ก็ได้ปัจจัย ๖ คือ สัมปยุตตะ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ถ้าเป็นวิบากนามขันธ์ ๔ คือวิปากจิต ๓๖ เจตสิก ๓๘ ที่ในปฏิสนธิกาลและปวัตติกาล ทำการช่วยอุปการะซึ่งกันและกันนั้น ก็ได้ปัจจัย ๗ คือสัมปยุตตะ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ อำนาจของสัมปยุตตะอย่างเดียวเท่านั้นเป็นพิเศษ

คำอธิบาย

ในที่นี้จะไม่แสดง จะแสดงในภาคคำอธิบายโดยพิสดารของปัจจัย ๒๔

จบ สัมปยุตตปัจจยนิทเทส

* * * * * * * * *

๒๐. วิปปยุตตปัจจยนิทเทส

อารัมภบท

ปัจจัยเช่นใด พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้โดยย่อในปัจจยุทเทสว่า **วิปฺปยุตฺตปจฺจโย** ปัจจัยเช่นนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงโดยพิสดารในปัจจยนิทเทสว่า

๑. รูปิโน ธมฺมา อรูปีนํ ธมฺมานํ วิปฺปยุตฺตปจฺจเยน ปจฺจโย.

๒. อรูปิโน ธมฺมา รูปีนํ ธมฺมานํ วิปฺปยุตฺตปจฺจเยน ปจฺจโย.

พระบาลี และคำแปล

๑. รูปิโน ธมฺมา อรูปีนํ ธมฺมานํ วิปฺปยุตฺตปจฺจเยน ปจฺจโย.

วัตถุรูป ๖ เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะ แก่วิญญาณธาตุ ๗ เจตสิกที่ประกอบ (เว้นอรูปวิปากจิต ๔) ด้วยอำนาจสหชาตวิปปยุตตะและปุเรชาตวิปปยุตตปัจจัย

๒. อรูปิโน ธมฺมา รูปีนํ ธมฺมานํ วิปฺปยุตฺตปจฺจเยน ปจฺจโย.

นามขันธ์ ๔ (เว้นอรูปวิปากจิต ๔) เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะ แก่จตุสมุฏฐานิกรูป ด้วยอำนาจสหชาตวิปปยุตตะ และปัจฉาชาตวิปปยุตตปัจจัย

จำแนกบท และเนื้อความองค์ธรรม

จำแนกพระบาลีโดยนิททิสิตัพพะ และนิทัสสนาการะนั้น เหมือนกันกับในเหตุ-ปัจจยนิทเทส

พระบาลีข้อที่ ๑ **ถ้าเป็นสหชาตวิปปยุตตะ รูปิโน ธมฺมา** เป็นกัตตุบท ได้แก่ หทัยวัตถุรูปที่เกิดพร้อมกันกับปฏิสนธิจิต

อรูปีนํ ธมฺมานํ เป็นสัมปทานบท ได้แก่ ปัญจโวการปฏิสนธินามขันธ์ ๔

วิปฺปยุตฺตปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัย ๖ คือ สหชาตวิปปยุตตะ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ อำนาจของสหชาตวิปปยุตตะอย่างเดียวเท่านั้นเป็นพิเศษ

ถ้าเป็นปุเรชาตวิปปยุตตะ รูปิโน ธมฺมา เป็นกัตตุบท ได้แก่ วัตถุรูป ๖

อรูปีนํ ธมฺมานํ เป็นสัมปทานบท ได้แก่ วิญญาณธาตุ ๗ เจตสิกที่ประกอบ (เว้นอรูปวิปากจิต ๔)

อีกนัยหนึ่ง องค์ธรรมของกัตตุบทและสัมปทานบทนี้ จงแสดงตามวัตถุปุเรชาตนิสสยะ และวัตถารัมมณปุเรชาตนิสสยปัจจัย ตั้งแต่ข้อ ๖ เป็นต้น

วิปฺปยุตฺตปจฺจเยน เป็นกรณบท ถ้าในระหว่างวัตถุรูป ๖ เป็นปัจจัย วิญญาณธาตุ ๗ เจตสิกที่ประกอบ (เว้นอรูปวิปากจิต ๔) เป็นปัจจยุปบันแล้ว ในบรรดาปัจจัย ๕ คือ วัตถุปุเรชาต-วิปปยุตตะ วัตถุปุเรชาตนิสสยะ วัตถุปุเรชาตะ วัตถุปุเรชาตัตถิ วัตถุปุเรชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันตามสมควรนี้ อำนาจของวัตถุปุเรชาตวิปปยุตตะอย่างเดียวเท่านั้นเป็นพิเศษ

ถ้าในระหว่างหทัยวัตถุรูป ที่เกิดพร้อมกันกับจิตดวงที่ ๑๗ ที่นับถอยหลังจากจุติจิตขึ้นไป หรือฐีติปัตตหทัยวัตถุรูป ๔๕ เป็นปัจจัย มโนทวาราวัชชนะ มรณาสันนชวนะ ๕ ตทารัมมณจิต ๑๑ หรือมโนทวาราวัชชนะ กามชวนะ ๒๕ ตทารัมมณจิต ๑๑ อิทธิวิธอภิญญา-จิต ๒ เจตสิกที่ประกอบ (เว้นอิสสา มัจฉริยะ กุกกุจจะ วิรตี อัปปมัญญา) เป็นปัจจยุปบันแล้ว ในบรรดาปัจจัย ๖ คือ วัตถารัมมณปุเรชาตวิปปยุตตะ อารัมมณะ วัตถารัมมณปุเรชาตนิสสยะ วัตถารัมมณปุเรชาตะ วัตถารัมมณปุเรชาตัตถิ วัตถารัมมณปุเรชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ อำนาจของวัตถารัมมณปุเรชาตวิปปยุตตะอย่างเดียวเท่านั้นเป็นพิเศษ

ถ้าในระหว่างหทัยวัตถุรูป ที่เกิดพร้อมกันกับจิตดวงที่ ๑๗ ที่นับถอยหลังจากจุติจิตขึ้นไป หรือฐีติปัตตหทัยวัตถุรูป ๔๕ ที่ได้รับการใฝ่ใจเป็นปัจจัย โลภมูลมรณาสันนชวนะ ๕ หรือโลภมูลชวนะ ๗ ในปวัตติกาลที่เป็นผู้มีความฝักใฝ่หนักแน่น เป็นปัจจยุปบันแล้ว ในบรรดาปัจจัย ๘ คือ วัตถารัมมณปุเรชาตวิปปยุตตะ อารัมมณะ อารัมมณาธิปติ วัตถารัมมณปุเรชาตนิสสยะ อารัมมณูปนิสสยะ วัตถารัมมณปุเรชาตะ วัตถารัมณปุเรชาตัตถิ วัตถารัมมณปุเรชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ อำนาจของวัตถารัมมณปุเรชาตวิปปยุตตะอย่างเดียวเท่านั้นเป็นพิเศษ

ถ้าในระหว่างปัญจวัตถุ เป็นปัจจัย ปัญจวิญญาณธาตุ เป็นปัจจยุปบันแล้ว ในบรรดาปัจจัยทั้ง ๖ คือ วัตถุปุเรชาตวิปปยุตตะ วัตถุปุเรชาตนิสสยะ วัตถุปุเรชาตะ วัตถุปุเรชาตินทริยะ วัตถุปุเรชาตัตถิ วัตถุปุเรชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ อำนาจของวัตถุปุเรชาตวิปปยุตตะอย่างเดียวเท่านั้นเป็นพิเศษ

พระบาลีข้อที่ ๒ ถ้าเป็นสหชาตวิปปยุตตะ **อรูปิโน ธมฺมา** เป็นกัตตุบท ได้แก่ ปัญจโวการปวัตติปฏิสนธินามขันธ์ ๔ (เว้นอรูปวิปากจิต ๔ ทวิปัญจวิญญาณจิต ๑๐ และจุติจิตของพระอรหันต์)

รูปีนำ ธมฺมานำ เป็นสัมปทานบท ได้แก่ จิตตชรูป ปฏิสนธิกัมมชรูป

วิปฺปยุตฺตปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัย ๗ คือ สหชาตวิปปยุตตะ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันตามสมควรนี้ อำนาจของสหชาตวิปปยุตตะอย่างเดียวเท่านั้นเป็นพิเศษ

ถ้าเป็นปัจฉาชาตวิปปยุตตะ **อรูปิโน ธมฺมา** เป็นกัตตุบท ได้แก่ ปัญจโวการนามขันธ์ ๔ มีปฐมภวังค์เป็นต้นที่เกิดหลังๆ

รูปีนํ ธมฺมานํ เป็นสัมปทานบท ได้แก่ เอกชกาย ทวิชกาย ติชกาย จตุชกาย ที่เกิดพร้อมกันกับจิตดวงก่อนๆ มีปฏิสนธิจิตเป็นต้นแล้วเข้าถึงฐีติ

วิปฺปยุตฺตปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัยทั้ง ๔ คือ ปัจฉาชาตวิปปยุตตะ ปัจฉาชาตะ ปัจฉาชาตัตถิ ปัจฉาชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ อำนาจของปัจฉาชาตวิปปยุตตะอย่างเดียวเท่านั้นเป็นพิเศษ

คำอธิบาย

ในวิปปยุตตปัจจัยนี้ เมื่อพิจารณาดูแล้วก็จะพึงเห็นได้ว่า รูปอารมณ์ ๖ แม้จะช่วยอุปการะแก่อารัมมณิกธรรม ๖ อย่าง มีจักขุทวาริกจิตเป็นต้นก็ตาม แต่พระพุทธองค์ก็หาได้ทรงจัดเข้าในวิปปยุตตปัจจัย ปัจจยุปบัน ในที่นี้แต่อย่างใดไม่ คงจัดอยู่ในพวกอารัมมณปัจจัยเป็นต้นจำพวกเดียว ซึ่งรูปอารมณ์ ๖ และอารัมมณิกธรรม ๖ อย่างเหล่านี้ก็เป็นวิปปยุตตะอยู่

เรื่องนี้ท่านอรรถกถาจารย์กล่าวว่า ความเป็นวิปปยุตตะแห่งรูปอารมณ์ ๖ กับอารัมมณิกธรรม ๖ อย่างนี้ ปรากฏชัด ไม่มีข้อที่ควรสงสัย แต่ในระหว่าง ฉ วัตถุ กับ วิญญาณธาตุ ๗ ที่เป็นปัจจัยปัจจยุปบันเหล่านี้ มีข้อที่ควรจะสงสัยว่า เมื่อวิญญาณธาตุ ๗ เกิดขึ้นจาก ฉ วัตถุ นั้นคล้ายๆ กันกับว่าวิญญาณธาตุ ๗ เหล่านี้มีอยู่แล้วในวัตถุรูปทั้ง ๖ โดยความประกอบเป็นเนื้อเดียวกัน ซึ่งที่แท้นั้นหาได้มีอยู่แล้วไม่ ต่อเมื่อได้รับเหตุปัจจัยอันสมควรแล้ววิญญาณธาตุ ๗ เหล่านี้จึงจะเกิด อาศัยข้อที่ควรจะสงสัยดังนี้แหละ พระองค์จึงทรงถือเอาวัตถุรูป ๖ กับ วิญญาณธาตุ ๗ เหล่านี้เท่านั้นว่าเป็นธรรมที่เป็นไปโดยความเป็นวิปปยุตตปัจจัยและปัจจยุปบัน

ส่วนนามขันธ์ ๔ ที่ช่วยอุปการะแก่จตุชกายที่เกิดก่อนนั้น แม้ว่าจะเกิดอยู่ภายในร่างกายด้วยกันก็จริง แต่การช่วยอุปการะของนามขันธ์ ๔ แก่จตุชกายนี้ โดยความเป็นวิปปยุตตะ หาใช่เป็นสัมปยุตตะไม่ ฉะนั้นพระองค์จึงทรงแสดงในวิปปยุตตปัจจัยนี้

จบ วิปปยุตตปัจจยนิทเทส

* * * * * * * * *

๒๑. อัตถิปัจจยนิทเทส และ ๒๔. อวิคตปัจจยนิทเทส

อารัมภบท

ปัจจัยเช่นใด พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้โดยย่อในปัจจยุทเทสว่า **อตฺถิปจฺจโย** หรือ **อวิคตปจฺจโย** ปัจจัยเช่นนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงโดยพิสดารในปัจจยนิทเทสว่า

๑. จตฺตาโร ขนฺธา อรูปิโน อญฺญมญฺญํ อตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย อวิคตปจฺจเยน ปจฺจโย.

ฯลฯ

๑๗. ยํ รูปํ นิสฺสาย มโนธาตุ จ มโนวิญฺญาณธาตุ จ วตฺตนฺติ ตํ รูปํ มโนธาตุยา จ มโนวิญฺญาณธาตุยา จ ตํสมฺปยุตฺตกานญฺจ ธมฺมานํ อตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย อวิคตปจฺจเยน ปจฺจโย.

พระบาลี และคำแปลโดยลำดับ

๑. จตฺตาโร ขนฺธา อรูปิโน อญฺญมญฺญํ อตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย อวิคตปจฺจเยน ปจฺจโย.

นามขันธ์ ๔ เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะซึ่งกันและกัน หรือแก่กันและกัน ด้วยอำนาจสหชาตัตถิปัจจัย และสหชาตอวิคตปัจจัย

๒. จตฺตาโร มหาภูตา อญฺญมญฺญํ อตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย อวิคตปจฺจเยน ปจฺจโย.

มหาภูตรูป ๔ เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะซึ่งกันและกัน หรือแก่กันและกัน ด้วยอำนาจสหชาตัตถิ และสหชาตอวิคตปัจจัย

๓. โอกฺกนฺติกฺขเณ นามรูปํ อญฺญมญฺญํ อตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย อวิคตปจฺจเยน ปจฺจโย.

นามขันธ์ ๔ และหทัยวัตถุในขณะปฏิสนธิกาลในปัญจโวการภูมิ เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะซึ่งกันและกัน หรือแก่กันและกัน ด้วยอำนาจสหชาตัตถิและสหชาตอวิคตปัจจัย

๔. จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา จิตฺตสมุฏฺฐานานํ รูปานํ อตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย อวิคตปจฺจเยน ปจฺจโย.

ธรรมทั้งหลาย คือจิต ๗๕ เจตสิก ๕๒ (เว้นทวิปัญจวิญญาณจิต ๑๐ อรูปวิปากจิต ๔ และจุติจิตของพระอรหันต์) เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่รูป ที่มีจิตเป็นสมุฏฐาน ด้วยอำนาจสหชาตัตถิ และสหชาตอวิคตปัจจัย

๕. มหาภูตา อุปาทารูปานํ อตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย อวิคตปจฺจเยน ปจฺจโย.

มหาภูตรูป เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่อุปาทารูป ด้วยอำนาจสหชาตัตถิ และสหชาตอวิคตปัจจัย

๖. จกฺขายตนํ จกฺขุวิญฺญาณธาตุยา ตํสมฺปยุตฺตกานญฺจ ธมฺมานํ อตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย อวิคตปจฺจเยน ปจฺจโย.

มัชฌิมายุกจักขายตนะ ที่เกิดพร้อมกันกับอตีตภวังค์ดวงแรก หรือฐีติปัตตจักขายตนะ ๔๕ เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่จักขุวิญญาณธาตุ และสัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวงที่ประกอบกับจักขุวิญญาณธาตุ ด้วยอำนาจวัตถุปุเรชาตัตถิปัจจัย และวัตถุปุเรชาตอวิคตปัจจัย

๗. โสตายตนํ โสตวิญฺญาณธาตุยา ตํสมฺปยุตฺตกานญฺจ ธมฺมานํ อตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย อวิคตปจฺจเยน ปจฺจโย.

มัชฌิมายุกโสตายตนะ ที่เกิดพร้อมกันกับอตีตภวังค์ดวงแรก หรือ ฯลฯ

๘. ฆานายตนํ ฆานวิญฺญาณธาตุยา ตํสมฺปยุตฺตกานญฺจ ธมฺมานํ อตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย อวิคตปจฺจเยน ปจฺจโย.

มัชฌิมายุกฆานายตนะ ที่เกิดพร้อมกันกับอตีตภวังค์ดวงแรก หรือ ฯลฯ

๙. ชิวฺหายตนํ ชิวฺหาวิญฺญาณธาตุยา ตํสมฺปยุตฺตกานญฺจ ธมฺมานํ อตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย อวิคตปจฺจเยน ปจฺจโย.

มัชฌิมายุกชิวหายตนะ ที่เกิดพร้อมกันกับอตีตภวังค์ดวงแรก หรือ ฯลฯ

๑๐. กายายตนํ กายวิญฺญาณธาตุยา ตํสมฺปยุตฺตกานญฺจ ธมฺมานํ อตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย อวิคตปจฺจเยน ปจฺจโย.

มัชฌิมายุกกายายตนะ ที่เกิดพร้อมกันกับอตีตภวังค์ดวงแรก หรือฐีติปัตตกายายตนะ ๔๕ เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่กายวิญญาณธาตุ และสัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวงที่ประกอบกับกายวิญญาณธาตุ ด้วยอำนาจวัตถุปุเรชาตัตถิ และวัตถุปุเรชาตอวิคตปัจจัย

๑๑. รูปายตนํ จกฺขุวิญฺญาณธาตุยา ตํสมฺปยุตฺตกานญฺจ ธมฺมานํ อตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย อวิคตปจฺจเยน ปจฺจโย.

รูปารมณ์ที่เป็นปัจจุบันเป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่จักขุวิญญาณธาตุ และสัพพจิตต-สาธารณเจตสิก ๗ ดวงที่ประกอบกับจักขุวิญญาณธาตุ ด้วยอำนาจอารัมมณปุเรชาตัตถิปัจจัย และอารัมมณปุเรชาตอวิคตปัจจัย

๑๒. สทฺทายตนํ โสตวิญฺญาณธาตุยา ตํสมฺปยุตฺตกานญฺจ ธมฺมานํ อตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย อวิคตปจฺจเยน ปจฺจโย.

สัททารมณ์ ที่เป็นปัจจุบัน เป็นปัจจัย คือ ฯลฯ

๑๓. คนฺธายตนํ ฆานวิญฺญาณธาตุยา ตํสมฺปยุตฺตกานญฺจ ธมฺมานํ อตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย อวิคตปจฺจเยน ปจฺจโย.

คันธารมณ์ ที่เป็นปัจจุบัน เป็นปัจจัย คือ ฯลฯ

๑๔. รสายตนं ชิวฺหาวิญฺญาณธาตุยา ตंสมฺปยุตฺตกานญฺจ ธมฺมานं อตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย อวิคตปจฺจเยน ปจฺจโย.

รสารมณ์ ที่เป็นปัจจุบัน เป็นปัจจัย คือ ฯลฯ

๑๕. โผฏฺฐพฺพายตนं กายวิญฺญาณธาตุยา ตंสมฺปยุตฺตกานญฺจ ธมฺมานं อตฺถิ-ปจฺจเยน ปจฺจโย อวิคตปจฺจเยน ปจฺจโย.

โผฏฐัพพารมณ์ ที่เป็นปัจจุบัน เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่กายวิญญาณธาตุและสัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวงที่ประกอบกับกายวิญญาณธาตุ ด้วยอำนาจอารัมมณปุเรชาตัตถิปัจจัย และอารัมมณปุเรชาตอวิคตปัจจัย

๑๖. รูปายตนं สทฺทายตนं คนฺธายตนं รสายตนं โผฏฺฐพฺพายตนं มโนธาตุยา ตंสมฺปยุตฺตกานญฺจ ธมฺมานं อตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย อวิคตปจฺจเยน ปจฺจโย.

รูปารมณ์ สัททารมณ์ คันธารมณ์ รสารมณ์ โผฏฐัพพารมณ์ คือปัญจารมณ์ ที่เป็นปัจจุบัน เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่มโนธาตุ และอัญญสมานเจตสิก ๑๐ (เว้นวิริยะ ปีติ ฉันทะ) ที่ประกอบกับมโนธาตุ ด้วยอำนาจอารัมมณปุเรชาตัตถิปัจจัย และอารัมมณปุเรชาตอวิคตปัจจัย

๑๗. ยं รูปं นิสฺสาย มโนธาตุ จ มโนวิญฺญาณธาตุ จ วตฺตนฺติ ตं รูปं มโนธาตุยา จ มโนวิญฺญาณธาตุยา จ ตंสมฺปยุตฺตกานญฺจ ธมฺมานं อตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย อวิคตปจฺจเยน ปจฺจโย.

มโนธาตุ ๓ และมโนวิญญาณธาตุ ๗๒ เจตสิก ๕๒ (เว้นอรูปวิปากจิต ๔) อาศัยหทัยวัตถุใดเกิดขึ้น หทัยวัตถุนั้นเป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่มโนธาตุ ๓ และมโนวิญญาณธาตุ ๗๒ (เว้นอรูปวิปากจิต ๔) เจตสิก ๕๒ ที่ประกอบกับมโนธาตุ และมโนวิญญาณธาตุ ด้วยอำนาจวัตถุปุเรชาตัตถิปัจจัย วัตถารัมมณปุเรชาตัตถิปัจจัย และวัตถุปุเรชาตอวิคตปัจจัย วัตถารัมมณปุเรชาตอวิคตปัจจัย

คำแปล จำแนกบท และเนื้อความองค์ธรรม คำอธิบายเหล่านี้เหมือนกันกับสหชาตปัจจัย ปุเรชาตปัจจัย

อัตถิปัจจัยนี้ มีอยู่ ๕ อย่างด้วยกันคือ สหชาตัตถิ ปุเรชาตัตถิ ปัจฉาชาตัตถิ อาหารัตถิ อินทริยัตถิ แต่ในปัจจยนิทเทสนี้ทรงแสดงไว้เพียง ๒ ปัจจัยเท่านั้น คือสหชาตัตถิ ปุเรชาตัตถิ ส่วนในปัญหาวาระนั้นทรงแสดงครบทั้ง ๕ ที่เป็นดังนี้ก็เพราะในที่นี้เป็นการแสดงโดยสาวเสสนัย คือเทสนานัยที่ยังมีเนื้อความเหลืออยู่

จบ อัตถิปัจจยนิทเทส และอวิคตปัจจยนิทเทส

* * * * * * * * *

๒๒. นัตถิปัจจยนิทเทส

อารัมภบท

ปัจจัยเช่นใด พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้โดยย่อในปัจจยุทเทสว่า **นตฺถิปจฺจโย** ปัจจัยเช่นนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงโดยพิสดารในปัจจยนิทเทสว่า

สมนนฺตรนิรุทฺธา จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา ปฏุปฺปนฺนานํ จิตฺตเจตสิกานํ ธมฺมานํ นตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย.

พระบาลี และคำแปล

สมนนฺตรนิรุทฺธา จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา ปฏุปฺปนฺนานํ จิตฺตเจตสิกานํ ธมฺมานํ นตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย.

จิตเจตสิกนามขันธ์ ๔ ทั้งหลาย ที่นอกจากจุติจิตของพระอรหันต์ที่ดับไปแล้ว โดยไม่มีเหลือในลำดับของตนที่เป็นปัจจัย เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่จิตเจตสิกนามขันธ์ ๔ ทั้งหลาย พร้อมด้วยจุติจิตของพระอรหันต์ที่เกิดขึ้นต่อจากตน ด้วยอำนาจนัตถิปัจจัย

จบ นัตถิปัจจยนิทเทส

* * * * * * * * *

๒๓. วิคตปัจจยนิทเทส

อารัมภบท

ปัจจัยเช่นใด พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้โดยย่อในปัจจยุทเทสว่า **วิคตปจฺจโย** ปัจจัยเช่นนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงโดยพิสดารในปัจจยนิทเทสว่า

สมนนฺตรวิคตา จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา ปฏุปฺปนฺนานํ จิตฺตเจตสิกานํ ธมฺมานํ วิคตปจฺจเยน ปจฺจโย.

พระบาลี และคำแปล

สมนนฺตรวิคตา จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา ปฏุปฺปนฺนานํ จิตฺตเจตสิกานํ ธมฺมานํ วิคตปจฺจเยน ปจฺจโย.

จิตเจตสิกนามขันธ์ ๔ ทั้งหลาย ที่นอกจากจุติจิตของพระอรหันต์ที่ปราศจากไปแล้ว โดยไม่มีเหลือในลำดับของตนที่เป็นปัจจัย เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่จิตเจตสิกนามขันธ์ ๔ ทั้งหลาย พร้อมด้วยจุติจิตของพระอรหันต์ที่เกิดขึ้นต่อจากตน ด้วยอำนาจวิคตปัจจัย

จำแนกบท และเนื้อความองค์ธรรม คำอธิบายเหล่านี้เหมือนกันกับอนันตรปัจจัย

จบ นัตถิปัจจยนิทเทส และวิคตปัจจยนิทเทส

ปจฺจยนิทฺเทโส นิฏฺฐิโต

จบ ปัจจยนิทเทส

* * * * * * * * *

ความหมายของคำว่า ฆฏนา

คำว่า **ฆฏนา** หมายความว่า การรวบรวมปัจจัย ดังมีวจนัตถะ วิคคหศัพท์ ว่า

ฆฏียเต = ฆฏนำ (วา) ฆฏิยเต อเนนาติ = ฆฏนำ การรวบรวมชื่อว่า ฆฏนา (หรืออีกนัยหนึ่ง) การรวบรวมปัจจัยด้วยอำนาจของปัจจัยนั้นๆ ฉะนั้น อำนาจของปัจจัยนั้นๆ ชื่อว่า ฆฏนา

๑. **สามญฺญฆฏนา** หมายความว่า การรวบรวมอำนาจปัจจัยที่ยังมิได้กล่าวถึงอธิปติ อินทริยะ และมัคคะเป็นต้นเข้าด้วย

๒. **สอินฺทฺริยมคฺคฆฏนา** หมายความว่า การรวบรวมอำนาจปัจจัยที่มีอินทริยะ และมัคคะเข้าด้วย

๓. **สาธิปติอินฺทฺริยมคฺคฆฏนา** หมายความว่า การรวบรวมอำนาจปัจจัยที่มีอธิปติ อินทริยะ และมัคคะเข้าด้วย

๔. **สพฺพฏฺฐานิกฆฏนา** หมายความว่า การรวบรวมอำนาจปัจจัยที่มีปัจจัยทั้ง ๔ คือ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ สหชาตัตถิ และสหชาตอวิคตะ อันเป็นปัจจัยที่เข้ารวมในฆฏนาทุกอย่าง

๕. **สอญฺญมญฺญฆฏนา** หมายความว่า การรวบรวมอำนาจปัจจัยที่มีอัญญมัญญะเข้าด้วย

๖. **สอญฺญมญฺญสมฺปยุตฺตฆฏนา** หมายความว่า การรวบรวมอำนาจปัจจัยที่มีอัญญมัญญะ และสัมปยุตตะเข้าด้วย

๗. **สวิปฺปยุตฺตฆฏนา** หมายความว่า การรวบรวมอำนาจปัจจัยที่มีวิปปยุตตะเข้าด้วย

๘. **สอญฺญมญฺญวิปฺปยุตฺตฆฏนา** หมายความว่า การรวบรวมอำนาจปัจจัยที่มีอัญญมัญญะ และวิปปยุตตะเข้าด้วย

๙. **สอินฺทฺริยมคฺคสพฺพฏฺฐานิกฆฏนา** หมายความว่า การรวบรวมอำนาจปัจจัยที่มีอินทริยะ และมัคคะเข้ารวมในสัพพัฏฐานิกปัจจัย

๑๐. **สาธิปติอินฺทฺริยมคฺคสพฺพฏฺฐานิกฆฏนา** หมายความว่า การรวบรวมอำนาจปัจจัยที่มี อธิปติ อินทริยะ และมัคคะเข้ารวมในสัพพัฏฐานิกปัจจัย

๑๑. **อวิปากฆฏนา** หมายความว่า การรวบรวมอำนาจปัจจัยที่ยังมิได้กล่าวถึงวิปากะ

๑๒. * **สวิปากฆฏนา** หมายความว่า การรวบรวมอำนาจปัจจัยที่มีวิปากะเข้าด้วย

สรุปเนื้อความ ๓ ประการในปัจจัย ๒๔

ณ ข้างต้นได้กล่าวแล้วว่า การทรงเทศนาปัจจัย ๒๔ อันเป็นคัมภีร์ปัฏฐานนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงจำแนกปัจจัยหนึ่งๆ มีธรรมเป็น ๓ หมวด เรียกว่า สรุปเนื้อความ ๓ ประการ คือ ปัจจัยธรรม ปัจจยุปบันธรรม ปัจจนิกธรรม ณ บัดนี้จะได้กล่าวถึงการสรุปเนื้อความ ๓ ประการในปัจจัย ๒๔ โดยถี่ถ้วน ดังต่อไปนี้

๑. เหตุปัจจัย

ในเหตุปัจจยุทเทสนี้ สรุปเนื้อความมีอยู่ ๓ ประการคือ

เหตุ ๖ คือ โลภะ โทสะ โมหะ อโลภะ อโทสะ อโมหะ เป็น **เหตุปัจจัย**

สเหตุกจิต ๗๑ เจตสิก ๕๒ (เว้นโมหเจตสิกที่ในโมหมูลจิต ๒) สเหตุกจิตตชรูป สเหตุกปฏิสนธิกัมมชรูป เป็น **เหตุปัจจยุปบัน**

อเหตุกจิต ๑๘ อัญญสมานเจตสิก ๑๒ ที่ประกอบโมหเจตสิกที่ในโมหมูลจิต ๒ อเหตุกจิตตชรูป อเหตุกปฏิสนธิกัมมชรูป พาหิรรูป อาหารชรูป อุตุชรูป อสัญญสัตตกัมมชรูป ปวัตติกัมมชรูป เป็น **เหตุปัจจนิก**

จำแนก เหตุปัจจัย โดยลักษณะ และชาติ กาล สัตติ

ในเหตุปัจจัยนี้ การช่วยอุปการะแก่ปัจจยุปบันธรรม ของธรรมที่เป็นเหตุปัจจัยนั้น มีลักษณะอย่างเดียวคือ เป็นที่ตั้งและเป็นรากแก้ว (เหตุ) แห่งเหตุปัจจยุปบันธรรม

เมื่อว่าโดย ชาติ เป็น สหชาตชาติ

เมื่อว่าโดย กาล เป็น ปัจจุบันกาล

เมื่อว่าโดย สัตติ คืออำนาจ มี ๒ อย่างคือ ชนกสัตติ ช่วยอุปการะให้ปัจจยุปบันธรรมเกิดขึ้นอย่างหนึ่ง อุปถัมภกสัตติ ช่วยอุปการะให้ปัจจยุปบันธรรมตั้งอยู่อย่างหนึ่ง

* * * * * * * * *

---

* ฆฏนา ๑๒ ชื่อนี้ ไม่ใช่เป็นประเภทแห่งฆฏนาทั้งหมด แต่เป็นเพียงฆฏนาจำนวนหนึ่งในบรรดาเหตุฆฏนา ๒๔ เท่านั้น อาจารย์พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ ได้แสดงฆฏนาที่มีชื่อไม่ซ้ำกัน พร้อมด้วยความหมาย เพื่อเป็นประโยชน์แก่ความเข้าใจในเหตุฆฏนา และฆฏนาอื่นๆ มีนามอาหารฆฏนา ๓๓ เป็นต้น

สำหรับการนับนั้น ก็ใช้วิธีการนับแบบเดียวกันกับการนับเจตสิกที่มีเหตุ ที่ว่าโดยอคหิตัคคหนนัย คือเจตสิกหรือฆฏนาที่นับแล้วไม่นับอีก หมายความว่าฆฏนาที่มีชื่อไม่ซ้ำกัน ก็นับเอามาทั้งหมด เช่น สามัญญฆฏนา สอินทริยมัคคฆฏนา เป็นต้น

ส่วนฆฏนาที่มีชื่อซ้ำกัน ก็นับเอามาประเภทละหนึ่ง เช่น อวิปากฆฏนาในเหตุฆฏนามี ๓ ฆฏนา ก็นับเอามาเพียง ๑ หรือสอัญญมัญญฆฏนาในเหตุฆฏนามี ๔ ฆฏนา ก็นับเอามาเพียง ๑ ดังนี้เป็นต้น

ด้วยเหตุนี้ ในเหตุฆฏนา ๒๔ นั้น จึงนับประเภทของฆฏนาที่มีชื่อไม่ซ้ำกันได้ ๑๒ ประเภท ดังที่ปรากฏแล้วนี้

๒. อารัมมณปัจจัย

ในอารัมมณปัจจยุทเทสนี้ สรุปเนื้อความมีอยู่ ๓ ประการคือ

อารมณ์ ๖ คือ จิต ๘๙ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘ ที่เป็นเตกาลิกะ และนิพพาน บัญญัติที่เป็นกาลวิมุต เป็น **อารัมมณปัจจัย**

จิต ๘๙ เจตสิก ๕๒ เป็น **อารัมมณปัจจยุปบัน**

รูปทั้งหมด คือ จิตตชรูป ปฏิสนธิกัมมชรูป พาหิรรูป อาหารชรูป อุตุชรูป อสัญญสัตตกัมมชรูป ปวัตติกัมมชรูป เป็น **อารัมมณปัจจนิก**

จำแนก อารัมมณปัจจัย โดยลักษณะ และชาติ กาล สัตติ

ในอารัมมณปัจจัยนี้ การช่วยอุปการะแก่ปัจจยุปบันธรรม ของธรรมที่เป็นอารัมมณปัจจัยนั้น มีลักษณะอย่างเดียวคือ เป็นที่ยินดีและยึดหน่วง **(อารมฺมณ)** แห่งปัจจยุปบันธรรม

เมื่อว่าโดย ชาติ เป็นอารัมมณชาติ

เมื่อว่าโดย กาล เป็นทั้งปัจจุบัน อดีต อนาคต และกาลวิมุต

เมื่อว่าโดย สัตติ คืออำนาจ มี ๒ อย่างคือ ชนกสัตติ ช่วยอุปการะให้ปัจจยุปบันธรรมเกิดขึ้นอย่างหนึ่ง อุปถัมภกสัตติ ช่วยอุปการะให้ปัจจยุปบันธรรมตั้งอยู่อย่างหนึ่ง

* * * * * * * * *

๓. อธิปติปัจจัย

ในอธิปติปัจจยุทเทสนี้ อธิปติปัจจัยมีอยู่ ๒ อย่างคือ ๑. อารัมมณาธิปติ ๒. สหชาตาธิปติ ใน ๒ อย่างนี้

อารัมมณาธิปติปัจจัย สรุปเนื้อความมีอยู่ ๓ ประการคือ

อารมณ์ ๖ คืออิฏฐนิปผันนรูป ๑๘ จิต ๘๔ เจตสิกที่ประกอบ ๔๗ (เว้นโทสมูล โมหมูล ทุกขสหคตกายวิญญาณจิต) ที่น่าฝักใฝ่หนักแน่นอย่างยิ่ง เป็นเตกาลิกะ และนิพพานที่เป็นกาลวิมุต เป็น **อารัมมณาธิปติปัจจัย**

โลภมูลจิต ๘ มหากุศลจิต ๘ มหากิริยาญาณสัมปยุตตจิต ๔ โลกุตตรจิต ๘ หรือ ๔๐ เจตสิก ๔๕ ที่ประกอบ (เว้นอัปปมัญญา) เป็นผู้ฝักใฝ่หนักแน่นอย่างยิ่ง เป็น **อารัมมณาธิปติปัจจยุปบัน**

โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๒ ที่มิได้เป็นผู้ฝักใฝ่หนักแน่นอย่างยิ่ง โดยแน่นอนและไม่แน่นอน รูปทั้งหมด คือ จิตตชรูป ปฏิสนธิกัมมชรูป พาหิรรูป อาหารชรูป อุตุชรูป อสัญญสัตต-กัมมชรูป ปวัตติกัมมชรูป เป็น **อารัมมณาธิปติปัจจนิก**

สหชาตาธิปติปัจจัย สรุปเนื้อความมีอยู่ ๓ ประการคือ

อธิบดีองค์ธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งในบรรดาอธิบดี ๓ หรือ ๔ คือ ฉันทะ วิริยะ วิมังสา ที่ในสาธิปติชวนะ ๕๒ และสาธิปติชวนะ ๕๒ ในขณะที่เป็นอธิบดี เป็น **สหชาตาธิปติปัจจัย**

สาธิปติชวนะ ๕๒ เจตสิกที่ประกอบ ๕๑ สาธิปติจิตตชรูปในขณะที่กำลังได้รับการช่วยอุปการะจากอธิปติปัจจัย โดยแน่นอนและไม่แน่นอน (เว้นอธิบดีองค์ธรรม ๔ อย่างใดอย่างหนึ่ง) เป็น **สหชาตาธิปติปัจจยุปบัน**

กามจิต ๕๔ มหัคคตวิบาก ๙ เจตสิก ๕๒ ที่มิได้รับการช่วยอุปการะจากอธิปติปัจจัย โดยแน่นอนและไม่แน่นอน อธิบดีองค์ธรรม ๔ อย่างใดอย่างหนึ่งในขณะที่เป็นอธิปติปัจจัย นิราธิปติจิตตชรูป ปฏิสนธิกัมมชรูป พาหิรรูป อาหารชรูป อุตุชรูป อสัญญสัตตกัมมชรูป ปวัตติกัมมชรูป เป็น **สหชาตาธิปติปัจจนิก**

จำแนก อารัมมณาธิปติปัจจัย และปัจจยุปบันโดยเฉพาะ ๆ

ในอารัมมณาธิปติปัจจัยนี้ เมื่อจำแนกโดยเฉพาะ ๆ แล้ว ก็มีอยู่ด้วยกัน ๑๐ คู่ ดังต่อไปนี้

๑. อารมณ์ ๖ คือ จตุชนิปผันนรูป ๑๘ ที่เป็นสภาวะอิฏฐะและปริกัปปอิฏฐะ โลกียจิต ๗๖ เจตสิก ๔๗ ที่ประกอบ (เว้นโทสมูล โมหมูล ทุกขสหคตกายวิญญาณ) มีสภาพที่น่าฝักใฝ่หนักแน่นอย่างยิ่ง เป็น **อารัมมณาธิปติปัจจัย**

โลภมูลจิต ๘ เจตสิก ๒๒ ที่ประกอบเป็นผู้ฝักใฝ่หนักแน่นอย่างยิ่ง เป็น **อารัมมณา-ธิปติปัจจยุปบัน**

๒. โลกียกุศลจิต ๑๗ เจตสิก ๓๘ ที่ประกอบมีสภาพที่น่าฝักใฝ่หนักแน่นอย่างยิ่ง เป็น **อารัมมณาธิปติปัจจัย**

มหากุศลจิต ๘ เจตสิก ๓๓ ที่ประกอบ (เว้นวิรตี อัปปมัญญา) เป็นผู้ฝักใฝ่หนักแน่นอย่างยิ่ง เป็น **อารัมมณาธิปติปัจจยุปบัน**

๓. โสดาปัตติมรรคจิตตุปบาท โสดาปัตติผลจิตตุปบาท นิพพาน ของพระโสดาบัน-บุคคล มีสภาพที่น่าฝักใฝ่หนักแน่นอย่างยิ่ง เป็น **อารัมมณาธิปติปัจจัย**

มหากุศลญาณสัมปยุตตจิตตุปบาท (เว้นวิรตี อัปปมัญญา) ของพระโสดาบันบุคคล เป็นผู้ฝักใฝ่หนักแน่นอย่างยิ่ง เป็น **อารัมมณาธิปติปัจจยุปบัน**

๔. สกทาคามิมรรคจิตตุปบาท สกทาคามิผลจิตตุปบาท นิพพาน ของพระสกทาคามี-บุคคล มีสภาพที่น่าฝักใฝ่หนักแน่นอย่างยิ่ง เป็น **อารัมมณาธิปติปัจจัย**

มหากุศลญาณสัมปยุตตจิตตุปบาท (เว้นวิรตี อัปปมัญญา) ของพระสกทาคามีบุคคล เป็นผู้ฝักใฝ่หนักแน่นอย่างยิ่ง เป็น **อารัมมณาธิปติปัจจยุปบัน**

๕. อนาคามิมรรคจิตตุปบาท อนาคามิผลจิตตุปบาท นิพพาน ของพระอนาคามีบุคคล มีสภาพที่น่าฝักใฝ่หนักแน่นอย่างยิ่ง เป็น **อารัมมณาธิปติปัจจัย**

มหากุศลญาณสัมปยุตตจิตตุปบาท (เว้นวิรตี อัปปมัญญา) ของพระอนาคามีบุคคล เป็นผู้ฝักใฝ่หนักแน่นอย่างยิ่ง เป็น **อารัมมณาธิปติปัจจยุปบัน**

๖. อรหัตตมรรคจิตตุปบาท อรหัตตผลจิตตุปบาท นิพพานของพระอรหันตบุคคล มีสภาพที่น่าฝักใฝ่หนักแน่นอย่างยิ่ง เป็น **อารัมมณาธิปติปัจจัย**

มหากิริยาญาณสัมปยุตตจิตตุปบาท (เว้นอัปปมัญญา) ของพระอรหันตบุคคลเป็น ผู้ฝักใฝ่หนักแน่นอย่างยิ่ง เป็น **อารัมมณาธิปติปัจจยุปบัน**

๗. นิพพานของพระโสดาบันบุคคล มีสภาพที่น่าฝักใฝ่หนักแน่นอย่างยิ่ง เป็น **อารัมมณาธิปติปัจจัย**

โสดาปัตติมรรคจิตตุปบาท โสดาปัตติผลจิตตุปบาท เป็นผู้ฝักใฝ่หนักแน่นอย่างยิ่ง เป็น **อารัมมณาธิปติปัจจยุปบัน**

๘. นิพพานของพระสกทาคามีบุคคล มีสภาพที่น่าฝักใฝ่หนักแน่นอย่างยิ่ง เป็น **อารัมมณาธิปติปัจจัย**

สกทาคามิมรรคจิตตุปบาท สกทาคามิผลจิตตุปบาท เป็นผู้ฝักใฝ่หนักแน่นอย่างยิ่ง เป็น **อารัมมณาธิปติปัจจยุปบัน**

๙. นิพพานของพระอนาคามีบุคคล มีสภาพที่น่าฝักใฝ่หนักแน่นอย่างยิ่ง เป็น **อารัมมณาธิปติปัจจัย**

อนาคามิมรรคจิตตุปบาท อนาคามิผลจิตตุปบาท เป็นผู้ฝักใฝ่หนักแน่นอย่างยิ่ง เป็น **อารัมมณาธิปติปัจจยุปบัน**

๑๐. นิพพานของพระอรหันตบุคคล มีสภาพที่น่าฝักใฝ่หนักแน่นอย่างยิ่ง เป็น **อารัมมณาธิปติปัจจัย**

อรหัตตมรรคจิตตุปบาท อรหัตตผลจิตตุปบาท เป็นผู้ฝักใฝ่หนักแน่นอย่างยิ่ง เป็น **อารัมมณาธิปติปัจจยุปบัน**

ธรรมที่เป็น **ปัจจยุปบัน** และ **ปัจจนิก** ของอารัมมณาธิปติปัจจัยนี้มี ๒ อย่างคือ แน่นอน และไม่แน่นอน

อารัมมณาธิปติปัจจยุปบันแน่นอน ได้แก่ โลกุตตรจิต ๘ เจตสิก ๓๖ **ไม่แน่นอน** ได้แก่ โลภมูลจิต ๘ มหากุศลจิต ๘ มหากิริยาญาณสัมปยุตตจิต ๔ เจตสิก ๔๕ ที่ประกอบ (เว้นอัปปมัญญา)

อารัมมณาธิปติปัจจนิกแน่นอน ได้แก่ โทสมูลจิต ๒ โมหมูลจิต ๒ อเหตุกจิต ๑๘ มหาวิปากจิต ๘ มหากิริยาญาณวิปปยุตตจิต ๔ มหัคคตจิต ๒๗ เจตสิก ๔๖ ที่ประกอบรูปทั้งหมดมี จิตตชรูป เป็นต้น **ไม่แน่นอน** ได้แก่ จิต ๒๐ ดวง มีโลภมูลจิต ๘ เป็นต้น เจตสิก ๔๕ ที่ประกอบ ที่เป็นปัจจยุปบันธรรมไม่แน่นอนนั้นเอง

ธรรมที่เป็น **ปัจจัย ปัจจยุปบัน ปัจจนิก** ของสหชาตาธิปติปัจจัยนี้ก็มี ๒ อย่างคือ แน่นอน และไม่แน่นอน

สหชาตาธิปติปัจจัยแน่นอน ได้แก่ อธิบดีองค์ธรรม ๔ อย่างใดอย่างหนึ่งที่ในอัปปนาชวนะ ๒๖ **ไม่แน่นอน** ได้แก่ อธิบดีองค์ธรรม ๔ อย่างใดอย่างหนึ่งที่ในกามชวนะ ๒๖ (เว้นโมหมูลชวนจิต ๒ หสิตุปปาทจิต ๑)

สหชาตาธิปติปัจจยุปบันแน่นอน ได้แก่ อัปปนาชวนะ ๒๖ เจตสิก ๓๘ ที่ประกอบ (เว้นอธิบดีองค์ธรรมในขณะที่เป็นปัจจัย) และอัปปนาสาธิปติจิตตชรูป **ไม่แน่นอน** ได้แก่ กามชวนจิต ๒๖ (เว้นโมหมูล และหสิตุปปาทชวนะ) เจตสิก ๕๑ ที่ประกอบ (เว้นอธิบดีองค์ธรรมในขณะที่เป็นปัจจัย) และกามสาธิปติจิตตชรูป

สหชาตาธิปติปัจจนิกธรรมแน่นอน ได้แก่ โมหมูลจิต ๒ อเหตุกจิต ๑๘ มหาวิปากจิต ๘ มหัคควิปากจิต ๙ เจตสิก ๔๐ ที่ประกอบ นิราธิปติจิตตชรูป ปฏิสนธิกัมมชรูป พาหิรรูป อาหารชรูป อุตุชรูป อสัญญสัตตกัมมชรูป ปวัตติกัมมชรูป **ไม่แน่นอน** ได้แก่ กามชวนจิต ๒๖ (เว้นโมหมูลและหสิตุปปาทชวนะ) เจตสิก ๕๑ ที่ประกอบ กามสาธิปติจิตตชรูป ที่เป็นปัจจยุปบันไม่แน่นอนนั้นเอง

จำแนกอธิปติปัจจัยทั้ง ๒ โดยลักษณะ และชาติ กาล สัตติ

ในอารัมมณาธิปติปัจจัยนี้ การช่วยอุปการะแก่ปัจจยุปบันธรรมของธรรมที่เป็นอารัมมณาธิปติปัจจัยนั้น

ว่าโดยลักษณะมี ๒ อย่างคือ เป็นที่ยินดี และยึดหน่วงด้วย **(อารมฺมณ)** เป็นใหญ่ เป็นอธิบดีด้วย **(อธิปติ)**

ว่าโดย ชาติ เป็นอารัมมณชาติ

" กาล เป็นทั้งอดีต อนาคต ปัจจุบัน และกาลวิมุต

" สัตติ คืออำนาจ มี ๒ อย่างคือ ชนกสัตติ ช่วยอุปการะให้ปัจจยุปบันธรรมเกิดขึ้นอย่างหนึ่ง อุปถัมภกสัตติ ช่วยอุปการะให้ปัจจยุปบันธรรมตั้งอยู่อย่างหนึ่ง

ส่วนสหชาตาธิปติปัจจัยนั้น ว่าโดยลักษณะมี ๒ อย่างคือ เกิดพร้อมกันด้วย **(สหชาต)** เป็นใหญ่ เป็นอธิบดีด้วย **(อธิปติ)**

ว่าโดย ชาติ เป็นสหชาตชาติ

" กาล เป็นปัจจุบันกาล

" สัตติ คืออำนาจ มี ๒ อย่างคือ ชนกสัตติและอุปถัมภกสัตติ

* * * * * * * * *

๔. อนันตรปัจจัย

ในอนันตรปัจจยุทเทสนี้ สรุปเนื้อความมีอยู่ ๓ ประการคือ

จิต ๘๙ เจตสิก ๕๒ ที่เกิดก่อนๆ (เว้นจุติจิตของพระอรหันต์) เป็น **อนันตรปัจจัย**

จิต ๘๙ เจตสิก ๕๒ ที่เกิดหลังๆ พร้อมด้วยจุติจิตของพระอรหันต์ เป็น **อนันตร-ปัจจยุปบัน**

รูปทั้งหมด คือ จิตตชรูป ปฏิสนธิกัมมชรูป พาหิรรูป อาหารชรูป อุตุชรูป อสัญญสัตต-กัมมชรูป ปวัตติกัมมชรูป เป็น **อนันตรปัจจนิก**

จำแนก อนันตรปัจจัย โดยลักษณะ และชาติ กาล สัตติ

ในอนันตรปัจจัยนี้ การช่วยอุปการะแก่ปัจจยุปบันธรรมของธรรมที่เป็นอนันตรปัจจัยนั้น ว่าโดยลักษณะมีอย่างเดียวคือ ให้เกิดขึ้นติดต่อกันโดยไม่มีระหว่างคั่น เสมือนหนึ่งเป็นจิตดวงเดียว **(อนนฺตร)**

ว่าโดย ชาติ เป็นอนันตรชาติ

" กาล เป็นอดีตกาล

" สัตติ คืออำนาจ มีอย่างเดียวคือ ชนกสัตติ ช่วยอุปการะให้ปัจจยุปบันธรรมเกิดขึ้น

* * * * * * * * *

๕. สมนันตรปัจจัย

ในสมนันตรปัจจยุทเทสนี้ สรุปเนื้อความมีอยู่ ๓ ประการเหมือนอนันตรปัจจัย จำแนก **สมนันตรปัจจัย** โดยลักษณะ และชาติ กาล สัตติ ก็เหมือนกันกับอนันตรปัจจัย

* * * * * * * * *

๖. สหชาตปัจจัย

ในสหชาตปัจจยุทเทสนี้ สรุปเนื้อความมีอยู่ ๒ ประการเท่านั้นคือ ๑. ปัจจัยธรรม ๒. ปัจจยุปบันธรรม สำหรับปัจจนิกธรรมนั้นไม่มี ใน ๒ ประการนี้

ปวัตติปฏิสนธินามขันธ์ ๔ คือ จิต ๘๙ เจตสิก ๕๒ ที่ช่วยอุปการะแก่กันและกันในจตุโวการภูมิ และช่วยอุปการะแก่นามขันธ์ด้วยกัน กับจิตตชรูป ปฏิสนธิกัมมชรูป ในปัญจโวการ-ภูมิก็ดี, มหาภูตรูป ๔ ทุกชนิด คือ จิตตชมหาภูตรูป ปฏิสนธิกัมมชมหาภูตรูป พาหิรมหาภูตรูป อาหารชมหาภูตรูป อุตุชมหาภูตรูป อสัญญสัตตกัมมชมหาภูตรูป ปวัตติกัมมชมหาภูตรูป ที่ช่วยอุปการะแก่กันและกัน และที่ช่วยอุปการะแก่อุปาทารูปก็ดี, ปัญจโวการปฏิสนธินามขันธ์ ๔ และหทัยวัตถุที่ช่วยอุปการะแก่กันและกันก็ดี เป็น **สหชาตปัจจัย**

ปวัตติปฏิสนธินามขันธ์ ๔ คือ จิต ๘๙ เจตสิก ๕๒ ที่เป็นไปโดยการเปรียบเทียบจากกันและกัน จิตตชรูป ปฏิสนธิกัมมชรูปก็ดี, อุปาทารูปทั้งหมด มหาภูตรูปทุกชนิดก็ดี, ปัญจโวการปฏิสนธินามขันธ์ ๔ และหทัยวัตถุที่เป็นไปโดยการเปรียบเทียบจากกันและกันก็ดี เป็น **สหชาตปัจจยุปบัน**

จำแนก สหชาตปัจจัย โดยลักษณะ และชาติ กาล สัตติ

ในสหชาตปัจจัยนี้ การช่วยอุปการะแก่ปัจจยุปบันธรรมของธรรมที่เป็นสหชาตปัจจัยนั้น

ว่าโดยลักษณะมีอย่างเดียวคือ เกิดขึ้นพร้อมกันกับปัจจยุปบันธรรม **(สหชาต)**

ว่าโดย ชาติ เป็นสหชาตชาติ

" กาล เป็นปัจจุบันกาล

" สัตติ คืออำนาจ มี ๒ อย่างคือ ชนกสัตติ ช่วยอุปการะให้ปัจจยุปบันธรรมเกิดขึ้นอย่างหนึ่ง อุปถัมภกสัตติ ช่วยอุปการะให้ปัจจยุปบันธรรมตั้งอยู่อย่างหนึ่ง

* * * * * * * * *

๗. อัญญมัญญปัจจัย

ในอัญญมัญญปัจจยุทเทสนี้ สรุปเนื้อความมีอยู่ ๓ ประการคือ

ปวัตติปฏิสนธินามขันธ์ ๔ คือจิต ๘๙ เจตสิก ๕๒ ที่ประกอบ ที่ช่วยอุปการะแก่กันและกันก็ดี, และมหาภูตรูป ๔ ทุกชนิด มีจิตตชมหาภูตรูป ๔ เป็นต้น ที่ช่วยอุปการะแก่กันและกันก็ดี, ปัญจโวการปฏิสนธินามขันธ์ ๔ และหทัยวัตถุที่ช่วยอุปการะแก่กันและกันก็ดี เป็น **อัญญมัญญปัจจัย**

ปวัตติปฏิสนธินามขันธ์ ๔ คือจิต ๘๙ เจตสิก ๕๒ ที่ประกอบ ที่เป็นไปโดยการเปรียบเทียบจากกันและกันก็ดี, มหาภูตรูป ๔ ทุกชนิดที่เป็นไปโดยการเปรียบเทียบจากกันและกันก็ดี, ปัญจโวการปฏิสนธินามขันธ์ ๔ และหทัยวัตถุที่เป็นไปโดยการเปรียบเทียบจากกันและกันก็ดี เป็น **อัญญมัญญปัจจยุปบัน**

จิตตชรูป ปฏิสนธิกัมมชรูป (เว้นหทัยวัตถุ) ที่เป็นไปโดยการเปรียบเทียบจากนามขันธ์ก็ดี อุปาทารูปทั้งหมดคือจิตตชอุปาทารูป เป็นต้น จนถึงปวัตติกัมมชอุปาทารูป ที่เป็นไปโดยการเปรียบเทียบจากมหาภูตรูปก็ดี เป็น **อัญญมัญญปัจจนิก**

จำแนก อัญญมัญญปัจจัย โดยลักษณะ และชาติ กาล สัตติ

ในอัญญมัญญปัจจัยนี้ การช่วยอุปการะแก่ปัจจยุปบันธรรมของธรรมที่เป็นอัญญมัญญ-ปัจจัยนั้น

ว่าโดยลักษณะมีอย่างเดียว คืออุปการะแก่กันและกัน **(อญฺญมญฺญ)**

" ชาติ เป็นสหชาตชาติ

" กาล เป็นปัจจุบันกาล

" สัตติ คืออำนาจ มี ๒ อย่างคือ ช่วยอุปการะแก่ปัจจยุปบันธรรมด้วย อำนาจชนกสัตติ และอุปถัมภกสัตติ

ธรรมที่เป็นปัจจนิกนี้มี ๒ อย่างคือ ๑. ปัจจนิกธรรมที่แน่นอนอย่างหนึ่ง (เอกันตะ) ๒. ปัจจนิกธรรมที่ไม่แน่นอนอย่างหนึ่ง (อเนกันตะ)

ปัจจนิกธรรมที่แน่นอนนั้นได้แก่ จิตตชอุปาทารูป ปฏิสนธิกัมมชอุปาทารูป (เว้นหทัยวัตถุ) พาหิรอุปาทารูป อาหารชอุปาทารูป อุตุชอุปาทารูป อสัญญสัตตกัมมชอุปาทารูป ปวัตติกัมมชอุปาทารูป หมายความว่าธรรมเหล่านี้เป็นปัจจยุปบันธรรมไม่ได้แน่นอน ฉะนั้นจึงเป็นปัจจนิกธรรมแน่นอน

ปัจจนิกธรรมที่ไม่แน่นอนนั้นได้แก่ จิตตชมหาภูตรูป ปฏิสนธิกัมมชมหาภูตรูป ปฏิสนธิหทัยวัตถุ หมายความว่า เมื่อขณะปวัตตินามขันธ์ ๔ กำลังเป็นปัจจัยและปัจจยุปบันซึ่งกันและกันนั้น จิตตชมหาภูตรูปเป็นปัจจยุปบันธรรมไม่ได้ ฉะนั้น จึงเป็นปัจจนิกธรรม, เมื่อขณะปฏิสนธินามขันธ์ ๔ เป็นปัจจัยและปัจจยุปบันซึ่งกันและกัน และปฏิสนธินามขันธ์ ๔ กับหทัยวัตถุเป็นปัจจัยและปัจจยุปบันซึ่งกันและกันนั้น ปฏิสนธิกัมมชมหาภูตรูปเป็นปัจจยุปบัน-ธรรมไม่ได้ ฉะนั้น จึงเป็นปัจจนิกธรรม, และเมื่อขณะปฏิสนธิกัมมชมหาภูตรูปเป็นปัจจัย และปัจจยุปบันซึ่งกันและกันนั้น ปฏิสนธิหทัยวัตถุเป็นปัจจยุปบันธรรมไม่ได้ ฉะนั้น จึงเป็นปัจจนิก-ธรรม

* * * * * * * * *

๘. นิสสยปัจจัย

ในนิสสยปัจจยุทเทสนี้ นิสสยปัจจัยมี ๒ หรือ ๓ อย่างคือ ๑. สหชาตนิสสยะ ๒. ปุเรชาตนิสสยะ หรือ ๑. สหชาตนิสสยะ ๒. วัตถุปุเรชาตนิสสยะ ๓. วัตถารัมมณปุเร-ชาตนิสสยะ ใน ๓ อย่างนี้

สหชาตนิสสยปัจจัยมีสรุปเนื้อความ ๒ อย่างคือ ปัจจัยธรรม และปัจจยุปบันธรรม ทั้ง ๒ อย่างนี้แสดงเหมือนกับสหชาตปัจจัยทุกประการ

จำแนก สหชาตนิสสยปัจจัย โดยลักษณะ และชาติ กาล สัตติ

การช่วยอุปการะแก่ปัจจยุปบันธรรมของธรรมที่เป็นสหชาตนิสสยปัจจัยนั้น

ว่าโดยลักษณะมี ๒ อย่างคือ เกิดพร้อมกันกับปัจจยุปบันธรรมด้วย **(สหชาต)** เป็นที่อาศัยของปัจจยุปบันธรรมด้วย **(นิสฺสย)**

ว่าโดย ชาติ เป็นสหชาตชาติ

" กาล เป็นปัจจุบันกาล

" สัตติ คืออำนาจ มี ๒ อย่างคือ การช่วยอุปการะแก่ปัจจยุปบันธรรม ด้วยอำนาจชนกสัตติ และอุปถัมภกสัตติ

วัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัย มีสรุปเนื้อความ ๓ ประการคือ

ในบรรดาปัญจวัตถุทั้ง ๓ ชนิด มีมันทายุกปัญจวัตถุเป็นต้นนั้น มัชฌิมายุกปัญจวัตถุ คือ จักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กายะ ที่เกิดพร้อมกันกับอตีตภวังค์ดวงแรกก็ดี, หทัยวัตถุที่เกิดพร้อมกันกับจิตดวงก่อนๆ มีปฏิสนธิจิตเป็นต้นก็ดี, หทัยวัตถุที่เกิดขึ้นโดยอนุมานเอาว่า **ในขณะจิตหนึ่งดวง** ก่อนหน้าจะออกจากนิโรธสมาบัติก็ดี, วัตถุรูป ๖ ที่เกิดพร้อมกันกับจิต

ดวงที่ ๑๗ ที่นับถอยหลังจากจุติจิตขึ้นไปในมรณาสันนกาลก็ดี เป็น **วัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัย** (ตามนัยของท่านโบราณาจารย์)

หรืออีกนัยหนึ่ง วัตถุรูป ๖ คือ จักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กายะ หทยะ ที่เข้าถึงฐีติปัตตะของตนมีจำนวน ๔๙ เป็น **วัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัย** (ตามนัยของท่านอาจารย์ภายหลัง)

วิญญาณธาตุ ๗ มีจักขุวิญญาณธาตุ เป็นต้น เจตสิก ๕๒ ที่ประกอบ (เว้นอรูปวิปากจิต ๔) ที่เป็นไปในปวัตติกาลในปัญจโวการภูมิโดยแน่นอน และไม่แน่นอน เป็น **วัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจยุปบัน**

มโนวิญญาณธาตุ ๔๖ คือโลภมูลจิต ๘ โมหมูลจิต ๒ มโนทวาราวัชชนจิต ๑ มหากุศลจิต ๘ มหากิริยาจิต ๘ อรูปาวจรจิต ๑๒ โลกุตตรจิต ๗ เจตสิก ๔๖ ที่ประกอบ (เว้นโสดาปัตติมรรค) ที่เป็นไปในจตุโวการภูมิโดยแน่นอนและไม่แน่นอนก็ดี, ปัญจโวการปฏิสนธิจิต ๑๕ เจตสิก ๓๕ ที่ประกอบก็ดี รูปทั้งหมดมีจิตตชรูปเป็นต้นก็ดี เป็น **วัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจนิก**

ในวัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจยุปบันและปัจจนิกนี้ มีอย่างละ ๒ คือแน่นอนและไม่แน่นอน

วัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจยุปบันแน่นอน ได้แก่ จิต ๔๓ คือ โทสมูลจิต ๒ อเหตุกจิต ๑๗ มหาวิปากจิต ๘ รูปาวจรจิต ๑๕ โสดาปัตติมรรคจิต ๑ เจตสิก ๔๘ ที่ประกอบ (เว้นมโนทวาราวัชชนจิต ๑) **ไม่แน่นอน** ได้แก่ จิต ๔๒ คือโลภมูลจิต ๘ โมหมูลจิต ๒ มโนทวาราวัชชนจิต ๑ มหากุศลจิต ๘ มหากิริยาจิต ๘ อรูปาวจรจิต ๘ (เว้นอรูปวิปากจิต ๔) โลกุตตรจิต ๗ (เว้นโสดาปัตติมรรค) เจตสิก ๔๖ ที่ประกอบ (เว้นอัปปมัญญา)

วัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจนิกแน่นอน ได้แก่ อรูปวิปากจิต ๔ เจตสิก ๓๐ ที่ประกอบ และรูปทั้งหมด **ไม่แน่นอน** ได้แก่ จิต ๔๒ มีโลภมูลจิต ๘ เป็นต้น เจตสิก ๔๖ ที่ประกอบ (เว้นอัปปมัญญา) ที่เป็นปัจจยุปบันไม่แน่นอนนั้นเอง

จำแนก วัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัย โดยลักษณะ และชาติ กาล สัตติ

การช่วยอุปการะแก่ปัจจยุปบันธรรมของธรรมที่เป็นวัตถุปเรชาตนิสสยปัจจัยนั้น

ว่าโดยลักษณะมี ๓ อย่างคือ เป็นที่เกิดด้วย **(วตฺถุ)** เกิดก่อนด้วย **(ปุเรชาต)** เป็นที่อาศัยด้วย **(นิสฺสย)**

ว่าโดย ชาติ เป็นวัตถุปุเรชาตชาติ

" กาล เป็นปัจจุบันกาล

" สัตติ คืออำนาจ มี ๒ อย่างคือ การช่วยอุปการะแก่ปัจจยุปบันธรรม ด้วยอำนาจชนกสัตติ และอุปถัมภกสัตติ

อนึ่งการดับของกัมมชรูป กัมมชรูปที่เกิดขึ้นในอุปปาทักขณะของจิตดวงใดดวงหนึ่ง ย่อมดับที่ภังคักขณะของจิตดวงที่ ๑๗ เสมอไป

กัมมชรูปที่เกิดขึ้นในฐีติขณะของจิตดวงใดดวงหนึ่งก็ตาม ย่อมดับที่อุปปาทักขณะของจิตดวงที่ ๑๘ เสมอไป

กัมมชรูปที่เกิดขึ้นในภังคักขณะของจิตดวงใดดวงหนึ่งก็ตาม ย่อมดับที่ฐีติขณะของจิตดวงที่ ๑๘ เสมอไป

วัตถารัมมณปุเรชาตนิสสยปัจจัย มีสรุปเนื้อความ ๓ ประการคือ

หทัยวัตถุที่เกิดพร้อมกันกับจิตดวงแรก ที่นับถอยหลังจากจุติจิตขึ้นไป ๑๗ ขณะในมรณาสันนกาล เป็น **วัตถารัมมณปุเรชาตนิสสยปัจจัย**

มรณาสันนจิต ๘ ขณะ คือมโนทวาราวัชชนจิต ๑ กามชวนะ ๕ ครั้ง ตทารัมมณะ ๒ ครั้ง เป็น **วัตถารัมมณปุเรชาตนิสสยปัจจยุปบัน**

อีกนัยหนึ่ง ปัจจุบันหทัยวัตถุ คือหทัยวัตถุที่กำลังตั้งอยู่ ในขณะเป็นที่อาศัยและเป็นอารมณ์ด้วย เป็น **วัตถารัมมณปุเรชาตนิสสยปัจจัย**

จิต ๕ ขณะ คือมโนทวาราวัชชนะ ๑ กามชวนะ ๕ ครั้ง ในจำนวนกามชวนะ ๒๕ ตทารัมมณะ ๒ ครั้ง ในจำนวนตทารัมมณะ ๑๑ อภิญญา ๑ ครั้ง ในจำนวนอภิญญาจิต ๒ เจตสิก ๔๔ ที่ประกอบ (เว้นอิสสา มัจฉริยะ กุกกุจจะ วิรตี อัปปมัญญา) เมื่อในขณะที่ได้รับการช่วยอุปการะจากวัตถารัมมณปุเรชาตนิสสยปัจจัย เป็น **วัตถารัมมณปุเรชาตนิสสยปัจจยุปบัน**

จิต ๘๕ เจตสิก ๕๒ ในขณะที่มิได้รับการช่วยอุปการะจากวัตถารัมมณปุเรชาตนิสสย-ปัจจัยโดยแน่นอนและไม่แน่นอนก็ดี, รูปทั้งหมดมีจิตตชรูปเป็นต้นก็ดี เป็น **วัตถารัมมณปุเร-ชาตนิสสยปัจจนิก**

ในวัตถารัมมณปุเรชาตนิสสยปัจจนิกนี้ มี ๒ อย่างคือ แน่นอนและไม่แน่นอน

ปัจจนิกธรรมที่แน่นอน นั้นคือ ทวิปัญจวิญญาณจิต ๑๐ มโนธาตุ ๓ มหัคคตจิต ๒๗ พร้อมด้วยอภิญญาต่างๆ (เว้นอิทธิวิธอภิญญาจิต ๒) โลกุตตรจิต ๘ เจตสิก ๓๘ และรูปทั้งหมดมีจิตตชรูป เป็นต้น **ไม่แน่นอน** นั้นคือ มโนทวาราวัชชนจิต ๑ กามชวนะ ๒๕ ตทารัมมณะ ๑๑ อิทธิวิธอภิญญาจิต ๒ เจตสิก ๔๔ ที่ประกอบ (เว้นอิสสา มัจฉริยะ กุกกุจจะ วิรตี อัปปมัญญา)

บรรดาเจตสิก ๘ ดวงนี้ แม้ว่าจะประกอบกับกามชวนะก็จริง แต่ที่เว้นออกเสียนั้นก็เนื่องจากเจตสิกทั้ง ๘ ดวงนี้มีหทัยวัตถุเป็นอารมณ์ไม่ได้นั้นเอง การที่เป็นดังนี้ก็เพราะว่าหทัยวัตถุของตนนี้มิใช่เป็นสมบัติของผู้อื่นประการหนึ่ง, มิใช่เป็นสิ่งของที่อยู่ภายนอกประการ

หนึ่ง, มิใช่เป็นตัวสุจริตทุจริตประการหนึ่ง เหตุนี้แหละจึงเป็นอารมณ์ของอิสสา มัจฉริยะ กุกกุจจะ ไม่ได้ ทั้งหทัยวัตถุของตนนี้ก็มิใช่เป็นวิตกกมิตัพพวัตถุ มิใช่เป็นทุกขิตสัตว์ สุขิตสัตว์ อีกด้วย ฉะนั้นจึงเป็นอารมณ์ของวิรตี อัปปมัญญา ไม่ได้

จำแนก วัตถารัมมณปุเรชาตนิสสยปัจจัย โดยลักษณะ และชาติ กาล สัตติ

การช่วยอุปการะแก่ปัจจยุปบันธรรมของธรรมที่เป็นวัตถารัมมณปุเรชาตนิสสยปัจจัยนั้น ว่าโดยลักษณะมี ๔ อย่างคือ เป็นที่เกิดด้วย **(วตฺถุ)** เป็นอารมณ์ด้วย **(อารมฺมณ)** เกิดก่อนด้วย **(ปุเรชาต)** เป็นที่อาศัยด้วย **(นิสฺสย)**

ว่าโดย ชาติ เป็นอารัมมณชาติ

" กาล เป็นปัจจุบันกาล

" อำนาจ คือสัตติ มี ๒ อย่างคือ การช่วยอุปการะแก่ปัจจยุปบันธรรม ด้วยอำนาจชนกสัตติ และอุปถัมภกสัตติ

วัตถุ หมายถึง เป็นที่อาศัยเกิด

อารมณ์ " เป็นที่เพลิดเพลิน

ปุเรชาตะ " ปัจจัยธรรมเกิดก่อนปัจจยุปบันธรรม

วิปปยุตตะ " ปัจจัยธรรม และปัจจยุปบันธรรม ไม่ประกอบกัน

วัตถุมี ๖ แต่เอาเฉพาะหทัยวัตถุ

สรุปเนื้อความ ๓ ประการ คือปัจจัย ปัจจยุปบัน ของวัตถารัมมณปุเรชาตนิสสยปัจจัย

อีกนัยหนึ่งนั้นจะกล่าวว่า หทัยวัตถุที่กำลังตั้งอยู่ (ปัจจุบัน) เมื่อขณะเป็นที่ตั้งและเป็นอารมณ์ เป็นวัตถารัมมณปุเรชาตนิสสยปัจจัย

มโนทวาราวัชชนจิต ๑ กามชวนะ ๒๙ ตทารัมมณจิต ๑๑ อภิญญาจิต ๒ เจตสิก ๔๔ (เว้นอิสสา มัจฉริยะ กุกกุจจะ วิรตี อัปปมัญญา) เมื่อขณะได้รับการอุปการะจากวัตถารัมมณ-ปุเรชาตนิสสยปัจจัยธรรม เป็นปัจจยุปบันธรรม ดังนี้ก็ได้

* * * * * * * * *

๙. อุปนิสสยปัจจัย

ในอุปนิสสยปัจจยุทเทสนี้ อุปนิสสยปัจจัยมีอยู่ ๓ ประการคือ ๑. อารัมมณูปนิสสย ๒. อนันตรูปนิสสยะ ๓. ปกตูปนิสสยะ ใน ๓ อย่างนี้

อารัมมณูปนิสสยปัจจัย เหมือนกันกับ อารัมมณาธิปติปัจจัยทุกประการ

อนันตรูปนิสสยปัจจัย เหมือนกันกับ อนันตรปัจจัยทุกประการ

จำแนก อารัมมณูปนิสสยปัจจัย โดยลักษณะ และชาติ กาล สัตติ

การช่วยอุปการะแก่ปัจจยุปบันธรรมของธรรมที่เป็นอารัมมณูปนิสสยปัจจัยนั้น

ว่าโดยลักษณะมี ๒ อย่างคือ เป็นอารมณ์ด้วย **(อารมฺมณ)** เป็นที่อาศัยที่มีกำลังมากด้วย **(อุปนิสฺสย)**

ว่าโดย ชาติ กาล สัตติ เหมือนกันกับ อารัมมณาธิปติปัจจัย

จำแนก อนันตรูปนิสสยปัจจัย โดยลักษณะ และชาติ กาล สัตติ

การช่วยอุปการะแก่ปัจจยุปบันธรรมของธรรมที่เป็นอนันตรูปนิสสยปัจจัยนั้น

ว่าโดยลักษณะมี ๒ อย่างคือ เกิดขึ้นติดต่อกันโดยไม่มีระหว่างคั่น เสมือนหนึ่งเป็นจิตดวงเดียวด้วย **(อนนฺตร)** เป็นที่อาศัยที่มีกำลังมากด้วย **(อุปนิสฺสย)**

ว่าโดย ชาติ กาล สัตติ เหมือนกันกับอนันตรปัจจัย

ปกตูปนิสสยปัจจัย สรุปเนื้อความมีอยู่ ๓ ประการคือ

จิต ๘๙ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘ ที่เกิดก่อนๆ ที่เป็นพลวะมีกำลังมากก็ดี และอัตถบัญญัติบางอย่างมี อุตุบัญญัติ โภชนบัญญัติ ปุคคลบัญญัติ เสนาสนบัญญัติ เครื่องมือเครื่องใช้ที่เกี่ยวกับวิชาการที่เป็นพลวะมีกำลังมากก็ดี (เว้นบัญญัติกรรมฐาน) สัททบัญญัติบางอย่างมี ภาษาบาลี ภาษาไทย อังกฤษ เป็นต้น ที่เป็นพลวะมีกำลังมากก็ดี (เว้นภาษาของเดรัจฉานและชื่อต่างๆ) **เป็นปกตูปนิสสยปัจจัย**

จิต ๘๙ เจตสิก ๕๒ ที่เกิดหลังๆ **เป็นปกตูปนิสสยปัจจยุปบัน**

รูปทั้งหมดมีจิตตชรูป เป็นต้น **เป็นปกตูปนิสสยปัจจนิก**

ปกตูปนิสสยปัจจัย โดยสันดานมี ๒ คือ

๑. อุปปาทิตปกตูปนิสสยปัจจัย หมายความว่า ธรรมที่เป็นปัจจัยนั้นเกิดขึ้นตั้งอยู่ภายในสันดานของตน ได้แก่ อกุศลธรรม มีราคะ เป็นต้น กุศลธรรมมีศรัทธา เป็นต้น

๒. อุปเสวิตปกตูปนิสสยปัจจัย หมายความว่า ธรรมที่เป็นปัจจัยนั้นเนื่องมาจากสังคมภายนอก ได้แก่ อัตถบัญญัติ สัททบัญญัติ ดังที่ได้กล่าวแล้ว

อีกนัยหนึ่ง ปกตูปนิสสยปัจจัย มี ๒ คือ

๑. โดยอภิธรรมนัย ธรรมที่เป็นปัจจัยคงช่วยอุปการะให้ได้แต่ฝ่ายนามธรรมอย่างเดียว ดังที่ได้กล่าวแล้ว

๒. โดยสุตตันตนัย ธรรมที่เป็นปัจจัยสามารถช่วยอุปการะให้ได้ทั้งฝ่ายรูปและฝ่ายนาม

รูปที่ได้รับการช่วยอุปการะจากปัจจัยนั้น เช่น ต้นไม้ได้รับการช่วยอุปการะจากดิน น้ำ อากาศ, ยานยนต์ต่างๆ ได้รับการช่วยอุปการะจากเครื่องจักร, ภาพและเสียงที่ปรากฏในโทรทัศน์ ได้รับการช่วยอุปการะจากเครื่องส่ง, รูปถ่ายที่ปรากฏในฟิล์มได้รับการช่วยอุปการะจากกล้อง, ภาพสีต่างๆ ได้รับการช่วยอุปการะจากบล๊อกต่างๆ, ตัวหนังสือต่างๆ ได้รับการช่วยอุปการะจากแท่นพิมพ์, ปากกา ดินสอ เครื่องใช้ที่มีรูปร่างสัณฐานต่างๆ ได้รับการช่วยอุปการะจากเครื่องมือเครื่องจักร และแม่พิมพ์, ไม้ที่มีรูปร่างสัณฐานต่างๆ ได้รับการช่วยอุปการะจากเลื่อย สิ่ว ฯลฯ, นาฬิกาที่เดินอยู่ได้รับการช่วยอุปการะจากลานเป็นต้น, อาหารต่างๆ ได้รับการช่วยอุปการะจากไฟ, ไฟฟ้าที่กำลังติดอยู่ พัดลมที่กำลังหมุนอยู่ ได้รับการช่วยอุปการะจากถ่านหรือพลังงานของเครื่องจักร เหล่านี้เป็นต้น

จำแนก ปกตูปนิสสยปัจจัย โดยลักษณะ และชาติ กาล สัตติ

การช่วยอุปการะแก่ปัจจยุปบันธรรมของธรรมที่เป็นปกตูปนิสสยปัจจัยนั้น

ว่าโดยลักษณะมี ๒ อย่างคือ การงานที่ได้กระทำเสร็จไปแล้วโดยเรียบร้อยด้วย **(ปกต)** เป็นที่อาศัยที่มีกำลังมากด้วย **(อุปนิสฺสย)**

ว่าโดยชาติ เป็นปกตูปนิสสยชาติ ปกตูปนิสสยชาติมี ๒ ประเภทคือ ๑. สุทธปกตูปนิสสยชาติ* ๒. มิสสกปกตูปนิสสยนานักขณิกกัมมชาติ

จิต เจตสิก รูป ที่เป็นพลวะมีกำลังมากที่เกิดก่อนๆ พร้อมด้วยมัคคเจตนาเป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่จิต เจตสิก ที่เกิดหลังๆ ก็ดี บัญญัติ ที่เป็นพลวะมีกำลังมากเป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่จิต เจตสิก ก็ดี เป็น **สุทธปกตูปนิสสยชาติ**

กุศลกรรม อกุศลกรรม ที่เป็นพลวะมีกำลังมาก (เว้นมัคคเจตนา) เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่วิบากนามขันธ์ เป็น **มิสสกปกตูปนิสสยนานักขณิกกัมมชาติ**

ว่าโดย กาล เป็นปัจจุบัน อดีต อนาคต และกาลวิมุต

" สัตติ คืออำนาจ มีอย่างเดียวคือ ชนกสัตติ

* * * * * * * * *

---

* สุทธปกตูปนิสสยชาติ หมายความว่า จิต เจตสิกอื่นๆ รูป บัญญัติ นั้นเป็นแต่ปกตูปนิสสยะอย่างเดียว เป็นส่วนมาก สำหรับมัคคเจตนานั้น เป็นทั้งปกตูปนิสสยปัจจัย และนานักขณิกกัมมปัจจัย เหตุนี้จึงเรียกว่า สุทธปกตูปนิสสยชาติ

มิสสกปกตูปนิสสยนานักขณิกัมมชาติ หมายความว่า กุศลกรรม อกุศลกรรม ทั้ง ๒ นี้เป็นได้ ๒ อย่างคือ นานักขณิกกรรมด้วยเป็นปกตูปนิสสยะด้วย ฉะนั้นจึงเรียกว่า มิสสกปกตู

๑๐. ปุเรชาตปัจจัย

ในปุเรชาตปัจจยุทเทสนี้ ปุเรชาตปัจจัยมีอยู่ ๒ อย่างคือ ๑. วัตถุปุเรชาตะ ๒. อารัมมณ-ปุเรชาตะ ใน ๒ อย่างนี้

วัตถุปุเรชาตปัจจัย เหมือนกันกับ วัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัยทุกประการ

อารัมมณปุเรชาตปัจจัย สรุปเนื้อความมีอยู่ ๓ ประการคือ

รูปอารมณ์ ๖ คือ นิปผันนรูป ๑๘ ที่เป็นปัจจุบัน เป็น **อารัมมณปุเรชาตปัจจัย**

กามจิต ๕๔ อภิญญาจิต ๒ เจตสิก ๕๐ ที่ประกอบ (เว้นอัปปมัญญา) ที่ได้รับการช่วยอุปการะจากธรรมที่เป็นปัจจัย โดยแน่นอนและไม่แน่นอน เป็น **อารัมมณปุเรชาตปัจจยุปบัน**

จิต ๗๖ เจตสิก ๕๒ ที่ประกอบ (เว้นทวิปัญจวิญญาณจิต ๑๐ มโนธาตุ ๓) ที่มิได้รับการช่วยอุปการะจากธรรมที่เป็นปัจจัยโดยแน่นอนและไม่แน่นอนก็ดี รูปทั้งหมดมีจิตตชรูปเป็นต้นก็ดี เป็น **อารัมมณปุเรชาตปัจจนิก**

ธรรมที่เป็นปัจจยุปบัน และปัจจนิกของอารัมมณปุเรชาตปัจจัยนี้มี ๒ อย่างคือ แน่นอนและไม่แน่นอน

อารัมมณปุเรชาตปัจจยุปบันแน่นอน ได้แก่ ทวิปัญจวิญญาณจิต ๑๐ มโนธาตุ ๓ อัญญสมานเจตสิก ๑๐ ที่ประกอบ **ไม่แน่นอน** ได้แก่ กามจิต ๔๑ ที่เหลืออภิญญาจิต ๒ เจตสิก ๕๐ ที่ประกอบ (เว้นอัปปมัญญา)

อารัมมณปุเรชาตปัจจนิกแน่นอน ได้แก่ รูปทั้งหมดมีจิตตชรูป เป็นต้น มหัคคตจิต ๒๗ โลกุตตรจิต ๘ เจตสิก ๓๘ ที่ประกอบ (เว้นอภิญญาจิต ๒) **ไม่แน่นอน** ได้แก่ ปัจจยุปบันธรรมที่ไม่แน่นอนนั้นเอง

จำแนก ปุเรชาตปัจจัยทั้ง ๒ โดยลักษณะ และชาติ กาล สัตติ

ในวัตถุปุเรชาตปัจจัยนี้ การช่วยอุปการะแก่ปัจจยุปบันธรรมของธรรมที่เป็นวัตถุปุเร-ชาตปัจจัยนั้น

ว่าโดยลักษณะมี ๒ อย่างคือ เป็นที่เกิดด้วย **(วตฺถุ)** เกิดก่อนด้วย **(ปุเรชาต)**

เมื่อว่าโดย ชาติ กาล สัตติ เหมือนกันกับวัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัยทุกประการ

การช่วยอุปการะแก่ปัจจยุปบันธรรมของธรรมที่เป็นอารัมมณปุเรชาตปัจจัยนั้น

ว่าโดยลักษณะมี ๒ อย่างคือ เป็นอารมณ์ด้วย **(อารมฺมณ)** เกิดก่อนด้วย **(ปุเรชาต)**

ว่าโดย ชาติ เป็นอารัมมณชาติ

" กาล เป็นปัจจุบันกาล

" สัตติ คืออำนาจ มี ๒ อย่างคือ ชนกสัตติและอุปถัมภกสัตติ

อนึ่ง อารัมมณปุเรชาตปัจจัยนี้ ท่านฎีกาจารย์แบ่งออกเป็น ๒ คือ อารัมมณปุเรชาตปัจจัยอย่างหนึ่ง วัตถารัมมณปุเรชาตปัจจัยอย่างหนึ่ง แต่ในปัฏฐานอรรถกถาท่านมิได้แยกออกเป็น ๒ แต่อย่างใด ทั้งนี้ก็เพราะว่าหทัยวัตถุที่เป็นวัตถารัมมณปุเรชาตปัจจัยนี้ เข้าอยู่ในอารัมมณปุเรชาตปัจจัยอยู่แล้ว

* * * * * * * * *

๑๑. ปัจฉาชาตปัจจัย

ในปัจฉาชาตปัจจยุทเทสนี้ สรุปเนื้อความมีอยู่ ๓ ประการคือ

จิต ๘๕ เจตสิก ๕๒ ที่ประกอบ มีปฐมภวังค์ เป็นต้น ที่เกิดหลังๆ ในปัญจโวการภูมิที่แน่นอนและไม่แน่นอน (เว้นอรูปวิปากจิต ๔ และปฏิสนธิจิตทั้งหมด) เป็น **ปัจฉาชาตปัจจัย**

เอกสมุฏฐานิกรูป ทวิสมุฏฐานิกรูป ติสมุฏฐานิกรูป และจตุสมุฏฐานิกรูป ที่เกิดพร้อมกันกับขณะทั้ง ๓ ของจิตดวงก่อนๆ มีปฏิสนธิจิต เป็นต้น แล้วตั้งอยู่ (ฐีติปัตตะ) เป็น **ปัจฉาชาตปัจจยุปบัน**

จิตทั้งหมด ๘๙ มีปฏิสนธิจิต เป็นต้น เจตสิก ๕๒ และจิตตชรูป ปฏิสนธิกัมมชรูป อาหารชรูป อุตุชรูป ปวัตติกัมมชรูป ขณะที่เกิดขึ้น (อุปปาทักขณะ) ในสันดานของสัตว์ที่ในปัญจโวการภูมิ และพาหิรรูป อสัญญสัตตกัมมชรูป เป็น **ปัจฉาชาตปัจจนิก**

ธรรมที่เป็นปัจจัยของปัจฉาชาตปัจจัยนี้มี ๒ อย่างคือ แน่นอนและไม่แน่นอน

ปัจฉาชาตปัจจัยแน่นอน ได้แก่ จิต ๔๓ คือโทสมูลจิต ๒ ทวิปัญจวิญญาณจิต ๑๐ มโนธาตุ ๓ ตทารัมมณจิต ๑๑ หสิตุปปาทจิต ๑ รูปาวจรจิต ๑๕ โสดาปัตติมรรคจิต ๑ เจตสิก ๔๘ ที่ประกอบ **ไม่แน่นอน** ได้แก่ จิต ๔๒ คือโลภมูลจิต ๘ โมหมูลจิต ๒ มโนทวาราวัชชนจิต ๑ มหากุศลจิต ๘ มหากิริยาจิต ๘ อรูปกุศลจิต ๔ อรูปกิริยาจิต ๔ โลกุตตระที่เหลือ ๗ เจตสิก ๔๖ ที่ประกอบ (เว้นอัปปมัญญา)

จำแนก ปัจฉาชาตปัจจัย โดยลักษณะ และชาติ กาล สัตติ

การช่วยอุปการะแก่ปัจจยุปบันธรรมของธรรมที่เป็นปัจฉาชาตปัจจัยนั้น

ว่าโดยลักษณะ มีอย่างเดียวคือ เกิดทีหลังปัจจยุปบันธรรม **(ปจฺฉาชาต)**

ว่าโดย ชาติ เป็นปัจฉาชาตชาติ

" กาล เป็นปัจจุบันกาล

" สัตติ คืออำนาจ มีอย่างเดียวคือ อุปถัมภกสัตติ

ในปัจจัย ๒๔ นี้ **ชาตะ** มี ๓ อย่างคือ ๑. สหชาตะ ๒. ปุเรชาตะ ๓. ปัจฉาชาตะ ใน ๓ อย่างนี้

คำว่า **ชาตะ** ในสหชาตะนั้น ได้แก่ จิต เจตสิก และรูปที่เกิดอยู่ในขณะทั้ง ๓ หมายความว่า ธรรมที่เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่ปัจจยุปบันธรรมของตน ๆ นั้น อุปปาทักขณะก็เป็นได้ ฐีติขณะก็เป็นได้ ภังคักขณะก็เป็นได้

คำว่า **ชาตะ** ในปุเรชาตะนั้น ได้แก่ รูปที่เกิดอยู่ในฐีติขณะ หมายความว่า รูปที่ช่วยอุปการะแก่นามที่เป็นปัจจยุปบันธรรมนั้นได้เฉพาะแต่ฐีติขณะเท่านั้น อุปปาทักขณะ และภังคักขณะช่วยอุปการะไม่ได้

คำว่า **ชาตะ** ในปัจฉาชาตะนั้น ได้แก่ จิต เจตสิก ที่อยู่ในอุปปาทักขณะและฐีติขณะ หมายความว่า จิต เจตสิก ที่ช่วยอุปการะแก่รูปที่เป็นปัจจยุปบันธรรมนั้น เป็นได้เฉพาะแต่อุปปาทักขณะเท่านั้น และฐีติขณะ สำหรับภังคักขณะนั้นช่วยอุปการะแก่รูปไม่ได้

* * * * * * * * *

๑๒. อาเสวนปัจจัย

ในอาเสวนปัจจยุทเทสนี้ สรุปเนื้อความมีอยู่ ๓ ประการคือ

โลกียชวนะ ๔๗ ที่เกิดก่อน ๆ เจตสิก ๕๒ ที่ประกอบ เป็น **อาเสวนปัจจัย** (เว้นชวนะดวงสุดท้ายที่เป็นชาติเดียวกัน)

ชวนะ ๕๑ ที่เกิดหลัง ๆ เจตสิก ๕๒ ที่ประกอบ เป็น **อาเสวนปัจจยุปบัน** (เว้นกามชวนจิตดวงที่ ๑ และผลชวนะ ๔)

ชวนะดวงที่ ๑ ของกามชวนะ ๒๙ อาวัชชนจิต ๒ วิปากจิต ๓๖ เจตสิก ๕๒ ที่ประกอบและรูปทั้งหมดมีจิตตชรูป เป็นต้น เป็น **อาเสวนปัจจนิก**

จำแนก อาเสวนปัจจัย โดยลักษณะ และชาติ กาล สัตติ

ในอาเสวนปัจจัยนี้ การช่วยอุปการะแก่ปัจจยุปบันธรรมของธรรมที่เป็นอาเสวนปัจจัยนั้น

ว่าโดยลักษณะ มีอย่างเดียวคือ เกิดขึ้นเสพอารมณ์บ่อย ๆ **(อาเสวน)** กล่าวคือ การเห็น การได้ยิน การรู้กลิ่น การรู้รส การถูกต้อง การคิดนึก การให้ร่างกายเคลื่อนไหวบ่อย ๆ

ว่าโดย ชาติ เป็นอนันตรชาติ

" กาล เป็นอดีตกาล

" สัตติ คืออำนาจ มีอย่างเดียวคือ ชนกสัตติ

* * * * * * * * *

๑๓. กัมมปัจจัย

ในกัมมปัจจยุทเทสนี้ กัมมปัจจัยมี ๒ อย่างคือ ๑. สหชาตกัมมะ ๒. นานักขณิกกัมมะ ใน ๒ อย่างนี้

สหชาตกัมมะ สรุปเนื้อความมีอยู่ ๓ ประการคือ

เจตนาเจตสิก ๘๔ ที่ในจิต ๘๔ เป็น **สหชาตกัมมปัจจัย**

จิต ๘๔ เจตสิก ๕๑ (เว้นเจตนา) จิตตชรูป ปฏิสนธิกัมมชรูป เป็น **สหชาตกัมม-ปัจจยุปบัน**

เจตนา ๘๔ ที่ในจิต ๘๔ ก็ดี พาหิรรูป อาหารชรูป อุตุชรูป อสัญญสัตตกัมมชรูป ปวัตติกัมมชรูปก็ดี เป็น **สหชาตกัมมปัจจนิก**

นานักขณิกกัมมปัจจัย สรุปเนื้อความมีอยู่ ๓ ประการคือ

กุศลเจตนา ๒๑ อกุศลเจตนา ๑๒ ที่เป็นอดีต คือดับไปแล้ว เป็น **นานักขณิก-กัมมปัจจัย**

วิปากจิต ๓๖ เจตสิก ๓๘ ที่ประกอบ ปฏิสนธิกัมมชรูป อสัญญสัตตกัมมชรูป ปวัตติ-กัมมชรูป เป็น **นานักขณิกกัมมปัจจยุปบัน**

กุศลจิต ๒๑ อกุศลจิต ๑๒ กิริยาจิต ๒๐ เจตสิก ๕๒ ที่ประกอบก็ดี จิตตชรูป พาหิรรูป อาหารชรูป อุตุชรูป ก็ดี เป็น **นานักขณิกกัมมปัจจนิก**

จำแนก กัมมปัจจัยทั้ง ๒ โดยลักษณะ และชาติ กาล สัตติ

ในสหชาตกัมมปัจจัยนี้ การช่วยอุปการะแก่ปัจจยุปบันธรรมของธรรมที่เป็นสหชาต-กัมมปัจจัยนั้น

ว่าโดยลักษณะ มี ๒ อย่างคือ เกิดพร้อมกันด้วย (**สหชาต**) กระทำการงานด้วย (**กมฺม**)

ว่าโดย ชาติ เป็นสหชาตชาติ

" กาล เป็นปัจจุบันกาล

" สัตติ คืออำนาจ มี ๒ อย่างคือ ชนกสัตติ และอุปถัมภกสัตติ

ในนานักขณิกกัมมปัจจัยนี้ การช่วยอุปการะแก่ปัจจยุปบันธรรมของธรรมที่เป็นนานักขณิกกัมมปัจจัยนั้น

ว่าโดยลักษณะ มี ๒ อย่างคือ ขณะต่างกัน คือดับไปก่อนด้วย **(นานกฺขณ)** จัดการส่งผลด้วย **(กมฺม)**

ว่าโดย ชาติ เป็นนานักขณิกกัมมชาติ

" กาล เป็นอดีตกาล

" สัตติ คืออำนาจ มีอย่างเดียวคือ ชนกสัตติ

นานักขณิกกัมมชาตินี้แบ่งออกเป็น ๒ อย่างคือ **อนันตรูปนิสสยปกตูปนานักขณิกกัมมชาติ** ได้แก่ เจตนาเจตสิกที่ในมรรคจิต ๔ และ **ปกตูปนิสสยนานักขณิกกัมมชาติ** ได้แก่ เจตนาเจตสิกที่ในกุศล* และอกุศล

ใน ๒ ประการนี้ เจตนาเจตสิกที่ได้ชื่อว่า **อนันตรูปนิสสยปกตูปนานักขณิกกัมมชาติ** นั้น ก็เพราะว่ามรรคเจตนาทั้ง ๔ นี้มีการส่งผลให้ผลจิตเกิดขึ้น ประกอบด้วย ลักษณะ ๓ อย่างคือ

อนนฺตร ส่งผลให้เกิดขึ้นติดต่อกันโดยไม่มีระหว่างคั่นอย่างหนึ่ง

อุปนิสฺสย เป็นที่อาศัยอย่างแรงกล้าอย่างหนึ่ง

ปกต ทำสำเร็จโดยเรียบร้อยเป็นอย่างดีมาก่อนอย่างหนึ่ง

สำหรับเจตนาที่อยู่ในกุศล และอกุศลนั้น ประกอบด้วย ลักษณะ ๒ อย่างคือ

ปกต ทำสำเร็จโดยเรียบร้อยเป็นอย่างดีมาก่อนอย่างหนึ่ง

อุปนิสฺสย เป็นที่อาศัยอย่างแรงกล้าอย่างหนึ่ง

* * * * * * * * *

๑๔. วิปากปัจจัย

ในวิปากปัจจยุทเทสนี้ สรุปเนื้อความมีอยู่ ๓ ประการคือ

ปวัตติปฏิสนธินามขันธ์ ๔ คือ วิปากจิต ๓๖ เจตสิก ๓๘ ที่ช่วยอุปการะแก่กันและกันในจตุโวการภูมิ ที่ช่วยอุปการะแก่กันและกัน และจิตตชรูป ปฏิสนธิกัมมชรูปด้วย ในปัญจโวการภูมิ เป็น **วิปากปัจจัย**

---

* สำหรับเจตนาที่อยู่ในโลกุตตรกุศลนั้น มุ่งหมายเอาในขณะเป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่ผลสมาบัติวิถี

ปวัตติปฏิสนธินามขันธ์ ๔ คือ วิปากจิต ๓๖ เจตสิก ๓๘ ที่เป็นไปโดยการเปรียบเทียบจากกันและกันก็ดี วิปากจิตตชรูป ๑๓ (เว้นวิญญัตติรูป ๒*) ปฏิสนธิกัมมชรูปก็ดี เป็น **วิปากปัจจยุปบัน**

กุศล อกุศล กิริยานามขันธ์ ๔ คือ กุศลจิต ๒๑ อกุศลจิต ๑๒ กิริยาจิต ๒๐ เจตสิก ๕๒ ที่ประกอบก็ดี จิตตชรูปที่เกิดจากกุศล อกุศล กิริยา พาหิรรูป อาหารชรูป อุตุชรูป อสัญญสัตต-กัมมชรูป ปวัตติกัมมชรูปก็ดี เป็น **วิปากปัจจนิก**

จำแนก วิปากปัจจัย โดยลักษณะ และชาติ กาล สัตติ

ในวิปากปัจจัยนี้ การช่วยอุปการะแก่ปัจจยุปบันธรรมของธรรมที่เป็นวิปากปัจจัยนั้น

ว่าโดยลักษณะมีอย่างเดียวคือ ความเป็นผลของกุศลและอกุศลด้วยความสงบนิ่ง ปราศจากอุตสาหะกังวล **(วิปาก)**

ว่าโดย ชาติ เป็นสหชาตชาติ

" กาล เป็นปัจจุบันกาล

" สัตติ คืออำนาจ มี ๒ อย่างคือ ชนกสัตติ อุปถัมภกสัตติ

* * * * * * * * *

๑๕. อาหารปัจจัย

ในอาหารปัจจยุทเทสนี้ อาหารปัจจัยมีอยู่ ๒ อย่างคือ ๑. รูปอาหาร ๒. นามอาหาร ใน ๒ อย่างนี้

รูปอาหารปัจจัย สรุปเนื้อความมีอยู่ ๓ ประการคือ

พหิทธโอชา คือโอชาที่อยู่ในอาหารต่างๆ ที่เป็นกพฬีการาหาร ของกินที่กระทำเป็นคำๆ หรือของที่ดื่มอีกหนึ่ง เป็น **รูปอาหารปัจจัย**

อาหารสมุฏฐานิกรูป ๑๒ เป็น **รูปอาหารปัจจยุปบัน**

จิต ๘๙ เจตสิก ๕๒ ที่ประกอบ จิตตชรูป ปฏิสนธิกัมมชรูป พาหิรรูป อุตุชรูป อสัญญ-สัตตกัมมชรูป ปวัตติกัมมชรูป เป็น **รูปอาหารปัจจนิก**

หรืออีกนัยหนึ่ง จตุสมุฏฐานิกโอชาที่เป็นอัชฌัตตะ คือกัมมชโอชา จิตตชโอชา อุตุชโอชา อาหารชโอชา ที่เกิดอยู่ภายใน และอุตุชโอชาที่เป็นพหิทธะ คือโอชาที่อยู่ในอาหารต่างๆ เป็น **รูปอาหารปัจจัย**

---

* เว้นวิญญัตติรูป ๒ เพราะวิปากจิตไม่สามารถเป็นปัจจัยให้วิญญัตติรูปเกิดได้ เกิดได้เฉพาะจิตตชรูปสามัญเท่านั้น

จตุสมุฏฐานิกรูป คือ กัมมชรูป ๑๘ จิตตชรูป ๑๕ อุตุชรูป ๑๓ อาหารชรูป ๑๒ ที่อยู่ในกลาปเดียวกันกับปัจจัยธรรม และที่ตั้งอยู่ในกลาปอื่นๆ เป็น **รูปอาหารปัจจยุปบัน** (เว้นโอชาที่เป็นตัวปัจจัย ที่อยู่ในกลาปเดียวกันกับปัจจยุปบันธรรม)

จิต ๘๙ เจตสิก ๕๒ ที่ประกอบ ปฏิสนธิกัมมชรูป พาหิรรูป อสัญญูสัตตกัมมชรูป เป็น **รูปอาหารปัจจนิก**

นามอาหารปัจจัย สรุปเนื้อความมีอยู่ ๓ ประการคือ

นามอาหารองค์ธรรม ๓ คือ ผัสสะ ๘๙ เจตนา ๘๙ วิญญาณ ๘๙ เป็น **นามอาหาร-ปัจจัย**

จิต ๘๙ เจตสิก ๕๒ ที่ประกอบ จิตตชรูป ปฏิสนธิกัมมชรูป ที่เกิดพร้อมกันกับปัจจัยธรรม เป็น **นามอาหารปัจจยุปบัน**

พาหิรรูป อาหารชรูป อุตุชรูป อสัญญูสัตตกัมมชรูป ปวัตติกัมมชรูป เป็น **นามอาหาร-ปัจจนิก**

จำแนก อาหารปัจจัยทั้ง ๒ โดยลักษณะ และชาติ กาล สัตติ

ในรูปอาหารปัจจัยนี้ การช่วยอุปการะแก่ปัจจยุปบันธรรมของธรรมที่เป็นรูปอาหารปัจจัยนั้น

ว่าโดยลักษณะ มีอย่างเดียวคือ นำอาหารชรูปให้เกิดขึ้น **(อาหาร)**

" ชาติ เป็นอาหารชาติ

" กาล เป็นปัจจุบันกาล

" สัตติ คืออำนาจ มี ๒ อย่างคือ ชนกสัตติ อุปถัมภกสัตติ หรือชนกสัตติ อนุปาลกสัตติ*

ในนามอาหารปัจจัยนี้ การช่วยอุปการะแก่ปัจจยุปบันธรรมของธรรมที่เป็นนามอาหาร-ปัจจัยนั้น

ว่าโดยลักษณะ มีอย่างเดียวคือ นำสหชาตธรรมให้เกิดขึ้น **(อาหาร)**

" ชาติ เป็นสหชาตชาติ

" กาล เป็นปัจจุบันกาล

" สัตติ คืออำนาจ มี ๒ อย่างคือ ชนกสัตติ และอุปถัมภกสัตติ

* * * * * * * * *

---

* อรรถกถาปัญจปกรณ์ ปัฏฐาน แปล หน้า ๘๔ และ ๑๘๔

๑๖. อินทริยปัจจัย

ในอินทริยปัจจยุทเทสนี้ อินทริยปัจจัยมีอยู่ ๓ อย่างคือ ๑. สหชาตินทริยะ ๒. ปุเรชาตินทริยะ ๓. รูปชีวิตินทริยะ ใน ๓ อย่างนี้

สหชาตินทริยะ สรุปเนื้อความมีอยู่ ๓ ประการคือ

นามอินทรีย์องค์ธรรม ๘ คือ ชีวิตะ จิต เวทนา สัทธา วิริยะ สติ เอกัคคตา ปัญญา เป็น **สหชาตินทริยปัจจัย**

จิต ๘๙ เจตสิก ๕๒ ที่ประกอบ จิตตชรูป ปฏิสนธิกัมมชรูป เป็น **สหชาตินทริย-ปัจจยุปบัน**

พาหิรรูป อาหารชรูป อุตุชรูป อสัญญสัตตกัมมชรูป ปวัตติกัมมชรูป เป็น **สหชาตินทริยปัจจนิก**

จำแนก สหชาตินทริยปัจจัย โดยลักษณะ และชาติ กาล สัตติ

ในสหชาตินทริยปัจจัยนี้ การช่วยอุปการะแก่ปัจจยุปบันธรรมของธรรมที่เป็นสหชาตินทริยปัจจัยนั้น

ว่าโดยลักษณะมี ๒ อย่างคือ เกิดพร้อมกันด้วย **(สหชาต)** มีอิสระเป็นใหญ่ด้วย **(อินฺทฺริย)**

ว่าโดย ชาติ เป็นสหชาตชาติ

" กาล เป็นปัจจุบันกาล

" สัตติ คืออำนาจ มี ๒ อย่างคือ ชนกสัตติ และอุปถัมภกสัตติ

ปุเรชาตินทริยะ สรุปเนื้อความมีอยู่ ๓ ประการคือ

ปัญจวัตถุทั้ง ๓ ชนิด มีมันทายุกปัญจวัตถุเป็นต้นนั้น มัชฌิมายุกปัญจวัตถุ คือ จักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กายะ ที่เกิดพร้อมกันกับอตีตภวังค์ดวงแรก เป็น **ปุเรชาตินทริยปัจจัย** (ตามนัยท่านโบราณาจารย์)

หรืออีกนัยหนึ่ง ปัญจวัตถุ มีจักขุ โสตะ เป็นต้น ที่เข้าถึงฐีติปัตตะของตน มีจำนวน ๔๘ เป็น **ปุเรชาตินทริยปัจจัย** (ตามนัยท่านอาจารย์ภายหลัง)

ทวิปัญจวิญญาณจิต ๑๐ สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวง ที่ประกอบ เป็น **ปุเรชาตินทริยปัจจยุปบัน**

จิต ๗๕ เจตสิก ๕๒ ที่ประกอบ (เว้นทวิปัญจวิญญาณจิต ๑๐) ก็ดี รูปทั้งหมด มีจิตตชรูป เป็นต้นก็ดี เป็น **ปุเรชาตินทริยปัจจนิก**

จำแนก ปุเรชาตินทริยปัจจัย โดยลักษณะ และชาติ กาล สัตติ

การช่วยอุปการะแก่ปัจจยุปบันธรรมของธรรมที่เป็นปุเรชาตินทริยปัจจัยนั้น

ว่าโดยลักษณะมี ๒ อย่างคือ เกิดก่อนด้วย (**ปุเรชาต**) มีอิสระเป็นใหญ่ด้วย (**อินฺทฺริย**)

ว่าโดย ชาติ เป็นวัตถุปุเรชาตชาติ

" กาล เป็นปัจจุบันกาล

" สัตติ คืออำนาจ มี ๒ อย่างคือ ชนกสัตติ และอุปถัมภกสัตติ

รูปชีวิตินทริยปัจจัย สรุปเนื้อความมีอยู่ ๓ ประการคือ

รูปชีวิตินทรีย์ทั้งหมดที่เป็นไปในปวัตติกาลและปฏิสนธิกาล เป็น **รูปชีวิตินทริยปัจจัย**

กัมมชรูปที่เหลือ ๙ หรือ ๘ ที่อยู่ในกลาปเดียวกันกับชีวิตรูป เป็น **รูปชีวิตินทริย-ปัจจยุปบัน**

จิต ๘๙ เจตสิก ๕๒ ที่ประกอบก็ดี จิตตชรูป พาหิรรูป อาหารชรูป อุตุชรูป และรูปชีวิตินทรีย์ที่อยู่ในปฏิสนธิกัมมชรูป อสัญญสัตตกัมมชรูป ปวัตติกัมมชรูปก็ดี เป็น **รูปชีวิตินทริยปัจจนิก**

จำแนก รูปชีวิตินทริยปัจจัย โดยลักษณะ และชาติ กาล สัตติ

การช่วยอุปการะแก่ปัจจยุปบันธรรมของธรรมที่เป็นรูปชีวิตินทริยปัจจัยนั้น

ว่าโดยลักษณะมี ๒ อย่างคือ มีสภาพเป็นรูปด้วย (**รูป**) มีอิสระเป็นใหญ่ด้วย (**อินฺทฺริย**)

ว่าโดย ชาติ เป็นรูปชีวิตินทริยชาติ

" กาล เป็นปัจจุบันกาล

" สัตติ คืออำนาจ มีอย่างเดียวคือ อนุปาลกสัตติ* ช่วยรักษาปัจจยุปบันธรรมไว้โดยสม่ำเสมอ

* * * * * * * * *

---

* อรรถกถาปัญจปกรณ์ ปัฏฐาน แปล หน้า ๒๐๖

๑๗. ฌานปัจจัย

ในฌานปัจจยุทเทสนี้ สรุปเนื้อความมีอยู่ ๓ ประการคือ

องค์ฌาน ๕ คือ วิตก วิจาร ปีติ เวทนา เอกัคคตาที่ในจิต ๗๕ เป็น **ฌานปัจจัย** (เว้นทวิปัญจวิญญาณจิต ๑๐)

จิต ๗๕ เจตสิก ๕๒ ที่ประกอบ จิตตชรูป ปฏิสนธิกัมมชรูป เป็น **ฌานปัจจยุปบัน** (เว้นทวิปัญจวิญญาณจิต ๑๐)

ทวิปัญจวิญญาณจิต ๑๐ สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ที่ประกอบ พาหิรรูป อาหารชรูป อุตุชรูป อสัญญสัตตกัมมชรูป ปวัตติกัมมชรูป เป็น **ฌานปัจจนิก**

จำแนก ฌานปัจจัย โดยลักษณะ และชาติ กาล สัตติ

ในฌานปัจจัยนี้ การช่วยอุปการะแก่ปัจจยุปบันธรรมของธรรมที่เป็นฌานปัจจัยนั้น

ว่าโดยลักษณะมีอย่างเดียวคือ ทำให้สหชาตธรรมเข้าไปเพ่งในอารมณ์ หรือเผาผลาญธรรมที่เป็นปฏิปักษ์แก่ตน **(ฌาน)**

ว่าโดย ชาติ เป็นสหชาตชาติ

" กาล เป็นปัจจุบันกาล

" สัตติ คืออำนาจ มี ๒ อย่างคือ ชนกสัตติ และอุปถัมภกสัตติ

* * * * * * * * *

๑๘. มัคคปัจจัย

ในมัคคปัจจยุทเทสนี้ สรุปเนื้อความมีอยู่ ๓ ประการคือ

องค์มรรค ๘ คือ ปัญญา วิตก สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ วิริยะ สติ เอกัคคตา ทิฏฐิ ที่ในสเหตุกจิต ๗๑ เป็น **มัคคปัจจัย**

สเหตุกจิต ๗๑ เจตสิก ๕๒ ที่ประกอบ สเหตุกจิตตชรูป สเหตุกปฏิสนธิกัมมชรูป เป็น **มัคคปัจจยุปบัน**

อเหตุกจิต ๑๘ อัญญสมานเจตสิก ๑๒ (เว้นฉันทะ) อเหตุกจิตตชรูป อเหตุก-ปฏิสนธิกัมมชรูป พาหิรรูป อาหารชรูป อุตุชรูป อสัญญสัตตกัมมชรูป ปวัตติกัมมชรูป เป็น **มัคคปัจจนิก**

จำแนก มัคคปัจจัย โดยลักษณะ และชาติ กาล สัตติ

ในมัคคปัจจัยนี้ การช่วยอุปการะแก่ปัจจยุปบันธรรมของธรรมที่เป็นมัคคปัจจัยนั้น

ว่าโดยลักษณะมีอย่างเดียวคือ เป็นหนทางที่นำไปสู่ทุคติภูมิ สุคติภูมิ และนิพพาน หรือเป็นหนทางที่ทำให้สัมปยุตตธรรมและสหชาตธรรม ที่เกิดพร้อมกันกับตนให้เข้าถึงอารมณ์และการงานที่ต้องกระทำ **(มคฺค)**

ว่าโดย ชาติ เป็นสหชาตชาติ

" กาล เป็นปัจจุบันกาล

" สัตติ คืออำนาจ มี ๒ อย่างคือ ชนกสัตติ และอุปถัมภกสัตติ

* * * * * * * * *

๑๕. สัมปยุตตปัจจัย

ในสัมปยุตตปัจจยุทเทสนี้ สรุปเนื้อความมีอยู่ ๓ ประการคือ

ปวัตติปฏิสนธินามขันธ์ ๔ คือ จิต ๘๙ เจตสิก ๕๒ ที่ช่วยอุปการะแก่กันและกัน เป็น **สัมปยุตตปัจจัย**

ปวัตติปฏิสนธินามขันธ์ ๔ คือ จิต ๘๙ เจตสิก ๕๒ ที่เป็นไปโดยการเปรียบเทียบจากกันและกัน เป็น **สัมปยุตตปัจจยุปบัน**

รูปทั้งหมดมีจิตตชรูป เป็นต้น เป็น **สัมปยุตตปัจจนิก**

จำแนก สัมปยุตตปัจจัย โดยลักษณะ และชาติ กาล สัตติ

ในสัมปยุตตปัจจัยนี้ การช่วยอุปการะแก่ปัจจยุปบันธรรมของธรรมที่เป็นสัมปยุตตปัจจัยนั้น

ว่าโดยลักษณะมีอย่างเดียวคือ ประกอบกันอย่างสนิทสนมกลมกลืน คล้ายๆ กับว่าเป็นอย่างเดียว กล่าวคือ ในขณะที่จิต เจตสิก เกิดขึ้นนั้น มิสามารถที่จะรู้ได้ว่าไหนเป็นจิต ไหนเป็นเจตสิก **(สมฺปยุตฺต)**

ว่าโดย ชาติ เป็นสหชาตชาติ

" กาล เป็นปัจจุบันกาล

" สัตติ คืออำนาจ มี ๒ อย่างคือ ชนกสัตติ และอุปถัมภกสัตติ

* * * * * * * * *

๒๐. วิปปยุตตปัจจัย

ในวิปปยุตตปัจจยุทเทสนี้ วิปปยุตตปัจจัยมีอยู่ ๓ หรือ ๔ คือ

๑. สหชาตวิปปยุตตะ
๒. วัตถุปุเรชาตวิปปยุตตะ
๓. วัตถารัมมณปุเรชาตวิปปยุตตะ } ปุเรชาตวิปปยุตตะ
๔. ปัจฉาชาตวิปปยุตตะ

ใน ๓ หรือ ๔ ประการนี้

สหชาตวิปปยุตตะ สรุปเนื้อความมีอยู่ ๓ ประการคือ

ปวัตติปฏิสนธินามขันธ์ ๔ คือ จิต ๗๕ เจตสิก ๕๒ ที่กำลังเกิดขึ้นในปัญจโวการภูมิ โดยแน่นอนและไม่แน่นอนก็ดี (เว้นทวิปัญจวิญญาณจิต ๑๐ อรูปวิปากจิต ๔ จุติจิตของพระอรหันต์) ปัญจโวการปฏิสนธินามขันธ์ ๔ และปฏิสนธิหทัยวัตถุ ที่ช่วยอุปการะแก่กันและกันก็ดี เป็น **สหชาตวิปปยุตตปัจจัย**

จิตตชรูป ปฏิสนธิกัมมชรูปก็ดี ปัญจโวการปฏิสนธินามขันธ์ ๔ และปฏิสนธิหทัยวัตถุที่เป็นไปโดยการเปรียบเทียบจากกันและกันก็ดี เป็น **สหชาตวิปปยุตตปัจจยุปบัน**

จิต ๘๙ เจตสิก ๕๒ ที่ประกอบก็ดี (เว้นปัญจโวการปฏิสนธินามขันธ์ ๔) พาหิรรูป อาหารชรูป อุตุชรูป อสัญญสัตตกัมมชรูป ปวัตติกัมมชรูปก็ดี เป็น **สหชาตวิปปยุตตปัจจนิก**

จำแนก สหชาตวิปปยุตตปัจจัย โดยลักษณะ และชาติ กาล สัตติ

ในสหชาตวิปปยุตตปัจจัยนี้ การช่วยอุปการะแก่ปัจจยุปบันธรรมของธรรมที่เป็นสหชาตวิปปยุตตะนั้น

ว่าโดยลักษณะมี ๒ อย่างคือ เกิดพร้อมกันกับปัจจยุปบันด้วย **(สหชาต)** แม้จะเป็นที่อาศัยเกิดแห่งปัจจยุปบันธรรมเสมือนหนึ่งว่ามีอยู่แล้วก็ตาม แต่ก็มิได้ประกอบเป็นเนื้อเดียวกันด้วย **(วิปฺปยุตฺต)**

ว่าโดย ชาติ เป็นสหชาตชาติ
" กาล เป็นปัจจุบันกาล
" สัตติ คืออำนาจ มี ๒ อย่างคือ ชนกสัตติ และอุปถัมภกสัตติ

สรุปเนื้อความ ๓ ประการของ

วัตถุปุเรชาตวิปปยุตตะ เหมือนกันกับ วัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัย
วัตถารัมมณปุเรชาตวิปปยุตตะ เหมือนกันกับ วัตถารัมมณปุเรชาตนิสสยปัจจัย
ปัจฉาชาตวิปปยุตตะ เหมือนกันกับ ปัจฉาชาตปัจจัย

โดยลักษณะ และชาติ กาล สัตติ นั้น มีดังนี้

การช่วยอุปการะแก่ปัจจยุปบันธรรมของธรรมที่เป็น **วัตถุปุเรชาตวิปปยุตตะ** นั้น

ว่าโดยลักษณะ มี ๓ อย่างคือ เป็นที่เกิดด้วย **(วตฺถุ)** เกิดก่อนด้วย **(ปุเรชาต)** ไม่ประกอบด้วย **(วิปฺปยุตฺต)**

ว่าโดย ชาติ เป็นวัตถุปุเรชาตชาติ

" กาล เป็นปัจจุบันกาล

" สัตติ คืออำนาจ มี ๒ อย่างคือ ชนกสัตติ และอุปถัมภกสัตติ

การช่วยอุปการะแก่ปัจจยุปบันธรรมของธรรมที่เป็น **วัตถารัมมณปุเรชาตวิปปยุตตะ** นั้น

ว่าโดยลักษณะ มี ๔ อย่างคือ วัตถุด้วย อารัมมณะด้วย ปุเรชาตะด้วย วิปุปยุตตะด้วย

ว่าโดย ชาติ เป็นอารัมมณชาติ

" กาล เป็นปัจจุบันกาล

" สัตติ คืออำนาจ มี ๒ อย่างคือ ชนกสัตติ และอุปถัมภกสัตติ

การช่วยอุปการะแก่ปัจจยุปบันธรรมของธรรมที่เป็น **ปัจฉาชาตวิปปยุตตะ** นั้น

ว่าโดยลักษณะ มี ๒ อย่างคือ ปัจฉาชาตะด้วย วิปปยุตตะด้วย

ว่าโดย ชาติ เป็นปัจฉาชาตชาติ

" กาล เป็นปัจจุบันกาล

" สัตติ คืออำนาจ มีอย่างเดียวคือ อุปถัมภกสัตติ

* * * * * * * * *

๒๑. อัตถิปัจจัย และ ๒๔. อวิคตปัจจัย

ในอัตถิปัจจยุทเทส และอวิคตปัจจยุทเทสนี้ อัตถิปัจจัย และอวิคตปัจจัย มีอยู่ ๕ หรือ ๖ อัตถิปัจจัย ๕ หรือ ๖ อย่างนั้นคือ

๑. สหชาตัตถิ
๒. อารัมมณปุเรชาตัตถิ } ปุเรชาตัตถิปัจจัย
๓. วัตถุปุเรชาตัตถิ
๔. ปัจฉาชาตัตถิ
๕. อาหารัตถิ
๖. อินทริยัตถิ

ใน ๕ หรือ ๖ ประการนี้

สหชาตัตถิ	เหมือนกันกับ		สหชาตปัจจัย
อารัมมณปุเรชาตัตถิ	”	”	อารัมมณปุเรชาตปัจจัย
วัตถุปุเรชาตัตถิ	”	”	วัตถุปุเรชาตปัจจัย
ปัจฉาชาตัตถิ	”	”	ปัจฉาชาตปัจจัย
อาหารัตถิ	”	”	รูปอาหารปัจจัย
อินทริยัตถิ	”	”	รูปชีวิตินทริยปัจจัย

จำแนก อัตถิปัจจัย ๕ หรือ ๖ อย่าง โดยลักษณะ และชาติ กาล สัตติ

ในอัตถิปัจจัย ๖ อย่างนี้ เมื่อว่าโดยลักษณะ พึงเข้าใจชื่อตามบาลีแห่งปัจจัยนั้นๆ ในที่นี้ได้จำแนกลักษณะของอัตถิปัจจัยทั้ง ๖ ไว้ให้ทราบโดยเฉพาะๆ ดังต่อไปนี้

ในอัตถิปัจจัย ๕ หรือ ๖ อย่างนี้ การช่วยอุปการะแก่ปัจจยุปบันธรรมของธรรมที่เป็น **สหชาตัตถิ** นั้น

ว่าโดยลักษณะ มี ๒ อย่างคือ เกิดพร้อมกันด้วย **(สหชาต)** เป็นสภาพธรรมที่มีอยู่คือมีการที่กำลังเกิดอยู่เฉพาะหน้าด้วย **(อตฺถิ)**

ว่าโดย ชาติ กาล สัตติ เหมือนกันกับสหชาตปัจจัย

การช่วยอุปการะแก่ ปัจจยุปบันธรรมของธรรมที่เป็น **อารัมมณปุเรชาตัตถิ** นั้น

ว่าโดยลักษณะ มี ๓ อย่างคือ อารัมมณะด้วย ปุเรชาตะด้วย อัตถิด้วย

ว่าโดย ชาติ กาล สัตติ เหมือนกันกับอารัมมณปุเรชาตปัจจัย

การช่วยอุปการะแก่ ปัจจยุปบันธรรมของธรรมที่เป็น **วัตถุปุเรชาตัตถิ** นั้น

ว่าโดยลักษณะ มี ๓ อย่างคือ วัตถุด้วย ปุเรชาตะด้วย อัตถิด้วย

ว่าโดย ชาติ กาล สัตติ เหมือนกันกับวัตถุปุเรชาตปัจจัย

การช่วยอุปการะแก่ ปัจจยุปบันธรรมของธรรมที่เป็น **ปัจฉาชาตัตถิ** นั้น

ว่าโดยลักษณะ มี ๒ อย่างคือ ปัจฉาชาตะด้วย อัตถิด้วย

ว่าโดย ชาติ กาล สัตติ เหมือนกันกับปัจฉาชาตปัจจัย

การช่วยอุปการะแก่ ปัจจยุปบันธรรมของธรรมที่เป็น **อาหารัตถิ** นั้น

ว่าโดยลักษณะ มี ๒ อย่างคือ อาหาระด้วย อัตถิด้วย

ว่าโดย ชาติ กาล สัตติ เหมือนกันกับ รูปอาหารปัจจัย

การช่วยอุปการะแก่ ปัจจยุปบันธรรมของธรรมที่เป็น **อินทริยัตถิ** นั้น

ว่าโดยลักษณะ มี ๒ อย่างคือ อินทริยะด้วย อัตถิด้วย

ว่าโดย ชาติ กาล สัตติ เหมือนกันกับ รูปชีวิตินทริยปัจจัย

อวิคตปัจจัย ๕ หรือ ๖ อย่างนั้นคือ

๑. สหชาตอวิคตะ
๒. อารัมมณปุเรชาตอวิคตะ } ปุเรชาตอวิคตปัจจัย
๓. วัตถุปุเรชาตอวิคตะ }
๔. ปัจฉาชาตอวิคตะ
๕. อาหารอวิคตะ
๖. อินทริยอวิคตะ

ใน ๕ หรือ ๖ ประการนี้

สหชาตอวิคตะ เหมือนกันกับ สหชาตัตถิ หรือสหชาตปัจจัย

อารัมมณปุเรชาตอวิคตะ เหมือนกันกับ อารัมมณปุเรชาตัตถิ หรืออารัมมณปุเรชาตปัจจัย

วัตถุปุเรชาตอวิคตะ เหมือนกันกับ วัตถุปุเรชาตัตถิ หรือวัตถุปุเรชาตปัจจัย

ปัจฉาชาตอวิคตะ เหมือนกันกับ ปัจฉาชาตัตถิ หรือปัจฉาชาตปัจจัย

อาหารอวิคตะ เหมือนกันกับ อาหารัตถิ หรือรูปอาหารปัจจัย

อินทริยอวิคตะ เหมือนกันกับ อินทริยัตถิ หรือรูปชีวิตินทริยปัจจัย

จำแนก อวิคตปัจจัย ๕ หรือ ๖ อย่าง โดยลักษณะ และชาติ กาล สัตติ

ในอวิคตปัจจัย ๖ อย่างนี้ เมื่อว่าโดยลักษณะ พึงเข้าใจชื่อตามบาลีแห่งปัจจัยนั้นๆ แต่ในที่นี้ได้จำแนกลักษณะของอวิคตปัจจัยทั้ง ๖ ไว้หนึ่งปัจจัย ส่วนที่เหลือพึงจำแนกไปตามลำดับ

ในอวิคตปัจจัย ๖ อย่างนี้ การช่วยอุปการะแก่ปัจจยุปบันธรรมของธรรมที่เป็น **สหชาตอวิคตปัจจัย** นั้น

ว่าโดยลักษณะ มี ๒ อย่างคือ เกิดพร้อมกันด้วย **(สหชาต)** โดยภาวะที่ไม่ปราศจากไป คือยังไม่ถึงซึ่งความดับไปด้วย **(อวิคต)**

ว่าโดย ชาติ กาล สัตติ เหมือนกันกับสหชาตัตถิ หรือสหชาตปัจจัย

****

๒๒. นัตถิปัจจัย และ ๒๓. วิคตปัจจัย

ในนัตถิปัจจยุทเทส และวิคตปัจจยุทเทสนี้ นัตถิปัจจัยและวิคตปัจจัย สรุปเนื้อความมีอยู่ ๓ ประการ เหมือนกันกับอนันตรปัจจัยทุกประการ

จำแนก นัตถิปัจจัย วิคตปัจจัย โดยลักษณะ และชาติ กาล สัตติ

ในนัตถิปัจจัยนี้ การช่วยอุปการะแก่ปัจจยุปบันธรรมของธรรมที่เป็น **นัตถิปัจจัย** นั้น

ว่าโดยลักษณะ มีอย่างเดียวคือ ความดับไปโดยไม่มีเหลือ เสมือนหนึ่งดวงไฟที่ดับไปแล้ว กลับเป็นปัจจัยคือช่วยอุปการะแก่ความมืดให้ปรากฏขึ้น (**นตฺถิ**)

ว่าโดย ชาติ เป็นอนันตรชาติ

" กาล เป็นอดีตกาล

" สัตติ คืออำนาจ มีอย่างเดียวคือ ชนกสัตติ

ในวิคตปัจจัยนี้ การช่วยอุปการะแก่ปัจจยุปบันธรรมของธรรมที่เป็น **วิคตปัจจัย** นั้น

ว่าโดยลักษณะ มีอย่างเดียวคือ ปราศจากไปเสมือนหนึ่งแสงสว่างของดวงอาทิตย์ที่อัสดงคตไปแล้วเป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่แสงสว่างของดวงจันทร์ให้ปรากฏขึ้น (**วิคต**)

ว่าโดย ชาติ เป็นอนันตรชาติ

" กาล เป็นอดีตกาล

" สัตติ คืออำนาจ มีอย่างเดียวคือ ชนกสัตติ

จบ สรุปเนื้อความ ๓ ประการในปัจจัย ๒๔

* * * * * * * * *

ปัญหาวารวิภังค์ในปัจจัย ๒๔

* * * * * * * * *

๑. ปัญหาวารวิภังค์แห่งเหตุปัจจัย

ในที่นี้ท่านตั้งบทไว้เป็นหลัก ๓ บทก่อน ซึ่งเรียกว่าบทหน้า คือกุสลบท, อกุสลบท, อพยากตบท เป็นปัจจัยธรรม แล้วจำแนกปัจจยุปบันธรรมโดยบทหลัง แยกกันไปดังจะเห็นต่อไปนี้

ก. กุสลบท

กุสลปทาวสาน ใน กุสลบท

วิธิพระบาลี

กุสโล ธมฺโม กุสลสฺส ธมฺมสฺส เหตุปจฺจเยน ปจฺจโย. กุศลธรรม เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่กุศลธรรม ด้วยอำนาจเหตุปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

กุสลา เหตู สมฺปยุตฺตกานำ ขนฺธานำ เหตุปจฺจเยน ปจฺจโย. กุศลเหตุทั้ง ๓ เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่กุศลนามขันธ์ ๔ ที่ประกอบ ด้วยอำนาจเหตุปัจจัย

จำแนกบท และแสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี กุสโล ธมฺโม เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรม ได้แก่ กุศลเหตุ ๓ มี อโลภะ เป็นต้น

กุสลสฺส ธมฺมสฺส เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบัน องค์ธรรม ได้แก่ กุศลจิต ๒๑ เจตสิก ๓๘ ที่ประกอบ

เหตุปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจแห่งเหตุปัจจัยเป็นพิเศษ ถ้าครบเหตุทั้ง ๓ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๑๐ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน (ฆฏนา) คือ เหตุ สหชาตาธิปติ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ สหชาตินทริยะ มัคคะ สัมปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ เหล่านี้

ปจฺจโย เป็นกิริยาบท แสดงให้รู้ถึงความเป็นอนัตตะ

ในอนุวาทพระบาลี กุสลา เหตู เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรม ได้แก่ อโลภะ อโทสะ ที่ในทวิเหตุกกุศลจิตตุปบาท หรืออโลภะ อโทสะ อโมหะ ที่ในติเหตุกกุศล-จิตตุปบาท

สมฺปยุตฺตกานำ ขนฺธานำ เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบัน องค์ธรรม ได้แก่ กุศลนามขันธ์ ๔ ซึ่งได้แก่ กุศลจิต ๒๑ เจตสิก ๓๘ ที่ประกอบ

เหตุปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจแห่งเหตุปัจจัยเป็นพิเศษ ถ้าครบเหตุทั้ง ๓ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๑๐ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน (ฆฏนา) คือ เหตุ สหชาตาธิปติ ฯลฯ สหชาตอวิคตะ เหล่านี้

ปจฺจโย เป็นกิริยาบท แสดงให้รู้ถึงความเป็นอนัตตะ

ความเป็นเหตุปัจจัย ปัจจยุปบัน ในบท **กุสโล กุสลสฺส** นี้

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล

" ภูมิ " จตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ

" บุคคล " ปุถุชน ๔ อริยบุคคล ๗ (เว้นพระอรหันต์)

" วิถี " ทางกุศลชวนปัญจทวารวิถีและกุศลชวนมโนทวารวิถีตามสมควร

อนึ่ง ถ้าว่าโดยขันธวาระ คือ ปัจจัย ปัจจยุปบัน ที่เป็นนามขันธ์ ๔ เป็นคู่ๆ ตามอนุวาทพระบาลีแล้ว มี ๗ ขันธวาระ หรือ ๗ คู่ คือ

๑. ถ้าเป็นทวิเหตุกกุศล ก็ได้แก่ อโลภะ เป็น **เหตุปัจจัย** กุศลนามขันธ์ ๔ ที่ประกอบกับอโลภะ เป็น **เหตุปัจจยุปบัน**

๒. อโทสะ เป็น **เหตุปัจจัย** กุศลนามขันธ์ ๔ ที่ประกอบกับอโทสะ เป็น **เหตุปัจจยุปบัน**

๓. อโลภะ อโทสะ เป็น **เหตุปัจจัย** กุศลนามขันธ์ ๔ ที่ประกอบกับอโลภะ อโทสะ เป็น **เหตุปัจจยุปบัน**

๔. ถ้าเป็นติเหตุกกุศล ก็ได้แก่ อโลภะ เป็น **เหตุปัจจัย** กุศลนามขันธ์ ๔ ที่ประกอบกับอโลภะ เป็น **เหตุปัจจยุปบัน**

๕. อโทสะ เป็น **เหตุปัจจัย** กุศลนามขันธ์ ๔ ที่ประกอบกับอโทสะ เป็น **เหตุปัจจยุปบัน**

๖. อโมหะ เป็น **เหตุปัจจัย** กุศลนามขันธ์ ๔ ที่ประกอบกับอโมหะ เป็น **เหตุปัจจยุปบัน**

๗. อโลภะ อโทสะ อโมหะ เป็น **เหตุปัจจัย** กุศลนามขันธ์ ๔ ที่ประกอบกับอโลภะ อโทสะ อโมหะ เป็น **เหตุปัจจยุปบัน**

อพฺยากตปทาวสาน ใน กุสลบท

วิธิพระบาลี

กุสโล ธมฺโม อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส เหตุปจฺจเยน ปจฺจโย. กุศลธรรมเป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่อพยากตธรรม ด้วยอำนาจเหตุปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

กุสลา เหตู จิตฺตสมุฏฺฐานานำ รูปานำ เหตุปจฺจเยน ปจฺจโย. กุศลเหตุทั้ง ๓ เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่รูป ซึ่งมีกุศลจิตเป็นสมุฏฐาน ด้วยอำนาจเหตุปัจจัย

จำแนกบท และแสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี กุสโล ธมฺโม เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึง **ปัจจัย** องค์ธรรม ได้แก่ กุศลเหตุ ๓ มี อโลภะ เป็นต้น

อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึง **ปัจจยุปบัน** องค์ธรรม ได้แก่ กุศลจิตตชรูป ๑๗

เหตุปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจแห่งเหตุปัจจัยเป็นพิเศษ ถ้าครบเหตุทั้ง ๓ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๕ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน (ฆฏนา) คือ เหตุ สหชาตาธิปติ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ สหชาตินทริยะ มัคคะ สหชาตวิปปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ เหล่านี้

ปจฺจโย เป็นกิริยาบท แสดงให้รู้ถึงความเป็นอนัตตะ

ในอนุวาทพระบาลี กุสลา เหตู เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึง **ปัจจัย** องค์ธรรม ได้แก่ ถ้าเป็นทวิเหตุกกุศลจิตที่เกิดขึ้นในปัญจโวการภูมิ ก็ได้แก่ อโลภะ อโทสะ ถ้าเป็นติเหตุกกุศลจิตที่เกิดขึ้นในปัญจโวการภูมิ ก็ได้แก่ อโลภะ อโทสะ อโมหะ

จิตฺตสมุฏฺฐานานำ รูปานำ เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึง **ปัจจยุปบัน** องค์ธรรม ได้แก่ กุศลจิตตชรูป ๑๗

เหตุปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจแห่งเหตุปัจจัยเป็นพิเศษ ถ้าครบเหตุทั้ง ๓ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๕ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน (ฆฏนา) คือ เหตุ สหชาตาธิปติ ฯลฯ สหชาตอวิคตะ เหล่านี้

ปจฺจโย เป็นกิริยาบท แสดงให้รู้ถึงความเป็นอนัตตะ

ความเป็นเหตุปัจจัย ปัจจยุปบัน ในบท **กุสโล อพฺยากตสฺส** นี้

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล
" ภูมิ " ปัญจโวการภูมิ
" บุคคล " ปุถุชน ๔ อริยบุคคล ๗ (เว้นพระอรหันต์)
" วิถี " ทางกุศลชวนปัญจทวารวิถี และกุศลชวนมโนทวารวิถี ตามสมควร

กุสลาพฺยากตปทาวสาน ใน กุสลบท

วิธิพระบาลี

กุสโล ธมฺโม กุสลสฺส จ อพฺยากตสฺส จ ธมฺมสฺส เหตุปจฺจเยน ปจฺจโย. กุศลธรรมเป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่กุศล และอพยกตธรรม ด้วยอำนาจเหตุปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

กุสลา เหตู สมฺปยุตฺตกานำ ขนฺธานำ จิตฺตสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานำ เหตุปจฺจเยน ปจฺจโย. กุศลเหตุ ๓ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่กุศลนามขันธ์ ๔ ที่ประกอบ และรูป ซึ่งมีกุศลจิตเป็นสมุฏฐาน ด้วยอำนาจเหตุปัจจัย

จำแนกบท และแสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี กุสโล ธมฺโม เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึง **ปัจจัย** องค์ธรรม ได้แก่ กุศลเหตุ ๓ มีอโลภะ เป็นต้น

กุสลาพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึง **ปัจจยุปบัน** องค์ธรรม ได้แก่ กุศลจิต ๒๑ เจตสิก ๓๘ ที่ประกอบ และกุศลจิตตชรูป ๑๗

เหตุปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจแห่งเหตุปัจจัยเป็นพิเศษ ถ้าครบเหตุทั้ง ๓ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๘ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน (ฆฏนา) คือ เหตุ สหชาตาธิปติ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ สหชาตินทริยะ มัคคะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ เหล่านี้

ปจฺจโย เป็นกิริยาบท แสดงให้รู้ถึงความเป็นอนัตตะ

ในอนุวาทพระบาลี กุสลา เหตู เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึง **ปัจจัย** องค์ธรรม ได้แก่ ถ้าเป็นทวิเหตุกกุศลจิตที่เกิดขึ้นในปัญจโวการภูมิ ก็ได้แก่ อโลภะ อโทสะ ถ้าเป็นติเหตุกกุศลจิตที่เกิดขึ้นในปัญจโวการภูมิ ก็ได้แก่ อโลภะ อโทสะ อโมหะ

สมฺปยุตฺตกานำ ขนฺธานำ จิตฺตสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานำ เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึง **ปัจจยุปบัน** องค์ธรรม ได้แก่ กุศลจิต ๒๑ เจตสิก ๓๘ ที่ประกอบ และกุศลจิตตชรูป ๑๗

เหตุปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจแห่งเหตุปัจจัยเป็นพิเศษ ถ้าครบเหตุทั้ง ๓ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๘ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน (ฆฏนา) คือ เหตุ สหชาตาธิปติ ฯลฯ สหชาตอวิคตะ เหล่านี้

ปจฺจโย เป็นกิริยาบท แสดงให้รู้ถึงความเป็นอนัตตะ

ความเป็นเหตุปัจจัย ปัจจยุปบัน ในบท **กุสโล กุสลาพฺยากตสฺส** นี้

ว่าโดย	กาล	เป็นไปใน	ปวัตติกาล
”	ภูมิ	”	ปัญจโวการภูมิ
”	บุคคล	”	ปุถุชน ๔ อริยบุคคล ๗ (เว้นพระอรหันต์)
”	วิถี	”	ทางกุศลชวนปัญจทวารวิถี และกุศลชวนมโนทวารวิถีตามสมควร

ข. อกุสลบท

อกุสลปทาวสาน ใน อกุสลบท

วิธิพระบาลี

อกุสโล ธมฺโม อกุสลสฺส ธมฺมสฺส เหตุปจฺจเยน ปจฺจโย. อกุศลธรรมเป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่อกุศลธรรม ด้วยอำนาจเหตุปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

อกุสลา เหตู สมฺปยุตฺตกานํ ขนฺธานํ เหตุปจฺจเยน ปจฺจโย. อกุศลเหตุทั้ง ๓ เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่อกุศลนามขันธ์ ๔ ที่ประกอบ ด้วยอำนาจเหตุปัจจัย

จำแนกบท และแสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี อกุสโล ธมฺโม เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรม ได้แก่ อกุศลเหตุ ๓ มี โลภะ เป็นต้น

อกุสลสฺส ธมฺมสฺส เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบัน องค์ธรรม ได้แก่ อกุศลจิต ๑๒ เจตสิก ๒๗ ที่ประกอบ (เว้นโมหเจตสิกที่ในโมหมูลจิต ๒)

เหตุปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจแห่งเหตุปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๗ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน (ฆฏนา) คือ เหตุ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ สัมปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตออวิคตะ เหล่านี้

ปจฺจโย เป็นกิริยาบท แสดงให้รู้ถึงความเป็นอนัตตะ

ในอนุวาทพระบาลี อกุสลา เหตู เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรม ได้แก่ โลภะ โมหะ ที่ในโลภมูลจิตตุปบาท หรือโทสะ โมหะ ที่ในโทสมูลจิตตุปบาท หรือโมหะ ที่ในโมหมูลจิตตุปบาท

สมฺปยุตฺตกานำ ขนฺธานำ เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบัน องค์ธรรม ได้แก่ อกุศลนามขันธ์ ๔ ซึ่งได้แก่ อกุศลจิต ๑๒ เจตสิก ๒๗ (เว้นโมหเจตสิกที่ในโมหมูลจิต ๒)

เหตุปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจแห่งเหตุปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๗ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน (ฆฏนา) คือ เหตุ สหชาตะ ฯลฯ สหชาตอวิคตะ เหล่านี้

ปจฺจโย เป็นกิริยาบท แสดงให้รู้ถึงความเป็นอนัตตะ

ความเป็นเหตุปัจจัย ปัจจยุปบัน ในบท **อกุสโล อกุสลสฺส** นี้

ว่าโดย	กาล	เป็นไปใน	ปวัตติกาล
"	ภูมิ	"	จตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ
"	บุคคล	"	ปุถุชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓
"	วิถี	"	ทางอกุศลชวนปัญจทวารวิถี และอกุศลชวนมโนทวารวิถี ตามสมควร

อนึ่ง ขันธวาระ ๗ คู่นั้น ก็เป็นไปในทำนองเดียวกันกับกุสลบท แต่ในที่นี้ได้ขยายไว้เพื่อทราบ

๑. โลภะ เป็นเหตุปัจจัย โลภมูลนามขันธ์ ๔ ที่ประกอบกับโลภะ เป็นเหตุปัจจยุปบัน

๒. โมหะ เป็นเหตุปัจจัย โลภมูลนามขันธ์ ๔ ที่ประกอบกับโลภะ เป็นเหตุปัจจยุปบัน

๓. โลภะ โมหะ เป็นเหตุปัจจัย โลภมูลนามขันธ์ ๔ ที่ประกอบกับโลภะ เป็นเหตุปัจจยุปบัน

๔. โทสะ เป็นเหตุปัจจัย โทสมูลนามขันธ์ ๔ ที่ประกอบกับโทสะ เป็นเหตุปัจจยุปบัน

๕. โมหะ เป็นเหตุปัจจัย โทสมูลนามขันธ์ ๔ ที่ประกอบกับโทสะ เป็นเหตุปัจจยุปบัน

๖. โทสะ โมหะ เป็นเหตุปัจจัย โทสมูลนามขันธ์ ๔ ที่ประกอบกับโทสะ เป็นเหตุปัจจยุปบัน

๗. โมหะ ๒ เป็นเหตุปัจจัย โมหมูลจิตนามขันธ์ ๔ ที่ประกอบกับโมหะ ๒ เป็นเหตุปัจจยุปบัน

อพฺยากตปทาวสาน ใน อกุสลบท

วิธิพระบาลี

อกุสโล ธมฺโม อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส เหตุปจฺจเยน ปจฺจโย. อกุศลธรรมเป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่อพยากตธรรม ด้วยอำนาจเหตุปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

อกุสลา เหตู จิตฺตสมุฏฺฐานานำ รูปานำ เหตุปจฺจเยน ปจฺจโย. อกุศลเหตุทั้ง ๓ เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่รูปซึ่งมีอกุศลจิตเป็นสมุฏฐาน ด้วยอำนาจเหตุปัจจัย

จำแนกบท และแสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี อกุสโล ธมฺโม เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรม ได้แก่ อกุศลเหตุ ๓ มี โลภะ เป็นต้น

อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบัน องค์ธรรม ได้แก่ อกุศลจิตตชรูป ๑๗

เหตุปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจแห่งเหตุปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๖ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน (ฆฏนา) คือ เหตุ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ สหชาตวิปปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ เหล่านี้

ปจฺจโย เป็นกิริยาบท แสดงให้รู้ถึงความเป็นอนัตตะ

ในอนุวาทพระบาลี อกุสลา เหตู เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรม ได้แก่ ถ้าเป็นโลภมูลจิต ที่เกิดขึ้นในปัญจโวการภูมิ ก็ได้แก่ โลภะ โมหะ ถ้าเป็นโทสมูลที่เกิดขึ้นในกามภูมิ ก็ได้แก่ โทสะ โมหะ ถ้าเป็นโมหมูลจิต ที่เกิดขึ้นในปัญจโวการภูมิ ก็ได้แก่ โมหะ

จิตฺตสมุฏฺฐานานำ รูปานำ เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบัน องค์ธรรม ได้แก่ อกุศลจิตตชรูป ๑๗

เหตุปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจแห่งเหตุปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๖ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน (ฆฏนา) คือ เหตุ สหชาตะ ฯลฯ สหชาตอวิคตะ เหล่านี้

ปจฺจโย เป็นกิริยาบท แสดงให้รู้ถึงความเป็นอนัตตะ

ความเป็นเหตุปัจจัย ปัจจยุปบัน ในบท **อกุสโล อพฺยากตสฺส** นี้

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล

” ภูมิ ” ปัญจโวการภูมิ

ว่าโดย บุคคล เป็นไปใน ปุถุชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓
" วิถี " ทางอกุศลชวนปัญจทวารวิถี และอกุศลชวนมโนทวารวิถี ตามสมควร

อกุสลาพฺยากตปทาวสาน ใน อกุสลบท

วิธิพระบาลี

อกุสโล ธมฺโม อกุสลสฺส จ อพฺยากตสฺส จ ธมฺมสฺส เหตุปจฺจเยน ปจฺจโย. อกุศลธรรมเป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่อกุศลและอพยากตธรรม ด้วยอำนาจเหตุปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

อกุสลา เหตู สมฺปยุตฺตกานำ ขนฺธานำ จิตฺตสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานำ เหตุปจฺจเยน ปจฺจโย. อกุศลเหตุทั้ง ๓ เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่อกุศลนามขันธ์ ๔ ที่ประกอบ และรูปซึ่งมีอกุศลจิตเป็นสมุฏฐาน ด้วยอำนาจเหตุปัจจัย

จำแนกบท และแสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี อกุสโล ธมฺโม เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรม ได้แก่ อกุศลเหตุ ทั้ง ๓ มี โลภะ เป็นต้น

อกุสลาพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบัน องค์ธรรม ได้แก่ อกุศลจิต ๑๒ เจตสิก ๒๗ (เว้นโมหเจตสิกที่ในโมหมูลจิต ๒) ที่ประกอบ และอกุศลจิตตชรูป ๑๗

เหตุปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจแห่งเหตุปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๕ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน (ฆฏนา) คือ เหตุ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ เหล่านี้

ปจฺจโย เป็นกิริยาบท แสดงให้รู้ถึงความเป็นอนัตตะ

ในอุนวาทพระบาลี อกุสลา เหตู เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรม ได้แก่ ถ้าเป็นโลภมูลจิตที่เกิดขึ้นในปัญจโวการภูมิ ก็ได้แก่ โลภะ โมหะ ถ้าเป็นโทสมูลจิตที่เกิดขึ้นในกามภูมิ ก็ได้แก่ โทสะ โมหะ ถ้าเป็นโมหมูลจิตที่เกิดขึ้นในปัญจโวการภูมิ ก็ได้แก่ โมหะ

สมฺปยุตฺตกานำ ขนฺธานำ จิตฺตสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานำ เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบัน องค์ธรรม ได้แก่ อกุศลจิต ๑๒ เจตสิก ๒๗ (เว้นโมหเจตสิกที่ในโมหมูลจิต ๒) และอกุศลจิตตชรูป ๑๗

เหตุปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจแห่งเหตุปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๕ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน (ฆฏนา) คือ เหตุ สหชาตะ ฯลฯ สหชาตอวิคตะ เหล่านี้

ปจฺจโย เป็นกิริยาบท แสดงให้รู้ถึงความเป็นอนัตตะ

ความเป็นเหตุปัจจัย ปัจจยุปบัน ใน **อกุสโล อกุสลาพฺยากตสฺส** นี้

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล

" ภูมิ " ปัญจโวการภูมิ

" บุคคล " ปุถุชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓

" วิถี " ทางอกุศลชวนปัญจทวารวิถี และอกุศลชวนมโนทวารวิถี ตามสมควร

ค. อพฺยากตบท

อพฺยากตปทาวสาน ใน อพฺยากตบท

วิธิพระบาลี

อพฺยากโต ธมฺโม อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส เหตุปจฺจเยน ปจฺจโย. อพยากตธรรมเป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่อพยากตธรรม ด้วยอำนาจเหตุปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

๑. วิปากาพฺยากตา กิริยาพฺยากตา เหตู สมฺปยุตฺตกานํ ขนฺธานํ จิตฺตสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานํ เหตุปจฺจเยน ปจฺจโย. วิปากอพยากตเหตุ ๓ และกิริยาอพากตเหตุ ๓ เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่สเหตุกวิปาก สเหตุกกิริยานามขันธ์ ๔ ที่ประกอบ และรูปซึ่งมีสเหตุกวิปาก สเหตุกกิริยาจิต เป็นสมุฏฐาน ด้วยอำนาจเหตุปัจจัย

๒. ปฏิสนฺธิกฺขเณ วิปากาพฺยากตา เหตู สมฺปยุตฺตกานํ ขนฺธานํ กฏตฺตา จ รูปานํ เหตุปจฺจเยน ปจฺจโย. ในปฏิสนธิขณะ วิปากอพยากตเหตุ ๓ เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่สเหตุกปฏิสนธินามขันธ์ ๔ ที่ประกอบ และสเหตุกปฏิสนธิกัมมชรูป ด้วยอำนาจเหตุปัจจัย

จำแนกบท และแสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี อพฺยากโต ธมฺโม เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรม ได้แก่ อพยากตเหตุ ๓ มี อโลภเหตุ เป็นต้น

อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบัน องค์ธรรม ได้แก่ สเหตุกวิปากจิต ๒๑ สเหตุกกิริยาจิต ๑๗ เจตสิก ๓๘ ที่ประกอบ และสเหตุกวิปาก สเหตุก-กิริยาจิตตชรูป สเหตุกปฏิสนธิกัมมชรูป ถ้าในจตุโวการภูมิเว้นรูป

เหตุปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจแห่งเหตุปัจจัยเป็นพิเศษ ถ้าครบเหตุทั้ง ๓ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๑๒ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกันตามสมควร (ฆฏนา) คือ เหตุ สหชาตาธิปติ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ สหชาตินทริยะ มัคคะ สัมปยุตตะ สหชาตวิปปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ เหล่านี้ ถ้าในปฏิสนธิกาลเว้นสหชาตาธิปติ

ปจฺจโย เป็นกิริยาบท แสดงให้รู้ถึงความเป็นอนัตตะ

ในอนุวาทพระบาลีข้อที่ ๑ วิปากาพฺยากตา กิริยาพฺยากตา เหตู เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรม ได้แก่ อโลภะ อโทสะ ที่ในทวิเหตุกวิบาก ทวิเหตุกกิริยาจิตตุปบาท หรือ อโลภะ อโทสะ อโมหะ ที่ในติเหตุกวิบาก ติเหตุกกิริยาจิตตุปบาท

สมฺปยุตฺตกานํ ขนฺธานํ จิตฺตสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานํ เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบัน องค์ธรรม ได้แก่ สเหตุกวิบาก สเหตุกกิริยานามขันธ์ ๔ ซึ่งได้แก่ สเหตุกวิปากจิต ๒๑ สเหตุกกิริยาจิต ๑๗ เจตสิก ๓๘ ที่ประกอบ และสเหตุกวิบาก สเหตุกกิริยาจิตตชรูป ถ้าในจตุโวการภูมิเว้นรูป

เหตุปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจแห่งเหตุปัจจัยเป็นพิเศษ ถ้าครบเหตุทั้ง ๓ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๑๒ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน (ฆฏนา) คือ เหตุ สหชาตาธิปติ ฯลฯ สหชาตอวิคตะ เหล่านี้

ปจฺจโย เป็นกิริยาบท แสดงให้รู้ถึงความเป็นอนัตตะ

ในอนุวาทพระบาลีข้อที่ ๒ ปฏิสนฺธิกฺขเณ วิปากาพฺยากตา เหตู เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรม ได้แก่ อโลภะ อโทสะ ที่ในทวิเหตุกวิปากจิตตุปบาท หรือ อโลภะ อโทสะ อโมหะ ที่ในติเหตุกวิปากจิตตุปบาท

สมฺปยุตฺตกานํ ขนฺธานํ กฏตฺตา จ รูปานํ เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบัน องค์ธรรม ได้แก่ สเหตุกปฏิสนธินามขันธ์ ๔ ซึ่งได้แก่ สเหตุกปฏิสนธิจิต ๑๗ เจตสิก ๓๕ ที่ประกอบ และสเหตุกปฏิสนธิกัมมชรูป ถ้าในจตุโวการภูมิเว้นรูป

เหตุปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจแห่งเหตุปัจจัยเป็นพิเศษ ถ้าครบเหตุทั้ง ๓ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๑๑ (เว้นสหชาตาธิปติ) ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน (ฆฏนา) คือ เหตุ สหชาตะ ฯลฯ สหชาตอวิคตะ เหล่านี้

ปจฺจโย เป็นกิริยาบท แสดงให้รู้ถึงความเป็นอนัตตะ

ความเป็นเหตุปัจจัย ปัจจยุปบัน ในบท **อพฺยากโต อพฺยากตสฺส** นี้

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล และปฏิสนธิกาล

" ภูมิ " จตุโวการภูมิ ๔ ปัญจโวการภูมิ ๒๒ (เว้นอบายภูมิ ๔)

" บุคคล " ทวิเหตุกบุคคล ๑ ติเหตุกปุถุชน ๑ ผลบุคคล ๔

" วิถี " ทางปัญจทวารวิถี มโนทวารวิถี และปฏิสนธิจิตที่เกิดต่อจากมรณาสันนวิถี

สุทธสังขยาวาระ

สรุปจำนวนสุทธบทแห่งเหตุปัจจยปัญหาวาระ ดังแสดงมาแล้วข้างต้นนั้น มี ๗ ประเภท ด้วยกันคือ

๑. กุสโล กุสลสฺส เหตุปจฺจเยน ปจฺจโย.

๒. กุสโล อพฺยากตสฺส เหตุปจฺจเยน ปจฺจโย.

๓. กุสโล กุสลาพฺยากตสฺส เหตุปจฺจเยน ปจฺจโย.

๔. อกุสโล อกุสลสฺส เหตุปจฺจเยน ปจฺจโย.

๕. อกุสโล อพฺยากตสฺส เหตุปจฺจเยน ปจฺจโย.

๖. อกุสโล อกุสลาพฺยากตสฺส เหตุปจฺจเยน ปจฺจโย.

๗. อพฺยากโต อพฺยากตสฺส เหตุปจฺจเยน ปจฺจโย.

เหตุปัจจยสภาคะ

ปัจจัยที่เป็นสภาคะกันได้กับเหตุปัจจัย ดังแสดงมาแล้วข้างต้นนั้น มี ๑๑ ปัจจัย คือ สหชาตาธิปติ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ สหชาตินทริยะ มัคคะ สัมปยุตตะ สหชาตวิปปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ

จบ ปัญหาวารวิภังค์แห่งเหตุปัจจัย

* * * * * * * * *

๒. ปัญหาวารวิภังค์แห่งอารัมมณปัจจัย

ก. กุสลบท

กุสลปทาวสาน ใน กุสลบท

วิธิพระบาลี

กุสโล ธมฺโม กุสลสฺส ธมฺมสฺส อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโย. กุศลธรรมเป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่กุศลธรรม ด้วยอำนาจอารัมมณปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

๑. **ทานํ ทตฺวา สีลํ สมาทิยิตฺวา อุโปสถกมฺมํ กตฺวา ตํ ปจฺจเวกฺขติ.** ให้ทาน รักษาศีล รักษาอุโบสถ แล้วมีการพิจารณา ทาน ศีล อุโบสถ กุศลที่มีบริจาคเจตนา วิโสธนเจตนา เป็นประธาน

๒. **ปุพฺเพ สุจิณฺณานิ ปจฺจเวกฺขติ.** มีการพิจารณา ทาน ศีล อุโบสถ ที่ได้กระทำมาโดยเรียบร้อยแล้วในกาลก่อน

๓. **ฌานา วุฏฺฐหิตฺวา ฌานํ ปจฺจเวกฺขติ.** เมื่อออกจากฌานแล้ว มีการพิจารณาฌาน

๔. **เสกฺขา โคตฺรภุ ปจฺจเวกฺขนฺติ โวทานํ ปจฺจเวกฺขนฺติ.** พระเสกขบุคคลทั้งหลาย มีการพิจารณาโคตรภู และพิจารณาโวทาน

๕. **เสกฺขา มคฺคา วุฏฺฐหิตฺวา มคฺคํ ปจฺจเวกฺขนฺติ.** พระเสกขบุคคลทั้งหลาย ออกจากมรรคแล้ว มีการพิจารณามรรค

๖. **เสกฺขา วา ปุถุชฺชนา วา กุสลํ อนิจฺจโต ทุกฺขโต อนตฺตโต วิปสฺสนฺติ.** พระเสกขบุคคลทั้งหลายก็ดี ปุถุชนทั้งหลายก็ดี มีการพิจารณาเห็นกุศลโดยความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

๗. **เจโตปริยญาเณน กุสลจิตฺตสมงฺคิสฺส จิตฺตํ ชานาติ.** พระเสกขบุคคลทั้งหลายก็ดี ติเหตุกปุถุชนทั้งหลายก็ดี ย่อมรู้กระแสจิต (คือความคิดนึกรู้สึกอย่างไร) ของผู้มีกุศลจิต ด้วยเจโตปริยญาณ

๘. **อากาสานญฺจายตนกุสลํ วิญฺญาณญฺจายตนกุสลสฺส อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโย.** อากาสานัญจายตนกุศล เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่วิญญาณัญจายตนกุศล ด้วยอำนาจอารัมมณปัจจัย

๙. อากิญฺจญฺญายตนกุสลํ เนวสญฺญานาสญฺญายตนกุสสฺส อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโย. อากิญจัญญายตนกุศล เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่เนวสัญญานาสัญญายตนกุศล ด้วยอำนาจอารัมมณปัจจัย

๑๐. กุสลา ขนฺธา อิทฺธิวิธญาณสฺส เจโตปริยญาณสฺส ปุพฺเพนิวาสานุสฺสติญาณสฺส ยถากมฺมูปคญาณสฺส อนาคตํสญาณสฺส อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโย. กุศลนามขันธ์ ๔ ทั้งหลายเป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่อิทธิวิธญาณ เจโตปริยญาณ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ยถากัมมูปคญาณ อนาคตังสญาณ ด้วยอำนาจอารัมมณปัจจัย

จำแนกบท และแสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี กุสโล ธมฺโม เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรม ได้แก่ กุศลจิต ๒๐ (เว้นอรหัตตมรรค) เจตสิก ๓๘

กุสลสฺส ธมฺมสฺส เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบัน องค์ธรรม ได้แก่ กุศลนามขันธ์ ๔ คือ มหากุศลจิต ๘ กุศลอภิญญาที่เกี่ยวกับอิทธิวิธะ เจโตปริยะ ปุพเพนิวาสะ ยถากัมมูปคะ อนาคตังสะ ๑ วิญญาณัญจายตนกุศล ๑ เนวสัญญานาสัญญายตนกุศล ๑ เจตสิก ๓๓ (เว้นวิรตี อัปปมัญญา)

หรืออีกนัยหนึ่ง องค์ธรรมของกัตตุบท และสัมปทานบท มีดังต่อไปนี้

๑. โลกียกุศลจิตตุปบาท ๑๗ เป็นปัจจัย, มหากุศลญาณวิปปยุตตจิตตุปบาท ๔ เป็นปัจจยุปบัน

๒. กุศลจิตตุปบาท ๒๐ (เว้นอรหัตตมรรค) เป็นปัจจัย, มหากุศลญาณสัมปยุตตจิตตุปบาท ๔ เป็นปัจจยุปบัน

๓. อากาสานัญจายตนกุศลจิตตุปบาท ที่เคยเกิดมาแล้วแก่ตนในภพนี้และภพก่อน เป็นปัจจัย, วิญญาณัญจายตนกุศลจิตตุปบาท เป็นปัจจยุปบัน

๔. อากิญจัญญายตนกุศลจิตตุปบาท ที่เคยเกิดมาแล้วแก่ตนในภพนี้และภพก่อน เป็นปัจจัย, เนวสัญญานาสัญญายตนกุศลจิตตุปบาท เป็นปัจจยุปบัน

๕. รูปาวจรปัญจมฌานกุศลที่เป็นปาทกะ เป็นปัจจัย, อิทธิวิธกุศลอภิญญา เป็นปัจจยุปบัน

๖. กุศลจิตตุปบาท ๒๐ (เว้นอรหัตตมรรค) ของผู้อื่นที่เป็นไปในกาลทั้ง ๓ คือที่เกิดขึ้นแล้วภายใน ๗ วัน จะเกิดขึ้นข้างหน้าภายใน ๗ วัน และกำลังเกิดอยู่ เป็นปัจจัย, เจโตปริยกุศลอภิญญา เป็นปัจจยุปบัน

๗. กุศลจิตตุปบาท ๒๐ (เว้นอรหัตตมรรค) ที่เคยเกิดมาแล้วในสันดานของตน และของผู้อื่น **(ปุพฺเพนิวุฏฺฐ)** เป็นปัจจัย, ปุพเพนิวาสานุสสติกุศลอภิญญา เป็นปัจจยุปบัน

๘. โลกียกุศลจิตตุปบาท ๑๗ ที่เคยเกิดมาแล้วในสันดานของผู้อื่นในภพก่อนๆ เป็นปัจจัย, ยถากัมมูปคกุศลอภิญญา เป็นปัจจยุปบัน

๙. กุศลจิตตุปบาท ๒๐ (เว้นอรหัตตมรรค) ที่จะเกิดขึ้นภายในสันดานของตนเอง และของผู้อื่น เป็นปัจจัย, อนาคตังสกุศลอภิญญา เป็นปัจจยุปบัน

อารมฺมณปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจแห่งอารัมมณปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๓ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ อารัมมณะ อารัมมณาธิปติ อารัมมณูปนิสสยะ เหล่านี้

ปจฺจโย เป็นกิริยาบท แสดงให้รู้ถึงความเป็นอนัตตะ

ในอนุวาทพระบาลีข้อที่ ๑ ทานํ ทตฺวา สีลํ สมาทิยิตฺวา อุโปสถกมฺมํ กตฺวา เหล่านี้ เป็นกัมมบท และกิริยาวิเสสนบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยที่เป็นอดีต องค์ธรรม ได้แก่ มหากุศลจิตตุปบาท ๘ ที่เกี่ยวกับการให้ทาน รักษาศีล รักษาอุโบสถ

ตํ เป็นกัมมบท เป็นตัวแทนของคำว่า **ทานํ สีลํ อุโปสถกมฺมํ** นั้นเอง ฉะนั้นแสดงให้รู้ถึงปัจจัยเช่นเดียวกัน องค์ธรรม ได้แก่ มหากุศลจิตตุปบาท ๘ ที่เกี่ยวกับการให้ทาน รักษาศีล รักษาอุโบสถ นั้น

ปจฺจเวกฺขติ เป็นกิริยาอาขยาตบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบัน องค์ธรรม ได้แก่ มหากุศลจิตตุปบาท ๘ ที่เกิดขึ้นขณะพิจารณาการให้ทาน รักษาศีล รักษาอุโบสถนั้นเป็นอารมณ์

ในอนุวาทพระบาลีข้อที่ ๒ ปุพฺเพ เป็นกาลาธารบท **สุจิณฺณานิ** เป็นกัมมบท ทั้ง ๒ บทนี้แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรม ได้แก่ มหากุศลจิตตุปบาท ๘ ที่สำเร็จด้วยการให้ทาน รักษาศีล รักษาอุโบสถ ในกาลก่อนๆ

ปจฺจเวกฺขติ เป็นกิริยาอาขยาตบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบัน องค์ธรรม ได้แก่ มหากุศลจิตตุปบาท ๘ ที่เกิดขึ้นขณะพิจารณานั้น

ในอนุวาทพระบาลีข้อที่ ๓ ฌานา เป็นอปาทานบท **วุฏฺฐหิตฺวา** เป็นกิริยาวิเสสนบท **ฌานํ** เป็นกัมมบท ทั้ง ๓ บทนี้แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรม ได้แก่ มหัคคตกุศลจิตตุปบาท ๙

ปจฺจเวกฺขติ เป็นกิริยาอาขยาตบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบัน องค์ธรรม ได้แก่ มหากุศลจิตตุปบาท ๘ ที่เกิดขึ้นขณะพิจารณาฌานนั้น

ในอนุวาทพระบาลีข้อที่ ๔ เสกฺขา เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงผู้พิจารณานี้เป็นเสกขะ คือ พระโสดาบัน สกทาคามี อนาคามี ซึ่งมีกุศล อกุศล สังขาระ ยังเกิดอยู่

โคตฺรภุ เป็นกัมมบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรม ได้แก่ มหากุศลญาณสัมปยุตต-จิตตุปบาท (เว้นวิรตี อัปปมัญญา) ที่เกิดขึ้นในโสดาปัตติมรรควิถี

ปจฺจเวกฺขนฺติ เป็นกิริยาอาขยาตบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบัน องค์ธรรม ได้แก่ มหากุศลจิตตุปบาท ๘ (เว้นวิรตี อัปปมัญญา) ที่เกิดขึ้นขณะพิจารณาโคตรภูนั้น

โวทานํ เป็นกัมมบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรม ได้แก่ มหากุศลญาณสัมปยุตต-จิตตุปบาท (เว้นวิรตี อัปปมัญญา) ที่เกิดขึ้นในมรรควิถีเบื้องกลาง ๒

ปจฺจเวกฺขนฺติ เป็นกิริยาอาขยาตบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบัน องค์ธรรม ได้แก่ มหากุศลจิตตุปบาท ๘ (เว้นวิรตี อัปปมัญญา) ที่เกิดขึ้นขณะพิจารณาโวทานนั้น

ในอนุวาทพระบาลีข้อที่ ๕ เสกฺขา เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงผู้พิจารณานี้เป็นเสกขะ ได้แก่ พระโสดาบัน สกทาคามี อนาคามี ซึ่งมีกุศล อกุศล สังขาระ ยังเกิดอยู่

มคฺคา เป็นอปาทานบท **วุฏฺฐหิตฺวา**[๑] เป็นกิริยาวิเสสนบท **มคฺคํ** เป็นกัมมบท ทั้ง ๓ บทนี้ แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรม ได้แก่ โสดาปัตติมรรค สกทาคามิมรรค อนาคามิมรรค-จิตตุปบาท

ปจฺจเวกฺขนฺติ เป็นกิริยาอาขยาตบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบัน องค์ธรรม ได้แก่ มหากุศลญาณสัมปยุตตจิตตุปบาท ๔ (เว้นวิรตี อัปปมัญญา) ที่เกิดขึ้นขณะพิจารณามรรคนั้น

ในอนุวาทพระบาลีข้อที่ ๖[๒] **เสกฺขา วา ปุถุชฺชนา วา** เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงผู้เจริญวิปัสสนายังเป็นเสกขะ หรือปุถุชน ได้แก่ ผลเสกขบุคคล ๓ และปุถุชน ๔

กุสลํ เป็นกัมมบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรม ได้แก่ โลกียกุศลจิตตุปบาท ๑๗

อนิจฺจโต ทุกฺขโต อนตฺตโต เป็นกิริยาวิเสสนบท เป็นบททำให้กิริยาบทเป็นพิเศษ

วิปสฺสนฺติ เป็นกิริยาอาขยาตบท รวม ๔ บทเหล่านี้ แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบัน องค์ธรรม ได้แก่ มหากุศลจิตตุปบาท ๘ (เว้นวิรตี อัปปมัญญา) ขณะเจริญวิปัสสนา

ในอนุวาทพระบาลีข้อที่ ๗[๓] **เจโตปริยญาเณน** เป็นกรณบท **ชานนฺติ** เป็นกิริยา-อาขยาตบท ทั้ง ๒ บทนี้ แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบัน องค์ธรรม ได้แก่ เจโตปริยกุศลอภิญญา-จิตตุปบาท

---

๑. วุฏฺฐหิตฺวา ใน ฌานา วุฏฺฐหิตฺวา และ มคฺคา วุฏฺฐหิตฺวา นั้น องค์ธรรม ได้แก่ ภวังคจิต ที่เกิดต่อจากฌานสมาบัติ และมรรคจิต นั้นเอง

๒. อนุวาทพระบาลีข้อที่ ๑, ๒, ๓, ๔, ๕, ๖ ได้อำนาจปัจจัย ๓ คืออารัมมณะ อารัมมณาธิปติ อารัมมณูปนิสสยะ

๓. ได้อำนาจอารัมมณปัจจัยอย่างเดียว

กุสลจิตฺตสมงฺคิสฺส เป็นสามีสัมพันธบท จิตฺตํ เป็นกัมมบท ทั้ง ๒ บทนี้แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรม ได้แก่ กุศลจิตตุปบาท ๒๐ (เว้นอรหัตตมรรค) ของผู้อื่น

ในอนุวาทพระบาลีข้อที่ ๘ อากาสานญฺจายตนกุสลํ เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรม ได้แก่ อากาสานัญจายตนกุศลจิตตุปบาท ๑ ที่เคยเกิดมาแล้วในสันดานของตนเอง ทั้งในภพนี้และภพก่อน

วิญฺญาณญฺจายตนกุสลสฺส เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบัน องค์ธรรม ได้แก่ วิญญาณัญจายตนกุศลจิต ๑ ที่กำลังเกิด

อารมฺมณปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอานาจแห่งปัจจัย คือ อารัมมณปัจจัยอย่างเดียว

ปจฺจโย เป็นกิริยาบท แสดงให้รู้ถึงความเป็นอนัตตะ

ในอนุวาทพระบาลีข้อที่ ๙ อากิญฺจญฺญายตนกุสลํ เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรม ได้แก่ อากิญจัญญายตนกุศลจิตตุปบาท ๑ ที่เคยเกิดมาแล้วในสันดานของตนเอง ทั้งในภพนี้และภพก่อน

เนวสญฺญานาสญฺญายตนกุสลสฺส เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบัน องค์ธรรม ได้แก่ เนวสัญญานาสัญญายตนกุศลจิตตุปบาท ๑ ที่กำลังเกิด

อารมฺมณปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจแห่งปัจจัย คือ อารัมมณปัจจัยอย่างเดียว

ปจฺจโย เป็นกิริยาบท แสดงให้รู้ถึงความเป็นอนัตตะ

ในอนุวาทพระบาลีข้อที่ ๑๐ กุสลา ขนฺธา เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรม ได้แก่ กุศลจิตตุปบาท ๒๐ (เว้นอรหัตตมรรค)

อิทฺธิวิธญาณสฺส เจโตปริยญาณสฺส ปุพฺเพนิวาสานุสฺสติญาณสฺส ยถากมฺมูปคญาณสฺส อนาคตํสญาณสฺส เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบัน องค์ธรรม ได้แก่ รูปาวจรปัญจมฌานกุศลอภิญญาจิตตุปบาท ๑

หรืออีกนัยหนึ่ง จำแนกกุศลจิต ๒๐ โดยอภิญญาทั้ง ๕ โดยความเป็นอารมณ์อารัมมณิกะ ดังต่อไปนี้

๑. กุสลา ขนฺธา องค์ธรรม ได้แก่ รูปาวจรปัญจมฌานกุศล ในปาทกฌานวิถี เป็นปัจจัย, อิทฺธิวิธญาณสฺส องค์ธรรม ได้แก่ อิทธิวิธกุศลอภิญญา เป็นปัจจยุปบัน

๒. กุสลา ขนฺธา องค์ธรรม ได้แก่ กุศลจิตตุปบาท ๒๐ (เว้นอรหัตตมรรค) ที่เป็นไปในกาลทั้ง ๓ เป็นปัจจัย, **เจโตปริยญาณสฺส** องค์ธรรม ได้แก่ เจโตปริยกุศลอภิญญา เป็นปัจจยุปบัน

๓. กุสลา ขนฺธา องค์ธรรม ได้แก่ กุศลจิตตุปบาท ๒๐ (เว้นอรหัตตมรรค) ที่เป็นปุพเพนิวุฏฐะ เป็นปัจจัย, **ปุพฺเพนิวาสานุสฺสติญาณสฺส** องค์ธรรม ได้แก่ ปุพเพนิวาสานุสสติ-กุศลอภิญญา เป็นปัจจยุปบัน

๔. กุสลา ขนฺธา องค์ธรรม ได้แก่ โลกียกุศลจิตตุปบาท ๑๗ ของผู้อื่นที่เป็นอดีต เป็นปัจจัย, **ยถากมฺมูปคญาณสฺส** องค์ธรรม ได้แก่ ยถากัมมูปคกุศลอภิญญา เป็นปัจจยุปบัน

๕. กุสลา ขนฺธา องค์ธรรม ได้แก่ กุศลจิตตุปบาท ๒๐ (เว้นอรหัตตมรรค) ของตนเองและของผู้อื่นที่เป็นอนาคต เป็นปัจจัย, **อนาคตสญาณสฺส** องค์ธรรม ได้แก่ อนาคตัง-สกุศลอภิญญา เป็นปัจจยุปบัน

อารมฺมณปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจแห่งปัจจัย คือ อารัมมณปัจจัย อย่างเดียว

ปจฺจโย เป็นกิริยาบท แสดงให้รู้ถึงความเป็นอนัตตะ

ความเป็นอารัมมณปัจจัย ปัจจยุปบัน ใน **กุสโล กุสลสฺส** นี้

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล

" ภูมิ " จตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ

" บุคคล " ปุถุชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ ตามสมควร

" วิถี " วิถีดังต่อไปนี้

ในวิธิพระบาลี กุสโล กุสลสฺส ธรรมที่เป็นปัจจัยนั้น เป็นไปในมโนทวารวิถีและอัปปนาวิถี ที่มีกุศลชวนะ (เว้นอรหัตตมรรควิถี)

ธรรมที่เป็นปัจจยุปบัน เป็นไปใน กามกุศลชวนมโนทวารวิถี อาทิกัมมิกฌานวิถี ฌานสมาปัชชนวิถี อภิญญาวิถี

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๑ ทานํ ทตฺวา ฯลฯ ปจฺจเวกฺขติ

ธรรมที่เป็นปัจจัยนั้น เป็นไปใน กามกุศลชวนมโนทวารวิถี

" " ปัจจยุปบัน " กุศลปัจจเวกขณวิถี ที่เกิดต่อจากกามกุศลชวนมโน-ทวารวิถี

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๒ ปุพฺเพ ฯลฯ

ธรรมที่เป็นปัจจัยนั้น เป็นไปใน กามกุศลชวนมโนทวารวิถี

" " ปัจจยุปบัน " กุศลปัจจเวกขณวิถี ที่เกิดต่อจากกามกุศลชวนมโน-ทวารวิถี

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๓ ฌานา ฯลฯ

ธรรมที่เป็นปัจจัยนั้น เป็นไปใน อาทิกัมมิกฌานวิถี และฌานสมาปัชชนวิถี

" " ปัจจยุปบัน " กุศลปัจจเวกขณวิถี ที่เกิดต่อจากฌานวิถี

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๔ เสกฺขา โคตฺรภุ ฯลฯ

ธรรมที่เป็นปัจจัยนั้น เป็นไปใน มรรควิถีเบื้องต่ำ ๓

" " ปัจจยุปบัน " กุศลปัจจเวกขณวิถี ที่เกิดต่อจากมรรควิถีเบื้องต่ำ ๓

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๕ เสกฺขา มคฺคา ฯลฯ

ธรรมที่เป็นปัจจัยนั้น เป็นไปใน มรรควิถีเบื้องต่ำ ๓

" " ปัจจยุปบัน " กุศลปัจจเวกขณวิถี ที่เกิดต่อจากมรรควิถีเบื้องต่ำ ๓

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๖ เสกฺขา วา ปุถุชฺชนา วา ฯลฯ

ธรรมที่เป็นปัจจัยนั้น เป็นไปใน ปัญจทวารวิถี มโนทวารวิถี โลกียอัปปนาวิถี ที่มีกุศลชวนะ

" " ปัจจยุปบัน " มโนทวารวิถี ที่มีการเจริญวิปัสสนา

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๗ เจโตปริยญาเณน ฯลฯ

ธรรมที่เป็นปัจจัยนั้น เป็นไปใน ปัญจทวารวิถี มโนทวารวิถี อัปปนาวิถี ที่มีกุศลชวนะ (เว้นอรหัตตมรรควิถี)

" " ปัจจยุปบัน " เจโตปริยกุศลอภิญญาวิถี

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๘ อากาสานญฺจายตนกุสลํ ฯลฯ

ธรรมที่เป็นปัจจัยนั้น เป็นไปใน อากาสานัญจายตนฌานสมาปัชชนวิถี

" " ปัจจยุปบัน " วิญญาณัญจายตนอาทิกัมมิกฌานวิถี และสมาปัชชนวิถี

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๙ อากิญฺจญฺญายตนกุสลํ ฯลฯ

ธรรมที่เป็นปัจจัยนั้น เป็นไปใน อากิญจัญญายตนฌานสมาปัชชนวิถี

" " ปัจจยุปบัน " เนวสัญญานาสัญญายตนอาทิกัมมิกฌานวิถี และสมาปัชชนวิถี

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๑๐ ก. กุสลา ขนฺธา อิทฺธิวิธญาณสฺส ฯลฯ

ธรรมที่เป็นปัจจัยนั้น เป็นไปใน ปาทกฌานวิถี

" " ปัจจยุปบัน " อิทธิวิธกุศลอภิญญาวิถี

ข. กุสลา ขนฺธา เจโตปริยญาณสฺส ฯลฯ

ธรรมที่เป็นปัจจัยนั้น เป็นไปใน มโนทวารวิถี อัปปนาวิถี ที่มีกุศลชวนะ (เว้นอรหัตตมรรควิถี)

" " ปัจจยุปบัน " เจโตปริยกุศลอภิญญาวิถี

ค. กุสลา ขนฺธา ปุพฺเพนิวาสานุสฺสติญาณสฺส ฯลฯ

ธรรมที่เป็นปัจจัยนั้น เป็นไปใน มโนทวารวิถี อัปปนาวิถี ที่มีกุศลชวนะ (เว้นอรหัตตมรรควิถี)

" " ปัจจยุปบัน " ปุพเพนิวาสานุสสติกุศลอภิญญาวิถี

ฆ. กุสลา ขนฺธา ยถากมฺมูปคญาณสฺส ฯลฯ

ธรรมที่เป็นปัจจัยนั้น เป็นไปใน มโนทวารวิถี โลกียอัปปนาวิถี ที่มีกุศลชวนะ

" " ปัจจยุปบัน " ยถากัมมูปคกุศลอภิญญาวิถี

ง. กุสลา ขนฺธา อนาคตังสญาณสฺส ฯลฯ

ธรรมที่เป็นปัจจัยนั้น เป็นไปใน มโนทวารวิถี อัปปนาวิถี ที่มีกุศลชวนะ (เว้นอรหัตตมรรควิถี)

" " ปัจจยุปบัน " อนาคตังสกุศลอภิญญาวิถี

อกุสลปทาวสาน ใน กุสลบท

วิธิพระบาลี

กุสโล ธมฺโม อกุสลสฺส ธมฺมสฺส อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโย. กุศลธรรมเป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่อกุศลธรรม ด้วยอำนาจอารัมมณปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

๑. ทานํ ทตฺวา สีลํ สมาทิยิตฺวา อุโปสถกมฺมํ กตฺวา ตํ อสฺสาเทติ อภินนฺทติ ตํ อารพฺภ ราโค อุปฺปชฺชติ ทิฏฺฐิ อุปฺปชฺชติ วิจิกิจฺฉา อุปฺปชฺชติ อุทฺธจฺจํ อุปฺปชฺชติ โทมนสฺสํ อุปฺปชฺชติ. ให้ทาน รักษาศีล รักษาอุโบสถแล้ว มีความยินดี เพลิดเพลินถึงกุศลเหล่านั้น เมื่อนึกถึงการให้ทาน รักษาศีล รักษาอุโบสถแล้ว มี ราคะ ทิฏฐิ วิจิกิจฉา อุทธัจจะ โทมนัสสะ เกิดขึ้น

๒. ปุพฺเพ สุจิณฺณานิ อสฺสาเทติ อภินนฺทติ ตํ อารพฺภ ราโค อุปฺปชฺชติ ทิฏฺฐิ อุปฺปชฺชติ วิจิกิจฺฉา อุปฺปชฺชติ อุทฺธจฺจํ อุปฺปชฺชติ โทมนสฺสํ อุปฺปชฺชติ. มีความยินดี

เพลิดเพลินต่อการให้ทาน รักษาศีล รักษาอุโบสถ ที่ได้กระทำมาโดยเรียบร้อยแล้วในกาลก่อน เมื่อนึกถึงกุศลเหล่านั้นแล้ว มีราคะ ทิฏฐิ วิจิกิจฉา อุทธัจจะ โทมนัสสะ เกิดขึ้น

๓. ฌานา วุฏฺฐหิตฺวา ฌานํ อสฺสาเทติ อภินนฺทติ ตํ อารพฺภ ราโค อุปฺปชฺชติ ทิฏฺฐิ อุปฺปชฺชติ วิจิกิจฺฉา อุปฺปชฺชติ อุทฺธจฺจํ อุปฺปชฺชติ ฌาเน ปริหีเน วิปฺปฏิสาริสฺส โทมนสฺสํ อุปฺปชฺชติ. เมื่อออกจากฌานแล้ว มีความยินดี เพลิดเพลินต่อฌาน เมื่อนึกถึงฌานนั้นแล้ว ราคะ ทิฏฐิ วิจิกิจฉา อุทธัจจะ เกิดขึ้น เมื่อมีฌานเสื่อม ความเสียใจย่อมเกิดขึ้นแก่ผู้มีจิตใจเศร้าหมอง

จำแนกบท และแสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี กุสโล ธมฺโม เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรม ได้แก่ โลกียกุศลจิต ๑๗ เจตสิก ๓๘

อกุสลสฺส ธมฺมสฺส เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบัน องค์ธรรม ได้แก่ อกุศลนามขันธ์ ๔ คือ อกุศลจิต ๑๒ เจตสิก ๒๗

อารมฺมณปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจแห่งอารัมมณปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๓ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ อารัมมณะ อารัมมณาธิปติ อารัมมณูปนิสสยะ เหล่านี้

ปจฺจโย เป็นกิริยาบท แสดงให้รู้ถึงความเป็นอนัตตะ

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๑ ทานํ ทตฺวา สีลํ สมาทิยิตฺวา อุโปสถกมฺมํ กตฺวา ตํ เป็นกัมมบท และกิริยาวิเสสนบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรม ได้แก่ มหากุศลจิตตุปบาท ๘ ที่มีปริจาคเจตนา และวิโสธนเจตนา เป็นประธาน

อสฺสาเทติ อภินนฺทติ เป็นกิริยาอาขยาตบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบัน องค์ธรรม ได้แก่ โลภมูลจิตตุปบาท ๘ ที่มีโลภะ เป็นประธาน

ตํ อารพฺภ เป็นกัมมบท และกิริยาวิเสสนบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรม ได้แก่ มหากุศลจิตตุปบาท ๘ ที่สำเร็จด้วยการให้ทาน รักษาศีล รักษาอุโบสถ

ราโค อุปฺปชฺชติ เป็นกัตตุบท และกิริยาอาขยาตบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบัน องค์ธรรม ได้แก่ โลภมูลจิตตุปบาท ที่มีราคะ เป็นประธาน

ทิฏฺฐิ อุปฺปชฺชติ เป็นกัตตุบท และกิริยาอาขยาตบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบัน องค์ธรรม ได้แก่ ทิฏฐิคตสัมปยุตตจิตตุปบาท ที่มีทิฏฐิ เป็นประธาน

วิจิกิจฺฉา อุปฺปชฺชติ เป็นกัตตุบท และกิริยาอาขยาตบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบัน องค์ธรรม ได้แก่ วิจิกิจฉาสัมปยุตตจิตตุปบาท ที่มีวิจิกิจฉา เป็นประธาน

อุทฺธจฺจํ อุปฺปชฺชติ เป็นกัตตุบท และกิริยาอาขยาตบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบัน องค์ธรรม ได้แก่ อุทธัจจสัมปยุตตจิตตุปบาท ที่มีอุทธัจจะ เป็นประธาน

โทมนสฺสํ อุปฺปชฺชติ เป็นกัตตุบท และกิริยาอาขยาตบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบัน องค์ธรรม ได้แก่ โทสมูลจิตตุปบาท ๒ ที่มีโทสะ เป็นประธาน

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๒ ปุพฺเพ สุจิณฺณานิ เป็นกาลาธารบท และกัมมบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรม ได้แก่ มหากุศลจิตตุปบาท ๘ ที่สำเร็จด้วยการให้ทาน รักษาศีล รักษาอุโบสถในกาลก่อน ๆ

อสฺสาเทติ อภินนฺทติ เป็นกิริยาอาขยาตบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบัน องค์ธรรม ได้แก่ โลภมูลจิตตุปบาท ๘ ที่มีโลภะ เป็นประธาน

ตํ อารพฺภ เป็นกัมมบท และกิริยาวิเสสนบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรม ได้แก่ มหากุศลจิตตุปบาท ๘ ที่สำเร็จด้วยการให้ทาน รักษาศีล รักษาอุโบสถ

ราโค อุปฺปชฺชติ เป็น ฯลฯ ที่มีราคะเป็นประธาน

ทิฏฺฐิ อุปฺปชฺชติ เป็น ฯลฯ ที่มีทิฏฐิเป็นประธาน

วิจิกิจฺฉา อุปฺปชฺชติ เป็น ฯลฯ ที่มีวิจิกิจฉาเป็นประธาน

อุทฺธจฺจํ อุปฺปชฺชติ เป็น ฯลฯ ที่มีอุทธัจจะเป็นประธาน

โทมนสฺสํ อุปฺปชฺชติ เป็น ฯลฯ ที่มีโทสะเป็นประธาน

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๓ ฌานา วุฏฺฐหิตฺวา ฌานํ เป็นอปาทานบท กิริยาวิเสสนบท และกัมมบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรม ได้แก่ มหัคคตกุศลจิตตุปบาท ๙

อสฺสาเทติ อภินนฺทติ เป็น ฯลฯ มีโลภะเป็นประธาน

ตํ อารพฺภ เป็นกัมมบท และกิริยาวิเสสนบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยองค์ธรรม ได้แก่ มหัคคตกุศลจิตตุปบาท ๙

ราโค อุปฺปชฺชติ เป็น ฯลฯ ที่มีราคะเป็นประธาน

ทิฏฺฐิ อุปฺปชฺชติ เป็น ฯลฯ ที่มีทิฏฐิเป็นประธาน

วิจิกิจฺฉา อุปฺปชฺชติ เป็น ฯลฯ ที่มีวิจิกิจฉาเป็นประธาน

อุทฺธจฺจํ อุปฺปชฺชติ เป็น ฯลฯ ที่มีอุทธัจจะเป็นประธาน

ฌาเน เป็นลักขณวันตกัตตุบท **ปริหีเน** เป็นลักขณวันตกิริยาบท ทั้ง ๒ บทนี้ แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรม ได้แก่ มหัคคตกุศลจิตตุปบาท ๕

วิปฺปฏิสาริสฺส เป็นสัมปทานบท **โทมนสฺสํ อุปฺปชฺชติ** เป็นกัตตุบท และกิริยาอาขยาตบท ทั้ง ๓ บทนี้ แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบัน องค์ธรรม ได้แก่ โทสมูลจิตตุปบาท ๒ ที่มีโทสะเป็นประธาน

ความเป็นอารัมมณปัจจัย ปัจจยุปบัน ใน **กุสโล อกุสลสฺส** นี้

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล

" ภูมิ " จตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ ตามสมควร

" บุคคล " ปุถุชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ ตามสมควร

" วิถี " วิถี ดังต่อไปนี้คือ

ในวิธิพระบาลี กุสโล อกุสลสฺส ธรรมที่เป็นปัจจัยนั้น เป็นไปในมโนทวารวิถี โลกียอัปปนาชวนวิถี

ธรรมที่เป็นปัจจยุปบัน เป็นไปใน มโนทวารวิถีที่มีอกุศลชวนะ

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๑ ทานํ ทตฺวา ฯลฯ

ธรรมที่เป็นปัจจัยนั้น เป็นไปใน กามกุศลชวนมโนทวารวิถี

ธรรมที่เป็นปัจจยุปบัน เป็นไปใน มโนทวารวิถีที่มีโลภมูล

โมหมูล โทสมูลชวนวิถี

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๒ ปุพฺเพ ฯลฯ

ธรรมที่เป็นปัจจัยนั้น เป็นไปใน กามกุศลชวนมโนทวารวิถี

ธรรมที่เป็นปัจจยุปบัน เป็นไปใน มโนทวารวิถีที่มีโลภมูล

โมหมูล โทสมูลชวนวิถี

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๓ ฌานา ฯลฯ

ธรรมที่เป็นปัจจัยนั้น เป็นไปใน โลกียกุศลอัปปนาชวนวิถี

ธรรมที่เป็นปัจจยุปบัน เป็นไปใน มโนทวารวิถีที่มีโลภมูล

โมหมูล โทสมูลชวนวิถี

อพฺยากตปทาวสาน ใน กุสลบท

วิธิพระบาลี

กุสโล ธมฺโม อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโย. กุศลธรรมเป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่อพยากตธรรม ด้วยอำนาจอารัมมณปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

๑. อรหา มคฺคา วุฏฺฐหิตฺวา มคฺคํ ปจฺจเวกฺขติ. พระอรหันต์ เมื่อออกจากอรหัตตมรรคแล้ว มีการพิจารณาอรหัตตมรรค

๒. ปุพฺเพ สุจิณฺณานิ ปจฺจเวกฺขติ. พระอรหันต์มีการพิจารณามหากุศลที่สำเร็จด้วยการให้ทาน รักษาศีล รักษาอุโบสถ ที่ได้กระทำมาโดยเรียบร้อยแล้วในกาลก่อน

๓. กุสลํ อนิจฺจโต ทุกฺขโต อนตฺตโต วิปสฺสติ. พระอรหันต์มีการพิจารณาเห็นกุศลของตนเองที่เป็นอดีต และของผู้อื่น โดยความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

๔. เจโตปริยญาเณน กุสลจิตฺตสมงฺคิสฺส จิตฺตํ ชานาติ. พระอรหันต์ย่อมรู้กระแสจิตของผู้มีกุศลจิตด้วยเจโตปริยอภิญญา

๕. เสกฺขา วา ปุถุชฺชนา วา กุสลํ อนิจฺจโต ทุกฺขโต อนตฺตโต วิปสฺสนฺติ กุสเล นิรุทฺเธ วิปาโก ตทารมฺมณตา อุปฺปชฺชติ. พระเสกขบุคคลหรือปุถุชนทั้งหลาย พิจารณาเห็นกุศลโดยความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ในเมื่อกุศลชวนะดับลง วิบากย่อมเกิดขึ้น โดยความเป็นตทารมณ์

๖. กุสลํ อสฺสาเทติ อภินนฺทติ ตํ อารพฺภ ราโค อุปฺปชฺชติ ทิฏฺฐิ อุปฺปชฺชติ วิจิกิจฺฉา อุปฺปชฺชติ อุทฺธจฺจํ อุปฺปชฺชติ โทมนสฺสํ อุปฺปชฺชติ อกุสเล นิรุทฺเธ วิปาโก ตทารมฺมณตา อุปฺปชฺชติ. พระเสกขบุคคล หรือปุถุชน ยินดีเพลิดเพลินถึงกุศล เมื่อนึกถึงกุศลนั้น ราคะ ทิฏฐิ วิจิกิจฉา อุทธัจจะ และโทมนัสย่อมเกิดขึ้น และเมื่ออกุศลชวนะดับลง วิบากย่อมเกิดขึ้นโดยความเป็นตทารมณ์

๗. อากาสานญฺจายตนกุสลํ วิญฺญาณญฺจายตนวิปากสฺส จ กิริยสฺส จ อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโย. อากาสานัญจายตนกุศล เป็นปัจจัยแก่วิญญาณัญจายตนวิบาก และกิริยา ด้วยอำนาจอารัมมณปัจจัย

๘. อากิญฺจญฺญายตนกุสลํ เนวสญฺญานาสญฺญายตนวิปากสฺส จ กิริยสฺส จ อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโย. อากิญจัญญายตนกุศล เป็นปัจจัยแก่เนวสัญญานาสัญญายตนวิบากและกิริยา ด้วยอำนาจอารัมมณปัจจัย

๙. กุสลา ขนฺธา เจโตปริยญาณสฺส ปุพฺเพนิวาสานุสฺสติญาณสฺส ยถากมฺมูปคญาณสฺส อนาคตังสญาณสฺส อาวชฺชนาย อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโย. กุศลนามขันธ์ ๔

ทั้งหลายเป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่เจโตปริยญาณ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ยถากัมมูปคญาณ อนาคตังสญาณ และมโนทวาราวัชชนจิต ด้วยอำนาจอารัมมณปัจจัย

จำแนกบท และแสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี กุสโล ธมฺโม เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรม ได้แก่ กุศลจิต ๒๑ เจตสิก ๓๘

อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบัน องค์ธรรม ได้แก่ มโนทวาราวัชชนจิต ๑ กามกิริยาชวนจิต ๙ ตทารัมมณจิต ๑๑ อภิญญากิริยาจิต ๑ วิญญาณัญจายตนวิบาก ๑ กิริยา ๑ เนวสัญญานาสัญญายตนวิบาก ๑ กิริยา ๑ เจตสิก ๓๓ ที่ประกอบ

อารมฺมณปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจแห่งอารัมมณปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๓ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ อารัมมณะ อารัมมณาธิปติ อารัมมณูปนิสสยะ เหล่านี้

ปจฺจโย เป็นกิริยาบท แสดงให้รู้ถึงความเป็นอนัตตะ

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๑* อรหา เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงผู้พิจารณาเป็นพระอรหันต์

มคฺคา เป็นอปาทานบท **วุฏฺฐหิตฺวา** เป็นกิริยาวิเสสนบท **มคฺคํ** เป็นกัมมบท ทั้ง ๓ บทนี้ แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรม ได้แก่ อรหัตตมรรคจิตตุปบาท ๑

ปจฺจเวกฺขติ เป็นกิริยาอาขยาตบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบัน องค์ธรรม ได้แก่ มหากิริยาญาณสัมปยุตตจิตตุปบาท ๔ ที่เกิดขึ้นพิจารณามรรคนั้น

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๒* ปุพฺเพ เป็นกาลาธารบท **สุจิณฺณานิ** เป็นกัมมบท ทั้ง ๒ บทนี้ แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรม ได้แก่ มหากุศลจิตตุปบาท ๘ ที่สำเร็จด้วยการให้ทาน รักษาศีล รักษาอุโบสถ ในกาลก่อน ๆ

ปจฺจเวกฺขติ เป็นกิริยาอาขยาตบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบัน องค์ธรรม ได้แก่ มหากิริยาจิตตุปบาท ๘ ที่เกิดขึ้นขณะพิจารณานั้น

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๓ กุสลํ เป็นกัมมบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรม ได้แก่ โลกียกุศลจิตตุปบาท ๑๗ ที่เคยเกิดมาแล้วในสันดานของตนเอง และที่เคยเกิดมาแล้วหรือกำลังเกิดของผู้อื่น

---

* อนุวาทะ ข้อที่ ๑ ได้อำนาจปัจจัย ๓ คือ อารัมมณะ อารัมมณาธิปติ อารัมมณูปนิสสยะ

* อนุวาทะ ข้อที่ ๒ ถึง ๕ ได้อำนาจอารัมมณปัจจัยอย่างเดียว

อนิจฺจโต ทุกฺขโต อนตฺตโต เป็นกิริยาวิเสสนบท เป็นบททำให้กิริยาบทเป็นพิเศษ **วิปสฺสนฺติ** เป็นกิริยาอาขยาตบท รวม ๔ บทนี้ แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบัน องค์ธรรม ได้แก่ มหากิริยาจิตตุปบาท ๘ ขณะพิจารณานั้น

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๔ เจโตปริยญาเณน เป็นกรณบท **ชานาติ** เป็นกิริยาอาขยาตบท ทั้ง ๒ บทนี้ แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบัน องค์ธรรม ได้แก่ เจโตปริยกิริยาอภิญญาจิตตุปบาท

กุสลจิตฺตสมงฺคิสฺส เป็นสามีสัมพันธบท **จิตฺตํ** เป็นกัมมบท ทั้ง ๒ บทนี้ แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรม ได้แก่ กุศลจิตตุปบาท ๒๑ ของผู้อื่น

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๕ เสกฺขา วา ปุถุชฺชนา วา เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงผู้เจริญวิปัสสนายังเป็นเสกขะ หรือปุถุชน ได้แก่ ผลเสกขบุคคล ๓ และปุถุชน ๔

กุสลํ เป็นกัมมบท แสดงให้รู้ถึงอารมณ์มูลกุศล ได้แก่ โลกียกุศลจิตตุปบาท ๑๗ ที่เคยเกิดมาแล้ว และจะเกิดในสันดานของตนเองและของผู้อื่น

อนิจฺจโต ทุกฺขโต อนตฺตโต เป็นกิริยาวิเสสนบท เป็นบททำให้กิริยาบทเป็นพิเศษ **วิปสฺสนฺติ** เป็นกิริยาอาขยาตบท ทั้ง ๔ บทนี้ แสดงให้รู้ถึงอารัมมณิกมูลีกุศล ที่เกิดขึ้นขณะพิจารณา โดยมีมูลกุศลเป็นอารมณ์

กุสเล เป็นลักขณวันตกัตตุบท **นิรุทฺเธ** เป็นลักขณวันตกิริยาบท บททั้ง ๖ มีอนิจจโตเป็นต้น ในที่นี้แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรม ได้แก่ มหากุศลจิตตุปบาท ๘

วิปาโก เป็นกัตตุบท **ตทารมฺมณตา** เป็นกรณบท **อุปฺปชฺชติ** เป็นกิริยาอาขยาตบท บททั้ง ๓ ในที่นี้แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบัน องค์ธรรม ได้แก่ ตทารัมมณจิตตุปบาท ๑๑

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๖ กุสลํ เป็นกัมมบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรม ได้แก่ โลกียกุศลจิตตุปบาท ๑๗

อสฺสาเทติ อภินนฺทติ ตํ อารพฺภ ราโค อุปฺปชฺชติ ทิฏฺฐิ อุปฺปชฺชติ วิจิกิจฺฉา อุปฺปชฺชติ อุทฺธจฺจํ อุปฺปชฺชติ โทมนสฺสํ อุปฺปชฺชติ อกุสเล นิรุทฺเธ. บทเหล่านี้แสดงให้รู้ถึงความเป็นไปตามลำดับของวิถีจิต เข้าในบท **กุสโล อกุสลสฺส** เท่านั้น ในบท **กุสโล อพฺยากตสฺส** นี้ ไม่ทรงแสดงโดยความเป็นปัจจยุปบัน

วิปาโก ตทารมฺมณตา อุปฺปชฺชติ เป็นกัตตุบท กรณบท กิริยาอาขยาตบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบัน องค์ธรรม ได้แก่ ตทารัมมณจิตตุปบาท ๑๑

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๗ ระหว่าง **อากาสานญฺจายตนกุสลํ** กับ **วิญฺญาณญฺจายตนวิปากสฺส**

อากาสานญฺจายตนกุสลํ เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรม ได้แก่ อากาสานัญจายตนกุศลจิตตุปบาท ๑ ที่เคยเกิดมาแล้วในสันดานของตนในภพก่อน

วิญฺญาณญฺจายตนวิปากสฺส เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบัน องค์ธรรม ได้แก่ วิญญาณัญจายตนปฏิสนธิ ภวังค์ จุติ

ระหว่าง **อากาสานญฺจายตนกุสลํ** กับ **วิญฺญาณญฺจายตนกิริยสฺส** องค์ธรรมของกัตตุบท ได้แก่ อากาสานัญจายตนกุศล ที่เคยเกิดมาแล้วในสันดานของตนในภพนี้และในภพก่อน

องค์ธรรมของสัมปทานบท ได้แก่ วิญญาณัญจายตนกิริยาจิต ที่กำลังเกิด

อารมฺมณปจฺจเยน เป็นกรณบท ฯลฯ

ปจฺจโย เป็นกิริยาบท ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๘ ระหว่าง **อากิญฺจญฺญายตนกุสลํ** กับ **เนวสญฺญานาสญฺญายตนวิปากสฺส**

อากิญฺจญฺญายตนกุสลํ เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรม ได้แก่ อากิญจัญญายตนกุศลจิตตุปบาท ๑ ที่เคยเกิดมาแล้วในสันดานของตนในภพก่อน

เนวสญฺญานาสญฺญายตนวิปากสฺส เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบัน องค์ธรรม ได้แก่ เนวสัญญานาสัญญายตนปฏิสนธิ ภวังค์ จุติ

ระหว่าง **อากิญฺจญฺญายตนกุสลํ** กับ **เนวสญฺญานาสญฺญายตนกิริยสฺส** องค์ธรรมของกัตตุบท ได้แก่ อากิญจัญญายตนกุศลจิตตุปบาท ๑ ที่เคยเกิดมาแล้วในสันดานของตนในภพนี้และภพก่อน

องค์ธรรมของสัมปทานบท ได้แก่ เนวสัญญานาสัญญายตนกิริยาจิตตุปบาท ๑ ที่กำลังเกิด

อารมฺมณปจฺจเยน เป็นกรณบท ฯลฯ

ปจฺจโย เป็นกิริยาบท ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๙ กุสลา ขนฺธา เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรม ได้แก่ กุศลจิตตุปบาท ๒๑

เจโตปริยญาณสฺส ปุพฺเพนิวาสานุสฺสติญาณสฺส ยถากมฺมูปคญาณสฺส อนาคตังสญาณสฺส เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบัน องค์ธรรม ได้แก่ รูปาวจรปัญจมฌานกิริยาจิตตุปบาท ๑

หรืออีกนัยหนึ่ง จำแนกกุศลจิต ๒๑ โดยอภิญญาทั้ง ๔ โดยความเป็นอารมณ์อารัมมณิกะ ดังต่อไปนี้

ก. กุสลา ขนฺธา องค์ธรรม ได้แก่ กุศลจิตตุปบาท ๒๑ ที่เป็นไปในกาลทั้ง ๓ เป็นปัจจัย, **เจโตปริยญาณสฺส** องค์ธรรม ได้แก่ เจโตปริยกิริยาอภิญญา เป็นปัจจยุปบัน

ข. กุสลา ขนฺธา องค์ธรรม ได้แก่ กุศลจิตตุปบาท ๒๑ ที่เป็นปุพเพนิวุฏฐะ เป็นปัจจัย, **ปุพฺเพนิวาสานุสฺสติญาณสฺส** องค์ธรรม ได้แก่ ปุพเพนิวาสานุสสติกิริยาอภิญญา เป็นปัจจยุปบัน

ค. กุสลา ขนฺธา องค์ธรรมได้แก่ โลกียกุศลจิตตุปบาท ๑๗ ของผู้อื่นที่เป็นอดีตเป็นปัจจัย, **ยถากมฺมูปคญาณสฺส** องค์ธรรมได้แก่ ยถากัมมูปคกิริยาอภิญญาเป็นปัจจยุปบัน

ฆ. กุสลา ขนฺธา องค์ธรรมได้แก่ กุศลจิตตุปบาท ๒๑ ของผู้อื่นที่เป็นอนาคตเป็นปัจจัย, **อนาคตสญาณสฺส** องค์ธรรมได้แก่ อนาคตังสกิริยาอภิญญา เป็นปัจจยุปบัน

ง. กุสลา ขนฺธา องค์ธรรมได้แก่ กุศลจิตตุปบาท ๒๑ ของตนเอง และของผู้อื่นเป็นปัจจัย, **อาวชฺชนาย** องค์ธรรม ได้แก่ มโนทวาราวัชชนจิต ๑ ที่พิจารณาถึงกุศลนั้นเป็นปัจจยุปบัน

อารมฺมณปจฺจเยน เป็นกรณบท ฯลฯ

ปจฺจโย เป็นกิริยาบท ฯลฯ

ความเป็นอารัมมณปัจจัย ปัจจยุปบัน ในบท **กุสโล อพฺยากตสฺส** นี้

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล
" ภูมิ " จตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ
" บุคคล " ปุถุชน ๔ ผลบุคคล ๔
" วิถี " เป็นไปในวิถีดังต่อไปนี้ คือ

ในวิธีพระบาลี กุสโล อพฺยากตสฺส ธรรมที่เป็นปัจจัยนั้น เป็นไปในมโนทวารวิถี และอัปปนาวิถี ที่มีกุศลชวนะ

ธรรมที่เป็นปัจจยุปบัน เป็นไปใน กามกิริยาชวนมโนทวารวิถี อาทิกัมมิกฌานวิถี ฌานสมาปัชชนวิถี อภิญญาวิถี

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๑ อรหา ฯลฯ

ธรรมที่เป็นปัจจัยนั้น เป็นไปใน อรหัตตมรรควิถี
" " ปัจจยุปบัน " " กามกิริยาปัจจเวกขณวิถีที่เกิดต่อจากอรหัตตมรรควิถี

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๒ ปุพฺเพ ฯลฯ

ธรรมที่เป็นปัจจัยนั้น เป็นไปใน กามกุศลชวนมโนทวารวิถี
" " ปัจจยุปบัน " " กามกิริยาปัจจเวกขณวิถี ที่เกิดหลังจากกามกุศลชวนมโนทวารวิถี

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๓ กุสลํ อนิจฺจโต ฯลฯ

ธรรมที่เป็นปัจจัยนั้น เป็นไปใน กามกุศลชวนะ และโลกียกุศลอัปปนาชวนวิถี
" " ปัจจยุปบัน " " วิปัสสนากิริยาชวนวิถี ที่เกิดขึ้นพิจารณา

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๔ เจโตปริยญาเณน ฯลฯ

ธรรมที่เป็นปัจจัยนั้น เป็นไปใน ปัญจทวารวิถี กามกุศลชวนะ และอัปปนาชวนมโน-ทวารวิถี

" " ปัจจยุปบัน " " เจโตปริยกิริยาอภิญญาวิถี

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๕ เสกฺขา วา ปุถุชฺชนา วา ฯลฯ

ธรรมที่เป็นปัจจัยนั้น เป็นไปใน ปัญจทวารวิถี กามกุศลชวนะ อัปปนาชวนมโน-ทวารวิถี

" " ปัจจยุปบัน " " วิปัสสนากุศลชวนมโนทวารวิถี ที่มีตทารัมมณะ

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๖ กุสลํ อสฺสาเทติ ฯลฯ

ธรรมที่เป็นปัจจัยนั้น เป็นไปใน ปัญจทวาร กามกุศลชวนะ อัปปนาชวนมโนทวารวิถี

" " ปัจจยุปบัน " " อกุศลชวนมโนทวารวิถี ที่มีตทารัมมณะ

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๗ อากาสานญฺจายตนกุสลํ ฯลฯ

ธรรมที่เป็นปัจจัยนั้น เป็นไปใน อากาสานัญจายตนสมาปัชชนวิถี

" " ปัจจยุปบัน " " วิญญาณัญจายตนอาทิกัมมิกฌานวิถี และสมา-ปัชชนวิถี

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๘ อากิญฺจญฺญายตนกุสลํ ฯลฯ

ธรรมที่เป็นปัจจัยนั้น เป็นไปใน อากิญจัญญายตนสมาปัชชนวิถี

" " ปัจจยุปบัน " " เนวสัญญานาสัญญายตนอาทิกัมมิกฌานวิถี และสมาปัชชนวิถี

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๙ ก. ระหว่าง **กุสลา ขนฺธา** กับ **เจโตปริยญาณสฺส** ก็ดี
ระหว่าง **กุสลา ขนฺธา** กับ **ปุพฺเพนิวาสานุสฺสติญาณสฺส** ก็ดี
ระหว่าง **กุสลา ขนฺธา** กับ **อนาคตํสญาณสฺส** ก็ดี

ธรรมที่เป็นปัจจัยนั้น เป็นไปใน มโนทวารวิถี อัปปนาวิถี ที่มีกุศลชวนะ

" " ปัจจยุปบัน " " กิริยาอภิญญาวิถี

ข. ระหว่าง **กุสลา ขนฺธา** กับ **ยถากมฺมูปคญาณสฺส**

ธรรมที่เป็นปัจจัยนั้น เป็นไปใน มโนทวารวิถี และโลกียอัปปนาวิถีที่มีกุศลชวนะ

" " ปัจจยุปบัน " " ยถากัมมูปคกิริยาอภิญญาวิถี

ค. ระหว่าง **กุสลา ขนฺธา** กับ **อาวชฺชนาย**

ธรรมที่เป็นปัจจัยนั้น เป็นไปใน มโนทวารวิถี และอัปปนาวิถี ที่มีกุศลชวนะ

" " ปัจจยุปบัน " " กามกิริยาชวนวิถี และอภิญญาวิถี

ข. อกุสลบท

อกุสลปทาวสาน ใน อกุสลบท

วิธิพระบาลี

อกุสโล ธมฺโม อกุสลสฺส ธมฺมสฺส อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโย. อกุศลธรรมเป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่อกุศลธรรม ด้วยอำนาจอารัมมณปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

๑. ราคํ อสฺสาเทติ อภินนฺทติ ตํ อารพฺภ ราโค อุปฺปชฺชติ ทิฏฺฐิ อุปฺปชฺชติ วิจิกิจฺฉา อุปฺปชฺชติ อุทฺธจฺจํ อุปฺปชฺชติ โทมนสฺสं อุปฺปชฺชติ. มีความยินดีเพลิดเพลินถึงราคะ เมื่อนึกถึงราคะแล้ว ราคะ ทิฏฐิ วิจิกิจฉา อุทธัจจะ และโทมนัส ย่อมเกิดขึ้น

๒. ทิฏฺฐึ อสฺสาเทติ อภินนฺทติ ตํ อารพฺภ ราโค อุปฺปชฺชติ ทิฏฺฐิ อุปฺปชฺชติ วิจิกิจฺฉา อุปฺปชฺชติ อุทฺธจฺจํ อุปฺปชฺชติ โทมนสฺสं อุปฺปชฺชติ. มีความยินดีเพลิดเพลินถึงทิฏฐิ เมื่อนึกถึงทิฏฐิแล้ว ราคะ ทิฏฐิ วิจิกิจฉา อุทธัจจะและโทมนัส ย่อมเกิดขึ้น

๓. วิจิกิจฺฉํ อารพฺภ วิจิกิจฺฉา อุปฺปชฺชติ ทิฏฺฐิ อุปฺปชฺชติ อุทฺธจฺจํ อุปฺปชฺชติ โทมนสฺสं อุปฺปชฺชติ. เมื่อนึกถึงวิจิกิจฉาแล้ว วิจิกิจฉา ทิฏฐิ อุทธัจจะและโทมนัส ย่อมเกิดขึ้น

๔. อุทฺธจฺจํ อารพฺภ อุทฺธจฺจํ อุปฺปชฺชติ ทิฏฺฐิ อุปฺปชฺชติ วิจิกิจฺฉา อุปฺปชฺชติ โทมนสฺสं อุปฺปชฺชติ. เมื่อนึกถึงอุทธัจจะแล้ว อุทธัจจะ ทิฏฐิ วิจิกิจฉา และโทมนัส ย่อมเกิดขึ้น

๕. โทมนสฺสं อารพฺภ โทมนสฺสं อุปฺปชฺชติ ทิฏฺฐิ อุปฺปชฺชติ วิจิกิจฺฉา อุปฺปชฺชติ อุทฺธจฺจํ อุปฺปชฺชติ. เมื่อนึกถึงโทมนัสแล้ว โทมนัส ทิฏฐิ วิจิกิจฉา และอุทธัจจะ ย่อมเกิดขึ้น

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธีพระบาลี อกุสโล ธมฺโม เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรม ได้แก่ อกุศลจิต ๑๒ เจตสิก ๒๗

อกุสลสฺส ธมฺมสฺส เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบัน องค์ธรรม ได้แก่ อกุศลจิต ๑๒ เจตสิก ๒๗

อารมฺมณปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจแห่งอารัมมณปัจจัยเป็นพิเศษในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๓ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกันตามสมควร คือ อารัมมณะ อารัมมณาธิปติ อารัมมณูปนิสสยะ เหล่านี้

ปจฺจโย เป็นกิริยาบท แสดงให้ผู้ถึงความเป็นอนัตตะ

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๑ ราคํ เป็นกัมมบท องค์ธรรมได้แก่ โลภมูลจิตตุปบาทที่มีราคะเป็นประธาน

อสฺสาเทติ เป็นกิริยาอาขยาตบท องค์ธรรมได้แก่ โลภมูลโสมนัสสสหคตจิตตุปบาท

อภินนฺทติ เป็นกิริยาบท องค์ธรรมได้แก่ โลภมูลโสมนัสสสหคตจิตตุปบาทที่มีสัปปีติกคณาเป็นประธาน

ตํ เป็นกัมมบท องค์ธรรมได้แก่ โลภมูลจิตตุปบาท ที่มีราคะเป็นประธาน

อารพฺภ เป็นกิริยาวิเสสนบท ชี้ให้เห็นว่าการเกิดขึ้นของกิเลสต่างๆ มีราคะ เป็นต้น เหล่านี้ เฉพาะที่นี้มีราคะเป็นปัจจัย

ราโค อุปฺปชฺชติ ฯลฯ องค์ธรรมได้แก่ โลภมูลจิตตุปบาท ที่มีราคะเป็นประธาน

ทิฏฺฐิ อุปฺปชฺชติ ฯลฯ องค์ธรรมได้แก่ ทิฏฐิคตสัมปยุตตจิตตุปบาท ที่มีทิฏฐิเป็นประธาน

วิจิกิจฺฉา อุปฺปชฺชติ ฯลฯ องค์ธรรมได้แก่ วิจิกิจฉาสัมปยุตตจิตตุปบาท ที่มีวิจิกิจฉาเป็นประธาน

อุทฺธจฺจํ อุปฺปชฺชติ ฯลฯ องค์ธรรมได้แก่ อุทธัจจสัมปยุตตจิตตุปบาท ที่มีอุทธัจจะเป็นประธาน

โทมนสฺสํ อุปฺปชฺชติ ฯลฯ องค์ธรรมได้แก่ โทสมูลจิตตุปบาท ที่มีโทสะเป็นประธาน

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๒ ทิฏฺฐึ องค์ธรรมได้แก่ ทิฏฐิคตสัมปยุตตจิตตุปบาทที่มีทิฏฐิเป็นประธาน

อสฺสาเทติ องค์ธรรมได้แก่ โลภมูลโสมนัสสสหคตจิตตุปบาท

อภินนฺทติ ” ” โลภมูลโสมนัสสสหคตจิตตุปบาท ที่มีสัปปีติกคณาเป็นประธาน

ตं องค์ธรรมได้แก่ ทิฏฐิคตสัมปยุตตจิตตุปบาท ที่มีทิฏฐิเป็นประธาน

อารพฺภ ฯลฯ ชี้ให้เห็นว่าการเกิดขึ้นของกิเลสต่างๆ มีทิฏฐิเป็นต้น เหล่านี้เฉพาะที่นี้มีทิฏฐิเป็นปัจจัย

ราโค อุปฺปชฺชติ ฯลฯ

ทิฏฺฐิ อุปฺปชฺชติ ฯลฯ

วิจิกิจฺฉา อุปฺปชฺชติ ฯลฯ

อุทฺธจฺจํ อุปฺปชฺชติ ฯลฯ

โทมนสฺสं อุปฺปชฺชติ ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๓ วิจิกิจฺฉํ องค์ธรรมได้แก่ วิจิกิจฉาสัมปยุตตจิตตุปบาท ที่มีวิจิกิจฉาเป็นประธาน **อารพฺภ ฯลฯ วิจิกิจฺฉา อุปฺปชฺชติ ฯลฯ ทิฏฺฐิ อุปฺปชฺชติ ฯลฯ อุทฺธจฺจํ อุปฺปชฺชติ ฯลฯ โทมนสฺสं อุปฺปชฺชติ ฯลฯ**

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๔ อุทฺธจฺจํ องค์ธรรมได้แก่ อุทธัจจสัมปยุตตจิตตุปบาท ที่มีอุทธัจจะเป็นประธาน **อารพฺภ ฯลฯ อุทฺธจฺจํ อุปฺปชฺชติ ฯลฯ ทิฏฺฐิ อุปฺปชฺชติ ฯลฯ วิจิกิจฺฉา อุปฺปชฺชติ ฯลฯ โทมนสฺสं อุปฺปชฺชติ ฯลฯ**

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๕ โทมนสฺสं องค์ธรรมได้แก่ โทสมูลจิตตุปบาทที่มีโทสะเป็นประธาน **อารพฺภ ฯลฯ โทมนสฺสं อุปฺปชฺชติ ทิฏฺฐิ อุปฺปชฺชติ ฯลฯ วิจิกิจฺฉา อุปฺปชฺชติ ฯลฯ อุทฺธจฺจํ อุปฺปชฺชติ ฯลฯ**

ความเป็นอารัมมณปัจจัย ปัจจยุปบัน ใน **อกุสโล อกุสลสฺส** นี้

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล

" ภูมิ " จตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ ตามสมควร

" บุคคล " ปุถุชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ ตามสมควร

" วิถี " วิถี ดังต่อไปนี้ คือ

ในวิธิพระบาลี อกุสโล อกุสลสฺส ธรรมที่เป็นปัจจัยนั้น เป็นไปในอกุศลชวนปัญจ-ทวารวิถี และมโนทวารวิถี

ธรรมที่เป็นปัจจยุปบัน เป็นไปใน อกุศลชวนมโนทวารวิถี

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๑ ราคं ฯลฯ

ธรรมที่เป็นปัจจัยนั้น เป็นไปใน โลภชวนวิถี
" " ปัจจยุปบัน " " อกุศลชวนมโนทวารวิถี

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๒ ทิฏฺฐึ ฯลฯ

ธรรมที่เป็นปัจจัยนั้น เป็นไปใน ทิฏฐิชวนวิถี
" " ปัจจยุปบัน " " อกุศลชวนมโนทวารวิถี

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๓ วิจิกิจฺฉं ฯลฯ

ธรรมที่เป็นปัจจัยนั้น เป็นไปใน วิจิกิจฉาชวนวิถี
" " ปัจจยุปบัน " " อกุศลชวนมโนทวารวิถี

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๔ อุทฺธจฺจं ฯลฯ

ธรรมที่เป็นปัจจัยนั้น เป็นไปใน อุทธัจจชวนวิถี
" " ปัจจยุปบัน " " อกุศลชวนมโนทวารวิถี

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๕ โทมนสฺสं ฯลฯ

ธรรมที่เป็นปัจจัยนั้น เป็นไปใน โทสชวนวิถี
" " ปัจจยุปบัน " " อกุศลชวนมโนทวารวิถี

กุสลปทาวสาน ใน อกุสลบท

วิธิพระบาลี

อกุสโล ธมฺโม กุสลสฺส ธมฺมสฺส อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโย.* อกุศลธรรมเป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่กุศลธรรม ด้วยอำนาจอารัมมณปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

๑. เสกฺขา ปหีเน กิเลเส ปจฺจเวกฺขนฺติ. พระเสกขบุคคลทั้งหลายพิจารณากิเลสที่ได้ประหาณไปแล้ว

๒. เสกฺขา วิกฺขมฺภิเต กิเลเส ปจฺจเวกฺขนฺติ. พระเสกขบุคคลทั้งหลายพิจารณากิเลสที่ได้ข่มไว้แล้ว.

---

* ในบทอกุศลธรรมเป็นปัจจัยให้เกิดกุศลธรรมนี้ เมื่อขณะพี่เกิดขึ้นนั้น ปัจจัยที่เข้าอุดหนุนเกิดร่วมกัน (ฆฏนา) นั้นไม่มี

๓. ปุพฺเพ สมุทาจิณฺเณ กิเลเส ชานนฺติ. พระเสกขบุคคลทั้งหลายย่อมรู้กิเลสที่เคยเกิดมาแล้วในกาลก่อน

๔. เสกฺขา วา ปุถุชฺชนา วา อกุสลํ อนิจฺจโต ทุกฺขโต อนตฺตโต วิปสฺสนฺติ. พระเสกขบุคคลทั้งหลายก็ดี ปุถุชนทั้งหลายก็ดี มีการพิจารณาเห็นอกุศลโดยความเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

๕. เจโตปริยญาเณน อกุสลจิตฺตสมงฺคิสฺส จิตฺตํ ชานาติ. พระเสกขบุคคลทั้งหลายก็ดี ติเหตุกปุถุชนทั้งหลายก็ดี ย่อมรู้กระแสจิตของผู้มีอกุศลจิต ด้วยเจโตปริยอภิญญา

๖. อกุสลา ขนฺธา เจโตปริยญาณสฺส ปุพฺเพนิวาสานุสฺสติญาณสฺส ยถากมฺมูปคญาณสฺส อนาคตังสญาณสฺส อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโย. อกุศลนามขันธ์ ๔ ทั้งหลายเป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่ เจโตปริยญาณ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ยถากัมมูปคญาณ อนาคตังสญาณ ด้วยอำนาจอารัมมณปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี อกุสโล ธมฺโม เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรม ได้แก่ อกุศลจิต ๑๒ เจตสิก ๒๗

กุสลสฺส ธมฺมสฺส เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบัน องค์ธรรม ได้แก่ มหากุศลจิต ๘ กุศลอภิญญาจิต ๑ เจตสิก ๓๓ (เว้นวิรตี อัปปมัญญา)

อารมฺมณปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจของปัจจัยคือ อารัมมณปัจจัย อย่างเดียว

ปจฺจโย เป็นกิริยาบท ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๑ เสกฺขา ปจฺจเวกฺขนฺติ องค์ธรรมได้แก่ มหากุศลจิตตุปบาท ๘ ที่เกิดขึ้นแก่ผลเสกขบุคคล ๓ ผู้พิจารณากิเลส

ปหีเน กิเลเส องค์ธรรมได้แก่ อกุศลจิต ๑๑ จิตตุปบาท (เว้นอุทธัจจสัมปยุตตจิตตุปบาท)

อีกนัยหนึ่ง ถ้ามหากุศลจิตตุปบาท ๘ ของพระโสดาบัน เป็นองค์ธรรมของ **เสกฺขา ปจฺจเวกฺขนฺติ** แล้ว องค์ธรรมของ **ปหีเน กิเลเส** ได้แก่ทิฏฐิคตสัมปยุตตจิตตุปบาท และวิจิกิจฉาสัมปยุตตจิตตุปบาท ที่มีทิฏฐิและวิจิกิจฉาเป็นประธาน

ถ้ามหากุศลจิตตุปบาท ๘ ของพระสกทาคามี เป็นองค์ธรรมของ **เสกฺขา ปจฺจเวกฺขนฺติ** แล้ว องค์ธรรมของ **ปหีเน กิเลเส** ได้แก่ ราคะ โทสะ โมหะ ที่เป็นโอฬาริกะ ที่ได้ข่มไว้แล้ว

ถ้ามหากุศลจิตตุปบาท ๘ ของพระอนาคามี เป็นองค์ธรรมของ **เสกฺขา ปจฺจเวกฺขนฺติ** แล้ว องค์ธรรมของ **ปหีเน กิเลเส** ได้แก่ กามราคะและโทสะ ที่ได้ประหาณไปแล้วโดยเด็ดขาด

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๒ เสกฺขา ปจฺจเวกฺขนฺติ องค์ธรรมได้แก่มหากุศลจิตตุปบาท ๘ ที่เกิดขึ้นแก่ผลเสกขบุคคล ๓ ผู้พิจารณากิเลส

วิกฺขมฺภิเต กิเลเส องค์ธรรมได้แก่ กิเลส ๘ ที่ข่มไว้ยังไม่ได้ประหาณ ได้แก่ โลภะ โทสะ โมหะ มานะ ถีนะ อุทธัจจะ อหิริกะ อโนตตัปปะ ตามสมควรแก่บุคคล

หรืออีกนัยหนึ่ง ถ้ามหากุศลจิตตุปบาท ๘ ของพระโสดาบัน เป็นองค์ธรรมของ **เสกฺขา ปจฺจเวกฺขนฺติ** แล้ว องค์ธรรมของ **วิกฺขมฺภิเต กิเลเส** ได้แก่ กิเลส ๘ มี ราคะ เป็นต้น ที่พระโสดาปัตติมรรคได้ทำลายอำนาจ อปายคมนิยะ แล้ว

ถ้ามหากุศลจิตตุปบาท ๘ ของพระสกทาคามี เป็นองค์ธรรมของ **เสกฺขา ปจฺจเวกฺขนฺติ** แล้ว องค์ธรรมของ **วิกฺขมฺภิเต กิเลเส** ได้แก่กิเลส ๘ มีราคะเป็นต้นที่สกทาคามิมรรคกระทำให้เบาบางลง

ถ้ามหากุศลจิตตุปบาท ๘ ของพระอนาคามี เป็นองค์ธรรมของ **เสกฺขา ปจฺจเวกฺขนฺติ** แล้วองค์ธรรมของ **วิกฺขมฺภิเต กิเลเส** ได้แก่ กิเลส ๗ มีรูปราคะ อรูปราคะ โมหะ มานะ ถีนะ อุทธัจจะ อหิริกะ อโนตตัปปะ ที่อนาคามิมรรคกระทำให้เบาบางลง

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๓ ปุพฺเพ สมุทาจิณฺเณ กิเลเส องค์ธรรมได้แก่ กิเลส ๑๐ ที่เคยเกิดมาแล้วในสันดานของผลเสกขบุคคล ๓

ชานนฺติ องค์ธรรมได้แก่ มหากุศลจิตตุปบาท ๘ ที่กำลังเกิดในสันดานของผลเสกขบุคคล ๓

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๔ เสกฺขา วา ปุถุชฺชนา วา เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงผู้เจริญวิปัสสนายังเป็นเสกขบุคคล หรือปุถุชนอยู่ ได้แก่ ผลเสกขบุคคล ๓ ปุถุชน ๔

อกุสลํ เป็นกัมมบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรมได้แก่ อกุศลจิตตุปบาท ๑๒

อนิจฺจโต ทุกฺขโต อนตฺตโต เป็นกิริยาวิเสสนบท เป็นบททำให้กิริยาบทเป็นพิเศษ

วิปสฺสนฺติ เป็นกิริยาอาขยาตบท รวม ๔ บทนี้ แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบัน องค์ธรรมได้แก่ มหากุศลจิตตุปบาท ๘ (เว้นวิรตี อัปปมัญญา) ขณะเจริญวิปัสสนา

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๕ เจโตปริยาเณน เป็นกรณบท **ชานนฺติ** เป็นกิริยาอาขยาตบท ทั้ง ๒ บทนี้ แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบัน องค์ธรรมได้แก่ เจโตปริยกุศลอภิญญาจิต

อกุสลจิตฺตสมงฺคิสฺส เป็นสามีสัมพันธบท **จิตฺตํ** เป็นกัมมบท ทั้ง ๒ บทนี้แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรมได้แก่ อกุศลจิตตุปบาท ๑๒ ของผู้อื่น

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๖ อกุสลา ขนฺธา เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรมได้แก่ อกุศลจิตตุปบาท ๑๒

เจโตปริยาณสฺส ปุพฺเพนิวาสานุสฺสติญาณสฺส ยถากมฺมูปคญาณสฺส อนาคตํสญาณสฺส เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบัน องค์ธรรมได้แก่ รูปาวจรปัญจมฌานกุศลอภิญญาจิตตุปบาท ๑

หรืออีกนัยหนึ่ง จำแนกอกุศลจิต ๑๒ โดยอภิญญาทั้ง ๔ โดยความเป็นอารมณ์อารัมมณิกะ ดังต่อไปนี้

๑. อกุสลา ขนฺธา องค์ธรรมได้แก่ อกุศลจิตตุปบาท ๑๒ ที่เป็นไปในกาลทั้ง ๓ เป็นปัจจัย **เจโตปริยาณสฺส** องค์ธรรมได้แก่ เจโตปริยกุศลอภิญญา เป็นปัจจยุปบัน

๒. อกุสลา ขนฺธา องค์ธรรมได้แก่ อกุศลจิตตุปบาท ๑๒ ที่เป็นปุพเพนิวุฏฐะเป็นปัจจัย, **ปุพฺเพนิวาสานุสฺสติญาณสฺส** องค์ธรรมได้แก่ปุพเพนิวาสานุสสติกุศลอภิญญาเป็นปัจจยุปบัน

๓. อกุสลา ขนฺธา องค์ธรรมได้แก่ อกุศลจิตตุปบาท ๑๒ ของผู้อื่นที่เป็นอดีตเป็นปัจจัย, **ยถากมฺมูปคญาณสฺส** องค์ธรรมได้แก่ ยถากัมมูปคกุศลอภิญญา เป็นปัจจยุปบัน

๔. อกุสลา ขนฺธา องค์ธรรมได้แก่ อกุศลจิตตุปบาท ๑๒ ของตนเองและของผู้อื่นที่เป็นอนาคตของปัจจัย, อนาคตังสญาณสฺส องค์ธรรมได้แก่ อนาคตังสกุศลอภิญญา เป็นปัจจยุปบัน

ความเป็นอารัมมณปัจจัย ปัจจยุปบัน ใน **อกุสโล กุสลสฺส** นี้

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล
" ภูมิ " จตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ
" บุคคล " ปุถุชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ ตามสมควร
" วิถี " วิถี ดังต่อไปนี้ คือ

ในวิธิพระบาลี อกุสโล กุสลสฺส ธรรมที่เป็นปัจจัยนั้น เป็นไปในอกุศลชวนมโนทวารวิถี

ธรรมที่เป็นปัจจยุปบัน เป็นไปใน มหากุศลชวนมโนทวารวิถี กุศลอภิญญาวิถี กามกุศลชวนปัจจเวกขณวิถี วิปัสสนาวิถี ตามสมควร

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๑ เสกฺขา ปหีเน ฯลฯ

ธรรมที่เป็นปัจจัยนั้น เป็นไปใน อกุศลชวนมโนทวารวิถี
" " ปัจจยุปบัน " " กามกุศลชวนปัจจเวกขณวิถี

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๒ เสกฺขา วิกฺขมฺภิเต ฯลฯ

ธรรมที่เป็นปัจจัยนั้น เป็นไปใน อกุศลชวนมโนทวารวิถี
" " ปัจจยุปบัน " " กามกุศลชวนปัจจเวกขณวิถี

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๓ ปุพฺเพ ฯลฯ

ธรรมที่เป็นปัจจัยนั้น เป็นไปใน อกุศลชวนมโนทวารวิถี
" " ปัจจยุปบัน " " กามกุศลชวนปัจจเวกขณวิถี

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๔ เสกฺขา วา ปุถุชฺชนา วา ฯลฯ

ธรรมที่เป็นปัจจัยนั้น เป็นไปใน อกุศลชวนปัญจทวารวิถี อกุศลชวนมโนทวารวิถี
" " ปัจจยุปบัน " " วิปัสสนาวิถี

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๕ เจโตปริยญาเณน ฯลฯ

ธรรมที่เป็นปัจจัยนั้น เป็นไปใน อกุศลชวนปัญจทวารวิถี อกุศลชวนมโนทวารวิถี
" " ปัจจยุปบัน " " เจโตปริยกุศลอภิญญาวิถี

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๖ อกุสลา ขนฺธา ลฯ

ธรรมที่เป็นปัจจัยนั้น เป็นไปใน อกุศลชวนมโนทวารวิถี
" " ปัจจยุปบัน " " กุศลอภิญญาวิถี ที่เป็นเจโตปริยอภิญญาวิถี ปุพเพนิวาสานุสสติอภิญญาวิถี ยถากัมมูปคอภิญญาวิถี และอนาคตังสอภิญญาวิถี ตามสมควร

อพฺยากตปทาวสาน ใน อกุสลบท

วิธิพระบาลี

อกุสโล ธมฺโม อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโย. อกุศลธรรม เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่อพยากตธรรม ด้วยอำนาจอารัมมณปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

๑. อรหา ปหีเน กิเลเส ปจฺจเวกฺขติ. พระอรหันต์ทั้งหลายพิจารณากิเลสที่ประหาณแล้ว

๒. ปุพฺเพ สมุทาจิณฺเณ กิเลเส ชานาติ. พระอรหันต์ย่อมรู้กิเลสที่เคยเกิดมาแล้วในกาลก่อน

๓. อกุสลํ อนิจฺจโต ทุกฺขโต อนตฺตโต วิปสฺสติ. พระอรหันต์พิจารณาเห็นอกุศลโดยความเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

๔. เจโตปริยญาเณน อกุสลจิตฺตสมงฺคิสฺส จิตฺตํ ชานาติ. พระอรหันต์ย่อมรู้กระแสจิตของผู้มีอกุศลจิตด้วยเจโตปริยอภิญญา

๕. เสกฺขา วา ปุถุชฺชนา วา อกุสลํ อนิจฺจโต ทุกฺขโต อนตฺตโต วิปสฺสนฺติ กุสเล นิรุทฺเธ วิปาโก ตทารมฺมณตา อุปฺปชฺชติ. พระเสกขบุคคลหรือปุถุชนทั้งหลายพิจารณาเห็นอกุศลโดยความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ในเมื่อกุศลชวนะดับลง วิบากย่อมเกิดขึ้นโดยความเป็นตทารมณ์

๖. อกุสลํ อสฺสาเทติ อภินนฺทติ ตํ อารพฺภ ราโค อุปฺปชฺชติ ทิฏฺฐิ อุปฺปชฺชติ วิจิกิจฺฉา อุปฺปชฺชติ อุทฺธจฺจํ อุปฺปชฺชติ โทมนสฺสํ อุปฺปชฺชติ อกุสเล นิรุทฺเธ วิปาโก ตทารมฺมณตา อุปฺปชฺชติ. พระเสกขบุคคลหรือปุถุชน ยินดีเพลิดเพลินถึงอกุศล เมื่อนึกถึงอกุศลนั้น ราคะ ทิฏฐิ วิจิกิจฉา อุทธัจจะ และโทมนัสย่อมเกิดขึ้นและเมื่ออกุศลชวนะดับลง วิบากย่อมเกิดขึ้นโดยความเป็นตทารมณ์

๗. อกุสลา ขนฺธา เจโตปริยญาณสฺส ปุพฺเพนิวาสานุสฺสติญาณสฺส ยถากมฺมูปคญาณสฺส อนาคตังสญาณสฺส อาวชฺชนาย อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโย. อกุศลนามขันธ์ ๔ ทั้งหลายเป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่เจโตปริยญาณ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ยถากัมมูปคญาณ อนาคตังสญาณ และมโนทวาราวัชชนจิต ด้วยอำนาจอารัมมณปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ตลอดถึง ว่าโดยกาล ภูมิ บุคคล วิถี ก็เป็นไปเช่นเดียวกับ **กุสโล อพฺยากตสฺส** เปลี่ยนแต่ธรรมที่เป็นปัจจัยเท่านั้น กล่าวคือ ในบท **กุสโล อพฺยากตสฺส** นั้นปัจจัยเป็นกุศล ส่วนในบท **อกุสโล* อพฺยากตสฺส** นี้ ปัจจัยธรรมเป็นอกุศล ต่างกันเพียงเท่านี้

ค. อพฺยากตบท

อพฺยากตปทาวสาน ใน อพฺยากตบท

วิธิพระบาลี

อพฺยากโต ธมฺโม อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโย. อพยากตธรรมเป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่อพยากตธรรม ด้วยอำนาจอารัมมณปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

๑. **อรหา ผลํ ปจฺจเวกฺขติ.** พระอรหันต์มีการพิจารณาอรหัตตผล

๒. **นิพฺพานํ ปจฺจเวกฺขติ.** พระอรหันต์มีการพิจารณานิพพาน

๓. **นิพฺพานํ ผลสฺส อาวชฺชนาย อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโย.** นิพพานเป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่ผลจิต และมโนทวาราวัชชนจิต ด้วยอำนาจอารัมมณปัจจัย

๔. **อรหา จกฺขุํ อนิจฺจโต ทุกฺขโต อนตฺตโต วิปสฺสติ โสตํ ฆานํ ชิวฺหํ กายํ รูเป สทฺเท คนฺเธ รเส โผฏฺฐพฺเพ วตฺถุ วิปากาพฺยากเต กิริยาพฺยากเต ขนฺเธ อนิจฺจโต ทุกฺขโต อนตฺตโต วิปสฺสติ.** พระอรหันต์พิจารณาเห็นจักขุปสาท โดยความเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา พระอรหันต์พิจารณาเห็น โสตปสาท ฆานปสาท ชิวหาปสาท กายปสาท รูปารมณ์ สัททารมณ์ คันธารมณ์ รสารมณ์ โผฏฐัพพารมณ์ หทัยวัตถุ และวิบากอพยากตขันธ์ กิริยา-อพยากตขันธ์ โดยความเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

๕. **ทิพฺเพน จกฺขุนา รูปํ ปสฺสติ.** พระอรหันต์มีการเห็นรูปารมณ์ด้วยทิพพจักขุ-อภิญญา

๖. **ทิพฺพาย โสตธาตุยา สทฺทํ สุณาติ.** พระอรหันต์มีการได้ยิน สัททารมณ์ด้วยทิพพโสตอภิญญา

---

* อกุสโล อพฺยากตสฺส นี้ ได้อำนาจอารัมมณปัจจัยอย่างเดียว และอนุวาทพระบาลีทั้ง ๗ ข้อ ก็ได้อำนาจอารัมมณปัจจัยอย่างเดียวเหมือนกัน

๗. เจโตปริยญาเณน วิปากาพฺยากตกิริยาพฺยากตจิตฺตสมงฺคิสฺส จิตฺตํ ชานาติ. พระอรหันต์ย่อมรู้กระแสจิตของผู้มีวิบากอพยากตจิต หรือกิริยาอพยากตจิตด้วยเจโตปริย-อภิญญา

๘. อากาสานญฺจายตนกิริยํ วิญฺญาณญฺจายตนกิริยสฺส อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโย. อากาสาณัญจายตนกิริยาฌาน เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่วิญญาณัญจายตนกิริยาฌาน ด้วยอำนาจอารัมมณปัจจัย

๙. อากิญฺจญฺญายตนกิริยํ เนวสญฺญานาสญฺญายตนกิริยสฺส อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโย. อากิญจัญญายตนกิริยาฌานเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่เนวสัญญานาสัญญายตน-กิริยาฌาน ด้วยอำนาจอารัมมณปัจจัย

๑๐. รูปายตนํ จกฺขุวิญฺญาณสฺส อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโย. รูปารมณ์เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่จักขุวิญญาณจิต ๒ ด้วยอำนาจอารัมมณปัจจัย

๑๑. สทฺทายตนํ โสตวิญฺญาณสฺส อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโย. สัททารมณ์เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่ โสตวิญญาณจิต ๒ ด้วยอำนาจอารัมมณปัจจัย

๑๒. คนฺธายตนํ ฆานวิญฺญาณสฺส อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโย. คันธารมณ์เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่ ฆานวิญญาณจิต ๒ ด้วยอำนาจอารัมมณปัจจัย

๑๓. รสายตนํ ชิวฺหาวิญฺญาณสฺส อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโย. รสารมณ์เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่ชิวหาวิญญาณจิต ๒ ด้วยอำนาจอารัมมณปัจจัย

๑๔. โผฏฺฐพฺพายตนํ กายวิญฺญาณสฺส อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโย. โผฏฐัพพา-รมณ์เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่กายวิญญาณจิต ๒ ด้วยอำนาจอารัมมณปัจจัย

๑๕. อพฺยากตา ขนฺธา อิทฺธิวิธญาณสฺส เจโตปริยญาณสฺส ปุพฺเพนิวาสา-นุสฺสติญาณสฺส อนาคตํสญาณสฺส อาวชฺชนาย อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโย. อพยากตขันธ์ทั้งหลายเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่ อิทธิวิธญาณ เจโตปริยญาณ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ อนาคตังสญาณ และมโนทวาราวัชชนะ ด้วยอำนาจอารัมมณปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธีพระบาลี อพฺยากโต ธมฺโม เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรมได้แก่ อารมณ์ ๖ คือ รูป ๒๘ วิปากจิต ๓๖ กิริยาจิต ๒๐ เจตสิก ๓๘ นิพพาน

อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบัน องค์ธรรม ได้แก่ กามวิบาก ๒๓ กามกิริยา ๑๑ วิญญาณัญจายตนกิริยาจิต ๑ เนวสัญญานาสัญญายตนกิริยาจิต ๑ กิริยาอภิญญาจิต ๑ ผลจิต ๔ เจตสิก ๓๖ (เว้นอัปปมัญญา)

อารมฺมณปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจแห่งอารัมมณปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๘ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ อารัมมณะ อารัมมณาธิปติ วัตถารัมมณปุเรชาตนิสสยะ อารัมมณูปนิสสยะ อารัมมณปุเรชาตะ วัตถารัมมณปุเรชาต-วิปปยุตตะ อารัมมณปุเรชาตัตถิ อารัมมณปุเรชาตอวิคตะ

ปจฺจโย เป็นกริยาบท แสดงให้รู้ถึงความเป็นอนัตตะ สูญสิ้นจากอัตตะ ชีวะ ปุคคละ

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๑ อรหา เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงผู้พิจารณาเป็นพระอรหันต์

ผลํ เป็นกัมมบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรมได้แก่ อรหัตตผลจิต ๑ เจตสิก ๓๖

ปจฺจเวกฺขติ เป็นกิริยาอาขยาตบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบัน องค์ธรรมได้แก่ มหากิริยา-ญาณสัมปยุตตจิต ๔ เจตสิก ๓๓ ของพระอรหันต์ที่เกิดขึ้นทำการพิจารณาอรหัตตผล

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๒ นิพฺพานํ เป็นกัมมบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยองค์ธรรมได้แก่ สอุปาทิเสสนิพพาน

ปจฺจเวกฺขติ เป็นกิริยาอาขยาตบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบัน องค์ธรรมได้แก่ มหากิริยา-ญาณสัมปยุตตจิต ๔ เจตสิก ๓๓ ของพระอรหันต์ที่เกิดขึ้นทำการพิจารณานิพพาน

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๓ นิพฺพานํ เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยองค์ธรรมได้แก่ สอุปาทิเสสนิพพาน

ผลสฺส ก็ดี **อาวชฺชนาย** ก็ดี เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบัน องค์ธรรมได้แก่ ผลจิต ๔ เจตสิก ๓๖, มโนทวาราวัชชนจิต ๑ อัญญสมานเจตสิก ๑๑ (เว้นปีติ, ฉันทะ)

อารมฺมณปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๓ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ อารัมมณะ อารัมมณาธิปติ อารัมมณูปนิสสยะ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๔ อรหา เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงผู้พิจารณาเป็นพระอรหันต์ **จกฺขุ์ โสตํ ฆานํ ชิวฺหา กายํ รูเป สทฺเท คนฺเธ รเส โผฏฺฐพฺเพ วตฺถุ์ วิปากา-พฺยากเต กิริยาพฺยากเต ขนฺเธ** ทั้งหมดนี้เป็นกัมมบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยองค์ธรรมได้แก่ จักขุปสาท โสตปสาท ฆานปสาท ชิวหาปสาท กายปสาท รูปารมณ์ สัททารมณ์ คันธารมณ์

รสารมณ์ โผฏฐัพพารมณ์ หทัยวัตถุ โลกียวิบากนามขันธ์ ๔ กิริยานามขันธ์ ๔ ที่เกิดขึ้นในสันดานของตนเองและคนอื่น

อนิจฺจโต ทุกฺขโต อนตฺตโต เป็นกิริยาวิเสสนบท แสดงให้รู้ถึงการพิจารณาจักขุปสาทเป็นต้นของพระอรหันต์นี้ เป็นแนวทางวิปัสสนา

วิปสฺสติ เป็นกิริยาอาขยาตบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบัน องค์ธรรมได้แก่มหากิริยา-ชวนะ ๘ เจตสิก ๓๓ (เว้นอัปปมัญญา) ที่เกิดขึ้นทำการพิจารณา จักขุปสาท โสตปสาท เหล่านี้เป็นต้น

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๕ รูปี เป็นกัมมบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรมได้แก่ ปัจจุบันรูปารมณ์ที่เป็น ทูระ (ไกล) ปฏิจฉันนะ (ปกปิด) สัณหะ (เล็ก) สุขุมะ (ละเอียด)

ทิพฺเพน จกฺขุนา เป็นกรณบท **ปสฺสติ** เป็นกิริยาอาขยาตบท เหล่านี้แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบัน องค์ธรรมได้แก่ ทิพพจักขุกิริยาอภิญญาของพระอรหันต์ที่กำลังเห็นรูปเหล่านั้น

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๖ สทฺทำ เป็นกัมมบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยองค์ธรรมได้แก่ ปัจจุบันสัททารมณ์ที่เป็น ทูระ (ไกล) ปฏิจฉันนะ (ปกปิด) สัณหะ (เบา) สุขุมะ (ละเอียด)

ทิพฺพาย โสตธาตุยา เป็นกรณบท **สุณาติ** เป็นกิริยาอาขยาตบท เหล่านี้แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบัน องค์ธรรมได้แก่ ทิพพโสตกิริยาอภิญญาของพระอรหันต์ที่กำลังได้ยินเสียงเหล่านั้น

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๗ วิปากาพฺยากตกิริยาพฺยากตจิตฺตสมงฺคิสฺส เป็นสามีสัมพันธบท **จิตฺตำ** เป็นกัมมบท เหล่านี้ แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรมได้แก่ วิปาก ๓๖ กิริยา ๒๐ จิตตุปบาท ที่เกิดขึ้นในสันดานของคนอื่นในกาลทั้ง ๓

เจโตปริยญาเณน เป็นกรณบท **ชานาติ** เป็นกิริยาอาขยาตบท เหล่านี้แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบัน องค์ธรรมได้แก่ เจโตปริยกิริยาอภิญญาของพระอรหันต์ที่รู้จิตใจของบุคคลอื่น

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๘ อากาสานญฺจายตนกิริยำ เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรมได้แก่ อากาสานัญจายตนกิริยาจิต ที่เคยเกิดมาแล้วในสันดานของตนในภพนี้

วิญฺญาณญฺจายตนกิริยสฺส เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบัน องค์ธรรมได้แก่ วิญญาณัญจายตนกิริยาจิต ที่กำลังเกิดขึ้นในสันดานของพระอรหันต์

อารมฺมณปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจแห่งปัจจัย คือ อารัมมณปัจจัยอย่างเดียว

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๙ อากิญฺจญฺญายตนกิริยํ เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรมได้แก่ อากิญจัญญายตนกิริยาจิต ที่เคยเกิดมาแล้วในสันดานของตนในภพนี้

เนวสญฺญานาสญฺญายตนกิริยสฺส เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบัน องค์ธรรมได้แก่ เนวสัญญานาสัญญายตนกิริยาจิต ที่กำลังเกิดขึ้นในสันดานของพระอรหันต์

อารมฺมณปจฺจเยน ฯลฯ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๑๐ ถึง ๑๔ รูปายตนํ สทฺทายตนํ คนฺธายตนํ รสายตนํ โผฏฺฐพฺพายตนํ เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรมได้แก่ รูปารมณ์ สัททารมณ์ คันธารมณ์ รสารมณ์ โผฏฐัพพารมณ์ ทั้งภายในและภายนอกที่เป็นปัจจุบัน

จกฺขุวิญฺญาณสฺส โสต ฆาน ชิวฺหา กายวิญฺญาณสฺส เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบัน องค์ธรรมได้แก่ จักขุวิญญาณ โสตะ ฆานะ ชิวหา กายวิญญาณจิต ๒ สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวงที่ประกอบ ของปุถุชนและพระอริยบุคคลทั้งหลาย

อารมฺมณปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจแห่งอารัมมณปัจจัยเป็นพิเศษในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๔ คือ อารัมมณะ อารัมมณปุเรชาตะ อารัมมณปุเรชาตัตถิ อารัมมณปุเรชาตอวิคตะ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๑๕ อพฺยากตา ขนฺธา เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรมได้แก่ อพยากตขันธ์ ๕ คือ รูป ๒๘ วิปากจิต ๓๖ กิริยาจิต ๒๐ เจตสิก ๓๘ ตลอดจนถึงนิพพาน

อิทฺธิวิธญาณสฺส เป็นต้น จนถึง **อาวชฺชนาย** เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบัน องค์ธรรมได้แก่ กิริยาอภิญญา ที่เป็นอิทธิวิธะ เจโตปริยะ ปุพเพนิวาสานุสสติ อนาคตังสะ และมโนทวาราวัชชนะ

หรืออีกนัยหนึ่ง จำแนกอพยากตขันธ์ ๕ โดยกิริยาอภิญญาทั้ง ๔ โดยความเป็นอารมณ์ อารัมมณิกะ ดังต่อไปนี้

๑. อพฺยากตา ขนฺธา องค์ธรรมได้แก่ รูปาวจรปัญจมฌานกิริยาในปาทกฌานวิถี และรูปารมณ์ที่เป็นรูปเนรมิตต่างๆ เป็นปัจจัย

อิทฺธิวิธญาณสฺส องค์ธรรมได้แก่ อิทธิวิธกิริยาอภิญญา ที่กำลังเกิดขึ้นในสันดานของพระอรหันต์ เป็นปัจจยุปบัน

๒. อพฺยากตา ขนฺธา องค์ธรรมได้แก่ วิปากจิต ๓๖ กิริยาจิต ๒๐ เจตสิก ๓๘ ของคนอื่นที่เป็นไปในกาลทั้ง ๓ คือกำลังเกิด เกิดมาแล้วภายใน ๗ วัน จะเกิดขึ้นข้างหน้าภายใน ๗ วัน เป็นปัจจัย

เจโตปริยญาณสฺส องค์ธรรมได้แก่ เจโตปริยกิริยาอภิญญา ที่กำลังเกิดขึ้นในสันดานของพระอรหันต์ เป็นปัจจยุปบัน

๓. อพฺยากตา ขนฺธา องค์ธรรมได้แก่ อพยากตขันธ์ ๕ เป็นปุพเพนิวุฏฐะ คือเคยเกิดเป็นไปมาแล้ว ซึ่งได้แก่ วิปากจิต ๓๖ กิริยาจิต ๒๐ เจตสิก ๓๘ รูป ๒๘ ตลอดจนถึงนิพพาน อันเป็นที่ดับแห่งอพยากตขันธ์ ๕ ของคนอื่นและตนเอง (ตนเองเว้นอรหัตตผล) เป็นปัจจัย

ปุพฺเพนิวาสานุสฺสสติญาณสฺส องค์ธรรมได้แก่ ปุพเพนิวาสานุสสติกิริยาอภิญญา ที่กำลังเกิดขึ้นในสันดานของพระอรหันต์ เป็นปัจจยุปบัน

๔. อพฺยากตา ขนฺธา องค์ธรรมได้แก่ อพยากตขันธ์ ๕ ที่เป็นอนาคต คือจะมีต่อไปในวันข้างหน้า ซึ่งได้แก่ วิปากจิต ๓๖ กิริยาจิต ๒๐ เจตสิก ๓๘ รูป ๒๘ ตลอดจนถึงนิพพาน อันเป็นที่ดับแห่งอพยากตขันธ์ ๕ ของคนอื่นและตนเอง เป็นปัจจัย

อนาคตสญาณสฺส องค์ธรรมได้แก่ อนาคตังสกิริยาอภิญญา ที่กำลังเกิดขึ้นในสันดานของพระอรหันต์ เป็นปัจจยุปบัน

อารมฺมณปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจแห่งอารัมมณปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๔ คือ อารัมมณะ อารัมมณปุเรชาตะ อารัมมณปุเรชาตัตถิ อารัมมณ-ปุเรชาตอวิคตะ

ปจฺจโย ฯลฯ

ความเป็นไปแห่ง อารัมณปัจจัย ปัจจยุปบัน ใน **อพฺยากโต อพฺยากตสฺส**

นี้ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล
" ภูมิ " จตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ
" บุคคล " ปุถุชน ๔ ผลบุคคล ๔ ตามสมควร
" วิถี " วิถี ดังต่อไปนี้ คือ

ในวิธิพระบาลี อพฺยากโต ธมฺโม อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส ธรรมที่เป็นปัจจัยปัจจยุปบันนั้น เป็นไปในทางปัญจทวารวิถี กามชวนมโนทวารวิถี อัปปนาชวนมโนทวารวิถีตามสมควร

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๑ อรหา ผลํ ปจฺจเวกฺขติ.

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๒ นิพฺพานํ ปจฺจเวกฺขติ.

ธรรมที่เป็นปัจจัยนั้น เป็นไปใน อรหัตตมรรควิถี ผลสมาบัติวิถี นิโรธสมาบัติวิถี

ธรรมที่เป็นปัจจยุปบัน เป็นไปใน ปัจจเวกขณวิถี

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๓ นิพฺพานํ ผลสฺส อาวชฺชนาย ฯลฯ

ธรรมที่เป็นปัจจัย ปัจจยุปบัน เป็นไปใน มรรควิถีทั้ง ๔ ผลสมาบัติวิถีทั้ง ๔ ปัจจเวกขณวิถี

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๔ อรหา จกฺขุํ ฯลฯ อนิจฺจโต ทุกฺขโต อนตฺตโต วิปสฺสติ.

ธรรมที่เป็นปัจจัยนั้นเป็นไปใน ปัญจทวารวิถี มโนทวารวิถี เฉพาะวิบาก กิริยา

ธรรมที่เป็นปัจจยุปบัน เป็นไปใน วิปัสสนาวิถี คือ กิริยาชวนมโนทวารวิถี

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๕ ทิพฺเพน จกฺขุนา รูปี ปสฺสติ.

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๖ ทิพฺพาย โสตธาตุยา สทฺทํ สุณาติ.

ธรรมที่เป็นปัจจัย ปัจจยุปบัน เป็นไปใน ทิพพจักขุ และทิพพโสตกิริยาอภิญญาวิถี

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๗ เจโตปริยญาเณน ฯลฯ ชานาติ.

ธรรมที่เป็นปัจจัยนั้น เป็นไปใน ปัญจทวารวิถี มโนทวารวิถี ฌานวิถี มรรควิถี ผลสมาบัติวิถี

ธรรมที่เป็นปัจจยุปบัน เป็นไปใน เจโตปริยกิริยาอภิญญาวิถี

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๘ อากาสานญฺจายตนกิริยํ ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๙ อากิญฺจญฺญายตนกิริยํ ฯลฯ

ธรรมที่เป็นปัจจัย ปัจจยุปบัน เป็นไปใน อาทิกัมมิกฌานวิถี ฌานสมาบัติวิถีที่เกี่ยวกับวิญญาณัญจายตนฌาน เนวสัญญานาสัญญายตนฌาน

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๑๐ เป็นต้น จนถึง ๑๔ รูปายตนํ ฯลฯ โผฏฐพฺพายตนํ ฯลฯ

ธรรมที่เป็นปัจจัย ปัจจยุปบัน เป็นไปในปัญจทวารวิถี

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๑๕ อพฺยากตา ขนฺธา ฯลฯ อาวชฺชนาย.

ธรรมที่เป็นปัจจัยนั้น เป็นไปใน ปัญจทวารวิถี มโนทวารวิถี ปาทกฌานวิถี ฌานสมาบัติวิถี ผลสมาบัติวิถี ตลอดจนถึงรูปวิถี

ธรรมที่เป็นปัจจยุปบัน เป็นไปใน กิริยาอภิญญาวิถี และกามชวนะที่เกิดต่อจากกิริยาอภิญญาวิถี

กุสลปทาวสาน ใน อพฺยากตบท

วิธิพระบาลี

อพฺยากโต ธมฺโม กุสลสฺส ธมฺมสฺส อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโย. อพยากตธรรม เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่กุศลธรรม ด้วยอำนาจอารัมมณปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

๑. เสกฺขา ผลํ ปจฺจเวกฺขนฺติ. พระเสกขบุคคลทั้งหลาย มีการพิจารณาผลจิตของตน

๒. เสกฺขา นิพฺพานํ ปจฺจเวกฺขนฺติ. พระเสกขบุคคลทั้งหลายมีการพิจารณานิพพาน

๓. นิพฺพานํ โคตฺรภุสฺส โวทานสฺส มคฺคสฺส อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโย. นิพพานเป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่ โคตรภูจิต โวทานจิต และมรรคจิต ด้วยอำนาจอารัมมณปัจจัย

๔. เสกฺขา วา ปุถุชฺชนา วา จกฺขุ อนิจฺจโต ทุกฺขโต อนตฺตโต วิปสฺสนฺติ โสตํ ฆานํ ชิวฺหํ กายํ รูเป สทฺเท คนฺเธ รเส โผฏฺฐพฺเพ วตฺถุ วิปากาพฺยากเต กิริยาพฺยากเต ขนฺเธ อนิจฺจโต ทุกฺขโต อนตฺตโต วิปสฺสนฺติ. พระเสกขบุคคลทั้งหลายก็ดี ปุถุชนทั้งหลายก็ดี พิจารณาเห็นจักขุปสาท โดยความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา และพิจารณาเห็นโสตปสาท ฆานปสาท ชิวหาปสาท กายปสาท รูปารมณ์ สัททารมณ์ คันธารมณ์ รสารมณ์ โผฏฐัพพารมณ์ หทัยวัตถุ และวิบากอพยากตขันธ์ กิริยาอพยากตขันธ์ โดยความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

๕. ทิพฺเพน จกฺขุนา รูปํ ปสฺสนฺติ. พระเสกขบุคคลและปุถุชนที่ได้อภิญญาทั้งหลาย ย่อมเห็นรูปารมณ์ด้วยทิพพจักขุอภิญญา

๖. ทิพฺพาย โสตธาตุยา สทฺทํ สุณนฺติ. พระเสกขบุคคลและปุถุชนที่ได้อภิญญาทั้งหลาย ย่อมได้ยินสัททารมณ์ด้วยทิพพโสตอภิญญา

๗. เจโตปริยญาเณน วิปากาพฺยากตกิริยาพฺยากตจิตฺตสมงฺคิสฺส จิตฺตํ ชานนฺติ. พระเสกขบุคคลและปุถุชนที่ได้อภิญญาทั้งหลาย ย่อมรู้กระแสจิตของผู้มีวิบากอพยากตจิต และกิริยาอพยากตจิต ด้วยเจโตปริยญาณ

๘. อพฺยากตา ขนฺธา อิทฺธิวิธญาณสฺส เจโตปริยญาณสฺส ปุพฺเพนิวาสานุสฺสติญาณสฺส อนาคตํสญาณสฺส อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโย. อพยากตขันธ์ทั้งหลาย เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่ อิทธิวิธญาณ เจโตปริยญาณ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ และอนาคตังสญาณ ด้วยอำนาจอารัมมณปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี อพฺยากโต ธมฺโม เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรมได้แก่ อารมณ์ ๖ คือ รูป ๒๘ วิปากจิต ๓๕ กิริยาจิต ๒๐ เจตสิก ๓๘ นิพพาน (เว้นอรหัตตผล)

กุสลสฺส ธมฺมสฺส เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบัน องค์ธรรมได้แก่ มหากุศลจิต ๘ กุศลอภิญญาจิต ๑ มรรคจิต ๔ เจตสิก ๓๖ (เว้นอัปปมัญญา)

อารมฺมณปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจแห่งอารัมมณปัจจัยเป็นพิเศษในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๘ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ อารัมมณะ อารัมมณาธิปติ วัตถารัมมณปุเรชาตนิสสยะ อารัมมณูปนิสสยะ อารัมมณปุเรชาตะ วัตถารัมมณปุเรชาตวิปปยุตตะ อารัมมณปุเรชาตัตถิ อารัมมณปุเรชาตอวิคตะ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๑ เสกฺขา เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงผู้พิจารณาเป็นผลเสกขบุคคล

ผลํ เป็นกัมมบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรมได้แก่ ผลจิตเบื้องต่ำ ๓ เจตสิก ๓๖

ปจฺจเวกฺขนฺติ เป็นกิริยาอาขยาตบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบัน องค์ธรรมได้แก่ มหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ๔ เจตสิก ๓๓ (เว้นวิรตี อัปปมัญญา) ของผลเสกขบุคคล เมื่อขณะพิจารณาผลจิตที่ได้เกิดแล้วนั้น

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๒ เสกฺขา เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงผู้พิจารณาเป็นผลเสกขบุคคล

นิพฺพานํ เป็นกัมมบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรมได้แก่ สอุปาทิเสสนิพพาน

ปจฺจเวกฺขนฺติ เป็นกิริยาอาขยาตบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบัน องค์ธรรมได้แก่ มหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ๔ เจตสิก ๓๓ (เว้นวิรตี อัปปมัญญา) เมื่อขณะพิจารณานิพพานนั้น

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๓ นิพฺพานํ เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบัน องค์ธรรม ได้แก่ สอุปาทิเสสนิพพาน

โคตฺรภุสฺส โวทานสฺส มคฺคสฺส เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบัน องค์ธรรมได้แก่ มหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ๔ เจตสิก ๓๓ ดวงใดดวงหนึ่ง ซึ่งทำหน้าที่โคตรภู โวทานของติเหตุกปุถุชน ผลเสกขบุคคล และมรรคจิต ๔

อารมฺมณปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจแห่งอารัมมณปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๓ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ อารัมมณะ อารัมมณาธิปติ อารัมมณูปนิสสยะ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๔ เสกฺขา ก็ดี ปุถุชฺชนา ก็ดี เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงผู้พิจารณาเป็นผลเสกขบุคคล และปุถุชน ๔

จกฺขุ์ โสตๆ เป็นต้น จนถึง **กิริยาพฺยากเต ขนฺเธ** ทั้งหมดนี้เป็นกัมมบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรมได้แก่ จักขุปสาท โสตปสาท ฆานปสาท ชิวหาปสาท กายปสาท รูปารมณ์ สัททารมณ์ คันธารมณ์ รสารมณ์ โผฏฐัพพารมณ์ หทัยวัตถุ โลกียวิบากนามขันธ์ ๔ กิริยา-นามขันธ์ ๔ ของคนอื่นและของตนเองตามที่จะเป็นได้

อนิจฺจโต ทุกฺขโต อนตฺตโต เป็นกิริยาวิเสสนบท แสดงให้รู้ถึงการพิจารณาจักขุปสาทเป็นต้น ของผลเสกขบุคคล และปุถุชน ๔ นี้ เป็นแนวทางวิปัสสนา

วิปสฺสนฺติ เป็นกิริยาอาขยาตบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบัน องค์ธรรมได้แก่ มหากุศล-จิต ๘ เจตสิก ๓๓ ของผลเสกขบุคคล และปุถุชน ๔

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๕ รูปี เป็นกัมมบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรมได้แก่ ปัจจุบันรูปารมณ์ที่เป็น ทูระ (ไกล) ปฏิจฉันนะ (ปกปิด) สัณหะ (เล็ก) สุขุมะ (ละเอียด)

ทิพฺเพน จกฺขุนา เป็นกรณบท **ปสฺสนฺติ** เป็นกิริยาอาขยาตบท เหล่านี้แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบัน องค์ธรรมได้แก่ ทิพพจักขุกุศลอภิญญา ของผลเสกขบุคคล และติเหตุกปุถุชนที่กำลังเห็นรูปเหล่านั้น

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๖ สทฺทๆ เป็นกัมมบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยองค์ธรรมได้แก่ ปัจจุบันสัททารมณ์ที่เป็น ทูระ (ไกล) ปฏิจฉันนะ (ปกปิด) สัณหะ (เบา) สุขุมะ (ละเอียด)

ทิพฺพาย โสตธาตุยา เป็นกรณบท **สุณนฺติ** เป็นกิริยาอาขยาตบท เหล่านี้แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบัน องค์ธรรมได้แก่ ทิพพโสตกุศลอภิญญา ของผลเสกขบุคคล และติเหตุกปุถุชนที่กำลังได้ยินเสียงเหล่านั้น

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๗ วิปากาพฺยากตกิริยาพฺยากตจิตฺตสมงฺคิสฺส เป็นสามีสัมพันธบท **จิตฺตํ** เป็นกัมมบท เหล่านี้ แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรมได้แก่ วิปากจิต ๓๕ กิริยา ๒๐ จิตตุปบาท (เว้นอรหัตตผล) ที่เกิดขึ้นในสันดานของบุคคลอื่นในกาลทั้ง ๓

เจโตปริยญาเณน เป็นกรณบท **ชานนฺติ** เป็นกิริยาอาขยาตบท เหล่านี้ แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบัน องค์ธรรมได้แก่ เจโตปริยกุศลอภิญญา ของผลเสกขบุคคล และติเหตุกปุถุชน

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๘ อพฺยากตา ขนฺธา เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรมได้แก่ อพยากตขันธ์ ๕ คือ รูป ๒๘ วิปากจิต ๓๕ กิริยาจิต ๒๐ เจตสิก ๓๘ (เว้นอรหัตตผล) ตลอดจนถึงนิพพาน

อิทฺธิวิธญาณสฺส เป็นต้น จนถึง **อนาคตํสญาณสฺส** เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบัน องค์ธรรมได้แก่ กุศลอภิญญา ที่เป็นอิทธิวิธะ เจโตปริยะ ปุพเพนิวาสานุสสติ อนาคตังสะ

อีกนัยหนึ่ง จำแนกอพยากตขันธ์ ๕ โดยกุศลอภิญญาทั้ง ๔ โดยความเป็นอารมณ์อารัมมณิกะ นั้น เหมือนกันกับ อพยากตปทาวสาน ในอพยากตบท ต่างกันก็ตรงที่เป็นกิริยา-อภิญญาเท่านั้น

ความเป็นอารัมมณปัจจัย ปัจจยุปบัน ใน **อพฺยากโต กุสลสฺส** นี้

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล
" ภูมิ " จตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ
" บุคคล " ปุถุชน ๔ พระอริยบุคคล ๗ (เว้นพระอรหันต์) ตามสมควร
" วิถี " วิถี ดังต่อไปนี้ คือ

ในวิธิพระบาลี อพฺยากโต ธมฺโม กุสลสฺส ธมฺมสฺส ที่เป็นปัจจัย ปัจจยุปบันนั้น เป็นไปในทางปัญจทวารวิถี กามชวนมโนทวารวิถี อัปปนาชวนมโนทวารวิถีตามสมควร

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๑ เสกฺขา ผลํ ปจฺจเวกฺขนฺติ.

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๒ เสกฺขา นิพฺพานํ ปจฺจเวกฺขนฺติ.

ธรรมที่เป็นปัจจัย เป็นไปใน มรรควิถีเบื้องต่ำ ๓ ผลสมาบัติวิถีเบื้องต่ำ ๓ และขณะที่ออกจากนิโรธสมาบัติวิถี

ธรรมที่เป็นปัจจยุปบัน เป็นไปใน ปัจจเวกขณวิถี

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๓ นิพฺพานํ โคตฺรภุสฺส ฯลฯ

ธรรมที่เป็นปัจจัย ปัจจยุปบัน เป็นไปใน มรรควิถีทั้ง ๔

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๔ เสกฺขา วา ปุถุชฺชนา วา จกฺขุ ฯลฯ วิปสฺสนฺติ.

ธรรมที่เป็นปัจจัย เป็นไปใน ปัญจทวารวิถี มโนทวารวิถี เฉพาะวิบาก กิริยา และรูปวิถี

ธรรมที่เป็นปัจจยุปบัน เป็นไปใน วิปัสสนาวิถี คือ กุศลชวนมโนทวารวิถี

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๕ ทิพฺเพน จกฺขุนา รูปำ ปสฺสนฺติ.

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๖ ทิพฺพาย โสตธาตุยา สทฺทำ สุณนฺติ.

ธรรมที่เป็นปัจจัย ปัจจยุปบัน เป็นไปใน ทิพพจักขุและทิพพโสตกุศลอภิญญาวิถี

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๗ เจโตปริยญาเณน ฯลฯ ชานนฺติ.

ธรรมที่เป็นปัจจัย เป็นไปใน ปัญจทวารวิถี มโนทวารวิถี ฌานวิถี มรรควิถี ผลสมาบัติวิถี

ธรรมที่เป็นปัจจยุปบัน เป็นไปใน เจโตปริยกุศลอภิญญาวิถี

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๘ อพฺยากตา ขนฺธา อิทฺธิวิธญาณสฺส ฯลฯ อนาคตำสญาณสฺส ฯลฯ

ธรรมที่เป็นปัจจัยนั้น เป็นไปใน ปัญจทวารวิถี มโนทวารวิถี ปาทกฌานวิธี ฌานสมาบัติวิถี ผลสมาบัติวิถี ตลอดจนถึงรูปวิถี

ธรรมที่เป็นปัจจยุปบัน เป็นไปใน กุศลอภิญญาวิถี และกามชวนะที่เกิดต่อจากกุศลอภิญญาวิถี

อกุสลปทาวสาน ใน อพฺยากตบท

วิธิพระบาลี

อพฺยากโต ธมฺโม อกุสลสฺส ธมฺมสฺส อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโย. อพยากตธรรม เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่อกุศลธรรม ด้วยอำนาจอารัมมณปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

๑. จกฺขุ อสฺสาเทติ อภินนฺทติ ตำ อารพฺภ ราโค อุปฺปชฺชติ ทิฏฺฐิ อุปฺปชฺชติ วิจิกิจฺฉา อุปฺปชฺชติ อุทฺธจฺจำ อุปฺปชฺชติ โทมนสฺสำ อุปฺปชฺชติ โสตำ ฆานำ ชิวฺหำ กายำ รูเป สทฺเท คนเธ รเส โผฏฺฐพฺเพ วตฺถุำ วิปากาพฺยากเต กิริยาพฺยากเต ขนฺเธ อสฺสาเทติ อภินนฺทติ ตำ อารพฺภ ราโค อุปฺปชฺชติ ทิฏฺฐิ อุปฺปชฺชติ วิจิกิจฺฉา อุปฺปชฺชติ อุทฺธจฺจำ

อุปฺปชฺชติ โทมนสฺสํ อุปฺปชฺชติ. ปุถุชนหรือพระเสกขบุคคล ย่อมมีความพอใจ ชอบใจ จักขุปสาท เมื่ออาศัยจักขุปสาทนั้นเป็นอารมณ์แล้ว ราคะ ทิฏฐิ วิจิกิจฉา อุทธัจจะ โทมนัส ย่อมเกิดขึ้น หรือมีความพอใจชอบใจ โสตปสาท ฆานปสาท ชิวหาปสาท กายปสาท รูปารมณ์ สัททารมณ์ คันธารมณ์ รสารมณ์ โผฏฐัพพารมณ์ หทัยวัตถุ วิบากอพยากตขันธ์ และกิริยา-อพยากตขันธ์ เมื่ออาศัยโสตปสาทเป็นต้นเหล่านั้น เป็นอารมณ์แล้ว ราคะ ทิฏฐิ วิจิกิจฉา อุทธัจจะ โทมนัส ย่อมเกิดขึ้น

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี อพฺยากโต ธมฺโม เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรม ได้แก่ อารมณ์ ๖ คือ รูป ๒๘ โลกียวิปากจิต ๓๒ กิริยาจิต ๒๐ เจตสิก ๓๕ (เว้นวิรตี)

อกุสลสฺส ธมฺมสฺส เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบัน องค์ธรรมได้แก่ อกุศลจิต ๑๒ เจตสิก ๒๗

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล
" ภูมิ " จตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ
" บุคคล " ปุถุชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ ตามสมควร
" วิถี " ปัญจทวารวิถี มโนทวารวิถี อภิญญาวิถี ฌานสมาบัติวิถี ตามสมควร

อารมฺมณปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจแห่งอารัมมปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๘ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ อารัมมณะ อารัมมณาธิปติ วัตถารัมมณปุเรชาตนิสสยะ อารัมมณูปนิสสยะ อารัมมณปุเรชาตะ วัตถารัมมณปุเรชาตวิปป-ยุตตะ อารัมมณปุเรชาตัตถิ อารัมมณปุเรชาตอวิคตะ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๑ จกฺขุ โสตํ ฆานํ ชิวฺหํ กายํ รูเป สทฺเท คนฺเธ รเส โผฏฺฐพฺเพ วตฺถุ วิปากาพฺยากเต ขนฺเธ กิริยาพฺยากเต ขนฺเธ เป็นกัมมบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรมได้แก่ จักขุปสาท โสตปสาท ฆานปสาท ชิวหาปสาท กายปสาท รูปารมณ์ สัททารมณ์ คันธารมณ์ รสารมณ์ โผฏฐัพพารมณ์ หทัยวัตถุ โลกียวิบากนามขันธ์ ๔ กิริยา-นามขันธ์ ๔ ของคนอื่นและตนเองตามที่จะเป็นได้

อสฺสาเทติ อภินนฺทติ เป็นกิริยาอาขยาตบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบัน องค์ธรรมได้แก่ โลภมูลจิตตุปบาท

ตำ เป็นกัมมบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรมได้แก่ จักขุปสาท เป็นต้น จนถึงโลกียวิบากนามขันธ์ ๔ กิริยานามขันธ์ ๔

อารพฺภ เป็นกิริยาวิเสสนบท แสดงให้รู้ถึงการเกิดขึ้นแห่งอกุศลธรรม มี ราคะ เป็นต้น เหล่านี้ อาศัยจักขุปสาทเป็นต้นเป็นอารมณ์ แล้วเกิดขึ้น

ราโค ทิฏฺฐิ วิจิกิจฺฉา อุทฺธจฺจํ โทมนสฺสํ เหล่านี้ เป็นกัตตุบท อุปฺปชฺชติ เป็นกิริยาอาขยาตบท กัตตุบท และกิริยาบท เหล่านี้ แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบัน องค์ธรรมได้แก่ อกุศลจิต ๑๒ เจตสิก ๒๗ ที่มี ราคะ ทิฏฐิ วิจิกิจฉา อุทธัจจะ โทมนัส เป็นประธาน

ความเป็นไปแห่งปัจจัย และปัจจยุปบัน สำหรับข้อนี้

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล

" ภูมิ " จตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ ตามสมควร

" บุคคล " ปุถุชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ ตามสมควร

" วิถี* " ปัญจทวารวิถี กามชวนมโนทวารวิถี อภิญญาวิถี ฌานสมาบัติวิถี ตามสมควร

สุทธสังขยาวาระ

สรุปจำนวนสุทธบท แห่งอารัมมณปัจจยปัญหาวระ ดังแสดงมาแล้วข้างต้นนั้นมี ๙ ประเภทด้วยกัน คือ

๑. กุสโล กุสลสฺส อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโย.

๒. กุสโล อกุสลสฺส อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโย.

๓. กุสโล อพฺยากตสฺส อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโย.

๔. อกุสโล อกุสลสฺส อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโย.

๕. อกุสโล กุสลสฺส อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโย.

๖. อกุสโล อพฺยากตสฺส อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโย.

๗. อพฺยากโต อพฺยากตสฺส อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโย.

๘. อพฺยากโต กุสลสฺส อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโย.

๙. อพฺยากโต อกุสลสฺส อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโย.

---

* สำหรับธรรมที่เป็นปัจจัย เป็นไปในรูปวิถี ก็ได้

อารัมมณปัจจยสภาคะ

ปัจจัยที่เป็นสภาคะกันได้กับอารัมมณปัจจัย ดังแสดงมาแล้วข้างต้นนั้นมี ๗ ปัจจัย คือ อารัมมณาธิปติ วัตถารัมมณปุเรชาตนิสสยะ อารัมมณูปนิสยะ อารัมมณปุเรชาตะ วัตถารัมมณปุเรชาตวิปปยุตตะ อารัมมณปุเรชาตัตถิ อารัมมณปุเรชาตอวิคตะ

จบปัญหาวารวิภังค์แห่งอารัมมณปัจจัย

อธิบายพิเศษ คือ กิจ กาล และอารมณ์ ของยถากัมมูปคอภิญญา กับทิพพจักขุอภิญญา

กิจของทิพพจักขุอภิญญา คือ เห็นสัตว์ทั้งหลายที่กำลังเป็นอยู่

กิจของยถากัมมูปคอภิญญา คือ รู้กรรมของสัตว์ทั้งหลายที่ได้กระทำไว้ฉันใด ก็ย่อมเป็นไปฉันนั้น

กาลของทิพพจักขุอภิญญา คือ เป็นปัจจุบันกาล

กาลของยถากัมมูปคอภิญญา คือ เป็นอดีตกาล

อารมณ์ของทิพพจักขุอภิญญา เป็นรูปารมณ์

อารมณ์ของยถากัมมูปคอภิญญา เป็นธัมมารมณ์

อภิญญาลาภีบุคคลเมื่อทำทิพพจักขุอภิญญาแล้ว ต้องการจะทำยถากัมมูปคอภิญญาต่อไปนั้น ไม่ต้องย้อนทำบริกรรมใหม่อีก คงใช้บริกรรมอันเดียวกันกับบริกรรมของทิพพจักขุ-อภิญญานั่นเอง

๑. ทิฏฺธสจฺโจเยว หิ ปุพฺเพนิวาสานุสฺสติญาเณน นิพฺพานํ วิภาเวติ น อทิฏฺธสจฺโจ ตํ ปน ญาณํ ขนฺเธ วิย ขนฺธปฏิพทฺเธปิ วิภาเวตีติ นิพฺพานารมฺมณ ขนฺธวิภาวเน นิพฺพานมฺปิ วิภาเวตีติ สกฺกา วิญฺญาตุ. (มาในปัฏฐานอนุฎีกา หน้า ๒๔๖-๗ ฉบับฉัฏฐสังคายนา)

พระอริยบุคคลสามารถ รู้นิพพานได้โดยปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ปุถุชนบุคคล ถึงแม้ว่าได้ปุพเพนิวาสานุสสติญาณก็จริง แต่ไม่สามารถรู้นิพพานได้ เพราะยังไม่ได้เป็นอริยบุคคลนั่นเอง ปุพเพนิวาสานุสสติอภิญญานี้รู้อารมณ์ที่เป็นบัญญัติและนิพพานได้เหมือนกับเห็นขันธ์ ๕

๒. อตีตสญาณํ นาม ปเรสํ ปจฺจุปฺปนฺนภเว ยาว ปริโยสานํ ปวตฺตจิตฺตา-ลมฺพณ ญาณ (อภิธมฺมตฺถวิภาวินีฎีกา)

อตีตังสญาณสามารถรู้จิตของคนอื่นที่กำลังเป็นอยู่ในปัจจุบัน ถอยหลังไปถึงขณะปฏิสนธิของบุคคลนั้น

๓. อตีตํสญาณสฺส ปุพฺเพนิวาสานุสฺสติญาเณ มโนมยญาณสฺส อิทฺธิวิธ-ญาเณ อนฺโตคธตฺตา วุตฺตํ. (อภิธมฺมาวตารฏีกา)

อตีตังสญาณ สงเคราะห์เข้าใน ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ

มโนมยญาณ สงเคราะห์เข้าใน อิทธิวิธญาณ

๓/๑ ปัญหาวารวิภังค์แห่งอารัมมณาธิปติปัจจัย

ก. กุสลบท

กุสลปทาวสาน ใน กุสลบท

วิธิพระบาลี

กุสโล ธมฺโม กุสลสฺส ธมฺมสฺส อารมฺมณาธิปติปจฺจเยน ปจฺจโย. กุศลธรรมเป็นปัจจัยคือช่วยอุปการะแก่กุศลธรรม ด้วยอำนาจอารัมมณาธิปติปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

๑. ทานํ ทตฺวา สีลํ สมาทิยิตฺวา อุโปสถกมฺมํ กตฺวา ตํ ครุ กตฺวา ปจฺจเวกฺขติ. บุคคลใดให้ทาน รักษาศีล และสมาทานรักษาอุโบสถแล้วทำการพิจารณา ทาน ศีล อุโบสถกุศลเหล่านั้น ด้วยจิตฝักใฝ่อย่างหนักแน่น

๒. ปุพฺเพ สุจิณฺณานิ ครุ กตฺวา ปจฺจเวกฺขติ. บุคคลใดมีการพิจารณา ทาน ศีล อุโบสถ ที่ได้กระทำมาโดยเรียบร้อยแล้วในกาลก่อนด้วยจิตใจฝักใฝ่อย่างหนักแน่น

๓. ฌานา วุฏฺฐหิตฺวา ฌานํ ครุ กตฺวา ปจฺจเวกฺขติ. ปุถุชนและพระเสกขบุคคลที่เป็นฌานลาภี เมื่อออกจากฌานแล้ว ทำการพิจารณาองค์ฌานด้วยจิตใจฝักใฝ่อย่างหนักแน่น

๔. เสกฺขา โคตฺรภุ ครุ กตฺวา ปจฺจเวกฺขนฺติ. พระเสกขบุคคลทั้งหลายทำการพิจารณาโคตรภูจิต ด้วยจิตใจฝักใฝ่อย่างหนักแน่น

๕. เสกฺขา โวทานํ ครุ กตฺวา ปจฺจเวกฺขนฺติ. พระเสกขบุคคลทั้งหลายทำการพิจารณาโวทานจิต ด้วยจิตใจฝักใฝ่อย่างหนักแน่น

๖. เสกฺขา มคฺคา วุฏฺฐหิตฺวา มคฺคํ ครุ กตฺวา ปจฺจเวกฺขนฺติ. พระเสกขบุคคลทั้งหลาย เมื่อออกจากมรรคแล้ว คือมรรควิถีเบื้องต่ำ ๓ ดับลงแล้วทำการพิจารณามรรค ด้วยจิตใจฝักใฝ่อย่างหนักแน่น

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี กุสโล ธมฺโม เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรม ได้แก่ กุศลจิต ๒๐ เจตสิก ๓๘ (เว้นอรหัตตมรรค) ที่มีสภาพเป็นที่ใฝ่ใจอย่างยิ่ง

กุสลสฺส ธมฺมสฺส เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบัน องค์ธรรมได้แก่มหา-กุศลจิต ๘ เจตสิก ๓๓ (เว้นวิรตี อัปปมัญญา) ที่มีสภาพเป็นผู้ฝักใฝ่อย่างหนักแน่น

อีกนัยหนึ่ง ๑ องค์ธรรมของกัตตุบทได้แก่ โลกียกุศล ๑๗ จิตตุปบาทที่มีสภาพเป็นที่ใฝ่ใจอย่างยิ่ง

องค์ธรรมของสัมปทานบทได้แก่ มหากุศลญาณวิปปยุตตจิตตุปบาท ที่มีสภาพเป็นผู้ฝักใฝ่อย่างหนักแน่น

๒. องค์ธรรมของกัตตุบทได้แก่ กุศลจิต ๒๐ จิตตุปบาท (เว้นอรหัตตมรรค) ที่มีสภาพเป็นที่ใฝ่ใจอย่างยิ่ง

องค์ธรรมของสัมปทานบทได้แก่ มหากุศลญาณสัมปยุตตจิตตุปบาท ที่มีสภาพเป็นผู้ฝักใฝ่อย่างหนักแน่น

ว่าโดย	กาล	เป็นไปใน		ปวัตติกาล
”	ภูมิ	”	”	จตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ ตามสมควร
”	บุคคล*	”	”	ปุถุชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ ตามสมควร
”	วิถี	”	”	กามชวนมโนทวารวิถี ฌานสมาบัติวิถี มรรควิถีเบื้องต่ำ ๓

อารมฺมณาธิปติปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจแห่งอารัมมณาธิปติปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๓ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ อารัมมณาธิปติ อารัมมณะ อารัมมณูปนิสสยะ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๑ ทานำ ทตฺวา สีลำ สมาทิยิตฺวา อุโปสถกมฺมำ กตฺวา เป็นกัมมบท กิริยาวิเสสนบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยที่เป็นอดีต องค์ธรรมได้แก่ มหากุศลจิตตุป-บาท ๘ ที่เกี่ยวกับการให้ทาน รักษาศีล รักษาอุโบสถนั้น

ตำ เป็นกัมมบท เป็นตัวแทนของคำว่า **ทานำ สีลำ อุโปสถกมฺมำ** นั้นเอง ฉะนั้นแสดงให้รู้ถึงปัจจัยเช่นเดียวกัน องค์ธรรมได้แก่ มหากุศลจิตตุปบาท ที่เกี่ยวกับการให้ทาน รักษาศีล รักษาอุโบสถนั้น

---

* ธรรมที่เป็นปัจจัย เป็นไปในปุถุชน ๔ มรรคบุคคลเบื้องต่ำ ๓ ผลบุคคลเบื้องต่ำ ๓ ธรรมที่เป็นปัจจยุปบัน เป็นไปในปุถุชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ ตามสมควร

ครุ กตฺวา เป็นกิริยาวิเสสนบท **ปจฺจเวกฺขติ** เป็นกิริยาอาขยาตบท บททั้ง ๒ นี้ แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบัน องค์ธรรมได้แก่ มหากุศลจิตตุปบาท ๘ ที่เกิดขึ้นขณะที่พิจารณาการให้ทาน รักษาศีล รักษาอุโบสถ นั้นเป็นอารมณ์

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล
" ภูมิ " " กามภูมิ
" บุคคล " " ปุถุชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ ตามสมควร
" วิถี " " ปัจจเวกขณวิถี คือกามชวนมโนทวารวิถี

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๒ ปุพฺเพ เป็นกาลาธารบท **สุจิณฺณานิ** เป็นกัมมบท ทั้ง ๒ บทนี้แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรมได้แก่ มหากุศลจิตตุปบาท ๘ ที่สำเร็จด้วยการให้ทาน รักษาศีล รักษาอุโบสถ ในกาลก่อนๆ ที่มีสภาพเป็นที่ใฝ่ใจยิ่งนัก

ครุ กตฺวา เป็นกิริยาวิเสสนบท **ปจฺจเวกฺขติ** เป็นกิริยาอาขยาตบท ทั้ง ๒ บทนี้ แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบัน องค์ธรรมได้แก่ มหากุศลจิตตุปบาท ๘ ที่เกิดขึ้นขณะที่พิจารณาทาน ศีล อุโบสถ ด้วยการฝักใฝ่อย่างหนักแน่น

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล
" ภูมิ " " กามภูมิ
" บุคคล " " ปุถุชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ ตามสมควร
" วิถี " " ปัจจเวกขณวิถี คือกามชวนมโนทวารวิถี

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๓ ฌานา เป็นอปาทานบท **วุฏฺฐหิตฺวา** เป็นกิริยาวิเสสนบท **ฌานำ** เป็นกัมมบท ทั้ง ๓ บทนี้ แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรมได้แก่ มหัคคตกุศลจิตตุปบาท ๙ ที่มีสภาพเป็นที่ใฝ่ใจยิ่งนัก

ครุ กตฺวา เป็นกิริยาวิเสสนบท **ปจฺจเวกฺขติ** เป็นกิริยาอาขยาตบท ทั้ง ๒ บทนี้ แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบันองค์ธรรมได้แก่ มหากุศลจิตตุปบาท ๘ ที่เกิดขึ้นขณะพิจารณาฌานด้วยการฝักใฝ่อย่างหนักแน่น

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล
" ภูมิ " " จตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ
" บุคคล " " ติเหตุกปุถุชน ๑ ผลเสกขบุคคล ๓ ตามสมควร
" วิถี ธรรมที่เป็นปัจจัย เป็นไปใน อาทิกัมมิกฌานวิถี ฌานสมาบัติวิถี
ธรรมที่เป็นปัจจยุปบัน เป็นไปใน ปัจจเวกขณวิถี

ในอนุวาทพระบาลี ข้อ ๔-๕ เสกฺขา เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงผู้พิจารณานั้นเป็นพระเสกขบุคคล

โคตฺรภุ โวทานำ เป็นกัมมบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรมได้แก่ มหากุศลญาณ-สัมปยุตตจิตตุปบาท (เว้นวิรตี อัปปมัญญา) ที่เกิดขึ้นในมรรควิถีเบื้องต่ำ ๓ ที่มีสภาพเป็นที่ใฝ่ใจยิ่งนัก

ครุ กตฺวา เป็นกิริยาวิเสสนบท **ปจฺจเวกฺขนฺติ** เป็นกิริยาอาขยาตบท ทั้ง ๒ บทนี้ แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบัน องค์ธรรมได้แก่ มหากุศลจิตตุปบาท ๘ (เว้นวิรตี อัปปมัญญา) ที่เกิดขึ้นขณะพิจารณาโคตรภู โวทาน ด้วยการฝักใฝ่อย่างหนักแน่น

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล
" ภูมิ " " จตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ
" บุคคล " " ผลเสกขบุคคล ๓
" วิถี ธรรมที่เป็นปัจจัย เป็นไปใน มรรคเบื้องต่ำ ๓
ธรรมที่เป็นปัจจยุปบัน เป็นไปใน ปัจจเวกขณวิถี

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๖ เสกฺขา เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงผู้พิจารณานั้นเป็นพระเสกขบุคคล

มคฺคา เป็นอปาทานบท **วุฏฺฐหิตฺวา** เป็นกิริยาวิเสสนบท **มคฺคำ** เป็นกัมมบททั้ง ๓ บทนี้แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรมได้แก่ มรรคจิตเบื้องต่ำ ๓ ที่มีสภาพเป็นที่ใฝ่ใจยิ่งนัก

ครุ กตฺวา เป็นกิริยาวิเสสนบท **ปจฺจเวกฺขนฺติ** เป็นกิริยาอาขยาตบท ทั้ง ๒ บทนี้ แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบัน องค์ธรรมได้แก่ มหากุศลญาณสัมปยุตตจิตตุปบาท ๔ (เว้นวิรตี อัปปมัญญา) ที่เกิดขึ้นขณะพิจารณามรรคเบื้องต่ำ ๓ ด้วยการฝักใฝ่อย่างหนักแน่น

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล
" ภูมิ " " จตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ
" บุคคล " " ผลเสกขบุคคล ๓
" วิถี ธรรมที่เป็นปัจจัย เป็นไปใน มรรควิถีเบื้องต่ำ ๓
ธรรมที่เป็นปัจจยุปบัน เป็นไปใน ปัจจเวกขณวิถี

อกุสลปทาวสาน ใน กุสลบท

วิธีพระบาลี

กุสโล ธมฺโม อกุสลสฺส ธมฺมสฺส อารมฺมณาธิปติปจฺจเยน ปจฺจโย. กุศลธรรมเป็นปัจจัยคือช่วยอุปการะแก่อกุศลธรรม ด้วยอำนาจอารัมมณาธิปติปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

๑. ทานๆ ทตฺวา สีลๆ สมาทิยิตฺวา อุโปสถกมฺมๆ กตฺวา ตๆ ครุๆ กตฺวา อสฺสาเทติ อภินนฺทติ ตๆ ครุๆ กตฺวา ราโค อุปฺปชฺชติ ทิฏฺฐิ อุปฺปชฺชติ. บุคคลใดให้ทาน รักษาศีล และสมาทานรักษาอุโบสถแล้ว ย่อมมีความพอใจ ชอบใจ ทาน ศีล อุโบสถ กุศลเหล่านั้น ด้วยจิตใจฝักใฝ่อย่างหนักแน่น เมื่อมีจิตใจฝักใฝ่ถึงกุศลเหล่านั้น เป็นอารมณ์อย่างหนักแน่นแล้ว ราคะ ทิฏฐิ ย่อมเกิดขึ้น

๒. ปุพฺเพ สุจิณฺณานิ ครุๆ กตฺวา อสฺสาเทติ อภินนฺทติ ตๆ ครุๆ กตฺวา ราโค อุปฺปชฺชติ ทิฏฺฐิ อุปฺปชฺชติ. บุคคลใดมีความพอใจ ชอบใจ ทาน ศีล อุโบสถที่ได้กระทำมาโดยเรียบร้อยแล้วในกาลก่อน ด้วยจิตใจฝักใฝ่อย่างหนักแน่น เมื่อมีจิตใจฝักใฝ่ถึงกุศลเหล่านั้น เป็นอารมณ์อย่างหนักแน่นแล้ว ราคะ ทิฏฐิ ย่อมเกิดขึ้น

๓. ฌานา วุฏฺฐหิตฺวา ฌานๆ ครุๆ กตฺวา อสฺสาเทติ อภินนฺทติ ตๆ ครุๆ กตฺวา ราโค อุปฺปชฺชติ ทิฏฺฐิ อุปฺปชฺชติ. ปุถุชนและพระเสกขบุคคล ที่เป็นฌานลาภี เมื่อออกจากฌานแล้ว มีความพอใจ ชอบใจฌานของตนด้วยจิตใจฝักใฝ่อย่างหนักแน่น เมื่อมีจิตใจฝักใฝ่ถึงฌานนั้นเป็นอารมณ์อย่างหนักแน่นแล้ว ราคะ ทิฏฐิ ย่อมเกิดขึ้น

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี กุสโล ธมฺโม เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรมได้แก่ โลกียกุศลจิตตุปบาท ๑๗ ที่มีสภาพเป็นที่ใฝ่ใจยิ่งนัก

อกุสลสฺส ธมฺมสฺส เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบัน องค์ธรรมได้แก่ โลภมูลจิตตุปบาท ๘ ที่มีสภาพเป็นผู้ฝักใฝ่อย่างหนักแน่น

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล
" ภูมิ " จตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ
" บุคคล " ปุถุชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ ตามสมควร
" วิถี " กามชวนมโนทวารวิถี ฌานสมาบัติวิถี อภิญญาวิถี

อารมฺมณาธิปติปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจแห่งอารัมมณาธิปติปัจจัย เป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๓ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ อารัมมณาธิปติ อารัมมณะ อารัมมณูปนิสสยะ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๑ ทานำ ทตฺวา สีลำ สมาทิยิตฺวา อุโปสถกมฺมำ กตฺวา เป็นกัมมบท กิริยาวิเสสนบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยที่เป็นอดีต องค์ธรรมได้แก่มหากุศลจิตตุปบาท ๘ ที่เกี่ยวกับการให้ทาน รักษาศีล รักษาอุโบสถ

กรุ ำ กตฺวา อสฺสาเทติ อภินนฺทติ เป็นกิริยาวิเสสนบท กิริยาอาขยาตบท บทเหล่านี้ แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบัน องค์ธรรมได้แก่ โลภมูลโสมนัสสสหคตจิตตุปบาท ที่มีสภาพเป็นผู้ฝักใฝ่อย่างหนักแน่น

ตำ เป็นกัมมบท เป็นตัวแทนของคำว่า **ทานำ** เป็นต้น องค์ธรรมได้แก่ มหากุศลจิตตุปบาท ๘ ที่เกี่ยวกับการให้ทานเป็นต้น

กรุ ำ กตฺวา เป็นกิริยาวิเสสนบท **ราโค ทิฏฺฐิ** เป็นกัตตุบท **อุปฺปชฺชติ** เป็นกิริยาอาขยาตบท บทเหล่านี้ แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบัน องค์ธรรมได้แก่ โลภมูลจิตตุปบาท ๘ มี ราคะ ทิฏฐิ ที่มีสภาพเป็นผู้ฝักใฝ่อย่างหนักแน่นเป็นประธาน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล
" ภูมิ " " กามภูมิ
" บุคคล " " ปุถุชน ๔ ผลเสกขบุคคลเบื้องต่ำ ๒
" วิถี " " กามชวนมโนทวารวิถี

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๒ ปุพฺเพ เป็นกาลาธารบท **สุจิณฺณานิ** เป็นกัมมบท ทั้ง ๒ บทนี้ แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรมได้แก่ มหากุศลจิตตุปบาท ๘ ที่สำเร็จด้วยการให้ทาน รักษาศีล รักษาอุโบสถในกาลก่อนๆ

กรุ ำ กตฺวา เป็นกิริยาวิเสสนบท **อสฺสาเทติ อภินนฺทติ** เป็นกิริยาอาขยาตบท บทเหล่านี้ แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบัน องค์ธรรมได้แก่ โลภมูลโสมนัสสสหคตจิตตุปบาท ที่มีสภาพเป็นผู้ฝักใฝ่อย่างหนักแน่น

ตำ เป็นกัมมบท เป็นตัวแทนของคำว่า **ทานำ** เป็นต้น องค์ธรรมได้แก่ มหากุศลจิตตุปบาท ๘ ที่สำเร็จด้วยการให้ทานเป็นต้นในกาลก่อนๆ

กรุ ำ กตฺวา เป็นกิริยาวิเสสนบท **ราโค ทิฏฺฐิ** เป็นกัตตุบท **อุปฺปชฺชติ** เป็นกิริยาอาขยาตบท บทเหล่านี้ แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบัน องค์ธรรมได้แก่ โลภมูลจิตตุปบาท ๘ มี ราคะ ทิฏฐิ ที่มีสภาพเป็นผู้ฝักใฝ่อย่างหนักแน่นเป็นประธาน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล
" ภูมิ " " กามภูมิ
" บุคคล " " ปุถุชน ๔ ผลเสกขบุคคลเบื้องต่ำ ๒

ว่าโดย วิถี เป็นไปใน กามชวนมโนทวารวิถี

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๓ ฌานา เป็นอปาทานบท **วุฏฺฐหิตฺวา** เป็นกิริยาวิเสสนบท **ฌานํ** เป็นกัมมบท ทั้ง ๓ บทนี้ แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรมได้แก่ มหัคคตกุศลจิตตุปบาท ๙

กรุ๎ กตฺวา เป็นกิริยาวิเสสนบท **อสฺสาเทติ อภินนฺทติ** เป็นกิริยาอาขยาตบท บทเหล่านี้ แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบัน องค์ธรรมได้แก่ โลภมูลโสมนัสสสหคตจิตตุปบาท ที่มีสภาพเป็นผู้ฝักใฝ่อย่างหนักแน่น

ตํ เป็นกัมมบท เป็นตัวแทนของคำว่า **ฌานํ** องค์ธรรมได้แก่ มหัคคตกุศลจิตตุปบาท ๙

กรุ๎ กตฺวา เป็นกิริยาวิเสสนบท **ราโค ทิฏฺฐิ** เป็นกัตตุบท **อุปฺปชฺชติ** เป็นกิริยาอาขยาตบท บทเหล่านี้แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบัน องค์ธรรมได้แก่ โลภมูลจิตตุปบาท ๘ มีราคะ ทิฏฐิ ที่มีสภาพเป็นผู้ฝักใฝ่อย่างหนักแน่นเป็นประธาน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล
" ภูมิ " " จตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ
" บุคคล " " ติเหตุกปุถุชน ๑ ผลเสกขบุคคล ๓ ตามสมควร
" วิถี ธรรมที่เป็นปัจจัย เป็นไปใน ฌานวิถี
ธรรมที่เป็นปัจจยุปบัน เป็นไปใน กามชวนมโนทวารวิถี

อพฺยากตปทาวสาน ใน กุสลบท

วิธิพระบาลี

กุสโล ธมฺโม อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส อารมฺมณาธิปติปจฺจเยน ปจฺจโย. กุศลธรรมเป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่อพยากตธรรม ด้วยอำนาจอารัมมณาธิปติปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

อรหา มคฺคา วุฏฺฐหิตฺวา มคฺคํ กรุ๎ กตฺวา ปจฺจเวกฺขติ. พระอรหันต์เมื่อออกจากมรรค คือ เมื่ออรหัตตมรรควิถีดับลงแล้ว ทำการพิจารณาอรหัตตมรรคด้วยจิตใจฝักใฝ่อย่างหนักแน่น

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี กุสโล ธมฺโม เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรมได้แก่ อรหัตตมรรคจิต ๑ เจตสิก ๓๖ ที่มีสภาพเป็นที่น่าใฝ่ใจยิ่งนัก

อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบัน องค์ธรรม ได้แก่ มหากิริยาญาณสัมปยุตตจิตตุปบาท ๔ (เว้นอัปปมัญญา) ที่มีสภาพเป็นผู้ฝักใฝ่อย่างหนักแน่น

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล

" ภูมิ " " จตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ

" บุคคล " " พระอรหันต์

" วิถี ธรรมที่เป็นปัจจัย เป็นไปใน อรหัตตมรรควิถี

ธรรมที่เป็นปัจจยุปบัน เป็นไปใน กามชวนมโนทวารวิถี

อารมฺมณาธิปติปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจแห่งอารัมมณาธิปติปัจจัย เป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๓ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ อารัมมณาธิปติ อารัมมณะ อารัมมณูปนิสสยะ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี อรหา เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงผู้พิจารณาเป็นพระอรหันต์ **มคฺคา** เป็นอปาทานบท **วุฏฺฐหิตฺวา** เป็นกิริยาวิเสสนบท **มคฺคํ** เป็นกัมมบท บทเหล่านี้แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรมได้แก่ อรหัตตมรรคจิตตุปบาท ที่มีสภาพเป็นที่ใฝ่ใจยิ่งนัก

ครุ กตฺวา เป็นกิริยาวิเสสนบท **ปจฺจเวกฺขติ** เป็นกิริยาอาขยาตบท ทั้ง ๒ บทนี้ แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบัน องค์ธรรมได้แก่ มหากิริยาญาณสัมปยุตตจิตตุปบาท ๔ (เว้นอัปป-มัญญา) ของพระอรหันต์ ที่เกิดขึ้นพิจารณามรรคนั้นด้วยการฝักใฝ่อย่างหนักแน่น

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล

" ภูมิ " " จตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ

" บุคคล " " พระอรหันต์

" วิถี ธรรมที่เป็นปัจจัย เป็นไปใน อรหัตตมรรควิถี

ธรรมที่เป็นปัจจยุปบัน เป็นไปใน ปัจจเวกขณวิถี

ข. อกุสลบท

อกุสลปทาวสาน ใน อกุสลบท

วิธิพระบาลี

อกุสโล ธมฺโม อกุสลสฺส ธมฺมสฺส อารมฺมณาธิปติปจฺจเยน ปจฺจโย. อกุศลธรรม เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อกุศลธรรม ด้วยอำนาจอารัมมณาธิปติปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

๑. ราคํ ครุ๎ กตฺวา อสฺสาเทติ อภินนฺทติ ตํ ครุ๎ กตฺวา ราโค อุปฺปชฺชติ ทิฏฺฐิ อุปฺปชฺชติ. บุคคลใดมีความพอใจ ชอบใจราคะ ด้วยจิตใจฝักใฝ่อย่างหนักแน่น เมื่อมีจิตใจฝักใฝ่ถึงราคะนั้นเป็นอารมณ์อย่างหนักแน่นแล้ว ราคะ ทิฏฐิย่อมเกิดขึ้น

๒. ทิฏฺฐึ ครุ๎ กตฺวา อสฺสาเทติ อภินนฺทติ ตํ ครุ๎ กตฺวา ราโค อุปฺปชฺชติ ทิฏฺฐิ อปฺปชฺชติ. บุคคลใดมีความพอใจ ชอบใจทิฏฐิ ด้วยจิตใจฝักใฝ่อย่างหนักแน่น เมื่อมีจิตใจฝักใฝ่ถึงทิฏฐินั้นเป็นอารมณ์อย่างหนักแน่นแล้ว ราคะ ทิฏฐิย่อมเกิดขึ้น

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี อกุสโล ธมฺโม เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรมได้แก่ โลภมูลจิตตุปบาท ๘ ที่มีสภาพเป็นที่ใฝ่ใจยิ่งนัก

อกุสลสฺส ธมฺมสฺส เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบัน องค์ธรรมได้แก่ โลภมูลจิตตุปบาท ๘ ที่มีสภาพเป็นผู้ฝักใฝ่อย่างหนักแน่น

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล
" ภูมิ " " จตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ
" บุคคล " " ปุถุชน ๔ ผลเสกขบุคคลเบื้องต่ำ ๒ ตามสมควร
" วิถี " " กามชวนมโนทวารวิถี

อารมฺมณาธิปติปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจแห่งอารัมมณาธิปติปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๓ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ อารัมมณาธิปติ อารัมมณะ อารัมมณูปนิสสยะ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๑ ราคํ เป็นกัมมบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรมได้แก่ โลภมูลจิตตุปบาท ๘ ที่มีสภาพเป็นที่ใฝ่ใจยิ่งนัก

ครุ๎ กตฺวา เป็นกิริยาวิเสสนบท **อสฺสาเทติ อภินนฺทติ** เป็นกิริยาอาขยาตบทแสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบัน องค์ธรรมได้แก่ โลภมูลโสมนัสสสหคตจิตตุปบาท ๔ ที่มีสภาพเป็นผู้ฝักใฝ่หนักแน่น

ตํ เป็นกัมมบท เป็นตัวแทนของคำว่า **ราคํ** องค์ธรรมได้แก่ โลภมูลจิตตุปบาท ๘ ที่มีสภาพเป็นที่ใฝ่ใจยิ่งนัก

กรุ๎ กตฺวา เป็นกิริยาวิเสสนบท **ราโค ทิฏฺฐิ** เป็นกัตตุบท **อุปฺปชฺชติ** เป็นกิริยาอาขยาตบท บทเหล่านี้แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบัน องค์ธรรมได้แก่ โลภมูลจิตตุปบาท ๘ มี ราคะทิฏฐิ ที่มีสภาพเป็นผู้ฝักใฝ่อย่างหนักแน่นเป็นประธาน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล
" ภูมิ " " จตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ
" บุคคล " " ปุถุชน ๔ ผลเสกขบุคคลเบื้องต่ำ ๒ ตามสมควร
" วิถี " " กามชวนมโนทวารวิถี

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๒ ทิฏฺฐึ เป็นกัมมบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรมได้แก่ ทิฏฐิคตสัมปยุตตจิตตุปบาท ๔

กรุ๎ กตฺวา เป็นกิริยาวิเสสนบท **อสฺสาเทติ อภินนฺทติ** เป็นกิริยาอาขยาตบท บทเหล่านี้แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบัน องค์ธรรมได้แก่ โลภมูลโสมนัสสสหคตจิตตุปบาท ๔ ที่มีสภาพเป็นผู้ฝักใฝ่หนักแน่น

ตำ เป็นกัมมบท เป็นตัวแทนของคำว่า **ทิฏฺฐึ** องค์ธรรมได้แก่ ทิฏฐิคตสัมปยุตตจิตตุปบาท ๔

กรุ๎ กตฺวา เป็นกิริยาวิเสสนบท **ราโค ทิฏฺฐิ** เป็นกัตตุบท **อุปฺปชฺชติ** เป็นกิริยาอาขยาตบท บทเหล่านี้แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบัน องค์ธรรมได้แก่ โลภมูลจิตตุปบาท ๘ มี ราคะทิฏฐิ ที่มีสภาพเป็นผู้ฝักใฝ่อย่างหนักแน่นเป็นประธาน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล
" ภูมิ " " จตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ
" บุคคล " " ปุถุชน ๔
" วิถี " " กามชวนมโนทวารวิถี

ค. อพฺยากตบท

อพฺยากตปทาวสาน ใน อพฺยากตบท

วิธิพระบาลี

อพฺยากโต ธมฺโม อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส อารมฺมณาธิปติปจฺจเยน ปจฺจโย. อพยากตธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อพยากตธรรม ด้วยอำนาจอารัมมณาธิปติปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

๑. อรหา ผลํ ครุ กตฺวา ปจฺจเวกฺขติ นิพฺพานํ ครุ กตฺวา ปจฺจเวกฺขติ. พระอรหันต์ทำการพิจารณาอรหัตตผลและนิพพาน ด้วยจิตใจฝักใฝ่อย่างหนักแน่น

๒. นิพฺพานํ ผลสฺส อารมฺมณาธิปติปจฺจเยน ปจฺจโย. พระนิพพานเป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่ผลจิต ๔ ด้วยอำนาจอารัมมณาธิปติปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี อพฺยากโต ธมฺโม เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรมได้แก่ อรหัตตผลจิตตุปบาท ๑ และนิพพานที่มีสภาพเป็นที่ใฝ่ใจยิ่งนัก

อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบัน องค์ธรรมได้แก่ มหากิริยาญาณสัมปยุตตจิตตุปบาท ๔ ผลจิต ๔ เจตสิก ๓๖ (เว้นอัปปมัญญา)

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล
" ภูมิ " " จตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ
" บุคคล " " ผลบุคคล ๔
" วิถี ธรรมที่เป็นปัจจัย* เป็นไปใน มรรควิถี ผลสมาบัติวิถี
ธรรมที่เป็นปัจจยุปบัน เป็นไปใน ปัจจเวกขณวิถี มรรควิถี ผลสมาบัติวิถี

อารมฺมณาธิปติปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจแห่งอารัมมณาธิปติปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๓ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ อารัมมณาธิปติ อารัมมณะ อารัมมณูปนิสสยะ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๑ อรหา เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงผู้พิจารณาเป็นพระอรหันต์

ผลํ นิพฺพานํ เป็นกัมมบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรมได้แก่ อรหัตตผลจิตตุปบาท ๑ นิพพาน

ครุ กตฺวา เป็นกิริยาวิเสสนบท **ปจฺจเวกฺขติ** เป็นกิริยาอาขยาตบท บทเหล่านี้แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบัน องค์ธรรมได้แก่ มหากิริยาญาณสัมปยุตตจิตตุปบาท ๔ (เว้นอัปปมัญญา) ของพระอรหันต์ที่เกิดขึ้นทำการพิจารณาอรหัตตผล นิพพาน ด้วยการฝักใฝ่อย่างหนักแน่น

---

* อรหัตตผลจิตตุปบาท เป็นไปในอรหัตตมรรควิถี นิพพานเป็นไปในมรรควิถี ตรงที่เป็นผลจิตเกิด ๒ หรือ ๓ ขณะ และผลสมาบัติวิถี

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล
" ภูมิ " " จตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ
" บุคคล " " พระอรหันต์
" วิถี ธรรมที่เป็นปัจจัย เป็นไปใน อรหัตตมรรควิถี อรหัตตผลสมาบัติวิถี
ธรรมที่เป็นปัจจยุปบัน เป็นไปใน ปัจจเวกขณวิถี

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๒ นิพฺพานํ เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยองค์ธรรม ได้แก่ สอุปาทิเสสนิพพาน

ผลสฺส เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบัน องค์ธรรมได้แก่ ผลจิตตุปบาท ๔

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล
" ภูมิ " " จตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ
" บุคคล " " ผลบุคคล ๔
" วิถี " " มรรควิถี ผลสมาบัติวิถี

อารมฺมณาธิปติปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจแห่งอารัมมณาธิปติปัจจัย เป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๓ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ อารัมมณาธิปติ อารัมมณะ อารัมมณูปนิสสยะ

ปจฺจโย ฯลฯ

กุสลปทาวสาน ใน อพฺยากตบท

วิธิพระบาลี

อพฺยากโต ธมฺโม กุสลสฺส ธมฺมสฺส อารมฺมณาธิปติปจฺจเยน ปจฺจโย. อพยากตธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่กุศลธรรม ด้วยอำนาจอารัมมณาธิปติปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

๑. เสกฺขา ผลํ ครุ กตฺวา ปจฺจเวกฺขนฺติ นิพฺพานํ ครุ กตฺวา ปจฺจเวกฺขนฺติ. พระเสกขบุคคลทั้งหลาย ทำการพิจารณาผลจิตเบื้องต่ำ ๓ และนิพพานด้วยจิตใจฝักใฝ่อย่างหนักแน่น

๒. นิพฺพานํ โคตฺรภุสฺส โวทานสฺส มคฺคสฺส อารมฺมณาธิปติปจฺจเยน ปจฺจโย. พระนิพพานเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่โคตรภูจิต โวทานจิต และมรรคทั้ง ๔ ด้วยอำนาจอารัมมณาธิปติปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี อพฺยากโต ธมฺโม เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรมได้แก่ ผลจิตตุปบาทเบื้องต่ำ ๓ และนิพพาน ที่มีสภาพเป็นที่ใฝ่ใจยิ่งนัก

กุสลสฺส ธมฺมสฺส เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบัน องค์ธรรมได้แก่ มหา-กุศลญาณสัมปยุตตจิตตุปบาท ๔ มรรคจิตตุปบาท ๔ (เว้นอัปปมัญญา) ที่มีสภาพเป็นผู้ฝักใฝ่อย่างหนักแน่น

วาโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล
" ภูมิ " " จตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ
" บุคคล " " ติเหตุกปุถุชน ๑ พระอริยบุคคล ๗ (เว้นพระอรหันต์)
" วิถี " " ปัจจเวกขณวิถี มรรควิถีทั้ง ๔

อารมฺมณาธิปติปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจแห่งอารัมมณาธิปติปัจจัย เป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๓ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ อารัมมณาธิปติ อารัมมณะ อารัมมณูปนิสสยะ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๑ เสกฺขา เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงผู้พิจารณาเป็นพระเสกขบุคคล ๓

ผลํ นิพฺพานํ เป็นกัมมบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรมได้แก่ ผลจิตเบื้องต่ำ ๓ และสอุปาทิเสสนิพพาน ที่มีสภาพเป็นที่ใฝ่ใจยิ่งนัก

ครุ กตฺวา เป็นกิริยาวิเสสนบท ปจฺจเวกฺขนฺติ เป็นกิริยาอาขยาตบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบัน องค์ธรรมได้แก่ มหากุศลญาณสัมปยุตตจิตตุปบาท ๔ (เว้นวิรตี อัปปมัญญา) ของผลเสกขบุคคล ๓ ที่เกิดขึ้นทำการพิจารณา ผล นิพพานนั้น ด้วยการฝักใฝ่อย่างหนักแน่น

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล
" ภูมิ " " จตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ
" บุคคล " " ผลเสกขบุคคล ๓
" วิถี " " ปัจจเวกขณวิถีของผลเสกขบุคคล

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๒ นิพฺพานํ เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรมได้แก่ สอุปาทิเสสนิพพาน ที่มีสภาพเป็นที่ใฝ่ใจยิ่งนัก

โคตฺรภุสฺส โวทานสฺส มคฺคสฺส เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบัน องค์ธรรมได้แก่ มหากุศลญาณสัมปยุตตจิตตุปบาท ๔ (เว้นวิรตี อัปปมัญญา) มรรคจิตตุปบาท ๔ (เว้นอัปปมัญญา) ที่กำลังเกิดในสันดานของมรรคบุคคล ๔ ที่มีสภาพเป็นผู้ฝักใฝ่อย่างหนักแน่น

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล
" ภูมิ " จตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ
" บุคคล " ติเหตุกปุถุชน ๑ อริยบุคคล ๗ (เว้นพระอรหันต์)
" วิถี " มรรควิถีทั้ง ๔

อารมฺมณาธิปติปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจแห่งอารัมมณาธิปติปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๓ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ อารัมมณาธิปติ อารัมมณะ อารัมมณูปนิสสยะ

ปจฺจโย ฯลฯ

อกุสลปทาวสาน ใน อพฺยากตบท

วิธิพระบาลี

อพฺยากโต ธมฺโม อกุสลสฺส ธมฺมสฺส อารมฺมณาธิปติปจฺจเยน ปจฺจโย. อพยากตธรรมเป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่อกุศลธรรม ด้วยอำนาจอารัมมณาธิปติปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

๑. จกฺขุ๋ ครุ๋ กตฺวา อสฺสาเทติ อภินนฺทติ ตๆ ครุ๋ กตฺวา ราโค อุปฺปชฺชติ ทิฏฺฐิ อุปฺปชฺชติ โสตๆ ฆานๆ ชิวฺหๆ กายๆ รูเป สทฺเท คนฺเธ รเส โผฏฺฐพฺเพ วตฺถุ๋ วิปากาพฺยากเต กิริยาพฺยากเต ขนฺเธ ครุ๋ กตฺวา อสฺสาเทติ อภินนฺทติ ตๆ ครุ๋ กตฺวา ราโค อุปฺปชฺชติ ทิฏฺฐิ อุปฺปชฺชติ. บุคคลใดมีความพอใจ ชอบใจ จักขุปสาท โสตปสาท ฆานปสาท ชิวหาปสาท กายปสาท รูปารมณ์ สัททารมณ์ คันธารมณ์ รสารมณ์ โผฏฐัพพารมณ์ หทัยวัตถุ วิปากอพยากตขันธ์ และกิริยาอพยากตขันธ์ ด้วยจิตใจฝักใฝ่อย่างหนักแน่น เมื่อมีจิตใจฝักใฝ่ต่อจักขุปสาทเป็นต้นอย่างหนักแน่นแล้ว ราคะและทิฏฐิย่อมเกิดขึ้น

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี อพฺยากโต ธมฺโม เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรมได้แก่ อิฏฐนิปผันนรูป ๑๘ โลกียวิปากจิตตุปบาท ๓๑ (เว้นทุกขสหคตกายวิญญาณจิต ๑) กิริยาจิตตุปบาท ๒๐ ที่มีสภาพเป็นที่ใฝ่ใจยิ่งนัก

อกุสลสฺส ธมฺมสฺส เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบัน องค์ธรรม ได้แก่ โลภมูลจิตตุปบาท ๘ ที่มีสภาพเป็นผู้ฝักใฝ่อย่างหนักแน่น

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล
" ภูมิ " " จตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ
" บุคคล " " ปุถุชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ ตามสมควร
" วิถี ธรรมที่เป็นปัจจัย เป็นไปใน ปัญจทวารวิถี มรณาสันนวิถี ตรงที่ปฏิสนธิ* กามชวนมโนทวารวิถี ฌานวิถี รูปวิถี

ธรรมที่เป็นปัจจยุปบัน เป็นไปใน กามชวนมโนทวารวิถี ที่มีภวนิกันติกโลภชวนะ และธรรมดา (ปัญจทวารวิถี และมโนทวารวิถี)

อารมฺมณาธิปติปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจแห่งอารัมมณาธิปติปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๘ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ อารัมมณาธิปติ อารัมมณะ วัตถารัมมณปุเรชาตนิสสยะ อารัมมณูปนิสสยะ อารัมมณปุเรชาตะ วัตถารัมมณปุเรชาตวิปปยุตตะ อารัมมณปุเรชาตัตถิ อารัมมณปุเรชาตอวิคตะ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี จกฺขุ์ โสตๆ ฆานๆ ชิวฺหๆ กายๆ รูเป สทฺเท คนฺเธ รเส โผฏฺฐพฺเพ วตฺถุ์ วิปากาพฺยากเต ขนฺเธ กิริยาพฺยากเต ขนฺเธ เป็นกัมมบทแสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรมได้แก่ จักขุปสาท โสตปสาท ฆานปสาท ชิวหาปสาท กายปสาท รูปารมณ์ สัททารมณ์ คันธารมณ์ รสารมณ์ โผฏฐัพพารมณ์ หทัยวัตถุ โลกียวิปาก ๓๑ นามขันธ์ ๔ (เว้นทุกขสหคตกายวิญญาณจิต ๑) กิริยา ๒๐ นามขันธ์ ๔ ที่มีสภาพเป็นที่ใฝ่ใจยิ่งนัก

ตๆ เป็นกัมมบท เป็นตัวแทนของคำว่า **จกฺขุ์** เป็นต้น องค์ธรรมได้แก่ จักขุปสาท เป็นต้น

ครุ์ กตฺวา เป็นกิริยาวิเสสนบท **อสฺสาเทติ อภินนฺทติ** เป็นกิริยาอาขยาตบท **ราโค ทิฏฺฐิ** เป็นกัตตุบท **อุปฺปชฺชติ** เป็นกิริยาอาขยาตบท บทเหล่านี้แสดงให้รู้ถึงปัจจยุปบันองค์ธรรมได้แก่ โลภมูลจิตตุปาท ๘ มี ราคะ ทิฏฐิ ที่มีสภาพเป็นผู้ฝักใฝ่อย่างหนักแน่นเป็นประธาน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล
" ภูมิ " " จตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ

---

* ปฏิสนธิในภพใหม่

ว่าโดย บุคคล เป็นไปใน ปุถุชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ ตามสมควร

" วิถี ธรรมที่เป็นปัจจัย เป็นไปใน ปัญจทวารวิถี มรณาสันนวิถี ตรงที่ปฏิสนธิ กามชวนมโนทวารวิถี ฌานวิถี รูปวิถี

ธรรมที่เป็นปัจจยุปบัน เป็นไปใน กามชวนมโนทวารวิถีที่มีภวนิกันติก-โลภชวนะและธรรมดา (ปัญจทวารวิถี และมโนทวารวิถี)

สุทธสังขยาวาระ

สรุปจำนวนสุทธบทแห่งอารัมมณาธิปติปัจจยปัญหาวาระ ดังแสดงมาแล้วข้างต้นนั้น มี ๗ ประเภทด้วยกัน คือ:-

๑. กุสโล กุสลสฺส อารมฺมณาธิปติปจฺจเยน ปจฺจโย.
๒. กุสโล อกุสลสฺส อารมฺมณาธิปติปจฺจเยน ปจฺจโย.
๓. กุสโล อพฺยากตสฺส อารมฺมณาธิปติปจฺจเยน ปจฺจโย.
๔. อกุสโล อกุสลสฺส อารมฺมณาธิปติปจฺจเยน ปจฺจโย.
๕. อพฺยากโต อพฺยากตสฺส อารมฺมณาธิปติปจฺจเยน ปจฺจโย.
๖. อพฺยากโต กุสลสฺส อารมฺมณาธิปติปจฺจเยน ปจฺจโย.
๗. อพฺยากโต อกุสลสฺส อารมฺมณาธิปติปจฺจเยน ปจฺจโย.

อารัมมณาธิปติปัจจยสภาคะ

ปัจจัยที่เป็นสภาคะกันได้กับอารัมมณาธิปติปัจจัย ดังแสดงมาแล้วข้างต้นนั้นมี ๗ ปัจจัย คือ อารัมมณะ วัตถารัมมณปุเรชาตนิสสยะ อารัมมณูปนิสสยะ อารัมมณปุเรชาตะ วัตถารัมมณปุเรชาตวิปปยุตตะ อารัมมณปุเรชาตัตถิ อารัมมณปุเรชาตอวิคตะ.

จบ ปัญหาวารวิภังค์แห่งอารัมมณาธิปติปัจจัย*

* * * * * * * * *

---

* การจำแนกบทในปัจจัยที่เหลือ เป็นต้นว่า กุสโล ธมฺโม เป็นกัตตุบท กุสลสฺส ธมฺมสฺส เป็นสัมปทานบท สหชาตาธิปติปจฺจเยน เป็น กรณบท ก็คงเป็นไปในทำนองเดียวกันกับปัจจัยที่ได้กล่าวมาแล้ว ฉะนั้นตั้งแต่สหชาตาธิปติปัจจัยเป็นต้น จึงไม่จำเป็นต้องแสดงการจำแนกบทซ้ำอีก

๓/๒ ปัญหาวารวิภังค์แห่งสหชาตาธิปติปัจจัย

ก. กุสลบท

กุสลปทาวสาน ใน กุสลบท

วิธิพระบาลี

กุสโล ธมฺโม กุสลสฺส ธมฺมสฺส สหชาตาธิปติปจฺจเยน ปจฺจโย. กุศลธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่กุศลธรรม ด้วยอำนาจสหชาตาธิปติปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

กุสลาธิปติ สมฺปยุตฺตกานำ ขนฺธานำ สหชาตาธิปติปจฺจเยน ปจฺจโย. กุศลอธิบดีเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่ นามขันธ์ ๔ หรือ ๓ ที่ประกอบกับกุศลอธิบดีนั้น ด้วยอำนาจสหชาตาธิปติปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี กุสโล ธมฺโม องค์ธรรมได้แก่ กุศลอธิบดี ๔ อย่างใดอย่างหนึ่ง คือ ฉันทะ วิริยะ ปัญญา ที่ในกุศลจิต ๒๑ และจิตตาธิปติ คือ กุศลจิต ๒๑ เป็นปัจจัย

กุสลสฺส ธมฺมสฺส องค์ธรรมได้แก่ กุศลนามขันธ์ ๔ หรือ ๓ ที่ประกอบกับกุศลอธิบดีเป็นปัจจยุปบัน

ว่าโดย	กาล	เป็นไปใน		ปวัตติกาล
”	ภูมิ	”	”	จตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ
”	บุคคล	”	”	ปุถุชน ๔ อริยบุคคล ๗ (เว้นพระอรหันต์)
”	วิถี	”	”	ปัญจทวารวิถี กามชวนมโนทวารวิถี ฌานวิถี มรรควิถี

สหชาตาธิปติปจฺจเยน อำนาจแห่งสหชาตาธิปติปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๑๑ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ สหชาตาธิปติ เหตุ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ นามอาหาระ สหชาตินทริยะ มัคคะ สัมปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี กุสลาธิปติ องค์ธรรมได้แก่ กุศลอธิบดี ๔ อย่างใดอย่างหนึ่ง คือ ฉันทะ วิริยะ ปัญญา และกุศลจิต เป็นปัจจัย

สมฺปยุตฺตกานำ ขนฺธานำ องค์ธรรมได้แก่ กุศลนามขันธ์ ๔ หรือ ๓ ที่ประกอบกับกุศลอธิบดี เป็นปัจจยุปบัน

ว่าโดยกาล ภูมิ บุคคล วิถี เหมือนกันกับในวิธิพระบาลี

สหชาตาธิปติปจฺจเยน อำนาจแห่งปัจจัยก็คงได้เช่นเดียวกันกับในวิธิพระบาลี

ปจฺจโย ฯลฯ

อพฺยากตปทาวสาน ใน กุสลบท

วิธิพระบาลี

กุสโล ธมฺโม อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส สหชาตาธิปติปจฺจเยน ปจฺจโย. กุศลธรรมเป็นปัจจัยคือช่วยอุปการะแก่อพยากตธรรม ด้วยอำนาจสหชาตาธิปติปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

กุสลาธิปติ จิตฺตสมุฏฺฐานานำ รูปานำ สหชาตาธิปติปจฺจเยน ปจฺจโย. กุศลอธิบดีเป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่รูป ซึ่งมีจิตเป็นสมุฏฐาน ด้วยอำนาจสหชาตาธิปติปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี กุสโล ธมฺโม องค์ธรรมได้แก่ กุศลอธิบดี ๔ อย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นปัจจัย

อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส องค์ธรรมได้แก่ กุศลสาธิปติจิตตชรูป มีรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และกายวิญญัติ วจีวิญญัติ เป็นต้น เป็นปัจจยุปบัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล
" ภูมิ " " ปัญจโวการภูมิ
" บุคคล " " ปุถุชน ๔ อริยบุคคล ๗ (เว้นพระอรหันต์)
" วิถี " " ปัญจทวารวิถี กามชวนมโนทวารวิถี ฌานวิถี มรรควิถี

สหชาตาธิปติปจฺจเยน อำนาจแห่งสหชาตาธิปติปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๑๐ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ สหชาตาธิปติ เหตุ สหชาตะ สหชาต-นิสสยะ นามอาหาระ สหชาตินทริยะ มัคคะ สหชาตวิปปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี กุสลาธิปติ องค์ธรรมได้แก่ กุศลอธิบดี ๔ อย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นปัจจัย

จิตฺตสมุฏฺฐานานำ รูปานำ องค์ธรรมได้แก่ กุศลสาธิปติจิตตชรูป มี รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และกายวิญญัติ วจีวิญญัติ เป็นต้น เป็นปัจจยุปบัน

ว่าโดยกาล ภูมิ บุคคล วิถี เหมือนกันกับในวิธิพระบาลี

สหชาตาธิปติปจฺจเยน อำนาจแห่งปัจจัยก็คงได้เช่นเดียวกันกับในวิธิพระบาลี

ปจฺจโย ฯลฯ

กุสลาพฺยากตปทาวสาน ใน กุสลบท

วิธิพระบาลี

กุสโล ธมฺโม กุสลสฺส จ อพฺยากตสฺส จ ธมฺมสฺส สหชาตาธิปติปจฺจเยน ปจฺจโย. กุศลธรรมเป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่กุศลและอพยากตธรรม ด้วยอำนาจสหชาตาธิปติปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

กุสลาธิปติ สมฺปยุตฺตกานำ ขนฺธานำ จิตฺตสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานำ สหชาตาธิป-ติปจฺจเยน ปจฺจโย. กุศลอธิบดีเป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่นามขันธ์ ๔ หรือ ๓ ที่ประกอบกับกุศลอธิบดีนั้น และช่วยอุปการะแก่รูปซึ่งมีกุศลอธิบดีนามขันธ์ ๔ เป็นสมุฏฐานด้วยอำนาจสหชาตาธิปติปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี กุสโล ธมฺโม องค์ธรรมได้แก่ กุศลอธิบดี ๔ อย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นปัจจัย

กุสลสฺส จ อพฺยากตสฺส จ ธมฺมสฺส องค์ธรรมได้แก่ กุศลนามขันธ์ ๔ หรือ ๓ และกุศลสาธิปติจิตตชรูป มี รูป เสียง เป็นต้น เป็นปัจจยุปบัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล
" ภูมิ " " ปัญจโวการภูมิ
" บุคคล " " ปุถุชน ๔ อริยบุคคล ๗ (เว้นพระอรหันต์)
" วิถี " " ปัญจทวารวิถี กามชวนมโนทวารวิถี ฌานวิถี มรรควิถี

สหชาตาธิปติปจฺจเยน อำนาจแห่งสหชาตาธิปติปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๕ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ สหชาตาธิปติ เหตุ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ นามอาหาระ สหชาตินทริยะ มัคคะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี กุสลาธิปติ องค์ธรรมได้แก่ กุศลอธิบดี ๔ อย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นปัจจัย

สมฺปยุตฺตกานำ ขนฺธานำ จิตฺตสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานำ องค์ธรรมได้แก่กุศลนามขันธ์ ๔ หรือ ๓ ที่ประกอบกับกุศลอธิบดี และกุศลสาธิปติจิตตชรูป มี รูป เสียง เป็นต้น เป็นปัจจยุปบัน

ว่าโดยกาล ภูมิ บุคคล วิถี เหมือนกันกับในวิธิพระบาลี

สหชาตาธิปติปจฺจเยน อำนาจแห่งปัจจัย ก็คงได้เช่นเดียวกันกับในวิธิพระบาลี

ปจฺจโย ฯลฯ

ข. อกุสลบท

อกุสลปทาวสาน ใน อกุสลบท

วิธิพระบาลี

อกุสโล ธมฺโม อกุสลสฺส ธมฺมสฺส สหชาตาธิปติปจฺจเยน ปจฺจโย. อกุศลธรรม เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่อกุศลธรรม ด้วยอำนาจสหชาตาธิปติปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

อกุสลาธิปติ สมฺปยุตฺตกานำ ขนฺธานำ สหชาตาธิปติปจฺจเยน ปจฺจโย. อกุศลอธิบดีเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่นามขันธ์ ๔ หรือ ๓ ที่ประกอบกับอกุศลอธิบดีนั้นด้วยอำนาจสหชาตาธิปติปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี อกุสโล ธมฺโม องค์ธรรมได้แก่ อกุศลอธิบดี ๓ อย่างใดอย่างหนึ่ง คือ ฉันทะ วิริยะ ที่ในอกุศล ๑๐ และจิตตาธิปติ คือ อกุศลจิต ๑๐ (เว้นโมหมูลจิต ๒) เป็นปัจจัย

อกุสลสฺส ธมฺมสฺส องค์ธรรมได้แก่ อกุศลนามขันธ์ ๔ หรือ ๓ ที่ประกอบกับอกุศลอธิบดี เป็นปัจจยุปบัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล
" ภูมิ " " จตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ
" บุคคล " " ปุถุชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓
" วิถี " " ปัญจทวารวิถี กามชวนมโนทวารวิถี

สหชาตาธิปติปจฺจเยน อำนาจแห่งปัจจัยทั้ง ๑๐ นี้ เหมือนกันกับ กุสลาปทาวสาน ใน กุสลบท (เว้นเหตุ)

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี อกุสลาธิปติ องค์ธรรมได้แก่ อกุศลอธิบดี ๓ อย่างใด อย่างหนึ่ง คือ ฉันทะ วิริยะ และอกุศลจิต ๑๐ (เว้นโมหมูลจิต ๒) เป็นปัจจัย

สมฺปยุตฺตกานำ ขนฺธานำ องค์ธรรมได้แก่ อกุศลนามขันธ์ ๔ หรือ ๓ ที่ประกอบกับ อกุศลอธิบดี เป็นปัจจยุปบัน

ว่าโดยกาล ภูมิ บุคคล วิถี เหมือนกันกับในวิธิพระบาลี

สหชาตาธิปติปจฺจเยน อำนาจแห่งปัจจัย ก็คงได้เช่นเดียวกันกับในวิธิพระบาลี

ปจฺจโย ฯลฯ

อพฺยากตปทาวสาน ใน อกุสลบท

วิธิพระบาลี

อกุสโล ธมฺโม อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส สหชาตาธิปติปจฺจเยน ปจฺจโย. อกุศลธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อพยากตธรรม ด้วยอำนาจสหชาตาธิปติปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

อกุสลาธิปติ จิตฺตสมุฏฺฐานานำ รูปานำ สหชาตาธิปติปจฺจเยน ปจฺจโย. อกุศล-อธิบดีเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่รูปซึ่งมีจิตเป็นสมุฏฐาน ด้วยอำนาจสหชาตาธิปติปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี อกุสโล ธมฺโม องค์ธรรมได้แก่ อกุศลอธิบดี ๓ อย่างใดอย่างหนึ่ง คือ ฉันทะ วิริยะ ที่ในอกุศลจิต ๑๐ และอกุศลจิต ๑๐ (เว้นโมหมูลจิต ๒) เป็นปัจจัย

อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส องค์ธรรมได้แก่ อกุศลสาธิปติจิตตชรูป มีรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และกายวิญญัติ วจีวิญญัติ เป็นต้น เป็นปัจจยุปบัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล
" ภูมิ " " ปัญจโวการภูมิ
" บุคคล " " ปุถุชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓
" วิถี " " ปัญจโวการวิถี กามชวนมโนทวารวิถี

สหชาตาธิปติปจฺจเยน อำนาจแห่งปัจจัยทั้ง ๕ นี้ เหมือนกันกับ อพยากตปทาวสาน ใน กุสลบท (เว้นเหตุ)

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี อกุสลาธิปติ องค์ธรรมได้แก่ อกุศลอธิบดี ๓ อย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นปัจจัย

จิตฺตสมุฏฺฐานานำ รูปานำ องค์ธรรมได้แก่ อกุศลสาธิปติจิตตชรูป มี รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และกายวิญญัติ วจีวิญญัติ เป็นต้น เป็นปัจจยุปบัน

ว่าโดยกาล ภูมิ บุคคล วิถี เหมือนกันกับในวิธิพระบาลี

สหชาตาธิปติปจฺจเยน อำนาจแห่งปัจจัย ก็คงได้เช่นเดียวกันกับในวิธิพระบาลี

ปจฺจโย ฯลฯ

อกุสลาพฺยากตปทาวสาน ใน อกุสลบท

วิธิพระบาลี

อกุสโล ธมฺโม อกุสลสฺส จ อพฺยากตสฺส จ ธมฺมสฺส สหชาตาธิปติ ปจฺจเยน ปจฺจโย อกุศลธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อกุศลและอพยากตธรรม ด้วยอำนาจสหชาตาธิปติปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

อกุสลาธิปติ สมฺปยุตฺตกานำ ขนฺธานำ จิตฺตสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานำ สหชาตาธิปติปจฺจเยน ปจฺจโย. อกุศลอธิบดีเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่นามขันธ์ ๔ หรือ ๓ ที่ประกอบกับอกุศลอธิบดีนั้น และช่วยอุปการะแก่รูปซึ่งมีอกุศลอธิบดีนามขันธ์ ๔ เป็นสมุฏฐาน ด้วยอำนาจสหชาตาธิปติปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี อกุสโล ธมฺโม องค์ธรรมได้แก่ อกุศลอธิบดี ๓ อย่างใดอย่างหนึ่ง คือ ฉันทะ วิริยะ ที่ในอกุศลจิต ๑๐ และอกุศลจิต ๑๐ (เว้นโมหมูลจิต ๒) เป็นปัจจัย

อกุสลสฺส จ อพฺยากตสฺส จ ธมฺมสฺส องค์ธรรมได้แก่ อกุศลนามขันธ์ ๔ หรือ ๓ และอกุศลสาธิปติจิตตชรูป มี รูป เสียง เป็นต้น เป็นปัจจยุปบัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล
" ภูมิ " " ปัญจโวการภูมิ
" บุคคล " " ปุถุชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓
" วิถี " " ปัญจทวารวิถี กามชวนมโนทวารวิถี

สหชาตาธิปติปจฺจเยน อำนาจปัจจัยทั้ง ๘ นี้ เหมือนกันกับกุสลาพฺยากตปทาวสาน ใน กุสลบท (เว้นเหตุ)

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี อกุสลาธิปติ องค์ธรรมได้แก่ อกุศลอธิบดี ๓ อย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นปัจจัย

สมฺปยุตฺตกานำ ขนฺธานำ จิตฺตสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานำ องค์ธรรมได้แก่ อกุศลนาม ขันธ์ ๔ หรือ ๓ ที่ประกอบกับอกุศลอธิบดี และอกุศลสาธิปติจิตตชรูป มี รูป เสียง เป็นต้น เป็นปัจจยุปบัน

ว่าโดยกาล ภูมิ บุคคล วิถี เหมือนกันกับในวิธิพระบาลี

สหชาตาธิปติปจฺจเยน อำนาจแห่งปัจจัย ก็คงได้เช่นเดียวกันกับในวิธิพระบาลี

ปจฺจโย ฯลฯ

ค. อพฺยากตบท

อพฺยากตปทาวสาน ใน อพฺยากตบท

วิธิพระบาลี

อพฺยากโต ธมฺโม อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส สหชาตาธิปติปจฺจเยน ปจฺจโย. อพยากตธรรมเป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่อพยากตธรรม ด้วยอำนาจสหชาตาธิปติปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

วิปากาพฺยากตา กิริยาพฺยากตาธิปติ สมฺปยุตฺตกานำ ขนฺธานำ จิตฺตสมุฏฺ-ฐานานญฺจ รูปานำ สหชาตาธิปติปจฺจเยน ปจฺจโย.

วิบากและกิริยาอธิบดีเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่นามขันธ์ ๔ หรือ ๓ ที่ประกอบกับวิบากและกิริยาอธิบดี และช่วยอุปการะแก่รูปซึ่งมีวิบากและกิริยาอธิบดีนามขันธ์ ๔ เป็นสมุฏฐาน ด้วยอำนาจสหชาตาธิปติปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี อพฺยากโต ธมฺโม องค์ธรรมได้แก่ วิบากและกิริยาอธิบดี ๔ อย่างใดอย่างหนึ่ง คือ ฉันทะ วิริยะ ปัญญา ที่ในมหากิริยา มหัคคตกิริยา ผลจิตและจิตตาธิปติ คือ มหากิริยาจิต ๘ มหัคคตกิริยาจิต ๙ ผลจิต ๔ เป็นปัจจัย

อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส องค์ธรรมได้แก่ มหากิริยา มหัคคตกิริยา ผลจิตนามขันธ์ ๔ ที่ประกอบกับวิบากและกิริยาอธิบดี วิบากและกิริยาสาธิปติจิตตชรูป มี รูป เสียง เป็นต้น เป็นปัจจยุปบัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล
" ภูมิ " " จตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ
" บุคคล " " ผลบุคคล ๔
" วิถี " " ปัญจทวารวิถี กามชวนมโนทวารวิถี ฌานวิถี มรรควิถี และผลสมาบัติวิถี

สหชาตาธิปติปจฺจเยน อำนาจแห่งสหชาตาธิปติปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๑๓ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ สหชาตาธิปติ เหตุ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ นามอาหาระ สหชาตินทริยะ มัคคะ สัมปยุตตะ สหชาตวิปปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี วิปากาพฺยากตา กิริยาพฺยากตาธิปติ องค์ธรรมเหมือนกันกับ **อพฺยากโต ธมฺโม** ในวิธิพระบาลี

สมฺปยุตฺตกานำ ขนฺธานำ จิตฺตสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานำ องค์ธรรมเหมือนกันกับ **อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส** ในวิธิพระบาลี

ว่าโดยกาล ภูมิ บุคคล วิถี เหมือนกันกับในวิธิพระบาลี

สหชาตาธิปติปจฺจเยน อำนาจแห่งปัจจัย ก็คงได้เช่นเดียวกันกับในวิธิพระบาลี

ปจฺจโย ฯลฯ

สุทธสังขยาวาระ

สรุปจำนวนสุทธบท แห่งสหชาตาธิปติปัจจยปัญหาวาระ ดังแสดงมาแล้วข้างต้นนั้น มี ๗ ประเภทด้วยกัน คือ

๑. กุสโล กุสลสฺส สหชาตาธิปติปจฺจเยน ปจฺจโย.

๒. กุสโล อพฺยากตสฺส สหชาตาธิปติปจฺจเยน ปจฺจโย.

๓. กุสโล กุสลาพฺยากตสฺส สหชาตาธิปติปจฺจเยน ปจฺจโย.

๔. อกุสโล อกุสลสฺส สหชาตาธิปติปจฺจเยน ปจฺจโย.

๕. อกุสโล อพฺยากตสฺส สหชาตาธิปติปจฺจเยน ปจฺจโย.

๖. อกุสโล อกุสลาพฺยากตสฺส สหชาตาธิปติปจฺจเยน ปจฺจโย.

๗. อพฺยากโต อพฺยากตสฺส สหชาตาธิปติปจฺจเยน ปจฺจโย.

สหชาตาธิปติปัจจยสภาคะ

ปัจจัยที่เป็นสภาคะกันได้กับสหชาตาธิปติปัจจัย ดังแสดงมาแล้วข้างต้นนั้น มี ๑๒ ปัจจัย คือ เหตุ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ นามอาหาระ สหชาตินทริยะ มัคคะ สัมปยุตตะ สหชาตวิปปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ

จบ ปัญหาวารวิภังค์แห่งสหชาตาธิปติปัจจัย
และ จบอธิปติปัจจัย

* * * * * * * * *

๔. ปัญหาวารวิภังค์แห่งอนันตรปัจจัย

ก. กุสลบท

กุสลปทาวสาน ใน กุสลบท

วิธิพระบาลี

กุสโล ธมฺโม กุสลสฺส ธมฺมสฺส อนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโย. กุศลธรรมเป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่กุศลธรรม ด้วยอำนาจอนันตรปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

๑. ปุริมา ปุริมา กุสลา ขนฺธา ปจฺฉิมานำ ปจฺฉิมานำ กุสลานำ ขนฺธานำ อนนฺตร-ปจฺจเยน ปจฺจโย. กุศลนามขันธ์ ๔ ที่เกิดก่อนๆ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่กุศลนามขันธ์ ๔ ที่เกิดหลังๆ ด้วยอำนาจอนันตรปัจจัย

๒. อนุโลมำ โคตฺรภุสฺส อนุโลมำ โวทานสฺส อนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโย. อนุโลมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่โคตรภูและโวทาน ด้วยอำนาจอนันตรปัจจัย

๓. โคตฺรภุ มคฺคสฺส โวทานำ มคฺคสฺส อนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโย. โคตรภูและโวทานเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่มรรค ด้วยอำนาจอนันตรปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี กุสโล ธมฺโม องค์ธรรมได้แก่ โลกียกุศลชวนจิตตุปบาท ๑๗ ที่เกิดก่อนๆ (เว้นชวนะดวงสุดท้าย) เป็นปัจจัย

กุสลสฺส ธมฺมสฺส องค์ธรรมได้แก่ กุศลชวนจิตตุปบาท ๒๑ (เว้นกุศลชวนะดวงที่ ๑) เป็นปัจจยุปบัน

ว่าโดย	กาล	เป็นไปใน		ปวัตติกาล
”	ภูมิ	”	”	จตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ
”	บุคคล	”	”	ปถุชน ๔ อริยบุคคล ๗ (เว้นพระอรหันต์)
”	วิถี	”	”	ปัญจทวารวิถี กามชวนมโนทวารวิถี ฌานวิถี อภิญญาวิถี มรรควิถี

อนนฺตรปจฺจเยน อำนาจแห่งอนันตรปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๖ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ อนันตระ สมนันตระ อนันตรูปนิสสยะ อาเสวนะ นัตถิ วิคตะ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๑ ปุริมา ปุริมา กุสลา ขนฺธา องค์ธรรมเหมือนกันกับ **กุสโล ธมฺโม** ในวิธิพระบาลี เป็นปัจจัย

ปจฺฉิมานํ ปจฺฉิมานํ กุสลานํ ขนฺธานํ องค์ธรรมเหมือนกันกับ **กุสลสฺส ธมฺมสฺส** ในวิธิพระบาลี เป็นปัจจยุปบัน

ว่าโดยกาล ภูมิ บุคคล วิถี ก็คงได้เช่นเดียวกันกับในวิธิพระบาลี

อนนฺตรปจฺจเยน อำนาจแห่งปัจจัยก็เหมือนกันกับในวิธิพระบาลี

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๒ อนุโลมํ องค์ธรรมได้แก่มหากุศลญาณสัมปยุตต-จิตตุปบาท ๔ ที่ทำหน้าที่อนุโลม เป็นปัจจัย

โคตฺรภุสฺส โวทานสฺส องค์ธรรมได้แก่ มหากุศลญาณสัมปยุตตจิตตุปบาท ๔ ที่ทำหน้าที่ โคตรภู โวทาน เป็นปัจจยุปบัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล
" ภูมิ " " จตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ
" บุคคล " " ติเหตุกปุถุชน ๑ ผลเสกขบุคคล ๓
" วิถี " " ฌานวิถี อภิญญาวิถี มรรควิถี

อนนฺตรปจฺจเยน ฯลฯ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๓ โคตฺรภุ โวทานํ องค์ธรรมได้แก่ มหากุศลญาณ-สัมปยุตตจิตตุปบาท ๔ เป็นปัจจัย

มคฺคสฺส องค์ธรรมได้แก่ มรรคจิตตุปบาท ๔ เป็นปัจจยุปบัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล
" ภูมิ " " จตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ
" บุคคล " " ติเหตุกปุถุชน ๑ อริยบุคคล ๗ (เว้นพระอรหันต์)
" วิถี " " มรรควิถีทั้ง ๔

อนนฺตรปจฺจเยน ฯลฯ

ปจฺจโย ฯลฯ

อพฺยากตปทาวสาน ใน กุสลบท

วิธิพระบาลี

กุสโล ธมฺโม อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส อนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโย. กุศลธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อพยากตธรรม ด้วยอำนาจอนันตรปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

๑. กุสลํ วุฏฺฐานสฺส อนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโย. กุศลชวนะดวงสุดท้ายเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่ตทารัมมณะ และภวังค์ ด้วยอำนาจอนันตรปัจจัย

๒. มคฺโค ผลสฺส อนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโย. มรรคเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่ผล ด้วยอำนาจอนันตรปัจจัย

๓. อนุโลมํ เสกฺขาย ผลสมาปตฺติยา อนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโย. อนุโลมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่ผลสมาบัติ ที่เป็นของพระเสกขบุคคล ด้วยอำนาจอนันตรปัจจัย

๔. นิโรธา วุฏฺฐหนฺตสฺส เนวสญฺญานาสญฺญายตนกุสลํ ผลสมาปตฺติยา อนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโย. เนวสัญญานาสัญญายตนกุศลเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อนาคามิ-ผลจิตของพระอนาคามีที่ออกจากนิโรธสมาบัติ ด้วยอำนาจอนันตรปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี กุสโล ธมฺโม องค์ธรรมได้แก่ โลกียกุศลชวนจิตตุปบาท ๑๗ ดวง สุดท้าย และมรรคจิตตุปบาท ๔ เป็นปัจจัย

อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส องค์ธรรมได้แก่ ตทารัมมณจิตตุปบาท ๑๑ ภวังคจิตตุป-บาท ๑๙ ผลจิตตุปบาท ๔ (รวม ๒๔ ดวง คือ สันตีรณจิต ๓ มหาวิปากจิต ๘ มหัคคต-วิปากจิต ๙ ผลจิต ๔) เป็นปัจจยุปบัน

ว่าโดย	กาล	เป็นไปใน		ปวัตติกาล มรณาสันนกาล
”	ภูมิ	”	”	จตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ
”	บุคคล	”	”	ปุถุชน ๔ อริยบุคคล ๘
”	วิถี	”	”	ปัญจทวารวิถี กามชวนมโนทวารวิถี มรณาสันนวิถี* ฌานวิถี อภิญญาวิถี มรรควิถี ผลสมาบัติวิถี นิโรธสมาบัติวิถี

---

* มรณาสันนวิถี เป็นวิถีที่เป็นไปใน มรณาสันนกาล ดังนั้น เมื่อว่าโดยกาล เป็นไปในมรณาสันนกาล ด้วยก็ได้

อนนฺตรปจฺจเยน อำนาจแห่งอนันตรปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๖ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ อนันตระ สมนันตระ อนันตรูปนิสสยะ นานักขณิกกัมมะ นัตถิ วิคตะ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๑ กุสลำ องค์ธรรมได้แก่ โลกียกุศลชวนจิตตุปบาท ๑๗ ดวงสุดท้าย เป็นปัจจัย

วุฏฺฐานสฺส องค์ธรรมได้แก่ ตทารัมมณจิตตุปบาท ๑๑ ภวังคจิตตุปบาท ๑๙ เป็นปัจจยุปบัน

ว่าโดย	กาล	เป็นไปใน		ปวัตติกาล มรณาสันนกาล
”	ภูมิ	”	”	จตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ
”	บุคคล	”	”	ปุถุชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓
”	วิถี	”	”	ปัญจทวารวิถี กามชวนมโนทวารวิถี มรณาสันนวิถี* ฌานวิถี อภิญญาวิถี

อนนฺตรปจฺจเยน อำนาจแห่งอนันตรปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาปัจจัยทั้ง ๕ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ อนันตระ สมนันตระ อนันตรูปนิสสยะ นัตถิ วิคตะ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๒ มคฺโค องค์ธรรมได้แก่ มรรคจิตตุปบาท ๔ เป็นปัจจัย

ผลสฺส องค์ธรรมได้แก่ ผลจิตตุปบาท ๔ เป็นปัจจยุปบัน

ว่าโดย	กาล	เป็นไปใน		ปวัตติกาล
”	ภูมิ	”	”	จตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ
”	บุคคล	”	”	อริยบุคคล ๘
”	วิถี	”	”	มรรควิถีทั้ง ๔

อนนฺตรปจฺจเยน อำนาจแห่งอนันตรปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๖ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ อนันตระ สมนันตระ อนันตรูปนิสสยะ นานักขณิกกัมมะ นัตถิ วิคตะ

ปจฺจโย ฯลฯ

---

* มรณาสันนวิถี เป็นวิถีที่เป็นไปใน มรณาสันนกาล ดังนั้น เมื่อว่าโดยกาล เป็นไปในมรณาสันนกาล ด้วยก็ได้

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๓ อนุโลมํ องค์ธรรมได้แก่ มหากุศลญาณสัมปยุตตจิต-ตุปบาท ๔ ทำหน้าที่อนุโลม เป็นปัจจัย

เสกฺขาย ผลสมาปตฺติยา องค์ธรรมได้แก่ ผลจิตตุปบาทเบื้องต่ำ ๓ ของผลเสกข-บุคคล ๓ เป็นปัจจยุปบัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล
" ภูมิ " " จตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ
" บุคคล " " ผลเสกขบุคคล ๓
" วิถี " " ผลสมาบัติวิถี

อนนฺตรปจฺจเยน อำนาจแห่งอนันตรปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๕ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ อนันตระ สมนันตระ อนันตรูปนิสสยะ นัตถิ วิคตะ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๔ เนวสญฺญานาสญฺญายตนกุสลํ องค์ธรรมได้แก่ เนวสัญญานาสัญญายตนกุศลจิตตุปบาท ๑ เป็นปัจจัย

นิโรธา วุฏฺฐหนฺตสฺส ผลสมาปตฺติยา องค์ธรรมได้แก่ อนาคามิผลจิตตุปบาท ๑ ของพระอนาคามี เป็นปัจจยุปบัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล
" ภูมิ " " ปัญจโวการภูมิ
" บุคคล " " พระอนาคามี
" วิถี ธรรมที่เป็นปัจจัย เป็นไปในนิโรธสมาบัติวิถี ธรรมที่เป็นปัจจยุปบัน เป็นไปในขณะที่ออกจากนิโรธสมาบัติวิถี

อนนฺตรปจฺจเยน อำนาจแห่งปัจจัยก็คงได้เช่นเดียวกันกับในอนุวาทพระบาลีข้อที่ ๓

ปจฺจโย ฯลฯ

ข. อกุสลบท

อกุสลปทาวสาน ใน อกุสลบท

วิธิพระบาลี

อกุสโล ธมฺโม อกุสลสฺส ธมฺมสฺส อนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโย. อกุศลธรรมเป็นปัจจัยคือ ช่วยอุปการะแก่อกุศลธรรม ด้วยอำนาจอนันตรปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

ปุริมา ปุริมา อกุสลา ขนฺธา ปจฺฉิมานํ ปจฺฉิมานํ อกุสลานํ ขนฺธานํ อนนฺตร-ปจฺจเยน ปจฺจโย. อกุศลนามขันธ์ ๔ ที่เกิดก่อนๆ เป็นปัจจัยคือ ช่วยอุปการะแก่อกุศลนาม-ขันธ์ ๔ ที่เกิดหลังๆ ด้วยอำนาจอนันตรปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี อกุสโล ธมฺโม องค์ธรรมได้แก่ อกุศลชวนจิตตุปบาท ๑๒ ที่เกิดก่อนๆ (เว้นชวนะดวงสุดท้าย) เป็นปัจจัย

อกุสลสฺส ธมฺมสฺส องค์ธรรมได้แก่ อกุศลจิตตุปบาท ๑๒ ที่เกิดหลังๆ (เว้นชวนะดวงที่ ๑) เป็นปัจจยุปบัน

ว่าโดย	กาล	เป็นไปใน		ปวัตติกาล
”	ภูมิ	”	”	จตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ
”	บุคคล	”	”	ปุถุชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓
”	วิถี	”	”	ปัญจทวารวิถี กามชวนมโนทวารวิถี

อนนฺตรปจฺจเยน อำนาจแห่งอนันตรปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๖ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ อนันตระ สมนันตระ อนันตรูปนิสสยะ อาเสวนะ นัตถิ วิคตะ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี ปุริมา ปุริมา อกุสลา ขนฺธา องค์ธรรมเหมือนกันกับ **อกุสโล ธมฺโม** ในวิธิพระบาลี เป็นปัจจัย

ปจฺฉิมานํ ปจฺฉิมานํ อกุสลานํ ขนฺธานํ องค์ธรรมเหมือนกันกับ **อกุสลสฺส ธมฺมสฺส** ในวิธิพระบาลี เป็นปัจจยุปบัน

ว่าโดยกาล ภูมิ บุคคล วิถี เหมือนกันกับในวิธิพระบาลี

อนนฺตรปจฺจเยน อำนาจแห่งปัจจัย ก็เหมือนกันกับในวิธิพระบาลี

ปจฺจโย ฯลฯ

อพฺยากตปทาวสาน ใน อกุสลบท

วิธิพระบาลี

อกุสโล ธมฺโม อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส อนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโย. อกุศลธรรม เป็นปัจจัยคือ ช่วยอุปการะแก่อพยากตธรรม ด้วยอำนาจอนันตรปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

อกุสลํ วุฏฺฐานสฺส อนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโย. อกุศลชวนะดวงสุดท้ายเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่ตทารัมมณะและภวังค์ ด้วยอำนาจอนันตรปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี อกุสโล ธมฺโม องค์ธรรมได้แก่ อกุศลชวนจิตตุปบาท ๑๒ ดวง สุดท้าย เป็นปัจจัย

อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส องค์ธรรมได้แก่ ตทารัมมณจิตตุปบาท ๑๑ ภวังคจิตตุปบาท ๑๙ (รวมเป็นวิปากจิต ๒๐ ดวง คือ สันตีรณจิต ๓ มหาวิปากจิต ๘ มหัคคตวิปากจิต ๙) เป็นปัจจยุปบัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล มรณาสันนกาล
" ภูมิ " " จตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ
" บุคคล " " ปุถุชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓
" วิถี " " ปัญจทวารวิถี กามชวนมโนทวารวิถี มรณาสันนวิถี

อนนฺตรปจฺจเยน อำนาจแห่งอนันตรปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๕ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ อนันตระ สมนันตระ อนันตรูปนิสสยะ นัตถิ วิคตะ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี อกุสลํ องค์ธรรมเหมือนกันกับ **อกุสโล ธมฺโม** ในวิธิพระบาลี เป็นปัจจัย

วุฏฺฐานสฺส องค์ธรรมเหมือนกันกับ **อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส** ในวิธิพระบาลี เป็นปัจจยุปบัน

ว่าโดยกาล ภูมิ บุคคล วิถี เหมือนกันกับในวิธิพระบาลี

อนนฺตรปจฺจเยน อำนาจแห่งปัจจัย ก็เหมือนกันกับในวิธิพระบาลี

ปจฺจโย ฯลฯ

ค. อพยากตบท

อพฺยากตปทาวสาน ใน อพฺยากตบท

วิธิพระบาลี

อพฺยากโต ธมฺโม อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส อนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโย. อพยากต-ธรรมเป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่อพยากตธรรม ด้วยอำนาจอนันตรปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

๑. ปุริมา ปุริมา วิปากาพฺยากตา กิริยาพฺยากตา ขนฺธา ปจฺฉิมานํ ปจฺฉิมานํ วิปากาพฺยากตานํ กิริยาพฺยากตานํ ขนฺธานํ อนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโย. วิบากและกิริยานามขันธ์ ๔ ที่เกิดก่อนๆ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่วิบาก และกิริยานามขันธ์ ๔ ที่เกิดหลังๆ ด้วยอำนาจอนันตรปัจจัย

๒. ภวงฺคํ อาวชฺชนาย อนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโย. ภวังค์เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่อาวัชชนจิต ๒ ด้วยอำนาจอนันตรปัจจัย

๓. กิริยํ วุฏฺฐานสฺส อนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโย. กิริยาชวนะดวงสุดท้ายและโวฏฐัพพนจิตดวงที่ ๒ หรือ ๓ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่ตทารัมมณะและภวังค์ ด้วยอำนาจอนันตรปัจจัย

๔. อรหโต อนุโลมํ ผลสมาปตฺติยา อนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโย. อนุโลมของพระอรหันต์เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อรหัตตผลสมาบัติ ด้วยอำนาจอนันตรปัจจัย

๕. นิโรธา วุฏฺฐหนฺตสฺส เนวสญฺญานาสญฺญายตนกิริยํ ผลสมาปตฺติยา อนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโย. เนวสัญญานาสัญญายตนกิริยาจิต เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อรหัตตผลจิตของพระอรหันต์ที่ออกจากนิโรธสมาบัติ ด้วยอำนาจอนันตรปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี อพฺยากโต ธมฺโม องค์ธรรมได้แก่ วิปากจิตตุปบาท ๓๖ กิริยาจิตตุปบาท ๒๐ ที่เกิดก่อนๆ (เว้นจุติจิตของพระอรหันต์) เป็นปัจจัย

อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส องค์ธรรมได้แก่ วิปากจิตตุปบาท ๓๖ กิริยาจิตตุปบาท ๒๐ พร้อมด้วยจุติจิตของพระอรหันต์ที่เกิดหลังๆ เป็นปัจจยุปบัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล ปฏิสนธิกาล มรณาสันนกาล จุติกาล
" ภูมิ " " จตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ
" บุคคล " " ปุถุชน ๔ ผลบุคคล ๔ ตามสมควร
" วิถี " " ปัญจทวารวิถี กามชวนมโนทวารวิถี มรณาสันนวิถี ฌานวิถี อภิญญาวิถี นิโรธสมาบัติวิถี ผลสมาบัติวิถี

อนนฺตรปจฺจเยน อำนาจแห่งอนันตรปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๖ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ อนันตระ สมนันตระ อนันตรูปนิสสยะ อาเสวนะ นัตถิ วิคตะ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๑ ปุริมา ปุริมา วิปากาพฺยากตา กิริยาพฺยากตา ขนฺธา องค์ธรรมได้แก่ วิปากจิตตุปบาท ๓๖ กิริยาจิตตุปบาท ๒๐ ที่เกิดก่อนๆ (เว้นจุติจิตของพระอรหันต์) เป็นปัจจัย

ปจฺฉิมานำ ปจฺฉิมานำ วิปากาพฺยากตานำ กิริยาพฺยากตานำ ขนฺธานำ องค์ธรรมได้แก่ วิปากจิตตุปบาท ๓๖ กิริยาจิตตุปบาท ๒๐ พร้อมด้วยจุติจิตของพระอรหันต์เป็นปัจจยุปบัน

ว่าโดยกาล ภูมิ บุคคล วิถี เหมือนกันกับในวิธิพระบาลี

อนนฺตรปจฺจเยน อำนาจแห่งปัจจัยก็เหมือนกันกับในวิธิพระบาลี

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๒ ภวงฺคำ องค์ธรรมได้แก่ ภวังคจิต ๑๙ เป็นปัจจัย

อาวชฺชนาย องค์ธรรมได้แก่ ปัญจทวาราวัชชนจิต ๑ มโนทวาราวัชชนจิต ๑ เป็นปัจจยุปบัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล
" ภูมิ " " จตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ
" บุคคล " " ปุถุชน ๔ ผลบุคคล ๔
" วิถี " " ปัญจทวารวิถี กามชวนะ และอัปปนาชวนมโนทวารวิถี

อนนฺตรปจฺจเยน อำนาจแห่งอนันตรปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๕ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกันคือ อนันตระ สมนันตระ อนันตรูปนิสสยะ นัตถิ วิคตะ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๓ กิริยं องค์ธรรมได้แก่ กิริยาชวนะ ๑๘ ดวงสุดท้าย และโวฏฐัพพนะดวงที่ ๒ หรือ ๓ เป็นปัจจัย

วุฏฺฐานสฺส องค์ธรรมได้แก่ ตทารัมมณจิต ๑๑ ภวังคจิต ๑๙ เป็นปัจจยุปบัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล
" ภูมิ " " จตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ
" บุคคล " " ปุถุชน ๔ ผลบุคคล ๔
" วิถี " " ปัญจทวารวิถี ปัญจทวารวิถีที่เป็นโวฏฐัพพนวาระ กามชวนมโนทวารวิถี กามชวนมโนทวารวิถีที่เป็นโวฏฐัพพนวาระ ฌานวิถี อภิญญาวิถี

อนนฺตรปจฺจยน อำนาจแห่งอนันตรปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๕ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกันคือ อนันตระ สมนันตระ อนันตรูปนิสสยะ นัตถิ วิคตะ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๔ อนุโลมं องค์ธรรมได้แก่ มหากิริยาญาณสัมปยุตต-จิตตุปบาท ๔ ที่ทำหน้าที่อนุโลม เป็นปัจจัย

อรหโต ผลสมาปตฺติยา องค์ธรรมได้แก่ อรหัตตผลจิตตุปบาท ๑ ของพระอรหันต์ เป็นปัจจยุปบัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล
" ภูมิ " " จตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ
" บุคคล " " พระอรหันต์
" วิถี " " อรหัตตผลสมาบัติวิถี

อนนฺตรปจฺจเยน อำนาจแห่งปัจจัย ก็คงได้เช่นเดียวกันกับในอนุวาทพระบาลีข้อที่ ๓

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๕ เนวสญฺญานาสญฺญายตนกิริยं องค์ธรรมได้แก่ เนวสัญญานาสัญญายตนกิริยาของพระอรหันต์ เป็นปัจจัย

นิโรธา วุฏฺฐหนฺตสฺส ผลสมาปตฺติยา องค์ธรรมได้แก่ อรหัตตผลจิตตุปบาท ๑ ของพระอรหันต์ เป็นปัจจยุปบัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล
" ภูมิ " " ปัญจโวการภูมิ
" บุคคล " " พระอรหันต์
" วิถี " " ธรรมที่เป็นปัจจัย เป็นไปในนิโรธสมาบัติวิถี ธรรมที่เป็นปัจจยุปบัน เป็นไปในขณะที่ออกจากนิโรธสมาบัติวิถี

อนนฺตรปจฺจเยน อำนาจแห่งปัจจัย ก็คงได้เช่นเดียวกันกับอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๓

ปจฺจโย ฯลฯ

กุสลปทาวสาน ใน อพฺยากตบท

วิธิพระบาลี

อพฺยากโต ธมฺโม กุสลสฺส ธมฺมสฺส อนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโย. อพยากตธรรม เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่กุศลธรรม ด้วยอำนาจอนันตรปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

อาวชฺชนา กุสลานํ ขนฺธานํ อนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโย. โวฏฐัพพนะ และมโนทวาราวัชชนะเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่กุศลชวนะดวงที่ ๑ นามขันธ์ ๔ ด้วยอำนาจอนันตรปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี อพฺยากโต ธมฺโม องค์ธรรมได้แก่ โวฏฐัพพนจิตตุปบาท และมโนทวาราวัชชนจิตตุปบาท เป็นปัจจัย

กุสลสฺส ธมฺมสฺส องค์ธรรมได้แก่ กุศลชวนะดวงที่ ๑ ของมหากุศลจิตตุปบาท ๘ เป็นปัจจยุปบัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล
" ภูมิ " " จตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ
" บุคคล " " ปุถุชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓
" วิถี " " ปัญจทวารวิถี มโนทวารวิถี

อนนฺตรปจฺจเยน อำนาจแห่งปัจจัยทั้ง ๕ เช่นเดียวกันกับที่กล่าวมาแล้ว

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี อาวชฺชนา องค์ธรรมเหมือนกันกับ **อพฺยากโต ธมฺโม** ในวิธิพระบาลี เป็นปัจจัย

กุสลานำ ขนฺธานำ องค์ธรรมเหมือนกันกับ **กุสลสฺส ธมฺมสฺส** ในวิธิพระบาลี เป็นปัจจยุปบัน

ว่าโดยกาล ภูมิ บุคคล วิถี ก็คงได้เช่นเดียวกันกับในวิธิพระบาลี

อนนฺตรปจฺจเยน อำนาจแห่งปัจจัยก็เหมือนกันกับในวิธิพระบาลี

ปจฺจโย ฯลฯ

อกุสลปทาวสาน ใน อพฺยากตบท

วิธิพระบาลี

อพฺยากโต ธมฺโม อกุสลสฺส ธมฺมสฺส อนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโย. อพยากตธรรม เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อกุศลธรรม ด้วยอำนาจอนันตรปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

อาวชฺชนา อกุสลานำ ขนฺธานำ อนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโย. โวฏฐัพพนะและมโนทวาราวัชชนะเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อกุศลชวนะดวงที่ ๑ นามขันธ์ ๔ ด้วยอำนาจอนันตรปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี อพฺยากโต ธมฺโม องค์ธรรมได้แก่ โวฏฐัพพนจิตตุปบาท และมโนทวาราวัชชนจิตตุปบาท เป็นปัจจัย

อกุสลสฺส ธมฺมสฺส องค์ธรรมได้แก่ อกุศลชวนะดวงที่ ๑ ของอกุศลจิตตุปบาท ๑๒ เป็นปัจจยุปบัน

ว่าโดยกาล ภูมิ บุคคล วิถี เหมือนกันกับวิธิพระบาลี ใน **กุสลปทาวสาน ใน อพฺยากตบท**

อนนฺตรปจฺจเยน อำนาจปัจจัยทั้ง ๕ เช่นเดียวกับที่แล้วมา

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี อาวชฺชนา องค์ธรรมเหมือนกันกับ **อพฺยากโต ธมฺโม** ในวิธิพระบาลี เป็นปัจจัย

อกุสลานำ ขนฺธานำ องค์ธรรมเหมือนกันกับ **อกุสลสฺส ธมฺมสฺส** ในวิธิพระบาลี เป็นปัจจยุปบัน

ว่าโดยกาล ภูมิ บุคคล วิถี เหมือนกันกับในวิธิพระบาลี

อนนฺตรปจฺจเยน ฯลฯ

ปจฺจโย ฯลฯ

สุทธสังขยาวาระ

สรุปจำนวนสุทธบทแห่งอนันตรปัจจยปัญหาวาระ ดังแสดงมาแล้วข้างต้นนั้นมี ๗ ประเภทด้วยกัน คือ

๑. กุสโล กุสลสฺส อนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโย.

๒. กุสโล อพฺยากตสฺส อนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโย.

๓. อกุสโล อกุสลสฺส อนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโย.

๔. อกุสโล อพฺยากตสฺส อนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโย.

๕. อพฺยากโต อพฺยากตสฺส อนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโย.

๖. อพฺยากโต กุสลสฺส อนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโย.

๗. อพฺยากโต อกุสลสฺส อนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโย.

อนันตรปัจจยสภาคะ

ปัจจัยที่เป็นสภาคะกันได้กับอนันตรปัจจัย ดังแสดงมาแล้วข้างต้นนั้นมี ๖ ปัจจัย คือ สมนันตระ อนันตรูปนิสสยะ อาเสวนะ นานักขณิกกัมมะ นัตถิ วิคตะ

จบ ปัญหาวารวิภังค์แห่งอนันตรปัจจัย

* * * * * * * * *

๕. ปัญหาวารวิภังค์แห่งสมนันตรปัจจัย

ปัญหาวารวิภังค์แห่งสมนันตรปัจจัยนั้น องค์ธรรม กาล ภูมิ บุคคล วิถี ตลอดจนถึงสุทธสังขยาวาระ ปัจจยสภาคะ เหล่านี้ เหมือนกันกับอนันตรปัจจัยทุกประการเพียงแต่เปลี่ยนชื่อเป็นสมนันตรปัจจัยเท่านั้น

จบ ปัญหาวารวิภังค์แห่งสมนันตรปัจจัย

* * * * * * * * *

๖. ปัญหาวารวิภังค์แห่งสหชาตปัจจัย

ก. กุสลบท

กุสลปทาวสาน ใน กุสลบท

วิธิพระบาลี

กุสโล ธมฺโม กุสลสฺส ธมฺมสฺส สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย.[๑] กุศลธรรม เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่กุศลธรรม ด้วยอำนาจสหชาตปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

๑. **กุสโล เอโก ขนฺโธ ติณฺณนฺนํ ขนฺธานํ สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย.** กุศลนาม-ขันธ์ ๑ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่กุศลนามขันธ์ ๓ ที่เหลือ ด้วยอำนาจสหชาตปัจจัย

๒. **ตโย ขนฺธา เอกสฺส ขนฺธสฺส สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย.** กุศลนามขันธ์ ๓ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่กุศลนามขันธ์ ๑ ที่เหลือ ด้วยอำนาจสหชาตปัจจัย

๓. **เทฺว ขนฺธา ทวินฺนํ ขนฺธานํ สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย.** กุศลนามขันธ์ ๒ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่กุศลนามขันธ์ ๒ ที่เหลือ ด้วยอำนาจสหชาตปัจจัย

อพฺยากตปทาวสาน ใน กุสลบท

วิธิพระบาลี

กุสโล ธมฺโม อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย.[๒] กุศลธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปาระแก่อพยากตธรรม ด้วยอำนาจสหชาตปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

กุสลา ขนฺธา จิตฺตสมุฏฺฐานานํ รูปานํ สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย. กุศลนาม-ขันธ์ ๔ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่รูป ซึ่งมีกุศลนามขันธ์ ๔ เป็นสมุฏฐาน ด้วยอำนาจสหชาตปัจจัย

---

[๑] กุ.-กุ. ได้อำนาจปัจจัย ๖ คือ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ สัมปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ
[๒] กุ.-อัพ. ได้อำนาจปัจจัย ๕ คือ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ สหชาตวิปปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ

กุสลาพฺยากตปทาวสาน ใน กุสลบท

วิธิพระบาลี

กุสโล ธมฺโม กุสลสฺส จ อพฺยากตสฺส จ ธมฺมสฺส สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย.[๑] กุศลธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่กุศล และอพยากตธรรม ด้วยอำนาจสหชาตปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

๑. กุสโล เอโก ขนฺโธ ติณฺณนฺนํ ขนฺธานํ จิตฺตสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานํ สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย. กุศลนามขันธ์ ๑ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่กุศลนามขันธ์ ๓ ที่เหลือ และรูปซึ่งมีกุศลนามขันธ์เป็นสมุฏฐาน ด้วยอำนาจสหชาตปัจจัย

๒. ตโย ขนฺธา เอกสฺส ขนฺธสฺส จิตฺตสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานํ สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย. กุศลนามขันธ์ ๓ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่กุศลนามขันธ์ ๑ ที่เหลือ และรูปซึ่งมีกุศลนามขันธ์เป็นสมุฏฐาน ด้วยอำนาจสหชาตปัจจัย

๓. เทฺว ขนฺธา ทวินฺนํ ขนฺธานํ จิตฺตสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานํ สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย. กุศลนามขันธ์ ๒ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่กุศลนามขันธ์ ๒ ที่เหลือ และรูปซึ่งมีกุศลนามขันธ์เป็นสมุฏฐาน ด้วยอำนาจสหชาตปัจจัย

ข. อกุสลบท[๒]

อกุสลปทาวสาน ใน อกุสลบท

วิธิพระบาลี

อกุสโล ธมฺโม อกุสลสฺส ธมฺมสฺส สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย. อกุศลธรรมเป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่อกุศลธรรม ด้วยอำนาจสหชาตปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

๑. อกุสโล เอโก ขนฺโธ ติณฺณนฺนํ ขนฺธานํ สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย. อกุศลนามขันธ์ ๑ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อกุศลนามขันธ์ ๓ ที่เหลือ ด้วยอำนาจสหชาตปัจจัย

---

[๑] กุ.-กุ. +อัพ. ได้อำนาจปัจจัย ๔ คือ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ

[๒] ได้อำนาจปัจจัย ๖,๕,๔ เหมือนกันกับ กุศลบท

๒. ตโย ขนฺธา เอกสฺส ขนฺธสฺส สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย. อกุศลนามขันธ์ ๓ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อกุศลนามขันธ์ ๑ ที่เหลือ ด้วยอำนาจสหชาตปัจจัย

๓. เทฺว ขนฺธา ทวินฺนํ ขนฺธานํ สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย. อกุศลนามขันธ์ ๒ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อกุศลนามขันธ์ ๒ ที่เหลือ ด้วยอำนาจสหชาตปัจจัย

อพฺยากตปทาวสาน ใน อกุสลบท

วิธิพระบาลี

อกุสโล ธมฺโม อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย. อกุศลธรรมเป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่อพยากตธรรม ด้วยอำนาจสหชาตปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

อกุสลา ขนฺธา จิตฺตสมุฏฺฐานานํ รูปานํ สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย. อกุศลนาม-ขันธ์ ๔ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่รูป ซึ่งมีอกุศลนามขันธ์เป็นสมุฏฐาน ด้วยอำนาจสหชาตปัจจัย

อกุสลาพฺยากตปทาวสาน ใน อกุสลบท

วิธิพระบาลี

อกุสโล ธมฺโม อกุสลสฺส จ อพฺยากตสฺส จ ธมฺมสฺส สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย. อกุศลธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อกุศลและอพยากตธรรม ด้วยอำนาจสหชาตปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

๑. อกุสโล เอโก ขนฺโธ ติณฺณนฺนํ ขนฺธานํ จิตฺตสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานํ สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย. อกุศลนามขันธ์ ๑ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อกุศลนามขันธ์ ๓ ที่เหลือ และรูปซึ่งมีอกุศลนามขันธ์เป็นสมุฏฐาน ด้วยอำนาจสหชาตปัจจัย

๒. ตโย ขนฺธา เอกสฺส ขนฺธสฺส จิตฺตสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานํ สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย. อกุศลนามขันธ์ ๓ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อกุศลนามขันธ์ ๑ ที่เหลือ เละรูปซึ่งมีอกุศลนามขันธ์เป็นสมุฏฐาน ด้วยอำนาจสหชาตปัจจัย

๓. เทฺว ขนฺธา ทวินฺนํ ขนฺธานํ จิตฺตสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานํ สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย. อกุศลนามขันธ์ ๒ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อกุศลนามขันธ์ ๒ ที่เหลือ เละรูปซึ่งมีอกุศลนามขันธ์เป็นสมุฏฐาน ด้วยอำนาจสหชาตปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในกุสลบทและอกุสลบท จงเข้าใจตามคำแปล ไม่มีอะไรเป็นพิเศษ

ค. อพฺยากตบท

อพฺยากตปทาวสาน ใน อพฺยากตบท

วิธิพระบาลี

อพฺยากโต ธมฺโม อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย. อพยากต-ธรรม.เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่อพยากตธรรม ด้วยอำนาจสหชาตปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

๑. วิปากาพฺยากโต กิริยาพฺยากโต เอโก ขนฺโธ ติณฺณนฺนํ ขนฺธานํ จิตฺต-สมุฏฺฐานานญฺจ รูปานํ สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย. วิบาก กิริยานามขันธ์ ๑ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่ วิบาก กิริยานามขันธ์ ๓ ที่เหลือ และรูปซึ่งมี วิบาก กิริยานามขันธ์เป็นสมุฏฐาน ด้วยอำนาจสหชาตปัจจัย

๒. ตโย ขนฺธา เอกสฺส ขนฺธสฺส จิตฺตสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานํ สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย. วิบาก กิริยานามขันธ์ ๓ เป็นปัจจัย ชวยอุปการะแก่ วิบาก กิริยานามขันธ์ ๑ ที่เหลือ และรูป ซึ่งมีวิบาก กิริยานามขันธ์เป็นสมุฏฐาน ด้วยอำนาจสหชาตปัจจัย

๓. เทฺว ขนฺธา ทวินฺนํ ขนฺธานํ จิตฺตสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานํ สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย. วิบาก กิริยานามขันธ์ ๒ เป็นปัจจัย ชวยอุปการะแก่ วิบาก กิริยานามขันธ์ ๒ ที่เหลือ และรูปซึ่งมีวิบาก กิริยา เป็นสมุฏฐาน ด้วยอำนาจสหชาตปัจจัย

๔. ปฏิสนฺธิกฺขเณ วิปากาพฺยากโต เอโก ขนฺโธ ติณฺณนฺนํ ขนฺธานํ กฏตฺตา จ รูปานํ สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย. ในขณะปฏิสนธิวิบากนามขันธ์ ๑ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่วิบากนามขันธ์ ๓ ที่เหลือ และรูปที่เกิดจากกรรมคือกฏัตตารูปด้วยอำนาจสหชาต-ปัจจัย

๕. ตโย ขนฺธา เอกสฺส ขนฺธสฺส กฏตฺตา จ รูปานํ สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย. ในขณะปฏิสนธิวิบากนามขันธ์ ๓ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่วิบากนามขันธ์ ๑ ที่เหลือ และรูปที่เกิดจากกรรมคือกฏัตตารูป ด้วยอำนาจสหชาตปัจจัย

๖. เทฺว ขนฺธา ทวินฺนํ ขนฺธานํ กฏตฺตา จ รูปานํ สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย. ในขณะปฏิสนธิวิบากนามขันธ์ ๒ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่วิบากนามขันธ์ ๒ ที่เหลือ และรูปที่เกิดจากกรรมคือกฏัตตารูป ด้วยอำนาจสหชาตปัจจัย

๗. ขนฺธา วตฺถุสฺส สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย. ปฏิสนธินามขันธ์ ๔ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่ปฏิสนธิหทัยวัตถุ ด้วยอำนาจสหชาตปัจจัย

๘. วตฺถุ ขนฺธานํ สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย. ปฏิสนธิหทัยวัตถุเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่ปฏิสนธินามขันธ์ ๔ ด้วยอำนาจสหชาตปัจจัย

๙. เอกํ มหาภูตํ ติณฺณนฺนํ มหาภูตานํ สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย, ตโย มหาภูตา เอกสฺส มหาภูตสฺส สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย, เทฺว มหาภูตา ทวินฺนํ มหาภูตานํ สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย. จิตตชและปฏิสนธิปวัตติกัมมชมหาภูตรูป ๑ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่จิตตชและปฏิสนธิปวัตติกัมมชมหาภูตรูป ๓ ที่เหลือ, หรือจิตตชและปฏิสนธิปวัตติกัมมชมหาภูตรูป ๓ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่จิตตชและปฏิสนธิปวัตติกัมมชมหาภูติรูป ๑ ที่เหลือ, หรือจิตตชและปฏิสนธิปวัตติกัมมชมหาภูตรูป ๒ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่จิตตชและปฏิสนธิปวัตติกัมมชมหาภูตรูป ๒ ที่เหลือ ด้วยอำนาจสหชาตปัจจัย

๑๐. มหาภูตา จิตฺตสมุฏฺฐานานํ รูปานํ กฏตฺตารูปานํ อุปาทารูปานํ สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย. จิตตชและปฏิสนธิปวัตติกัมมชมหาภูตรูป ๔ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่จิตตช และปฏิสนธิปวัตติกัมมชอุปาทารูป ด้วยอำนาจสหชาตปัจจัย

๑๑. พาหิรํ เอกํ มหาภูตํ ติณฺณนฺนํ มหาภูตานํ สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย, ตโย มหาภูตา เอกสฺส มหาภูตสฺส สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย, เทฺว มหาภูตา ทวินฺนํ มหาภูตานํ สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย, มหาภูตา อุปาทารูปานํ สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย. พาหิรมหาภูตรูป ๑ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่พาหิรมหาภูตรูป ๓ ที่เหลือ, หรือพาหิรมหาภูตรูป ๓ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่พาหิรมหาภูตรูป ๑ ที่เหลือ, หรือพาหิรมหาภูตรูป ๒ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่พาหิรมหาภูตรูป ๒ ที่เหลือ, หรือพาหิรมหาภูตรูป ๔ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่พาหิรอุปาทารูป ด้วยอำนาจสหชาตปัจจัย

๑๒. อาหารสมุฏฺฐานํ เอกํ มหาภูตํ ติณฺณนฺนํ มหาภูตานํ สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย, ตโย มหาภูตา เอกสฺส มหาภูตสฺส สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย, เทฺว มหาภูตา ทวินฺนํ มหาภูตานํ สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย, มหาภูตา อุปาทารูปานํ สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย. อาหารชมหาภูตรูป ๑ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อาหารชมหาภูตรูป ๓ ที่เหลือ, หรือ

อาหารชมหาภูตรูป ๓ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อาหารชมหาภูตรูป ๑ ที่เหลือ, หรืออาหาร-ชมหาภูตรูป ๒ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อาหารชมหาภูตรูป ๒ ที่เหลือ, หรืออาหารชมหา-ภูตรูป ๔ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อาหารชอุปาทารูป ด้วยอำนาจสหชาตปัจจัย

๑๓. อุตุสมุฏฺฐานำ เอกำ มหาภูตำ ติณฺณนฺนำ มหาภูตานำ สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย, ตโย มหาภูตา เอกสฺส มหาภูตสฺส สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย, เทฺว มหาภูตา ทวินฺนำ มหาภูตานำ สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย, มหาภูตา อุปาทารูปานำ สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย. อุตุชมหาภูตรูป ๑ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อุตุชมหาภูตรูป ๓ ที่เหลือ, หรืออุตุชมหาภูต-รูป ๓ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อุตุชมหาภูตรูป ๑ ที่เหลือ, หรืออุตุชมหาภูตรูป ๒ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อุตุชมหาภูตรูป ๒ ที่เหลือ, หรืออุตุชมหาภูตรูป ๔ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อุตุชอุปาทารูป ด้วยอำนาจสหชาตปัจจัย

๑๔. อสญฺญสตฺตานำ เอกำ มหาภูตำ ติณฺณนฺนำ มหาภูตานำ สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย, ตโย มหาภูตา เอกสฺส มหาภูตสฺส สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย, เทฺว มหาภูตา ทวินฺนำ มหาภูตานำ สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย, มหาภูตา กฏตฺตารูปานำ อุปาทารูปานำ สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย. อสัญญสัตตกัมมชมหาภูตรูป ๑ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อสัญญสัตตกัมมชมหาภูตรูป ๓ ที่เหลือ, หรืออสัญญสัตตกัมมชมหาภูตรูป ๓ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อสัญญสัตตกัมมชมหาภูตรูป ๑ ที่เหลือ, หรือ อสัญญสัตตกัมมชมหาภูตรูป ๒ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อสัญญสัตตกัมมชมหาภูตรูป ๒ ที่เหลือ, หรืออสัญญสัตตกัมมชมหา-ภูตรูป ๔ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อสัญญสัตตกัมมชอุปาทารูป ด้วยอำนาจสหชาตปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี อพฺยากโต ธมฺโม องค์ธรรมได้แก่ วิปากจิตตุปบาท ๓๖ กิริยา-จิตตุปบาท ๒๐ ที่เป็นไปในปวัตติกาล ปฏิสนธิกาล และจุติกาล ปัญจโวการปฏิสนธินามขันธ์ ๔ ปฏิสนธิหทัยวัตถุ และมหาภูตรูป ๔ ทุกชนิด เป็นปัจจัย

อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส องค์ธรรมได้แก่ วิปากจิตตุปบาท ๓๖ กิริยาจิตตุปบาท ๒๐ วิบากและกิริยาจิตตชรูป ปฏิสนธิกัมมชรูป ปัญจโวการปฏิสนธินามขันธ์ ๔ ปฏิสนธิหทัยวัตถุ และมหาภูตรูป ๔ ทุกชนิด อุปาทารูปทั้งหมด เป็นปัจจยุปบัน

ว่าโดย	กาล	เป็นไปใน	ปฏิสนธิกาล ปวัตติกาล จุติกาล ไม่เกี่ยวกับกาล
”	ภูมิ	”	”	จตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ เอกโวการภูมิ
”	บุคคล	”	”	ปุถุชน ๔ ผลบุคคล ๔

ว่าโดย วิถี เป็นไปใน ปัญจทวารวิถี กามชวนมโนทวารวิถี มรณาสันนวิถี ฌานวิถี อภิญญาวิถี มรรควิถี ผลสมาบัติวิถี

สหชาตปจฺจเยน อำนาจแห่งสหชาตปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๘ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกันตามสมควร คือ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ สัมปยุตตะ สหชาตวิปปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๑-๒-๓ วิปากาพฺยากโต กิริยาพฺยากโต เอโก ขนฺโธ, ตโย ขนฺธา, เทฺว ขนฺธา องค์ธรรมได้แก่ วิบากและกิริยานามขันธ์ ๑ หรือ ๓ หรือ ๒ คือ วิปากจิตตุปบาท ๓๖ กิริยาจิตตุปบาท ๒๐ เป็นปัจจัย

ติณฺณนฺนำ ขนฺธานำ, เอกสฺส ขนฺธสฺส, ทวินฺนำ ขนฺธานำ, จิตฺตสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานำ องค์ธรรมได้แก่ วิบากและกิริยานามขันธ์ ๓ หรือ ๑ หรือ ๒ ที่เหลือ คือ วิปากจิตตุปบาท ๓๖ กิริยาจิตตุปบาท ๒๐ และวิบาก กิริยาจิตตชรูป มี รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ลมหายใจ กายวิญญัติ วจีวิญญัติ เป็นต้น เป็นปัจจยุปบัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล และจุติกาล
" ภูมิ " " จตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ
" บุคคล " " ปุถุชน ๔ ผลบุคคล ๔
" วิถี " " ปัญจทวารวิถี กามชวนมโนทวารวิถี มรณาสันนวิถี ฌานวิถี อภิญญาวิธี มรรควิถี ผลสมบัติวิถี

สหชาตปจฺจเยน* อำนาจแห่งสหชาตปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๕ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๔-๕-๖ ปฏิสนฺธิกฺขเณ วิปากาพฺยากโต เอโก ขนฺโธ, ตโย ขนฺธา, เทฺว ขนฺธา องค์ธรรมได้แก่ ปฏิสนธินามขันธ์ ๑ หรือ ๓ หรือ ๒ คือ ปฏิสนธิจิตตุปบาท ๑๙ เป็นปัจจัย

---

* ปัจจัยสงเคราะห์ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๑.๒.๓ นี้ ได้อำนาจปัจจัย ๘ (ในปัญจโวการภูมิ) หรือ ๗ (เว้นสหชาต-วิปปยุตตะในจตุโวการภูมิ) คือ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ สัมปยุตตะ สหชาตวิปปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ เช่นนี้ ก็ย่อมเป็นไปได้ การที่อัญญมัญญะ สัมปยุตตะ สหชาตวิปปยุตตะ เข้าช่วยอุปการะได้นั้น เพราะปัจจัยทั้ง ๓ นี้ ว่าโดยวาระก็ดี ว่าโดยองค์ธรรมของปัจจัย และปัจจยุปบันก็ดี มีปรากฏอยู่แล้ว ดังนั้น จึงได้อำนาจปัจจัยทั้ง ๓ นี้ด้วย ดูอนุวาทพระบาลีของเหตุปัจจัยในอัพยากตบทเป็นตัวอย่าง

ติณฺณนฺนํ ขนฺธานํ, เอกสฺส ขนฺธสฺส, ทวินฺนํ ขนฺธานํ, กฏตฺตา จ รูปานํ องค์ธรรมได้แก่ ปฏิสนธินามขันธ์ ๓ หรือ ๑ หรือ ๒ ที่เหลือ คือ ปฏิสนธิจิตตุปบาท ๑๙ และปฏิสนธิกัมมชรูป มี จักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กายะ ภาวะ หทยะ ชีวิตะ เป็นต้น เป็นปัจจยุปบัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปฏิสนธิกาล
" ภูมิ " " จตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ ตามสมควร
" บุคคล " " ปุถุชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓
" วิถี " " วิถีมุตตจิต ตรงที่อุปปาทักขณะของปฏิสนธิจิต และรูปวิถีในปฏิสนธิกาล

สหชาตปจฺจเยน อำนาจแห่งสหชาตปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๕ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ สหชาตัตถิ สหชาต-อวิคตะ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๗-๘* ขนฺธา วตฺถุ องค์ธรรมได้แก่ปัญจโวการ-ปฏิสนธินามขันธ์ ๔ ปฏิสนธิหทัยวัตถุ เป็นปัจจัย

วตฺถุสฺส ขนฺธานำ องค์ธรรมได้แก่ ปฏิสนธิหทัยวัตถุ ปัญจโวการปฏิสนธินามขันธ์ ๔ เป็นปัจจยุปบัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปฏิสนธิกาล
" ภูมิ " " ปัญจโวการภูมิ
" บุคคล " " ปุถุชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓
" วิถี " " วิถีมุตตจิต ตรงที่อุปปาทักขณะของปฏิสนธิจิต และรูปวิถีในปฏิสนธิกาล

สหชาตปจฺจเยน อำนาจแห่งสหชาตปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๗ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ สหชาต-วิปปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๙ เอกำ มหาภูตำ, ตโย มหาภูตา, เทฺว มหาภูตา องค์ธรรมได้แก่ จิตตชและปฏิสนธิปวัตติกัมมชมหาภูตรูป ๑ หรือ ๓ หรือ ๒ เป็นปัจจัย

---

* อนุวาทะข้อที่ ๘ ได้อำนาจปัจจัย ๖ (เว้นวิปากะ)

ติณฺณนฺนำ มหาภูตานำ, เอกสฺส มหาภูตสฺส, ทวินฺนำ มหาภูตานำ องค์ธรรมได้แก่ จิตตชและปฏิสนธิปวัตติกัมมชมหาภูตรูป ๓ หรือ ๑ หรือ ๒ ที่เหลือ เป็นปัจจยุปบัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปฏิสนธิกาล ปวัตติกาล
" ภูมิ " " ปัญจโวการภูมิ
" บุคคล " " ปุถุชน ๔ ผลบุคคล ๔
" วิถี " " รูปวิถีในปฏิสนธิกาล ปวัตติกาล

สหชาตปจฺจเยน อำนาจแห่งสหชาตปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๕ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๑๐ มหาภูตา องค์ธรรมได้แก่ จิตตชและปฏิสนธิปวัตติ-กัมมชมหาภูตรูป ๔ เป็นปัจจัย

จิตฺตสมุฏฺฐานานำ รูปานำ, กฏตฺตารูปานำ อุปาทารูปานำ องค์ธรรมได้แก่ จิตตชและปฏิสนธิปวัตติกัมมชอุปาทารูป เป็นปัจจยุปบัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล ปฏิสนธิกาล
" ภูมิ " " ปัญจโวการภูมิ
" บุคคล " " ปุถุชน ๔ ผลบุคคล ๔
" วิถี " " รูปวิถีในปวัตติกาล ปฏิสนธิกาล

สหชาตปจฺจเยน อำนาจแห่งสหชาตปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๔ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๑๑ พาหิรำ เอกำ มหภูตำ, ตโย มหาภูตา, เทฺว มหาภูตา, มหาภูตา องค์ธรรมได้แก่ พาหิรมหาภูตรูป ๑ หรือ ๓ หรือ ๒ หรือ ๔ เป็นปัจจัย

ติณฺณนฺนำ มหาภูตานำ, เอกสฺส มหาภูตสฺส, ทวินฺนำ มหาภูตานำ, อุปาทารูปานำ องค์ธรรมได้แก่ พาหิรมหาภูตรูป ๓ หรือ ๑ หรือ ๒ ที่เหลือ และพาหิรอุปาทารูป เป็นปัจจยุปบัน

ว่าโดย กาล ไม่เกี่ยวกับกาล (ไม่เกี่ยวกับปฏิสนธิกาล ปวัตติกาล และจุติกาล)
" ภูมิ เป็นไปใน ปัญจโวการภูมิ
" บุคคล " " ภายนอกบุคคล คือ อวิญญาณกวัตถุทั่วๆ ไป
" วิถี " " รูปวิถีนอกจากบุคคล

สหชาตปจฺจเยน อำนาจแห่งสหชาตปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๕ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๑๒ อาหารสมุฏฺฐานำ เอกำ มหาภูตำ, ตโย มหาภูตา, เทฺว มหาภูตา, มหาภูตา องค์ธรรมได้แก่ อาหารชมหาภูตรูป ๑ หรือ ๓ หรือ ๒ หรือ ๔ เป็นปัจจัย

ติณฺณนฺนำ มหาภูตานำ, เอกสฺส มหาภูตสฺส, ทวินฺนำ มหาภูตานำ, อุปาทารูปานำ องค์ธรรมได้แก่ อาหารชมหาภูตรูป ๓ หรือ ๑ หรือ ๒ ที่เหลือ และอาหารชอุปาทารูป เป็นปัจจยุปบัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล
" ภูมิ " " กามภูมิ
" บุคคล " " ปุถุชน ๔ ผลบุคคล ๔
" วิถี " " รูปวิถี

สหชาตปจฺจเยน อำนาจแห่งสหชาตปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๕ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๑๓ อุตุสมุฏฺฐานำ เอกำ มหาภูตำ, ตโย มหาภูตา, เทฺว มหาภูตา, มหาภูตา องค์ธรรมได้แก่ อุตุชมหาภูตรูป ๑ หรือ ๓ หรือ ๒ หรือ ๔ เป็นปัจจัย

ติณฺณนฺนำ มหาภูตานำ, เอกสฺส มหาภูตสฺส, ทวินฺนำ มหาภูตานำ, อุปาทารูปานำ องค์ธรรมได้แก่ อุตุชมหาภูตรูป ๓ หรือ ๑ หรือ ๒ ที่เหลือ และอุตุชอุปาทารูป เป็นปัจจยุปบัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล
" ภูมิ " " ปัญจโวการภูมิ เอกโวการภูมิ
" บุคคล " " ปุถุชน ๔ ผลบุคคล ๔
" วิถี " " รูปวิถี

สหชาตปจฺจเยน อำนาจปัจจัยทั้ง ๕ เช่นเดียวกับข้อ ๑๒

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๑๔* อสญฺญสตฺตานํ เอกํ มหาภูตํ, ตโย มหาภูตา, เทฺว มหาภูตา, มหาภูตา องค์ธรรมได้แก่ อสัญญสัตตปฏิสนธิ และปวัตติกัมมชมหาภูตรูป ๑ หรือ ๓ หรือ ๒ หรือ ๔ เป็นปัจจัย

ติณฺณนฺนํ มหาภูตานํ, เอกสฺส มหาภูตสฺส ทวินฺนํ มหาภูตานํ, กฏตฺตารูปานํ อุปาทารูปานํ องค์ธรรมได้แก่ อสัญญสัตตปฏิสนธิ และปวัตติกัมมชมหาภูตรูป ๓ หรือ ๑ หรือ ๒ ที่เหลือ และอสัญญสัตตปฏิสนธิปวัตติกัมมชอุปาทารูป เป็นปัจจยุปบัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล ปฏิสนธิกาล
" ภูมิ " " เอกโวการภูมิ
" บุคคล " " อสัญญสัตตพรหม
" วิถี " " รูปวิถี

สหชาตปจฺจเยน อำนาจแห่งปัจจัย ๕ เช่นเดียวกันกับข้อที่ ๑๒

ปจฺจโย ฯลฯ

ฆ. กุสลาพฺยากตบท

อพฺยากตปทาวสาน ใน กุสลาพฺยากตบท

วิธิพระบาลี

กุสโล จ อพฺยากโต จ ธมฺมา อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย. กุศลและอพยากตธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อพยากตธรรม ด้วยอำนาจสหชาต-ปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

กุสลา ขนฺธา จ มหาภูตา จ จิตฺตสมุฏฺฐานานํ รูปานํ สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย. กุศลนามขันธ์ ๔ และกุศลจิตตชมหาภูตรูป ๑-๓-๒ หรือ ๔ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่กุศลจิตตชมหาภูตรูป ๓-๑-๒ และกุศลจิตตชอุปาทารูป ด้วยอำนาจสหชาตปัจจัย

---

* อนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๑๑,๑๒,๑๓,๑๔ ในระหว่างมหาภูตรูป ๔ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่อุปาทารูป ๒๔ นั้น ได้อำนาจปัจจัย ๔ คือ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรมในวิธิพระบาลี

กุสโล จ อพฺยากโต จ ธมฺมา องค์ธรรมได้แก่ กุศลนามขันธ์ ๔ คือ กุศลจิตตุปบาท ๒๑ และกุศลจิตตชมหาภูตรูป ๑ หรือ ๓ หรือ ๒ หรือ ๔ เป็นปัจจัย

อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส องค์ธรรมได้แก่ กุศลจิตตชมหาภูตรูป ๓ หรือ ๑ หรือ ๒ ที่เหลือ และกุศลจิตตชอุปาทารูป เป็นปัจจยุปบัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล
" ภูมิ " " ปัญจโวการภูมิ
" บุคคล " " ปุถุชน ๔ อริยบุคคล ๗ (เว้นพระอรหันต์)
" วิถี " " ปัญจทวารวิถี กามชวนมโนทวารวิถี ฌานวิถี อภิญญาวิถี มรรควิถี

สหชาตปจฺจเยน อำนาจแห่งสหชาตปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๔ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี กุสลา ขนฺธา จ มหาภูตา จ องค์ธรรมเหมือนกันกับ **กุสโล จ อพฺยากโต จ ธมฺมา** ในวิธิพระบาลี

จิตฺตสมุฏฺฐานานำ รูปานำ องค์ธรรมเหมือนกันกับ **อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส** ในวิธิพระบาลี

ว่าโดยกาล ภูมิ บุคคล วิถี ตลอดจนถึง **สหชาตปจฺจเยน** เหมือนกันกับในวิธิพระบาลี

ปจฺจโย ฯลฯ

ง. อกุสลาพฺยากตบท

อพฺยากตปทาวสาน ใน อกุสลาพฺยากตบท

วิธิพระบาลี

อกุสโล จ อพฺยากโต จ ธมฺมา อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย. อกุศลและอพยากตธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อพยากตธรรม ด้วยอำนาจสหชาตปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

อกุสลา ขนฺธา จ มหาภูตา จ จิตฺตสมุฏฺฐานานำ รูปานำ สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย. อกุศลนามขันธ์ ๔ และอกุศลจิตตชมหาภูตรูป ๑-๓-๒ หรือ ๔ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อกุศลจิตตชมหาภูตรูป ๓-๑-๒ และอกุศลจิตตชอุปาทารูปด้วยอำนาจสหชาตปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรมในวิธิพระบาลี

อกุสโล จ อพฺยากโต จ ธมฺมา องค์ธรรมได้แก่ อกุศลนามขันธ์ ๔ คือ อกุศลจิตตุปบาท ๑๒ และอกุศลจิตตชมหาภูตรูป ๑ หรือ ๓ หรือ ๒ หรือ ๔ เป็นปัจจัย

อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส องค์ธรรมได้แก่ อกุศลจิตตชมหาภูตรูป ๓ หรือ ๑ หรือ ๒ ที่เหลือ และอกุศลจิตตชอุปาทารูป เป็นปัจจยุปบัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล
" ภูมิ " " ปัญจโวการภูมิ
" บุคคล " " ปุถุชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓
" วิถี " " ปัญจทวารวิถี กามชวนมโนทวารวิถี

สหชาตปจฺจเยน อำนาจแห่งสหชาตปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๔ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี อกุสลา ขนฺธา จ มหาภูตา จ องค์ธรรมเหมือนกันกับ **อกุสโล จ อพฺยากโต จ ธมฺมา** ในวิธิพระบาลี

จิตฺตสมุฏฺฐานานำ รูปานำ องค์ธรรมเหมือนกันกับ **อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส** ในวิธิพระบาลี

ว่าโดยกาล ภูมิ บุคคล วิถี ตลอดจนถึง **สหชาตปจฺจเยน** เหมือนกันกับในวิธิพระบาลี

ปจฺจโย ฯลฯ

สุทธสังขยาวาระ

สรุปจำนวนสุทธบทแห่งสหชาตปัจจยปัญหาวาระ ดังแสดงมาแล้วข้างต้นนั้น มี ๕ ประเภทด้วยกัน คือ

๑. กุสโล กุสลสฺส สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย.

๒. กุสโล อพฺยากตสฺส สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย.

๓. กุสโล กุสลาพฺยากตสฺส สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย.

๔. อกุสโล อกุสลสฺส สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย.

๕. อกุสโล อพฺยากตสฺส สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย.

๖. อกุสโล อกุสลาพฺยากตสฺส สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย.

๗. อพฺยากโต อพฺยากตสฺส สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย.

๘. กุสลาพฺยากโต อพฺยากตสฺส สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย.

๙. อกุสลาพฺยากโต อพฺยากตสฺส สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย.

สหชาตปัจจยสภาคะ

ปัจจัยที่เป็นสภาคะกันได้กับสหชาตปัจจัย ดังแสดงมาแล้วข้างต้นนั้น มี ๗ ปัจจัย คือ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ สัมปยุตตะ สหชาตวิปปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ

จบ ปัญหาวารวิภังค์แห่งสหชาตปัจจัย

* * * * * * * * *

๗. ปัญหาวารวิภังค์แห่งอัญญมัญญปัจจัย

ก. กุสลบท

กุสลปทาวสาน ใน กุสลบท

วิธิพระบาลี

กุสโล ธมฺโม กุสลสฺส ธมฺมสฺส อญฺญมญฺญปจฺจเยน ปจฺจโย. กุศลธรรมเป็นปัจจัย คือ ช่วยอุปการะแก่กุศลธรรม ด้วยอำนาจอัญญมัญญปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

กุสโล เอโก ขนฺโธ ติณฺณนฺนำ ขนฺธานำ อญฺญมญฺญปจฺจเยน ปจฺจโย, ตโย ขนฺธา เอกสฺส ขนฺธสฺส อญฺญมญฺญปจฺจเยน ปจฺจโย, เทฺว ขนฺธา ทวินฺนำ ขนฺธานำ อญฺญมญฺญปจฺจเยน ปจฺจโย. กุศลนามขันธ์ ๑ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่กุศลนามขันธ์ ๓ ที่เหลือ หรือกุศลนามขันธ์ ๓ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่กุศลนามขันธ์ ๑ ที่เหลือ หรือกุศลนามขันธ์ ๒ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่กุศลนามขันธ์ ๒ ที่เหลือ ด้วยอำนาจอัญญมัญญปัจจัย

ข. อกุสลบท

อกุสลปทาวสาน ใน อกุสลบท

วิธิพระบาลี

อกุสโล ธมฺโม อกุสลสฺส ธมฺมสฺส อญฺญมญฺญปจฺจเยน ปจฺจโย. อกุศลธรรมเป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่อกุศลธรรม ด้วยอำนาจอัญญมัญญปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

อกุสโล เอโก ขนฺโธ ติณฺณนฺนำ ขนฺธานำ อญฺญมญฺญปจฺจเยน ปจฺจโย. ตโย ขนฺธา เอกสฺส ขนฺธสฺส อญฺญมญฺญปจฺจเยน ปจฺจโย, เทฺว ขนฺธา ทวินฺนำ ขนฺธานำ อญฺญมญฺญปจฺจเยน ปจฺจโย. อกุศลนามขันธ์ ๑ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่อกุศลนามขันธ์ ๓ ที่เหลือ หรืออกุศลนามขันธ์ ๓ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อกุศลนามขันธ์ ๑ ที่เหลือ หรืออกุศลนามขันธ์ ๒ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อกุศลนามขันธ์ ๒ ที่เหลือ ด้วยอำนาจอัญญมัญญปัจจัย

ค. อพฺยากตบท

อพฺยากตปทาวสาน ใน อพฺยากตบท

วิธิพระบาลี

อพฺยากโต ธมฺโม อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส อญฺญมญฺญปจฺจเยน ปจฺจโย. อพยากต-ธรรมเป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่อพยากตธรรม ด้วยอำนาจอัญญมัญญปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

๑. วิปากาพฺยากโต กิริยาพฺยากโต เอโก ขนฺโธ ติณฺณนฺนํ ขนฺธานํ อญฺญมญฺญปจฺจเยน ปจฺจโย, ตโย ขนฺธา เอกสฺส ขนฺธสฺส อญฺญมญฺญปจฺจเยน ปจฺจโย, เทฺว ขนฺธา ทวินฺนํ ขนฺธานํ อญฺญมญฺญปจฺจเยน ปจฺจโย. วิบาก กิริยานามขันธ์ ๑ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่ วิบาก กิริยานามขันธ์ ๓ ที่เหลือ หรือ วิบาก กิริยานามขันธ์ ๓ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่ วิบาก กิริยานามขันธ์ ๑ ที่เหลือ หรือ วิบาก กิริยานามขันธ์ ๒ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่ วิบาก กิริยานามขันธ์ ๒ ที่เหลือ ด้วยอำนาจอัญญมัญญปัจจัย

๒. ปฏิสนฺธิกฺขเณ วิปากาพฺยากโต เอโก ขนฺโธ ติณฺณนฺนํ ขนฺธานํ วตฺถุสฺส จ อญฺญมญฺญปจฺจเยน ปจฺจโย, ตโย ขนฺธา เอกสฺส ขนฺธสฺส วตฺถุสฺส จ อญฺญมญฺญ-ปจฺจเยน ปจฺจโย, เทฺว ขนฺธา ทวินฺนํ ขนฺธานํ วตฺถุสฺส จ อญฺญมญฺญปจฺจเยน ปจฺจโย. ในขณะปฏิสนธิ วิบากนามขันธ์ ๑ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่วิบากนามขันธ์ ๓ ที่เหลือและหทัยวัตถุ, หรือวิบากนามขันธ์ ๓ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่วิบากนามขันธ์ ๑ ที่เหลือและหทัยวัตถุ, หรือวิบากนามขันธ์ ๒ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่วิบากนามขันธ์ ๒ ที่เหลือและหทัยวัตถุ ด้วยอำนาจอัญญมัญญปัจจัย

๓. ขนฺธา วตฺถุสฺส อญฺญมญฺญปจฺจเยน ปจฺจโย, วตฺถุ ขนฺธานํ อญฺญมญฺญ-ปจฺจเยน ปจฺจโย. ปฏิสนธินามขันธ์ ๔ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่ปฏิสนธิหทัยวัตถุ, หรือปฏิสนธิหทัยวัตถุเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่ปฏิสนธินามขันธ์ ๔ ด้วยอำนาจอัญญมัญญปัจจัย

๔. เอกํ มหาภูตํ ติณฺณนฺนํ มหาภูตานํ อญฺญมญฺญปจฺจเยน ปจฺจโย, ตโย มหาภูตา เอกสฺส มหาภูตสฺส อญฺญมญฺญปจฺจเยน ปจฺจโย, เทฺว มหาภูตา ทวินฺนํ มหาภูตานํ อญฺญมญฺญปจฺจเยน ปจฺจโย. จิตตช ปฏิสนธิกัมมช และปวัตติกัมมชมหาภูตรูป ๑ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่จิตตช ปฏิสนธิกัมมช และปวัตติกัมมชมหาภูตรูป ๓ ที่เหลือ, หรือ จิตตช ปฏิสนธิกัมมช และปวัตติกัมมชมหาภูตรูป ๓ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่จิตตช

ปฏิสนธิกัมมชะ และปวัตติกัมมชมหาภูตรูป ๑ ที่เหลือ, หรือ จิตตชปฏิสนธิกัมมชะ และปวัตติ-กัมมชมหาภูตรูป ๒ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่จิตตชะปฏิสนธิกัมมชะ และปวัตติกัมมชมหา-ภูตรูป ๒ ที่เหลือ ด้วยอำนาจอัญญมัญญปัจจัย

๕. พาหิรำ อาหารสมุฏฺฐานำ อุตุสมุฏฺฐานำ อสญฺญสตฺตานำ เอกำ มหาภูตำ ติณฺณนฺนำ มหาภูตานำ อญฺญมญฺญปจฺจเยน ปจฺจโย, ตโย มหาภูตา เอกสฺส มหาภูตสฺส อญฺญมญฺญปจฺจเยน ปจฺจโย, เทฺว มหาภูตา ทวินฺนำ มหาภูตานำ อญฺญมญฺญปจฺจเยน ปจฺจโย. พาหิระ อาหารชะ อุตุชมหาภูตรูป และอสัญญสัตตกัมมชมหาภูตรูป ๑ เป็นปัจจัยช่วย อุปการะแก่ พาหิระ อาหารชะ อุตุชมหาภูตรูป และอสัญญสัตตกัมมชมหาภูตรูป ๓ ที่เหลือ หรือ พาหิระ อาหารชะ อุตุชมหาภูตรูป และอสัญญสัตตกัมมชมหาภูตรูป ๓ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะ แก่ พาหิระ อาหารชะ อุตุชมหาภูตรูป และอสัญญสัตตกัมมชมหาภูตรูป ๑ ที่เหลือ, หรือพาหิระ อาหารชะ อุตุชมหาภูตรูป และอสัญญสัตตกัมมชมหาภูตรูป ๒ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่ พาหิระ อาหารชะ อุตุชมหาภูตรูป และอสัญญสัตตกัมมชมหาภูตรูป ๒ ที่เหลือด้วยอำนาจ อัญญมัญญปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในปัญหาวารวิภังค์แห่งอัญญมัญญปัจจัยนี้ องค์ธรรม กาล ภูมิ บุคคล วิถี เหล่านี้ จงเข้าใจตามคำแปล ว่าเป็นไปในทำนองเดียวกันกับสหชาตปัจจัย ฉะนั้น จึงมิได้เขียนไว้

สำหรับสุทธสังขยาวาระ และปัจจยสภาคะนั้น มีดังต่อไปนี้

สุทธสังขยาวาระ

สรุปจำนวนสุทธบทแห่งอัญญมัญญปัจจยปัญหาวาระ ดังแสดงมาแล้วข้างต้นนั้นมี ๓ ประเภทด้วยกันคือ

๑. กุสโล กุสลสฺส อญฺญมญฺญปจฺจเยน ปจฺจโย.

๒. อกุสโล อกุสลสฺส อญฺญมญฺญปจฺจเยน ปจฺจโย.

๓. อพฺยากโต อพฺยากตสฺส อญฺญมญฺญปจฺจเยน ปจฺจโย.

อัญญมัญญปัจจยสภาคะ

ปัจจัยที่เป็นสภาคะกันได้กับอัญญมัญญปัจจัย ดังแสดงมาแล้วข้างต้นนั้น มี ๗ ปัจจัยคือ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ สัมปยุตตะ สหชาตวิปปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ

จบ ปัญหาวารวิภังค์แห่งอัญญมัญญปัจจัย

* * * * * * * * *

๘/๑ ปัญหาวารวิภังค์แห่งสหชาตนิสสยปัจจัย

ใน **นิสสยปัจจัย** นี้ ปัญหาวารวิภังค์แห่งสหชาตนิสสยปัจจัย องค์ธรรมพร้อมด้วย กาล ภูมิ บุคคล วิถี ตลอดจนถึง สุทธสังขยาวาระ และปัจจยสภาคะเหล่านี้นั้นเหมือนกันกับ **สหชาตปัจจัย** ทุกประการ คงเปลี่ยนแต่ชื่อสหชาตปัจจัย เป็น **สหชาตนิสสยปัจจัย** เท่านั้น

* * * * * * * * *

๘/๒ ปัญหาวารวิภังค์แห่งวัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัย

ก. อพฺยากตบท

อพฺยากตปทาวสาน ใน อพฺยากตบท

วิธิพระบาลี

อพฺยากโต ธมฺโม อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส วตฺถุปุเรชาตนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย. อพยากตธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อพยากตธรรม ด้วยอำนาจวัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

๑. จกฺขายตนํ จกฺขุวิญฺญาณสฺส, โสตายตนํ โสตวิญฺญาณสฺส, ฆานายตนํ ฆานวิญฺญาณสฺส, ชิวฺหายตนํ ชิวฺหาวิญฺญาณสฺส, กายายตนํ กายวิญฺญาณสฺส วตฺถุปุเรชาตนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย. จักขายตนะเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่จักขุวิญญาณจิต ๒ โสตายตนะเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่โสตวิญญาณจิต ๒ ฆานายตนะเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่ฆานวิญญาณจิต ๒ ชิวหายตนะเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่ชิวหาวิญญาณจิต ๒ กายายตนะเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่กายวิญญาณจิต ๒ ด้วยอำนาจวัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัย

๒. วตฺถุ วิปากาพฺยากตานํ กิริยาพฺยากตานํ ขนฺธานํ วตฺถุปุเรชาตนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย. ปวัตติหทัยวัตถุเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่วิบากและกิริยานามขันธ์ ๔ ด้วยอำนาจวัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี อพฺยากโต ธมฺโม องค์ธรรมได้แก่ วัตถุรูป ๖ คือ มัชฌิมายุกปสาทรูป ๕ ที่เกิดพร้อมกันกับอตีตภวังค์ดวงแรก, หทัยวัตถุ ที่เกิดพร้อมกันกับจิตดวงก่อนๆ มีปฏิสนธิจิตเป็นต้น, หทัยวัตถุที่อนุมานเอาว่าเกิดพร้อมกันกับจิตดวงหนึ่งก่อนหน้าจะออกจาก

นิโรธสมาบัติ และวัตถุรูป ๖ ที่เกิดพร้อมกันกับจิตดวงที่ ๑๗ ที่นับถอยหลังจากจุติจิตขึ้นไปในมรณาสันนกาล เป็นปัจจัย หรืออีกนัยหนึ่ง องค์ธรรมได้แก่ วัตถุรูป ๖ ที่เป็นฐีติปัตตะ ๔๙ เป็นปัจจัย

อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส องค์ธรรมได้แก่ วิญญาณธาตุจิตตุปบาท ๗ ที่เกิดหลังๆ คือ วิปากจิตตุปบาท ๓๒ มีปฐมภวังค์เป็นต้น กิริยาจิตตุปบาท ๒๐ มีปัญจทวาราวัชชนจิตเป็นต้น (เว้นอรูปวิปากจิต ๔) เป็นปัจจยุปบัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล มรณาสันนกาล
" ภูมิ " " ปัญจโวการภูมิ
" บุคคล " " ปุถุชน ๔ ผลบุคคล ๔
" วิถี " " ปัญจทวารวิถี กามชวนมโนทวารวิถี มรณาสันนวิถี ฌานวิถี อภิญญาวิถี มัคควิถี ผลสมาบัติวิถี นิโรธสมาบัติวิถี

วตฺถุปุเรชาตนิสฺสยปจฺจเยน อำนาจแห่งวัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๖ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ วัตถุปุเรชาตนิสสยะ วัตถุปุเรชาตะ วัตถุปุเรชาตินทริยะ วัตถุปุเรชาตวิปปยุตตะ วัตถุปุเรชาตัตถิ วัตถุปุเรชาตอวิคตะ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๑ จกฺขายตนํ[๑] โสตายตนํ ฆานายตนํ ชิวฺหายตนํ กายายตนํ องค์ธรรมได้แก่ มัชฌิมายุกปสาทรูป ๕ หรือฐีติปัตตปสาทรูป ๕ เป็นปัจจัย

จกฺขุวิญฺญาณสฺส เป็นต้น จนถึง **กายวิญฺญาณสฺส** องค์ธรรมได้แก่ ปัญจวิญญาณธาตุจิตตุปบาทที่เกิดหลังๆ เป็นปัจจยุปบัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล มรณาสันนกาล
" ภูมิ " " ปัญจโวการภูมิ
" บุคคล " " ปุถุชน ๔ ผลบุคคล ๔
" วิถี[๒] " " ปัญจทวารวิถี ปัญจทวารมรณาสันนวิถี

วตฺถุปุเรชาตนิสฺสยปจฺจเยน อำนาจแห่งปัจจัย ๖ เหมือนกันกับในวิธิพระบาลี

ปจฺจโย ฯลฯ

---

[๑] จักขายตนะเป็นต้น เป็นปัจจัยในมรณาสันนกาลได้

[๒] ปุถุชน ๔ ผลเสกขบุคคลเบื้องต่ำ ๒ เหล่านี้ ตายทางปัญจทวารวิถีก็ได้ ดังนั้น วิถีจิตนี้ จึงเรียกว่า ปัญจทวารมรณาสันนวิถี ดูสรุปเนื้อความ ๓ ประการ ของวัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัย

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๒ วตฺถุ องค์ธรรมได้แก่ หทัยวัตถุที่เกิดพร้อมกันกับจิตดวงก่อนๆ มีปฏิสนธิจิตเป็นต้น และหทัยวัตถุที่อนุมานเอาว่าเกิดพร้อมกันกับจิตดวงหนึ่งก่อนหน้าจะออกจากนิโรธสมาบัติ หรือฐีติปัตตหทัยวัตถุ ๔๙ เป็นปัจจัย

วิปากาพฺยากตานำ กิริยาพฺยากตานำ ขนฺธานำ องค์ธรรมได้แก่ มโนธาตุ และวิบากกิริยา มโนวิญญาณธาตุที่เกิดหลังๆ คือ วิปากจิตตุปบาท ๒๒ มีปฐมภวังค์ เป็นต้น กิริยาจิตตุปบาท ๒๐ มีปัญจทวาราวัชชนจิตเป็นต้น (เว้นทวิปัญจวิญญาณจิต ๑๐ อรูปวิปาก-จิต ๔) เป็นปัจจยุปบัน

ว่าโดยกาล ภูมิ บุคคล วิถี เหมือนกันกับในวิธิพระบาลี

วตฺถุปุเรชาตนิสฺสยปจฺจเยน อำนาจแห่งวัตถุปุรุชาตนิสสยปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๕ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ วัตถุปุเรชาตนิสสยะ วัตถุปุเรชาตะ วัตถุปุเรชาตวิปปยุตตะ วัตถุปุเรชาตัตถิ วัตถุปุเรชาตอวิคตะ

ปจฺจโย ฯลฯ

กุสลปทาวสาน ใน อพฺยากตบท

วิธิพระบาลี

อพฺยากโต ธมฺโม กุสลสฺส ธมฺมสฺส วตฺถุปุเรชาตนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย. อพยากตธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่กุศลธรรม ด้วยอำนาจวัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

วตฺถุ กุสลานำ ขนฺธานำ วตฺถุปุเรชาตนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย. ปวัตติหทัยวัตถุเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่กุศลนามขันธ์ ๔ ด้วยอำนาจวัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี อพฺยากโต ธมฺโม องค์ธรรมได้แก่หทัยวัตถุที่เกิดพร้อมกันกับจิตดวงก่อนๆ มี โวฏฐัพพนะ มโนทวาราวัชชนะ เป็นต้น และหทัยวัตถุที่เกิดพร้อมกันกับจิตดวงที่ ๑๗ ที่นับถอยหลังจากจุติจิตขึ้นไปในมรณาสันนกาล หรือฐีติปัตตหทัยวัตถุ ๔๙ เป็นปัจจัย

กุสลสฺส ธมฺมสฺส องค์ธรรมได้แก่ กุศลจิตตุปบาท ๒๑* เป็นปัจจยุปบัน

---

* มหากุศลจิตตุปบาท ๘ เป็นไปในปวัตติกาลและมรณาสันนกาลได้ตามสมควร มหัคคตกุศลจิตตุปบาท ๙ และมัคค-จิตตุปบาท ๔ เป็นไปในปวัตติกาลอย่างเดียว

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล มรณาสันนกาล
" ภูมิ " " ปัญจโวการภูมิ
" บุคคล " " ปุถุชน ๔ อริยบุคคล ๗ (เว้นพระอรหันต์)
" วิถี " " ปัญจทวารวิถี กามชวนมโนทวารวิถี มรณาสันนวิถี ฌานวิถี อภิญญาวิถี มรรควิถี

วตฺถุปุเรชาตนิสฺสยปจฺจเยน อำนาจแห่งวัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัย เป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๕ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน ดังที่กล่าวมาแล้ว

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี วตฺถุ องค์ธรรมเหมือนกันกับ **อพฺยากโต ธมฺโม** ในวิธิพระบาลี

กุสลานำ ขนฺธานำ องค์ธรรมเหมือนกันกับ **กุสลสฺส ธมฺมสฺส** ในวิธิพระบาลี

ว่าโดยกาล ภูมิ บุคคล วิถี ตลอดจนถึง **วตฺถุปุเรชาตนิสฺสยปจฺจเยน** เหมือนกันกับในวิธิพระบาลี

ปจฺจโย ฯลฯ

อกุสลปทาวสาน ใน อพฺยากตบท

วิธิพระบาลี

อพฺยากโต ธมฺโม อกุสลสฺส ธมฺมสฺส วตฺถุปุเรชาตนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย. อพยากตธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อกุศลธรรม ด้วยอำนาจวัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

วตฺถุ อกุสลานำ ขนฺธานำ วตฺถุปุเรชาตนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย. ปวัตติหทัยวัตถุเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อกุศลนามขันธ์ ๔ ด้วยอำนาจวัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี อพฺยากโต ธมฺโม องค์ธรรมเหมือนกันกับใน **กุสลปทาวสาน ใน อพฺยากตบท**

อกุสลสฺส ธมฺมสฺส องค์ธรรมได้แก่ อกุศลจิตตุปบาท ๑๒ เป็นปัจจยุปบัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล มรณาสันนกาล
" ภูมิ " " ปัญจโวการภูมิ
" บุคคล " " ปุถุชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓

ว่าโดย วิถี เป็นไปใน ปัญจทวารวิถี กามชวนมโนทวารวิถี มรณาสันนวิถี

วตฺถุปุเรชาตนิสฺสยปจฺจเยน อำนาจแห่งปัจจัย ๕ เหมือนกับที่กล่าวแล้ว

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี วตฺถุ ก็ดี **อกุสลานำ ขนฺธานำ** ก็ดี กาล และ ภูมิ เป็นต้นก็ดี **วตฺถุปุเรชาตนิสฺสยปจฺจเยน** ก็ดี เหล่านี้ องค์ธรรมและอำนาจปัจจัยคงได้เช่นเดียวกัน ดังที่ได้กล่าวมาแล้วนั้นเอง

ปจฺจโย ฯลฯ

สุทธสังขยาวาระ

สรุปจำนวนสุทธบทแห่งวัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจยปัญหาวาระ ดังแสดงมาแล้วข้างต้นนั้น มี ๓ ประเภท ด้วยกัน คือ

๑. อพฺยากโต อพฺยากตสฺส วตฺถุปุเรชาตนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย.
๒. " " กุสลสฺส วตฺถุปุเรชาตนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย.
๓. " " อกุสลสฺส วตฺถุปุเรชาตนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย.

วัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจยสภาคะ

ปัจจัยที่เป็นสภาคะกันได้กับวัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัย ดังแสดงมาแล้วข้างต้นนั้น มี ๕ ปัจจัย คือ วัตถุปุเรชาตะ ปุเรชาตินทริยะ วัตถุปุเรชาตวิปปยุตตะ วัตถุปุเรชาตัตถิ วัตถุปุเรชาตอวิคตะ

จบ ปัญหาวารวิภังค์แห่งวัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัย

* * * * * * * * *

๘/๑+๒ ปัญหาวารวิภังค์มิสสกพระบาลีแห่งนิสสยปัจจัย

(คือพระบาลีที่แสดงถึงสหชาตนิสสยะ และ วัตถุปุเรชาตนิสสยะ ปนกัน)

ก. กุสลาพฺยากตบท

กุสลปทาวสาน ใน กุสลาพฺยากตบท

วิธิพระบาลี

กุสโล จ อพฺยากโต จ ธมฺมา กุสลสฺส ธมฺมสฺส สหชาตนิสฺสยวตฺถุปุเรชาต-นิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย.

กุศลและอพยากตธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่กุศลธรรม ด้วยอำนาจสหชาตนิสสยะและวัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

กุสโล เอโก ขนฺโธ จ วตฺถุ จ ติณฺณนฺนํ ขนฺธานํ สหชาตนิสฺสยวตฺถุปุเรชาต-นิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย, ตโย ขนฺธา จ วตฺถุ จ เอกสฺส ขนฺธสฺส สหชาตนิสฺสยวตฺถุ-ปุเรชาตนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย, เทฺว ขนฺธา จ วตฺถุ จ ทวินฺนํ ขนฺธานํ สหชาต-นิสฺสยวตฺถุปุเรชาตนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย. กุศลนามขันธ์ ๑ และหทัยวัตถุเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่กุศลนามขันธ์ ๓ ที่เหลือ, หรือกุศลนามขันธ์ ๓ และหทัยวัตถุเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่กุศลนามขันธ์ ๑ ที่เหลือ, หรือกุศลนามขันธ์ ๒ และหทัยวัตถุเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่กุศลนามขันธ์ ๒ ที่เหลือ ด้วยอำนาจสหชาตนิสสยวัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี กุสโล จ อพฺยากโต จ ธมฺมา องค์ธรรมได้แก่กุศลนามขันธ์ ๑-๓-๒ คือ กุศลจิตตุปบาท ๒๑ และหทัยวัตถุ ที่เกิดพร้อมกันกับจิตดวงก่อนๆ มีโวฏฐัพพนจิต มโนทวาราวัชชนจิต เป็นต้น หรือฐีติปัตตหทัยวัตถุ เป็นปัจจัย

กุสลสฺส ธมฺมสฺส องค์ธรรมได้แก่ กุศลนามขันธ์ ๓-๑-๒ คือ กุศลจิตตุปบาท ๒๑ เป็นปัจจยุปบัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล
" ภูมิ " " ปัญจโวการภูมิ
" บุคคล " " ปุถุชน ๔ อริยบุคคล ๗ (เว้นพระอรหันต์)
" วิถี " " ปัญจทวารวิถี กามชวนมโนทวารวิถี ฌานวิถี อภิญญาวิถี มรรควิถี

สหชาตนิสฺสยวตฺถุปุเรชาตนิสฺสยปจฺจเยน อำนาจแห่งสหชาตนิสสยะ เป็นพิเศษในระหว่างนามขันธ์ด้วยกัน และอำนาจแห่งวัตถุปุเรชาตนิสสยะ เป็นพิเศษในระหว่างหทัยวัตถุกับนามขันธ์ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๖ หรือ ๓* ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ สหชาตนิสสยะ วัตถุปุเรชาตนิสสยะ สหชาตัตถิ วัตถุปุเรชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ วัตถุปุเรชาตอวิคตะ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี กุสโล เอโก ขนฺโธ จ วตฺถุ จ, ตโย ขนฺธา จ วตฺถุ จ, เทฺว ขนฺธา จ วตฺถุ จ องค์ธรรมเหมือนกันกับ **กุสโล จ อพฺยากโต จ ธมฺมา** ในวิธิพระบาลี

ติณฺณนฺนํ ขนฺธานํ, เอกสฺส ขนฺธสฺส, ทวินฺนํ ขนฺธานํ องค์ธรรมเหมือนกันกับ **กุสลสฺส ธมฺมสฺส** ในวิธิพระบาลี

ว่าโดยกาล ภูมิ บุคคล วิถี ตลอดจนถึง **สหชาตนิสฺสยวตฺถุปุเรชาตนิสฺสยปจฺจเยน** เหล่านี้ ก็เหมือนกันกับในวิธิพระบาลี

ปจฺจโย ฯลฯ

ข. อกุสลาพฺยากตบท

อกุสลปทาวสาน ใน อกุสลาพฺยากตบท

วิธิพระบาลี

อกุสโล จ อพฺยากโต จ ธมฺมา อกุสลสฺส ธมฺมสฺส สหชาตนิสฺสยวตฺถุปุเรชาตนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย. อกุศลธรรมและอพยากตธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อกุศลธรรม ด้วยอำนาจสหชาตนิสสยะและวัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

อกุสโล เอโก ขนฺโธ จ วตฺถุ จ ติณฺณนฺนํ ขนฺธานํ สหชาตนิสฺสยวตฺถุปุเรชาตนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย, ตโย ขนฺธา จ วตฺถุ จ เอกสฺส ขนฺธสฺส สหชาตนิสฺสยวตฺถุปุเรชาตนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย, เทฺว ขนฺธา จ วตฺถุ จ ทวินฺนํ ขนฺธานํ สหชาตนิสฺสยวตฺถุปุเรชาตนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย. อกุศลนามขันธ์ ๑ และหทัยวัตถุเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อกุศลนามขันธ์ ๓ ที่เหลือ, หรืออกุศลนามขันธ์ ๓ และหทัยวัตถุเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่

---

* ๓ ปัจจัยนั้น คือ สหชาตนิสสยวัตถุปุเรชาตนิสสยะ, สหชาตัตถิวัตถุปุเรชาตัตถิ, และสหชาตอวิคตวัตถุปุเรชาตอวิคตะ

อกุศลนามขันธ์ ๑ ที่เหลือ, หรืออกุศลนามขันธ์ ๒ และหทัยวัตถุเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อกุศลนามขันธ์ ๒ ที่เหลือ ด้วยอำนาจสหชาตนิสสยวัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี อกุสโล จ อพฺยากโต จ ธมฺมา องค์ธรรมได้แก่ อกุศลนามขันธ์ ๑-๓-๒ คือ อกุศลจิตตุปบาท ๑๒ และหทัยวัตถุที่เกิดพร้อมกันกับจิตดวงก่อนๆ มีโวฏฐัพพนจิต มโนทวาราวัชชนจิต เป็นต้น หรือฐีติปัตตหทัยวัตถุ เป็นปัจจัย

อกุสลสฺส ธมฺมสฺส องค์ธรรมได้แก่ อกุศลนามขันธ์ ๓-๑-๒ คือ อกุศลจิตตุปบาท ๑๒ เป็นปัจจยุปบัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล
" ภูมิ " " ปัญจโวการภูมิ
" บุคคล " " ปุถุชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓
" วิถี " " ปัญจทวารวิถี กามชวนมโนทวารวิถี

สหชาตนิสฺสยวตฺถุปุเรชาตนิสฺสยปจฺจเยน อำนาจแห่งปัจจัย ๖ หรือ ๓ เหมือนกันกับใน **กุสลปทาวสาน ใน กุสลาพฺยากตบท**

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี องค์ธรรมของ **อกุสโล เอโก ขนฺโธ** เป็นต้น จนถึง **สหชาต-นิสฺสยวตฺถุปุเรชาตนิสฺสยปจฺจเยน** เหล่านี้ เหมือนกันกับในวิธิพระบาลี

ปจฺจโย ฯลฯ

สุทธสังขยาวาระ

สรุปจำนวนสุทธบทในมิสสกปัจจัย คือ สหชาตนิสสยะ และวัตถุปุเรชาตนิสสยะ แห่งปัญหาวาระดังกล่าวแล้วนั้น มี ๒ ประการด้วยกัน คือ

๑. กุสลาพฺยากโต กุสลสฺส สหชาตนิสฺสยวตฺถุปุเรชาตนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย.

๒. อกุสลาพฺยากโต อกุสลสฺส สหชาตนิสฺสยวตฺถุปุเรชาตนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย.

สหชาตนิสสยะ และ วัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจยสภาคะ

ปัจจัยที่เป็นสภาคะกันได้กับสหชาตนิสสยวัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัย ดังกล่าวแล้ว มี ๔ หรือ ๒* ปัจจัย คือ สหชาตัตถิ วัตถุปุเรชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ วัตถุปุเรชาตอวิคตะ

จบ ปัญหาวารวิภังค์มิสสกพระบาลีแห่งสหชาตนิสสยวัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัย

* * * * * * * * *

---

* ๒ ปัจจัยนั้น คือ สหชาตัตถิวัตถุปุเรชาตัตถิ, สหชาตอวิคตวัตถุปุเรชาตอวิคตะ

๘/๓ ปัญหาวารวิภังค์แห่งวัตถารัมมณปุเรชาตนิสสยปัจจัย

ก. อพฺยากตบท

อพฺยากตปทาวสาน ใน อพฺยากตบท

วิธิพระบาลี

อพฺยากโต ธมฺโม อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส วตฺถารมฺมณปุเรชาตนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย. อพยากตธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อพยากตธรรม ด้วยอำนาจวัตถารัมมณปุเรชาตนิสสยปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

วตฺถุ วิปากาพฺยากตานำ กิริยาพฺยากตานำ ขนฺธานำ วตฺถารมฺมณปุเรชาตนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย. ปวัตติและมรณาสันนหทัยวัตถุเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่วิบากกิริยานามขันธ์ ๔ ด้วยอำนาจวัตถารัมมณปุเรชาตนิสสยปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี อพฺยากโต ธมฺโม องค์ธรรมได้แก่ หทัยวัตถุที่เกิดพร้อมกันกับจิตดวงที่ ๑๗ ที่นับถอยหลังจากจุติจิตขึ้นไปในมรณาสันนกาล หรืออีกนัยหนึ่ง ฐีติปัตตหทัยวัตถุเมื่อขณะเป็นวัตถุและอารมณ์เป็นปัจจัย

อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส องค์ธรรมได้แก่ มโนทวาราวัชชนจิต ๑ หสิตุปาทจิต ๑ มหากิริยาจิต ๘ ตทารัมมณจิต ๑๑ กิริยาอภิญญาจิต ๑ เจตสิก ๓๓ (เว้นวิรตี อัปปมัญญา) ที่เกิดในมรณาสันนกาล หรืออีกนัยหนึ่ง ที่เกิดในปวัตติกาลและมรณาสันนกาลเป็นปัจจยุปบัน

ว่าโดย	กาล	เป็นไปใน	ปวัตติกาล	มรณาสันนกาล
”	ภูมิ	”	”	ปัญจโวการภูมิ
”	บุคคล	”	”	ปุถุชน ๔ ผลบุคคล ๔
”	วิถี	”	”	กามชวนมโนทวารวิถี อภิญญาวิถี มรณาสันนวิถี

วตฺถารมฺมณปุเรชาตนิสฺสยปจฺจเยน อำนาจแห่งวัตถารัมมณปุเรชาตนิสสยปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาปัจจัยทั้ง ๖ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ วัตถารัมมณปุเรชาตนิสสยะ อารัมมณะ อารัมมณปุเรชาตะ วัตถารัมมณปุเรชาตวิปปยุตตะ อารัมมณปุเรชาตัตถิ อารัมมณปุเรชาตอวิคตะ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี พึงเข้าใจองค์ธรรมเป็นต้นตามในวิธิพระบาลี

กุสลปทาวสาน ใน อพฺยากตบท

วิธิพระบาลี

อพฺยากโต ธมฺโม กุสลสฺส ธมฺมสฺส วตฺถารมฺมณปุเรชาตนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย. อพยากตธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่กุศลธรรม ด้วยอำนาจวัตถารัมมณปุเรชาตนิสสยปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

วตฺถุ กุสลานํ ขนฺธานํ วตฺถารมฺมณปุเรชาตนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย. ปวัตติและ มรณาสันนหทัยวัตถุ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่กุศลนามขันธ์ ๔ ด้วยอำนาจวัตถารัมมณปุเรชาตนิสสยปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี อพฺยากโต ธมฺโม องค์ธรรมเหมือนกันกับ **อพฺยากตปทาวสาน ใน อพฺยากตบท**

กุสลสฺส ธมฺมสฺส องค์ธรรมได้แก่ มหากุศลจิตตุปบาท ๘ กุศลอภิญญาจิตตุปบาท ๑ (เว้นวิรตี อัปปมัญญา) ที่เกิดในมรณาสันนกาล หรือที่เกิดในปวัตติกาล แลมรณาสันนกาล เป็นปัจจยุปบัน

ว่าโดย กาล ภูมิ วิถี เหมือนกันกับ **อพฺยากตปทาวสาน ใน อพฺยากตบท**

ว่าโดย บุคคล เป็นไปใน ปุถุชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓

วตฺถารมฺมณปุเรชาตนิสฺสยปจฺจเยน อำนาจปัจจัย ๖ เหมือนกับดังที่กล่าวแล้ว

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี พึงเข้าใจองค์ธรรมเป็นต้นตามในวิธิพระบาลี

อกุสลปทาวสาน ใน อพฺยากตบท

วิธิพระบาลี

อพฺยากโต ธมฺโม อกุสลสฺส ธมฺมสฺส วตฺถารมฺมณปุเรชาตนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย. อพยากตธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อกุศลธรรม ด้วยอำนาจวัตถารัมมณปุเรชาตนิสสยปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

วตฺถุ อกุสลานำ ขนฺธานำ วตฺถารมฺมณปุเรชาตนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย. ปวัตติและมรณาสันนหทัยวัตถุเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อกุศลนามขันธ์ ๔ ด้วยอำนาจวัตถารัมมณ-ปุเรชาตนิสสยปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี อพฺยากโต ธมฺโม องค์ธรรมเหมือนกันกับ **อพฺยากตปทาวสาน ใน อพฺยากตบท**

อกุสลสฺส ธมฺมสฺส องค์ธรรมได้แก่ อกุศลจิตตุปบาท๑๒ (เว้นอิสสา มัจฉริยะ กุกกุจจะ) ที่เกิดในมรณาสันนกาล หรือที่เกิดในปวัตติกาลและมรณาสันนกาลเป็นปัจจยุปบัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล มรณาสันนกาล
" ภูมิ " " ปัญจโวการภูมิ
" บุคคล " " ปุถุชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓
" วิถี " " กามชวนมโนทวารวิถี มรณาสันนวิถี

วตฺถารมฺมณปุเรชาตนิสฺสยปจฺจเยน อำนาจปัจจัย ๘ คือเพิ่ม ๒ ได้แก่ อารัมม-ณาธิปติ อารัมมณูปนิสสยะ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี พึงเข้าใจองค์ธรรมเป็นต้นตามในวิธิพระบาลี

สุทธสังขยาวาระ

สรุปจำนวนสุทธบทในวัตถารัมมณปุเรชาตนิสสยปัจจยปัญหาวาระ ดังแสดงมาแล้วข้างต้นนั้น มี ๓ ประเภทด้วยกัน คือ

๑. อพฺยากโต อพฺยากตสฺส วตฺถารมฺมณปุเรชาตนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย.
๒. อพฺยากโต กุสลสฺส วตฺถารมฺมณปุเรชาตนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย.
๓. อพฺยากโต อกุสลสฺส วตฺถารมฺมณปุเรชาตนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย.

วัตถารัมมณปุเรชาตนิสสยปัจจยสภาคะ

ปัจจัยที่เป็นสภาคะกันได้กับวัตถารัมมณปุเรชาตนิสสยปัจจัย ดังแสดงมาแล้วข้างต้นนั้น มี ๗ ปัจจัย คือ อารัมมณะ อารัมมณาธิปดี อารัมมณูปนิสสยะ อารัมมณปุเรชาตะ วัตถารัมมณปุเรชาตวิปปยุตตะ อารัมมณปุเรชาตัตถิ อารัมมณปุเรชาตอวิคตะ

จบ ปัญหาวารวิภังค์แห่งวัตถารัมมณปุเรชาตนิสสยปัจจัย และ จบ นิสสยปัจจัย

* * * * * * * * *

๙. ปัญหาวารวิภังค์แห่งอุปนิสสยปัจจัย

ในอุปนิสสยปัจจัย ๓ อย่างนั้น อารัมมณูปนิสสยปัจจัย พร้อมทั้งองค์ธรรมเป็นต้น เหมือนกันกับอารัมมณาธิปติปัจจัยทุกประการ อนันตรูปนิสสยปัจจัยพร้อมทั้งองค์ธรรมเป็นต้น เหมือนกันกับอนันตรปัจจัยทุกประการ ฉะนั้น มิจำเป็นที่จะต้องแสดงอีก จะแสดงแต่ปกตูป-นิสสยปัจจัยอย่างเดียว

๙/๓. ปัญหาวารวิภังค์แห่งปกตูปนิสสยปัจจัย

ก. กุสลบท

กุสลปทาวสาน ใน กุสลบท

วิธิพระบาลี

กุสโล ธมฺโม กุสลสฺส ธมฺมสฺส ปกตูปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย. กุศลธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่กุศลธรรม ด้วยอำนาจปกตูปนิสสยปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

๑. สทฺธํ อุปนิสฺสาย ทานํ เทติ สีลํ สมาทิยติ อุโปสถกมฺมํ กโรติ ฌานํ อุปฺปาเทติ วิปสฺสนํ อุปฺปาเทติ มคฺคํ อุปฺปาเทติ อภิญฺญํ อุปฺปาเทติ สมาปตฺตึ อุปฺปาเทติ. บุคคลใดอาศัยศรัทธา คือความเชื่อคุณของพระรัตนตรัย กรรมและผลของกรรม โลกนี้โลกหน้าเป็นต้นแล้วให้ทาน สมาทานศีล รักษาอุโบสถ ให้ฌาน วิปัสสนาญาณ มรรค อภิญญา สมาบัติ เกิดขึ้น

๒. สีลํ สุตฺตํ จาคํ ปญฺญํ อุปนิสฺสาย ทานํ เทติ สีลํ สมาทิยติ อุโปสถกมฺมํ กโรติ ฌานํ อุปฺปาเทติ วิปสฺสนํ อุปฺปาเทติ มคฺคํ อุปฺปาเทติ อภิญฺญํ อุปฺปาเทติ สมาปตฺตึ อุปฺปาเทติ. บุคคลใดอาศัยศีล ได้เห็น ได้ยิน บริจาค และความรู้แล้ว ให้ทาน สมาทานศีล รักษาอุโบสถ ให้ฌาน วิปัสสนาญาณ มรรค อภิญญา สมาบัติ เกิดขึ้น

๓. สทฺธา สีลํ สุตฺตํ จาโค ปญฺญา สทฺธาย สีลสฺส สุตสฺส จาคสฺส ปญฺญาย ปกตูปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย. ศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่ศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา ด้วยอำนาจปกตูปนิสสยปัจจัย

๔. ปฐมสฺส ฌานสฺส ปริกมฺมํ ปฐมสฺส ฌานสฺส, ทุติยสฺส ฌานสฺส ปริกมฺมํ ทุติยสฺส ฌานสฺส, ตติยสฺส ฌานสฺส ปริกมฺมํ ตติยสฺส ฌานสฺส, จตุตฺถสฺส ฌานสฺส ปริกมฺมํ จตุตฺถสฺส ฌานสฺส, อากาสานญฺจายตนสฺส ปริกมฺมํ อากาสานญฺจายตนสฺส, วิญฺญาณญฺจายตนสฺส ปริกมฺมํ วิญฺญาณญฺจายตนสฺส, อากิญฺจญฺญายตนสฺส ปริกมฺมํ อากิญฺจญฺญายตนสฺส เนวสญฺญานาสญฺญายตนสฺส ปริกมฺมํ เนวสญฺญานาสญฺญายตนสฺส ปกตูปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย. ปริกรรมคือภาวนาที่เกิดก่อนปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน อากาสานัญจายตนฌาน วิญญาณัญจายตนฌาน อากิญจัญญายตนฌาน เนวสัญญานาสัญญายตนฌาน เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่ ปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน อากาสานัญจายตนฌาน วิญญาณัญจายตนฌาน อากิญจัญญายตนฌาน เนวสัญญานาสัญญายตนฌาน โดยเฉพาะๆ ด้วยอำนาจปกตูปนิสสยปัจจัย

๕. ปฐมํ ฌานํ ทุติยสฺส ฌานสฺส, ทุติยํ ฌานํ ตติยสฺส ฌานสฺส, ตติยं ฌานํ จตุตฺถสฺส ฌานสฺส, จตุตฺถํ ฌานํ อากาสานญฺจายตนสฺส, อากาสานญฺจายตนํ วิญฺญาณญฺจายตนสฺส, วิญฺญาณญฺจายตนํ อากิญฺจญฺญายตนสฺส, อากิญฺจญฺญายตนํ เนวสญฺญานาสญฺญายตนสฺส ปกตูปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย. ปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน อากาสานัญจายตนฌาน วิญญาณัญจายตนฌาน อากิญจัญญายตนฌาน เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่ ทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน อากาสานัญจายตนฌาน วิญญาณัญจายตนฌาน อากิญจัญญายตนฌาน เนวสัญญานาสัญญายตนฌาน ตามลำดับ ด้วยอำนาจปกตูปนิสสยปัจจัย

๖. ทิพฺพสฺส จกฺขุสฺส ปริกมฺมํ ทิพฺพสฺส จกฺขุสฺส, ทิพฺพาย โสตธาตุยา ปริกมฺมํ ทิพฺพาย โสตธาตุยา, อิทฺธิวิธญาณสฺส ปริกมฺมํ อิทฺธิวิธญาณสฺส, เจโตปริยญาณสฺส ปริกมฺมํ เจโตปริยญาณสฺส, ปุพฺเพนิวาสานุสฺสติญาณสฺส ปริกมฺมํ ปุพฺเพนิวาสานุสฺสติญาณสฺส, ยถากมฺมูปคญาณสฺส ปริกมฺมํ ยถากมฺมูปคญาณสฺส, อนาคตํสญาณสฺส ปริกมฺมํ อนาคตํสญาณสฺส ปกตูปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย. ปริกรรมคือภาวนาที่เกิดก่อน ทิพพจักขุ ทิพพโสตะ อิทธิวิธญาณ เจโตปริยญาณ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ยถากัมมูปคญาณ อนาคตังสญาณเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่ ทิพพจักขุ ทิพพโสตะ อิทธิวิธญาณ เจโตปริยญาณ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ยถากัมมูปคญาณ อนาคตังสญาณ โดยเฉพาะๆ ด้วยอำนาจปกตูปนิสสยปัจจัย

๗. ทิพฺพจกฺขุ ทิพฺพาย โสตธาตุยา, ทิพฺพโสตธาตุ อิทฺธิวิธญาณสฺส, อิทฺธิวิธญาณํ เจโตปริยญาณสฺส, เจโตปริยญาณํ ปุพฺเพนิวาสานุสฺสติญาณสฺส, ปุพฺเพนิวาสา-

นุสฺสติญาณ์ ยถากมฺมูปคญาณสฺส, ยถากมฺมูปคญาณ์ อนาคตังสญาณสฺส ปกตูปนิสฺสย-ปจฺจเยน ปจฺจโย. ทิพพจักขุ ทิพพโสตะ อิทธิวิธญาณ เจโตปริยญาณ ปุพเพนิวาสานุส-สติญาณ ยถากัมมูปคญาณ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่ทิพพโสตญาณ อิทธิวิธญาณ เจโตปริย-ญาณ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ยถากัมมูปคญาณ อนาคตังสญาณ ตามลำดับ ด้วยอำนาจปกตูปนิสสยปัจจัย

๘. ปฐมสฺส มคฺคสฺส ปริกมฺมํ ปฐมสฺส มคฺคสฺส, ทุติยสฺส มคฺคสฺส ปริกมฺมํ ทุติยสฺส มคฺคสฺส, ตติยสฺส มคฺคสฺส ปริกมฺมํ ตติยสฺส มคฺคสฺส, จตุตฺถสฺส มคฺคสฺส ปริกมฺมํ จตุตฺถสฺส มคฺคสฺส ปกตูปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย. ปริกรรมคือภาวนาที่เกิดก่อนโสดาปัตติมรรค สกทาคามิมรรค อนาคามิมรรค อรหัตตมรรค เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่โสดาปัตติมรรค สกทาคามิมรรค อนาคามิมรรค อรหัตตมรรค โดยเฉพาะๆ ด้วยอำนาจปกตูปนิสสยปัจจัย

๙. ปฐโม มคฺโค ทุติยสฺส มคฺคสฺส, ทุติโย มคฺโค ตติยสฺส มคฺคสฺส, ตติโย มคฺโค จตุตฺถสฺส มคฺคสฺส ปกตูปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย. โสดาปัตติมรรค สกทาคามิมรรค อนาคามิมรรค เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่ สกทาคามิมรรค อนาคามิมรรค อรหัตตมรรค ตามลำดับ ด้วยอำนาจปกตูปนิสสยปัจจัย

๑๐. เสกฺขา มคฺคํ อุปนิสฺสาย อนุปฺปนฺนํ สมาปตฺตึ อุปฺปาเทนฺติ[๑] อุปฺปนฺนํ สมาปชฺชนฺติ, สงฺขาเร อนิจฺจโต ทุกฺขโต อนตฺตโต วิปสฺสนฺติ. พระเสกขบุคคลทั้งหลายอาศัยมรรคที่ตนได้แล้ว ทำฌานสมาบัติที่ยังไม่เกิดให้เกิด เมื่อฌานเกิดแล้วก็เข้าฌานที่ได้ทำสำเร็จแล้วด้วยการอธิษฐาน ผลเสกขบุคคลทั้งหลายพิจารณาสังขารธรรมรูปนาม โดยความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

๑๑. มคฺโค เสกฺขานํ อตฺถปฏิสมฺภิทาย ธมฺมปฏิสมภิทาย นิรุตฺติปฏิสมฺภิทาย ปฏิภาณปฏิสมฺภิทาย ฐานาฐานโกสลฺลสฺส ปกตูปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย. มรรคของผลเสกขบุคคลทั้ง ๓ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อัตถปฏิสัมภิทา (ปัญญาแตกฉานเนื้อความพระไตรปิฎก) ธรรมปฏิสัมภิทา (ปัญญาแตกฉานในธรรมภาษามคธ บาลี ไวยากรณ์) นิรุตติ-ปฏิสัมภิทา (ปัญญาแตกฉานในภาษาต่างๆ) ปฏิภาณปฏิสัมภิทา (ปัญญาแตกฉานทั้ง ๓ ประการดังที่กล่าวแล้วนี้) และความฉลาดในเหตุที่สมควรและไม่สมควร[๒] ด้วยอำนาจปกตูปนิสสยปัจจัย

---

[๑] ข้อ ๑๐ ที่ว่า เสกฺขา มคฺคํ อุปนิสฺสาย อนุปฺปนฺนํ สมาปตฺตึ อุปฺปาเทติ นี้หมายเอามัคคสิทธิฌาน คือฌานที่สำเร็จด้วยอำนาจมรรค (คนที่เคยได้ฌานในภพก่อนๆ หรือปรารถนาให้สมาบัติเกิดในขณะมรรคเกิด)

[๒] การรู้เหตุอันสมควรและไม่สมควรนี้ รู้ด้วยปัญญาในมหากุศลญาณสัมปยุตตะก็มี รู้ด้วยอภิญญาก็มี เข้ากับยถากัมมูปค-อภิญญา ฆฏนาไม่มี เพราะปัจจัยนี้มีอำนาจเป็นพิเศษอยู่แล้ว

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี กุสโล ธมฺโม องค์ธรรมได้แก่ กุศลจิตตุปบาท ๒๐ ที่เป็นพลวะมีกำลังมาก (เว้นอรหัตตมรรคจิต ๑) เป็นปัจจัย

กุสลสฺส ธมฺมสฺส องค์ธรรมได้แก่ กุศลจิตตุปบาท ๒๑ เป็นปัจจยุปบัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล
" ภูมิ " " จตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ
" บุคคล " " ปุถุชน ๔ อริยบุคคล ๗ (เว้นพระอรหันต์)
" วิถี " " ปัญจทวารวิถี กามชวนะ และอัปปนาชวนมโนทวารวิถี

ปกตูปนิสฺสยปจฺจเยน แสดงให้รู้ถึงอำนาจของปกตูปนิสสยปัจจัยอย่างเดียว ไม่มีปัจจัยอื่นๆ เข้ามาช่วยอุปการะในคราวเดียวกันแต่ประการใด

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี องค์ธรรม กาล ภูมิ เป็นต้น พึงเข้าใจตามคำแปล

อกุสลปทาวสาน ใน กุสลบท

วิธิพระบาลี

กุสโล ธมฺโม อกุสลสฺส ธมฺมสฺส ปกตูปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย. กุศลธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อกุศลธรรม ด้วยอำนาจปกตูปนิสสยปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

๑. สทฺธๆ อุปนิสฺสาย มานๆ ชปฺเปติ ทิฏฺฐึ คณฺหาติ, สีลๆ สุตๆ จาคๆ ปญฺญๆ อุปนิสฺสาย มานๆ ชปฺเปติ ทิฏฺฐึ คณฺหาติ. บุคคลใดอาศัยศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญาของตนแล้ว ย่อมทำมานะที่ยังไม่เกิดให้เกิด มีการถือเอาความเห็นผิด

๒. สทฺธา สีลๆ สุตๆ จาโค ปญฺญา ราคสฺส โทสสฺส โมหสฺส มานสฺส ทิฏฺฐิยา ปตฺถนาย ปกตูปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย. ศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่ ราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ และโลภะที่มีสภาพปรารถนาภวสมบัติ โภคสมบัติ ด้วยอำนาจปกตูปนิสสยปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี กุสโล ธมฺโม องค์ธรรมได้แก่ โลกียกุศลจิตตุปบาท ๑๗ ที่เป็นพลวะมีกำลังมาก เป็นปัจจัย

อกุสลสฺส ธมฺมสฺส องค์ธรรมได้แก่ อกุศลจิตตุปบาท ๑๒ เป็นปัจจยุปบัน
ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล
" ภูมิ " " จตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ
" บุคคล " " ปุถุชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓
" วิถี ธรรมที่เป็นปัจจัย เป็นไปใน ปัญจทวารวิถี กามชวนมโนทวารวิถี ฌานวิถี
ธรรมที่เป็นปัจจยุปบัน เป็นไปใน ปัญจทวารวิถี กามชวนมโนทวารวิถี

ปกตูปนิสฺสยปจฺจเยน แสดงให้รู้ถึงอำนาจของปกตูปนิสสยปัจจัยอย่างเดียว

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี องค์ธรรม กาล ภูมิ เป็นต้น พึงเข้าใจตามพระบาลี

อพฺยากตปทาวสาน ใน กุสลบท

วิธิพระบาลี

กุสโล ธมฺโม อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส ปกตูปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย. กุศลธรรม เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อพยากตธรรม ด้วยอำนาจปกตูปนิสสยปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

๑. สทฺธๆ อุปนิสฺสาย อตฺตานๆ อาตาเปติ ปริตาเปติ ปริยิฏฺฐิมูลกๆ ทุกฺขๆ ปจฺจนุโภติ, สีลๆ สุตๆ จาคๆ ปญฺญๆ อุปนิสฺสาย อตฺตานๆ อาตาเปติ ปริตาเปติ ปริยิฏฺฐิมูลกๆ ทุกฺขๆ ปจฺจนุโภติ. บุคคลใดอาศัยศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา ของตนแล้ว ย่อมทำความเดือดร้อนที่ยังไม่เกิดให้เกิด ที่เกิดแล้วก็ให้เกิดมากขึ้นและต้องเสวยทุกข์ทางกายด้วยการแสวงหาเป็นมูลเป็นสาเหตุ

๒. สทฺธา สีลๆ สุตๆ จาโค ปญฺญา กายิกสฺส สุขสฺส กายิกสฺส ทุกฺขสฺส ผลสมาปตฺติยา ปกตูปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย. ศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่ความสุขกาย ความทุกข์กาย และผลสมาบัติ ด้วยอำนาจปกตูปนิสสยปัจจัย

๓. กุสลๆ กมฺมๆ วิปากสฺส ปกตูปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย. กุศลกรรม ๒๑ ที่เป็นพลวะมีกำลังมากเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่ กุศลวิบาก ๒๕ นามขันธ์ ๔ (ตามอภิธรรมนัย) หรือกุศลวิบากและกุศลกัมมชรูป (ตามสุตตันตนัย) ด้วยอำนาจปกตูปนิสสยปัจจัย

๔. อรหา มคฺคๆ อุปนิสฺสาย อนุปฺปนฺนๆ กิริยาสมาปตฺตึ อุปฺปาเทติ อุปฺปนฺนๆ สมาปชฺชติ สงฺขาเร อนิจฺจโต ทุกฺขโต อนตฺตโต วิปสฺสติ. พระอรหันต์อาศัยอรหัตตมรรค

ที่ตนได้แล้ว ทำฌานสมาบัติที่ยังไม่เกิดให้เกิด เมื่อฌานเกิดแล้วก็เข้าฌานที่ได้ทำสำเร็จมาแล้วด้วยการอธิษฐาน พระอรหันต์พิจารณาสังขารธรรม รูปนาม โดยความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

๕. มคฺโค อรหโต อตฺถปฏิสมฺภิทาย ธมฺมปฏิสมฺภิทาย นิรุตฺติปฏิสมฺภิทาย ปฏิภาณปฏิสมฺภิทาย ฐานาฐานโกสลฺลสฺส ปกตูปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย. อรหัตตมรรคของพระอรหันต์เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่**อัตถปฏิสัมภิทา** (ปัญญาแตกฉานเนื้อความพระไตรปิฎก) **ธัมมปฏิสัมภิทา** (ปัญญาแตกฉานในธรรมภาษามคธ บาลี ไวยากรณ์) **นิรุตติปฏิสัมภิทา** (ปัญญาแตกฉานในภาษาต่าง ๆ) **ปฏิภาณปฏิสัมภิทา** (ปัญญาแตกฉานทั้ง ๓ ประการดังที่กล่าวนี้) และความฉลาดในเหตุที่สมควรและไม่สมควรด้วยอำนาจปกตูปนิสสยปัจจัย

๖. มคฺโค ผลสมาปตฺติยา ปกตูปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย. มรรคเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่ผลสมาบัติ ด้วยอำนาจปกตูปนิสสยปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี กุสโล ธมฺโม องค์ธรรมได้แก่ กุศลจิตตุปบาท ๒๑ ที่ เป็นพลวะมีกำลังมาก เป็นปัจจัย

อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส องค์ธรรมได้แก่ วิปากจิตตุปบาท ๓๖ กิริยาจิตตุปบาท ๒๐ เป็นปัจจยุปบัน

ว่าโดย	กาล	เป็นไปใน		ปวัตติกาล
”	ภูมิ	”	”	จตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ
”	บุคคล	”	”	ปุถุชน ๔ อริยบุคคล ๘ ตามสมควร
”	วิถี	”	”	ปัญจทวารวิถี กามชวนะ อัปปนาชวนมโนทวารวิถี

ปกตูปนิสฺสยปจฺจเยน แสดงให้รู้ถึงอำนาจของปกตูปนิสสยปัจจัยเป็นพิเศษในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๒ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ ปกตูปนิสสยะ นานักขณิกกัมมะ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี องค์ธรรม กาล ภูมิ เป็นต้น พึงเข้าใจตามคำแปล

ข. อกุสลบท

อกุสลปทาวสาน ใน อกุสลบท

วิธีพระบาลี

อกุสโล ธมฺโม อกุสลสฺส ธมฺมสฺส ปกตูปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย. อกุศลธรรม เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อกุศลธรรม ด้วยอำนาจปกตูปนิสสยปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

๑. ราคํ อุปนิสฺสาย ปาณํ หนติ, อทินฺนํ อาทิยติ, มุสา ภณติ, ปิสุณํ ภณติ, ผรุสํ ภณติ, สมฺผ ปลปติ, สนฺธึ ฉินฺทติ, นิลฺโลปํ หรติ, เอกาคาริกํ กโรติ, ปริปนฺเถ ติฏฺฐติ, ปรทารํ คจฺฉติ, คามฆาตํ กโรติ, นิคมฆาตํ กโรติ, มาตรํ ชีวิตา โวโรเปติ, ปิตรํ ชีวิตา โวโรเปติ, อรหนฺตํ ชีวิตา โวโรเปติ, ทุฏฺเฐน จิตฺเตน ตถาคตสฺส โลหิตํ อุปฺปาเทติ, สงฺฆ ภินฺทติ. บุคคลใดอาศัยราคะแล้วทำการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ กล่าวคำเท็จ กล่าวคำส่อเสียด กล่าวคำหยาบ กล่าวคำเพ้อเจ้อ ตัดช่อง ย่องเบา ลอบขโมยขึ้นบ้าน คอยดักปล้นตามทางสี่แยกสามแยก เป็นชู้กับภรรยาผู้อื่น เผาหมู่บ้าน เผานิคมจังหวัด ทำร้ายมารดาจนถึงสิ้นชีวิต ทำร้ายบิดาจนถึงสิ้นชีวิต ทำร้ายพระอรหันต์จนถึงสิ้นชีวิต กระทำพระโลหิตของพระตถาคตให้ห้อด้วยใจประทุษร้าย ทำลายพระสงฆ์ให้แตกกัน

๒. โทสํ, โมหํ, มานํ, ทิฏฺฐึ, ปตฺถนํ อุปนิสฺสาย ปาณํ หนติ ฯ เป ฯ สงฺฆ ภินฺทติ. บุคคลใดอาศัยโทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ และโลภะที่มีสภาพปรารถนา ภวสมบัติ โภคสมบัติ แล้วทำการฆ่าสัตว์ ฯ ล ฯ ทำลายสงฆ์ให้แตกกัน

๓. ราโค โทโส โมโห มาโน ทิฏฺฐิ ปตฺถนา ราคสฺส โทสสฺส โมหสฺส มานสฺส ทิฏฺฐิยา ปตฺถนาย ปกตูปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย. ราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ และความปรารถนา เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่ ราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ และความปรารถนา ด้วยอำนาจปกตูปนิสสยปัจจัย

๔. ปาณาติปาโต ปาณาติปาตสฺส, อทินฺนาทานสฺส กาเมสุมิจฺฉาจารสฺส, มุสาวาทสฺส, ปิสุณาย วาจาย, ผรุสาย วาจาย, สมฺผปฺปลาปสฺส, อภิชฺฌาย, พยาปาทสฺส, มิจฺฉาทิฏฺฐิยา ปกตูปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย. การฆ่าสัตว์ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่ การฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดกาม กล่าวคำเท็จ กล่าวคำส่อเสียด กล่าวคำหยาบ กล่าวคำเพ้อเจ้อ การเพ่งเล็งอยากได้ทรัพย์สมบัติของผู้อื่น ความพยาบาท ความเห็นผิด ด้วยอำนาจปกตูปนิสสยปัจจัย

๕. อทินฺนาทานำ อทินฺนาทานสฺส, กาเมสุมิจฺฉาจารสฺส, มุสาวาทสฺส, ปิสุณาย วาจาย, ผรุสาย วาจาย, สมฺผปฺปลาปสฺส, อภิชฺฌาย, พยาปาทสฺส, มิจฺฉาทิฏฺฐิยา, ปาณาติปาตสฺส ปกตูปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย. อทินนาทาน เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่ อทินนาทาน กาเมสุมิจฉาจาร มุสาวาท ปิสุณาวาจา ผรุสวาจา สัมผัปปลาป อภิชฌา พยาบาท มิจฉาทิฏฐิ และปาณาติปาต ด้วยอำนาจปกตูปนิสสยปัจจัย

ทุจริตที่เหลือ ๘ เป็นมูละตามลำดับ ทุจริตทั้ง ๑๐ เป็นมูลี ก็คงแสดงไปในทำนองเดียวกันกับที่แสดงแล้วนี้ การแสดงความเป็นมูละ มูลี ในทุจริต ๑๐ นี้ ชื่อว่าพัทธจักกะ

๖. มาตุฆาติกมฺมำ มาตุฆาติกมฺมสฺส, ปิตุฆาติกมฺมสฺส อรหนฺตฆาติกมฺมสฺส รุหิตุปฺปาทกมฺมสฺส, สงฺฆเภทกมฺมสฺส, นิยตมิจฺฉาทิฏฺฐิยา ปกตูปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย. มาตุฆาตกรรม เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่ มาตุฆาต ปิตุฆาต อรหันตฆาต โลหิตุปบาท สังฆเภท และนิยตมิจฉาทิฏฐิอย่างใดอย่างหนึ่ง ด้วยอำนาจปกตูปนิสสยปัจจัย

๗. ปิตุฆาติกมฺมำ ปิตุฆาติกมฺมสฺส, อรหนฺตฆาติกมฺมสฺส, รุหิตุปปาทกมฺมสฺส, สงฺฆเภทกมฺมสฺส นิยตมิจฺฉาทิฏฺฐิยา, มาตุฆาติกมฺมสฺส ปกตูปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย. ปิตุฆาตกรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่ ปิตุฆาต อรหันตฆาต โลหิตุปบาท สังฆเภท นิยตมิจฉาทิฏฐิ และมาตุฆาต ด้วยอำนาจปกตูปนิสสยปัจจัย

๘. อรหนฺตฆาติกมฺมำ อรหนฺตฆาติกมฺมสฺส, รุหิตุปฺปาทกมฺมสฺส, สงฺฆเภท-กมฺมสฺส, นิยตมิจฺฉาทิฏฺฐิยา, มาตุฆาติกมฺมสฺส, ปิตุฆาติกมฺมสฺส ปกตูปนิสฺสย-ปจฺจเยน ปจฺจโย. อรหันตฆาตกรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่ อรหันตฆาต โลหิตุปบาท สังฆเภท นิยตมิจฉาทิฏฐิ มาตุฆาต ปิตุฆาต ด้วยอำนาจปกตูปนิสสยปัจจัย

๙. รุหิตุปฺปาทกมฺมำ รุหิตุปาทกมฺมสฺส, สงฺฆเภทกมฺมสฺส, นิยตมิจฺฉาทิฏฺฐิยา, มาตุฆาติกมฺมสฺส, ปิตุฆาติกมฺมสฺส, อรหนฺตฆาติกมฺมสฺส ปกตูปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย. โลหิตุปบาทกรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่ โลหิตุปบาท สังฆเภท นิยตมิจฉาทิฏฐิ มาตุฆาต ปิตุฆาต อรหันตฆาต ด้วยอำนาจปกตูปนิสสยปัจจัย

๑๐. สงฺฆเภทกมฺมำ สงฺฆเภทกมฺมสฺส, นิยตมิจฺฉาทิฏฺฐิยา, มาตุฆาติกมฺมสฺส, ปิตุฆาติกมฺมสฺส, อรหนฺตฆาติกมฺมสฺส รุหิตุปฺปาทกมฺมสฺส ปกตูปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย. สังฆเภทกรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่ สังฆเภทกรรม นิยตมิจฉาทิฏฐิ มาตุฆาต ปิตุฆาต อรหันตฆาต โลหิตุปบาท ด้วยอำนาจปกตูปนิสสยปัจจัย

๑๑. นิยตมิจฺฉาทิฏฺฐิ นิยตมิจฺฉาทิฏฺฐิยา, มาตุฆาติกมฺมสฺส ปิตุฆาติกมฺมสฺส, อรหนฺตฆาติกมฺมสฺส, รุหิตุปฺปาทกมฺมสฺส, สงฺฆเภทกมฺมสฺส ปกตูปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย. นิยตมิจฉาทิฏฐิ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่ นิยตมิจฉาทิฏฐิ มาตุฆาต ปิตุฆาต อรหันตฆาต โลหิตุปบาท สังฆเภท ด้วยอำนาจปกตูปนิสสยปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี อกุสโล ธมฺโม องค์ธรรมได้แก่ อกุศลจิตตุปบาท ๑๒ ที่เป็นพลวะ มีกำลังมาก และทุพพละมีกำลังน้อย เป็นปัจจัย

อกุสลสฺส ธมฺมสฺส องค์ธรรมได้แก่ อกุศลจิตตุปบาท ๑๒ เป็นปัจจยุปบัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล
" ภูมิ " " จตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ
" บุคคล " " ปุถุชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ ตามสมควร
" วิถี " " ปัญจทวารวิถี กามชวนมโนทวารวิถี

ปกตูปนิสฺสยปจฺจเยน แสดงให้รู้ถึงอำนาจของปกตูปนิสสยปัจจัยอย่างเดียว

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี ราคํ องค์ธรรมได้แก่ โลภมูลจิตตุปบาท ที่มีราคะเป็นประธาน, **โทสํ** องค์ธรรมได้แก่ โทสมูลจิตตุปบาท ที่มีโทสะเป็นประธาน, **โมหํ** องค์ธรรมได้แก่ อกุศลจิตตุปบาท ๑๒ ที่มีโมหะเป็นประธาน, **มานํ** องค์ธรรมได้แก่ ทิฏฐิคตวิปปยุตตจิตตุปบาท ที่มีมานะเป็นประธาน, **ทิฏฺฐึ** องค์ธรรมได้แก่ ทิฏฐิคตสัมปยุตตจิตตุปบาท ที่มีทิฏฐิเป็นประธาน, **ปตฺถนํ** องค์ธรรมได้แก่ โลภมูลจิตตุปบาท ที่มีโลภะเป็นประธาน เป็นปัจจัย

ปาณํ หนติ องค์ธรรมได้แก่ โทสมูล โมหมูลจิตตุปบาท ที่เกี่ยวกับการฆ่าสัตว์

อทินฺนํ อาทิยติ องค์ธรรมได้แก่ อกุศลจิตตุปบาท ๑๒ ที่เกี่ยวกับการลักทรัพย์

มุสา ภณติ องค์ธรรมได้แก่ อกุศลจิตตุปบาท ๑๒ ที่เกี่ยวกับการพูดปด

ปิสุณํ ภณติ องค์ธรรมได้แก่ อกุศลจิตตุปบาท ๑๒ ที่เกี่ยวกับการพูดส่อเสียด

ผรุสํ ภณติ องค์ธรรมได้แก่ โทสมูล โมหมูลจิตตุปบาท ที่เกี่ยวกับการกล่าวคำหยาบ

สมฺผํ ปลปติ องค์ธรรมได้แก่ อกุศลจิตตุปบาท ๑๒ ที่เกี่ยวกับการกล่าวเพ้อเจ้อ

สนฺธึ ฉินฺทติ, นิลฺโลปํ หรติ, เอกาคาริกํ กโรติ, ปริปนฺเถ ติฏฺฐติ. คามฆาตํ กโรติ, นิคมฆาตํ กโรติ องค์ธรรมได้แก่ อกุศลจิตตุปบาท ๑๒ ที่เกี่ยวกับการตัดช่องย่องเบา เป็นต้น

ปรทารๆ คจฺฉติ องค์ธรรมได้แก่ โลภมูล โมหมูลจิตตุปบาท ที่เกี่ยวกับการทำชู้

มาตรๆ ชีวิตา โวโรเปติ, ปิตรๆ ชีวิตา โวโรเปติ, อรหนฺตๆ ชีวิตา โวโรเปติ, ทุฏฺเฐน จิตฺเตน ตถาคตสฺส โลหิตๆ อุปฺปาเทติ, สงฺฆๆ ภินฺทติ. องค์ธรรมได้แก่ โทสมูลจิต-ตุปบาท ที่เกี่ยวกับมาตุฆาต ปิตุฆาต เป็นต้น เป็นปัจจยุปบัน

ปัจจัยและปัจจยุปบันที่เหลือ ก็คงเป็นไปในทำนองเดียวกันนี้

กุสลปทาวสาน ใน อกุสลบท

วิธิพระบาลี

อกุสโล ธมฺโม กุสลสฺส ธมฺมสฺส ปกตูปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย. อกุศลธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่กุศลธรรม ด้วยอำนาจปกตูปนิสสยปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

๑. ราคๆ โทสๆ โมหๆ มานๆ ทิฏฺฐิ ปตฺถนๆ อุปนิสฺสาย, ทานๆ เทติ, สีลๆ สมาทิยติ, อุโปสถกมฺมๆ กโรติ, ฌานๆ อุปฺปาเทติ, วิปสฺสนๆ อุปฺปาเทติ, มคฺคๆ อุปฺปาเทติ, อภิญฺญๆ อุปฺปาเทติ, สมาปตฺตึ อุปฺปาเทติ. บุคคลใดอาศัยราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ และโลภะที่มีสภาพปรารถนา ภวสมบัติ โภคสมบัติ แล้วให้ทาน สมาทานศีล รักษาอุโบสถ ให้ฌาน วิปัสสนา-ญาณ มรรค อภิญญา และสมาบัติเกิดขึ้น

๒. ราโค โทโส โมโห มาโน ทิฏฺฐิ ปตฺถนา สทฺธาย สีลสฺส สุตสฺส จาคสฺส ปญฺญาย ปกตูปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย. ราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ และโลภะที่มีสภาพปรารถนาภวสมบัติ โภคสมบัติ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่ศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา ด้วยอำนาจปกตูปนิสสยปัจจัย

๓. ปาณๆ หนฺตฺวา, อทินฺนๆ อาทิยิตฺวา, มุสา ภณิตฺวา, ปิสุณๆ ภณิตฺวา, ผรุสๆ ภณิตฺวา, สมฺผๆ ปลปิตฺวา, สนฺธึ ฉินฺทิตฺวา, นิลฺโลปๆ หริตฺวา, เอกาคาริกๆ กริตฺวา, ปริปนฺเถ ฐตฺวา, ปรทารๆ คนฺตวา, คามฆาตๆ กริตฺวา, นิคมฆาตๆ กริตฺวา, ตสฺส ปฏิฆาตตฺถาย,* ทานๆ เทติ, สีลๆ สมาทิยติ, อุโปสถกมฺมๆ กโรติ, ฌานๆ อุปฺปาเทติ, วิปสฺสนๆ อุปฺปาเทติ, มคฺคๆ อุปฺปาเทติ, อภิญฺญๆ อุปฺปาเทติ, สมาปตฺตึ อุปฺปาเทติ. บุคคลใดฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ กล่าวคำเท็จ กล่าวคำส่อเสียด กล่าวคำหยาบ กล่าวคำเพ้อเจ้อ ตัดช่อง ย่องเบา ลอบขโมย

---

* ดูอรรถกถาปัญจปกรณ์ แปล หน้า ๑๘๑

ขึ้นบ้าน คอยดักปล้นตามทางสี่แยกสามแยก เป็นชู้กับภรรยาผู้อื่น เผาหมู่บ้าน เผานิคมจังหวัด แล้วให้ทาน สมาทานศีล รักษาอุโบสถ ให้ฌาน วิปัสสนาญาณ มรรค อภิญญา และสมาบัติ เกิดขึ้นเพื่อจะลบล้างผลของอกุศลนั้นให้สิ้นไป*

๔. มาตรๆ ชีวิตา โวโรเปตฺวา, ปิตรๆ ชีวิตา โวโรเปตฺวา, อรหนฺตๆ ชีวิตา โวโรเปตฺวา, ทุฏฺเฐน จิตฺเตน ตถาคตสฺส โลหิตๆ อุปฺปาเทตฺวา, สงฺฆๆ ภินฺทิตฺวา, ตสฺส ปฏิฆาตตฺถาย* ทานๆ เทติ สีลๆ สมาทิยติ อุโปสถกมฺมๆ กโรติ. บุคคลใดทำร้ายมารดาจนถึงสิ้นชีวิต ทำร้ายบิดาจนถึงสิ้นชีวิต ทำร้ายพระอรหันต์จนถึงสิ้นชีวิต กระทำพระโลหิตของพระตถาคตให้ห้อด้วยใจประทุษร้าย ทำลายสงฆ์ให้แตกกันแล้ว ให้ทาน สมาทานศีล รักษาอุโบสถ เพื่อจะลบล้างผลของอกุศลนั้นให้สิ้นไป*

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี อกุสโล ธมฺโม องค์ธรรมได้แก่ อกุศลจิตตุปบาท ๑๒ ที่เป็นพลวะ มีกำลังมาก เป็นปัจจัย

กุสลสฺส ธมฺมสฺส องค์ธรรมได้แก่ กุศลจิตตุปบาท ๒๑ เป็นปัจจยุปบัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล

" ภูมิ " " จตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ

" บุคคล " " ปุถุชน ๔ อริยบุคคล ๗ (เว้นพระอรหันต์) ตามสมควร

ว่าโดย วิถี ธรรมที่เป็นปัจจัย เป็นไปในปัญจทวารวิถี กามชวนมโนทวารวิถี

ธรรมที่เป็นปัจจยุปบัน เป็นไปใน กามชวนะ อัปปนาชวนมโนทวารวิถี

ปกตูปนิสฺสยปจฺจเยน ฯลฯ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี องค์ธรรม กาล ภูมิ เป็นต้น พึงเข้าใจตามคำแปล

อพฺยากตปทาวสาน ใน อกุสลบท

วิธิพระบาลี

อกุสโล ธมฺโม อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส ปกตูปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย. อกุศลธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อพยากตธรรม ด้วยอำนาจปกตูปนิสสยปัจจัย

---

* ดูอรรถกถาปัญจปกรณ์ แปล หน้า ๑๘๑

อนุวาทพระบาลี

๑. ราคๆ โทสๆ โมหๆ มานๆ ทิฏฺฐึ ปตฺถนๆ อุปนิสฺสาย อตฺตานๆ อาตาเปติ ปริตาเปติ ปริยิฏฺฐิมูลกๆ ทุกฺขๆ ปจฺจนุโภติ. บุคคลใดอาศัย ราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ และโลภะที่มีสภาพปรารถนา ภวสมบัติ โภคสมบัติแล้ว ย่อมทำความเดือดร้อนที่ยังไม่เกิดให้เกิด ที่เกิดแล้วให้เกิดมากขึ้น และต้องเสวยทุกข์ทางกายด้วยการแสวงหาเป็นมูลเป็นสาเหตุ

๒. ราโค โทโส โมโห มาโน ทิฏฺฐิ ปตฺถนา กายิกสฺส สุขสฺส กายิกสฺส ทุกฺขสฺส ผลสมาปตฺติยา ปกตูปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย. ราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ และโลภะที่มีสภาพปรารถนาภวสมบัติ โภคสมบัติ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่ ความสุขกาย ความทุกข์กาย และผลสมาบัติ ด้วยอำนาจปกตูปนิสสยปัจจัย

๓. อกุสลๆ กมฺมๆ วิปากสฺส ปกตูปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย. อกุศลกรรม ๑๒ ที่เป็นพลวะมีกำลังมากทั้งในภพนี้และในภพก่อน เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อกุศลวิปาก-จิตตุปบาท ๗ ด้วยอำนาจปกตูปนิสสยปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี อกุสโล ธมฺโม องค์ธรรมได้แก่ อกุศลจิตตุปบาท ๑๒ ที่เป็นพลวะมีกำลังมาก เป็นปัจจัย

อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส องค์ธรรมได้แก่ วิปากจิตตุปบาท ๓๖ กิริยาจิตตุปบาท ๒๐ เป็นปัจจยุปบัน

ว่าโดย กาล ภูมิ วิถี ก็คงเป็นไปได้เช่นเดียวกันกับใน **อพฺยากตปทาวสาน ใน กุสลบท**

ว่าโดย บุคคล เป็นไปในปุถุชน ๔ ผลบุคคล ๔

ปกตูปนิสฺสยปจฺจเยน แสดงให้รู้ถึงอำนาจของปกตูปนิสสยปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๒ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ ปกตูปนิสสยะ นานักขณิกกัมมะ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี องค์ธรรม และกาล ภูมิ เป็นต้น พึงเข้าใจตามคำแปล

ค. อพฺยากตบท

อพฺยากตปทาวสาน ใน อพฺยากตบท

วิธิพระบาลี

อพฺยากโต ธมฺโม อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส ปกตูปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย. อพยากตธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อพยากตธรรม ด้วยอำนาจปกตูปนิสสยปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

๑. กายิกํ สุขํ กายิกํ ทุกฺขํ กายิกสฺส สุขสฺส กายิกสฺส ทุกฺขสฺส ผลสมาปตฺติยา ปกตูปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย. ความสุขกาย หรือความทุกข์กาย เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่ความสุขกาย ความทุกข์กาย และผลสมาบัติ ด้วยอำนาจปกตูปนิสสยปัจจัย

๒. อุตุ โภชนํ เสนาสนํ กายิกสฺส สุขสฺส กายิกสฺส ทุกฺขสฺส ผลสมาปตฺติยา ปกตูปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย. ความเย็นความร้อน อาหาร ที่อยู่ที่อาศัยที่สบาย เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่ความสุขกาย ความทุกข์กาย และผลสมาบัติ, ความเย็นความร้อน อาหาร ที่อยู่ที่อาศัยที่ไม่สบาย เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่ ความสุขกาย ความทุกข์กาย และผลสมาบัติ ด้วยอำนาจปกตูปนิสสยปัจจัย

๓. กายิกํ สุขํ กายิกํ ทุกฺขํ อุตุ โภชนํ เสนาสนํ กายิกสฺส สุขสฺส กายิกสฺส ทุกฺขสฺส ผลสมาปตฺติยา ปกตูปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย. ความสุขกาย ความทุกข์กาย ความเย็นความร้อน อาหาร ที่อยู่ที่อาศัย เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่ความสุขกาย ความทุกข์กาย และผลสมาบัติ ด้วยอำนาจปกตูปนิสสยปัจจัย

๔. ผลสมาปตฺติ กายิกสฺส สุขสฺส ปกตูปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย. ผลสมาบัติ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่ความสุขกาย ด้วยอำนาจปกตูปนิสสยปัจจัย

๕. อรหา กายิกํ สุขํ กายิกํ ทุกฺขํ อุตุ โภชนํ เสนาสนํ อุปนิสฺสาย อนุปฺปนฺนํ กิริยสมาปตฺตึ อุปฺปาเทติ อุปฺปนฺนํ สมาปชฺชติ สงฺขาเร อนิจฺจโต ทุกฺขโต อนตฺตโต วิปสฺสติ. พระอรหันต์อาศัยความสุขกาย ความทุกข์กาย ความเย็นความร้อน อาหาร ที่อยู่ที่อาศัยแล้ว ทำฌานสมาบัติที่ยังไม่เกิดให้เกิด เมื่อกิริยาฌานเกิดแล้วก็เข้าฌานที่ได้ทำสำเร็จมาแล้วด้วยการอธิษฐาน และพิจารณารูปนามโดยความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี อพฺยากโต ธมฺโม องค์ธรรมได้แก่ วิปากจิตตุปบาท ๓๖ กิริยาจิตตุปบาท ๒๐ รูป ๒๘ ที่เป็นพลวะมีกำลังมาก เป็นปัจจัย

อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส องค์ธรรมได้แก่ วิปากจิตตุปบาท ๓๖ กิริยาจิตตุปบาท ๒๐ เป็นปัจจยุปบัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล
" ภูมิ " " จตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ ตามสมควร
" บุคคล " " ปุถุชน ๔ ผลบุคคล ๔ ตามสมควร
" วิถี " " ปัญจทวารวิถี กามชวนะ และอัปปนาชวนมโนทวารวิถี

ปกตูปนิสฺสยปจฺจเยน ฯลฯ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี องค์ธรรม กาล ภูมิ เป็นต้น พึงเข้าใจตามคำแปล

กุสลปทาวสาน ใน อพฺยากตบท

วิธิพระบาลี

อพฺยากโต ธมฺโม กุสลสฺส ธมฺมสฺส ปกตูปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย. อพยากตธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่กุศลธรรม ด้วยอำนาจปกตูปนิสสยปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

๑. กายิกํ สุขํ กายิกํ ทุกฺขํ อุตุ โภชนํ เสนาสนํ อุปนิสฺสาย, ทานํ เทติ, สีลํ สมาทิยติ, อุโปสถกมฺมํ กโรติ, ฌานํ อุปฺปาเทติ, วิปสฺสนํ อุปฺปาเทติ, มคฺคํ อุปฺปาเทติ, อภิญฺญํ อุปฺปาเทติ, สมาปตฺตึ อุปฺปาเทติ. บุคคลใดอาศัยความสุขกาย ความทุกข์กาย ความเย็นความร้อน อาหาร ที่อยู่ที่อาศัย แล้วให้ทาน สมาทานศีล รักษาอุโบสถ ให้ฌาน วิปัสสนาญาณ มรรค อภิญญา สมาบัติ เกิดขึ้น

๒. กายิกํ สุขํ กายิกํ ทุกฺขํ อุตุ โภชนํ เสนาสนํ สทฺธาย สีลสฺส สุตสฺส จาคสฺส ปญฺญาย ปกตูปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย. ความสุขกาย ความทุกข์กาย ความเย็นความร้อน อาหาร ที่อยู่ที่อาศัย เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่ ศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา ด้วยอำนาจปกตูปนิสสยปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี อพฺยากโต ธมฺโม องค์ธรรมได้แก่ วิปากจิตตุปบาท ๓๕ หรือ ๓๖ กิริยาจิตตุปบาท ๒๐ รูป ๒๘ ที่เป็นพลวะมีกำลังมาก (เว้นอรหัตตผล) เป็นปัจจัย

กุสลสฺส ธมฺมสฺส องค์ธรรมได้แก่ กุศลจิตตุปบาท ๒๑ เป็นปัจจยุปบัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล
" ภูมิ " " จตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ ตามสมควร
" บุคคล* " " ปุถุชน ๔ อริยบุคคล ๘
" วิถี " " ปัญจทวารวิถี กามชวนะ อัปปนาชวนมโนทวารวิถี

ปกตูปนิสฺสยปจฺจเยน ฯลฯ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี องค์ธรรม และกาล ภูมิ เป็นต้น พึงเข้าใจตามคำแปล

กุศลจิตเกิดขึ้นแก่ปุถุชนและผลเสกขบุคคล โดยอาศัยกระแสจิตของพระอรหันต์

อกุสลปทาวสาน ใน อพฺยากตบท

วิธิพระบาลี

อพฺยากโต ธมฺโม อกุสลสฺส ธมฺมสฺส ปกตูปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย. อพยากต-ธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อกุศลธรรม ด้วยอำนาจปกตูปนิสสยปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

๑. กายิกํ สุขํ กายิกํ ทุกฺขํ อุตุ โภชนํ เสนาสนํ อุปนิสฺสาย, ปาณํ หนติ, อทินฺนํ อาทิยติ, มุสา ภณติ, ปิสุณํ ภณติ, ผรุสํ ภณติ, สมฺผํ ปลปติ, สนฺธึ ฉินฺทติ, นิลฺโลปํ หรติ, เอกาคาริกํ กโรติ. ปริปนฺเถ ติฏฺฐติ, ปรทารํ คจฺฉติ, คามฆาตํ กโรติ, นิคมฆาตํ กโรติ, มาตรํ ชีวิตา โวโรเปติ, ปิตรํ ชีวิตา โวโรเปติ, อรหนฺตํ ชีวิตา โวโรเปติ, ทุฏฺเฐน จิตฺเตน ตถาคตสฺส โลหิตํ อุปฺปาเทติ สงฺฆํ ภินฺทติ. บุคคลใดอาศัยกายิกสุข กายิกทุกข์ อุตุ โภชนะ เสนาสนะแล้ว ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ฯลฯ ทำลายสงฆ์ให้แตกกัน

---

* ธรรมที่เป็นปัจจัย เป็นไปในปุถุชน ๔ ผลบุคคล ๔ ธรรมที่เป็นปัจจยุปบัน เป็นไปในปุถุชน ๔ อริยบุคคล ๗ (เว้นพระอรหันต์) เมื่อแสดงรวมกัน ก็เป็นไปในปุถุชน ๔ อริยบุคคล ๘

๒. กายิกं สุขं กายิกं ทุกฺขं อุตุ โภชนं เสนาสนं ราคสฺส โทสสฺส โมหสฺส มานสฺส ทิฏฺฐิยา ปตฺถนาย ปกตูปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย. กายิกสุข กายิกทุกข์ อุตุ โภชนะ เสนาสนะ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่ ราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ และความปรารถนา ด้วยอำนาจปกตูปนิสสยปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี อพฺยากโต ธมฺโม องค์ธรรมได้แก่ โลกียวิปากจิตตุปบาท ๓๒ กิริยาจิตตุปบาท ๒๐ รูป ๒๘ ที่เป็นพลวะมีกำลังมาก เป็นปัจจัย

อกุสลสฺส ธมฺมสฺส องค์ธรรมได้แก่ อกุศลจิตตุปบาท ๑๒ เป็นปัจจยุปบัน

ว่าโดยกาล ภูมิ บุคคล วิถี ก็คงเป็นได้เช่นเดียวกันกับ **อกุสลปทาวสาน ใน กุสลบท**

ปกตูปนิสฺสยปจฺจเยน ฯลฯ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี องค์ธรรม กาล ภูมิ เป็นต้น พึงเข้าใจตามคำแปล

สุทธสังขยาวาระ

สรุปจำนวนสุทธบทแห่งปกตูปนิสสยปัจจยปัญหาวาระ ดังแสดงมาแล้วข้างต้นนั้นมี ๙ ประเภทด้วยกัน คือ

๑. กุสโล	**กุสลสฺส**	**ปกตูปนิสฺสยปจฺจเยน**	**ปจฺจโย.**
๒. กุสโล	**อกุสลสฺส**	**ปกตูปนิสฺสยปจฺจเยน**	**ปจฺจโย.**
๓. กุสโล	**อพฺยากตสฺส**	**ปกตูปนิสฺสยปจฺจเยน**	**ปจฺจโย.**
๔. อกุสโล	**อกุสลสฺส**	**ปกตูปนิสฺสยปจฺจเยน**	**ปจฺจโย.**
๕. อกุสโล	**กุสลสฺส**	**ปกตูปนิสฺสยปจฺจเยน**	**ปจฺจโย.**
๖. อกุสโล	**อพฺยากตสฺส**	**ปกตูปนิสฺสยปจฺจเยน**	**ปจฺจโย.**
๗. อพฺยากโต	**อพฺยากตสฺส**	**ปกตูปนิสฺสยปจฺจเยน**	**ปจฺจโย.**
๘. อพฺยากโต	**กุสลสฺส**	**ปกตูปนิสฺสยปจฺจเยน**	**ปจฺจโย.**
๙. อพฺยากโต	**อกุสลสฺส**	**ปกตูปนิสฺสยปจฺจเยน**	**ปจฺจโย.**

ปกตูปนิสสยปัจจยสภาคะ

ปัจจัยที่เป็นสภาคะกันได้กับปกตูปนิสสยปัจจัย ดังแสดงมาแล้วข้างต้นนั้น มีปัจจัยเดียวคือ นานักขณิกกัมมะ

จบ ปัญหาวารวิภังค์แห่งปกตูปนิสสยปัจจัย

* * * * * * * * *

๑๐/๑. ปัญหาวารวิภังค์แห่งวัตถุปุเรชาตปัจจัย

ใน วัตถุปุเรชาตปัจจัยนี้ องค์ธรรม และกาล ภูมิ เป็นต้นเหล่านี้เหมือนกันกับวัตถุ-ปุเรชาตนิสสยปัจจัยทุกประการ เหตุนี้จึงมิได้แสดงไว้อีก

๑๐/๒. ปัญหาวารวิภังค์แห่งอารัมมณปุเรชาตปัจจัย

ก. อพฺยากตบท

อพฺยากตปทาวสาน ใน อพฺยากตบท

วิธิพระบาลี

อพฺยากโต ธมฺโม อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส อารมฺมณปุเรชาตปจฺจเยน ปจฺจโย. อพยากตธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อพยากตธรรม ด้วยอำนาจอารัมมณปุเรชาตปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

๑. อรหา จกฺขุ๋ อนิจฺจโต ทุกฺขโต อนตฺตโต วิปสฺสติ, โสตๆ ฆานๆ ชิวฺหๆ กายๆ รูเป สทฺเท คนฺเธ รเส โผฏฺฐพฺเพ วตฺถุ๋ อนิจฺจโต ทุกฺขโต อนตฺตโต วิปสฺสติ. พระอรหันต์ทำการพิจารณาจักขุปสาท โสตปสาท ฆานปสาท ชิวหาปสาท กายปสาท รูปารมณ์ สัททารมณ์ คันธารมณ์ รสารมณ์ โผฏฐัพพารมณ์ และหทัยวัตถุ โดยความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

๒. ทิพฺเพน จกฺขุนา รูปๆ ปสฺสติ. พระอรหันต์เห็นรูปารมณ์ด้วยทิพพจักขุอภิญญา

๓. ทิพฺพาย โสตธาตุยา สทฺทๆ สุณาติ. พระอรหันต์ได้ยินเสียงด้วยทิพพโสต-อภิญญา

๔. รูปายตนๆ จกฺขุวิญฺญาณสฺส, สทฺทายตนๆ โสตวิญฺญาณสฺส, คนฺธายตนๆ ฆานวิญฺญาณสฺส, รสายตนๆ ชิวฺหาวิญฺญาณสฺส, โผฏฺฐพฺพายตนๆ กายวิญฺญาณสฺส อารมฺมณปุเรชาตปจฺจเยน ปจฺจโย. รูปารมณ์เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่ จักขุวิญญาณจิต ๒, สัททารมณ์เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่โสตวิญญาณจิต ๒, คันธารมณ์เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่ฆานวิญญาณจิต ๒, รสารมณ์เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่ชิวหาวิญญาณจิต ๒, โผฏฐัพพารมณ์เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่กายวิญญาณจิต ๒ ด้วยอำนาจอารัมมณปุเรชาตปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี อพฺยากโต ธมฺโม องค์ธรรมได้แก่ อารมณ์ ๖ คือ ปัจจุบันนิปผันนรูป ๑๘ เป็นปัจจัย

อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส องค์ธรรมได้แก่ กามวิปากจิตตุปบาท ๒๓ กามกิริยาจิตตุปบาท ๑๑ กิริยาอภิญญาจิตตุปบาท ๑ ที่เป็นทิพพจักขุ ทิพพโสตะ (เว้นวิรตี อัปปมัญญา) เป็นปัจจยุปบัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล
" ภูมิ " " ปัญจโวการภูมิ
" บุคคล " " ปุถุชน ๔ ผลบุคคล ๔
" วิถี ธรรมที่เป็นปัจจัย เป็นไปใน รูปวิถีที่เป็นภายในและภายนอก
ธรรมที่เป็นปัจจยุปบัน เป็นไปใน ปัญจทวารวิถี กามชวนมโนทวารวิถี อภิญญาวิถี

อารมฺมณปุเรชาตปจฺจเยน แสดงให้รู้ถึงอำนาจของอารัมมณปุเรชาตปัจจัยเป็นพิเศษในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๖ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ อารัมมณปุเรชาตะ อารัมมณะ วัตถารัมมณปุเรชาตนิสสยะ วัตถารัมมณปุเรชาตวิปปยุตตะ อารัมมณปุเรชาตัตถิ อารัมมณปุเรชาตอวิคตะ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี องค์ธรรม และกาล ภูมิ เป็นต้น พึงเข้าใจตามคำแปล

กุสลปทาวสาน ใน อพฺยากตบท

วิธิพระบาลี

อพฺยากโต ธมฺโม กุสลสฺส ธมฺมสฺส อารมฺมณปุเรชาตปจฺจเยน ปจฺจโย. อพยากตธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่กุศลธรรม ด้วยอำนาจอารัมมณปุเรชาตปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

๑. เสกฺขา วา ปุถุชฺชนา วา จกฺขุ๋ อนิจฺจโต ทุกฺขโต อนตฺตโต วิปสฺสนฺติ, โสตๆ ฆานๆ ชิวฺหๆ กายๆ รูเป สทฺเท คนฺเธ รเส โผฏฐพฺเพ วตฺถุ๋ อนิจฺจโต ทุกฺขโต อนตฺตโต วิปสฺสนฺติ. พระเสกขบุคคลก็ดี ปุถุชนก็ดี ทำการพิจารณาจักขุปสาท โสตปสาท ฆานปสาท ชิวหาปสาท กายปสาท รูปารมณ์ สัททารมณ์ คันธารมณ์ รสารมณ์ โผฏฐัพพารมณ์ และหทัยวัตถุ โดยความเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

๒. ทิพฺเพน จกฺขุนา รูปํ ปสฺสนฺติ, ทิพฺพาย โสตธาตุยา สทฺทํ สุณนฺติ. พระเสกขบุคคลก็ดี ปุถุชนก็ดี ย่อมเห็นรูปารมณ์ด้วยทิพพจักขุอภิญญา ย่อมได้ยินสัททารมณ์ด้วย ทิพพโสตอภิญญา

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี อพฺยากโต ธมฺโม องค์ธรรมได้แก่ อารมณ์ ๖ คือ ปัจจุบันนิปผันน-รูป ๑๘ เป็นปัจจัย

กุสลสฺส ธมฺมสฺส องค์ธรรมได้แก่ มหากุศลจิตตุปบาท ๘ กุศลอภิญญาจิตตุปบาท ๑ ที่เกี่ยวกับทิพพจักขุ ทิพพโสตะ (เว้นอัปปมัญญา) เป็นปัจจยุปบัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล
" ภูมิ " " ปัญจโวการภูมิ
" บุคคล " " ปุถุชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ ตามสมควร
" วิถี ธรรมที่เป็นปัจจัย เป็นไปใน รูปวิถีที่เป็นภายในและภายนอก
ธรรมที่เป็นปัจจยุปบัน เป็นไปใน ปัญจทวารวิถี กามชวนมโนทวารวิถี อภิญญาวิถี

อารมฺมณปุเรชาตปจฺจเยน แสดงให้รู้ถึงอำนาจของอารัมมณปุเรชาตปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๖ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ อารัมมณปุเรชาตะ อารัมมณะ วัตถารัมมณปุเรชาตนิสสยะ วัตถารัมมณปุเรชาตวิปปยุตตะ อารัมมณปุเรชาตัตถิ อารัมมณปุเรชาตอวิคตะ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี องค์ธรรม และกาล ภูมิ เป็นต้น พึงเข้าใจตามคำแปล

อกุสลปทาวสาน ใน อพฺยากตบท

วิธิพระบาลี

อพฺยากโต ธมฺโม อกุสลสฺส ธมฺมสฺส อารมฺมณปุเรชาตปจฺจเยน ปจฺจโย. อพยากตธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อกุศลธรรม ด้วยอำนาจอารัมมณปุเรชาตปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

จกฺขุ โสตํ ฆานํ ชิวฺหา กายา รูเป สทฺเท คนฺเธ รเส โผฏฺฐพฺเพ วตฺถุ อสฺสาเทติ อภินนฺทติ ตํ อารพฺภ ราโค อุปฺปชฺชติ ทิฏฺฐิ อุปฺปชฺชติ วิจิกิจฺฉา อุปฺปชฺชติ อุทฺธจฺจํ

อุปฺปชฺชติ โทมนสฺสํ อุปฺปชฺชติ. บุคคลใดมีความพอใจ ชอบใจ จักขุปสาท โสตปสาท ฆานปสาท ชิวหาปสาท กายปสาท รูปารมณ์ สัททารมณ์ คันธารมณ์ รสารมณ์ โผฏฐัพพารมณ์ และหทัยวัตถุ เมื่ออาศัยจักขุปสาท เป็นต้น เป็นอารมณ์แล้ว ราคะ ทิฏฐิ วิจิกิจฉา อุทธัจจะ โทมนัสสะ ย่อมเกิดขึ้น

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี อพฺยากโต ธมฺโม องค์ธรรมได้แก่ อารมณ์ ๖ คือ ปัจจุบันนิปผันนรูป ๑๘ เป็นปัจจัย

อกุสลสฺส ธมฺมสฺส องค์ธรรมได้แก่ อกุศลจิตตุปบาท ๑๒ เป็นปัจจยุปบัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล
" ภูมิ " " ปัญจโวการภูมิ
" บุคคล " " ปุถุชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ ตามสมควร
" วิถี " " ปัญจทวารวิถี กามชวนมโนทวารวิถี รูปวิถี

อารมฺมณปุเรชาตปจฺจเยน แสดงให้รู้ถึงอำนาจของอารัมมณปุเรชาตปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๘ คือ อารัมมณปุเรชาตะ อารัมมณะ อารัมมณาธิปติ วัตถารัมมณปุเรชาตนิสสยะ อารัมมณูปนิสสยะ วัตถารัมมณปุเรชาตวิปปยุตตะ อารัมมณปุเรชาตัตถิ อารัมมณปุเรชาตอวิคตะ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี องค์ธรรม กาล ภูมิ เป็นต้น พึงเข้าใจตามคำแปล

สุทธสังขยาวาระ

มี ๓ ประเภท คือ

๑. อพฺยากโต อพฺยากตสฺส อารมฺมณปุเรชาตปจฺจเยน ปจฺจโย.
๒. อพฺยากโต กุสลสฺส อารมฺมณปุเรชาตปจฺจเยน ปจฺจโย.
๓. อพฺยากโต อกุสลสฺส อารมฺมณปุเรชาตปจฺจเยน ปจฺจโย.

อารัมมณปุเรชาตปัจจยสภาคะ

มี ๗ ปัจจัย คือ อารัมมณะ อารัมมณาธิปติ วัตถารัมมณปุเรชาตนิสสยะ อารัมมณูปนิสสยะ วัตถารัมมณปุเรชาตวิปปยุตตะ อารัมมณปุเรชาตัตถิ อารัมมณปุเรชาตอวิคตะ

จบ ปัญหาวารวิภังค์แห่งอารัมมณปุเรชาตปัจจัย และ จบปุเรชาตปัจจัย

* * * * * * * * *

๑๑. ปัญหาวารวิภังค์แห่งปัจฉาชาตปัจจัย

ก. กุสลบท

อพฺยากตปทาวสาน ใน กุสลบท

วิธิพระบาลี

กุสโล ธมฺโม อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส ปจฺฉาชาตปจฺจเยน ปจฺจโย. กุศลธรรม เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อพยากตธรรม ด้วยอำนาจปัจฉาชาตปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

ปจฺฉาชาตา กุสลา ขนฺธา ปุเรชาตสฺส อิมสฺส กายสฺส ปจฺฉาชาตปจฺจเยน ปจฺจโย. กุศลนามขันธ์ ๔ ที่เกิดทีหลังเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่ ติชกายและจตุชกายที่เกิดก่อน ด้วยอำนาจปัจฉาชาตปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี กุสโล ธมฺโม องค์ธรรมได้แก่ กุศลจิตตุปบาท ๒๑ ที่เกิดภายหลัง เป็นปัจจัย

อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส องค์ธรรมได้แก่ ติชกายหรือจตุชกายที่เป็น ฐีติปัตตะ คือ รูป ๒๘ ที่เกิดก่อน เป็นปัจจยุปบัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล
" ภูมิ " " ปัญจโวการภูมิ
" บุคคล " " ปุถุชน ๔ อริยบุคคล ๗ (เว้นพระอรหันต์) ตามสมควร
" วิถี ธรรมที่เป็นปัจจัย เป็นไปใน ปัญจทวารวิถี กามชวนมโนทวารวิถี อัปปนาวิถี
ธรรมที่เป็นปัจจยุปบัน เป็นไปใน รูปวิถีที่เป็นภายใน

ปจฺฉาชาตปจฺจเยน แสดงให้รู้ถึงอำนาจของปัจฉาชาตปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๔ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ ปัจฉาชาตะ ปัจฉาชาตวิปปยุตตะ ปัจฉาชาตัตถิ ปัจฉาชาตอวิคตะ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี องค์ธรรม และกาล ภูมิ เป็นต้น พึงเข้าใจตามคำแปล

ข. อกุสลบท

อพฺยากตปทาวสาน ใน อกุสลบท

วิธิพระบาลี

อกุสโล ธมฺโม อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส ปจฺฉาชาตปจฺจเยน ปจฺจโย. อกุศลธรรม เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อพยากตธรรม ด้วยอำนาจปัจฉาชาตปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

ปจฺฉาชาตา อกุสลา ขนฺธา ปุเรชาตสฺส อิมสฺส กายสฺส ปจฺฉาชาตปจฺจเยน ปจฺจโย. อกุศลนามขันธ์ ๔ ที่เกิดทีหลัง เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่ ติชกาย จตุชกาย ที่เกิดก่อน ด้วยอำนาจปัจฉาชาตปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี อกุสโล ธมฺโม องค์ธรรมได้แก่ อกุศลจิตตุปบาท ๑๒ ที่เกิดภายหลัง เป็นปัจจัย

อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส องค์ธรรมได้แก่ ติชกายหรือจตุชกายที่เป็นฐีติปัตตะ คือ รูป ๒๘ ที่เกิดก่อน เป็นปัจจยุปบัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล
" ภูมิ " " ปัญจโวการภูมิ
" บุคคล " " ปุถุชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ ตามสมควร
" วิถี ธรรมที่เป็นปัจจัย เป็นไปใน ปัญจทวารวิถี กามชวนมโนทวารวิถี
ธรรมที่เป็นปัจจยุปบัน เป็นไปใน รูปวิถีเป็นภายใน

ปจฺฉาชาตปจฺจเยน แสดงให้รู้ถึงอำนาจของปัจฉาชาตปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๔ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ ปัจฉาชาตะ ปัจฉาชาตวิปปยุตตะ ปัจฉาชาตัตถิ ปัจฉาชาตอวิคตะ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี องค์ธรรม และกาล ภูมิ เป็นต้น พึงเข้าใจตามคำแปล

ค. อพฺยากตบท

อพฺยากตปทาวสาน ใน อพฺยากตบท

วิธิพระบาลี

อพฺยากโต ธมฺโม อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส ปจฺฉาชาตปจฺจเยน ปจฺจโย. อพยากตธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อพยากตธรรม ด้วยอำนาจปัจฉาชาตปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

ปจฺฉาชาตา วิปากาพฺยากตา กิริยาพฺยากตา ขนฺธา ปุเรชาตสฺส อิมสฺส กายสฺส ปจฺฉาชาตปจฺจเยน ปจฺจโย. วิบากนามขันธ์ ๔ และกิริยานามขันธ์ ๔ ที่เกิดทีหลัง เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่ เอกชกาย ทวิชกาย ติชกาย จตุชกาย ที่เกิดก่อน ด้วยอำนาจปัจฉาชาตปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี อพฺยากโต ธมฺโม องค์ธรรมได้แก่ วิปากจิตตุปบาท ๓๒ (เว้นอรูปวิปากจิต ๔) กิริยาจิตตุปบาท ๒๐ ที่เกิดภายหลัง เป็นปัจจัย

อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส องค์ธรรมได้แก่ เอกชกาย ทวิชกาย ติชกาย จตุชกาย ที่เป็นฐีติปัตตะ คือ รูป ๒๘ ที่เกิดก่อน เป็นปัจจยุปบัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล จุติกาล*

" ภูมิ " " ปัญจโวการภูมิ

" บุคคล " " ปุถุชน ๔ ผลบุคคล ๔ ตามสมควร

" วิถี ธรรมที่เป็นปัจจัย เป็นไปใน ปัญจทวารวิถี กามชวนะ อัปปนาชวน-มโนทวารวิถี และวิถีมุตตจิตคือภวังคจิต
ธรรมที่เป็นปัจจยุปบัน เป็นไปใน รูปวิถีที่เป็นภายใน

ปจฺฉาชาตปจฺจเยน แสดงให้รู้ถึงอำนาจของปัจฉาชาตปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๔ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือปัจฉาชาตะ ปัจฉาชาตวิปปยุตตะ ปัจฉาชาตัตถิ ปัจฉาชาตอวิคตะ

---

* ปัญจโวการจุติจิตตุปบาท ๑๕ นั้น เป็นไปใน จุติกาล

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี องค์ธรรม และกาล ภูมิ เป็นต้น พึงเข้าใจตามคำแปล

สุทธสังขยาวาระ

มี ๓ ประเภท คือ

๑. **กุสโล อพฺยากตสฺส ปจฺฉาชาตปจฺจเยน ปจฺจโย.**

๒. **อกุสโล อพฺยากตสฺส ปจฺฉาชาตปจฺจเยน ปจฺจโย.**

๓. **อพฺยากโต อพฺยากตสฺส ปจฺฉาชาตปจฺจเยน ปจฺจโย.**

ปัจฉาชาตปัจจยสภาคะ

มี ๓ ปัจจัย คือ ปัจฉาชาตวิปปยุตตะ ปัจฉาชาตัตถิ ปัจฉาชาตอวิคตะ

จบ ปัญหาวารวิภังค์แห่งปัจฉาชาตปัจจัย

* * * * * * * * *

๑๒. ปัญหาวารวิภังค์แห่งอาเสวนปัจจัย

ก. กุสลบท

กุสลปทาวสาน ใน กุสลบท

วิธิพระบาลี

กุสโล ธมฺโม กุสลสฺส ธมฺมสฺส อาเสวนปจฺจเยน ปจฺจโย. กุศลธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่กุศลธรรม ด้วยอำนาจอาเสวนปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

๑. ปุริมา ปุริมา กุสลา ขนฺธา ปจฺฉิมานํ ปจฺฉิมานํ กุสลานํ ขนฺธานํ อาเสวน-ปจฺจเยน ปจฺจโย. กุศลนามขันธ์ ๔ ที่เกิดก่อนๆ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่ กุศลนามขันธ์ ๔ ที่เกิดหลังๆ ด้วยอำนาจอาเสวนปัจจัย

๒. อนุโลมํ โคตฺรภุสฺส, อนุโลมํ โวทานสฺส อาเสวนปจฺจเยน ปจฺจโย. อนุโลม เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่โคตรภูและโวทาน ด้วยอำนาจอาเสวนปัจจัย

๓. โคตฺรภุ มคฺคสฺส โวทานํ มคฺคสฺส อาเสวนปจฺจเยน ปจฺจโย. โคตรภูและโวทานเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่มรรค ด้วยอำนาจอาเสวนปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี กุสโล ธมฺโม องค์ธรรมได้แก่ โลกียกุศลชวนจิตตุปบาท ๑๗ ที่เกิดก่อนๆ (เว้นชวนะดวงสุดท้าย) เป็นปัจจัย

กุสลสฺส ธมฺมสฺส องค์ธรรมได้แก่ กุศลชวนจิตตุปบาท ๒๑ ที่เกิดหลังๆ (เว้นชวนะดวงที่ ๑) เป็นปัจจยุปบัน

ว่าโดย	กาล	เป็นไปใน		ปวัตติกาล
”	ภูมิ	”	”	จตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ
”	บุคคล	”	”	ปุถุชน ๔ อริยบุคคล ๗ (เว้นพระอรหันต์) ตามสมควร
”	วิถี	”	”	ปัญจทวารวิถี กามชวนะ อัปปนาชวนมโนทวารวิถี

อาเสวนปจฺจเยน แสดงให้รู้ถึงอำนาจของอาเสวนปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๖ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ อาเสวนะ อนันตระ สมนันตระ อนันตรูปนิสสยะ นัตถิ วิคตะ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี องค์ธรรม และกาล ภูมิ เป็นต้น พึงเข้าใจตามคำแปล

ข. อกุสลบท

อกุสลปทาวสาน ใน อกุสลบท

วิธิพระบาลี

อกุสโล ธมฺโม อกุสลสฺส ธมฺมสฺส อาเสวนปจฺจเยน ปจฺจโย. อกุศลธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อกุศลธรรม ด้วยอำนาจอาเสวนปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

ปุริมา ปุริมา อกุสลา ขนฺธา ปจฺฉิมานำ ปจฺฉิมานำ อกุสลานำ ขนฺธานำ อาเสวนปจฺจเยน ปจฺจโย. อกุศลนามขันธ์ ๔ ที่เกิดก่อนๆ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อกุศลนามขันธ์ ๔ ที่เกิดหลังๆ ด้วยอำนาจอาเสวนปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี อกุสโล ธมฺโม องค์ธรรมได้แก่ อกุศลชวนจิตตุปบาท ๑๒ ที่เกิดก่อนๆ (เว้นชวนะดวงสุดท้าย) เป็นปัจจัย

อกุสลสฺส ธมฺมสฺส องค์ธรรมได้แก่ อกุศลชวนจิตตุปบาท ๑๒ ที่เกิดหลังๆ (เว้นชวนะดวงที่ ๑) เป็นปัจจยุปบัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล
" ภูมิ " " จตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ
" บุคคล " " ปุถุชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ ตามสมควร
" วิถี " " ปัญจทวารวิถี กามชวนมโนทวารวิถี

อาเสวนปจฺจเยน แสดงให้รู้ถึงอำนาจของอาเสวนปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๖ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ อาเสวนะ อนันตระ สมนันตระ อนันตรูป-นิสสยะ นัตถิ วิคตะ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี องค์ธรรม และกาล ภูมิ เป็นต้น พึงเข้าใจตามคำแปล

ค. อพฺยากตบท

อพฺยากตปทาวสาน ใน อพฺยากตบท

วิธิพระบาลี

อพฺยากโต ธมฺโม อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส อาเสวนปจฺจเยน ปจฺจโย. อพยากต-ธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อพยากตธรรม ด้วยอำนาจอาเสวนปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

ปุริมา ปุริมา กิริยาพฺยากตา ขนฺธา ปจฺฉิมานํ ปจฺฉิมานํ กิริยาพฺยากตานํ ขนฺธานํ อาเสวนปจฺจเยน ปจฺจโย. กิริยาชวนนามขันธ์ ๔ ที่เกิดก่อนๆ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่กิริยาชวนนามขันธ์ ๔ ที่เกิดหลังๆ ด้วยอำนาจอาเสวนปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี อพฺยากโต ธมฺโม องค์ธรรมได้แก่ กิริยาชวนจิตตุปบาท ๑๘ ที่เกิดก่อนๆ (เว้นชวนะดวงสุดท้าย) เป็นปัจจัย

อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส องค์ธรรมได้แก่ กิริยาชวนจิตตุปบาท ๑๘ ที่เกิดหลังๆ (เว้นชวนะดวงที่ ๑) เป็นปัจจยุปบัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล
" ภูมิ " " จตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ
" บุคคล " " พระอรหันต์
" วิถี " " ปัญจทวารวิถี กามชวนะ อัปปนาชวนฺมโนทวารวิถี

อาเสวนปจฺจเยน แสดงให้รู้ถึงอำนาจของอาเสวนปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๖ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ อาเสวนะ อนันตระ สมนันตระ อนันต-รูปนิสสยะ นัตถิ วิคตะ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี องค์ธรรม กาล ภูมิ เป็นต้น พึงเข้าใจตามคำแปล

สุทธสังขยาวาระ

มี ๓ ประเภท คือ

๑. กุสโล กุสลสฺส อาเสวนปจฺจเยน ปจฺจโย.

๒. อกุสโล อกุสลสฺส อาเสวนปจฺจเยน ปจฺจโย.

๓. อพฺยากโต อพฺยากตสฺส อาเสวนปจฺจเยน ปจฺจโย.

อาเสวนปัจจยสภาคะ

มี ๕ ปัจจัย คือ อนันตระ สมนันตระ อนันตรูปนิสสยะ นัตถิ วิคตะ

จบ ปัญหาวารวิภังค์แห่งอาเสวนปัจจัย

* * * * * * * * *

๑๓/๑. ปัญหาวารวิภังค์แห่งสหชาตกัมมปัจจัย*

ก. กุสลบท

กุสลปทาวสาน ใน กุสลบท

วิธิพระบาลี

กุสโล ธมฺโม กุสลสฺส ธมฺมสฺส สหชาตกมฺมปจฺจเยน ปจฺจโย. กุศลธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่กุศลธรรม ด้วยอำนาจสหชาตกัมมปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

กุสลา เจตนา สมฺปยุตฺตกานํ ขนฺธานํ สหชาตกมฺมปจฺจเยน ปจฺจโย. กุสล-เจตนาเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่กุสลนามขันธ์ ๔ ที่ประกอบกับกุศลเจตนา ด้วยอำนาจสหชาตกัมมปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี กุสโล ธมฺโม องค์ธรรมได้แก่ เจตนาที่อยู่ในกุศลจิต ๒๑ เป็นปัจจัย

กุสลสฺส ธมฺมสฺส องค์ธรรมได้แก่ กุศลจิตตุปบาท ๒๑ (เว้นเจตนา) เป็นปัจจยุปบัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล
" ภูมิ " " จตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ
" บุคคล " " ปุถุชน ๔ อริยบุคคล ๗ (เว้นพระอรหันต์) ตามสมควร
" วิถี " " ปัญจทวารวิถี กามชวนะ อัปปนาชวนมโนทวารวิถี

สหชาตกมฺมปจฺจเยน แสดงให้รู้ถึงอำนาจของสหชาตกัมมปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๘ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ สหชาตกัมมะ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ นามอาหาระ สัมปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี องค์ธรรม และกาล ภูมิ เป็นต้น พึงเข้าใจตามคำแปล

อพฺยากตปทาวสาน ใน กุสลบท

---

* กรรมที่ช่วยอุปการะแก่ปัจจยุปบันธรรม โดยการเกิดร่วมกัน ชื่อว่า สหชาตกัมมะ

วิธิพระบาลี

กุสโล ธมฺโม อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส สหชาตกมฺมปจฺจเยน ปจฺจโย. กุศลธรรม เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อพยากตธรรม ด้วยอำนาจสหชาตกัมมปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

กุสลา เจตนา จิตฺตสมุฏฺฐานานำ รูปานำ สหชาตกมฺมปจฺจเยน ปจฺจโย. กุศลเจตนาเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่รูปที่มีกุศลนามขันธ์ ๔ เป็นสมุฏฐาน ด้วยอำนาจ สหชาตกัมมปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี กุสโล ธมฺโม องค์ธรรมได้แก่ เจตนาที่อยู่ในกุศลจิต ๒๑ เป็นปัจจัย

อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส องค์ธรรมได้แก่ กุศลจิตตชรูป มี รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส การเคลื่อนไหวกาย วาจา ลมหายใจเข้าออก เป็นต้น เป็นปัจจยุปบัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล
" ภูมิ " " ปัญจโวการภูมิ
" บุคคล " " ปุถุชน ๔ อริยบุคคล ๗ (เว้นพระอรหันต์) ตามสมควร
" วิถี " " ปัญจทวารวิถี กามชวนะ อัปปนาชวนมโนทวารวิถี

สหชาตกมฺมปจฺจเยน แสดงให้รู้ถึงอำนาจของสหชาตกัมมปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๗ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ สหชาตกัมมะ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ นามอาหาระ สหชาตวิปปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี องค์ธรรม กาล ภูมิ เป็นต้น พึงเข้าใจตามคำแปล

กุสลาพฺยากตปทาวสาน ใน กุสลบท

วิธิพระบาลี

กุสโล ธมฺโม กุสลสฺส จ อพฺยากตสฺส จ ธมฺมสฺส สหชาตกมฺมปจฺจเยน ปจฺจโย. กุศลธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่กุศลและอพยากตธรรม ด้วยอำนาจสหชาตกัมมปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

กุสลา เจตนา สมฺปยุตฺตกานํ ขนฺธานํ จิตฺตสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานํ สหชาต-กมฺมปจฺจเยน ปจฺจโย. กุศลเจตนาเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่นามขันธ์ ๔ ที่ประกอบกับกุศลเจตนา และรูปซึ่งมีกุศลนามขันธ์ ๔ เป็นสมุฏฐาน ด้วยอำนาจสหชาตกัมมปัจจัย

จำแนกบท และแสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี กุสโล ธมฺโม องค์ธรรมได้แก่ เจตนาที่อยู่ในกุศลจิต ๒๑ เป็นปัจจัย

กุสลสฺส จ อพฺยากตสฺส จ ธมฺมสฺส องค์ธรรมได้แก่ กุศลจิตตุปบาท ๒๑ (เว้นเจตนา) และกุศลจิตตชรูป เป็นปัจจยุปบัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล
" ภูมิ " " ปัญจโวการภูมิ
" บุคคล " " ปุถุชน ๔ อริยบุคคล ๗ (เว้นพระอรหันต์) ตามสมควร
" วิถี " " ปัญจทวารวิถี กามชวนะ และอัปปนาชวนมโนทวารวิถี

สหชาตกมฺมปจฺจเยน แสดงให้รู้ถึงอำนาจของสหชาตกัมมปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๖ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ สหชาตกัมมะ สหชาตะ สหชาต-นิสสยะ นามอาหาระ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี องค์ธรรม และกาล ภูมิ เป็นต้น พึงเข้าใจตามคำแปล

ข. อกุสลบท

อกุสลปทาวสาน ใน อกุสลบท

วิธิพระบาลี

อกุสโล ธมฺโม อกุสลสฺส ธมฺมสฺส สหชาตกมฺมปจฺจเยน ปจฺจโย. อกุศลธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อกุศลธรรม ด้วยอำนาจสหชาตกัมมปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

อกุสลา เจตนา สมฺปยุตฺตกานํ ขนฺธานํ สหชาตกมฺมปจฺจเยน ปจฺจโย. อกุศลเจตนาเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อกุศลนามขันธ์ ๔ ที่ประกอบกับอกุศลเจตนา ด้วยอำนาจสหชาตกัมมปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี อกุสโล ธมฺโม องค์ธรรมได้แก่ เจตนาที่ในอกุศลจิต ๑๒ เป็นปัจจัย

อกุสลสฺส ธมฺมสฺส องค์ธรรมได้แก่ อกุศลจิตตุปบาท ๑๒ (เว้นเจตนา) เป็นปัจจยุปบัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล
" ภูมิ " " จตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ
" บุคคล " " ปุถุชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ ตามสมควร
" วิถี " " ปัญจทวารวิถี กามชวนมโนทวารวิถี

สหชาตกมฺมปจฺจเยน แสดงให้รู้ถึงอำนาจของสหชาตกัมมปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๘ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ สหชาตกัมมะ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ นามอาหาระ สัมปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี องค์ธรรม และกาล ภูมิ เป็นต้น พึงเข้าใจตามคำแปล

อพฺยากตปทาวสาน ใน อกุสลบท

วิธิพระบาลี

อกุสโล ธมฺโม อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส สหชาตกมฺมปจฺจเยน ปจฺจโย. อกุศลธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อพยากตธรรม ด้วยอำนาจสหชาตกัมมปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

อกุสลา เจตนา จิตฺตสมุฏฺฐานานำ รูปานำ สหชาตกมฺมปจฺจเยน ปจฺจโย. อกุศล-เจตนาเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่รูปซึ่งมีอกุศลนามขันธ์ ๔ เป็นสมุฏฐานด้วยอำนาจสหชาต-กัมมปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี อกุสโล ธมฺโม องค์ธรรมได้แก่ เจตนาที่ในอกุศลจิต ๑๒ เป็นปัจจัย

อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส องค์ธรรมได้แก่ อกุศลจิตตชรูป มี รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส การเคลื่อนไหวกาย วาจา และลมหายใจเข้าออกเป็นต้น เป็นปัจจยุปบัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล
" ภูมิ " " ปัญจโวการภูมิ
" บุคคล " " ปุถุชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ ตามสมควร
" วิถี " " ปัญจทวารวิถี กามชวนมโนทวารวิถี

สหชาตกมฺมปจฺจเยน แสดงให้รู้ถึงอำนาจของสหชาตกัมมปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๗ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ สหชาตกัมมะ สหชาตะ สหชาต-นิสสยะ นามอาหาระ สหชาตวิปปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี องค์ธรรม และกาล ภูมิ เป็นต้น พึงเข้าใจตามคำแปล

อกุสลาพฺยากตปทาวสาน ใน อกุสลบท

วิธิพระบาลี

อกุสโล ธมฺโม อกุสลสฺส จ อพฺยากตสฺส จ ธมฺมสฺส สหชาตกมฺมปจฺจเยน ปจฺจโย. อกุศลธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อกุศลและอพยากตธรรม ด้วยอำนาจสหชาต-กัมมปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

อกุสลา เจตนา สมฺปยุตฺตกานำ ขนฺธานำ จิตฺตสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานำ สหชาต-กมฺมปจฺจเยน ปจฺจโย. อกุศลเจตนาเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่นามขันธ์ ๔ ที่ประกอบกับอกุศลเจตนา และรูปซึ่งมีอกุศลนามขันธ์ ๔ เป็นสมุฏฐาน ด้วยอำนาจสหชาตกัมมปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี อกุสโล ธมฺโม องค์ธรรมได้แก่ เจตนาที่อยู่ในอกุศลจิต ๑๒ เป็นปัจจัย

อกุสลสฺส จ อพฺยากตสฺส จ ธมฺมสฺส องค์ธรรมได้แก่ อกุศลจิตตุปบาท ๑๒ (เว้นเจตนา) และอกุศลจิตตชรูป มี รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส การเคลื่อนไหวกาย วาจา และลมหายใจเข้าออก เป็นต้น เป็นปัจจยุปบัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล
" ภูมิ " " ปัญจโวการภูมิ

ว่าโดย บุคคล เป็นไปใน ปุถุชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ ตามสมควร
" วิถี " " ปัญจทวารวิถี กามชวนมโนทวารวิถี

สหชาตกมฺมปจฺจเยน แสดงให้รู้ถึงอำนาจของสหชาตกัมมปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๖ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ สหชาตกัมมะ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ นามอาหาระ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี องค์ธรรม กาล ภูมิ เป็นต้น พึงเข้าใจตามคำแปล

ค. อพฺยากตบท

อพฺยากตปทาวสาน ใน อพฺยากตบท

วิธิพระบาลี

อพฺยากโต ธมฺโม อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส สหชาตกมฺมปจฺจเยน ปจฺจโย. อพยากตธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อพยากตธรรม ด้วยอำนาจสหชาตกัมมปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

๑. วิปากาพฺยากตา กิริยาพฺยากตา เจตนา สมฺปยุตฺตกานํ ขนฺธานํ จิตฺตสมุฏฺ-ฐานานญฺจ รูปานํ สหชาตกมฺมปจฺจเยน ปจฺจโย. วิบากเจตนาและกิริยาเจตนาเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่นามขันธ์ ๔ ที่ประกอบกับวิบาก กิริยาเจตนา และรูปซึ่งมีวิบาก กิริยานามขันธ์ ๔ เป็นสมุฏฐาน ด้วยอำนาจสหชาตกัมมปัจจัย

๒. ปฏิสนฺธิกฺขเณ วิปากาพฺยากตา เจตนา สมฺปยุตฺตกานํ ขนฺธานํ กฏตฺตา จ รูปานํ สหชาตกมฺมปจฺจเยน ปจฺจโย. ในขณะปฏิสนธิ วิบากเจตนาเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่นามขันธ์ ๔ ที่ประกอบกับวิบากเจตนา และปฏิสนธิกัมมชรูปด้วยอำนาจสหชาตกัมมปัจจัย

๓. เจตนา วตฺถุสฺส สหชาตกมฺมปจฺจเยน ปจฺจโย. ในขณะปฏิสนธิเจตนาเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่ปฏิสนธิหทัยวัตถุ ด้วยอำนาจสหชาตกัมมปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี อพฺยากโต ธมฺโม องค์ธรรมได้แก่ เจตนาที่ในวิปากจิต ๓๖ กิริยาจิต ๒๐ ในปวัตติกาลและปฏิสนธิกาล เป็นปัจจัย

อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส องค์ธรรมได้แก่ วิปากจิตตุปบาท ๓๖ กิริยาจิตตุปบาท ๒๐ (เว้นเจตนา) วิบากจิตตชรูป กิริยาจิตตชรูป มี รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส การเคลื่อนไหวกาย วาจา ลมหายใจเข้าออก เป็นต้น ในปวัตติกาล และปฏิสนธิกัมมชรูปในปฏิสนธิกาล เป็นปัจจยุปบัน

ว่าโดย	กาล	เป็นไปใน	ปวัตติกาล ปฏิสนธิกาล
”	ภูมิ	”	”	จตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ
”	บุคคล	”	”	ปุถุชน ๔ ผลบุคคล ๔ ตามสมควร
”	วิถี	”	”	ปัญจทวารวิถี กามชวนะ อัปปนาชวนมโนทวารวิถี และปฏิสนธิจิตที่เกิดต่อจากมรณาสันนวิถี

สหชาตกมฺมปจฺจเยน แสดงให้รู้ถึงอำนาจของสหชาตกัมมปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๑๐ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกันตามสมควร คือ สหชาตกัมมะ สหชาตะ อัญญมัญญะ[๑] สหชาตนิสสยะ วิปากะ[๒] นามอาหาระ สัมปยุตตะ[๑] สหชาตวิปปยุตตะ[๓] สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี องค์ธรรม และกาล ภูมิ เป็นต้น พึงเข้าใจตามพระบาลี

สุทธสังขยาวาระ

มี ๗ ประเภท คือ

๑. กุสโล	**กุสลสฺส**	**สหชาตกมฺมปจฺจเยน**	**ปจฺจโย.**
๒. กุสโล	**อพฺยากตสฺส**	**สหชาตกมฺมปจฺจเยน**	**ปจฺจโย.**
๓. กุสโล	**กุสลาพฺยากตสฺส**	**สหชาตกมฺมปจฺจเยน**	**ปจฺจโย.**
๔. อกุสโล	**อกุสลสฺส**	**สหชาตกมฺมปจฺจเยน**	**ปจฺจโย.**
๕. อกุสโล	**อพฺยากตสฺส**	**สหชาตกมฺมปจฺจเยน**	**ปจฺจโย.**
๖. อกุสโล	**อกุสลาพฺยากตสฺส**	**สหชาตกมฺมปจฺจเยน**	**ปจฺจโย.**
๗. อพฺยากโต	**อพฺยากตสฺส**	**สหชาตกมฺมปจฺจเยน**	**ปจฺจโย.**

---

[๑] อัญญมัญญะ สัมปยุตตะ นั้น หมายเอาระหว่างเจตนา เป็นปัจจัย สัมปยุตตนามขันธ์เป็นปัจจยุปบัน

[๒] วิปากะนั้น หมายเอาวิบากเจตนาเป็นปัจจัย วิบากนามขันธ์ ๔ ปฏิสนธิกัมมชรูป เป็นปัจจยุปบัน

[๓] สหชาตวิปปยุตตะนั้น หมายเอาวิบาก กิริยาเจตนา เป็นปัจจัย วิบากกิริยาจิตตชรูป เป็นปัจจยุปบัน

สหชาตกัมมปัจจยสภาคะ

มี ๙ ปัจจัย คือ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ นามอาหาระ สัมปยุตตะ สหชาตวิปปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ

จบ ปัญหาวารวิภังค์แห่งสหชาตกัมมปัจจัย

* * * * * * * * *

๑๓/๒. ปัญหาวารวิภังค์แห่งนานักขณิกกัมมปัจจัย*

ก. กุสลบท

อพฺยากตปทาวสาน ใน กุสลบท

วิธิพระบาลี

กุสโล ธมฺโม อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส นานกฺขณิกกมฺมปจฺจเยน ปจฺจโย. กุศลธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อพยากตธรรม ด้วยอำนาจนานักขณิกกัมมปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

กุสลา เจตนา วิปากานํ ขนฺธานํ กฏตฺตา จ รูปานํ นานกฺขณิกกมฺมปจฺจเยน ปจฺจโย. กุศลเจตนาที่เป็นอดีตเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่วิบากนามขันธ์ ๔ และกัมมชรูป ด้วยอำนาจนานักขณิกกัมมปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี กุสโล ธมฺโม องค์ธรรมได้แก่ กุศลเจตนา ๒๑ ที่เป็นอดีต เป็นปัจจัย

อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส องค์ธรรมได้แก่ กุศลวิบาก ๒๙ นามขันธ์ ๔ กุศลกัมมชรูปที่กำลังเกิด เป็นปัจจยุปบัน

หรือ ติเหตุกอุกกัฏฐมหากุศลเจตนา ๔ ที่เป็นอดีต เป็นปัจจัย อเหตุกกุศลวิบาก ๘ มหาวิบาก ๘ นามขันธ์ ๔ กุศลกัมมชรูปที่กำลังเกิดเป็นปัจจยุปบัน

---

* กรรมที่ช่วยอุปการะแก่ปัจจยุปบันธรรม โดยขณะต่างกัน ชื่อว่า นานักขณิกกัมมะ

ติเหตุกโอมกมหากุศลเจตนา ๔ และทวิเหตุกอุกกัฏฐมหากุศลเจตนา ๔ ที่เป็นอดีต เป็นปัจจัย อเหตุกกุศลวิบาก ๘ มหาวิบากญาณวิปปยุตตนามขันธ์ ๔ กุศลกัมมชรูปที่กำลังเกิดเป็นปัจจยุปบัน

ทวิเหตุกโอมกมหากุศลเจตนา ๔ ที่เป็นอดีต เป็นปัจจัย อเหตุกกุศลวิบากนามขันธ์ ๔ และกุศลกัมมชรูปที่กำลังเกิดเป็นปัจจยุปบัน

ปฐมฌานกุศลเจตนาที่เป็นอดีตเป็นปัจจัย ปฐมฌานวิบากนามขันธ์ ๔ และปฐมฌานกุศลกัมมชรูปที่กำลังเกิดเป็นปัจจยุปบัน

ทุติยฌานกุศลเจตนาที่เป็นอดีตเป็นปัจจัย ทุติยฌานวิบากนามขันธ์ ๔ และทุติยฌานกุศลกัมมชรูปที่กำลังเกิดเป็นปัจจยุปบัน

ตติยฌานกุศลเจตนาที่เป็นอดีตเป็นปัจจัย ตติยฌานวิบากนามขันธ์ ๔ และตติยฌานกุศลกัมมชรูปที่กำลังเกิดเป็นปัจจยุปบัน

จตุตถฌานกุศลเจตนาที่เป็นอดีตเป็นปัจจัย จตุตถฌานวิบากนามขันธ์ ๔ และจตุตถฌานกุศลกัมมชรูปที่กำลังเกิดเป็นปัจจยุปบัน

ปัญจมฌานกุศลเจตนาที่เป็นอดีตเป็นปัจจัย ปัญจมฌานวิบากนามขันธ์ ๔ และ ปัญจมฌานกุศลกัมมชรูปที่กำลังเกิดเป็นปัจจยุปบัน

อากาสานัญจายตนกุศลเจตนาที่เป็นอดีตเป็นปัจจัย อากาสานัญจายตนวิบากนามขันธ์ ๔ ที่กำลังเกิดเป็นปัจจยุปบัน

ฯลฯ

เนวสัญญานาสัญญายตนกุศลเจตนาที่เป็นอดีตเป็นปัจจัย เนวสัญญานาสัญญายตนวิบากนามขันธ์ ๔ ที่กำลังเกิดเป็นปัจจยุปบัน

โสดาปัตติมรรคเจตนาที่เป็นอดีตเป็นปัจจัย โสดาปัตติผลนามขันธ์ ๔ ที่กำลังเกิดเป็นปัจจยุปบัน

ฯลฯ

อรหัตตมรรคเจตนาที่เป็นอดีตเป็นปัจจัย อรหัตตผลนามขันธ์ ๔ ที่กำลังเกิดเป็นปัจจยุปบัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล

" ภูมิ " " เอกโวการภูมิ จตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ

" บุคคล ธรรมที่เป็นปัจจัย เป็นไปใน ปุถุชน ๔ อริยบุคคล ๗ (เว้นพระอรหันต์)
ธรรมที่เป็นปัจจยุปบัน เป็นไปใน ปุถุชน ๔ ผลบุคคล ๔

ว่าโดย วิถี ธรรมที่เป็นปัจจัย เป็นไปใน ปัญจทวารวิถี ที่เป็นตทารัมมณวาระและชวนวาระ กามชวนะและอัปปนาชวนมโนทวารวิถี

ธรรมที่เป็นปัจจยุปบัน เป็นไปใน ปัญจทวารวิถี กามชวนมโนทวารวิถี ที่มีตทารัมมณะ และมรรควิถี ผลสมาบัติวิถี

นานกฺขณิกกมฺมปจฺจเยน แสดงให้รู้ถึงอำนาจของนานักขณิกกัมมปัจจัยเป็นพิเศษในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๗ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ นานักขณิกกัมมะ อนันตระ สมนันตระ อนันตรูปนิสสยะ ปกตูปนิสสยะ นัตถิ วิคตะ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี องค์ธรรม กาล ภูมิ เป็นต้น พึงเข้าใจตามคำแปล

ข. อกุสลบท

อพฺยากตปทาวสาน ใน อกุสลบท

วิธิพระบาลี

อกุสโล ธมฺโม อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส นานกฺขณิกกมฺมปจฺจเยน ปจฺจโย. อกุศลธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อพยากตธรรม ด้วยอำนาจนานักขณิกกัมมปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

อกุสลา เจตนา วิปากานํ ขนฺธานํ กฏตฺตา จ รูปานํ นานกฺขณิกกมฺมปจฺจเยน ปจฺจโย. อกุศลเจตนาที่เป็นอดีตเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่วิบากนามขันธ์ ๔ และกัมมชรูป ด้วยอำนาจนานักขณิกกัมมปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี อกุสโล ธมฺโม องค์ธรรมได้แก่ อกุศลเจตนา ๑๒ ที่เป็นอดีตเป็นปัจจัย

อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส องค์ธรรมได้แก่ อกุศลวิบาก ๗ นามขันธ์ ๔ อกุศลกัมมชรูปที่กำลังเกิดเป็นปัจจยุปบัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล*

" ภูมิ " " ปัญจโวการภูมิ

---

* เป็นไปในทำนองเดียวกันกับ กุสโล อพฺยากตสฺส

ว่าโดย บุคคล ธรรมที่เป็นปัจจัย เป็นไปใน ปุถุชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ ตามสมควร
ธรรมที่เป็นปัจจยุปบัน เป็นไปใน ปุถุชน ๔ ผลบุคคล ๔
" วิถี ธรรมที่เป็นปัจจัย เป็นไปใน ปัญจทวารวิถี กามชวนมโนทวารวิถี
ธรรมที่เป็นปัจจยุปบัน เป็นไปใน ปัญจทวารวิถี และมโนทวารวิถีที่มี
ตทารัมมณะ

นานกฺขณิกกมฺมปจฺจเยน แสดงให้รู้ถึงอำนาจของนานักขณิกกัมมปัจจัยเป็นพิเศษในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๒ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ นานักขณิกกัมมะ ปกตูปนิสสยะ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี องค์ธรรม และกาล ภูมิ เป็นต้น พึงเข้าใจตามคำแปล

สุทธสังขยาวาระ

มี ๒ ประเภท คือ

๑. **กุสโล อพฺยากตสฺส นานกฺขณิกกมฺมปจฺจเยน ปจฺจโย.**
๒. **อกุสโล อพฺยากตสฺส นานกฺขณิกกมฺมปจฺจเยน ปจฺจโย.**

นานักขณิกกัมมปัจจยสภาคะ

มี ๖ ปัจจัย คือ อนันตระ สมนันตระ อนันตรูปนิสสยะ ปกตูปนิสสยะ นัตถิ วิคตะ

จบ ปัญหาวารวิภังค์แห่งนานักขณิกกัมมปัจจัย
และ จบกัมมปัจจัย

* * * * * * * * *

๑๔. ปัญหาวารวิภังค์แห่งวิปากปัจจัย

ก. อพฺยากตบท

อพฺยากตปทาวสาน ใน อพฺยากตบท

วิธิพระบาลี

อพฺยากโต ธมฺโม อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส วิปากปจฺจเยน ปจฺจโย. อพยากตธรรม เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อพยากตธรรม ด้วยอำนาจวิปากปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

๑. วิปากาพฺยากโต เอโก ขนฺโธ ติณฺณนฺนํ ขนฺธานํ จิตฺตสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานํ วิปากปจฺจเยน ปจฺจโย, ตโย ขนฺธา เอกสฺส ขนฺธสฺส จิตฺตสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานํ วิปากปจฺจเยน ปจฺจโย, เทฺว ขนฺธา ทวินฺนํ ขนฺธานํ จิตฺตสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานํ วิปาก-ปจฺจเยน ปจฺจโย. วิบากนามขันธ์ ๑ หรือ ๓ หรือ ๒ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่วิบากนาม-ขันธ์ ๓ หรือ ๑ หรือ ๒ ที่เหลือตามลำดับ และรูปซึ่งมีวิบากนามขันธ์ ๔ เป็นสมุฏฐาน ด้วยอำนาจวิปากปัจจัย

๒. ปฏิสนฺธิกฺขเณ วิปากาพฺยากโต เอโก ขนฺโธ ติณฺณนฺนํ ขนฺธานํ กฏตฺตา จ รูปานํ วิปากปจฺจเยน ปจฺจโย, ตโย ขนฺธา เอกสฺส ขนฺธสฺส กฏตฺตา จ รูปานํ วิปาก-ปจฺจเยน ปจฺจโย, เทฺว ขนฺธา ทวินฺนํ ขนฺธานํ กฏตฺตา จ รูปานํ วิปากปจฺจเยน ปจฺจโย. ในขณะปฏิสนธิ วิบากนามขันธ์ ๑ หรือ ๓ หรือ ๒ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่วิบากนามขันธ์ ๓ หรือ ๑ หรือ ๒ ที่เหลือตามลำดับและปฏิสนธิกัมมชรูป ด้วยอำนาจวิปากปัจจัย

๓. ขนฺธา วตฺถุสฺส วิปากปจฺจเยน ปจฺจโย. ปัญจโวการปฏิสนธินามขันธ์ ๔ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่ปฏิสนธิหทัยวัตถุ ด้วยอำนาจวิปากปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี อพฺยากโต ธมฺโม ในปวัตติกาล องค์ธรรมได้แก่ วิบากนามขันธ์ ๑-๓-๒ คือ วิปากจิตตุปบาท ๓๖ เป็นปัจจัย

อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส ในปวัตติกาล องค์ธรรมได้แก่ วิบากนามขันธ์ ๓-๑-๒ คือ วิปากจิตตุปบาท ๓๖ และวิปากจิตตชรูป เป็นปัจจยุปบัน

อพฺยากโต ธมฺโม ในปฏิสนธิกาล องค์ธรรมได้แก่ ปฏิสนธินามขันธ์ ๑-๓-๒ หรือ ๔ คือ ปฏิสนธิจิตตุปบาท ๑๙ เป็นปัจจัย

อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส ในปฏิสนธิกาล องค์ธรรมได้แก่ ปฏิสนธินามขันธ์ ๓-๑-๒ คือ ปฏิสนธิจิตตุปบาท ๑๙ และปฏิสนธิกัมมชรูป เป็นปัจจยุปบัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล ปฏิสนธิกาล
" ภูมิ " " จตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ
" บุคคล " " ปุถุชน ๔ ผลบุคคล ๔ ตามสมควร
" วิถี " " ปัญจทวารวิถี มโนทวารวิถีที่มีตทารมณ์ อัปปนาชวน-มโนทวารวิถี และระหว่างวิถีจิตไม่เกิด มีแต่ภวังค์

วิปากปจฺจเยน แสดงให้รู้ถึงอำนาจของวิปากปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๘ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกันตามสมควร คือ วิปากะ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ สัมปยุตตะ สหชาตวิปปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี องค์ธรรม และกาล ภูมิ เป็นต้น พึงเข้าใจตามคำแปล

สุทธสังขยาวาระ

มีประเภทเดียว คือ **อพฺยากโต อพฺยากตสฺส วิปากปจฺจเยน ปจฺจโย.**

วิปากปัจจยสภาคะ

มี ๗ ปัจจัย คือ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ สัมปยุตตะ สหชาตวิปปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ

จบ ปัญหาวารวิภังค์แห่งวิปากปัจจัย

* * * * * * * * *

๑๕/๑. ปัญหาวารวิภังค์แห่งรูปอาหารปัจจัย

ก. อพฺยากตบท

อพฺยากตปทาวสาน ใน อพฺยากตบท

วิธิพระบาลี

อพฺยากโต ธมฺโม อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส รูปอาหารปจฺจเยน ปจฺจโย. อพยากตธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อพยากตธรรม ด้วยอำนาจรูปอาหารปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

กพฬีกาโร อาหาโร อิมสฺส กายสฺส รูปอาหารปจฺจเยน ปจฺจโย. กพฬีการาหาร คือ จตุสมุฏฐานิกโอชา ที่อยู่ในอัชฌัตตสันดาน และอุตุชโอชาที่อยู่ในพหิทธสันดาน เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่ จตุชกาย ที่อยู่ในกลาปอันเดียวกัน และกลาปที่ต่างกันกับตน ด้วยอำนาจรูปอาหารปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี อพฺยากโต ธมฺโม องค์ธรรมได้แก่ จตุสมุฏฐานิกโอชาที่อยู่ในอัชฌัตตสันดาน และอุตุชโอชาที่อยู่ในพหิทธสันดาน เป็นปัจจัย

อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส องค์ธรรมได้แก่ จตุสมุฏฐานิกรูปที่ตั้งอยู่ในกลาปอันเดียวกับโอชา* ที่เป็นปัจจัย และที่ตั้งอยู่ในกลาปอื่นๆ เป็นปัจจยุปบัน

ว่าโดย	กาล	เป็นไปใน		ปวัตติกาล
”	ภูมิ	”	”	กามภูมิ
”	บุคคล	”	”	ปุถุชน ๔ ผลบุคคล ๔
”	วิถี	”	”	รูปวิถี

รูปอาหารปจฺจเยน แสดงให้รู้ถึงอำนาจของรูปอาหารปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๓ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ รูปอาหาระ รูปอาหารัตถิ รูปอาหารอวิคตะ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี องค์ธรรม และ กาล ภูมิ เป็นต้น พึงเข้าใจตามคำแปล

---

* ๊อชา เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่ อาหารชกลาป โดยชนกสัตติ
โอชา เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่ กัมมช จิตตช อุตุชกลาป โดยอุปถัมภกสัตติ

สุทธสังขยาวาระ

มีประเภทเดียว คือ **อพฺยากโต อพฺยากตสฺส รูปอาหารปจฺจเยน ปจฺจโย.**

รูปอาหารปัจจยสภาคะ

มี ๒ ปัจจัย คือ อาหารัตถิ อาหารอวิคตะ

จบ ปัญหาวารวิภังค์แห่งรูปอาหารปัจจัย

* * * * * * * * *

๑๕/๒. ปัญหาวารวิภังค์แห่งนามอาหารปัจจัย

ก. กุสลบท

กุสลปทาวสาน ใน กุสลบท

วิธิพระบาลี

กุสโล ธมฺโม กุสลสฺส ธมฺมสฺส นามอาหารปจฺจเยน ปจฺจโย. กุศลธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่กุศลธรรม ด้วยอำนาจนามอาหารปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

กุสลา อาหารา สมฺปยุตฺตกานํ ขนฺธานํ นามอาหารปจฺจเยน ปจฺจโย. กุศล-อาหารองค์ธรรม ๓ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่นามขันธ์ ๔ หรือ ๓ ที่ประกอบกับกุศลอาหารองค์ธรรม ด้วยอำนาจนามอาหารปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี กุสโล ธมฺโม องค์ธรรมได้แก่ กุศลอาหารองค์ธรรม ๓ คือ ผัสสะ เจตนา ในกุศลจิต และวิญญาณ คือ กุศลจิต ๒๑ เป็นปัจจัย

กุสลสฺส ธมฺมสฺส องค์ธรรมได้แก่ กุศลจิต ๒๑ นามขันธ์ ๔ เป็นปัจจยุปบัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล

" ภูมิ " " จตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ

ว่าโดย บุคคล เป็นไปใน ปุถุชน ๔ อริยบุคคล ๗ (เว้นพระอรหันต์)
" วิถี " " ปัญจทวารวิถี กามชวนะ อัปปนาชวนมโนทวารวิถี

นามอาหารปจฺจเยน แสดงให้รู้ถึงอำนาจของนามอาหารปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๑๐ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ นามอาหาระ สหชาตาธิปติ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ สหชาตกัมมะ สหชาตินทริยะ สัมปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี องค์ธรรม และกาล ภูมิ เป็นต้น พึงเข้าใจตามคำแปล

อพฺยากตปทาวสาน ใน กุสลบท

วิธิพระบาลี

กุสโล ธมฺโม อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส นามอาหารปจฺจเยน ปจฺจโย. กุศลธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อพยากตธรรม ด้วยอำนาจนามอาหารปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

กุสลา อาหารา จิตฺตสมุฏฺฐานานำ รูปานำ นามอาหารปจฺจเยน ปจฺจโย. กุศล-อาหารองค์ธรรม ๓ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่รูป ซึ่งมีกุศลจิตเป็นสมุฏฐาน ด้วยอำนาจนาม-อาหารปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี กุสโล ธมฺโม องค์ธรรมได้แก่ กุศลอาหารองค์ธรรม ๓ คือ ผัสสะ เจตนา และกุศลจิต ๒๑ เป็นปัจจัย

อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส องค์ธรรมได้แก่ กุศลจิตตชรูป มี รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส การเคลื่อนไหวกาย วาจา และลมหายใจเข้าออก เป็นต้น เป็นปัจจยุปบัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล
" ภูมิ " " ปัญจโวการภูมิ
" บุคคล " " ปุถุชน ๔ อริยบุคคล ๗ (เว้นพระอรหันต์)
" วิถี " " ปัญจทวารวิถี กามชวนะ อัปปนาชวนมโนทวารวิถี

นามอาหารปจฺจเยน แสดงให้รู้ถึงอำนาจของนามอาหารปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๕ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ นามอาหาระ สหชาตาธิปติ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ สหชาตกัมมะ สหชาตินทริยะ สหชาตวิปปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี องค์ธรรม กาล ภูมิ เป็นต้น พึงเข้าใจตามคำแปล

กุสลาพฺยากตปทาวสาน ใน กุสลบท

วิธิพระบาลี

กุสโล ธมฺโม กุสลสฺส จ อพฺยากตสฺส จ ธมฺมสฺส นามอาหารปจฺจเยน ปจฺจโย. กุศลธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่กุศลและอพยากตธรรม ด้วยอำนาจนามอาหาร-ปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

กุสลา อาหารา สมฺปยุตฺตกานำ ขนฺธานำ จิตฺตสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานำ นาม-อาหารปจฺจเยน ปจฺจโย. กุศลอาหารองค์ธรรม ๓ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่นามขันธ์ ๔ หรือ ๓ ที่ประกอบกับกุศลอาหารองค์ธรรม และรูปซึ่งมีกุศลจิตเป็นสมุฏฐานด้วยอำนาจนาม-อาหารปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี กุสโล ธมฺโม องค์ธรรมได้แก่ กุศลอาหารองค์ธรรม ๓ คือ ผัสสะ เจตนา และกุศลจิต ๒๑ เป็นปัจจัย

กุสลสฺส จ อพฺยากตสฺส จ ธมฺมสฺส องค์ธรรมได้แก่ กุศลจิต ๒๑ นามขันธ์ ๔ และกุศลจิตตชรูป เป็นปัจจยุปบัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล
" ภูมิ " " ปัญจโวการภูมิ
" บุคคล " " ปุถุชน ๔ อริยบุคคล ๗ (เว้นพระอรหันต์)
" วิถี " " ปัญจทวารวิถี กามชวนะ อัปปนาชวนมโนทวารวิถี

นามอาหารปจฺจเยน แสดงให้รู้ถึงอำนาจของนามอาหารปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๘ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ นามอาหาระ สหชาตาธิปติ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ สหชาตกัมมะ สหชาตินทริยะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี องค์ธรรม และกาล ภูมิ เป็นต้น พึงเข้าใจตามคำแปล

ข. อกุสลบท

อกุสลปทาวสาน ใน อกุสลบท

วิธิพระบาลี

อกุสโล ธมฺโม อกุสลสฺส ธมฺมสฺส นามอาหารปจฺจเยน ปจฺจโย. อกุศลธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อกุศลธรรม ด้วยอำนาจนามอาหารปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

อกุสลา อาหารา สมฺปยุตฺตกานำ ขนฺธานำ นามอาหารปจฺจเยน ปจฺจโย. อกุศลอาหารองค์ธรรม ๓ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่นามขันธ์ ๔ หรือ ๓ ที่ประกอบกับอกุศลอาหารองค์ธรรม ด้วยอำนาจนามอาหารปัจจัย

อพฺยากตปทาวสาน ใน อกุสลบท

วิธิพระบาลี

อกุสโล ธมฺโม อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส นามอาหารปจฺจเยน ปจฺจโย. อกุศลธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อพยากตธรรม ด้วยอำนาจนามอาหารปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

อกุสลา อาหารา จิตฺตสมุฏฺฐานานำ รูปานำ นามอาหารปจฺจเยน ปจฺจโย. อกุศลอาหารองค์ธรรม ๓ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่รูปซึ่งมีอกุศลจิตเป็นสมุฏฐาน ด้วยอำนาจนามอาหารปัจจัย

อกุสลาพฺยากตปทาวสาน ใน อกุสลบท

วิธิพระบาลี

อกุสโล ธมฺโม อกุสลสฺส จ อพฺยากตสฺส จ ธมฺมสฺส นามอาหารปจฺจเยน ปจฺจโย. อกุศลธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อกุศลและอพยากตธรรม ด้วยอำนาจนามอาหารปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

อกุสลา อาหารา สมฺปยุตฺตกานำ ขนฺธานำ จิตฺตสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานำ นามอาหารปจฺจเยน ปจฺจโย. อกุศลอาหารองค์ธรรม ๓ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่นามขันธ์ ๔ หรือ ๓ ที่ประกอบกับอกุศลอาหารองค์ธรรม และรูปซึ่งมีอกุศลจิตเป็นสมุฏฐานด้วยอำนาจนามอาหารปัจจัย

ในอกุสลบททั้ง ๓ วาระ องค์ธรรม และกาล ภูมิ แสดงเหมือนกันกับในกุสลบททั้ง ๓ วาระ ว่าโดยบุคคล เป็นไปในปุถุชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ ส่วนว่าโดยวิถีนั้นเป็นไปในปัญจทวารวิถี และกามชวนมโนทวารวิถีเท่านั้น

ค. อพฺยากตบท

อพฺยากตปทาวสาน ใน อพฺยากตบท

วิธิพระบาลี

อพฺยากโต ธมฺโม อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส นามอาหารปจฺจเยน ปจฺจโย. อพยากตธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อพยากตธรรม ด้วยอำนาจนามอาหารปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

๑. วิปากาพฺยากตา กิริยาพฺยากตา อาหารา สมฺปยุตฺตกานำ ขนฺธานำ จิตฺตสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานำ นามอาหารปจฺจเยน ปจฺจโย. วิบาก กิริยาอาหารองค์ธรรม ๓ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่นามขันธ์ ๔ หรือ ๓ ที่ประกอบกับวิบาก กิริยาอาหารองค์ธรรม และรูปซึ่งมีวิบาก กิริยาจิต เป็นสมุฏฐาน ด้วยอำนาจนามอาหารปัจจัย

๒. ปฏิสนฺธิกฺขเณ วิปากาพฺยากตา อาหารา สมฺปยุตฺตกานำ ขนฺธานำ กฏตฺตา จ รูปานำ นามอาหารปจฺจเยน ปจฺจโย. ในขณะปฏิสนธิ วิบากอาหารองค์ธรรม ๓ เป็น

ปัจจัย ช่วยอุปการะแก่นามขันธ์ ๔ หรือ ๓ ที่ประกอบกับวิบากอาหารองค์ธรรม และปฏิสนธิกัมมชรูป ด้วยอำนาจนามอาหารปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี อพฺยากโต ธมฺโม ในปวัตติกาล องค์ธรรมได้แก่ วิบาก กิริยา-อาหารองค์ธรรม ๓ คือ ผัสสะ เจตนา และวิปากจิต ๓๖ กิริยาจิต ๒๐ เป็นปัจจัย

อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส ในปวัตติกาล องค์ธรรมได้แก่ วิปากจิตตุปบาท ๓๖ กิริยาจิตตุปบาท ๒๐ และวิบาก กิริยาจิตตชรูป เป็นปัจจยุปบัน

อพฺยากโต ธมฺโม ในปฏิสนธิกาล องค์ธรรมได้แก่ ปฏิสนธิวิบากอาหารองค์ธรรม ๓ คือ ผัสสะ เจตนา และปฏิสนธิจิต ๑๙ เป็นปัจจัย

อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส ในปฏิสนธิกาล องค์ธรรมได้แก่ ปฏิสนธิจิตตุปบาท ๑๙ และปฏิสนธิกัมมชรูป คือ กายทสกกลาป ภาวทสกกลาป วัตถุทสกกลาป เป็นต้น เป็นปัจจยุปบัน

ว่าโดย	กาล	เป็นไปใน		ปฏิสนธิกาล ปวัตติกาล
”	ภูมิ	”	”	จตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ ตามสมควร
”	บุคคล	”	”	ปุถุชน ๔ ผลบุคคล ๔ ตามสมควร
”	วิถี	”	”	ปัญจทวารวิถี กามชวนะ อัปปนาชวนมโนทวารวิถี และปฏิสนธิจิตที่เกิดต่อจากมรณาสันนวิถี

นามอาหารปจฺจเยน แสดงให้รู้ถึงอำนาจของนามอาหารปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัย ๑๒ ในปวัตติกาล หรือ ๑๑ ในปฏิสนธิกาล ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกันตามสมควร คือ นามอาหาระ สหชาตาธิปติ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ สหชาตกัมมะ วิปากะ สหชาตินทริยะ สัมปยุตตะ สหชาตวิปปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาต-อวิคตะ (ในปฏิสนธิกาล เว้นสหชาตาธิปติ)

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี องค์ธรรม กาล ภูมิ เป็นต้น พึงเข้าใจตามคำแปล

สุทธสังขยาวาระ

มี ๗ ประเภท คือ

๑. กุสโล กุสลสฺส นามอาหารปจฺจเยน ปจฺจโย.

๒. กุสโล อพฺยากตสฺส นามอาหารปจฺจเยน ปจฺจโย.

๓. กุสโล	กุสลาพฺยากตสฺส	นามอาหารปจฺจเยน	ปจฺจโย.
๔. อกุสโล	อกุสลสฺส	นามอาหารปจฺจเยน	ปจฺจโย.
๕. อกุสโล	อพฺยากตสฺส	นามอาหารปจฺจเยน	ปจฺจโย.
๖. อกุสโล	อกุสลาพฺยากตสฺส	นามอาหารปจฺจเยน	ปจฺจโย.
๗. อพฺยากโต	อพฺยากตสฺส	นามอาหารปจฺจเยน	ปจฺจโย.

นามอาหารปัจจยสภาคะ

มี ๑๑ ปัจจัย คือ สหชาตาธิปติ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ สหชาตกัมมะ วิปากะ สหชาตินทริยะ สัมปยุตตะ สหชาตวิปปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ

จบ ปัญหาวารวิภังค์แห่งนามอาหารปัจจัย
และจบอาหารปัจจัย

* * * * * * * * *

๑๖/๑. ปัญหาวารวิภังค์แห่งสหชาตินทริยปัจจัย

ก. กุสลบท

กุสลปทาวสาน ใน กุสลบท

วิธิพระบาลี

กุสโล ธมฺโม กุสลสฺส ธมฺมสฺส สหชาตินฺทฺริยปจฺจเยน ปจฺจโย. กุศลธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่กุศลธรรม ด้วยอำนาจสหชาตินทริยปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

กุสลา อินฺทฺริยา สมฺปยุตฺตกานํ ขนฺธานํ สหชาตินฺทฺริยปจฺจเยน ปจฺจโย. กุศลอินทรีย์องค์ธรรม ๘ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่นามขันธ์ ๔-๓-๒ ที่ประกอบกับกุศลอินทรีย์องค์ธรรม ด้วยอำนาจสหชาตินทริยปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี กุสโล ธมฺโม องค์ธรรมได้แก่ กุศลอินทรีย์องค์ธรรม ๘ คือ ชีวิตินทรีย์ กุศลจิต ๒๑ เวทนา ศรัทธา วิริยะ สติ เอกัคคตา ปัญญา เป็นปัจจัย

กุสลสฺส ธมฺมสฺส องค์ธรรมได้แก่ กุศลจิตตุปบาท ๒๑ เป็นปัจจยุปบัน

ว่าโดย	กาล	เป็นไปใน		ปวัตติกาล
”	ภูมิ	”	”	จตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ
”	บุคคล	”	”	ปุถุชน ๔ อริยบุคคล ๗ (เว้นพระอรหันต์)
”	วิถี	”	”	ปัญจทวารวิถี กามชวนะ อัปปนาชวนมโนทวารวิถี

สหชาตินฺทฺริยปจฺจเยน แสดงให้รู้ถึงอำนาจของสหชาตินทริยปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๑๒ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ สหชาตินทริยะ เหตุ สหชาตาธิปติ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ นามอาหาระ ฌานะ มัคคะ สัมปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี องค์ธรรม กาล ภูมิ เป็นต้น พึงเข้าใจตามคำแปล

อพฺยากตปทาวสาน ใน กุสลบท

วิธิพระบาลี

กุสโล ธมฺโม อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส สหชาตินฺทฺริยปจฺจเยน ปจฺจโย. กุศลธรรม เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อพยากตธรรม ด้วยอำนาจสหชาตินทริยปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

กุสลา อินฺทฺริยา จิตฺตสมุฏฺฐานานำ รูปานำ สหชาตินฺทฺริยปจฺจเยน ปจฺจโย. กุศลอินทรีย์องค์ธรรม ๘ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่รูปซึ่งมีกุศลจิตเป็นสมุฏฐาน ด้วยอำนาจสหชาตินทริยปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี กุสโล ธมฺโม องค์ธรรมได้แก่ กุศลอินทรีย์องค์ธรรม ๘ คือ ชีวิตินทรีย์ กุศลจิต ๒๑ เวทนา ศรัทธา วิริยะ สติ เอกัคคตา ปัญญา เป็นปัจจัย

อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส องค์ธรรมได้แก่ กุศลจิตตชรูปเป็นปัจจยุปบัน

ว่าโดย กาล ภูมิ บุคคล วิถี พึงทราบตามนัยดังที่กล่าวแล้ว

สหชาตินฺทฺริยปจฺจเยน แสดงให้รู้ถึงอำนาจของสหชาตินทริยปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๑๑ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ สหชาตินทริยะ เหตุ สหชาตาธิปติ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ นามอาหาระ ฌานะ มัคคะ สหชาตวิปปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี องค์ธรรม และกาล ภูมิ เป็นต้น พึงเข้าใจตามคำแปล

กุสลาพฺยากตปทาวสาน ใน กุสลบท

วิธิพระบาลี

กุสโล ธมฺโม กุสลสฺส จ อพฺยากตสฺส จ ธมฺมสฺส สหชาตินฺทฺริยปจฺจเยน ปจฺจโย. กุศลธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่กุศลและอพยากตธรรม ด้วยอำนาจสหชาตินทริยปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

กุสลา อินฺทฺริยา สมฺปยุตฺตกานำ ขนฺธานำ จิตฺตสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานำ สหชาตินฺทฺริยปจฺจเยน ปจฺจโย. กุศลอินทรีย์องค์ธรรม ๘ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่นามขันธ์ ๔-๓-๒ ที่ประกอบกับกุศลอินทรีย์องค์ธรรม และรูปซึ่งมีกุศลจิตเป็นสมุฏฐานด้วยอำนาจสหชาตินทริยปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี กุสโล ธมฺโม องค์ธรรมได้แก่ กุศลอินทรีย์องค์ธรรม ๘ เป็นปัจจัย

กุสลสฺส จ อพฺยากตสฺส จ ธมฺมสฺส องค์ธรรมได้แก่ กุศลจิตตุปบาท ๒๑ และกุศลจิตตชรูป เป็นปัจจยุปบัน

ว่าโดยกาล ภูมิ บุคคล วิถี พึงทราบตามนัยดังที่กล่าวแล้ว

สหชาตินฺทฺริยปจฺจเยน แสดงให้รู้ถึงอำนาจของสหชาตินทริยปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๑๐ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ สหชาตินทริยะ เหตุ สหชาตาธิปติ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ นามอาหาระ ฌานะ มัคคะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี องค์ธรรม และกาล ภูมิ เป็นต้น พึงเข้าใจตามคำแปล

ข. อกุสลบท

อกุสลปทาวสาน ใน อกุสลบท

วิธิพระบาลี

อกุสโล ธมฺโม อกุสลสฺส ธมฺมสฺส สหชาตินฺทฺริยปจฺจเยน ปจฺจโย. อกุศลธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อกุศลธรรม ด้วยอำนาจสหชาตินทริยปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

อกุสลา อินฺทฺริยา สมฺปยุตฺตกานำ ขนฺธานำ สหชาตินฺทฺริยปจฺจเยน ปจฺจโย. อกุศลอินทรีย์องค์ธรรม ๕* เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่ นามขันธ์ ๔-๓-๒ ที่ประกอบกับอกุศลอินทรีย์องค์ธรรม ด้วยอำนาจสหชาตินทริยปัจจัย

---

* อกุศลอินทรีย์องค์ธรรม ๕ คือ ชีวิตินทรีย์, อกุศลจิต ๑๒, เวทนา, วิริยะ, เอกัคคตา

อพฺยากตปทาวสาน ใน อกุสลบท

วิธิพระบาลี

อกุสโล ธมฺโม อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส สหชาตินฺทฺริยปจฺจเยน ปจฺจโย. อกุศลธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อพยากตธรรม ด้วยอำนาจสหชาตินทริยปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

อกุสลา อินฺทฺริยา จิตฺตสมุฏฺฐานานำ รูปานำ สหชาตินฺทฺริยปจฺจเยน ปจฺจโย. อกุศลอินทรีย์องค์ธรรม ๕ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่รูปซึ่งมีอกุศลจิตเป็นสมุฏฐานด้วยอำนาจสหชาตินทริยปัจจัย

อกุสลาพฺยากตปทาวสาน ใน อกุสลบท

วิธิพระบาลี

อกุสโล ธมฺโม อกุสลสฺส จ อพฺยากตสฺส จ ธมฺมสฺส สหชาตินฺทฺริยปจฺจเยน ปจฺจโย. อกุศลธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อกุศลและอพยากตธรรมด้วยอำนาจสหชาตินทริยปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

อกุสลา อินฺทฺริยา สมฺปยุตฺตกานำ ขนฺธานำ จิตฺตสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานำ สหชาตินฺทฺริยปจฺจเยน ปจฺจโย. อกุศลอินทรีย์องค์ธรรม ๕ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่นามขันธ์ ๔-๓-๒ ที่ประกอบกับอกุศลอินทรีย์องค์ธรรม และรูปซึ่งมีอกุศลจิตเป็นสมุฏฐานด้วยอำนาจสหชาตินทริยปัจจัย

องค์ธรรม กาล ภูมิ ในอกุศลบททั้ง ๓ วาระ พึงทราบตามนัยกุศลบททั้ง ๓ วาระดังที่กล่าวแล้ว ต่างกันที่เป็นอกุศลอินทรีย์องค์ธรรม ๕ (เว้นศรัทธา สติ ปัญญา) ว่าโดยบุคคล เป็นไปในปุถุชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ ว่าโดยวิถี เป็นไปใน ปัญจทวารวิถี กามชวนมโนทวารวิถี

ค. อพฺยากตบท

อพฺยากตปทาวสาน ใน อพฺยากตบท

วิธิพระบาลี

อพฺยากโต ธมฺโม อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส สหชาตินฺทฺริยปจฺจเยน ปจฺจโย. อพยากตธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อพยากตธรรม ด้วยอำนาจสหชาตินทริยปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

๑. วิปากาพฺยากตา กิริยาพฺยากตา อินฺทฺริยา สมฺปยุตฺตกานำ ขนฺธานำ จิตฺต-สมุฏฺฐานานญฺจ รูปานำ สหชาตินฺทฺริยปจฺจเยน ปจฺจโย. วิบาก กิริยา อินทรีย์ องค์ธรรม ๘ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่ นามขันธ์ ๔-๓-๒ ที่ประกอบกับ วิบาก กิริยา อินทรีย์องค์ธรรม และรูปซึ่งมี วิบาก กิริยาจิต เป็นสมุฏฐาน ด้วยอำนาจสหชาตินทริยปัจจัย

๒. ปฏิสนฺธิกฺขเณ วิปากาพฺยากตา อินฺทฺริยา สมฺปยุตฺตกานำ ขนฺธานำ กฏตฺตา จ รูปานำ สหชาตินฺทฺริยปจฺจเยน ปจฺจโย. ในขณะปฏิสนธิ วิบาก อินทรีย์องค์ธรรม ๘-๗-๓ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่นามขันธ์ ๔-๓-๒ ที่ประกอบกับวิบาก อินทรีย์องค์ธรรม และ ปฏิสนธิกัมมชรูป ด้วยอำนาจสหชาตินทริยปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี อพฺยากโต ธมฺโม ในปวัตติกาล องค์ธรรมได้แก่ วิบาก กิริยา อินทรีย์องค์ธรรม ๘ คือ ชีวิตินทรีย์ วิปากจิต ๓๖ กิริยาจิต ๒๐ ที่เป็นมนินทรีย์ เวทนา ศรัทธา วิริยะ สติ เอกัคคตา ปัญญา เป็นปัจจัย, ในปฏิสนธิกาล องค์ธรรมได้แก่ ปฏิสนธิ-วิบากอินทรีย์องค์ธรรม ๘-๗-๓ (๗ คือเว้นปัญญา ๓ คือ ชีวิตินทรีย์ อุเบกขาสันตีรณจิต ที่เป็นมนินทรีย์ เวทนาที่ในอเหตุกปฏิสนธิ ๒) เป็นปัจจัย

อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส ในปวัตติกาล องค์ธรรมได้แก่ วิปากจิตตุปบาท ๓๖ กิริยา-จิตตุปบาท ๒๐ และวิบาก กิริยาจิตตชรูป, ในปฏิสนธิกาล องค์ธรรมได้แก่ ปฏิสนธิจิตตุป-บาท ๑๙ และปฏิสนธิกัมมชรูป เป็นปัจจยุปบัน

ว่าโดยกาล ภูมิ บุคคล วิถี พึงเข้าใจตามนัยดังที่กล่าวแล้ว

สหชาตินฺทฺริยปจฺจเยน แสดงให้รู้ถึงอำนาจของสหชาตินทริยปัจจัยเป็นพิเศษ ใน บรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๑๔ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกันตามสมควร คือ สหชาตินทริยะ

เหตุ สหชาตาธิปติ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ นามอาหาระ ฌานะ มัคคะ สัมปยุตตะ สหชาตวิปปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ (เฉพาะในปฏิสนธิกาลได้อำนาจปัจจัย ๑๓ เว้นสหชาตาธิปติ)

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี องค์ธรรม และกาล ภูมิ เป็นต้น พึงเข้าใจตามคำแปล

สุทธสังขยาวาระ

มี ๗ ประเภท คือ

๑. กุสโล	**กุสลสฺส**	**สหชาตินฺทฺริยปจฺจเยน**	**ปจฺจโย.**
๒. กุสโล	**อพฺยากตสฺส**	**สหชาตินฺทฺริยปจฺจเยน**	**ปจฺจโย.**
๓. กุสโล	**กุสลาพฺยากตสฺส**	**สหชาตินฺทฺริยปจฺจเยน**	**ปจฺจโย.**
๔. อกุสโล	**อกุสลสฺส**	**สหชาตินฺทฺริยปจฺจเยน**	**ปจฺจโย.**
๕. อกุสโล	**อพฺยากตสฺส**	**สหชาตินฺทฺริยปจฺจเยน**	**ปจฺจโย.**
๖. อกุสโล	**อกุสลาพฺยากตสฺส**	**สหชาตินฺทฺริยปจฺจเยน**	**ปจฺจโย.**
๗. อพฺยากโต	**อพฺยากตสฺส**	**สหชาตินฺทฺริยปจฺจเยน**	**ปจฺจโย.**

สหชาตินทริยปัจจยสภาคะ

มี ๑๓ ปัจจัย คือ เหตุ สหชาตาธิปติ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ นามอาหาระ ฌานะ มัคคะ สัมปยุตตะ สหชาตวิปปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ

จบ ปัญหาวารวิภังค์แห่งสหชาตินทริยปัจจัย

* * * * * * * * *

๑๖/๒. ปัญหาวารวิภังค์แห่งปุเรชาตินทริยปัจจัย

ก. อพฺยากตบท

อพฺยากตปทาวสาน ใน อพฺยากตบท

วิธิพระบาลี

อพฺยากโต ธมฺโม อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส ปุเรชาตินฺทฺริยปจฺจเยน ปจฺจโย. อพยากตธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อพยากตธรรม ด้วยอำนาจปุเรชาตินทริยปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

จกฺขุนฺทฺริยํ จกฺขุวิญฺญาณสฺส, โสตินฺทฺริยํ โสตวิญฺญาณสฺส ฆานินฺทฺริยํ ฆานวิญฺญาณสฺส, ชิวฺหินฺทฺริยํ ชิวฺหาวิญฺญาณสฺส, กายินฺทฺริยํ กายวิญฺญาณสฺส ปุเรชาตินฺทฺริยปจฺจเยน ปจฺจโย.

มัชฌิมายุกะ หรือฐีติปัตตจักขุนทรีย์ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่ จักขุวิญญาณจิต ๒

มัชฌิมายุกะ หรือฐีติปัตตโสตินทรีย์ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่ โสตวิญญาณจิต ๒

มัชฌิมายุกะ หรือฐีติปัตตฆานินทรีย์ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่ ฆานวิญญาณจิต ๒

มัชฌิมายุกะ หรือฐีติปัตตชิวหินทรีย์ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่ ชิวหาวิญญาณจิต ๒

มัชฌิมายุกะ หรือฐีติปัตตกายินทรีย์ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่ กายวิญญาณจิต ๒ ด้วยอำนาจปุเรชาตินทริยปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี อพฺยากโต ธมฺโม องค์ธรรมได้แก่ มัชฌิมายุกะ หรือฐีติปัตตะ จักขุปสาท โสตปสาท ฆานปสาท ชิวหาปสาท กายปสาท เป็นปัจจัย

อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส องค์ธรรมได้แก่ ทวิปัญจวิญญาณจิตตุปบาท ๑๐ ที่กำลังเกิดเป็นปัจจยุปบัน

ว่าโดยกาล ภูมิ บุคคล วิถี พึงทราบตามนัยที่กล่าวมาแล้ว

ปุเรชาตินฺทฺริยปจฺจเยน แสดงให้รู้ถึงอำนาจของปุเรชาตินทริยปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๖ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ ปุเรชาตินทริยะ วัตถุปุเรชาตนิสสยะ วัตถุปุเรชาตะ วัตถุปุเรชาตวิปปยุตตะ วัตถุปุเรชาตัตถิ วัตถุปุเรชาตอวิคตะ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี องค์ธรรม กาล ภูมิ เป็นต้น พึงเข้าใจตามคำแปล

สุทธสังขยาวาระ และ ปุเรชาตินทริยปัจจยสภาคะ นั้น มีปรากฏชัดแจ้งอยู่แล้ว

จบ ปัญหาวารวิภังค์แห่งปุเรชาตินทริยปัจจัย

* * * * * * * * *

๑๖/๓. ปัญหาวารวิภังค์แห่งรูปชีวิตินทริยปัจจัย

ก. อพฺยากตบท

อพฺยากตปทาวสาน ใน อพฺยากตบท

วิธิพระบาลี

อพฺยากโต ธมฺโม อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส รูปชีวิตินฺทฺริยปจฺจเยน ปจฺจโย. อพยากตธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อพยากตธรรม ด้วยอำนาจรูปชีวิตินทริยปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

รูปชีวิตินฺทฺริยํ กฏตฺตารูปานํ รูปชีวิตินฺทฺริยปจฺจเยน ปจฺจโย. ปวัตติปฏิสนธิรูป-ชีวิตินทรีย์เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่กัมมชรูปที่เหลือ ๙ หรือ ๘ ที่อยู่ในกลาปอันเดียวกันกับตน ด้วยอำนาจรูปชีวิตินทริยปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี อพฺยากโต ธมฺโม องค์ธรรมได้แก่ รูปชีวิตินทรีย์ ทั้งในปฏิสนธิกาล และในปวัตติกาล เป็นปัจจัย

อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส องค์ธรรมได้แก่ กัมมชรูปที่เหลือ ๙ หรือ ๘ ที่อยู่ในกลาป อันเดียวกันกับรูปชีวิตินทรีย์ เป็นปัจจยุปบัน

ว่าโดยกาล ภูมิ บุคคล วิถี พึงทราบตามนัยดังที่กล่าวแล้ว

รูปชีวิตินฺทฺริยปจฺจเยน แสดงให้รู้ถึงอำนาจของรูปชีวิตินทริยปัจจัยเป็นพิเศษในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๓ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ รูปชีวิตินทริยะ รูปชีวิตินทริยัตถิ* รูปชีวิตินทริยอวิคตะ*

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี องค์ธรรม และกาล ภูมิ เป็นต้น พึงเข้าใจตามคำแปล

สุทธสังขยาวาระ และ **รูปชีวิตินทริยปัจจยสภาคะ** นั้น มีปรากฏชัดแจ้งอยู่แล้ว

จบ ปัญหาวารวิภังค์แห่งรูปชีวิตินทริยปัจจัย
และ จบอินทริยปัจจัย

* * * * * * * * *

---

* การที่พระองค์นำเอา อินทริยัตถิปัจจัย และ อินทริยอวิคตปัจจัย มาแสดงนั้น เพื่อป้องกันความเข้าใจผิดว่า ชีวิตที่ดับไปแล้วก็ยังเป็นปัจจัยได้ ฉะนั้น ต้องเอาชีวิตที่กำลังตั้งอยู่ ๓ ขณะนั้นเองจึงจะเป็นปัจจัยได้ ถึงแม้ในภังคักขณะก็ยังดับไม่หมด

๑๗. ปัญหาวารวิภังค์แห่งฌานปัจจัย

ก. กุสลบท

กุสลปทาวสาน ใน กุสลบท

วิธิพระบาลี

กุสโล ธมฺโม กุสลสฺส ธมฺมสฺส ฌานปจฺจเยน ปจฺจโย. กุศลธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่กุศลธรรม ด้วยอำนาจฌานปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

กุสลานิ ฌานงฺคานิ สมฺปยุตฺตกานํ ขนฺธานํ ฌานปจฺจเยน ปจฺจโย. กุศลองค์ฌาน ๕-๔-๓-๒ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่นามขันธ์ ๔-๓ ที่ประกอบกับกุศลองค์ฌาน ด้วยอำนาจฌานปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี กุสโล ธมฺโม องค์ธรรมได้แก่ กุศลองค์ฌาน ๕-๔-๓-๒ คือ วิตก วิจาร ปีติ เวทนา เอกัคคตา หรือ วิจาร ปีติ เวทนา เอกัคคตา หรือปีติ เวทนา เอกัคคตา หรือ เวทนา เอกัคคตา เป็นปัจจัย

กุสลสฺส ธมฺมสฺส องค์ธรรมได้แก่ กุศลจิตตุปบาท ๒๑ เป็นปัจจยุปบัน

ว่าโดยกาล ภูมิ บุคคล วิถี พึงทราบตามนัยดังที่กล่าวมาแล้ว

ฌานปจฺจเยน แสดงให้รู้ถึงอำนาจของฌานปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๕ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ ฌานะ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ สหชาตินทริยะ มัคคะ สัมปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี องค์ธรรม และกาล ภูมิ เป็นต้น พึงเข้าใจตามคำแปล

อพฺยากตปทาวสาน ใน กุสลบท

วิธิพระบาลี

กุสโล ธมฺโม อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส ฌานปจฺจเยน ปจฺจโย. กุศลธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อพยากตธรรม ด้วยอำนาจฌานปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

กุสลานิ ฌานงฺคานิ จิตฺตสมุฏฺฐานานำ รูปานำ ฌานปจฺจเยน ปจฺจโย.

กุศลองค์ฌาน ๕-๔-๓-๒ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่รูปซึ่งมีกุศลจิตเป็นสมุฏฐานด้วยอำนาจฌานปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี กุสโล ธมฺโม องค์ธรรมได้แก่ กุศลองค์ฌาน ๕-๔-๓-๒ เป็นปัจจัย

อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส องค์ธรรมได้แก่ กุศลจิตตชรูป เป็นปัจจยุปบัน

ว่าโดยกาล ภูมิ บุคคล วิถี พึงทราบตามนัยดังที่กล่าวมาแล้ว

ฌานปจฺจเยน แสดงให้รู้ถึงอำนาจของฌานปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๘ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ ฌานะ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ สหชาติทริยะ มัคคะ สหชาตวิปปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี องค์ธรรม และกาล ภูมิ เป็นต้น พึงเข้าใจตามคำแปล

กุสลาพฺยากตปทาวสาน ใน กุสลบท

วิธิพระบาลี

กุสโล ธมฺโม กุสลสฺส จ อพฺยากตสฺส จ ธมฺมสฺส ฌานปจฺจเยน ปจฺจโย. กุศลธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่กุศลและอพยากตธรรมด้วยอำนาจฌานปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

กุสลานิ ฌานงฺคานิ สมฺปยุตฺตกานำ ขนฺธานำ จิตฺตสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานำ ฌานปจฺจเยน ปจฺจโย. กุศลองค์ฌาน ๕-๔-๓-๒ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่นามขันธ์ ๔-๓ ที่ประกอบกับกุศลองค์ฌาน และรูปซึ่งมีกุศลจิตเป็นสมุฏฐาน ด้วยอำนาจฌานปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี กุสโล ธมฺโม องค์ธรรมได้แก่ กุศลองค์ฌาน ๕-๔-๓-๒ เป็นปัจจัย

กุสลสฺส จ อพฺยากตสฺส จ ธมฺมสฺส องค์ธรรมได้แก่ กุศลจิตตุปบาท ๒๑ และกุศลจิตตชรูป เป็นปัจจยุปบัน

ว่าโดยกาล ภูมิ บุคคล วิถี พึงทราบตามนัยที่กล่าวมาแล้ว

ฌานปจฺจเยน แสดงให้รู้ถึงอำนาจของฌานปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๗ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ ฌานะ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ สหชาตินทริยะ มัคคะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี องค์ธรรม และกาล ภูมิ เป็นต้น พึงเข้าใจตามคำแปล

ข. อกุสลบท

อกุสลปทาวสาน ใน อกุสลบท

วิธิพระบาลี

อกุสโล ธมฺโม อกุสลสฺส ธมฺมสฺส ฌานปจฺจเยน ปจฺจโย. อกุศลธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อกุศลธรรม ด้วยอำนาจฌานปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

อกุสลานิ ฌานงฺคานิ สมฺปยุตฺตกานํ ขนฺธานํ ฌานปจฺจเยน ปจฺจโย. อกุศลองค์ฌาน ๕-๔ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่นามขันธ์ ๔-๓ ที่ประกอบกับอกุศลองค์ฌาน ด้วยอำนาจฌานปัจจัย

อพฺยากตปทาวสาน ใน อกุสลบท

วิธิพระบาลี

อกุสโล ธมฺโม อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส ฌานปจฺจเยน ปจฺจโย. อกุศลธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อพยากตธรรม ด้วยอำนาจฌานปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

อกุสลานิ ฌานงฺคานิ จิตฺตสมุฏฺฐานานํ รูปานํ ฌานปจฺจเยน ปจฺจโย. อกุศลองค์ฌาน ๕-๔ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่รูปซึ่งมีอกุศลจิตเป็นสมุฏฐาน ด้วยอำนาจฌานปัจจัย

อกุสลาพฺยากตปทาวสาน ใน อกุสลบท

วิธิพระบาลี

อกุสโล ธมฺโม อกุสลสฺส จ อพฺยากตสฺส จ ธมฺมสฺส ฌานปจฺจเยน ปจฺจโย. อกุศลธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อกุศลและอพยากตธรรม ด้วยอำนาจฌานปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

อกุสลานิ ฌานงฺคานิ สมฺปยุตฺตกานำ ขนฺธานำ จิตฺตสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานำ ฌานปจฺจเยน ปจฺจโย. อกุศลองค์ฌาน ๕-๔ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่นามขันธ์ ๔-๓ ที่ประกอบกับอกุศลองค์ฌานและรูปซึ่งมีอกุศลจิตเป็นสมุฏฐาน ด้วยอำนาจฌานปัจจัย

องค์ธรรม และกาล ภูมิ เป็นต้น ในอกุศลบททั้ง ๓ วาระ พึงทราบตามนัยกุศลบททั้ง ๓ วาระดังกล่าวมาแล้ว ต่างกันแต่เป็นอกุศลองค์ฌาน ๕-๔ (๔ นั้นได้แก่ วิตก วิจาร เวทนา เอกัคคตา ในอุเบกขาสหคตโลภมูลจิต โทสมูลจิต และโมหมูลจิต)

ค. อพฺยากตบท

อพฺยากตปทาวสาน ใน อพฺยากตบท

วิธิพระบาลี

อพฺยากโต ธมฺโม อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส ฌานปจฺจเยน ปจฺจโย. อพยากตธรรม เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อพยากตธรรม ด้วยอำนาจฌานปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

๑. วิปากาพฺยากตานิ กิริยาพฺยากตานิ ฌานงฺคานิ สมฺปยุตฺตกานำ ขนฺธานำ จิตฺตสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานำ ฌานปจฺจเยน ปจฺจโย. วิบาก กิริยาองค์ฌาน ๕-๔-๓-๒ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่นามขันธ์ ๔-๓ ที่ประกอบกับวิบาก กิริยาองค์ฌาน และรูปซึ่งมีวิบาก กิริยาจิต เป็นสมุฏฐาน ด้วยอำนาจฌานปัจจัย

๒. ปฏิสนฺธิกฺขเณ วิปากาพฺยากตานิ ฌานงฺคานิ สมฺปยุตฺตกานำ ขนฺธานำ กฏตฺตา จ รูปานำ ฌานปจฺจเยน ปจฺจโย. ในขณะปฏิสนธิวิบากองค์ฌาน ๕-๔-๓-๒ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่วิบากนามขันธ์ ๔-๓ ที่ประกอบกับวิบากองค์ฌาน และปฏิสนธิ-กัมมชรูป ด้วยอำนาจฌานปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี อพฺยากโต ธมฺโม ในปวัตติกาล องค์ธรรมได้แก่ วิบาก กิริยา-องค์ฌาน ๕-๔-๓-๒, ในปฏิสนธิกาล องค์ธรรมได้แก่ ปฏิสนธิวิบากองค์ฌาน ๕-๔-๓-๒ เช่นเดียวกัน เป็นปัจจัย

อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส ในปวัตติกาล องค์ธรรมได้แก่ วิปากจิตตุปบาท ๒๖ (เว้นทวิปัญจวิญญาณจิตตุปบาท ๑๐) กิริยาจิตตุปบาท ๒๐ และวิบาก กิริยาจิตตชรูป, ในปฏิสนธิกาล องค์ธรรมได้แก่ ปฏิสนธิจิตตุปบาท ๑๙ และปฏิสนธิกัมมชรูป เป็นปัจจยุปบัน

ว่าโดยกาล ภูมิ บุคคล วิถี พึงทราบตามนัยดังที่กล่าวมาแล้ว

ฌานปจฺจเยน แสดงให้รู้ถึงอำนาจของฌานปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๑๑ ทั้งในปฏิสนธิกาล และปวัตติกาล ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกันตามสมควร คือ ฌานะ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ สหชาตินทริยะ มัคคะ สัมปยุตตะ สหชาตวิปปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี องค์ธรรม และกาล ภูมิ เป็นต้น พึงเข้าใจตามคำแปล

สุทธสังขยาวาระ และ **ฌานปัจจยสภาคะ** นั้น มีปรากฏชัดแจ้งอยู่แล้ว

จบ ปัญหาวารวิภังค์แห่งฌานปัจจัย

* * * * * * * * *

๑๘. ปัญหาวารวิภังค์แห่งมัคคปัจจัย

ก. กุสลบท

กุสลปทาวสาน ใน กุสลบท

วิธิพระบาลี

กุสโล ธมฺโม กุสลสฺส ธมฺมสฺส มคฺคปจฺจเยน ปจฺจโย. กุศลธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่กุศลธรรม ด้วยอำนาจมัคคปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

กุสลานิ มคฺคงฺคานิ สมฺปยุตฺตกานำ ขนฺธานำ มคฺคปจฺจเยน ปจฺจโย. กุศลองค์มรรค ๘ หรือ ๗ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่นามขันธ์ ๔ ที่ประกอบกับกุศลองค์มรรค ด้วยอำนาจมัคคปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี กุสโล ธมฺโม องค์ธรรมได้แก่ กุศลองค์มรรค ๘, ๗, ๕ หรือ ๔ คือ ปัญญา วิตก วิรตี ๓ วิริยะ สติ เอกัคคตา เป็นปัจจัย สำหรับ ๗ นั้นเว้นปัญญา หรือ วิตก, ๕ นั้นเว้นวิรตี ๓, หรือ ๔ นั้นเว้นวิตกและวิรตี ๓

กุสลสฺส ธมฺมสฺส องค์ธรรมได้แก่ กุศลจิตตุปบาท ๒๑ เป็นปัจจยุปบัน

ว่าโดยกาล ภูมิ บุคคล วิถี พึงทราบตามนัยดังที่กล่าวมาแล้ว

มคฺคปจฺจเยน แสดงให้รู้ถึงอำนาจของมัคคปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๑๑ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ มัคคะ เหตุ สหชาตาธิปติ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ สหชาตินทริยะ ฌานะ สัมปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี องค์ธรรม และกาล ภูมิ เป็นต้น พึงเข้าใจตามคำแปล

อพฺยากตปทาวสาน ใน กุสลบท

วิธิพระบาลี

กุสโล ธมฺโม อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส มคฺคปจฺจเยน ปจฺจโย. กุศลธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อพยากตธรรม ด้วยอำนาจมัคคปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

กุสลานิ มคฺคงฺคานิ จิตฺตสมุฏฺฐานานำ รูปานำ มคฺคปจฺจเยน ปจฺจโย. กุศลองค์มรรค ๘, ๗, ๕ หรือ ๔ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่รูปซึ่งมีกุศลจิตเป็นสมุฏฐานด้วยอำนาจมัคคปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี กุสโล ธมฺโม องค์ธรรมได้แก่ กุศลองค์มรรค ๘, ๗, ๕ หรือ ๔ เป็นปัจจัย

อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส องค์ธรรมได้แก่ กุศลจิตตชรูป เป็นปัจจยุปบัน

ว่าโดยกาล ภูมิ บุคคล วิถี พึงทราบตามนัยดังที่กล่าวมาแล้ว

มคฺคปจฺจเยน แสดงให้รู้ถึงอำนาจของมัคคปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๑๐ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ มัคคะ เหตุ สหชาตาธิปติ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ สหชาตินทริยะ ฌานะ สหชาตวิปปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี องค์ธรรม กาล ภูมิ เป็นต้น พึงเข้าใจตามคำแปล

กุสลาพฺยากตปทาวสาน ใน กุสลบท

วิธิพระบาลี

กุสโล ธมฺโม กุสลสฺส จ อพฺยากตสฺส จ ธมฺมสฺส มคฺคปจฺจเยน ปจฺจโย. กุศลธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่กุศลและอพยากตธรรม ด้วยอำนาจมัคคปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

กุสลานิ มคฺคงฺคานิ สมฺปยุตฺตกานํ ขนฺธานํ จิตฺตสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานํ มคฺคปจฺจเยน ปจฺจโย. กุศลองค์มรรค ๘, ๗, ๕ หรือ ๔ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่นามขันธ์ ๔ ที่ประกอบกับกุศลองค์มรรค และรูปซึ่งมีกุศลจิตเป็นสมุฏฐาน ด้วยอำนาจมัคคปัจจัย

จำแนกบท และแสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี กุสโล ธมฺโม องค์ธรรมได้แก่ องค์มรรค ๘, ๗, ๕ หรือ ๔ เป็นปัจจัย

กุสลสฺส จ อพฺยากตสฺส จ ธมฺมสฺส องค์ธรรมได้แก่ กุศลจิตตุปบาท ๒๑ และกุศลจิตตชรูป เป็นปัจจยุปบัน

ว่าโดยกาล ภูมิ บุคคล วิถี พึงทราบตามนัยดังที่กล่าวแล้ว

มคฺคปจฺจเยน แสดงให้รู้ถึงอำนาจของมัคคปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๙ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ มัคคะ เหตุ สหชาตาธิปติ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ สหชาตินทริยะ ฌานะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี องค์ธรรม และกาล ภูมิ เป็นต้น พึงเข้าใจตามคำแปล

ข. อกุสลบท

อกุสลปทาวสาน ใน อกุสลบท

วิธิพระบาลี

อกุสโล ธมฺโม อกุสลสฺส ธมฺมสฺส มคฺคปจฺจเยน ปจฺจโย. อกุศลธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อกุศลธรรม ด้วยอำนาจมัคคปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

อกุสลานิ มคฺคงฺคานิ สมฺปยุตฺตกานํ ขนฺธานํ มคฺคปจฺจเยน ปจฺจโย. อกุศลองค์มรรค ๔-๓-๒ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่นามขันธ์ ๔ ที่ประกอบกับอกุศลองค์มรรค ด้วยอำนาจมัคคปัจจัย

อพฺยากตปทาวสาน ใน อกุสลบท

วิธิพระบาลี

อกุสโล ธมฺโม อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส มคฺคปจฺจเยน ปจฺจโย. อกุศลธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อพยากตธรรม ด้วยอำนาจมัคคปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

อกุสลานิ มคฺคงฺคานิ จิตฺตสมุฏฺฐานานำ รูปานำ มคฺคปจฺจเยน ปจฺจโย. อกุศลองค์มรรค ๔-๓-๒ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่รูปซึ่งมีอกุศลจิตเป็นสมุฏฐาน ด้วยอำนาจมัคคปัจจัย

อกุสลาพฺยากตปทาวสาน ใน อกุสลบท

วิธิพระบาลี

อกุสโล ธมฺโม อกุสลสฺส จ อพฺยากตสฺส จ ธมฺมสฺส มคฺคปจฺจเยน ปจฺจโย. อกุศลธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อกุศลและอพยากตธรรม ด้วยอำนาจมัคคปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

อกุสลานิ มคฺคงฺคานิ สมฺปยุตฺตกานำ ขนฺธานำ จิตฺตสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานำ มคฺคปจฺจเยน ปจฺจโย. อกุศลองค์มรรค ๔-๓-๒ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่นามขันธ์ ๔ ที่ประกอบกับอกุศลองค์มรรค และรูปซึ่งมีอกุศลจิตเป็นสมุฏฐาน ด้วยอำนาจมัคคปัจจัย

องค์ธรรม และกาล ภูมิ เป็นต้น ในอกุสลบททั้ง ๓ วาระ พึงทราบตามนัยกุศลบททั้ง ๓ วาระ ตามที่กล่าวแล้ว ต่างกันแต่เป็นอกุศลองค์มรรค ๔-๓-๒ (๔ นั้นได้แก่ วิตก วิริยะ เอกัคคตา ทิฏฐิ, ๓ นั้นได้แก่ วิตก วิริยะ เอกัคคตา ในทิฏฐิคตวิปปยุตตจิต โทสมูลจิต อุทธัจจสัมปยุตตจิต, ๒ นั้นได้แก่ วิตก วิริยะ ในวิจิกิจฉาสัมปยุตตจิต)

ค. อพฺยากตบท

อพฺยากตปทาวสาน ใน อพฺยากตบท

วิธิพระบาลี

อพฺยากโต ธมฺโม อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส มคฺคปจฺจเยน ปจฺจโย. อพยากตธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อพยากตธรรม ด้วยอำนาจมัคคปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

๑. วิปากาพฺยากตานิ กิริยาพฺยากตานิ มคฺคงฺคานิ สมฺปยุตฺตกานำ ขนฺธานำ จิตฺตสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานำ มคฺคปจฺจเยน ปจฺจโย. สเหตุกวิบาก กิริยาองค์มรรค ๘-๗ หรือ ๕-๔ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่นามขันธ์ ๔ ที่ประกอบกับสเหตุกวิบาก กิริยาองค์มรรค และรูปซึ่งมีสเหตุกวิบาก กริยาจิตเป็นสมุฏฐาน ด้วยอำนาจมัคคปัจจัย

๒. ปฏิสนฺธิกฺขเณ วิปากพฺยากตานิ มคฺคงฺคานิ สมฺปยุตฺตกานำ ขนฺธานำ กฏตฺตา จ รูปานำ มคฺคปจฺจเยน ปจฺจโย. ในขณะปฏิสนธิ สเหตุกวิบากองค์มรรค ๕-๔ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่นามขันธ์ ๔ ที่ประกอบกับสเหตุกวิบากองค์มรรค และสเหตุกปฏิสนธิ-กัมมชรูป ด้วยอำนาจมัคคปัจจัย

จำแนกบท และแสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี อพฺยากโต ธมฺโม ในปวัตติกาล องค์ธรรมได้แก่ สเหตุกวิบาก กิริยาองค์มรรค ๘-๗ (เว้นปัญญา หรือ วิตก) ในปฏิสนธิกาล องค์ธรรมได้แก่ สเหตุกปฏิสนธิ-วิบากองค์มรรค ๕*-๔ เป็นปัจจัย

อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส ในปวัตติกาล องค์ธรรมได้แก่ สเหตุวิปากจิตตุปบาท ๒๑ สเหตุกกิริยาจิตตุปบาท ๑๗ และสเหตุกวิบาก กิริยาจิตตชรูป, ในปฏิสนธิกาล องค์ธรรมได้แก่ สเหตุกปฏิสนธิจิตตุปบาท ๑๗ และสเหตุกปฏิสนธิกัมมชรูป เป็นปัจจยุปบัน

ว่าโดยกาล ภูมิ บุคคล วิถี พึงเข้าใจตามนัยดังที่กล่าวแล้ว

มคฺคปจฺจเยน แสดงให้รู้ถึงอำนาจของมัคคปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๑๓ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกันตามสมควร คือ มัคคะ เหตุ สหชาตาธิปติ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ สหชาตินทริยะ ฌานะ สัมปยุตตะ สหชาตวิปปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ (สำหรับในปฏิสนธิกาลนั้นได้อำนาจปัจจัย ๑๒ เว้นสหชาตาธิปติ)

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี องค์ธรรม และกาล ภูมิ เป็นต้น พึงเข้าใจตามคำแปล

สุทธสังขยาวาระ และ **มัคคปัจจยสภาคะ** นั้น มีปรากฏชัดแจ้งอยู่แล้ว

จบ ปัญหาวารวิภังค์แห่งมัคคปัจจัย

---

* ๕ คือ ปัญญา วิตก วิริยะ สติ เอกัคคตา, ๔ นั้นเว้น ปัญญา หรือวิตก

๑๙. ปัญหาวารวิภังค์แห่งสัมปยุตตปัจจัย

ก. กุสลบท

กุสลปทาวสาน ใน กุสลบท

วิธิพระบาลี

กุสโล ธมฺโม กุสลสฺส ธมฺมสฺส สมฺปยุตฺตปจฺจเยน ปจฺจโย. กุศลธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่กุศลธรรม ด้วยอำนาจสัมปยุตตปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

กุสโล เอโก ขนฺโธ ติณฺณนฺนํ ขนฺธานํ สมฺปยุตฺตปจฺจเยน ปจฺจโย. ตโย ขนฺธา เอกสฺส ขนฺธสฺส สมฺปยุตฺตปจฺจเยน ปจฺจโย, เทฺว ขนฺธา ทวินฺนํ ขนฺธานํ สมฺปยุตฺต-ปจฺจเยน ปจฺจโย. กุศลนามขันธ์ ๑ หรือ ๓ หรือ ๒ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่กุศลนามขันธ์ ๓ หรือ ๑ หรือ ๒ ที่เหลือ ด้วยอำนาจสัมปยุตตปัจจัย

ข. อกุสลบท

อกุสลปทาวสาน ใน อกุสลบท

วิธิพระบาลี

อกุสโล ธมฺโม อกุสลสฺส ธมฺมสฺส สมฺปยุตฺตปจฺจเยน ปจฺจโย. อกุศลธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อกุศลธรรม ด้วยอำนาจสัมปยุตตปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

อกุสโล เอโก ขนฺโธ ติณฺณนฺนํ ขนฺธานํ สมฺปยุตฺตปจฺจเยน ปจฺจโย. ตโย ขนฺธา เอกสฺส ขนฺธสฺส สมฺปยุตฺตปจฺจเยน ปจฺจโย, เทฺว ขนฺธา ทวินฺนํ ขนฺธานํ สมฺปยุตฺต-ปจฺจเยน ปจฺจโย. อกุศลนามขันธ์ ๑ หรือ ๓ หรือ ๒ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่อกุศลนามขันธ์ ๓ หรือ ๑ หรือ ๒ ที่เหลือ ด้วยอำนาจสัมปยุตตปัจจัย

ค. อพฺยากตบท

อพฺยากตปทาวสาน ใน อพฺยากตบท

วิธิพระบาลี

อพฺยากโต ธมฺโม อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส สมฺปยุตฺตปจฺจเยน ปจฺจโย. อพยากต-ธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อพยากตธรรม ด้วยอำนาจสัมปยุตตปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

๑. วิปากาพฺยากโต กิริยาพฺยากโต เอโก ขนฺโธ ติณฺณนฺนํ ขนฺธานํ สมฺปยุตฺตปจฺจเยน ปจฺจโย, ตโย ขนฺธา เอกสฺส ขนฺธสฺส สมฺปยุตฺตปจฺจเยน ปจฺจโย. เทฺว ขนฺธา ทวินฺนํ ขนฺธานํ สมฺปยุตฺตปจฺจเยน ปจฺจโย. วิบาก กิริยานามขันธ์ ๑ หรือ ๓ หรือ ๒ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่ วิบาก กิริยานามขันธ์ ๓ หรือ ๑ หรือ ๒ ที่เหลือ ด้วยอำนาจสัมปยุตตปัจจัย

๒. ปฏิสนฺธิกฺขเณ เอโก ขนฺโธ ติณฺณนฺนํ ขนฺธานํ สมฺปยุตฺตปจฺจเยน ปจฺจโย, ตโย ขนฺธา เอกสฺส ขนฺธสฺส สมฺปยุตฺตปจฺจเยน ปจฺจโย, เทฺว ขนฺธา ทวินฺนํ ขนฺธานํ สมฺปยุตฺตปจฺจเยน ปจฺจโย. ในขณะปฏิสนธิ วิบากนามขันธ์ ๑ หรือ ๓ หรือ ๒ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่วิบากนามขันธ์ ๓ หรือ ๑ หรือ ๒ ที่เหลือ ด้วยอำนาจสัมปยุตตปัจจัย

องค์ธรรม และกาล ภูมิ เป็นต้น ตลอดจนถึงสุทธสังขยาวาระ และปัจจัยที่เป็นสภาคะในสัมปยุตตปัจจัยนั้น พึงเข้าใจตามคำแปลที่แสดงไว้ เพราะมีเนื้อความปรากฏชัดแจ้งอยู่แล้ว สำหรับอำนาจปัจจัยที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนั้นมี ๗ ทั้งในปฏิสนธิกาลและปวัตติกาล คือ สัมปยุตตะ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ

จบ ปัญหาวารวิภังค์แห่งสัมปยุตตปัจจัย

อนึ่ง อธิบายในสัมปยุตตปัจจัย ตามที่ท่านอาจารย์ชี้แจงว่า ปัจจัยสงเคราะห์ใน **อพฺยากโต ธมฺโม** ที่มีวิปากปัจจัยเพิ่มนั้น เพราะมีวิบากนามขันธ์ ๔ ในกุสลบท อกุสลบท มีปัจจัยสงเคราะห์เท่ากัน ๖ ปัจจัย ไม่มีวิปากปัจจัยนั้น เพราะไม่มีวิบากนามขันธ์ ๔ มีข้อสงสัยอยู่ว่า ฌานปัจจัย มัคคปัจจัย ทั้งสองนี้ทำไมปัจจัยสงเคราะห์มีมากกว่าสัมปยุตตปัจจัยและสัมปยุตตปัจจัยนี้ก็สงเคราะห์เข้าได้ใน ฌานปัจจัย มัคคปัจจัย มิใช่หรือ? แต่ทำไมสัมปยุตต-ปัจจัยนี้จึงจำกัดปัจจัยสงเคราะห์เพียง ๖ ปัจจัยเท่านั้น ไม่ขัดกันหรือ? ไม่ขัดเพราะในสัมปยุตต-ปัจจัยนี้ พระองค์ทรงแสดงไม่สนใจในเจตสิกอื่นๆ ใน ฌาน-มัคคะ พระองค์ทรงมุ่งหมายถึงเจตสิกที่เป็นองค์ฌาน องค์มรรค อย่างหนึ่ง ใน ฌาน-มัคคะ นี้ ก็มี จิตตชรูป ปฏิสนธิกัมมชรูป อีกด้วย

ในสัมปยุตตปัจจัยนี้กล่าวเฉพาะแต่นามธรรมล้วนๆ มีข้อถามว่า ทำไมเหตุปัจจัยจึงเข้าไม่ได้ในบทสัมปยุตตปัจจัยนี้ เหตุปัจจัยมีกุศลจิตตชรูป อกุศลจิตตชรูปจึงไม่เอา ก็เมื่อเป็นเช่นนี้ ในอรูปพรหมมีแต่นามเท่านั้นจะเข้าไม่ได้หรือ? ไม่ได้ เพราะพระองค์ทรงแสดงมุ่งหมายเอาสังขารขันธ์อย่างเดียวเป็นปัจจัย แต่ในสัมปยุตตปัจจัยไม่ได้มุ่งเอาสังขารขันธ์อย่างเดียวเป็นเหตุ

หากแต่ทรงมุ่งหมายเอานามขันธ์ ๔ ทรงแสดงว่า **เอโก ขนฺโธ ติณฺณนฺนำ ขนฺธานำ** แล้วกลับแสดงว่า **ตโย ขนฺธา เอกสฺส ขนฺธสฺส** ส่วนในเหตุปัจจัยนั้นมิได้ทรงแสดงไว้เช่นนี้ เมื่อเป็นเช่นนี้แล้วก็ในอกุศลจิตนั้น เมื่อโลภะเกิดก็มีโมหะสัมปยุตต์อยู่ โทสะเกิดก็มีโมหะสัมปยุตต์อยู่ ไม่เรียกว่าสัมปยุตตปัจจัยหรือ? ไม่เรียก เพราะมีรูป

วิถีจิตเกิดขึ้นทุกๆ วิถี จะเว้นเสียจาก **อพฺยากโต ธมฺโม** คือวิปากจิตได้ไหม? ไม่ได้ นี้หมายเอาทางปัญจทวารที่เป็นอติมหันตารมณ์ที่ต้องมีตทารัมมณะเสมอ และมโนทวารวิถีที่เป็นวิภูตารมณ์ และทางปัญจทวารก็สำคัญอีก คือเว้นไม่ได้ ได้แก่ จักขุวิญญาณ-สำ-สัน-และปัญจทวาราวัชชนะ มโนทวาราวัชชนะของปุถุชนก็ตาม พระอรหันต์ก็ตาม เว้น ๒ อย่างนี้ไม่ได้ และกิริยาชวนะ คือ การทำ การพูด การคิด ของพระอรหันต์ ถ้าจะได้ก็ได้แต่ทางมโนทวารวิถีที่เป็นอวิภูตารมณ์ อารมณ์ไม่ใคร่ปรากฏเพราะรูปารมณ์เล็กไปหน่อย ชวนกิจเสพหมดไม่เหลือถึงตทารมณ์ ถ้าทางปัญจทวารแล้วก็เว้นไม่ได้และในขณะที่ได้มัคคะแล้วผลก็ต้องเกิด นี้ก็เป็นอีกข้อหนึ่งที่เว้นจาก **อพฺยากโต** คือวิบากไม่ได้อีก เมื่อว่าโดยที่จริงที่แท้แล้วก็เว้นไม่ได้เลย คือมโนทวาราวัชชนะและปัญจทวาราวัชชนะ ต้องมีทุกๆ วิถี

* * * * * * * * *

๒๐/๑. ปัญหาวารวิภังค์แห่งสหชาตวิปปยุตตปัจจัย

ก. กุสลบท

อพฺยากตปทาวสาน ใน กุสลบท

วิธิพระบาลี

กุสโล ธมฺโม อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส สหชาตวิปฺปยุตฺตปจฺจเยน ปจฺจโย. กุศลธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อพยากตธรรม ด้วยอำนาจสหชาตวิปปยุตตปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

กุสลา ขนฺธา จิตฺตสมุฏฺฐานานำ รูปานำ สหชาตวิปฺปยุตฺตปจฺจเยน ปจฺจโย. กุศลนามขันธ์ ๔ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่รูปซึ่งมีกุศลนามขันธ์เป็นสมุฏฐานด้วยอำนาจสหชาตวิปปยุตตปัจจัย

ข. อกุสลบท

อพฺยากตปทาวสาน ใน อกุสลบท

วิธิพระบาลี

อกุสโล ธมฺโม อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส สหชาตวิปฺปยุตฺตปจฺจเยน ปจฺจโย. อกุศลธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อพยากตธรรม ด้วยอำนาจสหชาตวิปปยุตตปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

อกุสลา ขนฺธา จิตฺตสมุฏฺฐานานำ รูปานำ สหชาตวิปฺปยุตฺตปจฺจเยน ปจฺจโย. อกุศลนามขันธ์ ๔ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่รูป ซึ่งมีอกุศลนามขันธ์เป็นสมุฏฐานด้วยอำนาจสหชาตวิปปยุตตปัจจัย

ค. อพฺยากตบท

อพฺยากตปทาวสาน ใน อพฺยากตบท

วิธิพระบาลี

อพฺยากโต ธมฺโม* **อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส สหชาตวิปฺปยุตฺตปจฺจเยน ปจฺจโย.** อพยากตธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อพยากตธรรม ด้วยอำนาจสหชาตวิปปยุตตปัจจัย

---

* **อพฺยากโต ธมฺโม** ได้แก่ วิปากจิต ๒๒ (เว้นอรูปวิปากจิต ๔ ทวิปัญจวิญญาณจิต ๑๐ และจุติจิตของพระอรหันต์) กิริยาจิต ๒๐ เจตสิก ๓๘ ทั้งในปฏิสนธิกาลและปวัตติกาล ปัญจโวการปฏิสนธินามขันธ์ ๔ และปฏิสนธิหทัยวัตถุในปฏิสนธิกาล เป็นปัจจัย **อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส** ได้แก่ วิบาก กิริยาจิตตชรูป ปฏิสนธิกัมมชรูป ปัญจโวการปฏิสนธินามขันธ์ ๔ ปฏิสนธิหทัยวัตถุ เป็นปัจจยุปบัน

อนุวาทพระบาลี

๑. วิปากาพฺยากตา กิริยาพฺยากตา ขนฺธา จิตฺตสมุฏฺฐานานํ รูปานํ สหชาต-วิปฺปยุตฺตปจฺจเยน ปจฺจโย. วิบาก กิริยานามขันธ์ ๔ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่รูปซึ่งมีวิบาก กิริยานามขันธ์เป็นสมุฏฐาน ด้วยอำนาจสหชาตวิปปยุตตปัจจัย

๒. ปฏิสนฺธิกฺขเณ วิปากาพฺยากตา ขนฺธา กฏตฺตารูปานํ สหชาตวิปฺปยุตฺต-ปจฺจเยน ปจฺจโย. ในขณะปฏิสนธิวิบากนามขันธ์ ๔ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่รูปที่เกิดจากกรรม คือ กฏัตตารูป ด้วยอำนาจสหชาตวิปปยุตตปัจจัย

๓. ขนฺธา วตฺถุสฺส สหชาตวิปฺปยุตฺตปจฺจเยน ปจฺจโย. ปฏิสนธินามขันธ์ ๔ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่ปฏิสนธิหทัยวัตถุ ด้วยอำนาจสหชาตวิปปยุตตปัจจัย

๔. วตฺถุ ขนฺธานํ สหชาตวิปฺปยุตฺตปจฺจเยน ปจฺจโย. ปฏิสนธิหทัยวัตถุเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่ปฏิสนธินามขันธ์ ๔ ด้วยอำนาจสหชาตวิปปยุตตปัจจัย

สุทธสังขยาวาระ และ **สหชาตวิปปยุตตปัจจยสภาคะ** นั้น มีปรากฏชัดแจ้งอยู่แล้ว

จบ ปัญหาวารวิภังค์แห่งสหชาตวิปปยุตตปัจจัย

* * * * * * * * *

๒๐/๒. ปัญหาวารวิภังค์แห่งวัตถุปุเรชาตวิปปยุตตปัจจัย

ก. อพฺยากตบท

อพฺยากตปทาวสาน ใน อพฺยากตบท

วิธิพระบาลี

อพฺยากโต ธมฺโม อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส วตฺถุปุเรชาตวิปฺปยุตฺตปจฺจเยน ปจฺจโย.

อนุวาทพระบาลี

๑. จกฺขายตนํ จกฺขุวิญฺญาณสฺส วตฺถุปุเรชาตวิปฺปยุตฺตปจฺจเยน ปจฺจโย.

๒. โสตายตนํ โสตวิญฺญาณสฺส วตฺถุปุเรชาตวิปฺปยุตฺตปจฺจเยน ปจฺจโย.

๓. ฆานายตนํ ฆานวิญฺญาณสฺส วตฺถุปุเรชาตวิปฺปยุตฺตปจฺจเยน ปจฺจโย.

๔. ชิวฺหายตนํ ชิวฺหาวิญฺญาณสฺส วตฺถุปุเรชาตวิปฺปยุตฺตปจฺจเยน ปจฺจโย.

๕. กายายตนํ กายวิญฺญาณสฺส วตฺถุปุเรชาตวิปฺปยุตฺตปจฺจเยน ปจฺจโย.

๖. วตฺถุ วิปากาพฺยากตานํ กิริยาพฺยากตานํ ขนฺธานํ วตฺถุปุเรชาตวิปฺปยุตฺต-ปจฺจเยน ปจฺจโย.

กุสลปทาวสาน ใน อพฺยากตบท

วิธิพระบาลี

อพฺยากโต ธมฺโม กุสลสฺส ธมฺมสฺส วตฺถุปุเรชาตวิปฺปยุตฺตปจฺจเยน ปจฺจโย.

อนุวาทพระบาลี

วตฺถุ กุสลานํ ขนฺธานํ วตฺถุปุเรชาตวิปฺปยุตฺตปจฺจเยน ปจฺจโย.

อกุสลปทาวสาน ใน อพฺยากตบท

วิธิพระบาลี

อพฺยากโต ธมฺโม อกุสลสฺส ธมฺมสฺส วตฺถุปุเรชาตวิปฺปยุตฺตปจฺจเยน ปจฺจโย.

อนุวาทพระบาลี

วตฺถุ อกุสลานํ ขนฺธานํ วตฺถุปุเรชาตวิปฺปยุตฺตปจฺจเยน ปจฺจโย.

จบ ปัญหาวารวิภังค์แห่งวัตถุปุเรชาตวิปปยุตตปัจจัย

* * * * * * * * *

๒๐/๓. ปัญหาวารวิภังค์แห่งวัตถารัมมณปุเรชาตวิปปยุตตปัจจัย

ก. อพฺยากตบท

อพฺยากตปทาวสาน ใน อพฺยากตบท

วิธิพระบาลี

อพฺยากโต ธมฺโม อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส วตฺถารมฺมณปุเรชาตวิปฺปยุตฺต-ปจฺจเยน ปจฺจโย.

อนุวาทพระบาลี

วตฺถุ วิปากาพฺยากตานํ กิริยาพฺยากตานํ ขนฺธานํ วตฺถารมฺมณปุเรชาต-วิปฺปยุตฺตปจฺจเยน ปจฺจโย.

กุสลปทาวสาน ใน อพฺยากตบท

วิธิพระบาลี

อพฺยากโต ธมฺโม กุสลสฺส ธมฺมสฺส วตฺถารมฺมณปุเรชาตวิปฺปยุตฺตปจฺจเยน ปจฺจโย.

อนุวาทพระบาลี

วตฺถุ กุสลานํ ขนฺธานํ วตฺถารมฺมณปุเรชาตวิปฺปยุตฺตปจฺจเยน ปจฺจโย.

อกุสลปทาวสาน ใน อพฺยากตบท

วิธิพระบาลี

อพฺยากโต ธมฺโม อกุสลสฺส ธมฺมสฺส วตฺถารมฺมณปุเรชาตวิปฺปยุตฺตปจฺจเยน ปจฺจโย.

อนุวาทพระบาลี

วตฺถุ อกุสลานํ ขนฺธานํ วตฺถารมฺมณปุเรชาตวิปฺปยุตฺตปจฺจเยน ปจฺจโย.

จบ ปัญหาวารวิภังค์แห่งวัตถารัมมณปุเรชาตวิปปยุตตปัจจัย

* * * * * * * * *

๒๐/๔. ปัญหาวารวิภังค์แห่งปัจฉาชาตวิปปยุตตปัจจัย

ก. กุสลบท

อพฺยากตปทาวสาน ใน กุสลบท

วิธิพระบาลี

กุสโล ธมฺโม อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส ปจฺฉาชาตวิปฺปยุตฺตปจฺจเยน ปจฺจโย.

อนุวาทพระบาลี

กุสลา ขนฺธา ปุเรชาตสฺส อิมสฺส กายสฺส ปจฺฉาชาตวิปฺปยุตฺตปจฺจเยน ปจฺจโย.

ข. อกุสลบท

อพฺยากตปทาวสาน ใน อกุสลบท

วิธิพระบาลี

อกุสโล ธมฺโม อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส ปจฺฉาชาตวิปฺปยุตฺตปจฺจเยน ปจฺจโย.

อนุวาทพระบาลี

อกุสลา ขนฺธา ปุเรชาตสฺส อิมสฺส กายสฺส ปจฺฉาชาตวิปฺปยุตฺตปจฺจเยน ปจฺจโย.

ค. อพฺยากตบท

อพฺยากตปทาวสาน ใน อพฺยากตบท

วิธิพระบาลี

อพฺยากโต ธมฺโม อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส ปจฺฉาชาตวิปฺปยุตฺตปจฺจเยน ปจฺจโย.

อนุวาทพระบาลี

วิปากาพฺยากตา กิริยาพฺยากตา ขนฺธา ปุเรชาตสฺส อิมสฺส กายสฺส ปจฺฉาชาต-วิปฺปยุตฺตปจฺจเยน ปจฺจโย.

จบ ปัญหาวารวิภังค์แห่งปัจฉาชาตวิปปยุตตปัจจัย
และ จบวิปปยุตตปัจจัย

****

๒๑/๑. ปัญหาวารวิภังค์แห่งสหชาตัตถิปัจจัย

ก. กุสลบท

กุสลปทาวสาน ใน กุสลบท

วิธิพระบาลี

กุสโล ธมฺโม กุสลสฺส ธมฺมสฺส สหชาตตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย.

อนุวาทพระบาลี

๑. กุสโล เอโก ขนฺโธ ติณฺณนฺนํ ขนฺธานํ สหชาตตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย.

๒. ตโย ขนฺธา เอกสฺส ขนฺธสฺส สหชาตตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย.

๓. เทฺว ขนฺธา ทวินฺนํ ขนฺธานํ สหชาตตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย.

อพฺยากตปทาวสาน ใน กุสลบท

วิธิพระบาลี

กุสโล ธมฺโม อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส สหชาตตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย.

อนุวาทพระบาลี

กุสลา ขนฺธา จิตฺตสมุฏฺฐานานํ รูปานํ สหชาตตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย.

กุสลาพฺยากตปทาวสาน ใน กุสลบท

วิธิพระบาลี

กุสโล ธมฺโม กุสลสฺส จ อพฺยากตสฺส จ ธมฺมสฺส สหชาตตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย.

อนุวาทพระบาลี

๑. กุสโล เอโก ขนฺโธ ติณฺณนฺนํ ขนฺธานํ จิตฺตสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานํ สหชาตตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย.

๒. ตโย ขนฺธา เอกสฺส ขนฺธสฺส จิตฺตสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานํ สหชาตตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย.

๓. เทฺว ขนฺธา ทวินฺนํ ขนฺธานํ จิตฺตสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานํ สหชาตตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย.

ข. อกุสลบท

อกุสลปทาวสาน ใน อกุสลบท

วิธิพระบาลี

อกุสโล ธมฺโม อกุสลสฺส ธมฺมสฺส สหชาตตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย.

อนุวาทพระบาลี

๑. อกุสโล เอโก ขนฺโธ ติณฺณนฺนํ ขนฺธานํ สหชาตตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย.

๒. ตโย ขนฺธา เอกสฺส ขนฺธสฺส สหชาตตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย.

๓. เทฺว ขนฺธา ทวินฺนํ ขนฺธานํ สหชาตตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย.

อพฺยากตปทาวสาน ใน อกุสลบถ

วิธิพระบาลี

อกุสโล ธมฺโม อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส สหชาตตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย.

อนุวาทพระบาลี

อกุสลา ขนฺธา จิตฺตสมุฏฺฐานานํ รูปานํ สหชาตตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย.

อกุสลาพฺยากตปทาวสาน ใน อกุสลบท

วิธิพระบาลี

อกุสโล ธมฺโม อกุสลสฺส จ อพฺยากตสฺส จ ธมฺมสฺส สหชาตตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย.

อนุวาทพระบาลี

๑. อกุสโล เอโก ขนฺโธ ติณฺณนฺนํ ขนฺธานํ จิตฺตสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานํ สหชาตตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย.

๒. ตโย ขนฺธา เอกสฺส ขนฺธสฺส จิตฺตสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานํ สหชาตตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย.

๓. เทฺว ขนฺธา ทวินฺนํ ขนฺธานํ จิตฺตสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานํ สหชาตตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย.

ค. อพฺยากตบท

อพฺยากตปทาวสาน ใน อพฺยากตบท

วิธิพระบาลี

อพฺยากโต ธมฺโม อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส สหชาตตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย.

อนุวาทพระบาลี

๑. วิปากาพฺยากโต กิริยาพฺยากโต เอโก ขนฺโธ ติณฺณนฺนํ ขนฺธานํ จิตฺต-สมุฏฺฐานานญฺจ รูปานํ สหชาตตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย.

๒. ตโย ขนฺธา เอกสฺส ขนฺธสฺส จิตฺตสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานํ สหชาตตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย.

๓. เทฺว ขนฺธา ทวินฺนํ ขนฺธานํ จิตฺตสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานํ สหชาตตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย.

๔. ปฏิสนฺธิกฺขเณ วิปากาพฺยากโต เอโก ขนฺโธ ติณฺณนฺนํ ขนฺธานํ กฏตฺตา จ รูปานํ สหชาตตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย.

๕. ตโย ขนฺธา เอกสฺส ขนฺธสฺส กฏตฺตา จ รูปานํ สหชาตตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย.

๖. เทฺว ขนฺธา ทวินฺนํ ขนฺธานํ กฏตฺตา จ รูปานํ สหชาตตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย.

๗. ขนฺธา วตฺถุสฺส สหชาตตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย.

๘. วตฺถุ ขนฺธานํ สหชาตตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย.

๙. เอกํ มหาภูตํ ติณฺณนฺนํ มหาภูตานํ สหชาตตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย.

๑๐. ตโย มหาภูตา เอกสฺส มหาภูตสฺส สหชาตตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย.

๑๑. เทฺว มหาภูตา ทวินฺนํ มหาภูตานํ สหชาตตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย.

๑๒. มหาภูตา จิตฺตสมุฏฺฐานานํ รูปานํ กฏตฺตารูปานํ อุปาทารูปานํ สหชา-ตตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย.

๑๓. พาหิรํ เอกํ มหาภูตํ ฯลฯ สหชาตตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย.

๑๔. อาหารสมุฏฺฐานํ เอกํ มหาภูตํ ฯลฯ สหชาตตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย.

๑๕. อุตุสมุฏฺฐานํ เอกํ มหาภูตํ ฯลฯ สหชาตตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย.

๑๖. อสญฺญสตฺตานํ เอกํ มหาภูตํ ติณฺณนฺนํ มหาภูตานํ สหชาตตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย.

๑๗. ตโย มหาภูตา เอกสฺส มหาภูตสฺส สหชาตตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย.

๑๘. เทฺว มหาภูตา ทวินฺนํ มหาภูตานํ สหชาตตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย.

๑๙. มหาภูตา กฏตฺตารูปานํ อุปาทารูปานํ สหชาตตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย.

ฆ. กุสลาพฺยากตบท

อพฺยากตปทาวสาน ใน กุสลาพฺยากตบท

วิธิพระบาลี

กุสโล จ อพฺยากโต จ ธมฺมา อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส สหชาตตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย.

อนุวาทพระบาลี

กุสลา ขนฺธา จ มหาภูตา จ จิตฺตสมุฏฺฐานานํ รูปานํ สหชาตตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย.

ง. อกุสลาพฺยากตบท

อพฺยากตปทาวสาน ใน อกุสลาพฺยากตบท

วิธิพระบาลี

อกุสโล จ อพฺยากโต จ ธมฺมา อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส สหชาตตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย.

อนุวาทพระบาลี

อกุสลา ขนฺธา จ มหาภูตา จ จิตฺตสมุฏฺฐานานํ รูปานํ สหชาตตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย.

จบ ปัญหาวารวิภังค์แห่งสหชาตัตถิปัจจัย

* * * * * * * * *

๒๑/๒. ปัญหาวารวิภังค์แห่งวัตถุปุเรชาตัตถิปัจจัย

ก. อพฺยากตบท

อพฺยากตปทาวสาน ใน อพฺยากตบท

วิธิพระบาลี

อพฺยากโต ธมฺโม อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส วตฺถุปุเรชาตตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย.

อนุวาทพระบาลี

๑. จกฺขายตนํ จกฺขุวิญฺญาณสฺส วตฺถุปุเรชาตตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย.
๒. โสตายตนํ โสตวิญฺญาณสฺส วตฺถุปุเรชาตตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย.
๓. ฆานายตนํ ฆานวิญฺญาณสฺส วตฺถุปุเรชาตตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย.
๔. ชิวฺหายตนํ ชิวฺหาวิญฺญาณสฺส วตฺถุปุเรชาตตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย.
๕. กายายตนํ กายวิญฺญาณสฺส วตฺถุปุเรชาตตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย.

๖. วตฺถุ วิปากาพฺยากตานํ กิริยาพฺยากตานํ ขนฺธานํ วตฺถุปุเรชาตตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย.

กุสลปทาวสาน ใน อพฺยากตบท

วิธิพระบาลี

อพฺยากโต ธมฺโม กุสลสฺส ธมฺมสฺส วตฺถุปุเรชาตตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย.

อนุวาทพระบาลี

วตฺถุ กุสลานํ ขนฺธานํ วตฺถุปุเรชาตตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย.

อกุสลปทาวสาน ใน อพฺยากตบท

วิธิพระบาลี

อพฺยากโต ธมฺโม อกุสลสฺส ธมฺมสฺส วตฺถุปุเรชาตตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย.

อนุวาทพระบาลี

วตฺถุ อกุสลานํ ขนฺธานํ วตฺถุปุเรชาตตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย.

จบ ปัญหาวารวิภังค์แห่งวัตถุปุเรชาตัตถิปัจจัย

* * * * * * * * *

๒๑/๓. ปัญหาวารวิภังค์แห่งอารัมมณปุเรชาตัตถิปัจจัย

ก. อพฺยากตบท

อพฺยากตปทาวสาน ใน อพฺยากตบท

วิธิพระบาลี

อพฺยากโต ธมฺโม อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส อารมฺมณปุเรชาตตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย.

อนุวาทพระบาลี

๑. อรหา จกฺขุ๋ อนิจฺจโต ทุกฺขโต อนตฺตโต วิปสฺสติ.

๒. โสตํ ฆานํ ชิวฺหํ กายํ รูเป สทฺเท คนฺเธ รเส โผฏฺฐพฺเพ วตฺถุ๋ อนิจฺจโต ทุกฺขโต อนตฺตโต วิปสฺสติ.

๓. ทิพฺเพน จกฺขุนา รูป๋ ปสฺสติ.

๔. ทิพฺพาย โสตธาตุยา สทฺทำ สุณาติ.

๕. รูปายตนำ จกฺขุวิญฺญาณสฺส อารมฺมณปุเรชาตตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย.

๖. สทฺทายตนำ โสตวิญฺญาณสฺส อารมฺมณปุเรชาตตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย.

๗. คนฺธายตนำ ฆานวิญฺญาณสฺส อารมฺมณปุเรชาตตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย.

๘. รสายตนำ ชิวฺหาวิญฺญาณสฺส อารมฺมณปุเรชาตตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย.

๙. โผฏฺฐพฺพายตนำ กายวิญฺญาณสฺส อารมฺมณปุเรชาตตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย.

กุสลปทาวสาน ใน อพฺยากตบท

วิธิพระบาลี

อพฺยากโต ธมฺโม กุสลสฺส ธมฺมสฺส อารมฺมณปุเรชาตตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย.

อนุวาทพระบาลี

๑. เสกฺขา วา ปุถุชฺชนา วา จกฺขุำ อนิจฺจโต ทุกฺขโต อนตฺตโต วิปสฺสนฺติ.

๒. โสตำ ฆานำ ชิวฺหำ กายำ รูเป สทฺเท คนฺเธ รเส โผฏฺฐพฺเพ วตฺถุำ อนิจฺจโต ทุกฺขโต อนตฺตโต วิปสฺสนฺติ.

๓. ทิพฺเพน จกฺขุนา รูปำ ปสฺสนฺติ.

๔. ทิพฺพาย โสตธาตุยา สทฺทำ สุณนฺติ.

อกุสลปทาวสาน ใน อพฺยากตบท

วิธิพระบาลี

อพฺยากโต ธมฺโม อกุสลสฺส ธมฺมสฺส อารมฺมณปุเรชาตตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย.

อนุวาทพระบาลี

๑. จกฺขุำ อสฺสาเทติ อภินนฺทติ ตำ อารพฺภ ราโค อุปฺปชฺชติ ทิฏฺฐิ อุปฺปชฺชติ วิจิกิจฺฉา อุปฺปชฺชติ อุทฺธจฺจำ อุปฺปชฺชติ โทมนสฺสำ อุปฺปชฺชติ.

๒. โสตำ ฆานำ ชิวฺหำ กายำ รูเป สทฺเท คนฺเธ รเส โผฏฺฐพฺเพ วตฺถุำ อสฺสาเทติ อภินนฺทติ ตำ อารพฺภ ราโค อุปฺปชฺชติ ทิฏฺฐิ อุปฺปชฺชติ วิจิกิจฺฉา อุปฺปชฺชติ อุทฺธจฺจำ อุปฺปชฺชติ โทมนสฺสำ อุปฺปชฺชติ.

จบ ปัญหาวารวิภังค์แห่งอารัมมณปุเรชาตัตถิปัจจัย

* * * * * * * * *

๒๑/๔. ปัญหาวารวิภังค์แห่งปัจฉาชาตัตถิปัจจัย

ก. กุสลบท

อพฺยากตปทาวสาน ใน กุสลบท

วิธิพระบาลี

กุสโล ธมฺโม อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส ปจฺฉาชาตตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย.

อนุวาทพระบาลี

กุสลา ขนฺธา ปุเรชาตสฺส อิมสฺส กายสฺส ปจฺฉาชาตตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย.

ข. อกุสลบท

อพฺยากตปทาวสาน ใน อกุสลบท

วิธิพระบาลี

อกุสโล ธมฺโม อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส ปจฺฉาชาตตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย.

อนุวาทพระบาลี

อกุสลา ขนฺธา ปุเรชาตสฺส อิมสฺส กายสฺส ปจฺฉาชาตตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย.

ค. อพฺยากตบท

อพฺยากตปทาวสาน ใน อพฺยากตบท

วิธิพระบาลี

อพฺยากโต ธมฺโม อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส ปจฺฉาชาตตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย.

อนุวาทพระบาลี

วิปากาพฺยากตา กิริยาพฺยากตา ขนฺธา ปุเรชาตสฺส อิมสฺส กายสฺส ปจฺฉาชาตตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย.

จบ ปัญหาวารวิภังค์แห่งปัจฉาชาตัตถิปัจจัย

****

๒๑/๕. ปัญหาวารวิภังค์แห่งอาหารัตถิปัจจัย

อพฺยากตบท

อพฺยากตปทาวสาน ใน อพฺยากตบท

วิธิพระบาลี

อพฺยากโต ธมฺโม อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส อาหารตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย.

อนุวาทพระบาลี

กพฬีกาโร อาหาโร อิมสฺส กายสฺส อาหารตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย,

จบ ปัญหาวารวิภังค์แห่งอาหารัตถิปัจจัย

* * * * * * * * *

๒๑/๖. ปัญหาวารวิภังค์แห่งอินทริยัตถิปัจจัย

อพฺยากตบท

อพฺยากตปทาวสาน ใน อพฺยากตบท

วิธิพระบาลี

อพฺยากโต ธมฺโม อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส อินฺทริยตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย.

อนุวาทพระบาลี

รูปชีวิตินฺทฺริยํ กฏตฺตารูปานํ อินฺทฺริยตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย.

จบ ปัญหาวารวิภังค์แห่งอินทริยัตถิปัจจัย

๒๒. ปัญหาวารวิภังค์แห่งนัตถิปัจจัย และ
๒๓. ปัญหาวารวิภังค์แห่งวิคตปัจจัย

แสดงเหมือนกันกับอนันตรปัจจัยทุกประการ

๒๔. ปัญหาวารวิภังค์แห่งอวิคตปัจจัย

แสดงเหมือนกันกับอัตถิปัจจัยทุกประการ

วจนัตถะและคำอธิบายในเหตุปัจจัย

วจนัตถะ

หิโนติ ปติฏฺฐาติ เอตฺถาติ = เหตุ ปัจจยุปบันธรรมตั้งอยู่เฉพาะในธรรมนี้ ฉะนั้น ธรรมนี้จึงชื่อว่า **เหตุ**

เหตุ จ โส ปจฺจโย จาติ = เหตุปจฺจโย เหตุนั่นแหละเป็นปัจจัย จึงเรียกว่า **เหตุปัจจัย**

มูลฏฺเฐน อุปการโก ธมฺโม = เหตุปจฺจโย ธรรมที่ช่วยอุดหนุน เพราะอรรถว่าเป็นรากแก้ว ชื่อว่า **เหตุปัจจัย**

(ปัฏฐานอรรถกถา)

คำว่า เหตุ มี ๔ อย่าง คือ

๑. **เหตุเหตุ** ได้แก่ เหตุ ๖ คือ โลภะ, โทสะ, โมหะ, อโลภะ, อโทสะ, อโมหะ

๒. **ปจฺจยเหตุ** ได้แก่ มหาภูตรูป ๔ อันเป็นเหตุในการเรียกชื่อของรูปขันธ์

๓. **อุตุตมเหตุ** ได้แก่ กุศลกรรมและอกุศลกรรม อันเป็นเหตุให้เกิดกุศลวิบากและอกุศลวิบาก

๔. **สาธารณเหตุ** ได้แก่ อวิชชา อันเป็นเหตุให้เกิดสังขารธรรมทั่วทั้งหมด (ขันธ์ ๕)

ในเหตุทั้ง ๔ อย่างนี้ เหตุปัจจัย ได้แก่ เหตุเหตุ

อธิบายในเหตุปัจจัยโดยสังเขป

ในเหตุปัจจัยนี้ว่า เหตุ ๖ ประการอันเป็นนามธรรม เป็นปัจจัยอุดหนุน ส่งเสริม ให้นามและรูปเกิดขึ้นในสันดานของสัตว์ที่มีชีวิตทั้งหลาย เพราะธรรมดาสัตว์ทั้งหลายที่จะเกิดขึ้นมาในโลกนี้ได้นั้น ก็ต้องอาศัยเกิดขึ้นด้วยเหตุ ถ้าไม่มีเหตุแล้ว บรรดาสัตว์เหล่านั้นก็ย่อมไม่เกิด ฉะนั้น เหตุนี้จึงนับว่าเป็นสิ่งที่สำคัญที่สุด พระพุทธองค์จึงทรงแสดง **เหตุปัจจัย** นี้ไว้เป็นอันดับแรก เหตุ ๖ ประการนี้ได้แก่ โลภะ, โทสะ, โมหะ, อโลภะ, อโทสะ, อโมหะ แต่ถ้าจะแยกออกไปตามชาติแห่งจิตแล้วมี ๔ ประการคือ

๑. **อกุศลเหตุ ๓** ได้แก่ โลภะ, โทสะ, โมหะ ที่ประกอบกับจิตที่เป็นอกุศล

๒. **กุศลเหตุ ๓** ได้แก่ อโลภะ, อโทสะ, อโมหะ ที่ประกอบกับจิตที่เป็นกุศล

๓. **วิบากอพยากตเหตุ ๓** ได้แก่ อโลภะ, อโทสะ, อโมหะ ที่ประกอบกับสเหตุก-วิบากจิต

๔. **กิริยาอพยากตเหตุ ๓** ได้แก่ อโลภะ, อโทสะ, อโมหะ ที่ประกอบกับสเหตุก-กิริยาจิต

ในบรรดาเหตุที่ประกอบกับจิตต่างๆ ที่กล่าวมาแล้วข้างต้นนั้น เมื่อว่าโดยองค์ธรรมปรมัตถ์แล้ว ก็คงได้แก่เหตุ ๖ ประการนั้นเอง สำหรับโลภะ, โทสะ, โมหะ ประกอบได้โดยเฉพาะแต่อกุศลอย่างเดียว ส่วน อโลภะ, อโทสะ, อโมหะ นั้นประกอบได้ทั้งกุศลจิต วิบากจิต และกิริยาจิต เมื่อประกอบกับกุศลจิตก็เรียกว่า กุศลเหตุ เมื่อประกอบกับวิบากจิตก็เรียกว่า วิบากอพยากตเหตุ เมื่อประกอบกับกิริยาจิตก็เรียกว่า กิริยาอพยากตเหตุ ดังนี้

เหตุทั้ง ๖ ประการนี้ มีอำนาจช่วยอุดหนุนสัมปยุตตธรรม กล่าวคือ จิต และเจตสิก ให้เกิดขึ้นพร้อมด้วยจิตตชรูปและปฏิสนธิกัมมชรูป และเมื่อเกิดขึ้นแล้วก็ช่วยอุดหนุนให้ตั้งอยู่ได้ และสามารถที่จะให้เจริญขึ้นได้ อุปมาเหมือนต้นไม้ใหญ่ ซึ่งตั้งอยู่ได้เพราะอาศัยมีรากแก้วยึดไว้ให้ตั้งอยู่ได้มั่นคง ถึงแม้ว่าจะมีลมพายุพัดมาทางทิศใดก็ตาม ก็ไม่ทำให้ต้นไม้นั้นล้มไปได้ และการที่ต้นไม้นั้นเจริญงอกงามขึ้น แตกกิ่งก้านสาขา ออกดอกออกผลได้ ก็เพราะอาศัยรากแก้วนั้นเอง มีหน้าที่ช่วยอุดหนุนให้เจริญงอกงามขึ้น ข้อนี้ฉันใด เมื่อโลภเหตุเกิดขึ้นแก่บุคคลใดแล้ว สัมปยุตตธรรม คือ โลภจิต และเจตสิก พร้อมด้วยอกุศลจิตตชรูปก็ย่อมจะเกิดขึ้นแก่บุคคลนั้น และเมื่อโลภจิตนี้เกิดขึ้นแล้วก็ยากที่จะถอนออกได้ ซึ่งเปรียบเหมือนรากแก้วอันยึดต้นไม้ไว้ให้ตั้งอยู่ได้อย่างมั่นคง และสามารถจะกำเริบขึ้นในจิตของบุคคลนั้นมากขึ้น จนเป็นเหตุให้เกิดกายวิญญัติ กล่าวคือ ทำการทุจริตทางกาย เช่น การลักขโมย เป็นต้น หรือก่อให้เกิดวจีวิญญัติ กล่าวคือ ทำการทุจริตทางวาจา มีการพูดเท็จ เป็นต้น ซึ่งเปรียบเหมือนต้นไม้ที่งอกงามเจริญขึ้นโดยอาศัยรากแก้วฉะนั้น ส่วนเหตุอื่นๆ ก็เช่นเดียวกัน จะเป็นอกุศลเหตุหรือกุศลเหตุก็ตาม เมื่อก่อเกิดขึ้นเป็นมูลเป็นรากแล้ว ก็ย่อมจะอุดหนุนสัมปยุตตธรรมพร้อมด้วยจิตตชรูปให้เกิดขึ้นตาม และช่วยอุดหนุนให้เจริญขึ้นได้ดุจเดียวกัน ดังที่อธิบายมาแล้ว.

* * * * * * * * *

วจนัตถะ และคำอธิบายในอารัมมณปัจจัย

วจนัตถะ

จิตฺตเจตสิเกหิ อาลมฺพิยตีติ = อารมฺมณํ ธรรมชาติอันจิตและเจตสิกทั้งหลายยึดหน่วง เรียกว่า **อารมณ์**

อา อภิมุขํ รมนฺติ เอตฺถาติ = อารมฺมณํ จิตและเจตสิกทั้งหลายมายินดีพร้อมหน้ากันในธรรมชาตินี้ ฉะนั้นธรรมชาตินี้จึงเรียกว่า **อารมณ์**

จิตฺตเจตสิกา อาคนฺตฺวา รมนฺติ เอตฺถาติ = อารมฺมณํ จิตและเจตสิกทั้งหลายมายินดีในธรรมชาตินี้ ฉะนั้นธรรมชาตินี้จึงเรียกว่า **อารมณ์**

จิตฺตเจตสิเก อาลมฺพตีติ = อารมฺมณํ ธรรมชาติใด ย่อมหน่วงเหนี่ยวจิตและเจตสิกทั้งหลาย เหตุนั้น ธรรมชาตินั้นจึงเรียกว่า **อารมณ์**

อารมฺมณภาเวน อุปการโก ธมฺโม = อารมฺมณปจฺจโย ธรรมที่ช่วยอุดหนุนโดยความเป็นอารมณ์ ชื่อว่า **อารัมมณปัจจัย**

อธิบายในอารัมมณปัจจัยโดยสังเขป

ตามที่ได้แสดงมาแล้วในเหตุปัจจัย อันเป็นปัจจัยอันดับแรกว่า เหตุ ๖ ประการ เป็นมูลให้เกิดสัมปยุตตธรรม คือจิตและเจตสิกนั้นก็จริง แต่ว่าเหตุ ๖ ประการนี้ เมื่อไม่มีอารมณ์แล้ว เหตุเหล่านั้นก็เกิดขึ้นไม่ได้ ต้องอาศัยอารมณ์จึงจะเกิดขึ้นได้ ฉะนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้ทรงแสดง **อารัมมณปัจจัย** ต่อมาเป็นอันดับที่ ๒ โดยมีใจความว่า ในอารัมมณปัจจัยนี้ จิต, เจตสิก, รูป, นิพพาน, บัญญัติ อันได้แก่ อารมณ์ ๖ มีรูปารมณ์เป็นต้นนั้น เป็นปัจจัยให้เกิดนามธรรม คือจิตและเจตสิกทั้งหลาย เพราะในบรรดาสัตว์ที่มีชีวิตทั้งหลายนั้น ถ้าไม่มีอารมณ์เป็นเครื่องอาศัยยึดเหนี่ยวแล้ว จิตและเจตสิกก็ไม่อาจจะเกิดขึ้นได้ อุปมาเหมือนบุคคลที่ชราหรือทุพพลภาพ ย่อมต้องอาศัยไม้เท้าหรือเชือกเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวเพื่อให้ทรงตัว ลุกขึ้น และเดินไปได้ฉันใด จิตและเจตสิกทั้งหลายก็เช่นเดียวกัน ต้องมีอารมณ์เป็นเครื่องอาศัยยึดเพื่อเกิดขึ้นฉันนั้น

อีกประการหนึ่ง อารมณ์ทั้งหลายเป็นเครื่องก่อเหตุให้จิต และเจตสิกเข้าไปประชุมพร้อมหน้ากัน ณ ที่นั้น ข้อนี้อุปมาเหมือนสถานที่อันเป็นที่น่ารื่นรมย์ยินดี เช่น สวนดอกไม้เป็นต้น คนทั้งหลายย่อมจะพากันเข้าไปเที่ยวสนุกสนานรื่นเริงกัน ณ ที่นั้นฉันใด อารมณ์ทั้งหลายก็เปรียบเหมือนสถานที่รื่นรมย์ต่างๆ จิตและเจตสิกเปรียบเหมือนบุคคลที่เข้าไปสนุกสนานในสถานที่นั้นๆ ฉันนั้น

หรืออีกประการหนึ่ง อารมณ์ทั้งหลายเป็นธรรมชาติที่มีอำนาจชนิดหนึ่ง คือสามารถหน่วงเหนี่ยวเอาจิตและเจตสิกเข้าไปจับอยู่ในอารมณ์นั้นๆ ได้ ข้อนี้อุปมาเหมือนโรงมหรสพต่างๆ เมื่อเวลาจะแสดงนั้น เขาย่อมมีการประกาศโฆษณาชักจูงให้คนเข้าไปดู หรือเมื่อก่อนจะลงมือแสดง เขาย่อมมีการตีกลองโหมโรงชักชวนให้คนเข้าไป เมื่อคนทั้งหลายที่เดินผ่านไปที่โรงมหรสพนั้นได้เห็นประกาศโฆษณา หรือได้ยินกลองโหมโรงก็พากันเข้าไปดู ข้อนี้ฉันใด อารมณ์ทั้งหลายอันเปรียบได้กับโรงมหรสพนั้น ก็มีอำนาจที่จะเหนี่ยวเอาจิตและเจตสิกอันเปรียบเหมือนคนที่เข้าไปดูมหรสพนั้น เข้าไปจับยึดอยู่ในอารมณ์ต่างๆ ได้ฉันนั้น

ในบรรดาอารมณ์ทั้ง ๖ มีรูปารมณ์เป็นต้นนั้น เฉพาะปัญจารมณ์เป็นอพยากตอย่างเดียว แต่เป็นปัจจัยให้เกิดนามธรรมที่เป็น กุศล อกุศล และอพยากตได้ ส่วนธรรมารมณ์นั้นเป็นกุศลธรรมารมณ์ อกุศลธรรมารมณ์ และอพยากตธรรมารมณ์ได้ทั้ง ๓ ทั้งเป็นปัจจัยให้เกิดนามธรรมที่เป็น กุศล อกุศล และอพยากตได้ ฉะนั้นอารมณ์ทั้งหลายนี้จึงนับว่าเป็นเหตุสำคัญประการหนึ่ง ที่สามารถจะนำบรรดาสัตว์ทั้งปวงให้ไปสู่ทุคติ หรือสุคติ หรือนิพพานก็ได้ ด้วยการอาศัยอารมณ์เป็นเหตุ ดังที่ได้อธิบายมาแล้วโดยสังเขปนั้น.

* * * * * * * * *

วจนัตถะ และคำอธิบายในอธิปติปัจจัย

วจนัตถะ

อธินานำ ปติ = อธิปติ สภาวธรรมที่เป็นใหญ่กว่าสัมปยุตตธรรมที่เกี่ยวเนื่องกับตน ชื่อว่า **อธิบดี**

อธิปติ จ โส ปจฺจโย จาติ = อธิปติปจฺจโย สภาวธรรมที่เป็นอธิบดีนั้นแหละเป็นปัจจัย เรียกว่า **อธิปติปัจจัย**

เชฏฺฐกฏฺเฐน อุปการโก ธมฺโม = อธิปติปจฺจโย ธรรมที่อุดหนุนกันโดยความเป็นใหญ่ เรียกวา **อธิปติปัจจัย**

อธิปติปัจจัยนี้ แบ่งออกเป็น ๒ คือ

๑. อารัมมณาธิปติปัจจัย **๒. สหชาตาธิปติปัจจัย**

๑. อารัมมณาธิปติปัจจัย มีวจนัตถะดังนี้ คือ **อารมฺมณญฺจ ตำ อธิปติ จาติ = อารมฺมณาธิปติ** อารมณ์นั่นแหละเป็นอธิบดี จึงเรียกว่า **อารัมมณาธิปติ**

อธิบายในอารัมมณาธิปติปัจจัยโดยสังเขป

อารัมมณาธิปติปัจจัย นี้ ได้แก่อารมณ์ ๖ มีรูปารมณ์เป็นต้น เป็นปัจจัยแก่นามธรรม คือจิตและเจตสิกให้เกิดขึ้น อารมณ์ทั้งหลายเหล่านี้มีอยู่ ๒ ประเภท คือ อารมณ์สามัญธรรมดาประเภทหนึ่ง และอารมณ์ที่เป็นอธิบดีประเภทหนึ่ง ในอารัมมณาธิปติปัจจัยนี้มุ่งหมายเอาเฉพาะแต่อารมณ์ที่เป็นอธิบดี ซึ่งเป็นอารมณ์ชนิดพิเศษ มีอำนาจแรงมาก สามารถทำให้นามธรรม คือจิตและเจตสิกน้อมไปสู่อารมณ์นั้นๆ และเข้ายึดอารมณ์นั้นๆ ไว้อย่างหนักหน่วง เรียกว่า อารัมมณาธิปติ และอารมณ์ที่จะเป็นอารัมมณาธิปติได้นี้ ก็ต้องเป็นอารมณ์ชนิดอิฏฐารมณ์ คือเป็นอารมณ์ชนิดที่น่ายินดีน่าปรารถนา

อิฏฐารมณ์นี้ก็ยังแบ่งออกเป็น ๒ ประเภทอีก คือ สภาวอิฏฐารมณ์ และปริกัปปอิฏฐารมณ์ สภาวอิฏฐารมณ์นั้นหมายถึงอารมณ์ที่น่ายินดีโดยธรรมชาติหรือโดยสภาวะ อันได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส ที่ดีเหล่านี้เป็นต้น ปริกัปปอิฏฐารมณ์นั้นหมายถึงอารมณ์อันเป็นที่ยินดีที่ชอบใจเฉพาะส่วนตัวไม่ใช่ทั่วไป คืออารมณ์ชนิดนี้ไม่ใช่อารมณ์ที่น่ายินดีโดยธรรมชาติ ซึ่งบุคคลส่วนมากไม่ปรารถนา แต่ว่าเป็นอารมณ์ที่เป็นที่น่ายินดีชอบใจของบุคคลหรือสัตว์บางจำพวกเท่านั้น อารมณ์ทั้ง ๒ คือ สภาวอิฏฐารมณ์ก็ดี หรือปริกัปปอิฏฐารมณ์ก็ดี เมื่อสามารถยังนามธรรมให้เกิดได้โดยอาการยึดหน่วงเป็นพิเศษดังกล่าวมาแล้วนั้น ก็ได้ชื่อว่าเป็นอารัมมณาธิปติปัจจัย

๒. **สหชาตาธิปติปัจจัย** มีวจนัตถะดังนี้คือ

สหชาตญฺจ ตำ อธิปติ จาติ = สหชาตาธิปติ

ธรรมชาติที่เกิดร่วมกันนั้นแหละเป็นอธิบดี เรียกว่า **สหชาตาธิปติ**

อธิบายในสหชาตาธิปติปัจจัยโดยสังเขป

ธรรมชาติที่เกิดร่วมกันในที่นี้ได้แก่ จิตและเจตสิก ในจำนวนจิตและเจตสิกเหล่านี้ ธรรมที่เป็นอธิบดี คือเป็นใหญ่กว่าธรรมที่เกิดเกี่ยวเนื่องกับตน มีอยู่ ๔ อย่างคือ

๑. ฉันทเจตสิกเป็นอธิบดี เรียกว่า **ฉันทาธิปติ**

๒. วิริยเจตสิกเป็นอธิบดี เรียกว่า **วิริยาธิปติ**

๓. จิตเป็นอธิบดี เรียกว่า **จิตตาธิปติ**

๔. ปัญญาเจตสิกเป็นอธิบดี เรียกว่า **วีมังสาธิปติ**

องค์ธรรมที่เป็นอธิบดี ๔ นี้ ย่อมสามารถยังธรรมซึ่งเกิดร่วมกันกับตนนั้น ให้น้อมไปตามอำนาจของตนได้ จึงเรียกว่า สหชาตาธิปติ

ส่วนนามธรรมอื่นนอกจาก ๔ อย่างที่กล่าวแล้ว ไม่สามารถจะเป็นอธิบดีได้ ดังนั้น อธิบดีองค์ธรรม ๔ ซึ่งเป็นนามธรรมจึงเป็นปัจจัยแก่นามธรรมที่เหลือ และจิตตชรูป ซึ่งเกิดร่วมกันกับนามธรรมเหล่านั้น

แต่อธิบดีทั้ง ๔ นี้ เมื่อขณะที่จะทำหน้าที่เป็นอธิบดีนั้น เป็นพร้อมกันทั้ง ๔ ไม่ได้ คงเป็นได้แต่เฉพาะอย่างใดอย่างหนึ่งเท่านั้น เช่น เมื่อขณะที่ฉันทะเป็นอธิบดี วิริยะ จิตตะ ปัญญา ที่เหลือ ๓ นี้ก็ไม่เป็นอธิบดี และต้องน้อมไปตามอำนาจของฉันทะที่เป็นอธิบดีนั้น เมื่อวิริยะเป็นอธิบดี ฉันทะ จิตตะ ปัญญา ก็ไม่เป็น และต้องน้อมไปตามอำนาจของวิริยะเช่นเดียวกัน อุปมาเหมือนประเทศหนึ่งๆ ต้องมีพระราชาเป็นผู้ปกครองประเทศเพียงองค์เดียว บุคคลที่เหลือเหล่านั้นต้องอยู่ภายใต้อำนาจของพระราชาทั้งสิ้น ข้อนี้ฉันใด องค์ธรรมที่เป็นอธิบดีก็ฉันนั้น จะทำหน้าที่เป็นใหญ่ เป็นผู้ปกครองแก่ธรรมทั้งหลายพร้อมกันทีเดียวนั้น ย่อมเป็นไปไม่ได้เช่นเดียวกัน ดังที่ได้อธิบายมาแล้วนั้น.

* * * * * * * * *

วจนัตถะ และคำอธิบายในอนันตรปัจจัย

วจนัตถะ

อนฺตรยติ อนฺตรำ กโรตีติ = อนฺตรำ ธรรมชาติที่คั่น คือที่กระทำให้มีระหว่าง ชื่อว่า **อันตระ**

นตฺถิ เยสำ อนฺตรนฺติ = อนนฺตรา ระหว่างคั่นแห่งธรรมเหล่าใดไม่มี ธรรมนั้นชื่อว่า **ไม่มีระหว่างคั่น**

อนนฺตรภาเวน อุปการโก ธมฺโม = อนนฺตรปจฺจโย ธรรมที่อุดหนุนโดยความไม่มีระหว่างคั่น ชื่อว่า **อนันตรปัจจัย**

อธิบายในอนันตรปัจจัยโดยสังเขป

ใน **อนันตรปัจจัย** นี้ นามธรรม คือ จิตและเจตสิกที่เกิดก่อนเป็นปัจจัยช่วยอุดหนุนแก่นามธรรม คือจิตและเจตสิกที่เกิดทีหลัง ให้เกิดขึ้นสืบต่อกันไปโดยไม่ว่างเว้น คือไม่มีระหว่างคั่นเลย หมายความว่าจิตและเจตสิกอันมีสภาพเกิดดับอยู่ทุกขณะนั้น เมื่อดวงแรกเกิดขึ้นแล้วก็ดับไป และในการดับไปนี้ ก็ยังมีอำนาจที่ช่วยอุดหนุนให้แก่ธรรมที่เป็นพวกเดียวกันกับตน อันได้แก่ จิตดวงหลังพร้อมด้วยเจตสิกให้เกิดขึ้นแทนสืบต่อกันไปอีก เป็นอยู่เช่นนี้ตลอดไปโดยหาระหว่างคั่นมิได้

ฉะนั้น จิตและเจตสิกนี้จึงได้ชื่อว่าเป็นอนันตรปัจจัย คือจิตดวงแรกเกิดขึ้นเป็นอนันตรปัจจัยแก่จิตดวงที่ ๒ จิตดวงที่ ๒ เป็นอนันตรปัจจยุปบัน และจิตดวงที่ ๒ ก็กลับเป็นอนันตรปัจจัยแก่จิตดวงที่ ๓ สืบต่อกันไปอีกเช่นนี้ โดยไม่มีเวลาหยุดหรือไม่มีเวลาเว้นว่างเลย เว้นไว้แต่จุติจิตของพระอรหันต์จำพวกเดียวเท่านั้น ที่ไม่เป็นปัจจัยให้เกิดจิตดวงอื่นสืบต่อไปได้ ฉะนั้น จุติจิตของพระอรหันต์นี้จึงไม่เป็นอนันตรปัจจัย

อีกประการหนึ่ง ธรรมชาติของจิตและเจตสิกนี้ นอกจากจะมีสภาพเกิดดับเป็นปัจจัยและปัจจยุปบันสืบต่อกันแล้ว ในขณะที่ทำหน้าที่ปัจจัยและปัจจยุปบันนั้น ยังทำหน้าที่ของตนๆ ให้เป็นไปโดยลำดับ ไม่ก้าวก่ายกันอีกด้วย หมายความว่าเมื่อจิตดวงแรกเกิดขึ้นและดับไปนั้น ย่อมเป็นปัจจัยแก่จิตดวงที่ ๒ ให้เกิดขึ้น และเมื่อจิตดวงที่ ๒ เกิดขึ้นแล้วดับไปนั้น ก็ย่อมเป็นปัจจัยแก่จิตดวงที่ ๓ ให้เกิดขึ้นเป็นลำดับไปฉะนี้ มิใช่ว่าเมื่อจิตดวงแรกดับไปแล้ว จะเป็นปัจจัยแก่จิตดวงใดดวงหนึ่งให้เกิดขึ้นนั้นก็หามิได้ ทั้งนี้ย่อมเป็นไปตามธรรมชาติหรือสภาวะของจิต (จิตตนิยาม) ซึ่งจะต้องมีสภาพเช่นนี้เสมอ ดังมีบาลีในปัฏฐานอรรถกถา ดังนี้

อตฺตโน อตฺตโน อนนฺตรำ อนุรูปสฺส จิตฺตุปฺปาทสฺส อุปฺปาทนสมตฺโถ ธมฺโม อนนฺตรปจฺจโย.

แปลความว่า ธรรมที่สามารถยังจิตตุปบาทอันสมควรแก่ลำดับของตนให้เกิดขึ้น ชื่อว่า **อนันตรปัจจัย** หมายความว่าจิตและเจตสิกที่เกิดขึ้นก่อนๆ แล้วดับไป สามารถเพื่อให้จิตและเจตสิกเกิดขึ้นตามสมควรแก่จิตตนิยม ในกาลอันไม่มีระหว่างคั่น คือในลำดับของตนๆ เรียกว่า **อนันตรปัจจัย**

ยกตัวอย่าง ในวิถีจิต เช่น จักขุทวารวิถี เมื่อขณะที่รูปารมณ์มากระทบกับจักขุปสาท ภวังคจิตย่อมเกิดขึ้น เมื่อภวังคจิตดับ ปัญจทวาราวัชชนจิตย่อมเกิดขึ้น เมื่อปัญจทวาราวัชชนจิตดับ จักขุวิญญาณจิตย่อมเกิดขึ้น เมื่อจักขุวิญญาณจิตดับ สัมปฏิจฉนจิตย่อมเกิดขึ้น เมื่อสัมปฏิจฉนจิตดับ สันตีรณจิตย่อมเกิดขึ้น เมื่อสันตีรณจิตดับ โวฏฐัพพนจิตย่อมเกิดขึ้น เมื่อโวฏฐัพพนจิตดับ ชวนจิตย่อมเกิดขึ้น เมื่อชวนจิตดับ ตทารัมมณจิตย่อมเกิดขึ้น เมื่อตทารัมมณ-จิตดับ ภวังคจิตก็ย่อมเกิดขึ้นต่อไปอีก ดังนี้ และการที่จิตมีสภาพเป็นเช่นนี้ ก็เพราะเป็นไปด้วยอำนาจของอนันตรปัจจัยนั่นเอง

อนันตรปัจจัยนี้ ท่านอุปมาเหมือนพระเจ้าจักรพรรดิที่ทรงสละราชสมบัติออกผนวช เมื่อพระเจ้าจักรพรรดิไม่ได้อยู่ครองราชสมบัติแล้วโอรสของพระเจ้าจักรพรรดินั้นก็ครองราชสมบัติสืบต่อแทนทันที และการสืบต่อราชสมบัตินี้ ก็ต้องได้แก่ราชโอรสองค์ที่ ๑ ก่อน จะข้ามไปได้แก่โอรสองค์ที่ ๒ หรือองค์ที่ ๓ นั้นย่อมเป็นไปไม่ได้ ต่อเมื่อโอรสองค์ที่ ๑ ไม่ได้ครองแล้ว องค์ที่ ๒ จึงจะรับสืบต่อได้ตามลำดับกันไปดังนี้ ข้ออุปมานี้ฉันใด พระเจ้าจักรพรรดิซึ่งสละราชสมบัตินั้นก็เปรียบได้แก่จิตดวงแรกที่เกิดขึ้นนั่นเอง เมื่อตอนสละราชสมบัตินั้นก็เปรียบเหมือนจิตดวงแรกที่ดับไป พระราชโอรสที่รับราชสมบัติเป็นพระเจ้าจักรพรรดิแทนนั้นก็เปรียบได้แก่จิตดวงที่ ๒ ที่เกิดขึ้นสืบต่อจากจิตดวงแรกที่ดับไปแล้ว และการที่พระราชโอรสต้องรับสืบราชสมบัติกันตามลำดับนั้น ก็เปรียบได้แก่จิตที่เกิดขึ้นสืบต่อกันตามลำดับของตนๆ ดังที่ได้อธิบายมาแล้วในตอนต้นฉะนั้น.

* * * * * * * * *

วจนัตถะ และคำอธิบายในสมนันตรปัจจัย

วจนัตถะ

สุฏฺฐุ อนนฺตราติ = สมนนฺตรา ธรรมที่ไม่มีระหว่างคั่นเลย ชื่อว่า **สมนันตร**

สมนนฺตรํ หุตฺวา อุปการโก ธมฺโม = สมนนฺตรปจฺจโย ธรรมที่ไม่มีระหว่างคั่นเลยนั้น เป็นธรรมช่วยอุดหนุน ชื่อว่า **สมนันตรปัจจัย**

อธิบายในสมนันตรปัจจัยโดยสังเขป

สมนันตรปัจจัย นี้ มีข้อความและอรรถาธิบาย ตลอดจนกระทั่งองค์ธรรมทั้งหมด เหมือนกันกับอนันตรปัจจัย จะมีที่ต่างกันเป็นพิเศษก็เพียงแต่ชื่อเท่านั้น ดังมีบาลีในปัฏฐาน อรรถกถาดังนี้ คือ

โย อนนฺตรปจฺจโย เสฺวว สมนนฺตรปจฺจโย พฺยญฺชนมตฺตเมว เหตฺถ นานํ อุปจยสนฺตติอาทีสุ วิย อธิวจนนิรุตฺติทุกาทีสุ วิย จ อตฺถโต ปน นานํ นตฺถิ.

แปลความว่า ธรรมใดเรียกว่า อนันตรปัจจัย ธรรมนั้นแลเรียกว่า สมนันตรปัจจัย คือในที่นี้ ว่าโดยที่จริงแล้ว ต่างกันแต่เพียงพยัญชนะเท่านั้น เช่นเดียวกับคำว่า **อุปจย สนฺตติ** และคำว่า **อธิวจนทุก, นิรุตฺติทุก** เป็นต้น แต่ว่าโดยเนื้อความแล้วไม่มีการแตกต่างกันเลย

การที่เป็นเช่นนี้ ก็เพราะเมื่อเวลาที่พระพุทธองค์ทรงแสดงอนันตรปัจจัยจบลงแล้วนั้น ทรงพิจารณาเห็นว่า อัธยาศัยของเหล่าเวไนยสัตว์ บางคนยังไม่สามารถจะเข้าใจได้ดีพอ ดังนั้น พระองค์จึงได้ทรงแสดงสมนันตรปัจจัยนี้ขึ้น เพื่อประสงค์จะย้ำเนื้อความของอนันตรปัจจัยให้แน่นอนและหนักแน่นยิ่งขึ้น แต่พระองค์ได้ทรงเติมศัพท์ลงไป โดยให้ชื่อว่าสมนันตรปัจจัย ซึ่งมีความหมายหนักแน่นกว่าคำว่า **อนันตรปัจจัย** ส่วนเนื้อความและองค์ธรรมนั้น ก็คงเหมือนกันดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น

ความหมายที่หนักแน่นกว่าอนันตรปัจจัยก็คือ ในอนันตรปัจจัยนั้นได้แสดงไว้แล้วว่า จิตและเจตสิกที่เกิดขึ้นดวงแรกแล้วดับไปนั้น ย่อมเป็นปัจจัยแก่จิตและเจตสิกดวงหลังให้เกิดขึ้นสืบต่อกันตามลำดับโดยไม่มีระหว่างคั่นนั้น เพื่อจะทรงแสดงให้แน่นแฟ้นขึ้น ในข้อที่ว่าไม่มีระหว่างคั่นนี้ จึงได้ทรงแสดงในสมนันตรปัจจัยว่า จิตดวงแรกพร้อมด้วยเจตสิกเกิดขึ้นแล้วดับไปนั้น ย่อมเป็นปัจจัยแก่จิตดวงที่ ๒ พร้อมด้วยเจตสิกให้เกิดขึ้น แล้วจิตดวงที่ ๒ พร้อมด้วยเจตสิกนี้ก็กลับเป็นปัจจัยแก่จิตดวงที่ ๓ พร้อมด้วยเจตสิกให้เกิดขึ้นเป็นลำดับ สืบต่อกันอยู่อย่างนี้ตลอดไปโดยไม่มีระหว่างคั่นเลยทีเดียว

อนึ่ง ปัจจัยธรรมและปัจจยุปบันธรรม นั้นเกิดสืบต่อกันและติดกันอย่างไม่ขาดสาย ซึ่งไม่มีใครที่จะสามารถรู้ได้หรือเห็นได้ นอกจากองค์พระสัพพัญญูพระองค์เดียวเท่านั้น อุปมาเหมือนไฟตะเกียงที่จุดอยู่ เราจะแลเห็นดวงไฟนั้นลุกติดอยู่เสมอ เหมือนหนึ่งว่าดวงไฟนั้นเป็นอันเดียวกัน แต่ความจริงของสภาวะแล้วหาเป็นเช่นนั้นไม่ แท้จริงไฟที่เกิดก่อนนั้นย่อมดับไป ไฟใหม่เกิดขึ้นแทน การดับไปของไฟเก่าและการเกิดขึ้นของไฟใหม่นั้นติดต่อกันไม่ขาดสาย จนดูติดกันเป็นพืด จนไม่สามารถที่จะรู้ได้ว่าไฟไหนเป็นไฟเก่า และไฟไหนเป็นไฟใหม่ เลยเข้าใจไปว่าเป็นไฟดวงเดียวกัน ข้อนี้ฉันใด สภาพของนามธรรมทั้งหลาย คือจิตและเจตสิกนั้นก็เช่นเดียวกัน จิตดวงเก่าดับไป จิตดวงใหม่เกิดขึ้นแทน มีสภาพติดต่อกันไม่ขาดระยะและไม่มีระหว่างคั่นอยู่เช่นนี้เรื่อยไป โดยไม่มีผู้ใดสามารถที่จะแยกออกได้ว่า นี่เป็นจิตดวงเก่าและนี่เป็นจิตดวงใหม่

ทั้งนี้ก็เพราะสภาพของนามธรรมนั้นไม่มีรูปร่างสัณฐาน และไม่มีนามธรรมอื่นที่จะมาคั่นระหว่างจิตดวงเก่าซึ่งเป็นปัจจัยธรรมกับจิตดวงใหม่ซึ่งเป็นปัจจยุปบันธรรม ที่จะให้แยกจากกันได้ จึงทำให้รู้สึกไปว่าเป็นจิตดวงเดียว เหมือนกับดวงไฟที่ได้อุปมามาแล้วข้างต้นฉะนั้น

อีกประการหนึ่งก็คือ ธรรมดาของจิตนั้น เมื่อขณะที่เกิดขึ้น ไม่ได้เกิดพร้อมกันในคราวเดียวหลายๆ ดวง ย่อมเกิดขึ้นทีละดวงๆ เท่านั้น เมื่อดวงเก่าดับไปแล้วจึงเกิดดวงใหม่ขึ้นมาแทนได้ ซึ่งต่างกับรูปธรรม เพราะรูปธรรมนั้นมีสัณฐานให้ปรากฏได้ คือมีระหว่างคั่น อันได้แก่ ปริจเฉทรูปนั่นเอง และรูปธรรมนั้นเมื่อเกิดขึ้นและดับไป ย่อมมีรูปที่เกิดพร้อมกันดับพร้อมกันอย่างน้อยที่สุด ๘ รูป คือ ปถวี, อาโป, เตโช, วาโย, วัณณ, คันธ, รส, โอชา **(สุทฺธฏฺฐกกลาป)** ส่วนจิตซึ่งเป็นนามธรรมนั้นไม่สามารถที่จะเกิดขึ้นพร้อมกันและดับพร้อมกันในคราวเดียวมากกว่า ๑ ดวงได้ ดังที่ได้อธิบายมาแล้วในตอนต้น ฉะนั้นจึงได้ชื่อว่าเป็น **สมนันตรปัจจัย** ดังมีบาลีในปัฏฐานมูลฎีกาหน้า ๑๗๐ (ฉบับฉัฏฐสังคายนา) ว่าดังนี้ คือ

ตตฺถ ปุริมปจฺฉิมานำ นิโรธุปฺปาทนฺตราภาวโต นิรนฺตรุปาทนสมตฺถตา อนนฺตร-ปจฺจยภาโว รูปธมฺมานำ วิย สณฺฐานาภาวโต ปจฺจยปจฺจยุปฺปนฺนานำ สหาวฏฺฐานาภาวโต จ อิทมิโต เหฏฺฐา อุทฺธำ ติริยนฺติ วิภาคาภาวา อตฺตนา เอกตฺตมิว อุปเนตฺวา สุฏฺฐุ อนนฺตรภาเวน อุปฺปาทนสมตฺถตา สมนนฺตรปจฺจยตา.

แปลความว่า ในบรรดาปัจจัย ๒ อย่างนั้น ที่เรียกว่า **อนันตรปัจจัย** เพราะเหตุว่าสามารถยังจิตดวงหลังให้เกิดขึ้นโดยไม่มีระหว่างคั่น กล่าวคือ ระหว่างคั่นแห่งความดับกับความเกิดของจิตที่เกิดก่อน กับที่เกิดภายหลังนั้นไม่มี

ที่เรียกว่า **สมนันตรปัจจัย** เพราะเป็นปัจจัยที่ไม่มีระหว่างคั่นโดยแท้ กล่าวคือ เพราะสามารถน้อมนำจิตดวงหลังให้เป็นประหนึ่งว่าเป็นอันเดียวกับตน แล้วจึงให้เกิดขึ้นโดยไม่มีระหว่างคั่นจริงๆ คือไม่สามารถจะแยกได้ว่าจิตนี้เกิดจากจิตนี้ หรือเกิดจากข้างล่าง ข้างบน หรือข้างๆ เพราะเหตุว่าจิตซึ่งเป็นนามธรรมไม่มีรูปร่างสัณฐานอย่างรูปธรรมทั้งหลายประการหนึ่ง และอีกประการหนึ่ง ก็เพราะว่าไม่มีกฎเกณฑ์ที่กำหนดว่า นามธรรมที่เป็นปัจจัยกับที่เป็นปัจจยุปบันจะเกิดร่วมกันได้ (คือเกิดร่วมกันไม่ได้นั่นเอง)

สมนันตรปัจจัยนี้ ท่านโบราณาจารย์ได้แสดงอุปมาไว้ว่าเหมือนกับพระเจ้าจักรพรรดิที่สวรรคตไปแล้ว พระราชโอรสของพระเจ้าจักรพรรดินั้นต้องสืบราชสมบัติแทนพระราชบิดาต่อไปอย่างแน่นอน บุคคลอื่นไม่สามารถที่จะเข้ามาคั่นตำแหน่งนี้ได้เลย ข้อนี้ฉันใด นามธรรมก็เช่นเดียวกัน คือเมื่อจิตดวงแรกเกิดขึ้นเป็นปัจจัยแล้วดับไปนั้น จิตดวงหลังย่อมเกิดขึ้นเป็นปัจจยุปบันสืบต่อกันทันที ปัจจัยธรรมและปัจจยุปบันธรรมย่อมติดต่อกันโดยไม่มีธรรมอื่นมาคั่นระหว่างเลย ฉันนั้น

เมื่อสรุปใจความของสมนันตรปัจจัยนี้แล้ว ก็คือนามธรรมที่เกิดก่อนเป็นปัจจัยธรรม นามธรรมที่เกิดทีหลังเป็นปัจจยุปบันธรรม การเกิดขึ้นของปัจจัยธรรมและปัจจยุปบันธรรมนั้น ติดต่อกัน โดยไม่มีระหว่างคั่นและไม่ขาดสายเลย ส่วนรูปธรรมนั้นไม่เกี่ยวข้องกับปัจจัยธรรมและปัจจยุปบันธรรมของปัจจัยนี้ จึงเป็นปัจจนิกธรรม.

* * * * * * * * *

วจนัตถะ และคำอธิบายในสหชาตปัจจัย

วจนัตถะ

ชายตีติ = ชาโต ธรรมใดย่อมเกิดขึ้น ฉะนั้น ธรรมนั้นชื่อว่า **ชาตะ**

สห ชาโต = สหชาโต ธรรมที่เกิดพร้อมกัน ชื่อว่า **สหชาตะ**

ปจฺจยุปฺปนฺเนน สห ชายตีติ = สหชาโต ปัจจัยใดเกิดขึ้นพร้อมด้วยปัจจยุปบันธรรม ฉะนั้น ปัจจัยนั้นชื่อว่า **สหชาตะ**

สหชาโต หุตฺวา อุปการโก ธมฺโม = สหชาตปจฺจโย ธรรมที่เกิดร่วมกันแล้วมีอุปการะแก่กัน ชื่อว่า **สหชาตปัจจัย**

อธิบายในสหชาตปัจจัยโดยสังเขป

สหชาตปัจจัย นี้ นามและรูปเป็นปัจจัยช่วยอุดหนุนแก่นามและรูปซึ่งเกิดอยู่ร่วมกันนั้น ให้เกิดขึ้นด้วยอำนาจของสหชาตปัจจัย หมายความว่า ปัจจัยธรรมและปัจจยุปบันธรรมเกิดอยู่ในขณะจิตเดียวกัน คือเกิดพร้อมกันนั่นเอง เรียกว่าสหชาตปัจจัย อุปมาเหมือนดวงไฟกับแสงไฟ ซึ่งเมื่อมีดวงไฟเกิดขึ้นแล้ว แสงไฟก็ย่อมเกิดขึ้นด้วย จะว่าดวงไฟเกิดก่อน แสงไฟเกิดทีหลังก็ไม่ใช่ เพราะดวงไฟกับแสงไฟนั้นย่อมเกิดขึ้นพร้อมๆ กัน ในที่นี้ดวงไฟเป็นปัจจัยช่วยอุดหนุนแก่แสงไฟซึ่งเกิดพร้อมกับดวงไฟนั้น ข้ออุปมานี้ฉันใด ธรรมทั้งหลายที่เกิดร่วมกัน อันได้แก่ จิต, เจตสิก และรูป ย่อมมีทั้งปัจจัยธรรมและปัจจยุปบันธรรมรวมกันอยู่ในขณะที่เกิดขึ้นนั้น หมายความว่า เมื่อจิตเกิด เจตสิกและรูปทั้งหมดก็เกิดพร้อมกันด้วย และเป็นปัจจัยช่วยอุดหนุนซึ่งกันและกันตามสมควร ฉะนั้นจึงได้ชื่อว่า สหชาตปัจจัย ดังมีบาลีในวิภาวนีฎีกากล่าวไว้ดังนี้คือ

อตฺตโน อนุปฺปตฺติยา สหุปฺปนฺนานมฺปิ อนุปฺปตฺติโต ปกาสสฺส ปทีโป วิย สหุปฺปนฺนานํ สหุปฺปาทวเสน ปจฺจโย สหชาตปจฺจโย.

แปลความว่า ธรรมที่อุดหนุนกันโดยอำนาจที่ยังธรรมซึ่งเกิดร่วมกัน ให้เกิดพร้อมกัน คือว่า เมื่อตนไม่เกิด ธรรมที่เกิดร่วมกันก็ไม่สามารถจะเกิดได้ ประหนึ่งว่าแสงไฟจะเกิดไม่ได้ในเมื่อไม่มีดวงไฟ ฉะนั้นจึงเรียกว่า **สหชาตปัจจัย**

อนึ่ง ในสหชาตปัจจัยนี้ ธรรมที่เกิดร่วมกันในขณะจิตเดียวกันย่อมเป็นปัจจัยธรรมไม่ได้ทั้งหมด ส่วนปัจจยุปบันธรรมนั้นเป็นได้ทั้งหมด คือ

นามขันธ์ ๔ มหาภูตรูป ๔ และปฏิสนธิหทัยวัตถุ เป็นสหชาตปัจจัยและสหชาต-ปัจจยุปบันได้

อุปาทารูปทั้งหมด (เว้นปฏิสนธิหทัยวัตถุ) พร้อมด้วยปวัตติหทัยวัตถุ เป็นสหชาตปัจจัยไม่ได้ เป็นได้แต่สหชาตปัจจยุปบันอย่างเดียว

ข้อนี้ ท่านอุปมาเหมือนหนึ่งว่า พ่อ แม่ และลูกที่กำลังเล็กอยู่ เดินไปด้วยกัน ในที่นี้พ่อและแม่ย่อมช่วยอุดหนุนซึ่งกันและกันได้ และต่างก็อุดหนุนลูกได้ ส่วนลูกนั้นถึงแม้ว่าจะไปด้วยกันก็จริง แต่ว่าไม่สามารถที่จะช่วยอุดหนุนพ่อและแม่ได้ ฉะนั้น พ่อและแม่จึงเป็นได้ทั้งปัจจัยและปัจจยุปบัน ส่วนลูกนั้นเป็นปัจจัยไม่ได้ เป็นได้แต่ปัจจยุปบันอย่างเดียว ข้อนี้ฉันใด ธรรมที่เกิดร่วมกันในขณะจิตเดียวกันนั้นก็เช่นเดียวกัน คือเป็นปัจจัยธรรมไม่ได้ทั้งหมด ส่วนปัจจยุป-บันธรรมเป็นได้ทั้งหมด ดังข้ออุปมาที่กล่าวไว้ฉันนั้น

สรุปความว่า สหชาตปัจจัยนี้ ธรรมที่เกิดพร้อมกันในขณะจิตเดียวกันนั้น ย่อมช่วยอุดหนุนซึ่งกันและกันตามสมควร หมายความว่า ธรรมที่เกิดพร้อมกันอันได้แก่ จิต เจตสิก และรูป เมื่อขณะที่เกิดขึ้น ปัจจัยธรรมและปัจจยุปบันธรรมเกิดร่วมกันอยู่ในที่นั้นตามสมควร ดังที่ได้อธิบายมาแล้ว.

* * * * * * * * *

วจนัตถะ และคำอธิบายในอัญญมัญญปัจจัย

วจนัตถะ

อญฺญมญฺญ หุตฺวา ปจฺจโย = อญฺญมญฺญปจฺจโย สภาวธรรมแต่ละอย่างที่ต่างต้องอาศัยพึ่งพิงกัน จึงเกิดได้ตั้งอยู่ได้ ชื่อว่า **อัญญมัญญปัจจัย**

อธิบายในอัญญมัญญปัจจัยโดยสังเขป

ใน **อัญญมัญญปัจจัย** นี้ อธิบายว่า

๑. **นามธรรม** คือสัมปยุตตนามขันธ์ ๔ ช่วยอุดหนุนซึ่งกันและกันให้เกิดขึ้นอย่างหนึ่ง

๒. **รูปธรรม** คือมหาภูตรูป ๔ ช่วยอุดหนุนซึ่งกันและกันให้เกิดขึ้นอย่างหนึ่ง

๓. **นามธรรมและรูปธรรม** คือ ปฏิสนธินามขันธ์ ๔ และปฏิสนธิหทัยวัตถุช่วยอุดหนุนซึ่งกันและกันให้เกิดขึ้นอย่างหนึ่ง รวมธรรมทั้ง ๓ จำพวกนี้เรียกว่า อัญญมัญญปัจจัย หมายความว่า เป็นธรรมที่อุปการะโดยการอุดหนุนซึ่งกันและกันให้เกิดขึ้นนั่นเอง

การอุดหนุนซึ่งกันและกันนี้ จะขาดไปเสียอย่างหนึ่งอย่างใดนั้นย่อมไม่ได้ เพราะถ้าขาดไปเสียอย่างหนึ่งอย่างใดแล้ว ธรรมนั้นๆ ก็ไม่สามารถจะเกิดขึ้นได้ เช่น สัมปยุตตนามขันธ์ ๔ อันได้แก่ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์นั้น ต้องเกิดด้วยกันและอุดหนุนซึ่งกันและกันเสมอ ถ้าขาดไปเสียขันธ์หนึ่งขันธ์ใด ก็เป็นสัมปยุตตนามขันธ์ไม่ได้ คือถ้าขาดเวทนาขันธ์ไป สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์ ก็ย่อมเกิดไม่ได้ หรือถ้าขาดสัญญาขันธ์ไป เวทนาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์ ก็ย่อมเกิดไม่ได้เช่นเดียวกัน ดังนี้เป็นต้น นี่เป็นฝ่ายพวกนามธรรม

ฝ่ายรูปธรรมก็เช่นเดียวกัน คือ มหาภูตรูปทั้ง ๔ อันได้แก่ ปถวี อาโป เตโช วาโย ก็ต้องเกิดด้วยกันและอุดหนุนซึ่งกันและกันเสมอ จะขาดรูปหนึ่งรูปใดไม่ได้ คือเมื่อปถวีเกิด อาโป เตโช วาโย ก็ต้องเกิดพร้อมด้วย ถ้าขาดปถวีเสียแล้ว อาโป เตโช วาโย ก็เกิดไม่ได้ หรือถ้าขาดอาโปเสีย ปถวี เตโช วาโย ก็เกิดไม่ได้เช่นเดียวกัน ดังนี้

ส่วนในปฏิสนธิกาล ที่ในปัญจโวการภูมินั้น ธรรมที่เกิดร่วมกันและอุดหนุนซึ่งกันและกันก็ได้แก่ ปฏิสนธินามขันธ์ ๔ กับหทัยวัตถุ ซึ่งทั้งสองอย่างนี้จะขาดไปเสียอย่างหนึ่งอย่างใดไม่ได้เช่นเดียวกัน คือถ้าปฏิสนธินามขันธ์ ๔ ไม่เกิด หทัยวัตถุก็เกิดไม่ได้ หรือถ้าหทัยวัตถุไม่เกิด ปฏิสนธินามขันธ์ ๔ ก็เกิดไม่ได้ ดังนี้

ส่วนในปฏิสนธิกาล ที่ในจตุโวการภูมินั้น ธรรมที่เกิดร่วมกันและอุดหนุนซึ่งกันและกันนั้น ได้แก่ปฏิสนธินามขันธ์ ๔ อย่างเดียว ไม่ต้องอาศัยหทัยวัตถุ เพราะในจตุโวการภูมินั้นไม่มีรูป มีแต่นามอย่างเดียว ส่วนหทัยวัตถุนั้นเป็นรูป ฉะนั้นจึงไม่เกิดในภูมินั้น ทั้งนี้ก็เป็นไปด้วยอำนาจของรูปวิราคภาวนา (การปฏิบัติเพื่อให้พ้นจากรูป)

การอุดหนุนซึ่งกันและกันของอัญญมัญญปัจจัยนี้ ท่านอุปมาเหมือนหนึ่งโต๊ะ ๓ ขา หรือขาหยั่งซึ่งอาศัยด้วยไม้ ๓ อันค้ำจุนอยู่ ซึ่งโต๊ะ ๓ ขาก็ดี หรือไม้ขาหยั่งก็ดี ถ้าขาดไปขาหนึ่งขาใดแล้ว โต๊ะและขาหยั่งนั้นก็ไม่สามารถจะตั้งอยู่ได้ การที่โต๊ะหรือไม้ขาหยั่งนั้นตั้งอยู่ได้ก็ต้องพร้อมเพรียงด้วยขาทั้ง ๓ ค้ำจุนซึ่งกันและกันอยู่ ข้อนี้ฉันใด อำนาจของอัญญมัญญปัจจัยนี้ก็เช่นเดียวกัน คือ นามธรรมก็ต้องอาศัยอุดหนุนซึ่งกันและกันจึงเกิดได้ รูปธรรมก็ต้องอาศัยอุดหนุนซึ่งกันและกันจึงเกิดได้ และนามธรรมกับรูปธรรมในปฏิสนธิกาลก็ต้องอาศัยอุดหนุนซึ่งกันและกันจึงเกิดได้ ดังที่อธิบายมาแล้วข้างต้นนั้น และมีบาลีในปัฏฐานอรรถกถาแสดงไว้ดังนี้คือ

อญฺญมญฺญํ อุปฺปาทนุปตฺถมฺภนภาเวน อุปการโก ธมฺโม อญฺญมญฺญปจฺจโย อญฺญมญฺญุปตฺถมฺภกํ ติทณฺฑ วิย.

แปลว่า ธรรมที่เป็นอุปการะโดยอุดหนุนซึ่งกันและกันให้เกิดขึ้น ชื่อว่า **อัญญมัญญปัจจัย**

การอุดหนุนซึ่งกันและกันนั้น อุปมาเหมือนไม้ ๓ อัน อาศัยเหตุที่ต่างค้ำจุนซึ่งกันและกันจึงตั้งอยู่ได้

อนึ่ง อัญญมัญญปัจจัยนี้ มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับสหชาตปัจจัย กล่าวคือในนามธรรมและรูปธรรมที่เกิดพร้อมกันนั้น มีการอุดหนุนให้เกิดร่วมกัน โดยอำนาจของสหชาต-ปัจจัยหนึ่ง และมีการอุดหนุนซึ่งกันและกันโดยอำนาจของอัญญมัญญปัจจัยหนึ่ง หมายความว่าเมื่อเป็นอัญญมัญญปัจจัยแล้ว ต้องเป็นไปร่วมกับสหชาตปัจจัยเสมอ ที่จะไม่เป็นไปร่วมกับสหชาตปัจจัยนั้นไม่มี แต่ส่วนสหชาตปัจจัยนั้น ถึงแม้ว่าจะไม่ได้ร่วมกับอัญญมัญญปัจจัยก็เป็นไปได้ เช่น

๑. สัมปยุตตนามขันธ์ ๔ กับจิตตชรูป เป็นสหชาตปัจจัยได้ แต่ไม่เป็นอัญญมัญญปัจจัย

๒. มหาภูตรูปกับอุปาทารูป เป็นสหชาตปัจจัยได้ แต่ไม่เป็นอัญญมัญญปัจจัย ดังมีบาลีในปัฏฐานมูลฎีกาแสดงไว้ดังนี้ คือ

สหชาตาทิปจฺจโย โหนฺโต เยว หิ โกจิ อญฺญมญฺญปจฺจโย น โหติ.

แปลว่า เป็นความจริง เมื่อเป็นสหชาตาทิปัจจัยนั้น ไม่จำเป็นว่าจะต้องเป็นอัญญมัญญ-ปัจจัยอีกด้วย

และในมณิสารมัญชุสาฎีกา แสดงไว้ว่า

อญฺญมญฺญปจฺจโย สหชาตปจฺจเยน วินา น โหติ สหชาตปจฺจโย ปน เตน วินาปิ โหติ.

แปลว่า อัญญมัญญปัจจัย ที่จะไม่เป็นไปร่วมกับสหชาตปัจจัยนั้นไม่มี ส่วนสหชาตปัจจัยแม้เว้นจากอัญญมัญญปัจจัยก็เป็นได้

เพราะฉะนั้นจึงแสดงให้เห็นว่า ธรรมที่เป็นสหชาตปัจจัยมีมากกว่าธรรมที่เป็นอัญญมัญญ-ปัจจัย โดยที่สหชาตปัจจัยนั้นกินความกว้าง คือถ้าธรรมเหล่าใดเกิดร่วมกันแล้ว ธรรมเหล่านั้นก็เป็นสหชาตปัจจัยได้ทั้งสิ้น แต่ว่าจะเป็นอัญญมัญญปัจจัยไม่ได้ทั้งหมด เพราะความหมายมีอยู่ว่าเกิดร่วมกันแล้วก็ต้องอุดหนุนซึ่งกันและกันด้วย จึงจะเรียกว่าอัญญมัญญปัจจัย ไม่ใช่ว่าเป็นแต่เพียงเกิดร่วมกันอย่างเดียว ฉะนั้น อัญญมัญญปัจจัยจึงมีความจำกัดเฉพาะ ไม่กว้างขวางเหมือนสหชาตปัจจัย

อัญญมัญญปัจจัย และ **สหชาตปัจจัย** นี้ มีอำนาจพิเศษต่างกัน คืออัญญมัญญปัจจัยมีอำนาจช่วยอุดหนุนซึ่งกันและกันให้เกิดขึ้น ส่วนสหชาตปัจจัยนี้มีอำนาจช่วยอุดหนุนให้เกิดพร้อมกัน ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นนั้น.

****

วจนัตถะ และคำอธิบายในนิสสยปัจจัย

วจนัตถะ

นิสฺสยนฺติ เอตฺถาติ = นิสฺสโย ปัจจยุปบันธรรมทั้งหลายย่อมอาศัยในสภาวธรรมนี้ ฉะนั้น สภาวธรรมนี้จึงชื่อว่า **นิสสยะ** คือเป็นที่อาศัยแห่งปัจจยุปบันธรรมทั้งหลาย

อธิฏฺฐานาการวเสน วา นิสฺสยาการวเสน วา ปจฺจยุปฺปนฺนธมฺเมหิ สียเต นิสฺสียเตติ = นิสฺสโย ธรรมที่เป็นปัจจยุปบันธรรมทั้งหลายอาศัยโดยอาการตั้งมั่น หรือโดยอาการอิงอาศัย ชื่อว่า **นิสสยะ**

อธิฏฺฐานากาเรน นิสฺสยากาเรน จ อุปการโก ธมฺโม = นิสฺสยปจฺจโย ธรรมที่ช่วยอุดหนุนโดยอาการตั้งมั่นประการหนึ่ง โดยอาการอิงอาศัยประการหนึ่ง ชื่อว่า นิสสยปัจจัย

อธิบายในนิสสยปัจจัยโดยสังเขป

ใน **นิสสยปัจจัย** นี้ คำว่า **นิสสยะ** นั้นแปลว่า เป็นที่อาศัย หมายความว่าปัจจยุปบันธรรมนั้นอาศัยอยู่ในปัจจัยธรรม ฉะนั้น ปัจจัยธรรมนี้จึงได้ชื่อว่าเป็นนิสสยะ คือมีอำนาจช่วยอุดหนุน โดยเป็นที่อาศัยแห่งปัจจยุปบันธรรมทั้งหลาย และการช่วยอุดหนุนโดยเป็นที่อาศัยนี้มีอยู่ ๒ อย่างคือ

๑. เป็นที่อาศัยโดยอาการตั้งมั่น เรียกว่า **อธิฏฺฐานาการ** อย่างหนึ่ง หมายความว่าปัจจัยธรรมนั้นช่วยอุดหนุนให้ปัจจยุปบันธรรมเข้าไปอาศัยเกิดขึ้นเพื่อกระทำหน้าที่ของตนๆ ได้ ในข้อนี้ท่านอุปมาเหมือนพื้นแผ่นดินย่อมเป็นที่อาศัยของต้นไม้ทั้งปวงให้เกิดขึ้นฉันใด ธรรมที่เป็นนิสสยปัจจัยในข้ออธิฏฐานาการนี้ ก็ได้แก่วัตถุ ๖ มีจักขุวัตถุเป็นต้น และปถวีธาตุ คือวัตถุ ๖ นั้นเป็นปัจจัย ช่วยอุดหนุนแก่จิตและเจตสิกทั้งหลายโดยอาการตั้งมั่น กล่าวคือ ในปัญจโวการภูมินั้นนามธรรมทั้งหลายอันได้แก่จิตและเจตสิก เมื่อขณะที่จะเกิดขึ้นนั้น ต้องมีที่อาศัยเกิดจึงจะเกิดขึ้นได้ จะเกิดขึ้นมาลอยๆ โดยไม่มีที่เข้าไปตั้งอาศัยเกิดนั้น เป็นไปไม่ได้ เช่น เมื่อขณะที่เกิดการเห็นขึ้น หมายความว่า จักขุทวารวิถีจิตทำหน้าที่ในการเห็นซึ่งรูปารมณ์นั้นๆ และในการที่จักขุทวารวิถีจิตทำหน้าที่ในการเห็นนี้ ก็ต้องอาศัยจักขุปสาทอันเป็นวัตถุรูปเป็นที่ตั้งมั่น จึงจะทำให้การเห็นนั้นเกิดขึ้นได้ ในทางทวารอื่นๆ ก็เช่นเดียวกัน คือต้องอาศัยวัตถุรูปเป็นที่อาศัยเกิดเสมอไปฉะนั้น สำหรับในปัญจโวการภูมิ วัตถุรูป ๖ นี้จึงเป็นหลักอาศัยแก่นามธรรมทั้งหลายที่จะเกิดขึ้น

ส่วนปถวีธาตุก็เป็นที่อาศัยโดยอาการตั้งมั่นของ อาโป, เตโช, วาโย และอุปาทารูป เพราะในบรรดารูปทั้งหลายนั้นต้องอาศัยปถวีธาตุเป็นหลักจึงจะเกิดขึ้นได้ ถ้าไม่มีปถวีธาตุเป็นหลักแล้ว รูปเหล่านั้นก็ไม่สามารถจะเกิดขึ้น และทำหน้าที่ของตนๆ ได้เช่นเดียวกัน ฉะนั้น ปถวีธาตุจึงได้ชื่อว่าเป็นที่อาศัยโดยอาการตั้งมั่นแก่รูปที่เหลือทั้งหลาย เมื่อเปรียบกับข้ออุปมา

แล้ว วัตถุรูป ๖ ก็ดี ปถวีธาตุก็ดี เปรียบได้กับพื้นแผ่นดิน จิต, เจตสิก, อาโป, เตโช, วาโย และอุปาทารูป เปรียบได้กับต้นไม้ต่าง ๆ

๒. เป็นที่อาศัยโดยอาการอิงอาศัย เรียกว่า **นิสสยาการ** อีกอย่างหนึ่ง หมายความว่า ปัจจัยธรรมนั้นช่วยอุดหนุนให้เป็นที่อาศัยแก่ปัจจยุปบันธรรมโดยอาการอิงอาศัย ในข้อนี้ท่านอุปมาเหมือนผืนผ้าเป็นที่อาศัยแก่ภาพวาดเขียน ฉันใด ธรรมที่เป็นนิสสยปัจจัยในข้อนิสสยาการนี้ ได้แก่ นามขันธ์ ๔ และอาโป, เตโช, วาโย คือนามขันธ์ทั้ง ๔ นั้นต่างก็เป็นที่อาศัยซึ่งกันและกัน เช่น นามขันธ์ขันธ์ใดขันธ์หนึ่งเป็นที่อาศัย นามขันธ์ ๓ ที่เหลือก็เป็นผู้อาศัย หรือเมื่อนามขันธ์ ๓ เป็นที่อาศัย นามขันธ์ ๑ ที่เหลือก็เป็นผู้อาศัย ดังนี้เป็นต้น ผลัดกันเป็นที่อาศัยและผู้อาศัยซึ่งกันและกันเช่นนี้ จึงได้ชื่อว่าเป็นที่อาศัยโดยการอิงอาศัยกันที่เรียกว่า นิสสยาการ

ส่วน อาโป, เตโช, วาโย ธาตุทั้ง ๓ นี้ต่างก็ช่วยอุดหนุนเป็นที่อาศัยซึ่งกันและกัน ทั้งเป็นที่อาศัยแก่ปถวีธาตุและอุปาทารูปด้วย เช่น อาโปธาตุเป็นที่อาศัยแก่ ปถวี, เตโช, วาโย และอุปาทารูป เตโชธาตุเป็นที่อาศัยแก่ ปถวี, อาโป, วาโย และอุปาทารูป วาโยธาตุเป็นที่อาศัยปถวี, อาโป, เตโช และอุปาทารูป ดังนี้ การเป็นที่อาศัยซึ่งกันและกันของรูปธรรมนี้ ได้ชื่อว่าเป็นที่อาศัยโดยอาการอิงอาศัย ที่เรียกว่า นิสสยาการ

เมื่อจะเปรียบกับอุปมาในข้อนี้แล้ว นามขันธ์ ๔ และอาโป, เตโช, วาโย เปรียบได้กับผืนผ้า ปถวีและอุปาทารูปเปรียบได้กับภาพวาดเขียน

การเป็นที่อาศัยทั้ง ๒ อย่างที่กล่าวมาแล้วนี้ ข้อ ๑ คือ **อธิฏฐานาการ** นั้นเป็นได้เฉพาะในปัญจโวการภูมิ ข้อ ๒ คือ **นิสสยาการ** นั้นเป็นได้ทั้งในปัญจโวการภูมิ และจตุโวการภูมิ และในปัญจโวการภูมินั้นเมื่อเป็นวัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัยแล้วต้องเป็นทั้งสองอย่าง คือเป็นอธิฏฐานาการก่อนแล้วจึงเป็นนิสสยาการ ส่วนในจตุโวการภูมิเป็นได้เฉพาะนิสสยาการฝ่ายนามธรรมแต่อย่างเดียวเท่านั้น

ในการเป็นที่อาศัยทั้งสองอย่างที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ มีบาลีในปัฏฐานมูลฎีกา หน้า ๑๗๑ (ฉบับฉัฏฐสังคายนา) แสดงไว้ดังนี้

ตรุอาทีนำ ปถวี วิย อธิฏฺฐานากาเรน ปถวีธาตุ เสสธาตูนำ จกฺขาทโย จ จกฺขุวิญฺญาณาทีนำ อุปการกา จิตฺตกมฺมสฺส ปฏาทโย วิย นิสฺสยากาเรน ขนฺธาทโย ตำตำนิสฺสยานำ ขนฺธาทีนำ.

แปลความว่า ปถวีธาตุเป็นสิ่งที่ช่วยอุดหนุนแก่ธาตุที่เหลือนอกนั้น และจักขุปสาทเป็นต้นเป็นสิ่งที่ช่วยอุดหนุนแก่วิญญาณทั้งหลาย มีจักขุวิญญาณเป็นต้น โดยอาการตั้งมั่น อุปมาเหมือนแผ่นดินเป็นที่อาศัยของต้นไม้เป็นต้น นามขันธ์ ๔ เป็นต้น (คือยังมีอาโป, เตโช, วาโย รวมอยู่ด้วย) เป็นสิ่งที่ช่วยอุดหนุนแก่นามขันธ์ ๔ เป็นต้น ที่อาศัยจิตและเจตสิกนั้น ๆ เกิดขึ้นโดยอาการอิงอาศัย ทั้งนี้มีอุปมาเหมือนผืนผ้า เป็นต้น เป็นที่อาศัยแก่ภาพวาดเขียนเช่นเดียวกัน.

* * * * * * * * *

วจนัตถะ และคำอธิบายในอุปนิสสยปัจจัย

วจนัตถะ

ภุโส นิสฺสโย = อุปนิสฺสโย ธรรมอันเป็นที่อาศัยอย่างแรงกล้า ชื่อว่า **อุปนิสสยะ**

(วา) พลวตโร นิสฺสโยติ = อุปนิสฺสโย หรือธรรมอันเป็นที่อาศัยที่มีกำลังมาก ชื่อว่า **อุปนิสสยะ**

อุปนิสฺสยภาเวน อุปการโก ธมฺโม = อุปนิสฺสยปจฺจโย ธรรมที่เป็นผู้อุปการะโดยความเป็นที่อาศัยอย่างแรงกล้า ชื่อว่า **อุปนิสสยปัจจัย**

(วา) พลวตรภาเวน อุปการโก ธมฺโม = อุปนิสฺสยปจฺจโย หรือธรรมที่เป็นผู้อุปการะโดยความเป็นที่อาศัยที่มีกำลังมาก ชื่อว่า **อุปนิสสยปัจจัย**

อธิบายในอุปนิสสยปัจจัยโดยสังเขป

อุปนิสสยปัจจัย หมายความว่า เป็นที่อาศัยอย่างแรงกล้า คือปัจจัยธรรมอันเป็นที่อาศัยแก่ปัจจยุปบันธรรมนั้น มีกำลังอย่างแรงกล้า ไม่ใช่อย่างธรรมดา อุปมาเหมือนน้ำฝน ย่อมเป็นที่อาศัยอย่างสำคัญของมนุษย์และสัตว์ ตลอดจนพืชพันธุ์ต่างๆ ฉันใด อุปนิสสยปัจจัยนี้ก็เช่นเดียวกัน คือปัจจัยธรรมของอุปนิสสยปัจจัยนี้เปรียบเหมือนน้ำฝน และปัจจยุปบันธรรมเปรียบเหมือนสัตว์ทั้งหลายและพืชพันธุ์ต่างๆ ฉันนั้น

อุปนิสสยปัจจัยนี้ แบ่งออกเป็น ๓ ประเภทด้วยกัน คือ

๑. อารัมมณูปนิสสยปัจจัย
๒. อนันตรูปนิสสยปัจจัย
๓. ปกตูปนิสสยปัจจัย

๑. อารัมมณูปนิสสยปัจจัย หมายความว่า ที่อาศัยอันมีกำลังอย่างแรงกล้า ได้แก่ อารมณ์นั้นเอง แต่อารมณ์ทั่วไปก็เป็นอุปนิสสยปัจจัยไม่ได้ทั้งหมด อารมณ์ที่จะเป็นอุปนิสสย-ปัจจัยได้นั้น ต้องเป็นอารมณ์ชนิดที่เป็นอธิบดี เพราะฉะนั้นอารัมมณูปนิสสยปัจจัยนี้ จึงมีคำอธิบายเหมือนกับอารัมมณาธิปติปัจจัย แต่มีที่ต่างกันก็เพียงว่า อารัมมณาธิปติปัจจัยนั้นหมายถึงอารมณ์ที่เป็นอธิบดีช่วยอุดหนุนให้ปัจจยุปบันธรรมเกิดขึ้น ส่วนอารัมมณูปนิสสยปัจจัยนี้หมายถึงอารมณ์ที่เป็นอธิบดีนั้นเป็นเหตุเป็นพลวะมีกำลังมาก เป็นที่อาศัยแก่ปัจจยุปบันธรรมให้เกิดขึ้น

๒. อนันตรูปนิสสยปัจจัย คำอธิบายของปัจจัยนี้ เหมือนกับอนันตรปัจจัย แต่อนันตรูปนิสสยปัจจัยนี้ มีความหมายเป็นพิเศษกว่ากันก็คือ อนันตรปัจจัยนั้นหมายถึงปัจจัยธรรม

ช่วยอุดหนุนให้ปัจจยุปบันธรรมเกิดขึ้นโดยไม่มีระหว่างคั่น ส่วนอนันตรูปนิสสยปัจจัยนี้ หมายถึง ปัจจัยธรรมนั้นเป็นที่อาศัยอย่างแรงกล้าแก่ปัจจยุปบันธรรมประการหนึ่ง และปัจจัยธรรมนั้นช่วยอุดหนุนให้ปัจจยุปบันธรรมเกิดขึ้นโดยไม่มีระหว่างคั่นประการหนึ่ง รวมลักษณะ ๒ ประการนี้ เรียกว่า **อนันตรูปนิสสยปัจจัย**

๓. **ปกตูปนิสสยปัจจัย** คำว่า ปกตูปนิสสยปัจจัยนี้ แบ่งออกเป็น ๓ บทคือ ปกต บทหนึ่ง อุป° บทหนึ่ง นิสสย บทหนึ่ง รวมเป็นปกตูปนิสสย มีวจนัตถะ ดังนี้

สุฏฺ กรียิตฺถาติ = ปกโต เหตุธรรมที่ได้ทำมาแล้วด้วยดีนั้น ชื่อว่า **ปกต**

ปกโต อุปนิสฺสโยติ = ปกตูปนิสฺสโย เหตุธรรมอันเป็นที่อาศัย มีกำลังแรงกล้าที่ได้ทำมาแล้วด้วยดีนั้น ชื่อว่า **ปกตูปนิสสยปัจจัย**

(อถวา) อารมฺมณานนฺตเรหิ อสมิสฺโส หุตฺวา ปกติยาเยว อุปนิสฺสโยติ = ปกตูปนิสฺสโย อีกอย่างหนึ่ง เหตุธรรมอันเป็นที่อาศัยที่มีกำลังแรงกล้าด้วยอำนาจสภาวะของตนเองเท่านั้น ไม่เกี่ยวข้องด้วยอำนาจอารัมมณปัจจัยและอนันตรปัจจัย ชื่อว่า **ปกตูปนิสสยปัจจัย**[๒]

ตามวจนัตถะของปกตูปนิสสยปัจจัย ที่ได้แสดงมาแล้วนี้ ข้อที่ว่า **เหตุธรรมที่ได้ทำมาแล้วด้วยดี** นั้นคำว่า เหตุธรรม นี้มีอยู่ ๒ อย่างคือ

๑. **อุปปาทิตเหตุ** หมายถึงเหตุธรรม คือกุศลธรรมอันมีศรัทธา เป็นต้น อกุศลธรรมอันมีราคะ เป็นต้น และอพยากตธรรมอันมีทุกข์กายและสุขกาย เป็นต้น ที่ตนได้กระทำมาแล้วนั้น ย่อมให้ผลแก่ผู้กระทำตามสมควรแก่การกระทำนั้นๆ เรียกว่า **อุปปาทิตเหตุ** หรือ **อุปปาทิต-ปกตเหตุ**

๒. **อุปเสวิตเหตุ** หมายถึงเหตุธรรม คือกุศลธรรมก็ดี อกุศลธรรมก็ดี ที่คนอื่นได้กระทำแล้วนั้น ตนเก็บเอามาคิดนึก หรือความสุขกายความทุกข์กายของคนอื่นที่เกิดขึ้นนั้น ตนก็เก็บเอามาคิดนึกพิจารณาแล้วก่อให้เกิดผลคือ เป็นกุศล, อกุศล และอพยากตตามสมควร และอุตุคือ ความเย็นความร้อนก็ดี อาหารต่างๆ ก็ดี ที่อยู่ที่อาศัยก็ดี บุคคลต่างๆ มีอุปัชฌาย์, อาจารย์, บิดา, มารดา, บุตร, ธิดา, สหาย เหล่านี้ก็ดี ที่ตนกำลังเกี่ยวข้องอยู่ ทำให้เกิดกุศล, อกุศล และอพยากตขึ้นได้ตามสมควร ในสันดานของตน เช่นนี้เรียกว่า **อุปเสวิตเหตุ** หรือ **อุปเสวิตปกตเหตุ** ดังมีบาลีในปัฏฐานอรรถกถาแสดงไว้ดังนี้คือ

---

๑. อุป หมายความว่า อย่างแรงกล้า หรือ มีกำลังมาก เมื่อนำ อุป ไปรวมเข้ากับ นิสสยะ แล้ว เป็น อุปนิสสยะ หมายความว่า เป็นที่อาศัยอย่างแรงกล้า หรือ เป็นที่อาศัยที่มีกำลังมาก หรือ เป็นที่อาศัยที่มีกำลังแรงกล้า

๒. ปกตูปนิสสยปัจจัยในวจนัตถะที่ ๒ นี้ แบ่งเป็น ๓ บท คือ ปกติ บทหนึ่ง อุป บทหนึ่ง นิสสยะ บทหนึ่ง คำว่า ปกติ หมายความว่า ปัจจัยธรรมนั้น เป็นไปด้วยอำนาจสภาวะของตนเอง ไม่เกี่ยวข้อง หรือไม่เจือด้วยอำนาจอารัมมณปัจจัย และ อนันตรปัจจัย

ปกโต นาม อตฺตโน สนฺตาเน อุปฺปาทิโต* สทฺธาสีลาทิ อุปเสวิโต วา อุตุโภชนาทิ.

แปลว่า ศรัทธาและศีล เป็นต้น ที่ให้เกิดขึ้นแล้วในสันดานของตน เรียกว่า ปกต อุตุ และโภชนะ เป็นต้น อันตนได้เสพแล้ว เรียกว่า **ปกต**

เหตุธรรมทั้ง ๒ ประการที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ ย่อมเป็นที่อาศัยที่มีกำลังแรงกล้าแก่ปัจจยุปบันธรรมทั้งหลาย อันได้แก่ กุศล อกุศล และอพยากต ฉะนั้นจึงได้ชื่อว่าเป็น **ปกตูปนิสสยปัจจัย**

อีกประการหนึ่งที่ได้ชื่อว่า ปกตูปนิสสยปัจจัย ก็เพราะว่าเหตุธรรมซึ่งเป็นปัจจัยธรรมในที่นี้มีอำนาจโดยสภาวะของตนเอง ไม่ได้เกี่ยวข้องด้วยอำนาจของอารัมมณปัจจัย และอนันตรปัจจัย ดังมีบาลีในปัฏฐานอรรถกถาแสดงไว้ดังนี้คือ

ปกติยาเยวาติ อารมฺมณานนฺตเรหิ อสมิสฺโสติ อตฺโถ.

แปลว่า คำว่า **โดยปกติ** หมายความว่า ไม่เจือด้วยอารัมมณปัจจัย และอนันตรปัจจัย

อนึ่ง อาจจะมีข้อที่ชวนให้เกิดความสงสัยขึ้นได้ว่า ในนิสสยปัจจัยที่ได้แสดงมาแล้วนั้น ปัจจัยธรรมนั้นช่วยอุดหนุนแก่ปัจจยุปบันธรรมโดยความเป็นที่อาศัย และในอุปนิสสยปัจจัยนี้ ปัจจัยธรรมนั้นช่วยอุดหนุนแก่ปัจจยุปบันธรรม โดยความเป็นผู้อาศัยเช่นเดียวกัน ดังนี้ จะมีข้อที่แตกต่างกันตรงไหน? อธิบายว่า ข้อแตกต่างระหว่างนิสสยปัจจัยกับ อุปนิสสยปัจจัยนี้ ท่านแสดงอุปมาว่า ข้าวสุกที่เราได้อาศัยกินอยู่ทุกวันนี้ ต้องอาศัยประกอบด้วยเหตุ ๗ อย่างคือ ๑. เมล็ดข้าว ๒. ที่นา ๓. น้ำฝน ๔. พ่อครัว ๕. หม้อข้าว ๖. ฟืน ๗. ไฟ ทั้ง ๗ อย่างนี้เป็นที่อาศัย **(นิสสยะ)** ให้เกิดเป็นข้าวสุกขึ้นได้ แต่ในบรรดาที่อาศัยทั้ง ๗ อย่างนี้ ที่อาศัยอันเป็นส่วนสำคัญนั้นได้แก่ เมล็ดข้าว ที่นา และน้ำฝน ๓ อย่างนี้เรียกว่าเป็น **อุปนิสสยะ** คือเป็นที่อาศัยที่มีกำลังมาก เพราะถ้าไม่มีเมล็ดข้าว, ที่นา และน้ำฝน ทั้ง ๓ อย่างนี้แล้ว พ่อครัว, หม้อข้าว, ฟืน และไฟ เหล่านี้ ก็ไม่สามารถที่จะทำให้เกิดเป็นข้าวสุกขึ้นได้ ฉะนั้นจึงได้ชื่อว่าเป็นเพียงนิสสยะ คือเป็นที่อาศัยอย่างธรรมดาเท่านั้น ข้ออุปมานี้ฉันใด ธรรมที่เป็นนิสสยปัจจัยกับอุปนิสสยปัจจัยนี้ก็มีความหมายแตกต่างกันเป็นพิเศษ คือธรรมที่เป็นนิสสยปัจจัย หมายความว่า ปัจจัยธรรมช่วยอุดหนุนเป็นที่อาศัยแก่ปัจจยุปบันธรรมอย่างธรรมดา อันเปรียบเหมือนพ่อครัว หม้อข้าว, ฟืนและไฟ ส่วนอุปนิสสยปัจจัย หมายความว่า ปัจจัยธรรมช่วยอุดหนุนเป็นที่อาศัยอย่างแรงกล้า หรือเป็นที่อาศัยที่มีกำลังมากแก่ปัจจยุปบันธรรม อันเปรียบเสมือนเมล็ดข้าว, ที่นา และน้ำฝน ฉันนั้น

---

* ปัฏฐานอรรถกถา หน้า ๓๔๘ ฉบับฉัฏฐสังคายนา เป็น นิปฺผาทิโต

เท่าที่ได้ยกข้อเปรียบเทียบมานี้ แสดงให้เห็นว่า ธรรมที่เป็นนิสสยปัจจัยก็ต้องอาศัยธรรมที่เป็นอุปนิสสยปัจจัย เพราะถ้าไม่มีธรรมที่เป็นอุปนิสสยปัจจัยแล้ว ธรรมที่เป็นนิสสยปัจจัยก็เกิดไม่ได้ และถ้าธรรมที่เป็นนิสสยปัจจัยมีไม่ได้แล้ว นิสสิตธรรม คือผู้อาศัยทั้งหลายนั้นจะมีมาได้อย่างไร ข้อนี้มีบาลีแสดงไว้ในปรมัตถทีปนีมหาฎีกาว่า

ยถาหิ สาลิภตฺตสฺส อุปฺปตฺติยา สูโท วา อุกฺขลิ วา กฏฺฐํ วา อคฺคิ วา นิสฺสโย เอว โหติ น อุปนิสฺสโย, สาลิเขตฺตวุฏฺฐิธารา เอว ปน อุปนิสฺสโย, น หิ ตาสุ อสติ ภตฺตุปฺปตฺติยา สูทาทีนมฺปิ ถาโม นาม อตฺถีติ ตถา ยสฺมึ ปจฺจเย อสติ นิสฺสยธมฺมาปิ นตฺถิ, กุโต นิสฺสิตธมฺมา, โส ปจฺจโย นิสฺสยโตปิ พลวตรฏฺเฐน อุปนิสฺสโยติ วุจฺจตีติ.

แปลความว่า พ่อครัวก็ดี หม้อข้าวก็ดี ฟืนก็ดี ไฟก็ดี เป็นที่อาศัยให้เมล็ดข้าวสาลีสุกได้เท่านั้น ไม่ใช่เป็นที่อาศัยที่มีกำลังมาก (น อุปนิสฺสย) เมล็ดข้าวสาลี, ที่นา และน้ำฝนเท่านั้นเป็นที่อาศัยที่มีกำลังมาก เมื่อเมล็ดข้าวสาลี, ที่นา และน้ำฝน เหล่านั้นไม่มี ย่อมไม่เป็นกำลังแห่งพ่อครัวเป็นต้นที่จะทำให้ข้าวสุกได้ฉันใด เมื่อปัจจัยชนิดใดไม่มี แม้นิสสยธรรมก็มีไม่ได้ฉันนั้น เมื่อนิสสยธรรมมีไม่ได้แล้ว นิสสิตธรรมจะเกิดมีมาแต่ไหน ปัจจัยธรรมที่เป็นที่อาศัยของนิสสยธรรม ซึ่งเรียกว่าอุปนิสสยะนั้น เพราะอรรถว่ามีกำลังมากกว่า หรือสำคัญมากกว่านิสสย-ปัจจัยธรรม

อนึ่ง ในบรรดาปัจจัย ๒๔ ปัจจัยเหล่านี้ **ปกตูปนิสสยปัจจัย** พระองค์ทรงแสดงกว้างขวางมากกว่าปัจจัยอื่นๆ ปัจจัยธรรมที่ให้เป็นที่เกิดปัจจยุปบันธรรมก็มีมากกว่าปัจจัยอื่นๆ องค์ธรรมก็กว้างขวางมาก ฉะนั้น ปกตูปนิสสยปัจจัยนี้จึงได้ชื่อว่า มหาปเทสปัจจัย หมายความว่า เป็นปัจจัยที่กว้างขวางมาก ดังมีบาลีในอภิธัมมัตถวิภาวนีฎีกา และอภิธัมมาวตาร-ฎีกา แสดงไว้ว่า

ปจฺจยมหาปเทโส เหส, ยทิทํ ปกตูปนิสฺสโย.

แปลว่า ปกตูปนิสสยปัจจัยนี้แหละ เรียกว่า **ปัจจัยมหาปเทส**

* * * * * * * * *

วจนัตถะ และคำอธิบายในปุเรชาตปัจจัย

วจนัตถะ

ปุเร ชายิตฺถาติ = ปุเรชาโต สภาวธรรมที่เกิดก่อนปัจจยุปบันธรรม ชื่อว่า **ปุเรชาตะ**

ปุเรชาโต จ โส ปจฺจโย จาติ = ปุเรชาตปจฺจโย ธรรมที่เกิดก่อนนั้นด้วย เป็นปัจจัยด้วย ชื่อว่า **ปุเรชาตปัจจัย**

อธิบายในปุเรชาตปัจจัยโดยสังเขป

ปุเรชาตปัจจัย นี้ หมายความว่า ปัจจัยธรรมนั้นเกิดก่อน แล้วช่วยอุดหนุนให้ปัจจยุปบันธรรมเกิดขึ้นทีหลัง และในการเกิดก่อนของปัจจัยธรรมนั้น เมื่อเกิดขึ้นแล้วยังคงมีอยู่ ยังไม่ดับไป คือยังอยู่ในระหว่างฐีติปัตตะนั่นเอง ถ้าหากว่าเกิดก่อนแล้วดับไป ก็เป็นปัจจัยธรรมไม่ได้ และเป็นปุเรชาตปัจจัยไม่ได้ ในที่นี้ท่านอุปมาเหมือนพระอาทิตย์และพระจันทร์ ซึ่งเกิดมีขึ้นก่อนสัตว์ทั้งหลายในโลก และสัตว์โลกทั้งหลายนั้นก็ได้อาศัยพระอาทิตย์และพระจันทร์เป็นอยู่ตลอดมา โดยที่พระอาทิตย์กับพระจันทร์นั้นก็ยังคงมีอยู่ ฉันใด พระอาทิตย์กับพระจันทร์ก็เปรียบได้กับปุเรชาตปัจจัย สัตว์โลกทั้งหลายเปรียบได้กับปุเรชาตปัจจยุปบัน ฉันนั้น

ปุเรชาตปัจจัย นี้ ได้แก่ รูปธรรมซึ่งเกิดขึ้นก่อน และรูปธรรมนี้ยังไม่ดับไป คือยังอยู่ในระหว่างฐีติปัตตะ ย่อมเป็นปัจจัยแก่นามธรรม คือจิตและเจตสิกให้เกิดขึ้นเป็นปัจจยุปบันธรรม ดังที่ได้อธิบายมาแล้ว

* * * * * * * * *

วจนัตถะ และคำอธิบายในปัจฉาชาตปัจจัย

วจนัตถะ

ปจฺฉา ชายตีติ = ปจฺฉาชาโต ธรรมที่เกิดทีหลังปัจจยุปบันธรรม ชื่อว่า **ปัจฉาชาตะ**

ปจฺฉาชาโต จ โส ปจฺจโย จาติ = ปจฺฉาชาตปจฺจโย ธรรมที่เกิดทีหลังด้วย เป็นปัจจัยด้วย ชื่อว่า **ปัจฉาชาตปัจจัย**

ปจฺฉาชาโต หุตฺวา อุปการโก ธมฺโม = ปจฺฉาชาตปจฺจโย ธรรมที่เกิดทีหลังปัจจยุปบันธรรม แล้วอุปการะแก่ธรรมที่เกิดก่อน ชื่อว่า **ปัจฉาชาตปัจจัย**

อธิบายในปัจฉาชาตปัจจัยโดยสังเขป

ปัจฉาชาตปัจจัย นี้ นามธรรมคือจิตและเจตสิกที่เกิดทีหลังเป็นปัจจัย ช่วยอุดหนุนแก่รูปธรรมซึ่งเกิดก่อน ให้ตั้งอยู่ได้จนครบอายุ โดยไม่ให้ดับไปเสียก่อนที่จะถึงกำหนด อายุของรูปธรรมนั้นเท่ากับอายุของจิต ๑๗ ดวง คือจิตดวงหนึ่งเกิดขึ้นแล้วดับไป แล้วจิตดวงใหม่เกิดขึ้นอีกอย่างนี้ ๑๗ ครั้ง รูปธรรมจึงดับไปพร้อมกับจิตดวงที่ ๑๗ นี้ครั้งหนึ่ง ในการที่รูปธรรมสามารถตั้งอยู่ได้จนถึง ๑๗ ขณะจิตนี้ ก็เป็นเพราะนามธรรม คือจิตและเจตสิกที่เกิดทีหลังนั่นเอง ช่วยอุปถัมภ์ไว้ให้รูปธรรมนั้นตั้งอยู่ได้ และยังช่วยอุดหนุนให้เจริญขึ้นได้ด้วย

(รูปธรรมที่เกิดทีหลัง เป็นปัจจัยช่วยอุดหนุนแก่นามธรรมที่เกิดก่อนไม่ได้ เพราะกว่ารูปธรรมจะเกิดขึ้น นามธรรมได้ดับไปเสียก่อนแล้ว จึงอุปการะกันไม่ได้)

ในคัมภีร์ปรมัตถทีปนีมหาฎีกา ท่านอุปมาปัจฉาชาตปัจจัยนี้ว่า ต้นไม้ที่ปลูกไว้แล้วย่อมจะตั้งอยู่ได้และเจริญขึ้นได้ ก็โดยอาศัยน้ำฝนที่ตกลงมาภายหลัง หรือเอาน้ำรดในภายหลัง ฉันใด ต้นไม้จึงเปรียบได้เหมือนรูปธรรมที่เกิดก่อน น้ำฝนหรือน้ำที่รดนั้นเปรียบเหมือนนามธรรมที่เกิดทีหลัง แล้วช่วยอุดหนุนแก่รูปที่เกิดก่อน ฉันนั้น

และในคัมภีร์ปัฏฐานอรรถกถา* ท่านอุปมาเหมือนลูกนกแร้งที่ยังเล็กอยู่ ยังบินไปหาอาหารเลี้ยงตัวเองไม่ได้ เมื่อแม่นกออกไปหาอาหาร ลูกนกที่อยู่ในรังก็ตั้งตาตั้งใจคอย โดยหวังว่าเมื่อแม่กลับมาแล้วคงจะนำเอาอาหารมาเผื่อตนเป็นแน่ ครั้นแม่นกกลับมาแล้วก็ไม่ได้นำเอาอาหารมาให้ลูกของตน วันรุ่งขึ้น เมื่อถึงเวลาที่แม่นกออกไปหาอาหาร ลูกนกก็คอย หวังอีกว่าเมื่อแม่กลับคงจะเอาอาหารมาฝากตนอีก แต่เมื่อถึงเวลาที่แม่นกกลับมา ลูกนกก็คงไม่ได้รับอาหารจากแม่อีกเช่นเคย ทั้งนี้เป็นเพราะธรรมดาของนกแร้งนั้น แม่นกย่อมไม่นำเอาอาหารมาเลี้ยงลูกของตนเลย จนกว่าลูกนกจะโตพอที่จะไปหาอาหารกินของตัวได้เอง ฉะนั้นลูกนกในขณะที่ยังเล็กอยู่นั้น จึงได้แต่เพียงมีเจตนาเกิดขึ้นที่จะคอยรับเอาอาหารอยู่เท่านั้น ไม่ได้รับอาหารจริง ๆ เลย มีแต่อาหาราสาเจตนาเท่านั้น แต่ร่างกายของลูกนกนั้นก็มิได้เป็นอันตรายอย่างใด คงเติบโตขึ้นมาได้จนกระทั่งมีปีกกล้าขาแข็ง พอที่จะไปหาอาหารกินของตัวเองได้ และในการที่ลูกนกนั้นไม่ตาย ทั้ง ๆ ที่ไม่ได้กินอาหารเลยนั้น ก็เพราะอาหาราสาเจตนา ได้แก่ รสตัณหา คือความต้องการในอาหารกำลังเกิดอยู่ในขณะนั้น อาหาราสาเจตนาอันเป็นนามธรรมนี้ มีอำนาจอุปการะให้ร่างกายซึ่งเป็นรูปธรรมของลูกนกนั้นเป็นอยู่ และค่อยเจริญเติบโตขึ้นได้ ฉะนั้น อาหาราสาเจตนานี้ จึงเป็นปัจฉาชาตปัจจัย ร่างกายของนกเป็นปัจฉาชาตปัจจยุปบัน

ข้ออุปมาที่กล่าวมาแล้วทั้ง ๒ นัยนี้ ฉันใด ปัจฉาชาตปัจจัยนี้ก็เช่นเดียวกัน คือนามธรรมที่เกิดทีหลังนั้นก็มีอำนาจอุปการะแก่รูปธรรมซึ่งเกิดอยู่ก่อนแล้วนั้น ให้สามารถตั้งอยู่และเจริญขึ้นได้ ดุจดังร่างกายของลูกนกที่อุปมาไว้ข้างต้นฉะนั้น

แต่ในปัจฉาชาตปัจจัยนี้ ยกเว้นบุคคลเสีย ๒ จำพวก ได้แก่ อสัญญสัตตพรหมพวกหนึ่ง และนิโรธสมาบัติบุคคลอีกพวกหนึ่ง เพราะรูปธรรมของบุคคล ๒ พวกนี้ไม่ได้รับอุปการะจากปัจฉาชาตปัจจัย คืออสัญญสัตตพรหมและบุคคลกำลังเข้านิโรธสมาบัติอยู่นั้น นามธรรมไม่เกิด ฉะนั้น จึงไม่ได้รับอุปการะจากปัจฉาชาตปัจจัยธรรม แต่ว่ากัมมชรูปและอุตุชรูป (ทวิชรูป) ของอสัญญสัตตพรหมที่เป็นอยู่ได้นั้น ก็เพราะอาศัยอำนาจของรูปาวจรปัญจมฌานกุศลเจตนา ที่เกิด

---

* อรูปธรรม เป็นธรรมช่วยอุปการะโดยอรรถว่า ค้ำจุนแก่รูปธรรมที่เกิดก่อน เหมือนเจตนาที่หวังอาหารช่วยค้ำจุนตัวลูกแร้งไว้ชื่อว่า ปัจฉาชาตปัจจัย, (อรรถกถา ปัญจปกรณ์แปล หน้า ๒๖)

ขึ้นจากอำนาจของสัญญาวิราคภาวนา ส่วนกัมมชรูป, อุตุชรูป, อาหารชรูป (ติชรูป*) ของนิโรธสมาบัติบุคคลที่เป็นอยู่ได้นั้น ก็เพราะอาศัยอำนาจของสมาบัติ ๘ และอนาคามิมรรค หรืออรหัตตมรรคนั่นเอง ฉะนั้น รูปธรรมของอสัญญสัตตบุคคล และนิโรธสมาบัติบุคคล จึงเป็นปัจจยุปบันธรรมของปัจจัยนี้ไม่ได้ ต้องเป็นปัจจนิกธรรมไป.

* * * * * * * * *

วจนัตถะ และคำอธิบายในอาเสวนปัจจัย

วจนัตถะ

อาปุนปฺปุนํ เสวนํ = อาเสวนํ การเสพอารมณ์บ่อยๆ ชื่อว่า **อาเสวนะ**

อาเสวติ ปุนปฺปุนํ ปวตฺตตีติ = อาเสวนํ จิตดวงเดียวที่เกิดซ้ำกันบ่อยๆ ครั้ง ชื่อว่า **อาเสวนะ**

อาเสวนตฺเถน อนนฺตรานํ ปคุณพลวภาวาย อุปการโก ธมฺโม = อาเสวนปจฺจโย ธรรมที่ช่วยอุดหนุนโดยความติดต่อกันไม่มีระหว่างคั่น เป็นสภาพที่มีกำลังคล่องแคล่ว เพราะอรรถว่า เสพอารมณ์บ่อยๆ ชื่อว่า **อาเสวนปัจจัย**

อธิบายในอาเสวนปัจจัยโดยสังเขป

ใน **อาเสวนปัจจัย** นี้ คำว่า **อาเสวนะ** แปลว่า เสพบ่อยๆ หมายถึงเสพอารมณ์บ่อยๆ หรือเสพมาก และธรรมที่ทำหน้าที่เสพอารมณ์นี้ได้แก่ นามธรรมพวกชวนจิต ที่จัดเอาเฉพาะแต่โลกียชวนจิตเท่านั้น การเสพอารมณ์บ่อยๆ นี้ ก็หมายถึงการเกิดขึ้นของชวนจิตบ่อยๆ นั่นเอง เพราะชวนจิตนี้กระทำหน้าที่เสพอารมณ์โดยเฉพาะอยู่แล้ว ฉะนั้น ถ้าจะไม่เรียกว่าการเกิดขึ้นของชวนจิต จะเรียกว่าการเสพอารมณ์ก็คงได้ความว่าชวนจิตเกิดขึ้นเช่นเดียวกัน

ในการเสพอารมณ์หรือการเกิดขึ้นของชวนจิตนี้ ยังสามารถที่จะเป็นปัจจัยช่วยอุดหนุนแก่ธรรมที่เป็นเชื้อชาติเดียวกันกับตนให้เกิดขึ้นอีกด้วย เช่น เมื่อเวลากุศลจิตดวงที่ ๑ คือ โสมนัสสญาณสัมปยุตตะ อสังขาริกจิตเกิดขึ้น โดยความเป็นชวนะดวงที่ ๑ แล้วดับไป ย่อมเป็นปัจจัยช่วยอุดหนุนแก่กุศลจิตชนิดเดียวกันนี้เกิดขึ้นอีกเป็นครั้งที่ ๒ เรียกว่าชวนะดวงที่ ๒ และเมื่อชวนะดวงที่ ๒ ดับไป ก็ย่อมเป็นปัจจัยแก่ชวนะดวงที่ ๓ ซึ่งเป็นจิตชนิดเดียวกันให้เกิดขึ้นอีกอย่างนี้ จนถึงชวนะดวงที่ ๗ อันเป็นชวนะดวงสุดท้าย แต่ชวนะดวงที่ ๗ นี้ไม่สามารถที่จะเป็น

---

* ติชรูปในกามสุคติภูมิ ๗ หรือ กัมมชรูป, อุตุชรูป (ทวิชรูป) ในรูปภูมิ ๑๕ (เว้นอสัญญสัตตภูมิ)

ปัจจัยแก่จิตที่เป็นเชื้อชาติเดียวกันกับตนนั้นให้เกิดขึ้นได้อีก เพราะเหตุว่าชวนะดวงที่ ๗ นี้มีกำลังอ่อน จึงไม่สามารถที่จะอุดหนุนให้เกิดชวนะดวงต่อไปได้อีก ในการที่ชวนะดวงที่ ๑ เป็นปัจจัยให้เกิดชวนะดวงที่ ๒ และชวนะดวงที่ ๒ เป็นปัจจัยให้เกิดชวนะดวงที่ ๓ จนกระทั่งถึงชวนะดวงที่ ๖ นี่แหละ เรียกว่า **อาเสวนปัจจัย**

ถึงแม้ว่าชวนะดวงที่ ๗ นี้จะมีกำลังอ่อน ไม่สามารถที่จะเป็นปัจจัยให้เกิดชวนะดวงต่อๆ ไปได้อีกก็จริงอยู่ แต่ในการกระทำกุศลกรรมหรืออกุศลกรรมของบุคคลทั้งหลายนั้น เจตนา คือ กรรมที่กระทำนั้นย่อมสำเร็จลงได้ในชวนะดวงที่ ๗ นี้เอง ฉะนั้น เจตนาในชวนะดวงที่ ๗ นี้จึงเรียกว่า **อตฺถสาธกสนฺนิฏฺฐาปกเจตนา** คือเจตนาที่ตัดสินการกระทำโดยเด็ดขาด และสามารถที่จะทำให้สำเร็จกิจนั้นๆ ได้ และเจตนาที่ในชวนะดวงที่ ๗ นี้ เมื่อเวลาให้ผลจึงมีกำลังแรงมาก สามารถให้ผลปฏิสนธิในชาติที่ ๒ ติดต่อกันได้ ทั้งนี้จะเห็นได้ในกรรมที่เป็นปัญจานันตริยกรรม และนิยตมิจฉาทิฏฐิกรรม อันเป็นกรรมที่แรง ซึ่งการให้ผลของกรรมนี้ ก็ให้ผลในชวนะดวงที่ ๗ นั่นเอง

อาเสวนปัจจัย นี้ ท่านอุปมาเหมือนหนึ่งบุคคลที่เคยผ่านการศึกษาในวิชาอย่างหนึ่งมาแล้ว เมื่อจะต้องการศึกษาในวิชาอย่างเดียวกันนั้นต่อไป ก็ย่อมจะเรียนได้ง่ายและเข้าใจได้มากขึ้น ทั้งนี้ก็เพราะอาศัยความรู้ที่ตนได้เคยผ่านมาแล้วในวิชานั้นเป็นเครื่องอุดหนุนส่งเสริมให้เรียนได้ง่ายขึ้นและรู้เร็วขึ้น จนกระทั่งสำเร็จการเรียนในวิชานั้นๆ ข้อนี้ฉันใด ธรรมที่เป็นอาเสวนปัจจัยนี้ก็เช่นเดียวกัน คือชวนะดวงที่ ๑ ก็เปรียบเหมือนความรู้ที่เป็นเบื้องต้น ชวนะดวงที่ ๒ ถึงดวงที่ ๖ ก็เปรียบได้เหมือนความรู้ที่ได้รับในขั้นต่อๆ มา จนกระทั่งจบหลักสูตรในวิชานั้น อันเปรียบได้เหมือนกันกับชวนะดวงที่ ๗ ซึ่งเป็นชวนะดวงสุดท้ายนั่นเอง

ปัจจัยธรรมของอาเสวนปัจจัยนี้ ที่จัดเอาแต่เฉพาะโลกียชวนจิตนั้น ก็เพราะว่าตามธรรมดาของชวนจิตที่จะเป็นอาเสวนปัจจัยได้นั้น ต้องประกอบด้วยลักษณะ ๓ อย่างคือ

๑. ต้องเป็นจิตชาติเดียวกัน

๒. ต้องเกิดซ้ำกันอย่างน้อย ๓, ๔ หรือ ๕ ครั้ง อย่างมาก ๗* ครั้ง ในจำนวนกามชวนะ ๒๙

๓. ต้องไม่ใช่เป็นวิบากชวนจิต

ส่วนโลกุตตรชวนะ ๘ ดวงนั้น มรรคชวนจิต ๔ ไม่ใช่เป็นวิบากชวนจิตก็จริง แต่ก็เกิดขึ้นเพียง ๑ ครั้งแล้วก็ดับไป ไม่เกิดซ้ำอีก จึงเป็นอาเสวนปัจจัยไม่ได้ เป็นได้แต่อาเสวนปัจจยุปบันเท่านั้น

---

* ถ้าเป็นมหัคคตอัปปนาชวนะ ในฌานสมาบัติวิถี เกิดได้ซ้ำกันมากกว่า ๗ ครั้ง

ผลชวนจิต ๔ เกิดบ่อยครั้งได้ก็จริง แต่เป็นจำพวกวิบากชวนจิต จึงเป็นอาเสวนปัจจัยไม่ได้ และก็เป็นอาเสวนปัจจยุปบันไม่ได้เช่นเดียวกัน เพราะผลชวนจิตนี้ย่อมต้องอาศัยมรรคชวนจิตเกิด เมื่อมรรคชวนจิตเป็นอาเสวนปัจจัยไม่ได้แล้ว ผลชวนจิตจึงเป็นอาเสวน-ปัจจยุปบันไม่ได้ นี้ประการหนึ่ง อีกประการหนึ่ง ก็เพราะผลชวนจิตกับมรรคชวนจิตไม่ใช่เป็นชาติเดียวกัน ฉะนั้นจึงเป็นอาเสวนปัจจัยและอาเสวนปัจจยุปบันแก่กันไม่ได้ รวมความว่า ในมรรควิถีก็ดี ในผลสมาบัติวิถีก็ดี ผลชวนจิตนี้ต้องเป็นอาเสวนปัจจนิกธรรมไป

ส่วนในโลกียชวนจิตนั้น ชวนะดวงที่ ๑ เป็นอาเสวนปัจจยุปบันธรรมไม่ได้ เป็นได้แต่อาเสวนปัจจัยอย่างเดียว และชวนะดวงสุดท้ายเป็นอาเสวนปัจจัยไม่ได้ เป็นได้แต่อาเสวน-ปัจจยุปบันธรรมอย่างเดียว

* * * * * * * * *

วจนัตถะ และคำอธิบายในกัมมปัจจัย

วจนัตถะ

กรณ์ = กมฺม์ การกระทำ เรียกว่า **กรรม**

กโรติ ปฏิสงฺขโรตีติ = กมฺม์ ธรรมที่จัดแจง หรือปรุงแต่งซึ่งปัจจยุปบันธรรม ชื่อว่า **กรรม**

กมฺมภาเวน อุปการโก ธมฺโม = กมฺมปจฺจโย ธรรมที่ช่วยอุดหนุนโดยความจัดแจงหรือปรุงแต่ง ซึ่งปัจจยุปบันธรรม ชื่อว่า **กัมมปัจจัย**

อธิบายในกัมมปัจจัยโดยสังเขป

ใน **กัมมปัจจัย** นี้ คำว่า **กรรม** หมายถึงการกระทำ หรือธรรมที่จัดแจงปรุงแต่ง ซึ่งปัจจยุปบันธรรม เรียกว่า กรรม ได้แก่ เจตนาเจตสิก ฉะนั้นเจตนาเจตสิกจึงเป็นตัวกรรม ดังมีพุทธภาษิตที่ตรัสไว้ว่า **เจตนาหำ ภิกฺขเว กมฺม์ วทามิ เจตยิตฺวา กมฺม์ กโรติ กาเยน วาจาย มนสา*** แปลว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวว่า เจตนาคือตัวกรรม สัตว์ที่ทำกรรมด้วยกาย ด้วยวาจา หรือด้วยใจ ย่อมมีการปรุงแต่ง คือคิดนึกก่อนแล้วจึงทำ ดังนี้ ก็จะเห็นได้ว่า การกระทำด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ จะเป็นกุศลหรืออกุศลก็ตาม ต้องอาศัยเจตนาเป็นใหญ่ เป็นหัวหน้าในการกระทำนั้นๆ อุปมาเหมือนกองทหารกองหนึ่งๆ ต้องมีนายทหารเป็นหัวหน้า เป็นผู้บังคับ

---

* องฺ. ฉกฺก. ข้อ ๖๓ หน้า ๔๕๑ นิพฺเพธิกสุตฺต

บัญชาคอยออกคำสั่งแก่พวกเหล่าทหารให้ทำหน้าที่ไปตามคำสั่งของตน ฉันใด เมื่อเปรียบเทียบกับสภาวธรรมแล้ว นายทหารก็เปรียบเหมือนเจตนาเจตสิก เหล่าทหารก็เปรียบเหมือนสหชาตธรรม คือ จิต เจตสิก กัมมชรูป และจิตตชรูป ที่เกิดร่วมกับเจตนาเจตสิก ฉันนั้น

กัมมปัจจัยนี้แบ่งออกเป็น ๒ คือ

๑. สหชาตกัมมปัจจัย ๒. นานักขณิกกัมมปัจจัย

๑. สหชาตกัมมปัจจัย

วจนัตถะ

กายงฺควาจงฺคจิตฺตงฺคาภิสงฺขรณภูเตน จิตฺตปฺปโยคสงฺขาเตน กิริยาภาเวน ปจฺจโย อุปการโกติ = กมฺมปจฺจโย.

ธรรมที่ช่วยอุดหนุนโดยเป็นภาวะแห่งการกระทำอันนับเนื่องในจิตตปโยคะ คือเป็นธรรมที่ช่วยปรุงแต่งซึ่งอาการแห่งกาย แห่งวาจา และจิต ชื่อว่า **กัมมปัจจัย**

อธิบายในสหชาตกัมมปัจจัยโดยสังเขป

สหชาตกัมมปัจจัย นี้ หมายถึงเจตนาเจตสิกที่เป็นตัวกรรมนั้น เกิดร่วมกับปัจจยุปบันธรรม และช่วยปรุงแต่งซึ่งปัจจยุปบันธรรมนั้นด้วย หมายความว่า เมื่อสัมปยุตตธรรม คือจิตและเจตสิกกำลังทำหน้าที่รับอารมณ์มีรูปารมณ์เป็นต้นอยู่นั้น เจตนาเจตสิกที่เกิดร่วมอยู่ด้วยก็ช่วยจัดแจงปรุงแต่งในการรับอารมณ์นั้นๆ เช่น เมื่อกระทบกับรูปารมณ์แล้ว โลภมูลจิตพร้อมด้วยเจตสิกเกิดขึ้น เจตนาเจตสิกก็ช่วยจัดแจงให้โลภมูลจิตนั้นเข้ารับรูปารมณ์ได้โดยสมบูรณ์ เมื่อโลภมูลจิตเกิดขึ้นโดยสมบูรณ์แล้ว อาการของกายหรือวาจาก็ตามซึ่งเกิดขึ้นเนื่องจากโลภมูลจิตนั้น ก็ย่อมแสดงซึ่งอาการของโลภะออกมา การที่เป็นเช่นนี้ก็ด้วยอำนาจของโลภมูลเจตนานั้นเอง ดังนี้เป็นต้น ฉะนั้นเจตนาเจตสิกนี้จึงได้ชื่อว่า สหชาตกัมมปัจจัย

๒. นานักขณิกกัมมปัจจัย

วจนัตถะ

นานาขโณ = นานกฺขโณ ขณะต่างกัน ชื่อว่า นานักขณะ

นานกฺขเณ ปวตฺตํ กมฺมํ = นานกฺขณิกกมฺมํ กรรมที่เกิดในขณะต่างกัน ชื่อว่า **นานักขณิกกรรม**

อตฺตโน ปจฺจยุปฺปนฺนธมฺมปวตฺติกฺขณโต วิสุ์ภูเต อตีเต นานาขเณ สิทฺธาติ = นานกฺขณิกา เจตนาที่สำเร็จลงแล้วในขณะต่างกันที่เป็นอดีต ซึ่งเป็นคนละขณะกับขณะที่บังเกิดขึ้นแห่งปัจจยุปบันธรรมของตน ชื่อว่า **นานักขณิกา**

นานกฺขณิกกมฺมํ หุตฺวา อุปการโก ธมฺโม = นานกฺขณิกกมฺมปจฺจโย ธรรมที่เป็นนานักขณิกกรรมนั้น เป็นปัจจัยช่วยอุดหนุน ชื่อว่า **นานักขณิกกัมมปัจจัย**

อธิบายในนานักขณิกกัมมปัจจัยโดยสังเขป

เจตนาเจตสิกที่เป็นตัวกรรมนี้ มีหน้าที่ ๒ อย่างคือ

๑. ทำหน้าที่ปรุงแต่งหรือจัดแจงให้สำเร็จกิจในระหว่างการเกิดขึ้นของสัมปยุตตธรรมที่เป็นกุศล, อกุศล, วิบาก และกิริยา ที่เกิดขึ้นขณะหนึ่งๆ เรียกว่า **สวิธานกิจฺจ**

๒. ทำหน้าที่เพาะพืชพันธุ์ไว้ ในเมื่อกุศลเจตนาและอกุศลเจตนาที่เกิดขึ้นพร้อมกับจิตนั้นได้ดับไปแล้ว เจตนาเจตสิกนี้ก็มีอำนาจที่จะส่งผลให้ปรากฏขึ้นในภายหลัง เรียกว่า **พีชนิธานกิจฺจ** ทำหน้าที่เฉพาะในกุศลและอกุศลจิตเท่านั้น

สำหรับเจตสิกที่ทำหน้าที่ **สวิธานกิจฺจ** นั้น ได้แสดงไว้แล้วในสหชาตกัมมปัจจัย หมายความว่า เจตนาเจตสิกที่ทำหน้าที่ สวิธานกิจฺจ นั้น ก็ได้แก่เจตนาที่เป็นสหชาตกัมมปัจจัยนั่นเอง

ส่วนในหน้าที่ของ **พีชนิธานกิจฺจ** นั้น หมายถึงว่า เจตสิกที่เป็นนานักขณิกกัมมปัจจัย **นานักขณิกกัมมปัจจัย** นี้ เจตนาเจตสิกที่เป็นตัวกรรมนั้นเกิดต่างขณะต่างเวลากันกับปัจจยุปบันธรรม หมายความว่า ปัจจัยธรรมอันได้แก่ เจตนาเจตสิกที่เกิดในหน้าที่ของ **สวิธานกิจฺจ** นั้นได้ดับไปแล้ว แต่ในการดับไปของเจตนาเจตสิกนี้ มีอำนาจช่วยอุดหนุนให้ปัจจยุปบันธรรมเกิดขึ้นภายหลังได้ ฉะนั้น เมื่อขณะที่ปัจจยุปบันธรรมอันเป็นผลเกิดขึ้นนั้น ปัจจัยธรรมอันเป็นเหตุไม่มีอยู่ในขณะนั้นแล้ว ได้แก่ กุศลกรรมเจตนาและอกุศลกรรมเจตนาที่เป็นอดีต ทั้งในชาตินี้และชาติก่อนที่ดับไปแล้วนั้นเป็นปัจจัย วิบาก คือผล ได้แก่ วิบากนามขันธ์ ๔ และกัมมชรูปที่ได้รับในชาตินี้ หรือที่จะได้รับในชาติหน้าต่อไปนั้นเป็นปัจจยุปบัน ดังจะยกตัวอย่างมาพอเป็นสังเขปดังนี้คือ

๑. เมื่อขณะกระทำทุจริต อกุศลจิตพร้อมด้วยเจตนาเจตสิกเกิดขึ้น เจตนาเจตสิกนี้เป็นสหชาตกัมมปัจจัย และเมื่อดับไปแล้ว อกุศลเจตนาที่ดับไปแล้วนี้ก็จะกลับเป็นนานักขณิกกัมม-ปัจจัยต่อไป และมีอำนาจที่จะให้บังเกิดผลแก่ผู้กระทำนั้นในอนาคตกาล ทั้งในชาตินี้และชาติหน้า คือผลที่เป็นปวัตติกาลนั้นได้รับทั้งในชาตินี้และชาติหน้า ส่วนผลที่เป็นปฏิสนธิกาลนั้นได้รับเฉพาะในชาติหน้า

ผลที่เป็นปวัตติกาลที่ได้รับทั้งในชาตินี้และชาติหน้า คือผู้นั้นย่อมได้รับผลเป็นอกุศลวิบากจิตและปวัตติกัมมชรูปเกิดขึ้น เช่น ได้ประสบกับอารมณ์ที่ไม่ดี และกัมมชรูปทั้งหลาย มีตา หู เป็นต้นนั้นย่อมทุพพลภาพ หรือได้รับอันตรายต่าง ๆ ดังนี้

ผลที่เป็นปฏิสนธิกาลที่ได้รับในชาติหน้า คือเมื่อผู้นั้นตายจากชาตินี้ และขณะปฏิสนธิในชาติต่อไปนั้น ย่อมได้ปฏิสนธิจิตที่เป็นอกุศลวิบากปฏิสนธิ โดยไปบังเกิดในอบายภูมิทั้ง ๔ ภูมิใดภูมิหนึ่ง พร้อมทั้งได้รับกัมมชรูปที่เป็นไปตามภูมิที่ตนไปบังเกิดนั้น ๆ ผลต่าง ๆ ที่ได้รับเป็นอกุศลวิบากเหล่านี้ เป็นนานักขณิกกัมมปัจจยุปบันสำหรับอกุศลเจตนาที่จะให้ได้รับผลในปฏิสนธิกาลนั้น ได้อกุศลเจตนา ๑๑ (เว้นเจตนาที่อยู่ในอุทธัจจสัมปยุตตจิต)

๒. เมื่อทำกุศล มีทานกุศล, ศีลกุศล, ภาวนากุศล เหล่านี้ ขณะที่กำลังทำอยู่มหากุศลจิตพร้อมด้วยเจตนาเจตสิกเกิดขึ้น เจตนาเจตสิกขณะนี้เป็นสหชาตกัมมปัจจัย เมื่อกุศลจิตพร้อมด้วยเจตนาดับไปแล้ว กุศลเจตนาที่ดับไปแล้วนี้ ก็กลับเป็นนานักขณิกกัมมปัจจัยต่อไป และมีอำนาจที่จะให้ผลบังเกิดขึ้นแก่ผู้นั้นในอนาคตกาล ทั้งในชาตินี้และชาติหน้า ที่เป็นปวัตติกาลและปฏิสนธิกาลเช่นเดียวกันคือ

ผลที่เป็นปวัตติกาลที่ได้รับในชาตินี้และชาติหน้า คือผู้นั้นย่อมได้รับกุศลวิบากจิตและปวัตติกัมมชรูปเกิดขึ้น เช่น ย่อมได้ประสบอารมณ์ที่ดี และกัมมชรูปทั้งหลาย มีตา หู เป็นต้นนั้นก็ไม่ทุพพลภาพ และปราศจากอันตรายต่าง ๆ

ผลที่เป็นปฏิสนธิกาลที่ได้รับในชาติหน้า คือเมื่อผู้นั้นตายจากชาตินี้ และขณะปฏิสนธิในชาติต่อไปนั้น ย่อมได้ปฏิสนธิจิตที่เป็นกุศลวิบาก โดยไปบังเกิดในกามสุคติภูมิ มีมนุษย์และเทวดา ภูมิใดภูมิหนึ่ง พร้อมทั้งได้รับกัมมชรูปเป็นไปตามภูมิที่ตนไปบังเกิดนั้น

ผลต่าง ๆ ที่ได้รับเป็นกุศลวิบากเหล่านั้น เป็นนานักขณิกกัมมปัจจยุปบัน

๓. ผู้พิจารณาสมถภาวนา เมื่อขณะที่ได้ฌาน รูปาวจรกุศลจิตย่อมเกิดขึ้นพร้อมด้วยเจตนาเจตสิก เจตนาเจตสิกขณะนี้เป็นสหชาตกัมมปัจจัย เมื่อรูปาวจรกุศลจิตพร้อมด้วยเจตนานี้ดับไปแล้ว เจตนาเจตสิกนี้ก็กลับเป็นนานักขณิกกัมมปัจจัยต่อไป และมีอำนาจให้ผลแก่ผู้นั้นในชาติต่อไป ทั้งในปฏิสนธิกาลและปวัตติกาลคือ

ในปฏิสนธิกาล ย่อมได้ปฏิสนธิจิต เป็นรูปาวจรปฏิสนธิจิตไปบังเกิดในรูปาวจรภูมิ ภูมิใดภูมิหนึ่ง (เว้นอสัญญสัตตภูมิ) ตามสมควร และได้รับกัมมชรูปที่เป็นกัมมชรูปของพรหม

ในปวัตติกาล ย่อมได้รับรูปาวจรวิบากจิต และปวัตติกัมมชรูปที่เป็นอิฏฐะตามสมควรเหล่านี้ เป็นนานักขณิกกัมมปัจจยุปบัน

๔. ผู้พิจารณาสมถภาวนา ได้รูปาวจรปัญจมฌานกุศลจิต พร้อมด้วยเจตนาเจตสิกที่เกิดขึ้น ด้วยอำนาจสัญญาวิราคภาวนานั้น เจตนาเจตสิกขณะนี้เป็นสหชาตกัมมปัจจัยและ

เจตนาเจตสิกนี้เมื่อดับไปแล้วก็กลับเป็นนานักขณิกกัมมปัจจัยต่อไป และมีอำนาจให้ผลในชาติต่อไป ทั้งในปฏิสนธิกาลและปวัตติกาลคือ

ได้รับรูปปฏิสนธิ ได้แก่ ชีวิตนวกกลาปรูป เรียกว่า อสัญญสัตตพรหม เป็นนานักขณิกกัมมปัจจยุปบัน

๕. ผู้พิจารณาสมถภาวนา ได้อรูปฌาน คือ อรูปาวจรกุศลจิต พร้อมด้วยเจตนาเจตสิกที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจรูปวิราคภาวนานั้น เจตนาเจตสิกขณะนี้เป็นสหชาตกัมมปัจจัย เมื่อเจตนาเจตสิกนี้ดับไปแล้ว ก็กลับเป็นนานักขณิกกัมมปัจจัยต่อไป และมีอำนาจให้ผลในชาติต่อไป ทั้งในปฏิสนธิกาลและปวัตติกาลคือ

ได้รับนามปฏิสนธิ ได้แก่ อรูปวิปากจิตเกิดขึ้น เรียกว่า อรูปพรหม เป็นนานักขณิกกัมมปัจจยุปบัน

๖. ผู้พิจารณาวิปัสสนาภาวนา ขณะที่มรรคจิตเกิดขึ้นพร้อมด้วยเจตนาเจตสิก เจตนาเจตสิกขณะนี้เป็นสหชาตกัมมปัจจัย เมื่อมรรคจิตพร้อมด้วยเจตนาดับไปแล้วนั้น เจตนาเจตสิกนี้ก็กลับเป็นนานักขณิกกัมมปัจจัย และมีอำนาจให้ผลในชาตินี้เป็นอกาลิกะ คือผลที่เกิดขึ้นนั้นไม่มีระหว่างคั่น ได้แก่ ผลจิตที่เกิดต่อจากมรรคจิตนั่นเอง เป็นนานักขณิกกัมมปัจจยุปบัน

มรรคเจตนาขณะที่เป็นปัจจัยให้เกิดผลจิตนั้น เป็นอนันตรปัจจัยและปกตูปนิสสยปัจจัยก็ได้

สรุปความว่า นานักขณิกกัมมปัจจัยนี้ ได้แก่ เจตนาเจตสิกที่เป็นกุศลและอกุศลที่เป็นอดีต คือที่ดับไปแล้ว เป็นปัจจัยอุดหนุนให้เกิดผลในปฏิสนธิกาลและปวัตติกาล ผลเหล่านี้เป็นนานักขณิกกัมมปัจจยุปบัน

สำหรับผลที่ในปวัตติกาลนั้นมีพิเศษออกไปอีกดังนี้ คือตามธรรมดาสัตว์ทั้งหลายนั้นย่อมเคยสร้างกุศลกรรมและอกุศลกรรมมาด้วยกันทั้งสิ้น ที่จะไม่เคยทำนั้นไม่มีเลย ฉะนั้นนานักขณิกกรรมที่เป็นกุศลและอกุศลก็มีติดอยู่ในสันดานของตน ๆ ด้วยกันทั้งนั้น แต่เมื่อขณะที่จะส่งผลให้ปรากฏขึ้นนั้น ต้องประกอบด้วยสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ๔ ประการ ได้แก่ ๑. กาล ๒. คติ ๓. อุปธิ ๔. ปโยค ดังนี้คือ

๑. **กาล** ได้แก่ ในคราวใด สมัยใด บุคคลอยู่ในประเทศที่มีพระราชาเป็นสัมมาทิฏฐิบุคคลปกครองบ้านเมืองอยู่ และพระพุทธศาสนาก็ยังคงมีอยู่ ยังไม่สิ้นสูญไป อย่างนี้เรียกว่า **กาลสัมปัตติ** อย่างหนึ่ง และถ้าในสมัยใดพระราชาที่ปกครองประเทศบ้านเมืองนั้น เป็นมิจฉาทิฏฐิบุคคล และพระพุทธศาสนาก็เสื่อมสิ้นไปแล้ว อย่างนี้เรียกว่า **กาลวิปัตติ**

๒. **คติ** ได้แก่ บุคคลใดได้เกิดอยู่ในสุคติภูมิ มีมนุษย์ เทวดา และพรหม อย่างนี้เรียกว่า **คติสัมปัตติ** ถ้าบุคคลใดไปเกิดในทุคติภูมิ มีสัตว์ดิรัจฉาน เป็นต้น อย่างนี้เรียกว่า **คติวิปัตติ**

๓. **อุปธิ** ได้แก่ บุคคลใดเมื่อเกิดมาแล้วมีอวัยวะใหญ่น้อย คือตา หู เป็นต้นนั้นครบถ้วนบริบูรณ์ อย่างนี้เรียกว่า **อุปธิสัมปัตติ**

เมื่อบุคคลใดเกิดมาแล้ว มีอวัยวะใหญ่น้อยขาดตกบกพร่องไปไม่ครบถ้วน อย่างนี้เรียกว่า **อุปธิวิปัตติ**

๔. **ปโยค** ได้แก่ บุคคลใดอาศัยความเพียรที่ถูก และความคิดที่ถูก แล้วทำกายกรรม, วจีกรรม, มโนกรรม ที่เป็นสุจริต ไม่ผิดกฎหมายของบ้านเมือง และไม่ผิดหลักธรรมในพระพุทธศาสนา อย่างนี้เรียกว่า **ปโยคสัมปัตติ**

บุคคลใดอาศัยความเพียรที่ผิด และความคิดที่ผิด แล้วทำกายกรรม, วจีกรรม, มโนกรรมที่เป็นทุจริต ผิดกฎหมายของบ้านเมือง และผิดหลักธรรมในพระพุทธศาสนา อย่างนี้เรียกว่า **ปโยควิปัตติ**

เมื่อขณะใดบุคคลบริบูรณ์ด้วยสัมปัตติ ๔ อย่าง มีกาลสัมปัตติ เป็นต้น ขณะนั้นนานักขณิกกรรมที่เป็นกุศลก็ได้โอกาสส่งผลที่ดีให้ปรากฏแก่บุคคลนั้น เช่น การได้ประสบกับอารมณ์มีรูปารมณ์ เป็นต้น ที่เป็นอิฏฐารมณ์ คือเป็นอารมณ์ที่น่ารักน่าปรารถนาต่างๆ พร้อมทั้งได้รับกัมมชรูปอันเป็นที่น่ารักน่าปรารถนาเช่นเดียวกัน

เมื่อขณะใดบุคคลบริบูรณ์ด้วยวิปัตติ ๔ อย่าง มีกาลวิปัตติ เป็นต้น ขณะนั้นนานักขณิกกรรมที่เป็นอกุศลก็ได้โอกาสส่งผลที่ไม่ดีให้ปรากฏแก่บุคคลนั้น เช่น ได้ประสบกับอารมณ์ที่ไม่ดีต่างๆ พร้อมทั้งได้รับกัมมชรูปที่ไม่น่ารักและไม่น่าปรารถนา ดังนี้

นี่เป็นผลในปวัตติกาล ส่วนผลในปฏิสนธิกาลนั้น สัตว์ทั้งหลายย่อมได้รับแล้วในขณะที่ปฏิสนธิ ตามสมควรแก่กรรมของตนๆ ในอดีตภพ ฉะนั้นจึงไม่ต้องอธิบายเป็นพิเศษในที่นี้อีก

* * * * * * * * *

วจนัตถะ และคำอธิบายในวิปากปัจจัย

วจนัตถะ

ปหายกปหาตพฺพภาเวน อญฺญมญฺญวิรุทฺธานำ กุสลากุสลานำ ปากาติ = วิปากา ธรรมที่เป็นผลของกุศลและอกุศล อันเป็นปฏิปักษ์แก่กันและกัน โดยความเป็นปหายกธรรม* และปหาตัพพธรรม* ชื่อว่า **วิปาก**

---

* ปหายกธรรม (กุศลธรรม) ปหาตัพพธรรม (อกุศลธรรม)

(วา) สาวชฺชอนวชฺชภาเวน วา กณฺหสุกฺกภาเวน วา อญฺญมญฺญวิสิฏฺฐานํ กุสลากุสลานํ ปากาติ = วิปากา (หรือ) ธรรมซึ่งเป็นผลของกุศลและอกุศลเป็นพิเศษแปลกจากกัน โดยความเป็นสาวัชชธรรม* และอนวัชชธรรม* หรือโดยความเป็นธรรมดำและขาว ชื่อว่า **วิปาก**

วิปาโก จ โส ปจฺจโย จาติ = วิปากปจฺจโย วิบากนั้นแหละเป็นปัจจัย จึงเรียกว่า **วิปากปัจจัย**

(วา) วิปจฺจยภาเวน ปจฺจโย อุปการโกติ = วิปากปจฺจโย (หรือ) ชื่อว่า **วิปากปัจจัย** เพราะอรรถว่า ช่วยอุดหนุนโดยทำให้สำเร็จ

อธิบายในวิปากปัจจัยโดยสังเขป

วิปากปัจจัย นี้ ได้แก่ วิบาก คือผลของกุศลกรรมและอกุศลกรรมนั้นมาเป็นเหตุเป็นผลซึ่งกันและกันได้อีก หมายความว่า วิบากนั่นเองเป็นปัจจัยธรรมและปัจจยุปบันธรรมซึ่งกันและกัน ทั้งช่วยอุดหนุนแก่ปฏิสนธิกัมมชรูปและจิตตชรูปด้วย คือในวิปากจิตที่เกิดขึ้นขณะหนึ่งนั้น มีเจตสิกประกอบอยู่ด้วยพร้อมทั้งปฏิสนธิกัมมชรูปและจิตตชรูป ในที่นี้วิปากจิตและเจตสิกซึ่งเรียกว่านามขันธ์ ๔ นั้น เป็นปัจจัยและปัจจยุปบันซึ่งกันและกันได้ ส่วนปฏิสนธิกัมมชรูปและจิตตชรูปนั้นเป็นปัจจยุปบันธรรมอย่างเดียว เป็นปัจจัยธรรมไม่ได้

วิปากจิตนี้ ไม่ใช่เป็นจิตที่ต้องทำให้เกิดขึ้น เพราะเป็นจิตที่เป็นผลอันเกิดมาจากกุศลกรรมและอกุศลกรรม ฉะนั้นกุศลกรรมหรืออกุศลกรรมก็ดี เป็นธรรมที่ต้องขวนขวายกระทำให้เกิดขึ้น ส่วนวิบากนั้นเป็นธรรมที่ไม่ต้องขวนขวายกระทำให้เกิด ถ้ามีกุศลกรรม อกุศลกรรมอันเป็นเหตุแล้ว วิบากคือผลก็จะต้องมีแน่นอน และวิปากจิตนี้เป็นจิตที่สงบ ไม่ปรากฏอาการอย่างหนึ่งอย่างใด เป็นจิตที่ไม่มีอุตสาหวิริยะ และเป็นจิตที่มีกำลังอ่อน ซึ่งต่างกับอกุศลจิต กุศลจิต และกิริยาจิต วิปากจิตจะปรากฏได้ชัดก็ในขณะที่นอนหลับ เพราะในขณะนั้นจิตอื่นๆ ไม่เกิดขึ้น คงเกิดแต่ภวังคจิตคือวิปากจิตเท่านั้น ส่วนเวลาอื่นนั้น ถึงแม้ว่าวิปากจิตจะเกิดอยู่ก็จริง แต่ไม่ปรากฏชัด เพราะในขณะนี้จิตขึ้นสู่วิถีเป็นกุศลบ้าง อกุศลบ้าง เสียแล้ว ฉะนั้นจึงปรากฏแต่กุศลจิต อกุศลจิต และกิริยาจิตมากกว่าวิปากจิต

ได้กล่าวมาแล้วว่า วิปากจิตนี้เป็นจิตที่มีกำลังอ่อน ไม่มีอุตสาหวิริยะ ซึ่งไม่เหมือนกับจิตประเภทอื่นๆ ฉะนั้นเจตสิกที่เกิดขึ้นประกอบกับวิปากจิตนี้ก็มีกำลังอ่อนตามไปด้วย ไม่

---

* สาวัชช (มีโทษ) อนวัชช (ไม่มีโทษ)

เหมือนกับเจตสิกที่เกิดพร้อมด้วยกุศลจิต อกุศลจิต และกิริยาจิต ส่วนปฏิสนธิกัมมชรูปและจิตตชรูปที่เกิดจากวิปากจิตนี้ก็เช่นเดียวกัน คือไม่ปรากฏอาการอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นแต่เกิดขึ้นโดยอาการอันสงบอยู่เท่านั้น ที่เป็นเช่นนี้ก็โดยอำนาจของวิปากปัจจัยนั่นเอง ต่างกับจิตตชรูปที่เกิดจากกุศลจิต อกุศลจิต และกิริยาจิต เพราะจิตตชรูปที่เกิดจากจิตเหล่านี้ย่อมมีอาการปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจน

วิปากเป็นปัจจัยช่วยอุดหนุนแก่วิบากนี้ ท่านอุปมาเหมือนความชราที่เกิดขึ้นแก่บุคคลทั้งหลาย ความชรานี้เป็นสิ่งที่บุคคลทั้งหลายไม่พึงปรารถนา และไม่ต้องขวนขวายหาหรือกระทำให้เกิดขึ้น แต่ความชรานี้ก็ย่อมบังเกิดขึ้นแก่บุคคลทั้งหลายทั่วกันทั้งหมด ไม่มียกเว้นเลย ทั้งนี้ก็เพราะชรานั้นเป็นผลธรรมอันเกิดมาจากเหตุ คือชาตินั่นเอง ถ้ามีชาติคือความเกิดแล้ว ชราก็ต้องมีแน่นอน และในความชรานั้นก็เป็นเหตุเป็นผลแก่กันและกันได้ คือชราในตอนแรกนั้นเป็นเหตุอุดหนุนให้เกิดความชรามากขึ้นในตอนหลัง จะเห็นได้เมื่อทารกคลอดออกจากครรภ์มารดาความชราก็ติดมากับทารกนั้นแล้ว แต่ความชรานี้เป็นสิ่งที่รู้ได้ยาก เพราะเป็นธรรมอันสงบและละเอียดสุขุม เมื่อขณะที่ทารกค่อยๆ เจริญเติบโตขึ้นนั้น ก็หมายความว่าความชราในตอนแรกนั้นเป็นกำลังช่วยอุดหนุนให้ความชราเกิดขึ้นในตอนหลังเป็นลำดับไป หรืออีกอย่างหนึ่ง เช่น คนที่มีอายุมาก ผมนั้นเปลี่ยนจากสีดำมาเป็นสีขาว ในตอนแรกนั้นก็จะเป็นแต่เพียงเริ่มขาวเล็กๆ น้อยๆ ก่อน ต่อมาสีขาวของผมก็จะปรากฏมากขึ้นทุกทีๆ จนกระทั่งขาวโพลงไปทั่วทั้งศีรษะ ฉะนั้นสีขาวเพียงเล็กน้อยในตอนแรกนั่นเอง เป็นปัจจัยอุดหนุนให้เกิดสีขาวมากขึ้นในตอนหลัง นี่ก็เป็นความชราอย่างหนึ่งเหมือนกัน

ข้ออุปมาที่ยกมานี้ฉันใด วิปากปัจจัยนี้ก็เช่นเดียวกัน คือธรรมที่เป็นวิบากนั้นย่อมเป็นปัจจัยและปัจจยุปบันแก่กันและกันได้ เช่น วิบากนามขันธ์ ๔ ที่เกิดขึ้นพร้อมกันนั้น เมื่อนามขันธ์ ๑ เป็นปัจจัย วิบากนามขันธ์ ๓ ที่เหลือพร้อมด้วยจิตตชรูปก็เป็นปัจจยุปบัน เมื่อนามขันธ์ ๓ เป็นปัจจัย วิบากนามขันธ์ ๑ ที่เหลือพร้อมด้วยจิตตชรูปก็เป็นปัจจยุปบัน และเมื่อนามขันธ์ ๒ เป็นปัจจัย วิบากนามขันธ์ ๒ ที่เหลือพร้อมด้วยจิตตชรูปก็เป็นปัจจยุปบัน ส่วนในปฏิสนธิกาลนั้น วิบากนามขันธ์ ๔ ผลัดกันเป็นปัจจัยและปัจจยุปบันซึ่งกันและกันนั้น ปฏิสนธิกัมมชรูปก็เป็นปัจจยุปบันด้วย การที่วิปากธรรมเป็นปัจจัยช่วยอุดหนุนแก่วิปากธรรมด้วยกัน และเป็นปัจจัยช่วยอุดหนุนแก่จิตตชรูป ปฏิสนธิกัมมชรูป ดังที่ได้อธิบายมาแล้วนี้ จึงได้ชื่อว่า วิปากปัจจัย

* * * * * * * * *

วจนัตถะ และคำอธิบายในอาหารปัจจัย

วจนัตถะ

สกสกปจฺจยุปฺปนฺเน อาหรติ ภุโส หรตีติ = อาหาโร สภาพที่นำมา คือสภาพที่ประมวลมามาก ๆ ซึ่งผลของตน ๆ ชื่อว่า **อาหาร**

รูปารูปานำ อุปถมฺภกตฺเถน อุปการกา จตฺตาโร อาหารา = อาหารปจฺจโย. อาหาร ๔ ที่อุปการะ โดยอรรถว่าเป็นสิ่งที่อุปถัมภ์แก่รูปธรรมและนามธรรมทั้งหลาย ชื่อว่า **อาหารปัจจัย**

อธิบายในอาหารปัจจัยโดยสังเขป

อาหารปัจจัย นี้ แบ่งเป็น ๒ ประเภท คือรูปอาหารประเภทหนึ่ง และนามอาหารประเภทหนึ่ง

รูปอาหาร ได้แก่ อาหารต่าง ๆ มีข้าว, น้ำ เป็นต้น

นามอาหาร มีอยู่ ๓ ชนิดด้วยกัน คือ

๑. ผัสสาหาร ได้แก่ ผัสสเจตสิก

๒. มโนสัญเจตนาหาร ได้แก่ เจตนาเจตสิก

๓. วิญญาณาหาร ได้แก่ จิต ๘๙

รวมเป็นอาหาร ๔ ชนิดด้วยกัน

อาหารทั้ง ๔ อย่างนี้ มีหน้าที่ช่วยอุดหนุนแก่รูปธรรมและนามธรรมทั้งหลายให้เกิดขึ้นและตั้งอยู่ได้ คือรูปอาหารนั้นช่วยอุดหนุนแก่รูปกายให้เจริญขึ้นและตั้งอยู่ได้ ส่วนนามอาหารทั้ง ๓ ก็ช่วยอุดหนุนแก่นามกายให้เกิดขึ้น และให้ตั้งอยู่ได้เป็นระเบียบ ข้อนี้อุปมาเหมือนบ้านที่จะตั้งอยู่ได้ก็ต้องอาศัยมีเสาเป็นเครื่องค้ำจุนอยู่ ถ้าหากว่าไม่มีเสาค้ำจุนอยู่แล้ว บ้านนั้นก็ไม่สามารถจะตั้งอยู่ได้ ฉันใด รูปธรรมและนามธรรมนี้ก็เช่นเดียวกัน ถ้าไม่มีอาหารอันเปรียบเหมือนเสาเรือนค้ำจุนไว้แล้ว รูปธรรมและนามธรรมนั้นก็ไม่สามารถที่จะเกิดขึ้นและดำรงอยู่ได้ดุจเดียวกัน

ในกามภูมิ (เว้นนิรยภูมิ) รูปอาหารเป็นปัจจัยช่วยอุดหนุนให้รูปกายของสัตว์และบุคคลที่อาศัยอยู่ในภูมินี้เจริญเติบโตและตั้งอยู่ได้ ส่วนในรูปภูมิ (เว้นอสัญญสัตตะ) อรูปภูมิ และนิรยภูมินั้น นามอาหารเป็นปัจจัยช่วยอุดหนุนทั้งรูปกายและนามกายของบรรดาสัตว์และบุคคล ที่อาศัยอยู่ในภูมิเหล่านี้ให้มีชีวิตดำรงอยู่ได้ แต่รูปอาหารไม่มีในสัตว์บุคคลเหล่านี้ เพราะสัตว์บุคคลเหล่านี้ไม่กินอาหาร มีแต่นามอาหารอย่างเดียว

ส่วนอสัญญสัตตพรหมที่อยู่ในอสัญญสัตตภูมินั้น มีแต่รูปธรรมอย่างเดียว ไม่มีนามธรรม และมีอายุเป็นอยู่ได้ถึง ๕๐๐ มหากัป บุคคลจำพวกนี้ไม่ได้รับอาหารทั้ง ๔ อย่างที่กล่าวมาแล้วนั้นโดยตรง แต่ย่อมมีอาหารทางอ้อมเป็นเครื่องดำรงรูปชีวิตอยู่ได้ คือปัญจมฌานเจตนาที่ในอดีตภพนั่นเอง เป็นปัจจัยช่วยอุดหนุนแก่รูปของบุคคลจำพวกนี้ให้สามารถตั้งอยู่ได้

สรุปความว่า อาหารปัจจัยนี้ รูปอาหารและนามอาหารเป็นปัจจัยช่วยอุดหนุนแก่รูปธรรมและนามธรรมของบรรดาสัตว์ที่มีชีวิตทั้งหลายทั่วทั้ง ๓๑ ภูมิ ให้มีชีวิตตั้งอยู่ได้ ถ้าไม่มีอาหารทั้ง ๒ ประเภทเป็นเครื่องช่วยอุดหนุนแล้ว บรรดาสัตว์เหล่านั้นก็ไม่สามารถจะดำรงชีวิตอยู่ได้ ฉะนั้นจึงนับว่าอาหารนี้เป็นสิ่งที่ทำคุณอุปการะให้แก่สัตว์ทั้งหลายที่อยู่ในสังสารวัฏเป็นอย่างมาก ดังมีพระพุทธภาษิตที่ตรัสไว้ว่า **สพฺเพ สตฺตา อาหารฏฺฐิติกา** แปลว่า สัตว์ทั้งหลายตั้งอยู่ได้ก็เพราะอาหารนั่นเอง

* * * * * * * * *

วจนัตถะ และคำอธิบายในอินทริยปัจจัย

วจนัตถะ

อินฺทติ ปรมอิสฺสริยํ กโรตีติ = อินฺทฺริยํ ธรรมชาติใดเป็นใหญ่ คือกระทำซึ่งความเป็นใหญ่ยิ่ง ชื่อว่า **อินทรีย์**

อินฺทฺริยภาเวน อุปการโก ธมฺโม = อินฺทฺริยปจฺจโย ธรรมที่ช่วยอุดหนุนโดยความเป็นใหญ่ยิ่ง หรือโดยความเป็นผู้ปกครอง ชื่อว่า **อินทริยปัจจัย**

อิสฺสรยฏฺเฐน อธิปติยฏฺเฐน วา อุปการกา อิตฺถินฺทฺริยปุริสินฺทฺริยวชฺชา วีสตินฺทฺริยา = อินฺทฺริยปจฺจโย อินทรีย์ ๒๐ เว้นอิตถินทรีย์และปุริสินทรีย์เสีย เป็นธรรมช่วยอุดหนุน โดยความเป็นใหญ่ หรือเป็นหัวหน้า ชื่อว่า **อินทริยปัจจัย**

อธิบายในอินทริยปัจจัยโดยสังเขป

ใน **อินทริยปัจจัย** นี้ คำว่า อินทรีย์นั้นแปลว่า เป็นใหญ่ เป็นหัวหน้า ปกครองในหน้าที่ของตน ๆ ไม่ก้าวก่ายกัน อุปมาเหมือนในประเทศหนึ่ง ๆ มีรัฐมนตรีเป็นหัวหน้าปกครองในหน้าที่การงานอยู่หลายคนด้วยกัน แต่ในหน้าที่อย่างหนึ่ง ๆ นั้นก็มีรัฐมนตรีคนหนึ่ง ๆ เป็นหัวหน้าควบคุมปกครอง ไม่ก้าวก่ายในหน้าที่ซึ่งกันและกัน ฉันใด ในอินทริยปัจจัยนี้ก็เช่นเดียวกัน คือหน้าที่ต่าง ๆ มีหน้าที่ในการเห็น, การได้ยิน เป็นต้นนั้น ก็มีธรรมที่เป็นใหญ่ควบคุมในหน้าที่นั้น ๆ เช่น หน้าที่ในการเห็น ก็มีจักขุปสาทเป็นใหญ่ เรียกว่า จักขุนทรีย์ และหน้าที่ในการได้ยิน ก็มีโสตปสาทเป็นใหญ่ เรียกว่า โสตินทรีย์ ดังนี้

ที่ว่าจักขุปสาทเป็นใหญ่ในการเห็นนั้นก็คือ จักขุวิญญาณจิตที่จะเกิดขึ้นได้ก็ต้องอาศัยจักขุปสาทเป็นปัจจัย ถ้าหากว่าจักขุปสาทนั้นมีกำลังอ่อน การเห็นนั้นก็ไม่สมบูรณ์ ถ้าจักขุปสาทมีกำลังแรง การเห็นนั้นก็ชัดเจนแจ่มใสดี ด้วยเหตุนี้จักขุปสาทจึงได้ชื่อว่า จักขุนทรีย์ และในปสาทอื่นๆ ก็เช่นเดียวกัน แต่ละอย่างๆ นั้นต่างก็มีความเป็นใหญ่ในหน้าที่ของตนๆ ด้วยกัน นี่เป็นอินทรีย์ฝ่ายรูปธรรม

ส่วนนามธรรมนั้น ก็มีนามอินทรีย์ทำหน้าที่เป็นหัวหน้า ปกครองในหน้าที่เฉพาะของตนๆ เช่นเดียวกัน นามอินทรีย์นี้มีองค์ธรรม ๘ คือชีวิตินทรีย์, จิต, เวทนา, สัทธา, วิริยะ, สติ, เอกัคคตา, ปัญญา นามอินทรีย์ทั้ง ๘ นี้ทำหน้าที่เป็นปัจจัยธรรม และในเวลาเดียวกันนั้น ต่างก็เป็นปัจจยุปบันธรรมซึ่งกันและกันด้วย ตัวอย่างเช่น เวลาที่มหากุศลจิตเกิดขึ้นพร้อมด้วยเจตสิกที่ประกอบ ๓๘ นั้น ในจิตและเจตสิกเหล่านี้ก็มีสหชาตินทริย์ คือนามอินทรีย์ทั้ง ๘ นั้นเกิดขึ้นเป็นปัจจัยและปัจจยุปบันซึ่งกันและกันอยู่ด้วย เช่น จิต คือมนินทรีย์เป็นปัจจัย อินทรีย์ที่เหลือ ๗ ก็เป็นปัจจยุปบัน และเมื่อชีวิตินทรีย์เป็นปัจจัย อินทรีย์ที่เหลือ ๗ ก็เป็นปัจจยุปบัน ดังนี้เป็นต้น ส่วนเจตสิก ๓๑ ที่เหลือจากอินทรีย์องค์ธรรมและจิตตชรูปนั้น ไม่นับเข้าเป็นอินทรีย์ และเป็นสหชาตินทริยปัจจัยไม่ได้ คงเป็นได้แต่สหชาตินทริยปัจจยุปบันอย่างเดียว

ในบรรดาธรรมที่เรียกว่าเป็นปัจจัยธรรมนั้น ต้องประกอบด้วยอำนาจอย่างใดอย่างหนึ่งในอำนาจ ๓ อย่างคือ

๑. **ชนกสัตติ** มีอำนาจให้ปัจจยุปบันธรรมเกิดขึ้นได้อย่างหนึ่ง

๒. **อุปถัมภกสัตติ** มีอำนาจช่วยอุดหนุนให้ปัจจยุปบันธรรมตั้งอยู่ได้อย่างหนึ่ง

๓. **อนุปาลกสัตติ** มีอำนาจช่วยรักษาปัจจยุปบันธรรมไว้โดยสม่ำเสมออย่างหนึ่ง

อำนาจทั้ง ๓* อย่างนี้ย่อมมีอยู่ในปัจจัยธรรมทั้งหลาย ๑ อย่างบ้าง ๒ อย่างบ้าง ถ้าธรรมใดไม่ประกอบด้วยอำนาจ ๓ อย่างนี้แม้แต่อย่างเดียวแล้ว ธรรมนั้นก็เป็นปัจจัยธรรมไม่ได้

ในอินทริยปัจจัยนี้ เว้นภาวรูป ๒ คืออิตถีภาวะ และปุริสภาวะ เสียจากการเป็นปัจจัย-ธรรม เพราะอิตถีภาวรูปและปุริสภาวรูปทั้ง ๒ นี้ ไม่มีอำนาจทั้ง ๓ อย่างที่กล่าวมาแล้ว ฉะนั้นจึงเป็นอินทริยปัจจัยไม่ได้ แต่ในภาวรูปทั้ง ๒ นี้มีลักษณะที่ประกอบให้รู้ได้ว่า ลักษณะอย่างนี้เป็นอิตถีภาวะ และลักษณะอย่างนี้เป็นปุริสภาวะ ลักษณะนี้มีอยู่ ๔ อย่างด้วยกันคือ

---

* ในอรรถกถาปัญจปกรณ์ แปล ไม่ได้แสดงอำนาจของปัจจัยใดปัจจัยหนึ่งไว้ในปัจจัย ๔๗ นั้นโดยตรงว่า มีอำนาจพร้อมกันได้ทั้ง ๓ อย่าง คงมีได้ ๑ อย่างบ้าง ๒ อย่างบ้างเท่านั้น ดังที่คณะกรรมการฝ่ายวิชาการได้มีมติร่วมกัน สรุปไว้ในสรุปลักษณะของอำนาจที่ช่วยอุปการะในปัจจัย ๔๗ ซึ่งมีอยู่ในตอนท้ายของหนังสือหลักสูตรนี้

๑. **ลิงฺค** หมายถึงรูปร่างสัณฐาน เช่น หน้า, ตา, มือ, เท้า เป็นต้น

๒. **นิมิตฺต** หมายถึงเครื่องหมาย เช่น มีหนวด, ไม่มีหนวด เป็นต้น

๓. **กุตฺต** หมายถึงการเล่นต่าง ๆ เช่น ชอบเล่นของที่สวยงาม เป็นต้น

๔. **อากปฺป** หมายถึงกิริยาอาการที่เดิน, ยืน, นั่ง, นอน เป็นต้น

ลักษณะทั้ง ๔ อย่างนี้ เป็นผลของภาวรูป ๒ คือ เมื่อมีภาวรูปแล้ว ก็ต้องมีลักษณะ ๔ อย่างนี้เกิดขึ้นด้วยเสมอ ฉะนั้น ถ้าจะมีปัญหาถามว่า เมื่อลักษณะ ๔ อย่างนั้นเป็นผลอันเกิดมาจากภาวรูป ๒ ซึ่งเป็นเหตุแล้ว ภาวรูป ๒ นี้จะจัดเป็นอินทริยปัจจัยไม่ได้หรือ? ข้อนี้อธิบายว่าเป็นอินทริยปัจจัยไม่ได้ ถึงแม้ว่าภาวรูป ๒ จะเป็นเหตุและลักษณะทั้ง ๔ จะเป็นผลก็จริงอยู่ แต่ว่าเป็นไปโดยธรรมดาซึ่งเรียกว่าปวัตตินิยาม ไม่เรียกว่าภาวรูป ทั้ง ๒ นั้นเป็นอินทริยปัจจัยอุดหนุนให้เกิดลักษณะทั้ง ๔ อย่าง และลักษณะทั้ง ๔ อย่างนั้นก็ไม่เรียกว่าเป็นอินทริยปัจจยุปบัน ทั้งนี้เพราะเหตุว่า ถ้าเป็นอินทริยปัจจัยแล้วก็ต้องเป็นอัตถิปัจจัยด้วย และธรรมดาสภาพธรรมของอัตถิปัจจัยนี้ เมื่อขณะที่เกิดขึ้นก็ดี เมื่อขณะที่ตั้งอยู่ก็ดี ปัจจัยธรรมและปัจจยุปบันธรรมต้องปรากฏมีอยู่เสมอ

ส่วนภาวรูป ๒ นั้น ในปฏิสนธิกาลย่อมเกิดมีอยู่แล้ว แต่ลักษณะทั้ง ๔ อย่างมี ลิงฺค เป็นต้น ยังไม่เกิดในขณะนั้น ต่อเมื่อในปวัตติกาลจึงจะปรากฏขึ้น แสดงให้เห็นว่าการเกิดของภาวรูป ๒ และการเกิดของลักษณะทั้ง ๔ อย่างนั้น เกิดในกาลต่างกัน ฉะนั้นจึงนับเข้าเป็นอัตถิปัจจัยไม่ได้ เพราะปัจจัยธรรมและปัจจยุปบันธรรมไม่ปรากฏมีอยู่ เมื่อเป็นอัตถิปัจจัยไม่ได้แล้ว ก็ย่อมเป็นอินทริยปัจจัยไม่ได้เช่นเดียวกัน

ถ้าจะมีปัญหาต่อไปอีกว่า ในภาวทสกกลาปทั้ง ๒ นั้น ภาวรูป ๒ และรูปที่เหลือ ๘ นั้นก็เกิดพร้อมกัน ดับพร้อมกัน ปรากฏมีอยู่ ฉะนั้นในภาวทสกกลาปจะจัดเอาภาวรูปเป็นอินทริย-ปัจจัย และรูปที่เหลือเป็นอินทริยปัจจยุปบันไม่ได้หรือ? ข้อนี้ก็คงเป็นไปไม่ได้เช่นเดียวกัน เพราะภาวรูปทั้ง ๒ นั้นไม่มีอำนาจ คือความเป็นใหญ่ที่จะปกครองในรูปที่เหลือ ๘ นั้น หมายความว่ารูปที่เหลือ ๘ นี้ไม่ได้เกิดขึ้นเพราะอำนาจของภาวรูป แต่เกิดขึ้นเพราะอาศัยอำนาจของอดีตกรรมนั่นเองเป็นผู้ปกครอง ด้วยเหตุนี้ภาวรูปทั้ง ๒ จึงจัดเป็นอินทริยปัจจัยไม่ได้

ถึงแม้ว่าภาวรูป ๒ นี้ ว่าโดยปรมัตถสภาวะแล้ว จัดเป็นอินทริยปัจจัยไม่ได้ก็จริงอยู่ แต่ภาวรูป ๒ นี้ก็ได้ชื่อว่าเป็นอินทรีย์ คืออิตถินทรีย์ และปุริสินทรีย์ การที่ได้ชื่อว่าเป็นอินทรีย์ก็เพราะเหตุว่า ภาวรูปทั้ง ๒ นี้ มีอำนาจปกครองต่อลักษณะ ๔ อย่าง มี ลิงฺค เป็นต้นดังกล่าวมาแล้วนั้น คือ **อิตฺถีลิงฺค, อิตฺถีนิมิตฺต, อิตฺถีกุตฺต, อิตฺถีอากปฺป** เหล่านี้จะปรากฏขึ้นได้ก็โดยอำนาจของอิตถีภาวรูป, และ**ปุริสลิงฺค, ปุริสนิมิตฺต, ปุริสกุตฺต, ปุริสอากปฺป** เหล่านี้จะ

ปรากฏเกิดขึ้นได้ก็โดยอำนาจของปุริสภาวรูป ฉะนั้นภาวรูป ๒ นี้จึงได้ชื่อว่าเป็นอินทรีย์ ทั้งนี้ว่าโดยการเป็นปกตูปนิสสยปัจจัยในสุตตันตนัย ไม่ใช่เป็นปรมัตถนัย

อินทริยปัจจัยนี้แบ่งออกเป็น ๓ ประเภท คือ สหชาตินทริยปัจจัย ปุเรชาตินทริยปัจจัย และรูปชีวิตินทริยปัจจัย สำหรับสหชาตินทริยปัจจัยนั้นไม่มีคำอธิบายพิเศษ

ปุเรชาตินทริยปัจจัย

วจนัตถะ

ปุเรชาโต หุตฺวา อินฺทฺริยภาเวน อุปการโก ธมฺโม = ปุเรชาตินฺทฺริยปจฺจโย.

ธรรมที่เกิดก่อนแล้ว เป็นปัจจัยช่วยอุดหนุนโดยความเป็นใหญ่ ชื่อว่า **ปุเรชาตินทริย-ปัจจัย**

อธิบายในปุเรชาตินทริยปัจจัยโดยสังเขป

ปุเรชาตินทริยปัจจัย นี้ มีลักษณะ ๒ ประการคือ

๑. ปัจจัยธรรมนั้นเกิดก่อนปัจจยุปบันธรรมอย่างหนึ่ง

๒. ปัจจัยธรรมนั้นเป็นใหญ่ในปัจจยุปบันธรรมอย่างหนึ่ง

รวมลักษณะ ๒ อย่างมีอยู่ในปัจจัยนี้ จึงได้ชื่อว่าเป็นปุเรชาตินทริยปัจจัย

ในปุเรชาตินทริยปัจจัยนี้ ปัจจัยธรรมได้แก่ รูป ปัจจยุปบันธรรม ได้แก่ นาม ปัจจัยธรรมอันได้แก่รูปนั้น หมายเอาเฉพาะปสาทรูปเท่านั้น ส่วนรูปอื่นๆ นั้นไม่สามารถจะเป็นปุเรชาติน-ทริยปัจจัยได้ เพราะไม่พร้อมด้วยลักษณะทั้ง ๒ อย่างที่กล่าวมาแล้วนั้น ส่วนปัจจยุปบันธรรมที่เป็นนามนั้น ก็หมายเอาเฉพาะทวิปัญจวิญญาณจิต ๑๐ พร้อมด้วยสัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวงเท่านั้น นามธรรมที่เหลือนอกนั้นไม่ได้รับการอุดหนุนจากปัจจัยธรรม คือปสาทรูป ๕ ฉะนั้น นามธรรมที่เหลือเหล่านั้นจึงเป็นปัจจยุปบันธรรมไม่ได้

ปสาทรูป ๕ ที่เป็นปัจจัยธรรมนั้น ย่อมเกิดก่อนปัจจยุปบันธรรมและยังไม่ดับไป คือยังอยู่ในระหว่างฐีติขณะ เช่น ในจักขุทวารวิถีที่เป็นอติมหันตารมณ์ จักขุปสาทที่เกิดขึ้นก่อน เมื่อถึงฐีติขณะแล้วก็เป็นปัจจัยแก่จักขุวิญญาณจิตให้เกิดขึ้นได้ จักขุปสาทที่เป็นฐีติปัตตรูปนี้มีจำนวน ๔๙ คือนับถอยหลังจากภังคักขณะของปัญจทวาราวัชชนจิต มาจนถึงภังคักขณะของจิตดวงที่ ๑๗ ก็ได้จำนวนฐีติปัตตรูป ๔๙ ซึ่งรูปใดรูปหนึ่งในจำนวนฐีติปัตตรูป ๔๙ นี้ ย่อมปรากฏเป็นปุเรชาตินทริยปัจจัยได้ นี้เป็นนัยของท่านอาจารย์ภายหลัง

อีกนัยหนึ่ง ซึ่งเป็นนัยของท่านโบราณาจารย์กล่าวว่า จักขุปสาทที่เกิดพร้อมกับอุปาทักขณะของอตีตภวังค์ดวงแรก รูปเดียวเท่านั้น ที่เป็นปุเรชาตินทริยปัจจัยได้ ส่วน

จักขุปสาทรูปที่เหลือ ๔๘ นั้นไม่สามารถเป็นปุเรชาตินทริยปัจจัยได้ ในจำนวนฐีติปัตตจักขุปสาทรูป ๔๙ นั้น แบ่งออกเป็น ๓ หมวดคือ

๑. **มันทายุกจักขุปสาทรูป** ได้แก่ จักขุปสาทที่มีอายุน้อยกว่ารูปารมณ์ที่เกิดพร้อมกันกับอตีตภวังค์ มีจำนวน ๓๗ คือนับเอาจักขุปสาทที่เกิดพร้อมกันกับภังคักขณะของภวังคจิตที่นับถอยหลังจากอตีตภวังค์มาจนถึงภังคักขณะของจิตดวงที่ ๑๓

๒. **อมันทายุกจักขุปสาทรูป** ได้แก่ จักขุปสาทที่มีอายุมากกว่ารูปารมณ์ที่เกิดพร้อมกับอตีตภวังค์ มีจำนวน ๑๑ คือนับเอาจักขุปสาทที่เกิดพร้อมกับฐีติขณะของอตีตภวังค์ไปจนถึงภังคักขณะของปัญจทวาราวัชชนจิต

๓. **มัชฌิมายุกจักขุปสาทรูป** ได้แก่ จักขุปสาทที่มีอายุพอดีกันกับรูปารมณ์ที่เกิดพร้อมกับอตีตภวังค์ มีจำนวน ๑ คือจักขุปสาทที่เกิดขึ้นในอุปาทักขณะของอตีตภวังคจิตดวงแรกนั้นเอง ในปสาทรูปทั้ง ๓ หมวดนี้เป็นปุเรชาตินทริยปัจจัยไม่ได้ทั้งหมด เป็นได้แต่เฉพาะปสาทรูปที่เป็นมัชฌิมายุกปสาทรูปเท่านั้น ส่วนโสตะ ฆานะ ชิวหา กายทวารวิถีนั้น ก็เป็นไปในทำนองเดียวกัน

ตามวาทะทั้ง ๒ อย่างที่กล่าวมาแล้วนี้ ท่านอาจารย์ผู้เชี่ยวชาญในสภาวธรรม และอภิธรรมปิฎกได้วินิจฉัย มีความพอใจในวาทะแรกดีกว่าวาทะที่ ๒ แต่ก็ไม่ลบวาทะที่ ๒ เสียคงแสดงเป็นพิเศษอยู่เสมอด้วยความเคารพต่อวาทะของท่านโบราณาจารย์นั้น

สรุปความว่า ปุเรชาตินทริยปัจจัยนี้ รูปซึ่งเป็นปัจจัยธรรมนั้นเกิดก่อนนามซึ่งเป็นปัจจยุปบันธรรม และรูปทั้งหมดเป็นปัจจัยธรรมไม่ได้ เป็นได้เฉพาะปสาทรูป ๕ ที่เป็นฐีติปัตตรูป คือรูปเมื่อถึงฐีติขณะแล้วนั่นเอง ส่วนนามที่เป็นปัจจยุปบันธรรมก็หมายเอาแต่เฉพาะทวิปัญจวิญญาณจิต ๑๐ ดวง พร้อมด้วยสัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวงเท่านั้น

อนึ่ง ในวัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัย และวัตถุปุเรชาตปัจจัยที่แสดงมาแล้วนั้น ก็มีเนื้อความในจำพวกรูปที่เป็นฐีติปัตตรูป และมัชฌิมายุกรูป ทำนองเดียวกันกับปุเรชาตินทริยปัจจัยนี้ ขอให้ท่านนักศึกษาพึงเข้าใจตามนี้ด้วย

รูปชีวิตินทริยปัจจัย

รูปชีวิตินทริยปัจจัย นี้ ได้แก่ ชีวิตรูป เป็นปัจจัยช่วยอุดหนุนแก่กัมมชรูปที่เกิดพร้อมกันกับตน เช่น ในกัมมชกลาปรูป ๘ มีจักขุทสกกลาปเป็นต้นนั้น ในกลาปหนึ่งๆ มีชีวิตรูปเป็นผู้รักษาอยู่ทุกๆ กลาป ดังนั้น ชีวิตรูปที่มีอยู่ในกัมมชกลาปแต่ละอันนั้น จึงเป็นปัจจัยแก่รูปกลาปที่เหลือ ๘ หรือ ๙ ในกลาปเดียวกัน

ในรูปชีวิตินทริยปัจจัยนี้ ปัจจัยธรรมและปัจจยุปบันธรรมเกิดพร้อมกันในกลาปอันเดียวกัน ทำนองเดียวกันกับสหชาตินทริยปัจจัยซึ่งแสดงมาแล้วนั้น การที่พระพุทธองค์ทรงแสดงรูปชีวิตินทริยปัจจัยไว้เฉพาะต่างหาก ไม่แสดงรวมกับสหชาตินทริยปัจจัย ก็เพราะเหตุว่าสหชาตินทริยปัจจัยนั้น ปัจจัยธรรมเป็นนามช่วยอุดหนุนแก่ปัจจยุปบันธรรมซึ่งเป็นนามและรูป ขณะที่ปัจจัยธรรมและปัจจยุปบันธรรมเกิดขึ้นพร้อมกัน ในขณะเดียวกันนั้น นามธรรมที่เป็นปัจจัยย่อมช่วยอุดหนุนแก่ปัจจยุปบันธรรมได้ตั้งแต่อุปาทักขณะทีเดียว ส่วนรูปชีวิตินทริยปัจจัยนี้ ถึงแม้ว่าปัจจัยธรรมและปัจจยุปบันธรรมจะเกิดพร้อมกันในขณะเดียวกัน และในกลาปอันเดียวกันก็จริงอยู่ แต่ว่าปัจจัยธรรมนั้นจะช่วยอุดหนุนแก่ปัจจยุปบันธรรมตั้งแต่อุปาทักขณะทีเดียวนั้นไม่ได้ ต่อเมื่อถึงฐีติขณะแล้วจึงจะช่วยอุดหนุนได้ ทั้งนี้ก็เพราะว่าธรรมดาของรูปธรรมในอุปาทักขณะนั้นมีกำลังน้อย ไม่สามารถจะทำหน้าที่ช่วยอุดหนุนแก่ธรรมอื่นๆ ได้ เมื่อถึงฐีติขณะแล้วจึงมีกำลังพอที่จะช่วยอุดหนุนแก่ธรรมอื่นๆ ได้ ด้วยเหตุนี้พระพุทธองค์จึงได้ทรงแสดงรูปชีวิตินทริยปัจจัยไว้โดยเฉพาะต่างหาก

* * * * * * * * *

วจนัตถะ และคำอธิบายในฌานปัจจัย

วจนัตถะ

อารมฺมณํ ฌายติ อุปนิชฺฌายตีติ = ฌานํ ธรรมชาติใดย่อมเข้าไปเพ่งซึ่งอารมณ์มีรูปารมณ์เป็นต้น หรือมีกสิณเป็นต้น เพราะเหตุนั้น ธรรมชาตินั้นชื่อว่า **ฌาน**

อุปนิชฺฌายนตฺเถน อุปการโก ธมฺโม = ฌานปจฺจโย. ธรรมที่ช่วยอุดหนุน โดยอรรถว่าเข้าไปเพ่งซึ่งอารมณ์ ชื่อว่า **ฌานปัจจัย**

อารมฺมณํ อุปคนฺตฺวา ตสฺมึ วา ภุสํ ทฬฺหํ นิปฺปตฺติตฺวา วิย ฌายนฏฺเฐน โอโลกนฏฺเฐน อุปการโก ธมฺโม = ฌานปจฺจโย ธรรมที่เป็นปัจจัยช่วยอุดหนุน โดยอรรถว่าเข้าไปใกล้ชิดอารมณ์ หรือประดุจหนึ่งว่า ตกไปติดแน่นอยู่ในอารมณ์นั้นแล้ว และเพ่งคือจ้องดูอยู่ ชื่อว่า **ฌานปัจจัย**

อธิบายในฌานปัจจัยโดยสังเขป

ฌานปัจจัย นี้ คำว่า ฌาน นั้นหมายความว่า การเพ่งซึ่งอารมณ์ทั้งหลาย มีรูปารมณ์เป็นต้นอย่างแน่วแน่ เรียกว่า **ฌาน** โดยมีวิตก, วิจาร, ปีติ, เวทนา, เอกัคคตา เป็นหัวหน้าชักจูงให้สหชาตธรรม คือจิตและเจตสิกกระทำหน้าที่เพ่งอารมณ์นั้นตามไปด้วย ฉะนั้นพึงเข้าใจว่า

ที่เรียกว่าฌานนั้นก็ได้แก่ วิตก, วิจาร, ปีติ, เวทนา, เอกัคคตา ทั้ง ๕ อย่างนี้นั่นเอง หมายความว่า วิตกก็เรียกว่าฌาน วิจารก็เรียกว่าฌาน ดังนี้เป็นต้น

องค์ฌานทั้ง ๕ นี้ มีหน้าที่ทำกันคนละอย่าง แต่ทำในการงานอันเดียวกัน คือหมายถึงเพ่งจับอยู่ในอารมณ์อันเดียวกันนั่นเอง เช่น วิตกทำหน้าที่ยกจิตขึ้นสู่รูปารมณ์ วิจารก็ทำหน้าที่ประคองรูปารมณ์นั้น ปีติก็ทำหน้าที่อิ่มใจในรูปารมณ์นั้น เวทนาก็ทำหน้าที่เสวยรูปารมณ์นั้น และเอกัคคตาก็ทำหน้าที่ตั้งมั่นในรูปารมณ์นั้น ดังนี้เป็นต้น

อีกประการหนึ่ง องค์ฌานทั้ง ๕ นี้ นอกจากจะทำหน้าที่ของตนเองโดยเฉพาะแล้ว ยังสามารถช่วยอุดหนุนให้ธรรมทั้งหลายซึ่งเกิดร่วมกับตนนั้น ให้จับอยู่ในอารมณ์นั้นๆ ตามไปอีกด้วย ซึ่งอุปมาเหมือนบุคคลที่อยู่ในที่สูง สามารถมองเห็นสิ่งต่างๆ ในที่ไกลๆ ได้ เมื่อตนเองแลเห็นสิ่งเหล่านั้นแล้ว ก็บอกให้พวกที่อยู่ข้างล่างรู้ด้วยว่า ในที่ตรงนั้น ตรงนี้มีอะไรบ้าง ตามที่ตนได้เห็น ข้อนี้ฉันใด องค์ฌานทั้ง ๕ ซึ่งมีวิตกเป็นต้นนั้น เมื่อขณะที่วิตกทำหน้าที่ยกจิตขึ้นสู่อารมณ์ ตัวของวิตกเองก็เพ่งอยู่ในอารมณ์นั้น และช่วยอุดหนุนให้สหชาตธรรมคือจิตและเจตสิกอื่นๆ เข้าไปเพ่งในอารมณ์นั้นตามไปด้วย โดยเป็นฌานปัจจัยซึ่งได้แก่วิตกเป็นต้น ฉันนั้น

ในการกระทำสิ่งต่างๆ หรือคิดนึกต่างๆ อันเกี่ยวกับกาย วาจา และใจ ถ้าหากว่าไม่มีองค์ฌานทั้ง ๕ ที่กล่าวมานั้นทำหน้าที่ช่วยอุดหนุนด้วยอำนาจฌานปัจจัยแล้ว การกระทำเหล่านั้นก็จะเป็นไปโดยไม่มีระเบียบ ไม่ตรงกับความประสงค์ เช่น เมื่อเวลาเดินก็จะเดินเปะปะไม่ตรง หรือเวลาดูสิ่งหนึ่งสิ่งใดก็จะดูไม่ตรงต่อสิ่งนั้นๆ หรือเมื่อเวลาพูดก็จะพูดเลอะเลือนไป ดังนี้เป็นต้น ฉะนั้น ฌานปัจจัยนี้จึงมีอำนาจที่ทำให้สัตว์ทั้งหลายกระทำกิจต่างๆ ได้มั่นคง ตรงต่ออารมณ์ตามความประสงค์ทุกประการ

องค์ฌาน ๕ ที่กล่าวมานี้ ว่าโดยเป็นองค์ธรรมปรมัตถ์ แต่ถ้าจะแจกออกไปโดยประเภทแล้ว ฌาน มี ๗ คือวิตก, วิจาร, ปีติ, เอกัคคตา, โสมนัสส์, โทมนัสส์, อุเบกขา และคำว่า ฌาน ซึ่งหมายถึงการเข้าไปเพ่งซึ่งอารมณ์นี้ มี ๒ อย่างด้วยกันคือ

๑. การเข้าไปเพ่งซึ่งอารมณ์มีรูปารมณ์เป็นต้น ตลอดจนกระทั่งการเพ่งอารมณ์ในการทำสมถภาวนา มีกสิณเป็นต้น เรียกว่า **อารัมมณูปนิชฌาน**

๒. การเพ่งอารมณ์ในการทำวิปัสสนาภาวนา คือเพ่งอารมณ์ไตรลักษณ์ กล่าวคือ อนิจจะ, ทุกขะ, อนัตตะ นั้น เรียกว่า **ลักขณูปนิชฌาน**

ส่วนการเพ่งอารมณ์ที่เป็นนิพพานนั้น ก็จัดอยู่ในจำพวกลักขณูปนิชฌานเช่นเดียวกัน แต่ในที่นี้ **ลักขณะ** นั้นเป็น **ตถลักขณะ** หมายความว่า **พระนิพพานนี้มีลักขณะที่เป็นสันติสุขโดยแท้จริง**

ฉะนั้น ฌานปัจจัยธรรม ซึ่งทำหน้าที่ช่วยอุดหนุนแก่ปัจจยุปบันธรรมทั้งหลายนั้น ย่อมทำหน้าที่ช่วยอุดหนุนโดยอำนาจแห่งอารัมมณูปนิชฌานอย่างหนึ่ง และโดยอำนาจแห่งลักขณูปนิชฌานอย่างหนึ่ง ดังที่ได้อธิบายมาแล้ว

สรุปความว่า ฌานปัจจัยนี้ องค์ฌาน ๕ คือวิตก, วิจาร, ปีติ, เวทนา, เอกัคคตา เป็นปัจจัยช่วยอุดหนุนแก่นามขันธ์ ๔ และจิตตชรูป ปฏิสนธิกัมมชรูป ที่เกิดพร้อมกันกับตน โดยอำนาจฌานปัจจัย

* * * * * * * * *

วจนัตถะ และคำอธิบายในมัคคปัจจัย

วจนัตถะ

มคฺโค วิยาติ = มคฺโค ธรรมที่เป็นประดุจหนทาง ชื่อว่า **มรรค**

สุคติทุคฺคตีนํ นิพฺพานสฺส จ อภิมุขํ ปาปนโต = มคฺโค ธรรมที่ชื่อว่า **มรรค** ก็เพราะเหตุว่าเป็นธรรมที่นำไปสู่สุคติ, ทุคติ และนิพพาน

มคฺคภาเวน อุปการโก ธมฺโม = มคฺคปจฺจโย ธรรมที่เป็นผู้อุปการะโดยความเป็นมรรค คือนำไปสู่สุคติ, ทุคติ และนิพพาน ชื่อว่า **มัคคปัจจัย**

อธิบายในมัคคปัจจัยโดยสังเขป

คำว่า **มรรค** นั้น หมายถึงหนทางที่ให้คนเดินไปสู่ที่ต่างๆ หนทางนี้มีทั้งทางดีและทางไม่ดี แล้วแต่ผู้เดินนั้นจะเดินไปทางไหน ถ้าเดินไปทางที่ไม่ดี ผู้นั้นก็จะได้รับความลำบากต่างๆ ถ้าเดินไปทางดี ผู้นั้นก็จะได้รับความสุขสะดวกสบาย

อนึ่ง **มัคคปัจจัย** นี้ เป็นสัมปาปกเหตุ คือเหตุที่ทำให้ถึง หมายความว่า เป็นยวดยานพาหนะอย่างหนึ่งอย่างใดก็ตาม ที่สามารถพาผู้โดยสารให้ไปถึงจุดหมายนั้นๆ ได้ ฉะนั้นยานพาหนะนี้จึงชื่อว่าเป็นเหตุที่ทำให้ถึงหรือเป็นมัคคปัจจัย ข้อนี้ฉันใด มัคคปัจจัยนี้ก็เช่นเดียวกัน คือเจตสิกที่เป็นองค์มรรคที่เกิดขึ้นพร้อมกับจิต ได้แก่ ปัญญา, วิตก, สัมมาวาจา, สัมมากัมมันตะ, สัมมาอาชีวะ, วิริยะ, สติ, เอกัคคตา, ทิฏฐิ รวมเจตสิก ๘ ดวงนี้เป็นมัคคปัจจัย ซึ่งเปรียบเหมือนยานพาหนะที่นำผู้โดยสาร อันได้แก่ จิตและเจตสิก ดวงอื่นๆ พร้อมทั้งรูปที่เกิดขึ้นพร้อมกับตนให้ไปถึงจุดหมายในที่ต่างๆ กันตามสมควรแก่ฐานะของยานนั้นๆ เจตสิกทั้ง ๘ ดวงนี้จึงนับว่าเป็นมัคคปัจจัย

ส่วนจิตและเจตสิกที่เหลือนอกนั้นไม่นับเป็นมัคคปัจจัย แต่เป็นมัคคปัจจยุปบันธรรมได้ และเจตสิก ๘ ดวงที่เป็นมัคคปัจจัยนี้ ต่างก็ทำหน้าที่เป็นปัจจัยและปัจจยุปบันซึ่งกันและกันได้

ตามสมควร เช่น ในขณะที่มหากุศลญาณสัมปยุตตจิตเกิดขึ้น เจตสิกที่เป็นมัคคปัจจัยได้มีจำนวน ๘ ดวง เว้นทิฏฐิออกเสีย ในเจตสิก ๘ ดวงนี้ เมื่อปัญญาเจตสิกเป็นปัจจัยเจตสิกที่เหลือ ๗ ดวง ก็เป็นปัจจยุปบัน ดังนี้เป็นต้น

ตามที่กล่าวมาแล้วว่า มัคคปัจจัย อันได้แก่ เจตสิกที่เป็นองค์มรรค ๘ ดวง มีอำนาจช่วยอุดหนุนนำสหชาตธรรมที่เกิดพร้อมกับตนให้ไปสู่ทุคติ สุคติ และนิพพานได้นั้น ข้อนี้เป็นกิจพิเศษแห่งอำนาจของมัคคปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการปฏิสนธิเท่านั้น ส่วนกิจธรรมดาที่เป็นอยู่ตามปกติของมัคคปัจจัยก็คือ ช่วยอุดหนุนนำสหชาตธรรมที่เกิดพร้อมกับตนนั้นให้ไปสู่อารมณ์ที่เกี่ยวเนื่องกับตนอย่างหนึ่ง และช่วยอุดหนุนแก่สหชาตธรรมที่เกิดพร้อมกับตนให้กระทำกิจไปตามหน้าที่ของตน ๆ อย่างหนึ่ง

ส่วนองค์มรรคที่ในวิปากจิตและกิริยาจิตนั้นทำหน้าที่ในกิจพิเศษ คือนำให้ไปสู่ทุคติ สุคติ และนิพพานนั้นไม่ได้ เพียงแต่ทำหน้าที่ในกิจธรรมดา คือนำสหชาตธรรมที่เกิดพร้อมกับตนให้ไปสู่อารมณ์ที่เกี่ยวเนื่องกับตนเท่านั้น เช่น ในภวังคจิต คือขณะที่นอนหลับหรือขณะที่จิตยังไม่ขึ้นสู่วิถีนั้น ภวังคจิตนี้ย่อมมีอารมณ์เป็นกรรม, กรรมนิมิต หรือคตินิมิต อย่างใดอย่างหนึ่งอยู่เสมอ ในการที่ภวังคจิตรับอารมณ์เหล่านี้ได้ ก็เพราะอาศัยอำนาจของเจตสิกที่เป็นมัคคปัจจัยนี่เองทำหน้าที่นำจิตและเจตสิกที่เหลือนั้นให้ไปสู่อารมณ์เหล่านั้นได้

องค์มรรคที่ในผลจิตซึ่งเป็นวิปากจิตก็เช่นเดียวกัน คือผลจิตนี้ย่อมมีนิพพานเป็นอารมณ์อยู่เสมอ ในการที่ผลจิตสามารถรับเอานิพพานเป็นอารมณ์นี้ได้ ก็อาศัยองค์มรรคที่ทำหน้าที่เป็นมัคคปัจจัยนั่นเอง

องค์มรรคที่เกิดขึ้นในกิริยาจิตก็ทำนองเดียวกัน คือทำหน้าที่ได้เฉพาะแต่นำกิริยาจิตและเจตสิกที่เหลือนั้นให้ไปสู่อารมณ์ที่เกี่ยวเนื่องกับตนเท่านั้น

ส่วนองค์มรรคที่เกิดกับกุศลจิตและอกุศลจิตนั้น ทำหน้าที่ในกิจพิเศษและในกิจธรรมดาได้ทั้ง ๒ อย่าง ทำหน้าที่ในกิจพิเศษนั้นคือนำสหชาตธรรมนั้นให้ไปปฏิสนธิตามภูมิ คือทุคติภูมิและสุคติภูมิ และนำไปส่งให้พ้นสังสารวัฏคือนิพพาน ตามหน้าที่ขององค์มรรคนั้น ๆ เช่น องค์มรรคที่เป็นอกุศล ก็นำธรรมที่เกิดร่วมกับตนนั้นให้ไปสู่ทุคติภูมิ องค์มรรคที่เป็นโลกียกุศลก็นำธรรมที่เกิดร่วมกันกับให้ไปสู่สุคติภูมิ ส่วนองค์มรรคที่เป็นโลกุตตรกุศลก็นำธรรมที่เกิดร่วมกับตนให้ค่อย ๆ พ้นจากสังสารวัฏ จนกระทั่งถึงนิพพาน

การนำสหชาตธรรมให้ไปสู่ภูมิต่าง ๆ และนิพพาน เหล่านี้เป็นการอุดหนุนโดยปริยายเท่านั้น หาใช่โดยตรงไม่ การนำส่งโดยตรงนั้นย่อมเป็นหน้าที่ของนานักขณิกกัมมปัจจัย

ส่วนที่ทำหน้าที่ในกิจที่เป็นธรรมดานั้น คือองค์มรรคที่เกิดกับอกุศลจิตหรือกุศลจิตก็ตาม ย่อมทำหน้าที่นำอกุศลจิตและกุศลจิตพร้อมด้วยเจตสิกที่เหลือเหล่านั้นให้ไปสู่อารมณ์ที่เกี่ยวเนื่องกับตนนั้น ๆ การนำส่งให้ไปสู่อารมณ์นี้ เป็นการนำส่งโดยตรง ไม่ใช่โดยปริยาย

สรุปความว่า มัคคปัจจัยนี้ องค์มรรค ๕ ซึ่งได้แก่ เจตสิก ๕ ดวงที่กล่าวข้างต้นนั้น เป็นปัจจัยช่วยอุดหนุนแก่จิตและเจตสิกที่เกิดพร้อมกับตน พร้อมด้วยจิตตชรูปและปฏิสนธิกัมมชรูป ให้เกิดขึ้นและให้ตั้งอยู่ได้โดยอำนาจของมัคคปัจจัยที่ทำหน้าที่ในกิจพิเศษอย่างหนึ่ง และทำหน้าที่ในกิจธรรมดาอย่างหนึ่ง ตามที่ได้อธิบายมาแล้ว

* * * * * * * * *

วจนัตถะ และคำอธิบายในสัมปยุตตปัจจัย

วจนัตถะ

สมๆ เอกุปฺปาทตาทิปกาเรหิ ยุตนฺติ = สมฺปยุตฺตๆ ธรรมชาติที่ประกอบพร้อมโดยประการทั้งหลาย มีการเกิดขึ้นขณะเดียวกันเป็นต้น ชื่อว่า **สัมปยุตต์**

สมฺปยุตฺตภาเวน อุปการโก ธมฺโม = สมฺปยุตฺตปจฺจโย ธรรมที่อุดหนุนแก่กันและกัน โดยเหตุที่ประกอบพร้อมกัน ชื่อว่า สัมปยุตตปัจจัย

อธิบายในสัมปยุตตปัจจัยโดยสังเขป

สัมปยุตตปัจจัย นี้ ได้แก่ จิตและเจตสิกซึ่งเป็นนามธรรมด้วยกันนั้น เป็นปัจจัยและปัจจยุปบันซึ่งกันและกัน และคำว่า สัมปยุตต์นั้น หมายความว่า ธรรม ๒ อย่าง เมื่อเวลาเกิดก็เกิดร่วมกัน เมื่อเวลาดับก็ดับพร้อมกัน มีอารมณ์เป็นอันเดียวกัน และมีที่อาศัยอันเดียวกัน เมื่อครบโดยลักษณะทั้ง ๔ นี้แล้วจึงเรียกว่า สัมปยุตต์

ธรรมทั้ง ๒ ที่เกิดร่วมกันเป็นสัมปยุตตธรรมนี้ ก็ได้แก่จิตและเจตสิกนั่นเอง และการเกิดร่วมกันของสัมปยุตตธรรมนี้ ก็เข้ากลมกลืนกันได้สนิทเป็นเนื้อเดียวกัน โดยไม่สามารถจะแยกออกได้ว่าอะไรเป็นอะไร ซึ่งอุปมาเหมือนยาชนิดหนึ่งเรียกว่า จตุมธุรส อันผสมด้วยของ ๔ อย่างคือ น้ำมันเนย, น้ำมันงา, น้ำผึ้ง, น้ำตาลโตนด เมื่อเอาสิ่งทั้ง ๔ ที่กล่าวมานี้ผสมกวนให้เข้ากันแล้ว รสของยานี้จะกลมกลืนกันได้สนิท จนผู้ที่บริโภคนั้นไม่สามารถจะบอกได้เลยว่า นี่เป็นรสของเนยหรือรสของน้ำมันงา หรือรสของน้ำผึ้ง หรือเป็นรสของน้ำตาลโตนด ข้อนี้ฉันใด จิตและเจตสิกก็เช่นเดียวกัน เมื่อขณะที่เกิดขึ้นนั้นก็กลมกลืนเข้ากันได้สนิท ไม่สามารถจะแยกออกได้ว่าอันไหนเป็นจิต และอันไหนเป็นเจตสิก เหมือนกับจตุมธุรส ฉะนั้น

นอกจากจะมีลักษณะกลมกลืนกันได้สนิทแล้ว สัมปยุตตธรรม คือจิตและเจตสิกนี้ยังทำหน้าที่ช่วยอุดหนุนซึ่งกันและกันอีก เช่น เมื่อขณะที่โลภมูลจิตเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปารมณ์เป็นเหตุแล้ว เจตสิกก็เกิดพร้อมกันกับโลภมูลจิตนั้นตามสมควร จิตและเจตสิกที่เกิดพร้อมกันนี้

เมื่อกล่าวโดยขันธ์แล้วก็ได้แก่นามขันธ์ ๔ ในนามขันธ์ทั้ง ๔ นี้ย่อมเป็นปัจจัยและปัจจยุปบันซึ่งกันและกันได้ กล่าวคือเมื่อเวทนาขันธ์เป็นปัจจัย นามขันธ์ที่เหลือ ๓ ก็เป็นปัจจยุปบัน หรือเมื่อนามขันธ์ ๓ เป็นปัจจัย นามขันธ์ ๑ ที่เหลือก็เป็นปัจจยุปบัน หรือเมื่อนามขันธ์ ๒ เป็นปัจจัย นามขันธ์ ๒ ที่เหลือนั้นก็เป็นปัจจยุปบัน ผลัดกันเป็นปัจจัยและปัจจยุปบันซึ่งกันและกันในขณะที่เกิดขึ้นพร้อมกัน ดังนี้ก็โดยอำนาจแห่งสัมปยุตตปัจจัยนั้นเอง

เมื่อกล่าวโดยหน้าที่แล้ว นามขันธ์ ๔ นี้มีหน้าที่ทำกันคนละอย่าง คือเวทนาขันธ์ทำหน้าที่เสวยอารมณ์ สัญญาขันธ์ทำหน้าที่จำอารมณ์ สังขารขันธ์ทำหน้าที่จัดแจงปรุงแต่งอารมณ์ และวิญญาณขันธ์ทำหน้าที่รู้อารมณ์ เมื่อเป็นเช่นนี้ก็อาจจะทำให้เข้าใจไปว่า นามขันธ์ ๔ นี้เข้าทำหน้าที่กันคนละขณะ เช่น เมื่อเวลาเห็นรูปารมณ์ วิญญาณขันธ์ทำหน้าที่รู้ก่อน ต่อมาเวทนาขันธ์ทำหน้าที่เสวยอารมณ์ ต่อมาสัญญาขันธ์ทำหน้าที่จำอารมณ์ และต่อมาก็สังขารขันธ์ทำหน้าที่ปรุงแต่งอารมณ์ ดังนี้เป็นต้น ความจริงหาเป็นเช่นนี้ไม่ เพราะตามธรรมดานามขันธ์ทั้ง ๔ นี้ ถึงแม้ว่าจะมีลักษณะและกิจการต่างกันก็จริงอยู่ แต่เมื่อขณะเกิดขึ้นย่อมเกิดพร้อมกันเสมอ ไม่ใช่เกิดเรียงไปตามลำดับทีละขันธ์ และในการทำหน้าที่ของแต่ละขันธ์นั้นก็ทำไปคราวเดียวพร้อมๆ กัน โดยไม่เป็นปฏิปักษ์ต่อกัน การที่เป็นไปได้เช่นนี้ ก็เพราะการช่วยอุดหนุนอุปการะซึ่งกันและกันโดยความเป็นสัมปยุตตะนั่นเอง จึงได้ชื่อว่า สัมปยุตตปัจจัย

สรุปความว่า สัมปยุตตปัจจัยนี้ นามขันธ์ทั้ง ๔ เป็นปัจจัยและปัจจยุปบันซึ่งกันและกันขณะที่เกิดขึ้นคราวเดียวกัน ซึ่งได้แก่จิตและเจตสิกนั่นเอง โดยอำนาจของสัมปยุตตปัจจัย

* * * * * * * * *

วจนัตถะ และคำอธิบายในวิปปยุตตปัจจัย

วจนัตถะ

เอกุปฺปาทตาทิปกาเรหิ น ปยุตฺตนฺติ = วิปฺปยุตฺตํ ธรรมที่ไม่ประกอบกันโดยประการต่างๆ มีเอกุปปาทตา (เกิดร่วมกัน) เป็นต้น ชื่อว่า **วิปฺปยุตตะ**

วิปฺปยุตฺตภาเวน อุปการโก ธมฺโม = วิปฺปยุตฺตปจฺจโย ธรรมที่อุดหนุนกันโดยความเป็นวิปปยุตต์ เรียกว่า **วิปปยุตตปัจจัย**

อธิบายในวิปปยุตตปัจจัยโดยสังเขป

วิปปยุตตปัจจัย นี้ นามและรูปทั้ง ๒ เป็นปัจจัยอุดหนุนแก่นามและรูปทั้ง ๒ โดยเป็นวิปปยุตตปัจจัย และวิปปยุตตปัจจัยนี้ มีความหมายตรงกันข้ามกับสัมปยุตตปัจจัย คือไม่ประกอบด้วยลักษณะ ๔ อย่างคือ

๑. เอกุปปาทะ

๒. เอกนิโรธะ

๓. เอการัมมณะ

๔. เอกวัตถุกะ

เมื่อไม่พร้อมด้วยลักษณะทั้ง ๔ นี้แล้ว จึงได้ชื่อว่า วิปปยุตตะ หมายความว่า นามธรรมกับรูปธรรมนี้ ถึงแม้ว่าจะเกิดร่วมกันก็จริงอยู่ เช่น เมื่อขณะที่จิตเกิด จิตตชรูปก็เกิดด้วย และในปฏิสนธิกาล เมื่อขณะปฏิสนธินามขันธ์ ๔ เกิดขึ้นนั้น กัมมชรูปก็เกิดพร้อมด้วย การเกิดพร้อมกันหรือเกิดร่วมกันดังนี้ก็ไม่เรียกว่าเป็นสัมปยุตตะ เพราะเหตุว่านามและรูปถึงแม้จะเกิดพร้อมกันเป็นเอกุปปาทะก็ดี แต่ก็ไม่ครบในลักษณะทั้ง ๔ ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ฉะนั้นจึงเป็นสัมปยุตตะไม่ได้ เรียกว่า วิปปยุตตะ

อุปมาเหมือนคน ๒ คนอยู่ในบ้านเดียวกัน แต่ว่าไม่ใช่เป็นญาติพี่น้องกัน และการกินอยู่หลับนอนตลอดจนเงินทองก็ไม่ได้ใช้ร่วมกัน เป็นแต่อยู่บ้านเดียวกันเท่านั้น ถ้าหากจะมีผู้ถามว่าคนสองคนนี้เป็นญาติกันหรือเปล่า ก็จะต้องตอบว่าไม่ได้เป็นอะไรกัน เป็นแต่อาศัยอยู่ในบ้านเดียวกัน เพื่อช่วยเหลือซึ่งกันและกันในกิจการงานเท่านั้น ข้อนี้ฉันใด ในบรรดาสัตว์ที่มีชีวิตทั้งหลายนั้น นามธรรมกับรูปธรรมที่เกิดร่วมกันก็ดี หรือที่อาศัยอยู่ด้วยกันก็ดี หรือรูปที่เกิดก่อนนามก็ดี เหล่านี้ ก็มีหน้าที่เพียงอุดหนุนเกื้อกูลต่อกันโดยความเป็นวิปปยุตตปัจจัยเท่านั้น

อีกนัยหนึ่ง ท่านโบราณาจารย์อุปมาวิปปยุตตปัจจัยนี้เหมือนกับรส ๖ อย่าง คือหวาน, เปรี้ยว, ฝาด, เค็ม, ขม, เผ็ด เหล่านี้ เมื่อเอามาผสมรวมกันเข้าแล้ว ไม่สามารถจะกลมกลืนเข้ากันได้สนิทเป็นรสเดียวกัน เช่น ในหม้อแกงหม้อหนึ่งประกอบด้วยรสต่างๆ มีเปรี้ยว, เค็ม, หวาน, เผ็ด เป็นต้น เหล่านี้รวมกันอยู่ แต่รสต่างๆ นี้ก็ไม่สามารถจะกลมกลืนเป็นรสเดียวกันได้ ผู้บริโภคสามารถบอกได้ทันทีว่า นี่เป็นรสเปรี้ยว นี่เป็นรสเค็ม และนี่เป็นรสหวาน ซึ่งผิดกับจตุมธุรสที่แสดงมาแล้วในสัมปยุตตปัจจัย อีกประการหนึ่ง รสต่างๆ เหล่านี้ย่อมทำหน้าที่กันโดยเฉพาะของตนๆ และมีลักษณะโดยเฉพาะของตนๆ เช่นเดียวกัน คือรสเปรี้ยวก็มีหน้าที่ให้แกงนั้นมีรสเปรี้ยวปรากฏขึ้น รสเค็มก็มีหน้าที่ให้แกงนั้นมีรสเค็มปรากฏขึ้น และรสหวาน, ขม, ฝาด, เผ็ด ก็เช่นเดียวกัน รสใดรสหนึ่งไม่สามารถที่จะน้อมเอารสต่างๆ ที่อยู่ร่วมกับตนนั้นเข้ามารวมเป็นรสเดียวกับตนได้ เปรี้ยวก็คงเป็นเปรี้ยว หวานก็คงเป็นหวานอยู่นั่นเอง

ข้ออุปมานี้ฉันใด นามธรรมและรูปธรรมถึงแม้ว่าจะเกิดร่วมกันก็จริงอยู่ แต่ว่านามก็คงอยู่ส่วนนาม รูปก็คงอยู่ส่วนรูป หาได้กลมกลืนเป็นอันเดียวกันไม่ การทำหน้าที่ของนามธรรมและรูปธรรมนั้นก็เป็นไปกันคนละอย่าง คือนามธรรมเมื่อขณะเกิดขึ้นย่อมทำหน้าที่รับอารมณ์ ส่วนรูปธรรมนั้นทำหน้าที่ไปตามคำสั่งของนามธรรมอีกทีหนึ่ง การแตกต่างของนามธรรมและ

รูปธรรมเช่นนี้ จึงสามารถที่จะแยกออกได้ว่า นี่คือนาม และนี่คือรูป เช่น ในการเจริญวิปัสสนา พระโยคีบุคคลเมื่อได้นามรูปปริจเฉทญาณแล้ว พระโยคีบุคคลที่เป็นสุทธวิปัสสนายานิกย่อมเห็นสภาพของรูปก่อนโดยมาก ส่วนพระโยคีบุคคลที่เป็นสมถวิปัสสนายานิกย่อมเห็นสภาพของนามก่อนโดยมาก เมื่อพิจารณาต่อไปจึงเห็นทั้งนามและรูป ข้อนี้แสดงให้เห็นได้ว่า นามธรรมและรูปธรรมทั้งสองนี้ไม่สามารถจะรวมเข้ากันได้สนิท เป็นเนื้อเดียวกัน เหมือนเช่นจิตและเจตสิกซึ่งเป็นนามธรรมด้วยกัน ฉะนั้น การที่เกิดร่วมกันแต่ไม่กลมกลืนเช่นนี้จึงได้ชื่อว่าเป็นวิปปยุตตะ เหมือนดังข้ออุปมาที่ยกมาข้างต้นฉะนั้น

คำว่า วิปปยุตตะนี้ มี ๒ อย่างคือ

๑. อภาววิปฺปยุตฺต หมายความว่า เป็นวิปปยุตตะโดยความไม่มี เช่น **ทิฏฺฐิคต-วิปฺปยุตฺต** คือจิตที่ไม่ประกอบด้วยทิฏฐิ หรือจิตที่ปราศจากทิฏฐิ หรือจิตที่ไม่มีทิฏฐิ

ญาณวิปฺปยุตฺต คือจิตที่ไม่ประกอบด้วยปัญญา หรือจิตที่ปราศจากปัญญา หรือจิตที่ไม่มีปัญญา

๒. วิสัสฏฐวิปฺปยุตฺต หมายความว่า เป็นวิปปยุตตะโดยความไม่ปนกัน ได้แก่คำว่าวิปปยุตตะในวิปปยุตตปัจจัยนี้เอง

สรุปรวมความว่า วิปปยุตตปัจจัยนี้ นามธรรมและรูปธรรมเกิดร่วมกัน และช่วยอุดหนุนกัน หรือรูปธรรมที่เกิดก่อน ช่วยอุดหนุนนามธรรมที่เกิดทีหลัง หรือนามธรรมที่เกิดทีหลังช่วยอุดหนุนรูปธรรมที่เกิดก่อนตามสมควร การที่จะเป็นไปได้เช่นนี้ก็ด้วยอำนาจของวิปปยุตตปัจจัย

* * * * * * * * *

วจนัตถะ และคำอธิบายในอัตถิปัจจัย

วจนัตถะ

ปจฺจุปฺปนฺนลกฺขเณน อตฺถิภาเวน ตาทิสฺเสว ธมฺมสฺส อุปถมฺภกตฺเถน อุปการโก ธมฺโม = อตฺถิปจฺจโย ธรรมที่เป็นปัจจัยช่วยอุดหนุน โดยอรรถว่าช่วยอุดหนุนแก่ธรรมที่มีสภาพเช่นเดียวกัน โดยความเป็นสภาพธรรมที่มีอยู่ คือมีการที่กำลังเกิดอยู่เฉพาะหน้าเป็นลักษณะ ชื่อว่า **อัตถิปัจจัย**

อธิบายในอัตถิปัจจัยโดยสังเขป

คำว่า **อัตถิ** นั้น แปลว่า มีอยู่ ซึ่งในที่นี้หมายความว่า ปัจจัยธรรมและปัจจยุปบันธรรมทั้ง ๒ ยังปรากฏมีอยู่ ยังไม่ดับไป คือปัจจัยธรรมที่เป็นผู้อุปการะแก่ปัจจยุปบันธรรมนั้น

ยังปรากฏมีอยู่ในระหว่างอุปาทะ, ฐีติ, ภังคะ ยังไม่ดับไป และปัจจยุปบันธรรมซึ่งเกิดขึ้นโดยความอุปการะของปัจจัยธรรมนั้นก็ยังปรากฏมีอยู่ในระหว่างอุปาทะ, ฐีติ, ภังคะ ยังไม่ดับไปเช่นเดียวกัน การมีอยู่ของธรรมซึ่งทำหน้าที่เป็นปัจจัยช่วยอุดหนุนแก่ปัจจยุปบันธรรมทั้งหลายที่ยังปรากฏมีอยู่เช่นเดียวกันกับตนเช่นนี้ จึงได้ชื่อว่าเป็นอัตถิปัจจัย ซึ่งถ้าหากว่าฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดไม่ปรากฏมีอยู่ คือถึงซึ่งความดับไปแล้วนั้นก็ไม่ชื่อว่าอัตถิ และเป็นอัตถิปัจจัยไม่ได้

ท่านโบราณาจารย์อุปมาธรรมที่เป็นอัตถิปัจจัยนี้ เหมือนหนึ่งพื้นดินที่ช่วยอุดหนุนอุปการะแก่ต้นไม้ทั้งปวงให้งอกงามเจริญขึ้นและตั้งอยู่ได้ ในการช่วยอุดหนุนนี้เป็นการช่วยอุดหนุนโดยอาการที่ปรากฏมีอยู่คือ พื้นดินที่เป็นฝ่ายอุดหนุนก็มีอยู่ ต้นไม้ที่เป็นฝ่ายรับการอุดหนุนก็มีอยู่ ถ้าฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดไม่มี ก็ช่วยอุดหนุนไม่ได้ ข้อนี้ฉันใด ธรรมที่เป็นอัตถิปัจจัยก็เช่นเดียวกัน คือปัจจัยธรรมและปัจจยุปบันธรรมต้องปรากฏมีอยู่ด้วยกัน จึงจะช่วยอุดหนุนกันได้

อนึ่ง ในปัฏฐานอนุฎีกา ท่านแสดงอัตถิปัจจัยนี้ว่า คำว่า **อัตถิ** ได้แก่ ธรรมที่ปรากฏมีอยู่ในระหว่างอุปาทะ, ฐีติ, ภังคะ ยังไม่ดับไป แต่ในขณะทั้ง ๓ นี้ การปรากฏแห่งอัตถิปัจจัยมีอยู่ย่อมปรากฏในฐีติขณะมากกว่าอุปาทักขณะและภังคักขณะ เพราะในอุปาทักขณะและภังคักขณะนั้นเป็นขณะที่กำลังเกิดและขณะที่กำลังดับ ฉะนั้นการปรากฏมีอยู่จึงไม่ชัดเท่ากับในฐีติขณะ ในปัจจยุปบันธรรมก็เช่นเดียวกัน คือการปรากฏมีอยู่ของปัจจยุปบันธรรมนั้น ปรากฏที่ฐีติขณะมากกว่าอุปาทักขณะและภังคักขณะ

ในปัฏฐานอรรถกถาและปัฏฐานมูลฎีกาแสดงไว้ว่า ธรรมที่เป็นอัตถิปัจจัยซึ่งช่วยอุดหนุนแก่ปัจจยุปบันธรรมนั้น มีอำนาจในการช่วยอุดหนุน ๒ อย่างคือ

๑. ช่วยอุดหนุนให้ปัจจยุปบันธรรมเกิดขึ้น เรียกว่า ชนกสัตติ

๒. ช่วยอุดหนุนให้ปัจจยุปบันธรรมตั้งอยู่ได้ เรียกว่า อุปถัมภกสัตติ

ในการช่วยอุดหนุน ๒ อย่างนี้ อุปถัมภกสัตติสำคัญมากกว่าชนกสัตติ ฉะนั้นอุปถัมภก-สัตติจึงเป็นประธานในปัจจัยนี้

ในธรรมที่เป็นอัตถิปัจจัยนี้ หมายเอาจิต เจตสิก รูป เท่านั้น ส่วนนิพพานเป็นอัตถิปัจจัยไม่ได้ เพราะตามที่ได้แสดงมาแล้วว่าอัตถิปัจจัย ได้แก่ ธรรมที่ยังปรากฏมีอยู่ ซึ่งหมายถึงธรรมที่อยู่ในขณะปัจจุบัน คือในระหว่างอุปาทะ, ฐีติ, ภังคะ นั่นเอง ถ้าพ้นจากขณะทั้ง ๓ คือดับไปแล้วก็เป็นอัตถิปัจจัยไม่ได้ ฉะนั้น จิต, เจตสิก, รูป, ปรมัตถธรรม ๓ อย่างนี้เป็นธรรมที่มีอุปาทะ, ฐีติ, ภังคะ จึงจัดเป็นอัตถิปัจจัยได้

ส่วนนิพพานถึงแม้ว่าจะเป็นธรรมที่ปรากฏมีอยู่โดยสภาวะของปรมัตถ์ก็จริง แต่นิพพานไม่ใช่เป็นธรรมที่มีอุปาทะ, ฐีติ, ภังคะ คือหมายความว่า นิพพานที่กำลังเกิด นิพพานที่กำลังตั้งอยู่และนิพพานที่กำลังดับไปนั้นไม่มี เมื่อนิพพานไม่ได้อยู่ในขณะทั้ง ๓ นี้แล้ว จึงเป็นอัตถิปัจจัยไม่ได้

อีกประการหนึ่ง นิพพานเป็นปัจจนิกธรรมของปัจจัย ๒๔ ทั้งหมด ทั้งนี้เพราะนิพพานไม่เป็นปัจจยุปบันธรรมของปัจจัย ๒๔ นั่นเอง การที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าไม่ได้ทรงแสดงไว้ในปัจจนิกธรรมทั้งหมดในปัจจัย ๒๔ นี้ ก็เพราะพระองค์ทรงละเอาไว้ในฐานที่เข้าใจแล้วว่านิพพานนี้ เมื่อเป็นปัจจยุปบันธรรมไม่ได้ ก็ต้องเป็นปัจจนิกธรรมแน่นอน ดังที่จะแลเห็นได้ว่าองค์ธรรมที่เป็นปัจจยุปบันธรรมในปัจจัย ๒๔ ทั้งหมด ไม่ปรากฏว่ามีนิพพานอยู่เลย และอีกประการหนึ่ง ในปัจจัย ๒๔ นี้ ปัจจยุปบันธรรมและปัจจนิกธรรมทั้งหมด พระองค์ทรงแสดงให้ปรากฏโดยเฉพาะแต่สังขตธรรมเท่านั้น ส่วนนิพพานเป็นอสังขตธรรม ดังนั้นพระองค์จึงไม่ทรงแสดงให้ปรากฏโดยตรง

* * * * * * * * *

วจนัตถะ และคำอธิบายในนัตถิปัจจัย

วจนัตถะ

ปรมตฺถสภาเวน นตฺถิตาย อุปการโก ธมฺโม = นตฺถิปจฺจโย

ธรรมที่ช่วยอุดหนุนกัน โดยสภาวะที่ไม่มีอยู่โดยสภาพปรมัตถ์ เรียกว่า **นัตถิปัจจัย**

อธิบายในนัตถิปัจจัยโดยสังเขป

คำว่า **นัตถิ** แปลว่า ไม่มี ในที่นี้หมายความว่า ปัจจัยธรรมอันได้แก่จิตและเจตสิกนั้นไม่ปรากฏมีอยู่ในระหว่าง อุปาทะ ฐีติ ภังคะ คือดับไปแล้วนั่นเอง การดับไปของจิตและเจตสิกนี้แหละ เป็นปัจจัยช่วยอุดหนุนแก่ปัจจยุปบันธรรม ซึ่งได้แก่จิตและเจตสิกเช่นเดียวกันให้เกิดขึ้นสืบต่อไป

ตามธรรมดาสภาพของนามธรรม คือจิตและเจตสิกนี้ เมื่อขณะที่ดวงแรกเกิดขึ้นและยังไม่ดับไปนั้น จิตดวงที่ ๒ และเจตสิกย่อมไม่สามารถเกิดขึ้นได้ ต่อเมื่อจิตดวงแรกและเจตสิกดับไปเสียก่อนแล้ว จึงเป็นโอกาสให้จิตดวงที่ ๒ และเจตสิกเกิดขึ้นต่อไปได้ ดังนี้เป็นลำดับไป

นัตถิปัจจัย นี้ อุปมาเหมือนแสงสว่างกับความมืด ธรรมดาของความมืดจะมีไม่ได้ในเมื่อแสงสว่างยังปรากฏอยู่ ต่อเมื่อแสงสว่างไม่มีแล้ว ความมืดจึงจะปรากฏขึ้นได้ ดังนั้นความมืดจึงเป็นผลของแสงสว่างที่ดับไปแล้ว ข้อนี้ฉันใด ธรรมที่เป็นนัตถิปัจจัยนี้ก็เช่นเดียวกัน คือปัจจยุปบันธรรมที่เกิดขึ้นนั้น ต้องให้ปัจจัยธรรมดับไปเสียก่อนจึงจะเกิดขึ้นได้ ฉะนั้น ความดับไปหรือความไม่มีของปัจจัยธรรมนี้ จึงทำคุณอุปการะให้แก่ปัจจยุปบันธรรม คือให้ปัจจยุปบันธรรมเกิดขึ้นได้

ในปรมัตถทีปนีมหาฎีกาและวิสุทธิมรรคอรรถกถา แสดงนัตถิปัจจัยนี้ว่า จิตดวงใดดวงหนึ่ง เมื่อเกิดขึ้นในสันดานของสัตว์ทั้งหลายและยังไม่ดับไป คือยังอยู่ในระหว่างอุปาทะ ฐีติ ภังคะ นั้น จิตดวงอื่นย่อมไม่มีโอกาสเกิดขึ้นได้ในระหว่างนั้น ต่อเมื่อจิตดวงแรกดับไปแล้ว จิตดวงที่ ๒ จึงจะมีโอกาสเกิดขึ้นได้ การที่จิตดวงที่ ๒ เกิดขึ้นได้นี้ ก็เพราะอาศัยจิตดวงที่ ๑ ที่ดับไปแล้วเป็นปัจจัยช่วยอุดหนุนโดยอำนาจของความไม่มี คือนัตถิปัจจัยนั่นเอง

สรุปความว่า นัตถิปัจจัยนี้ จิตดวงที่ ๑ เมื่อดับไปแล้วเป็นปัจจัยช่วยอุดหนุนแก่จิตดวงที่ ๒ จิตดวงที่ ๒ เป็นปัจจยุปบันของจิตดวงที่ ๑ ที่ดับไปแล้ว และจิตดวงที่ ๒ เมื่อดับไปก็กลับเป็นปัจจัยแก่จิตดวงที่ ๓ จิตดวงที่ ๓ เป็นปัจจยุปบันของจิตดวงที่ ๒ ที่ดับไปแล้ว และเมื่อจิตดวงที่ ๓ เมื่อดับไปแล้ว ก็กลับเป็นปัจจัยแก่จิตดวงที่ ๔ ต่อไปอีกเช่นนี้เรื่อยๆ ไป นับตั้งแต่ปฏิสนธิจิตเป็นต้น จนถึงจุติจิต

ความหมายที่สำคัญในนัตถิปัจจัยนี้ คือความดับไปหรือความไม่ปรากฏมีอยู่แล้วของนามธรรมที่เกิดก่อน จึงจะเป็นนัตถิปัจจัยได้ ถ้านามธรรมที่เกิดก่อนยังไม่ดับไป คือยังปรากฏมีอยู่ ก็เป็นนัตถิปัจจัยไม่ได้

นัตถิปัจจัยนี้ นามเป็นปัจจัย นามเป็นปัจจยุปบัน และปัจจัยนี้เหมือนกับอนันตรปัจจัยทุกประการ

* * * * * * * * *

วจนัตถะ และคำอธิบายในวิคตปัจจัย

วจนัตถะ

วิคตภาเวน นิโรธสฺส ปตฺติตาย อุปการโก ธมฺโม = วิคตปจฺจโย ธรรมที่อุดหนุนกันโดยภาวะที่ปราศจากไป หมายความว่า ถึงซึ่งความดับไป เรียกว่า **วิคตปัจจัย**

อธิบายในวิคตปัจจัยโดยสังเขป

คำว่า **วิคต** แปลว่า ปราศจากไป คือหมายถึงดับไปแล้วนั่นเอง ในที่นี้หมายความว่า ปัจจยุปบันธรรมจะเกิดขึ้นได้ก็เมื่อปัจจัยธรรมนั้นปราศจากไปเสียก่อน คือดับไปเสียก่อนนั่นเอง การปราศจากไปของปัจจัยธรรมนั้น เป็นผู้อุปการะอุดหนุนแก่ปัจจยุปบันธรรมให้เกิดขึ้น เช่นนี้จึงได้ชื่อว่า วิคตปัจจัย

อุปมาเหมือนหนึ่งพระอาทิตย์และพระจันทร์ ตามธรรมดาพระจันทร์จะไม่ปรากฏแสงในเมื่อพระอาทิตย์ยังไม่ปราศจากไป ต่อเมื่อพระอาทิตย์ปราศจากไปแล้วนั่นแหละ แสงสว่างของพระจันทร์จึงจะปรากฏขึ้นได้ พระอาทิตย์จึงเป็นผู้อุปการะช่วยอุดหนุนแก่แสงสว่างของพระจันทร์

โดยอาการปราศจากไป ข้อนี้ฉันใด ธรรมที่เป็นวิคตปัจจัยที่ช่วยอุปการะอุดหนุนแก่ปัจจยุปบัน-ธรรมก็เช่นเดียวกัน คือการปราศจากไปแห่งปัจจัยธรรมมีอำนาจช่วยอุดหนุนให้ปัจจยุปบันธรรมเกิดขึ้นได้ เหมือนหนึ่งพระอาทิตย์ที่ปราศจากไปแล้ว ย่อมทำให้แสงสว่างของพระจันทร์ปรากฏขึ้นได้ฉันนั้น

วิคตปัจจัย นี้ มีข้อความและองค์ธรรมทั้งหมดเหมือนกับอนันตรปัจจัย และในนัตถิปัจจัยที่ได้แสดงมาแล้วก็มีข้อความและองค์ธรรมทั้งหมดเหมือนกันกับอนันตรปัจจัยเช่นเดียวกัน ดังนั้นทั้ง ๒ ปัจจัยนี้จึงมีข้อความและองค์ธรรมเหมือนกัน แต่ถึงแม้ว่านัตถิปัจจัยและวิคตปัจจัยจะมีข้อความตลอดจนองค์ธรรมเหมือนกันก็จริงอยู่ แต่เมื่อกล่าวโดยอำนาจแล้วมีความหมายที่ต่างกันเป็นพิเศษดังนี้คือ

ความหมายของนัตถิปัจจัยนั้น หมายถึงปัจจัยธรรมช่วยอุดหนุนแก่ปัจจยุปบันธรรมให้เกิดขึ้นโดยอำนาจของการไม่มี คือหมายความว่า ธรรมที่เกิดก่อนนั้นต้องไม่มีแล้ว จึงให้โอกาสแก่ธรรมที่เกิดขึ้นทีหลังเกิดขึ้นได้ ลักษณะเช่นนี้เรียกว่า นัตถิปัจจัย ดังข้ออุปมาที่ได้ยกไว้ในนัตถิปัจจัยแล้วว่า ความสว่างต้องหมดไปเสียก่อน ความมืดจึงจะปรากฏมีขึ้นได้ถ้าหากยังมีความสว่างอยู่ ความมืดก็ไม่สามารถมีได้ ดังนี้

ส่วนความหมายของวิคตปัจจัยนี้ หมายถึงปัจจัยธรรมช่วยอุดหนุนแก่ปัจจยุปบันธรรมให้เกิดขึ้น โดยอำนาจของการปราศจากไป หมายความว่าธรรมที่เกิดก่อนเมื่อปราศจากไปแล้วก็ให้โอกาสแก่ธรรมที่เกิดทีหลังเกิดขึ้นได้ และในที่นี้คำว่า ปราศจากไปนั้น ให้หมายเฉพาะแต่ปราศจากไปเท่านั้น เมื่อปราศจากไปแล้ว จะมีอยู่หรือไม่มีอยู่ก็ตาม ไม่ใช่เป็นหน้าที่ของวิคตปัจจัย ลักษณะเช่นนี้จึงเรียกว่า วิคตปัจจัย ดังข้ออุปมาที่ยกไว้ข้างต้นว่า พระอาทิตย์เมื่อปราศจากไปแล้ว ยังโอกาสให้แสงของพระจันทร์ปรากฏขึ้นได้ แต่พระอาทิตย์เมื่อปราศจากไปนั้นก็ไม่ได้หมายถึงว่าพระอาทิตย์นั้นไม่มีแล้ว และก็ไม่ได้หมายความว่าพระอาทิตย์ยังมีอยู่หมายเอาเฉพาะ แต่ความปราศจากไปของพระอาทิตย์เท่านั้น ซึ่งต่างกับความสว่างและความมืดที่เป็นข้ออุปมาของนัตถิปัจจัย เพราะความมืดจะปรากฏขึ้นนั้น ต้องให้ความสว่างนั้นไม่มีจริงๆ เสียก่อน ฉะนั้น หน้าที่ของความไม่มีจึงเป็นหน้าที่ของนัตถิปัจจัย และหน้าที่ของความปราศจากไปเป็นหน้าที่ของวิคตปัจจัย ดังนี้

ความต่างกันเป็นพิเศษระหว่างนัตถิปัจจัยกับวิคตปัจจัย ในปัฏฐานมูลฎีกาท่านแสดงไว้มีข้อความดังนี้ คือ

อภาวมตฺเตน อุปการกตา โอกาสทานํ นตฺถิปจฺจยตา สภาวาวิคมเนน อปฺปวตฺตมานานํ สภาววิคมเนน อุปการกตา วิคตปจฺจยตา,

นตฺถิตา จ นิโรธานนฺตรสุญฺญตา, วิคตตา นิโรธปฺปตฺตตา อยเมเตสํ วิเสโส.

การที่ช่วยอุดหนุน คือการให้โอกาสแก่ปัจจยุปบันธรรมเกิดขึ้น โดยมาตรว่าความไม่มี ชื่อว่า **นัตถิปัจจัย**

การที่ยังไม่ได้โอกาสเกิดขึ้น เพราะยังไม่ปราศจากไปแห่งสภาวธรรม คือการช่วยอุดหนุนโดยความปราศจากไปแห่งสภาวธรรม ชื่อว่า **วิคตปัจจัย**

หรือพูดอีกอย่างหนึ่งก็ว่า ความไม่มี ซึ่งเรียกว่า นัตถิปัจจัยนั้น หมายความว่าความดับแล้ว สูญไปจริงๆ

ความปราศจากไป ที่เรียกว่า วิคตปัจจัยนั้น หมายถึงว่าปัจจัยธรรมนั้นดับไปแล้วเท่านั้น

ความต่างกันระหว่างนัตถิปัจจัยกับวิคตปัจจัย เป็นดังที่กล่าวมานี้.

* * * * * * * * *

วจนัตถะ และคำอธิบายในอวิคตปัจจัย

วจนัตถะ

อวิคตภาเวน นิโรธสฺส อปฺปตฺติยา ตาทิสสฺเสว ธมฺมสฺส อุปถมฺภกตฺเถน อุปการโก ธมฺโม = อวิคตปจฺจโย.

ธรรมที่เป็นผู้อุปการะ โดยอรรถว่า เป็นผู้อุปถัมภ์แก่ปัจจยุปบันธรรม (ที่ยังมีอยู่) เช่นเดียวกันกับตน โดยภาวะที่ไม่ปราศจากไป คือยังไม่ถึงซึ่งความดับไปเรียกว่า **อวิคตปัจจัย**

อธิบายในอวิคตปัจจัยโดยสังเขป

คำว่า **อวิคต** แปลว่า ไม่ปราศจากไป ในที่นี้หมายความว่า ปัจจัยธรรมซึ่งอุปการะแก่ปัจจยุปบันธรรมนั้นยังมีอยู่ ยังไม่ปราศจากไป หรือยังไม่ดับไป และปัจจยุปบันธรรมซึ่งเป็นผู้รับอุปการะก็ยังคงมีอยู่ ยังไม่ปราศจากไปเช่นเดียวกันกับปัจจัยธรรม

อุปมาเหมือนน้ำในมหาสมุทร ย่อมเป็นที่อาศัยแก่ฝูงปลาและเต่า เป็นต้น ให้ได้รับความสนุกสบายร่าเริง และเจริญเติบโตขึ้นได้นั้น น้ำในมหาสมุทรต้องมีอยู่ จึงจะอุปการะอุดหนุนแก่ฝูงปลาและเต่าทั้งหลายได้ ฝูงปลาและเต่าทั้งหลายนั้นก็ต้องมีอยู่เช่นเดียวกัน จึงจะรับอุปการะจากน้ำในมหาสมุทรนั้นได้ ถ้าหากฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดไม่มีแล้ว ก็ไม่สามารถจะอุดหนุนหรือรับอุดหนุนกันได้ ข้อนี้ฉันใด ธรรมที่เป็นอวิคตปัจจัยกับธรรมที่เป็นอวิคตปัจจยุปบันก็เช่นเดียวกันทั้ง ๒ ฝ่ายต้องมีอยู่ คือยังไม่ดับไป จึงจะเป็นผู้อุดหนุนและเป็นผู้รับอุดหนุนกันได้ เหมือนหนึ่งน้ำในมหาสมุทรกับฝูงปลาและเต่าฉันนั้น

อวิคตปัจจัย นี้ ก็เหมือนกับอัตถิปัจจัยที่ได้แสดงมาแล้วนั้น แต่เหตุไรเมื่อพระพุทธองค์ทรงแสดงอัตถิปัจจัยแล้ว ยังทรงแสดงอวิคตปัจจัยนี้ซ้ำขึ้นอีก ข้อนี้เป็นเพราะพระองค์ทรงแสดงโดยเทศนาวิลาส คือทรงแสดงโดยต้องการให้เทศนานั้นวิจิตรพิสดารยิ่งขึ้น และอีกประการหนึ่ง ก็เพื่อให้เหมาะสมแก่อัธยาศัยของเหล่าเวไนยสัตว์ทั้งหลาย โดยที่บางเหล่าก็เข้าใจการแสดงโดยโวหารอย่างหนึ่ง บางเหล่าก็เข้าใจในโวหารอีกอย่างหนึ่ง ดังนี้พระองค์จึงได้ทรงแสดงอวิคตปัจจัยซ้ำอีก โดยมีข้อความเหมือนกับอัตถิปัจจัย แตกต่างกันแต่โดยโวหารการแสดงเท่านั้น

อีกนัยหนึ่ง ในปัฏฐานมูลฎีกาแสดงว่า อัตถิปัจจัยกับอวิคตปัจจัยนี้ ถึงแม้ว่าองค์ธรรมปรมัตถ์เหมือนกันก็จริงอยู่ แต่ว่าโดยลักษณะอาการของอำนาจในการเป็นผู้อุปการะนั้นมีสิ่งที่แตกต่างกันอยู่บ้าง คืออำนาจที่เป็นผู้อุปการะโดยความปรากฏมีอยู่แห่งองค์ธรรมปรมัตถ์ เรียกว่า อัตถิปัจจัย และอำนาจที่เป็นผู้อุปการะโดยความไม่ปราศจากไป คือยังไม่ดับไปแห่งองค์ธรรมปรมัตถ์นั้น เรียกว่า อวิคตปัจจัย

หมายความว่า ความมุ่งหมายของอัตถิปัจจัย หมายเอาตรงที่ยังปรากฏมีอยู่ สภาวธรรมที่ยังปรากฏมีอยู่นั้น ย่อมปรากฏชัดในฐีติขณะมากกว่าขณะอื่นๆ และเมื่อยังปรากฏมีอยู่ก็หมายถึงยังไม่ดับไปนั่นเอง

ส่วนความมุ่งหมายของอวิคตปัจจัย หมายเอาตรงที่ยังไม่ปราศจากไป สภาวธรรมที่ยังไม่ปราศจากไปนี้ ย่อมปรากฏตั้งแต่อุปาทักขณะถึงภังคักขณะที่จวนจะดับไปนั้น และเมื่อยังไม่ปราศจากไป ก็คงหมายถึงยังไม่ดับไปเช่นเดียวกัน

ข้อความที่แสดงถึงการแตกต่างระหว่าง อัตถิปัจจัยกับอวิคตปัจจัยนี้ มีบาลีในปัฏฐาน-มูลฎีกา หน้า ๑๗๕ (ฉบับฉัฏฐสังคายนา) ดังนี้คือ

อตฺถิตาย สสภาวโต อุปการกตา อตฺถิปจฺจยตา, สภาวาวิคเมน นิโรธสฺส อปฺปตฺติยา อุปการกตา อวิคตปจฺจยตาติ ปจฺจยภาววิเสโส ธมฺมาวิเสเสปิ เวทิตพฺโพ.

การช่วยอุดหนุนโดยความมีอยู่ คือองค์ธรรมปรมัตถ์ยังปรากฏอยู่ เรียกว่า **อัตถิปัจจัย**

การช่วยอุดหนุนโดยยังไม่ปราศจากไปแห่งองค์ธรรมปรมัตถ์ คือยังไม่ถึงซึ่งอันดับไป เรียกว่า **อวิคตปัจจัย**

องค์ธรรมปรมัตถ์ของอัตถิปัจจัยกับอวิคตปัจจัย แม้เป็นอย่างเดียวกันก็จริง แต่อำนาจที่ทำการอุดหนุนต่างกันดังกล่าวมา

* * * * * * * * *

สรุปปัจจัย ๒๔

ใน **ปัจจัย** ๒๔ นี้ เมื่อแบ่งออกโดยพิสดารแล้วก็ได้จำนวน ๔๗ **ปัจจัย** มีดังนี้คือ

๑. **เหตุปัจจัย** มี ๑ ปัจจัย
๒. **อารัมมณปัจจัย** มี ๑ ปัจจัย
๓. **อธิปติปัจจัย** มี ๒ ปัจจัย คือ
   ๑. สหชาตาธิปติปัจจัย ๒. อารัมมณาธิปติปัจจัย
๔. **อนันตรปัจจัย** มี ๑ ปัจจัย
๕. **สมนันตรปัจจัย** มี ๑ ปัจจัย
๖. **สหชาตปัจจัย** มี ๑ ปัจจัย
๗. **อัญญมัญญปัจจัย** มี ๑ ปัจจัย
๘. **นิสสยปัจจัย** มี ๓ ปัจจัย คือ
   ๑. สหชาตนิสสยปัจจัย ๒. วัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัย
   ๓. วัตถารัมมณปุเรชาตนิสสยปัจจัย
๙. **อุปนิสสยปัจจัย** มี ๓ ปัจจัย คือ
   ๑. อารัมมณูปนิสสยปัจจัย ๒. อนันตรูปนิสสยปัจจัย
   ๓. ปกตูปนิสสยปัจจัย
๑๐. **ปุเรชาตปัจจัย** มี ๒ ปัจจัย คือ
   ๑. วัตถุปุเรชาตปัจจัย ๒. อารัมมณปุเรชาตปัจจัย
๑๑. **ปัจฉาชาตปัจจัย** มี ๑ ปัจจัย
๑๒. **อาเสวนปัจจัย** มี ๑ ปัจจัย
๑๓. **กัมมปัจจัย** มี ๒ ปัจจัย คือ
   ๑. สหชาตกัมมปัจจัย ๒. นานักขณิกกัมมปัจจัย
๑๔. **วิปากปัจจัย** มี ๑ ปัจจัย
๑๕. **อาหารปัจจัย** มี ๒ ปัจจัย คือ
   ๑. รูปอาหารปัจจัย ๒. นามอาหารปัจจัย
๑๖. **อินทริยปัจจัย** มี ๓ ปัจจัย คือ
   ๑. สหชาตินทริยปัจจัย ๒. ปุเรชาตินทริยปัจจัย
   ๓. รูปชีวิตินทริยปัจจัย
๑๗. **ฌานปัจจัย** มี ๑ ปัจจัย

๑๘. **มัคคปัจจัย** มี ๑ ปัจจัย

๑๙. **สัมปยุตตปัจจัย** มี ๑ ปัจจัย

๒๐. **วิปปยุตตปัจจัย** มี ๔ ปัจจัย คือ

๑. สหชาตวิปปยุตตปัจจัย ๒. วัตถุปุเรชาตวิปปยุตตปัจจัย

๓. วัตถารัมมณปุเรชาตวิปปยุตตปัจจัย ๔. ปัจฉาชาตวิปปยุตตปัจจัย

๒๑. **อัตถิปัจจัย** มี ๖ ปัจจัย คือ

๑. สหชาตัตถิปัจจัย ๒. วัตถุปุเรชาตัตถิปัจจัย

๓. อารัมมณปุเรชาตัตถิปัจจัย ๔. ปัจฉาชาตัตถิปัจจัย

๕. อาหารัตถิปัจจัย ๖. อินทริยัตถิปัจจัย

๒๒. **นัตถิปัจจัย** มี ๑ ปัจจัย

๒๓. **วิคตปัจจัย** มี ๑ ปัจจัย

๒๔. **อวิคตปัจจัย** มี ๖ ปัจจัย คือ

๑. สหชาตอวิคตปัจจัย ๒. วัตถุปุเรชาตอวิคตปัจจัย

๓. อารัมมณปุเรชาตอวิคตปัจจัย ๔. ปัจฉาชาตอวิคตปัจจัย

๕. อาหารอวิคตปัจจัย ๖. อินทริยอวิคตปัจจัย

รวมปัจจัยพิสดารมี ๔๗ ปัจจัย

* * * * * * * * *

สรุปปัจจัยธรรม และปัจจยุปบันธรรมในปัจจัย ๔๗

นามเป็นปัจจัย นามเป็นปัจจยุปบัน มี ๗ ปัจจัย คือ

๑. อนันตรปัจจัย ๒. สมนันตรปัจจัย ๓. อนันตรูปนิสสยปัจจัย ๔. อาเสวนปัจจัย ๕. สัมปยุตตปัจจัย ๖. นัตถิปัจจัย ๗. วิคตปัจจัย

นามเป็นปัจจัย รูปเป็นปัจจยุปบัน มี ๔ ปัจจัย คือ

๑. ปัจฉาชาตปัจจัย ๒. ปัจฉาชาตวิปปยุตตปัจจัย ๓. ปัจฉาชาตัตถิปัจจัย ๔. ปัจฉาชาตอวิคตปัจจัย

นามเป็นปัจจัย นามรูปเป็นปัจจยุปบัน มี ๙ ปัจจัย คือ

๑. เหตุปัจจัย ๒. สหชาตาธิปติปัจจัย ๓. สหชาตกัมมปัจจัย ๔. นานักขณิกกัมมปัจจัย ๕. วิปากปัจจัย ๖. นามอาหารปัจจัย ๗. สหชาตินทริยปัจจัย ๘. ฌานปัจจัย ๙. มัคคปัจจัย

รูปเป็นปัจจัย รูปเป็นปัจจยุปบัน มี ๖ ปัจจัย คือ

๑. รูปอาหารปัจจัย ๒. รูปชีวิตินทริยปัจจัย ๓. อาหารัตถิปัจจัย ๔. อินทริยัตถิปัจจัย ๕. อาหารอวิคตปัจจัย ๖. อินทริยอวิคตปัจจัย

รูปเป็นปัจจัย นามเป็นปัจจยุปบัน มี ๑๑ ปัจจัย คือ

๑. วัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัย ๒. วัตถารัมมณปุเรชาตนิสสยปัจจัย ๓. วัตถุปุเรชาต-ปัจจัย ๔. อารัมมณปุเรชาตปัจจัย ๕. ปุเรชาตินทริยปัจจัย ๖. วัตถุปุเรชาตวิปปยุตตปัจจัย ๗. วัตถารัมมณปุเรชาตวิปปยุตตปัจจัย ๘. วัตถุปุเรชาตัตถิปัจจัย ๙. อารัมมณปุเรชาตัตถิปัจจัย ๑๐. วัตถุปุเรชาตอวิคตปัจจัย ๑๑. อารัมมณปุเรชาตอวิคตปัจจัย

รูปเป็นปัจจัย นามรูปเป็นปัจจยุปบัน ไม่มี

นามรูปเป็นปัจจัย นามเป็นปัจจยุปบัน มี ๒ ปัจจัย คือ

๑. อารัมมณาธิปติปัจจัย ๒. อารัมมณูปนิสสยปัจจัย

นามรูปเป็นปัจจัย รูปเป็นปัจจยุปบัน ไม่มี

นามรูปเป็นปัจจัย นามรูปเป็นปัจจยุปบัน มี ๖ ปัจจัย คือ

๑. สหชาตปัจจัย ๒. อัญญมัญญปัจจัย ๓. สหชาตนิสสยปัจจัย ๔. สหชาตวิปปยุตต-ปัจจัย ๕. สหชาตัตถิปัจจัย ๖. สหชาตอวิคตปัจจัย

บัญญัติ นามรูปเป็นปัจจัย นามเป็นปัจจยุปบัน มี ๒ ปัจจัย คือ

๑. อารัมมณปัจจัย ๒. ปกตูปนิสสยปัจจัย

บัญญัติ นามรูป เป็นปัจจัย รูปเป็นปัจจยุปบัน ไม่มี

* * * * * * * * *

สรุปจำนวนชาติในปัจจัย ๒๔ หรือ ๔๗

ในปัจจัย ๒๔ หรือ ๔๗ นั้น มีชาติ ๙ อย่าง คือ

๑. สหชาตชาติ ๒. อารัมมณชาติ ๓. อนันตรชาติ ๔. วัตถุปุเรชาตชาติ ๕. ปัจฉา-ชาตชาติ ๖. อาหารชาติ ๗. รูปชีวิตินทริยชาติ ๘. ปกตูปนิสสยชาติ ๙. นานักขณิกกัมมชาติ

ปัจจัยที่เป็นสหชาตชาติ มี ๑๕ ปัจจัย คือ

๑. เหตุปัจจัย ๒. สหชาตาธิปติปัจจัย ๓. สหชาตปัจจัย ๔. อัญญมัญญปัจจัย ๕. สหชาตนิสสยปัจจัย ๖. สหชาตกัมมปัจจัย ๗. วิปากปัจจัย ๘. นามอาหารปัจจัย

๙. สหชาตินทริยปัจจัย ๑๐. ฌานปัจจัย ๑๑. มัคคปัจจัย ๑๒. สัมปยุตตปัจจัย ๑๓. สหชาต-วิปปยุตตปัจจัย ๑๔. สหชาตัตถิปัจจัย ๑๕. สหชาตอวิคตปัจจัย

ปัจจัยที่เป็นอารัมมณชาติ มี ๘ ปัจจัย คือ

๑. อารัมมณปัจจัย ๒. อารัมมณาธิปติปัจจัย ๓. วัตถารัมมณปุเรชาตนิสสยปัจจัย ๔. อารัมมณูปนิสสยปัจจัย ๕. อารัมมณปุเรชาตปัจจัย ๖. วัตถารัมมณปุเรชาตวิปปยุตตปัจจัย ๗. อารัมมณปุเรชาตัตถิปัจจัย ๘. อารัมมณปุเรชาตอวิคตปัจจัย

ปัจจัยที่เป็นอนันตรชาติ มี ๗ ปัจจัย คือ

๑. อนันตรปัจจัย ๒. สมนันตรปัจจัย ๓. อนันตรูปนิสสยปัจจัย ๔. อาเสวนปัจจัย ๕.ปกตูปนิสสยนานักขณิกกัมมปัจจัย* (คือหมายเอาเฉพาะมรรคเจตนาที่เป็นผู้อุปการะแก่ผลจิต) ๖. นัตถิปัจจัย ๗. วิคตปัจจัย

ปัจจัยที่เป็นวัตถุปุเรชาตชาติ มี ๖ ปัจจัย คือ

๑. วัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัย ๒. วัตถุปุเรชาตปัจจัย ๓. ปุเรชาตินทริยปัจจัย ๔. วัตถุปุเรชาตวิปปยุตตปัจจัย ๕. วัตถุปุเรชาตัตถิปัจจัย ๖. วัตถุปุเรชาตอวิคตปัจจัย

ปัจจัยที่เป็นปัจฉาชาตชาติ มี ๔ ปัจจัย คือ

๑. ปัจฉาชาตปัจจัย ๒. ปัจฉาชาตวิปปยุตตปัจจัย ๓. ปัจฉาชาตัตถิปัจจัย ๔. ปัจฉาชาตอวิคตปัจจัย

ปัจจัยที่เป็นอาหารชาติ มี ๓ ปัจจัย คือ

๑. รูปอาหารปัจจัย ๒. อาหารัตถิปัจจัย ๓. อาหารอวิคตปัจจัย

ปัจจัยที่เป็นรูปชีวิตินทริยชาติ มี ๓ ปัจจัย คือ

๑. รูปชีวิตินทริยปัจจัย ๒. อินทริยัตถิปัจจัย ๓. อินทริยอวิคตปัจจัย

ปัจจัยที่เป็นปกตูปนิสสยชาติ มี ๒ ปัจจัย คือ

๑. สุทธปกตูปนิสสยปัจจัย* คือ จิต เจตสิก ที่เกิดก่อน และรูป บัญญัติที่มีกำลังมากที่เป็นผู้อุปการะแก่ จิต เจตสิก ที่เกิดทีหลังได้

---

* ปกตูปนิสสยนานักขณิกกัมมปัจจัย สุทธปกตูปนิสสยปัจจัย มิสสกปกตูปนิสสยนานักขณิกกัมมปัจจัย ปัจจัยเหล่านี้ไม่ได้นับเป็น ๓ ปัจจัย ตามที่ได้จำแนกไว้ แต่นับรวมกันเป็น ๑ ปัจจัย คือปกตูปนิสสยปัจจัยเท่านั้น การที่เป็นเช่นนี้ ย่อมเห็นได้โดยชัดเจน เมื่อแบ่งปัจจัย ๒๔ ออกโดยพิสดารแล้วได้ ๔๗ ปัจจัยก็ดี สรุปลักษณะของอำนาจที่ช่วยอุปการะในปัจจัย ๔๗ ก็ดี รวมทั้งสรุปเนื้อความ ๓ ประการ และปัญหาวารวิภังค์ก็ดี ไม่ปรากฏว่ามีปัจจัยทั้ง ๓ ชื่อนี้แต่ประการใดเลย คงมีแต่ปกตูปนิสสยปัจจัย ปัจจัยเดียวเท่านั้น ด้วยเหตุนี้ การแสดงปัจจัยโดยพิสดารในหนังสือหลักสูตรนี้ จึงนับจำนวนได้ ๔๗ ปัจจัย ดังกล่าวแล้ว.

๒. มิสสกปกตูปนิสสยนานักขณิกกัมมปัจจัย* คือ เจตนากรรมที่มีกำลังมาก ที่เป็นผู้อุปการะแก่วิบากนามขันธ์ได้ (เว้นมรรคเจตนากรรม)

ปัจจัยที่เป็นนานักขณิกกัมมชาติ มี ๑ ปัจจัย คือ

นานักขณิกกัมมปัจจัย* คือ เจตนากรรมที่มีกำลังน้อย ที่เป็นผู้อุปการะแก่กามวิบาก และเจตนากรรมที่มีกำลังมากและกำลังน้อยที่เป็นผู้อุปการะแก่กัมมชรูป

* * * * * * * * *

สรุปจำนวนกาลในปัจจัย ๒๔ หรือ ๔๗

ปัจจัยที่เป็นปัจจุบันกาล มี ๑๗ ปัจจัย หรือ ๓๖ ปัจจัย คือ

๑. เหตุปัจจัย ๒. สหชาตาธิปติปัจจัย ๓. สหชาตปัจจัย ๔. อัญญมัญญปัจจัย ๕. นิสสยปัจจัย ๓ ปัจจัย ๖. ปุเรชาตปัจจัย ๒ ปัจจัย ๗. ปัจฉาชาตปัจจัย ๘. สหชาตกัมมปัจจัย ๙. วิปากปัจจัย ๑๐. อาหารปัจจัย ๒ ปัจจัย ๑๑. อินทริยปัจจัย ๓ ปัจจัย ๑๒. ฌานปัจจัย ๑๓. มัคคปัจจัย ๑๔. สัมปยุตตปัจจัย ๑๕. วิปปยุตตปัจจัย ๔ ปัจจัย ๑๖. อัตถิปัจจัย ๖ ปัจจัย ๑๗. อวิคตปัจจัย ๖ ปัจจัย

ปัจจัยที่เป็นอดีตกาล มี ๗ ปัจจัย คือ

๑. อนันตรปัจจัย ๒. สมนันตรปัจจัย ๓. อนันตรูปนิสสยปัจจัย ๔. อาเสวนปัจจัย ๕. นานักขณิกกัมมปัจจัย ๖. นัตถิปัจจัย ๗. วิคตปัจจัย

ปัจจัยที่เป็น ปัจจุบัน อดีต อนาคต ไม่มี

ปัจจัยที่เป็น ปัจจุบัน อดีต อนาคต และกาลวิมุต มี ๔ ปัจจัย คือ

๑. อารัมมณปัจจัย ๒. อารัมมณาธิปติปัจจัย ๓. อารัมมณูปนิสสยปัจจัย ๔. ปกตูปนิสสยปัจจัย

---

* องค์ธรรมของปัจจัยและปัจจยุปบัน ตามที่มีปรากฏอยู่นี้ เป็นการแสดงตามนัยของอรรถกถาปัญจปกรณ์ แปล หน้า ๒๐๕ นั้นเอง ถ้าจะแสดงองค์ธรรมตามนิทเทสพระบาลี และปัญหาวารวิภังค์แล้ว จะได้ดังต่อไปนี้

นานักขณิกกัมมปัจจัย คือ เจตนากรรมที่มีกำลังมากและกำลังน้อยทั้งหมด ๓๓ (กุศลเจตนา ๒๑ อกุศลเจตนา ๑๒) ที่เป็นผู้อุปการะแก่วิปากจิต ๓๖ เจตสิก ๓๘ ที่ประกอบ และปฏิสนธิกัมมชรูป ๒๐ ปวัตติกัมมชรูป ๒๐ อสัญญสัตตกัมมชรูป

อารัมมณปัจจัย ที่ท่านแสดงองค์ธรรมของปัจจัยไว้ในอรรถกถาปัญจปกรณ์ แปล หน้า ๒๐๕ ว่าได้แก่อารมณ์ที่ไม่ใช่อธิบดีเท่านั้น ส่วนอารมณ์ที่เป็นอธิบดี ย่อมรวมลงในอุปนิสสยปัจจัย โดยลักษณะแห่งอารัมมณูปนิสสยปัจจัย แต่อารัมมณปัจจัยในอารัมมณชาตินั้น องค์ธรรมของปัจจัยได้แก่อารมณ์ที่เป็นอธิบดีและไม่ใช่อธิบดีทั้งหมด ที่ทราบได้เช่นนี้ เพราะท่านไม่ได้แสดงการยกเว้นไว้ อาศัยเหตุผลดังกล่าวนี้ นานักขณิกกัมมปัจจัย ที่เป็นนานักขณิกกัมมชาตินั้น ก็ควรจะได้องค์ธรรมของปัจจัยและปัจจยุปบันทั้งหมดเช่นเดียวกัน

สรุปลักษณะของอำนาจที่ช่วยอุปการะในปัจจัย ๔๗

ปัจจัยที่มีอำนาจเป็นชนกสัตติ มี ๘ ปัจจัย คือ

๑. อนันตรปัจจัย ๒. สมนันตรปัจจัย ๓. อนันตรูปนิสสยปัจจัย ๔. ปกตูปนิสสยปัจจัย ๕. อาเสวนปัจจัย ๖. นานักขณิกกัมมปัจจัย ๗. นัตถิปัจจัย ๘. วิคตปัจจัย

ปัจจัยที่มีอำนาจเป็นอุปถัมภกสัตติ มี ๔ ปัจจัย คือ

๑. ปัจฉาชาตปัจจัย ๒. ปัจฉาชาตวิปปยุตตปัจจัย ๓. ปัจฉาชาตัตถิปัจจัย ๔. ปัจฉาชาตอวิคตปัจจัย

ปัจจัยที่มีอำนาจเป็นอนุปาลกสัตติ มี ๓ ปัจจัย คือ

๑. รูปชีวิตินทริยปัจจัย ๒. อินทริยัตถิปัจจัย (รูปชีวิตินทริยัตถิปัจจัย) ๓. อินทริยอวิคตปัจจัย (รูปชีวิตินทริยอวิคตปัจจัย)

ปัจจัยที่มีอำนาจเป็นชนกสัตติและอุปถัมภกสัตติ มี ๓๒ ปัจจัย คือ

ยกเว้นปัจจัยที่เป็นชนกสัตติ ๘, อุปถัมภกสัตติ ๔ และอนุปาลกสัตติ ๓ แล้วที่เหลืออีก ๓๒ ปัจจัย มีอำนาจ ๒ อย่าง* คือชนกสัตติ และอุปถัมภกสัตติ

* * * * * * * * *

สรุปจำนวนภูมิในปัจจัย ๒๔ หรือ ๔๗

ปัจจัยที่เป็นได้ใน **ปัญจโวการภูมิ** เป็นได้ทั้งหมด ๒๔ ปัจจัย หรือ ๔๗ ปัจจัย

ปัจจัยที่เป็นได้ใน **จตุโวการภูมิ** มี ๒๑ หรือ ๒๕ ปัจจัยคือ

๑. เหตุปัจจัย ๒. อารัมมณปัจจัย ๓. อธิปติปัจจัย ๒ ปัจจัย ๔. อนันตรปัจจัย ๕. สมนันตรปัจจัย ๖. สหชาตปัจจัย ๗. อัญญมัญญปัจจัย ๘. สหชาตนิสสยปัจจัย ๙. อุปนิสสยปัจจัย ๓ ปัจจัย ๑๐. อาเสวนปัจจัย ๑๑. กัมมปัจจัย ๒ ปัจจัย ๑๒. วิปากปัจจัย ๑๓. นามอาหารปัจจัย ๑๔. สหชาตินทริยปัจจัย ๑๕. ฌานปัจจัย ๑๖. มัคคปัจจัย

---

* รูปอาหารปัจจัย, อาหารัตถิปัจจัย (รูปอาหารัตถิปัจจัย) อาหารอวิคตปัจจัย (รูปอาหารอวิคตปัจจัย) ในอรรถกถาปัญจปกรณ์แปล

หน้า ๘๔ แสดงว่ามีอำนาจ ๒ อย่างคือ ชนกสัตติ และอนุปาลกสัตติ

หน้า ๑๘๔ แสดงว่ามีอำนาจ ๒ อย่างคือ ชนกสัตติ และอุปถัมภกสัตติ

สรุปว่า ปัจจัยที่เป็นอาหารชาติ ๓ ปัจจัยนี้ จัดอยู่ในปัจจัยที่มีอำนาจ ๒ อย่างเช่นเดียวกัน ไม่ใช่มีอำนาจ ๔ อย่าง ๓ อย่าง หรือ ๑ อย่าง แต่ประการใด เป็นแต่เพียงว่าอำนาจ ๒ อย่างนั้น ท่านแสดงไว้เป็น ๒ คู่เท่านั้น นักศึกษาจะแสดงคู่ไหนก็ได้ทั้งนั้น

๑๗. สัมปยุตตปัจจัย ๑๘. สหชาตัตถิปัจจัย ๑๙. นัตถิปัจจัย ๒๐. วิคตปัจจัย ๒๑. สหชาตอวิคตปัจจัย

ปัจจัยที่เป็นได้ใน **เอกโวการภูมิ** มี ๗ หรือ ๙ ปัจจัย คือ

๑. สหชาตปัจจัย ๒. อัญญมัญญปัจจัย ๓. สหชาตนิสสยปัจจัย ๔. นานักขณิก-กัมมปัจจัย ๕. รูปชีวิตินทริยปัจจัย ๖. อัตถิปัจจัย ๒ ปัจจัย (คือสหชาตัตถิปัจจัย และอินทริยัตถิปัจจัย) ๗. อวิคตปัจจัย ๒ ปัจจัย (คือสหชาตอวิคตปัจจัยและอินทริยอวิคตปัจจัย)

ปัจจัยที่เป็นได้ในภายนอก คือเกิดได้ในสิ่งที่ไม่มีชีวิต มี ๕ ปัจจัย คือ

๑. สหชาตปัจจัย ๒. อัญญมัญญปัจจัย ๓. สหชาตนิสสยปัจจัย ๔. สหชาตัตถิปัจจัย ๕. สหชาตอวิคตปัจจัย

ปัจจัยที่เป็น **สัพพัฏฐานิกปัจจัย** มี ๔ ปัจจัย คือ

๑. สหชาตปัจจัย ๒. นิสสยปัจจัย ๓. อัตถิปัจจัย ๔. อวิคตปัจจัย (ปัจจัยที่เป็นเหตุที่ตั้งแห่งสังขตธรรม รูป นาม ทั้งหมดเรียกว่า สัพพัฏฐานิกปัจจัย หมายความว่า ในสังขารโลกบรรดาสิ่งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิตทั้งหลายนั้น ต้องเข้าอยู่ในปัจจัย ๔ นี้ทั้งนั้น)

ส่วนปัจจัยที่เหลืออีก ๒๐ ปัจจัย เรียกว่า **อสัพพัฏฐานิกปัจจัย** หมายความว่า ปัจจัยที่เป็นเหตุที่ตั้งแห่งสังขตธรรมไม่ทั่วทั้งหมด เป็นปัจจัยได้เฉพาะแต่สังขตธรรมที่เกี่ยวข้องกับตนเท่านั้น

ในปัจจัย ๒๔* นี้ พระองค์ทรงแสดงโดยความเป็นคู่ ๆ กัน มี ๕ คู่ คือ

๑. อตฺถยุค	คู่หนึ่ง
๒. สทฺทยุค	”
๓. กาลปฏิปกฺขยุค	”
๔. อญฺโญญฺญปฏิปกฺขยุค	”
๕. เหตุปฺผลยุค	”

๑. อตฺถยุค หมายถึงปัจจัยที่ทรงแสดงคู่กันโดยเนื้อความ ได้แก่ อนันตรปัจจัยและสมนันตรปัจจัย

---

* การแสดงสรุปปัจจัยธรรมและปัจจยุปบันธรรมในปัจจัย ๔๗ นั้น ในตอนหนึ่งกล่าวว่า นามรูปเป็นปัจจัย รูปเป็นปัจจยุปบันไม่มี แต่แล้วในวิธิพระบาลีและอนุวาทพระบาลี หน้า ๓๑๕, ๓๑๖ ได้แสดงว่า **กุสลา ขนฺธา จ มหาภูตา จ จิตฺตสมุฏฺฐานานำ รูปานำ สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย. อกุสลา ขนฺธา จ มหาภูตา จ จิตฺตสมุฏฺฐานานำ รูปานำ สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย.** เมื่อเป็นเช่นนี้ การที่เขียนสรุปไว้นั้นมิเป็นการขัดกันกับพระบาลีที่ทรงแสดงไว้นี้ไปหรือ? ขอเรียนว่าไม่ขัดกัน เพราะวิธิพระบาลีและอนุวาทพระบาลีนั้น เป็นเพียง ๒ วาระเท่านั้น คือวาระที่ ๘ และที่ ๙ ในบรรดาวาระทั้ง ๙ ไม่ใช่เป็นวาระทั้งหมดของสหชาตปัจจัย ดังนั้น สหชาตปัจจัยนี้จึงกล่าวไม่ได้ว่า นามรูปเป็นปัจจัย รูปเป็นปัจจยุปบัน.

๒. สทฺทยุค หมายถึงปัจจัยที่ทรงแสดงคู่กันโดยการออกเสียง ได้แก่ นิสสยปัจจัย และอุปนิสสยปัจจัย

๓. กาลปฏิปกฺขยุค หมายถึงปัจจัยที่ทรงแสดงคู่กันโดยตรงกันข้าม ได้แก่ ปุเรชาต-ปัจจัย และปัจฉาชาตปัจจัย

๔. อญฺโญญฺญปฏิปกฺขยุค หมายถึงปัจจัยที่ทรงแสดงคู่กันโดยความตรงกันข้ามของลักษณะอาการ ที่ทำหน้าที่อุปการะ ได้แก่ สัมปยุตตปัจจัยกับวิปปยุตตปัจจัย คู่หนึ่ง อัตถิปัจจัยกับนัตถิปัจจัย คู่หนึ่ง และวิคตปัจจัยกับอวิคตปัจจัย คู่หนึ่ง

๕. เหตุปฺผลยุค หมายถึงปัจจัยที่ทรงแสดงคู่กันโดยความเป็นเหตุและเป็นผล ได้แก่ กัมมปัจจัย (นานักขณิกกัมม) กับวิปากปัจจัย.

* * * * * * * * *

๑. ปจฺจยานุโลมํ ๒. สงฺขฺยาวาโร

สุทฺธํ

[๔๔๐] เหตุยา สตฺต, อารมฺมเณ นว, อธิปติยา ทส, อนนฺตเร สตฺต, สมนนฺตเร สตฺต, สหชาเต นว, อญฺญมญฺเญ ตีณิ, นิสฺสเย เตรส, อุปนิสฺสเย นว, ปุเรชาเต ตีณิ, ปจฺฉาชาเต ตีณิ, อาเสวเน ตีณิ, กมฺเม สตฺต, วิปาเก เอกํ, อาหาเร สตฺต, อินฺทฺริเย สตฺต, ฌาเน สตฺต, มคฺเค สตฺต, สมฺปยุตฺเต ตีณิ, วิปฺปยุตฺเต ปญฺจ, อตฺถิยา เตรส, นตฺถิยา สตฺต, วิคเต สตฺต, อวิคเต เตรส.

เหตุสภาคํ

[๔๔๑] เหตุปจฺจยา อธิปติยา จตฺตาริ, สหชาเต สตฺต, อญฺญมญฺเญ ตีณิ, นิสฺสเย สตฺต, วิปากเ เอกํ, อินฺทฺริเย จตฺตาริ, มคฺเค จตฺตาริ, สมฺปยุตฺเต ตีณิ, วิปฺปยุตฺเต ตีณิ, อตฺถิยา สตฺต, อวิคเต สตฺต. (๑๑)

เหตุสามญฺญฆฏนา° (๙)

[๔๔๒] ๑. เหตุ สหชาต นิสฺสย อตฺถิ อวิคตนฺติ สตฺต.

๒. เหตุ สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย อตฺถิ อวิคตนฺติ ตีณิ.

๓. เหตุ สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ ตีณิ.

๔. เหตุ สหชาต นิสฺสย วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ ตีณิ.

(อวิปากํ. ๔)

๕. เหตุ สหชาต นิสฺสย วิปาก อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.

๖. เหตุ สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.

๗. เหตุ สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.

๘. เหตุ สหชาต นิสฺสย วิปาก วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.

๙. เหตุ สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.

(สวิปากํ. ๕)

---

๑. สี. สามญฺญอวิปากฆฏนา.

สอินฺทฺริยมคฺคฆฏนา[๑] (๕)

[๔๔๓] ๑. เหตุ สหชาต นิสฺสย อินฺทฺริย มคฺค อตฺถิ อวิคตนฺติ จตฺตาริ.

๒. เหตุ สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย อินฺทฺริย มคฺค อตฺถิ อวิคตนฺติ เทฺว.

๓. เหตุ สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย อินฺทฺริย มคฺค สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เทฺว.

๔. เหตุ สหชาต นิสฺสย อินฺทฺริย มคฺค วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เทฺว.

(อวิปากํ. ๔)

๕. เหตุ สหชาต นิสฺสย วิปาก อินฺทฺริย มคฺค อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.

๖. เหตุ สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก อินฺทฺริย มคฺค อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.

๗. เหตุ สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก อินฺทฺริย มคฺค สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.

๘. เหตุ สหชาต นิสฺสย วิปาก อินฺทฺริย มคฺค วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.

๙. เหตุ สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก อินฺทฺริย มคฺค วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.

(สวิปากํ. ๕)

สาธิปติอินฺทฺริยมคฺคฆฏนา (๖)

[๔๔๔] ๑. เหตุ อธิปติ สหชาต นิสฺสย อินฺทฺริย มคฺค อตฺถิ อวิคตนฺติ จตฺตาริ.

๒. เหตุ อธิปติ สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย อินฺทฺริย มคฺค สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เทฺว.

๓. เหตุ อธิปติ สหชาต นิสฺสย อินฺทฺริย มคฺค วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เทฺว.

(อวิปากํ. ๓)

๔. เหตุ อธิปติ สหชาต นิสฺสย วิปาก อินฺทฺริย มคฺค อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.

๕. เหตุ อธิปติ สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก อินฺทฺริย มคฺค สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.

๖. เหตุ อธิปติ สหชาต นิสฺสย วิปาก อินฺทฺริย มคฺค วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.

(สวิปากํ. ๓)

เหตุมูลกํ นิฏฺฐิตํ.

* * * * * * * * *

---

๑. สี. สอินฺทฺริยมคฺคอวิปากฆฏนา.

อารมฺมณสภาคํ

[๔๔๕] อารมฺมณปจฺจยา อธิปติยา สตฺต, นิสฺสเย ตีณิ, อุปนิสฺสเย สตฺต, ปุเรชาเต ตีณิ, วิปฺปยุตฺเต ตีณิ, อตฺถิยา ตีณิ, อวิคเต ตีณิ. (๗)

อารมฺมณฆฏนา (๕)

[๔๔๖] ๑. อารมฺมณ อธิปติ อุปนิสฺสยนฺติ สตฺต.
๒. อารมฺมณ ปุเรชาต อตฺถิ อวิคตนฺติ ตีณิ.
๓. อารมฺมณ นิสฺสย ปุเรชาต วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ ตีณิ.
๔. อารมฺมณ อธิปติ อุปนิสฺสย ปุเรชาต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.
๕. อารมฺมณ อธิปติ นิสฺสย อุปนิสฺสย ปุเรชาต วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.

อารมฺมณมูลกํ นิฏฺฐิตํ.

* * * * * * * * *

อธิปติสภาคํ

[๔๔๗] อธิปติปจฺจยา เหตุยา จตฺตาริ, อารมฺมเณ สตฺต, สหชาเต สตฺต, อญฺญมญฺเญ ตีณิ, นิสฺสเย อฏฺฐ, อุปนิสฺสเย สตฺต, ปุเรชาเต เอกํ, วิปากเก เอกํ, อาหาเร สตฺต, อินฺทฺริเย สตฺต, มคฺเค สตฺต, สมฺปยุตฺเต ตีณิ, วิปฺปยุตฺเต จตฺตาริ, อตฺถิยา อฏฺฐ, อวิคเต อฏฺฐ. (๑๕)

อธิปติมิสฺสกฆฏนา (๓)

[๔๔๘] ๑. อธิปติ อตฺถิ อวิคตนฺติ อฏฺฐ.
๒. อธิปติ นิสฺสย อตฺถิ อวิคตนฺติ อฏฺฐ.
๓. อธิปติ นิสฺสย วิปฺปยุตฺต อตฺติ อวิคตนฺติ จตฺตาริ.

ปกิณฺณกฆฏนา (๓)

[๔๔๙] ๑. อธิปติ อารมฺมณ อุปนิสฺสยนฺติ สตฺต.
๒. อธิปติ อารมฺมณ อุปนิสฺสย ปุเรชาต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ
๓. อธิปติ อารมฺมณ นิสฺสย อุปนิสฺสย ปุเรชาต วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.

สหชาตฉนฺทาธิปติฆฏนา (๖)

[๔๕๐] ๑. อธิปติ สหชาต นิสฺสย อตฺถิ อวิคตนฺติ สตฺต.

๒. อธิปติ สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ ตีณิ.

๓. อธิปติ สหชาต นิสฺสย วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ ตีณิ.

(อวิปากำ. ๓)

๔. อธิปติ สหชาต นิสฺสย วิปาก อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกำ.

๕. อธิปติ สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกำ.

๖. อธิปติ สหชาต นิสฺสย วิปาก วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกำ.

(สวิปากำ. ๓)

จิตฺตาธิปติฆฏนา (๖)

[๔๕๑] ๑. อธิปติ สหชาต นิสฺสย อาหาร อินฺทฺริย อตฺถิ อวิคตนฺติ สตฺต.

๒. อธิปติ สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย อาหาร อินฺทฺริย สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ ตีณิ.

๓. อธิปติ สหชาต นิสฺสย อาหาร อินฺทฺริย วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ ตีณิ.

(อวิปากำ. ๓)

๔. อธิปติ สหชาต นิสฺสย วิปาก อาหาร อินฺทฺริย อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกำ.

๕. อธิปติ สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก อาหาร อินฺทฺริย สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกำ.

๖. อธิปติ สหชาต นิสฺสย วิปาก อาหาร อินฺทฺริย วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกำ.

(สวิปากำ. ๓)

วีริยาธิปติฆฏนา (๖)

[๔๕๒] ๑. อธิปติ สหชาต นิสฺสย อินฺทฺริย มคฺค อตฺถิ อวิคตนฺติ สตฺต.

๒. อธิปติ สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย อินฺทฺริย มคฺค สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ ตีณิ.

๓. อธิปติ สหชาต นิสฺสย อินฺทฺริย มคฺค วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ ตีณิ.

(อวิปากำ. ๓)

๔. อธิปติ สหชาต นิสฺสย วิปาก อินฺทฺริย มคฺค อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกำ.

๕. อธิปติ สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก อินฺทฺริย มคฺค สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.

๖. อธิปติ สหชาต นิสฺสย วิปาก อินฺทฺริย มคฺค วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.

(สวิปากํ. ๓)

วีมังสาธิปติฆฏนา (๖)

[๔๕๓] ๑. อธิปติ เหตุ สหชาต นิสฺสย อินฺทฺริย มคฺค อตฺถิ อวิคตนฺติ จตฺตาริ.

๒. อธิปติ เหตุ สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย อินฺทฺริย มคฺค สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เทฺว.

๓. อธิปติ เหตุ สหชาต นิสฺสย อินฺทฺริย มคฺค วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เทฺว.

(อวิปากํ. ๓)

๔. อธิปติ เหตุ สหชาต นิสฺสย วิปาก อินฺทฺริย มคฺค อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.

๕. อธิปติ เหตุ สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก อินฺทฺริย มคฺค สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.

๖. อธิปติ เหตุ สหชาต นิสฺสย วิปาก อินฺทฺริย มคฺค วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.

(สวิปากํ. ๓)

อธิปติมูลกํ นิฏฺฐิตํ.

* * * * * * * * *

อนนฺตรสภาคํ

[๔๕๔] อนนฺตรปจฺจยา สมนนฺตเร สตฺต, อุปนิสฺสเย สตฺต, อาเสวเน ตีณิ, กมฺเม เอกํ, นตฺถิยา สตฺต, วิคเต สตฺต. (๖)

อนนฺตรฆฏนา (๓)

[๔๕๕] ๑. อนนฺตร สมนนฺตร อุปนิสฺสย นตฺถิ วิคตนฺติ สตฺต.

๒. อนนฺตร สมนนฺตร อุปนิสฺสย อาเสวน นตฺถิ วิคตนฺติ ตีณิ.

๓. อนนฺตร สมนนฺตร อุปนิสฺสย กมฺม นตฺถิ วิคตนฺติ เอกํ.

อนนฺตรมูลกํ นิฏฺฐิตํ.

* * * * * * * * *

สมนนฺตรสภาคํ

[๔๕๖] สมนนฺตรปจฺจยา อนนฺตเร สตฺต, อุปนิสฺสเย สตฺต, อาเสวเน ตีณิ, กมฺเม เอกํ, นตฺถิยา สตฺต, วิคเต สตฺต. (๖)

สมนนฺตรฆฏนา (๓)

[๔๕๗] ๑. สมนนฺตร อนนฺตร อุปนิสฺสย นตฺถิ วิคตนฺติ สตฺต.
๒. สมนนฺตร อนนฺตร อุปนิสฺสย อาเสวน นตฺถิ วิคตนฺติ ตีณิ.
๓. สมนนฺตร อนนฺตร อุปนิสฺสย กมฺม นตฺถิ วิคตนฺติ เอกํ.

สมนนฺตรมูลกํ นิฏฺฐิตํ.

* * * * * * * * *

สหชาตสภาคํ

[๔๕๘] สหชาตปจฺจยา เหตุยา สตฺต, อธิปติยา สตฺต, อญฺญมญฺเญ ตีณิ, นิสฺสเย นว, กมฺเม สตฺต, วิปากเก เอกํ, อาหาเร สตฺต, อินฺทฺริเย สตฺต, ฌาเน สตฺต, มคฺเค สตฺต, สมฺปยุตฺเต ตีณิ, วิปฺปยุตฺเต ตีณิ, อตฺถิยา นว, อวิคเต นว. (๑๔)

สหชาตฆฏนา (๑๐)

[๔๕๙] ๑. สหชาต นิสฺสย อตฺถิ อวิคตนฺติ นว.
๒. สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย อตฺถิ อวิคตนฺติ ตีณิ.
๓. สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ ตีณิ.
๔. สหชาต นิสฺสย วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ ตีณิ.
๕. สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.
(อวิปากํ. ๕)
๖. สหชาต นิสฺสย วิปาก อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.
๗. สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.
๘. สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.
๙. สหชาต นิสฺสย วิปาก วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.
๑๐. สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.
(สวิปากํ. ๕)

สหชาตมูลกํ นิฏฺฐิตํ.

* * * * * * * * *

อญฺญมญฺญสภาคํ

[๔๖๐] อญฺญมญฺญปจฺจยา เหตุยา ตีณิ, อธิปติยา ตีณิ, สหชาเต ตีณิ, นิสฺสเย ตีณิ, กมฺเม ตีณิ, วิปาเก เอกํ, อาหาเร ตีณิ, อินฺทฺริเย ตีณิ, ฌาเน ตีณิ, มคฺเค ตีณิ, สมฺปยุตฺเต ตีณิ, วิปฺปยุตฺเต เอกํ, อตฺถิยา ตีณิ, อวิคเต ตีณิ. (๑๔)

อญฺญมญฺญฆฏนา (๖)

[๔๖๑] ๑. อญฺญมญฺญ สหชาต นิสฺสย อตฺถิ อวิคตนฺติ ตีณิ.

๒. อญฺญมญฺญ สหชาต นิสฺสย สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ ตีณิ.

๓. อญฺญมญฺญ สหชาต นิสฺสย วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.

(อวิปากํ. ๓)

๔. อญฺญมญฺญ สหชาต นิสฺสย วิปาก อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.

๕. อญฺญมญฺญ สหชาต นิสฺสย วิปาก สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.

๖. อญฺญมญฺญ สหชาต นิสฺสย วิปาก วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.

(สวิปากํ. ๓)

อญฺญมญฺญมูลกํ นิฏฺฐิตํ.

* * * * * * * * *

นิสฺสยสภาคํ

[๔๖๒] นิสฺสยปจฺจยา เหตุยา สตฺต, อารมฺมเณ ตีณิ, อธิปติยา อฏฺฐ, สหชาเต นว, อญฺญมญฺเญ ตีณิ, อุปนิสฺสเย เอกํ, ปุเรชาเต ตีณิ, กมฺเม สตฺต, วิปาเก เอกํ, อาหาเร สตฺต, อินฺทฺริเย สตฺต, ฌาเน สตฺต, มคฺเค สตฺต, สมฺปยุตฺเต ตีณิ, วิปฺปยุตฺเต ปญฺจ, อตฺถิยา เตรส, อวิคเต เตรส. (๑๗)

นิสฺสยมิสฺสกฆฏนา (๖)

[๔๖๓] ๑. นิสฺสย อตฺถิ อวิคตนฺติ เตรส.

๒. นิสฺสย อธิปติ อตฺถิ อวิคตนฺติ อฏฺฐ.

๓. นิสฺสย อินฺทฺริย อตฺถิ อวิคตนฺติ สตฺต.

๔. นิสฺสย วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ ปญฺจ.

๕. นิสฺสย อธิปติ วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ จตฺตาริ.

๖. นิสฺสย อินฺทฺริย วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ ตีณิ.

ปกิณฺณกฆฏนา (๔)

[๔๖๔] ๑. นิสฺสย ปุเรชาต วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ ตีณิ.
๒. นิสฺสย อารมฺมณ ปุเรชาต วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ ตีณิ.
๓. นิสฺสย อารมฺมณ อธิปติ อุปนิสฺสย ปุเรชาต วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.
๔. นิสฺสย ปุเรชาต อินฺทฺริย วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.

สหชาตฆฏนา (๑๐)

[๔๖๕] ๑. นิสฺสย สหชาต อตฺถิ อวิคตนฺติ นว.
๒. นิสฺสย สหชาต อญฺญมญฺญ อตฺถิ อวิคตนฺติ ตีณิ.
๓. นิสฺสย สหชาต อญฺญมญฺญ สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ ตีณิ.
๔. นิสฺสย สหชาต วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ ตีณิ.
๕. นิสฺสย สหชาต อญฺญมญฺญ วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.

(อวิปากํ. ๕)

๖. นิสฺสย สหชาต วิปาก อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.
๗. นิสฺสย สหชาต อญฺญมญฺญ วิปาก อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.
๘. นิสฺสย สหชาต อญฺญมญฺญ วิปาก สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.
๙. นิสฺสย สหชาต วิปาก วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.
๑๐. นิสฺสย สหชาต อญฺญมญฺญ วิปาก วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.

(สวิปากํ. ๕)

นิสฺสยมูลกํ. นิฏฺฐิตํ

* * * * * * * * *

อุปนิสฺสยสภาคํ

[๔๖๖] อุปนิสฺสยปจฺจยา อารมฺมเณ สตฺต, อธิปติยา สตฺต, อนนฺตเร สตฺต, สมนนฺตเร สตฺต, นิสฺสเย เอกํ, ปุเรชาเต เอกํ, อาเสวเน ตีณิ, กมฺเม เทฺว, วิปฺปยุตฺเต เอกํ, อตฺถิยา เอกํ, นตฺถิยา สตฺต, วิคเต สตฺต, อวิคเต เอกํ. (๑๓)

อุปนิสฺสยฆฏนา (๗)

[๔๖๗] ๑. อุปนิสฺสย อารมฺมณ อธิปติ สตฺต.
๒. อุปนิสฺสย อารมฺมณ อธิปติ ปุเรชาต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.

๓. อุปนิสฺสย อารมฺมณ อธิปติ นิสฺสย ปุเรชาต วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.
๔. อุปนิสฺสย อนนฺตร สมนนฺตร นตฺถิ วิคตนฺติ สตฺต.
๕. อุปนิสฺสย อนนฺตร สมนนฺตร อาเสวน นตฺถิ วิคตนฺติ ตีณิ.
๖. อุปนิสฺสย กมฺมนฺติ เทฺว.
๗. อุปนิสฺสย อนนฺตร สมนนฺตร กมฺม นตฺถิ วิคตนฺติ เอกํ.

อุปนิสฺสยมูลกํ นิฏฺฐิตํ.

* * * * * * * * *

ปุรชาตสภาคํ

[๔๖๘] ปุเรชาตปจฺจยา อารมฺมเณ ตีณิ. อธิปติยา เอกํ. นิสฺสเย ตีณิ, อุปนิสฺสเย เอกํ, อินฺทฺริเย เอกํ, วิปฺปยุตฺเต ตีณิ, อตฺถิยา ตีณิ, อวิคเต ตีณิ. (๘)

ปุเรชาตฆฏนา (๗)

[๔๖๙] ๑. ปุเรชาต อตฺถิ อวิคตนฺติ ตีณิ.
๒. ปุเรชาต นิสฺสย วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ ตีณิ.
๓. ปุเรชาต อารมฺมณ อตฺถิ อวิคตนฺติ ตีณิ.
๔. ปุเรชาต อารมฺมณ นิสฺสย วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ ตีณิ.
๕. ปุเรชาต อารมฺมณ อธิปติ อุปนิสฺสย อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.
๖. ปุเรชาต อารมฺมณ อธิปติ นิสฺสย อุปนิสฺสย วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.
๗. ปุเรชาต นิสฺสย อินฺทฺริย วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.

ปุเรชาตมูลกํ นิฏฺฐิตํ.

* * * * * * * * *

ปจฺฉาชาตสภาคํ

[๔๗๐] ปจฺฉาชาตปจฺจยา วิปฺปยุตฺเต ตีณิ, อตฺถิยา ตีณิ, อวิคเต ตีณิ. (๓)

ปจฺฉาชาตฆฏนา (๑)

[๔๗๑] ๑. ปจฺฉาชาต วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ ตีณิ.

ปจฺฉาชาตมูลกํ นิฏฺฐิตํ.

* * * * * * * * *

อาเสวนสภาคं

[๔๗๒] อาเสวนปจฺจยา อนนฺตเร ตีณิ, สมนนฺตเร ตีณิ, อุปนิสฺสเย ตีณิ, นตฺถิยา ตีณิ, วิคเต ตีณิ. (๕)

อาเสวนฆฏนา (๑)

[๔๗๓] ๑. อาเสวน อนนฺตร สมนนฺตร อุปนิสฺสย นตฺถิ วิคตนฺติ ตีณิ.

อาเสวนมูลกं นิฏฺฐิตं.

* * * * * * * * *

กมฺมสภาคं

[๔๗๔] กมฺมปจฺจยา อนนฺตเร เอกं, สมนนฺตเร เอกं, สหชาเต สตฺต, อญฺญมญฺเญ ตีณิ, นิสฺสเย สตฺต, อุปนิสฺสเย เทฺว, วิปากเ เอกं, อาหาเร สตฺต, สมฺปยุตฺเต ตีณิ, วิปฺปยุตฺเต ตีณิ, อตฺถิยา สตฺต, นตฺถิยา เอกं, วิคเต เอกं, อวิคเต สตฺต. (๑๔)

กมฺมปกิณฺณกฆฏนา (๒)

[๔๗๕] ๑. กมฺม อุปนิสฺสยนฺติ เทฺว.

๒. กมฺม อนนฺตร สมนนฺตร อุปนิสฺสย นตฺถิ วิคตนฺติ เอกं.

สหชาตฆฏนา (๙)

[๔๗๖] ๑. กมฺม สหชาต นิสฺสย อาหาร อตฺถิ อวิคตนฺติ สตฺต.

๒. กมฺม สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย อาหาร อตฺถิ อวิคตนฺติ ตีณิ.

๓. กมฺม สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย อาหาร สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ ตีณิ.

๔. กมฺม สหชาต[๑] นิสฺสย อาหาร วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ ตีณิ.

(อวิปากं. ๔)

๕. กมฺม สหชาต นิสฺสย วิปาก อาหาร อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกं.

๖. กมฺม สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก อาหาร อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกं.

---

๑ สฺ. เอตนฺตเร "อญฺญมญฺญา" ติ อยं ปาโฐ ทิสฺสติ.

๗. กมฺม สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก อาหาร สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกं.

๘. กมฺม สหชาต นิสฺสย วิปาก อาหาร วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกं.

๙. กมฺม สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก อาหาร วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกं. (สวิปากं. ๕)

กมฺมมูลกं นิฏฺฐิตं.

* * * * * * * * *

วิปากสภาคं

[๔๗๗] วิปากปจฺจยา เหตุยา เอกं, อธิปติยา เอกं, สหชาเต เอกं, อญฺญมญฺเญ เอกं, นิสฺสเย เอกं, กมฺเม เอกं, อาหาเร เอกं, อินฺทฺริเย เอกं, ฌาเน เอกं, มคฺเค เอกं, สมฺปยุตฺเต เอกं, วิปฺปยุตฺเต เอกं, อตฺถิยา เอกं, อวิคเต เอกं. (๑๔)

วิปากฆฏนา (๕)

[๔๗๘] ๑. วิปาก สหชาต นิสฺสย อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกं.

๒. วิปาก สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกं.

๓. วิปาก สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกं.

๔. วิปาก สหชาต นิสฺสย วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกं.

๕. วิปาก สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกं.

วิปากมูลกं นิฏฺฐิตं.

* * * * * * * * *

อาหารสภาคं

[๔๗๙] อาหารปจฺจยา อธิปติยา สตฺต, สหชาเต สตฺต, อญฺญมญฺเญ ตีณิ, นิสฺสเย สตฺต, กมฺเม สตฺต, วิปาเก เอกं, อินฺทฺริเย สตฺต, สมฺปยุตฺเต ตีณิ, วิปฺปยุตฺเต ตีณิ, อตฺถิยา สตฺต, อวิคเต สตฺต. (๑๑)

อาหารมิสฺสกฆฏนา (๑)

[๔๘๐] ๑. อาหาร อตฺถิ อวิคตนฺติ สตฺต.

สหชาตสามญฺญฆฏนา (๕)

[๔๘๑] ๑. อาหาร สหชาต นิสฺสย อตฺถิ อวิคตนฺติ สตฺต.
๒. อาหาร สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย อตฺถิ อวิคตนฺติ ตีณิ.
๓. อาหาร สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ ตีณิ.
๔. อาหาร สหชาต นิสฺสย วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ ตีณิ.
(อวิปากํ. ๔)
๕. อาหาร สหชาต นิสฺสย วิปาก อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.
๖. อาหาร สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.
๗. อาหาร สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.
๘. อาหาร สหชาต นิสฺสย วิปาก วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.
๙. อาหาร สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.
(สวิปากํ. ๕)

สกมฺมฆฏนา (๕)

[๔๘๒] ๑. อาหาร สหชาต นิสฺสย กมฺม อตฺถิ อวิคตนฺติ สตฺต.
๒. อาหาร สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย กมฺม อตฺถิ อวิคตนฺติ ตีณิ.
๓. อาหาร สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย กมฺม สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ ตีณิ.
๔. อาหาร สหชาต นิสฺสย กมฺม วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ ตีณิ.
(อวิปากํ. ๔)
๕. อาหาร สหชาต นิสฺสย กมฺม วิปาก อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.
๖. อาหาร สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย กมฺม วิปาก อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.
๗. อาหาร สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย กมฺม วิปาก สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.
๘. อาหาร สหชาต นิสฺสย กมฺม วิปาก วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.
๙. อาหาร สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย กมฺม วิปาก วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.
(สวิปากํ. ๕)

สอินฺทฺริยฆฏนา (๕)

[๔๘๓] ๑. อาหาร สหชาต นิสฺสย อินฺทริย อตฺถิ อวิคตนฺติ สตฺต.
๒. อาหาร สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย อินฺทฺริย อตฺถิ อวิคตนฺติ ตีณิ.

๓. อาหาร สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย อินฺทฺริย สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ ตีณิ.
๔. อาหาร สหชาต นิสฺสย อินฺทฺริย วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ ตีณิ.
(อวิปากํ. ๔)
๕. อาหาร สหชาต นิสฺสย วิปาก อินฺทฺริย อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.
๖. อาหาร สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก อินฺทฺริย อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.
๗. อาหาร สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก อินฺทฺริย สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.
๘. อาหาร สหชาต นิสฺสย วิปาก อินฺทฺริย วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.
๙. อาหาร สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก อินฺทฺริย วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.
(สวิปากํ. ๕)

สาธิปติอินฺทฺริยฆฏนา (๖)

[๔๘๔] ๑. อาหาร อธิปติ สหชาต นิสฺสย อินฺทริย อตฺถิ อวิคตนฺติ สตฺต.
๒. อาหาร อธิปติ สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย อินฺทฺริย สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ ตีณิ.
๓. อาหาร อธิปติ สหชาต นิสฺสย อินฺทฺริย วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ ตีณิ.
(อวิปากํ. ๓)
๔. อาหาร อธิปติ สหชาต นิสฺสย วิปาก อินฺทฺริย อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.
๕. อาหาร อธิปติ สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก อินฺทฺริย สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.
๖. อาหาร อธิปติ สหชาต นิสฺสย วิปาก อินฺทฺริย วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.
(สวิปากํ. ๓)

อาหารมูลกํ นิฏฺฐิตํ.

* * * * * * * * *

อินฺทฺริยสภาคํ

[๔๘๕] อินฺทฺริยปจฺจยา เหตุยา จตฺตาริ, อธิปติยา สตฺต, สหชาเต สตฺต, อญฺญมญฺเญ ตีณิ, นิสฺสเย สตฺต, ปุเรชาเต เอกํ, วิปาเก เอกํ, อาหาเร สตฺต, ฌาเน สตฺต, มคฺเค สตฺต, สมฺปยุตฺเต ตีณิ, วิปฺปยุตฺเต ตีณิ, อตฺถิยา สตฺต. อวิคเต สตฺต. (๑๔)

อินฺทฺริยมิสฺสกฆฏนา (๓)

[๔๘๖] ๑. อินฺทฺริย อตฺถิ อวิคตนฺติ สตฺต.
๒. อินฺทฺริย นิสฺสย อตฺถิ อวิคตนฺติ สตฺต.
๓. อินฺทฺริย นิสฺสย วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ ตีณิ.

ปกิณฺณกฆฏนา (๑)

[๔๘๗] ๑. อินฺทฺริย นิสฺสย ปุเรชาต วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกं.

สหชาตสามญฺญฆฏนา (๙)

[๔๘๘] ๑. อินฺทฺริย สหชาต นิสฺสย อตฺถิ อวิคตนฺติ สตฺต.
๒. อินฺทฺริย สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย อตฺถิ อวิคตนฺติ ตีณิ.
๓. อินฺทฺริย สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ ตีณิ.
๔. อินฺทฺริย สหชาต นิสฺสย วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ ตีณิ.
(อวิปากํ. ๔)
๕. อินฺทฺริย สหชาต นิสฺสย วิปาก อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกं.
๖. อินฺทฺริย สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกं.
๗. อินฺทฺริย สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกं.
๘. อินฺทฺริย สหชาต นิสฺสย วิปาก วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกं.
๙. อินฺทฺริย สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกं.
(สวิปากํ. ๕)

สมคฺคฆฏนา (๙)

[๔๘๙] ๑. อินฺทฺริย สหชาต นิสฺสย มคฺค อตฺถิ อวิคตนฺติ สตฺต.
๒. อินฺทฺริย สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย มคฺค อตฺถิ อวิคตนฺติ ตีณิ.
๓. อินฺทฺริย สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย มคฺค สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ ตีณิ.
๔. อินฺทฺริย สหชาต นิสฺสย มคฺค วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ ตีณิ.
(อวิปากํ. ๔)
๕. อินฺทฺริย สหชาต นิสฺสย วิปาก มคฺค อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกं.
๖. อินฺทฺริย สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก มคฺค อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกं.

๗. อินฺทฺริย สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก มคฺค สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.

๘. อินฺทฺริย สหชาต นิสฺสย วิปาก มคฺค วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.

๙. อินฺทฺริย สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก มคฺค วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ. (สวิปากํ. ๕)

สฌานฆฏนา (๙)

[๔๙๐] ๑. อินฺทฺริย สหชาต นิสฺสย ฌาน อตฺถิ อวิคตนฺติ สตฺต.

๒. อินฺทฺริย สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย ฌาน อตฺถิ อวิคตนฺติ ตีณิ.

๓. อินฺทฺริย สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย ฌาน สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ ตีณิ.

๔. อินฺทฺริย สหชาต นิสฺสย ฌาน วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ ตีณิ. (อวิปากํ. ๔)

๕. อินฺทฺริย สหชาต นิสฺสย วิปาก ฌาน อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.

๖. อินฺทฺริย สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก ฌาน อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.

๗. อินฺทฺริย สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก ฌาน สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.

๘. อินฺทฺริย สหชาต นิสฺสย วิปาก ฌาน วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.

๙. อินฺทฺริย สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก ฌาน วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ. (สวิปากํ. ๕)

สฌานมคฺคฆฏนา (๙)

[๔๙๑] ๑. อินฺทฺริย สหชาต นิสฺสย ฌาน มคฺค อตฺถิ อวิคตนฺติ สตฺต.

๒. อินฺทฺริย สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย ฌาน มคฺค อตฺถิ อวิคตนฺติ ตีณิ.

๓. อินฺทฺริย สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย ฌาน มคฺค สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ ตีณิ.

๔. อินฺทฺริย สหชาต นิสฺสย ฌาน มคฺค วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ ตีณิ. (อวิปากํ. ๔)

๕. อินฺทฺริย สหชาต นิสฺสย วิปาก ฌาน มคฺค อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.

๖. อินฺทฺริย สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก ฌาน มคฺค อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.

๗. อินฺทฺริย สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก ฌาน มคฺค สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.

๘. อินฺทฺริย สหชาต นิสฺสย วิปาก ฌาน มคฺค วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.
๙. อินฺทฺริย สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก ฌาน มคฺค วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.
(สวิปากํ. ๕)

สาหารฆฏนา (๙)

[๔๙๒] ๑. อินฺทฺริย สหชาต นิสฺสย อาหาร อตฺถิ อวิคตนฺติ สตฺต.
๒. อินฺทฺริย สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย อาหาร อตฺถิ อวิคตนฺติ ตีณิ.
๓. อินฺทฺริย สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย อาหาร สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ ตีณิ.
๔. อินฺทฺริย สหชาต นิสฺสย อาหาร วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ ตีณิ.
(อวิปากํ. ๔)
๕. อินฺทฺริย สหชาต นิสฺสย วิปาก อาหาร อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.
๖. อินฺทฺริย สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก อาหาร อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.
๗. อินฺทฺริย สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก อาหาร สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.
๘. อินฺทฺริย สหชาต นิสฺสย วิปาก อาหาร วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.
๙. อินฺทฺริย สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก อาหาร วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.
(สวิปากํ. ๕)

สาธิปติอาหารฆฏนา (๖)

[๔๙๓] ๑. อินฺทฺริย อธิปติ สหชาต นิสฺสย อาหาร อตฺถิ อวิคตนฺติ สตฺต.
๒. อินฺทฺริย อธิปติ สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย อาหาร สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ ตีณิ.
๓. อินฺทฺริย อธิปติ สหชาต นิสฺสย อาหาร วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ ตีณิ.
(อวิปากํ. ๓)
๔. อินฺทฺริย อธิปติ สหชาต นิสฺสย วิปาก อาหาร อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.
๕. อินฺทฺริย อธิปติ สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก อาหาร สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.
๖. อินฺทฺริย อธิปติ สหชาต นิสฺสย วิปาก อาหาร วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.
(สวิปากํ. ๓)

สาธิปติมคฺคฆฏนา (๖)

[๔๙๔] ๑. อินฺทฺริย อธิปติ สหชาต นิสฺสย มคฺค อตฺถิ อวิคตนฺติ สตฺต.

๒. อินฺทฺริย อธิปติ สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย มคฺค สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ ตีณิ.

๓. อินฺทฺริย อธิปติ สหชาต นิสฺสย มคฺค วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ ตีณิ.

(อวิปากํ. ๓)

๔. อินฺทฺริย อธิปติ สหชาต นิสฺสย วิปาก มคฺค อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.

๕. อินฺทฺริย อธิปติ สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก มคฺค สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.

๖. อินฺทฺริย อธิปติ สหชาต นิสฺสย วิปาก มคฺค วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.

(สวิปากํ. ๓)

สเหตุมคฺคฆฏนา (๙)

[๔๙๕] ๑. อินฺทฺริย เหตุ สหชาต นิสฺสย มคฺค อตฺถิ อวิคตนฺติ จตฺตาริ.

๒. อินฺทฺริย เหตุ สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย มคฺค อตฺถิ อวิคตนฺติ เทฺว.

๓. อินฺทฺริย เหตุ สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย มคฺค สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เทฺว.

๔. อินฺทฺริย เหตุ สหชาต นิสฺสย มคฺค วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เทฺว.

(อวิปากํ. ๔)

๕. อินฺทฺริย เหตุ สหชาต นิสฺสย วิปาก มคฺค อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.

๖. อินฺทฺริย เหตุ สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก มคฺค อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.

๗. อินฺทฺริย เหตุ สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก มคฺค สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.

๘. อินฺทฺริย เหตุ สหชาต นิสฺสย วิปาก มคฺค วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.

๙. อินฺทฺริย เหตุ สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก มคฺค วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ. (สวิปากํ. ๕)

สเหตุอธิปติมคฺคฆฏนา (๖)

[๔๙๖] ๑. อินฺทฺริย เหตุ อธิปติ สหชาต นิสฺสย มคฺค อตฺถิ อวิคตนฺติ จตฺตาริ.

๒. อินฺทฺริย เหตุ อธิปติ สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย มคฺค สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เทฺว.

๓. อินฺทฺริย เหตุ อธิปติ สหชาต นิสฺสย มคฺค วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เทฺว.

(อวิปากํ. ๓)

๔. อินฺทฺริย เหตุ อธิปติ สหชาต นิสฺสย วิปาก มคฺค อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.

๕. อินฺทฺริย เหตุ อธิปติ สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก มคฺค สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.

๖. อินฺทฺริย เหตุ อธิปติ สหชาต นิสฺสย วิปาก มคฺค วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.

(สวิปากํ. ๓)

อินฺทฺริยมูลกํ นิฏฺฐิตํ.

* * * * * * * * *

ฌานสภาคํ

[๔๙๗] ฌานปจฺจยา สหชาเต สตฺต, อญฺญมญฺเญ ตีณิ, นิสฺสเย สตฺต, วิปาเก เอกํ, อินฺทฺริเย สตฺต, มคฺเค สตฺต, สมฺปยุตฺเต ตีณิ, วิปฺปยุตฺเต ตีณิ, อตฺถิยา สตฺต, อวิคเต สตฺต. (๑๐)

สามญฺญฆฏนา (๙)

[๔๙๘] ๑. ฌาน สหชาต นิสฺสย อตฺถิ อวิคตนฺติ สตฺต.

๒. ฌาน สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย อตฺถิ อวิคตนฺติ ตีณิ.

๓. ฌาน สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ ตีณิ.

๔. ฌาน สหชาต นิสฺสย วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ ตีณิ.

(อวิปากํ. ๔)

๕. ฌาน สหชาต นิสฺสย วิปาก อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.

๖. ฌาน สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.

๗. ฌาน สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.

๘. ฌาน สหชาต นิสฺสย วิปาก วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.

๙. ฌาน สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.

(สวิปากํ. ๕)

สอินฺทฺริยฆฏนา (๙)

[๔๙๙] ๑. ฌาน สหชาต นิสฺสย อินฺทฺริย อตฺถิ อวิคตนฺติ สตฺต.

๒. ฌาน สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย อินฺทฺริย อตฺถิ อวิคตนฺติ ตีณิ.

๓. ฌาน สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย อินฺทฺริย สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ ตีณิ.

๔. ฌาน สหชาต นิสฺสย อินฺทฺริย วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ ตีณิ.

(อวิปากํ. ๔)

๕. ฌาน สหชาต นิสฺสย วิปาก อินฺทฺริย อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.

๖. ฌาน สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก อินฺทฺริย อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.

๗. ฌาน สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก อินฺทฺริย สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.

๘. ฌาน สหชาต นิสฺสย วิปาก อินฺทฺริย วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.

๙. ฌาน สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก อินฺทฺริย วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.

(สวิปากํ. ๕)

สมคฺคฆฏนา (๙)

[๕๐๐] ๑. ฌาน สหชาต นิสฺสย มคฺค อตฺถิ อวิคตนฺติ สตฺต.

๒. ฌาน สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย มคฺค อตฺถิ อวิคตนฺติ ตีณิ.

๓. ฌาน สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย มคฺค สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ ตีณิ.

๔. ฌาน สหชาต นิสฺสย มคฺค วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ ตีณิ.

(อวิปากํ. ๔)

๕. ฌาน สหชาต นิสฺสย วิปาก มคฺค อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.

๖. ฌาน สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก มคฺค อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.

๗. ฌาน สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก มคฺค สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.

๘. ฌาน สหชาต นิสฺสย วิปาก มคฺค วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.

๙. ฌาน สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก มคฺค วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.

(สวิปากํ. ๕)

สอินฺทฺริยมคฺคฆฏนา (๕)

[๕๐๑] ๑. ฌาน สหชาต นิสฺสย อินฺทฺริย มคฺค อตฺถิ อวิคตนฺติ สตฺต.

๒. ฌาน สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย อินฺทฺริย มคฺค อตฺถิ อวิคตนฺติ ตีณิ.

๓. ฌาน สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย อินฺทฺริย มคฺค สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ ตีณิ.

๔. ฌาน สหชาต นิสฺสย อินฺทฺริย มคฺค วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ ตีณิ.

(อวิปากํ. ๔)

๕. ฌาน สหชาต นิสฺสย วิปาก อินฺทฺริย มคฺค อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.

๖. ฌาน สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก อินฺทฺริย มคฺค อตฺถิ. อวิคตนฺติ เอกํ.

๗. ฌาน สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก อินฺทฺริย มคฺค สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.

๘. ฌาน สหชาต นิสฺสย วิปาก อินฺทฺริย มคฺค วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.

๙. ฌาน สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก อินฺทฺริย มคฺค วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.

(สวิปากํ. ๕)

ฌานมูลกํ นิฏฺฐิตํ.

* * * * * * * * *

มคฺคสภาคํ

[๕๐๒] มคฺคปจฺจยา เหตุยา จตฺตาริ, อธิปติยา สตฺต, สหชาเต สตฺต, อญฺญมญฺเญ ตีณิ, นิสฺสเย สตฺต, วิปากเ เอกํ, อินฺทฺริเย สตฺต, ฌาเน สตฺต,[๑] สมฺปยุตฺเต ตีณิ, วิปฺปยุตฺเต ตีณิ, อตฺถิยา สตฺต, อวิคเต สตฺต. (๑๒)

มคฺคสามญฺญฆฏนา (๕)

[๕๐๓] ๑. มคฺค สหชาต นิสฺสย อตฺถิ อวิคตนฺติ สตฺต.

๒. มคฺค สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย อตฺถิ อวิคตนฺติ ตีณิ.

๓. มคฺค สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ ตีณิ.

---

๑ สุ. เอตฺถนฺตเร "มคฺเค สตฺตา" ติ อยํ ปาโฐ ทิสฺสติ.

๔. มคฺค สหชาต นิสฺสย วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ ตีณิ.

(อวิปากํ. ๔)

๕. มคฺค สหชาต นิสฺสย วิปาก อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.

๖. มคฺค สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.

๗. มคฺค สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ

๘. มคฺค สหชาต นิสฺสย วิปาก วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.

๙. มคฺค สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.

(สวิปากํ. ๕)

สอินฺทฺริยฆฏนา (๙)

[๕๐๔] ๑. มคฺค สหชาต นิสฺสย อินฺทฺริย อตฺถิ อวิคตนฺติ สตฺต.

๒. มคฺค สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย อินฺทฺริย อตฺถิ อวิคตนฺติ ตีณิ.

๓. มคฺค สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย อินฺทฺริย สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ ตีณิ.

๔. มคฺค สหชาต นิสฺสย อินฺทฺริย วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ ตีณิ.

(อวิปากํ. ๔)

๕. มคฺค สหชาต นิสฺสย วิปาก อินฺทฺริย อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.

๖. มคฺค สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก อินฺทฺริย อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.

๗. มคฺค สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก อินฺทฺริย สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.

๘. มคฺค สหชาต นิสฺสย วิปาก อินฺทฺริย วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.

๙. มคฺค สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก อินฺทฺริย วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.

(สวิปากํ. ๕)

สฌานฆฏนา (๙)

[๕๐๕] ๑. มคฺค สหชาต นิสฺสย ฌาน อตฺถิ อวิคตนฺติ สตฺต.

๒. มคฺค สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย ฌาน อตฺถิ อวิคตนฺติ ตีณิ.

๓. มคฺค สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย ฌาน สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ ตีณิ.

๔. มคฺค สหชาต นิสฺสย ฌาน วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ ตีณิ.

(อวิปากํ. ๔)

๕. มคฺค สหชาต นิสฺสย วิปาก ฌาน อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.

๖. มคฺค สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก ฌาน อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.
๗. มคฺค สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก ฌาน สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.
๘. มคฺค สหชาต นิสฺสย วิปาก ฌาน วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.
๙. มคฺค สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก ฌาน วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.
(สวิปากํ. ๕)

สอินฺทฺริยฌานฆฏนา (๙)

[๕๐๖] ๑. มคฺค สหชาต นิสฺสย อินฺทฺริย ฌาน อตฺถิ อวิคตนฺติ สตฺต.
๒. มคฺค สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย อินฺทฺริย ฌาน อตฺถิ อวิคตนฺติ ตีณิ.
๓. มคฺค สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย อินฺทฺริย ฌาน สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ ตีณิ.
๔. มคฺค สหชาต นิสฺสย อินฺทฺริย ฌาน วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ ตีณิ.
(อวิปากํ. ๔)
๕. มคฺค สหชาต นิสฺสย วิปาก อินฺทฺริย ฌาน อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.
๖. มคฺค สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก อินฺทฺริย ฌาน อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.
๗. มคฺค สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก อินฺทฺริย ฌาน สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.
๘. มคฺค สหชาต นิสฺสย วิปาก อินฺทฺริย ฌาน วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.
๙. มคฺค สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก อินฺทฺริย ฌาน วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.
(สวิปากํ. ๕)

สาธิปติอินฺทฺริยฆฏนา (๖)

[๕๐๗] ๑. มคฺค อธิปติ สหชาต นิสฺสย อินฺทฺริย อตฺถิ อวิคตนฺติ สตฺต.
๒. มคฺค อธิปติ สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย อินฺทฺริย สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ ตีณิ.
๓. มคฺค อธิปติ สหชาต นิสฺสย อินฺทฺริย วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ ตีณิ.
(อวิปากํ. ๓)
๔. มคฺค อธิปติ สหชาต นิสฺสย วิปาก อินฺทฺริย อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.
๕. มคฺค อธิปติ สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก อินฺทฺริย สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.

๖. มคฺค อธิปติ สหชาต นิสฺสย วิปาก อินฺทฺริย วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.
(สวิปากํ. ๓)

สเหตุอินฺทฺริยฆฏนา (๕)

[๕๐๘] ๑. มคฺค เหตุ สหชาต นิสฺสย อินฺทฺริย อตฺถิ อวิคตนฺติ จตฺตาริ.
๒. มคฺค เหตุ สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย อินฺทฺริย อตฺถิ อวิคตนฺติ เทฺว.
๓. มคฺค เหตุ สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย อินฺทฺริย สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เทฺว.
๔. มคฺค เหตุ สหชาต นิสฺสย อินฺทฺริย วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เทฺว.
(อวิปากํ. ๔)
๕. มคฺค เหตุ สหชาต นิสฺสย วิปาก อินฺทฺริย อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.
๖. มคฺค เหตุ สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก อินฺทฺริย อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.
๗. มคฺค เหตุ สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก อินฺทฺริย สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.
๘. มคฺค เหตุ สหชาต นิสฺสย วิปาก อินฺทฺริย วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.
๙. มคฺค เหตุ สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก อินฺทฺริย วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ. (สวิปากํ. ๕)

สเหตุอธิปติอินฺทฺริยฆฏนา (๖)

[๕๐๙] ๑. มคฺค เหตุ อธิปติ สหชาต นิสฺสย อินฺทฺริย อตฺถิ อวิคตนฺติ จตฺตาริ.
๒. มคฺค เหตุ อธิปติ สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย อินฺทฺริย สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เทฺว.
๓. มคฺค เหตุ อธิปติ สหชาต นิสฺสย อินฺทฺริย วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เทฺว.
(อวิปากํ. ๓)
๔. มคฺค เหตุ อธิปติ สหชาต นิสฺสย วิปาก อินฺทฺริย อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.
๕. มคฺค เหตุ อธิปติ สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก อินฺทฺริย สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.
๖. มคฺค เหตุ อธิปติ สหชาต นิสฺสย วิปาก อินฺทฺริย วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ. (สวิปากํ. ๓)

มคฺคมูลกํ นิฏฺฐิตํ.

* * * * * * * * *

สมฺปยุตฺตสภาคํ

[๕๑๐] สมฺปยุตฺตปจฺจยา เหตุยา ตีณิ, อธิปติยา ตีณิ, สหชาเต ตีณิ, อญฺญมญฺเญ ตีณิ, นิสฺสเย ตีณิ, กมฺเม ตีณิ, วิปาเก เอกํ, อาหาเร ตีณิ, อินฺทฺริเย ตีณิ, ฌาเน ตีณิ, มคฺเค ตีณิ, อตฺถิยา ตีณิ, อวิคเต ตีณิ. (๑๓)

สมฺปยุตฺตฆฏนา (๒)

[๕๑๑] ๑. สมฺปยุตฺต สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย อตฺถิ อวิคตนฺติ ตีณิ.

(อวิปากํ. ๑)

๒. สมฺปยุตฺต สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.

(สวิปากํ. ๑)

สมฺปยุตฺตมูลกํ นิฏฺฐิตํ.

* * * * * * * * *

วิปฺปยุตฺตสภาคํ

[๕๑๒] วิปฺปยุตฺตปจฺจยา เหตุยา ตีณิ, อารมฺมเณ ตีณิ, อธิปติยา จตฺตาริ, สหชาเต ตีณิ, อญฺญมญฺเญ เอกํ, นิสฺสเย ปญฺจ, อุปนิสฺสเย เอกํ, ปุเรชาเต ตีณิ, ปจฺฉาชาเต ตีณิ, กมฺเม ตีณิ, วิปาเก เอกํ, อาหาเร ตีณิ, อินฺทฺริเย ตีณิ, ฌาเน ตีณิ, มคฺเค ตีณิ, อตฺถิยา ปญฺจ, อวิคเต ปญฺจ. (๑๗)

วิปฺปยุตฺตมิสฺสกฆฏนา (๔)

[๕๑๓] ๑. วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตนฺติ ปญฺจ.

๒. วิปฺปยุตฺต นิสฺสย อตฺถิ อวิคตนฺติ ปญฺจ.

๓. วิปฺปยุตฺต อธิปติ นิสฺสย อตฺถิ อวิคตนฺติ จตฺตาริ.

๔. วิปฺปยุตฺต นิสฺสย อินฺทฺริย อตฺถิ อวิคตนฺติ ตีณิ.

ปกิณฺณกฆฏนา (๕)

[๕๑๔] ๑. วิปฺปยุตฺต ปจฺฉาชาต อตฺถิ อวิคตนฺติ ตีณิ.

๒. วิปฺปยุตฺต นิสฺสย ปุเรชาต อตฺถิ อวิคตนฺติ ตีณิ.

๓. วิปฺปยุตฺต อารมฺมณ นิสฺสย ปุเรชาต อตฺถิ อวิคตนฺติ ตีณิ.

๔. วิปฺปยุตฺต อารมฺมณ อธิปติ นิสฺสย อุปนิสฺสย ปุเรชาต อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.
๕. วิปฺปยุตฺต นิสฺสย ปุเรชาต อินฺทฺริย อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.

สหชาตฆฏนา (๔)

[๕๑๕] ๑. วิปฺปยุตฺต สหชาต นิสฺสย อตฺถิ อวิคตนฺติ ตีณิ.
๒. วิปฺปยุตฺต สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.
(อวิปากํ. ๒)
๓. วิปฺปยุตฺต สหชาต นิสฺสย วิปาก อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.
๔. วิปฺปยุตฺต สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก อตฺถิ อวิคตนฺติ เอกํ.
(สวิปากํ. ๒)

วิปฺปยุตฺตมูลกํ นิฏฺฐิตํ.

* * * * * * * * *

อตฺถิสภาคํ

[๕๑๖] ๑. อตฺถิปจฺจยา เหตุยา สตฺต, อารมฺมเณ ตีณิ, อธิปติยา อฏฺฐ, สหชาเต นว, อญฺญมญฺญ ตีณิ, นิสฺสเย เตรส, อุปนิสฺสเย เอกํ, ปุเรชาเต ตีณิ, ปจฺฉาชาเต ตีณิ, กมฺเม สตฺต, วิปาเก เอกํ, อาหาเร สตฺต, อินฺทฺริเย สตฺต, ฌาเน สตฺต, มคฺเค สตฺต, สมฺปยุตฺเต ตีณิ, วิปฺปยุตฺเต ปญฺจ, อวิคเต เตรส. (๑๘)

อตฺถิมิสฺสกฆฏนา (๑๑)

[๕๑๗] ๑. อตฺถิ อวิคตนฺติ เตรส.
๒. อตฺถิ นิสฺสย อวิคตนฺติ เตรส.
๓. อตฺถิ อธิปติ อวิคตนฺติ อฏฺฐ.
๔. อตฺถิ อธิปติ นิสฺสย อวิคตนฺติ อฏฺฐ.
๕. อตฺถิ อาหาร อวิคตนฺติ สตฺต.
๖. อตฺถิ อินฺทฺริย อวิคตนฺติ สตฺต.
๗. อตฺถิ นิสฺสย อินฺทฺริย อวิคตนฺติ สตฺต.
๘. อตฺถิ วิปฺปยุตฺต อวิคตนฺติ ปญฺจ.
๙. อตฺถิ นิสฺสย วิปฺปยุตฺต อวิคตนฺติ ปญฺจ.

๑๐. อตฺถิ อธิปติ นิสฺสย วิปฺปยุตฺต อวิคตนฺติ จตฺตาริ.
๑๑. °อตฺถิ นิสฺสย วิปฺปยุตฺต° อวิคตนฺติ ตีณิ.

ปกิณฺณกมฺมฏฺฐนา (๘)

[๕๑๘] ๑. อตฺถิ ปจฺฉาชาต วิปฺปยุตฺต อวิคตนฺติ ตีณิ.
๒. อตฺถิ ปุเรชาต อวิคตนฺติ ตีณิ.
๓. อตฺถิ นิสฺสย ปุเรชาต วิปฺปยุตฺต อวิคตนฺติ ตีณิ.
๔. อตฺถิ อารมฺมณ ปุเรชาต อวิคตนฺติ ตีณิ.
๕. อตฺถิ อารมฺมณ นิสฺสย ปุเรชาต วิปฺปยุตฺต อวิคตนฺติ ตีณิ.
๖. อตฺถิ อารมฺมณ อธิปติ อุปนิสฺสย ปุเรชาต อวิคตนฺติ เอกํ.
๗. อตฺถิ อารมฺมณ อธิปติ นิสฺสย อุปนิสฺสย ปุเรชาต วิปฺปยุตฺต อวิคตนฺติ เอกํ.
๘. อตฺถิ นิสฺสย ปุเรชาต อินฺทฺริย วิปฺปยุตฺต อวิคตนฺติ เอกํ.

สหชาตมฺมฏฺฐนา (๑๐)

[๕๑๙] ๑. อตฺถิ สหชาต นิสฺสย อวิคตนฺติ นว.
๒. อตฺถิ สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย อวิคตนฺติ ตีณิ.
๓. อตฺถิ สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย สมฺปยุตฺต อวิคตนฺติ ตีณิ.
๔. อตฺถิ สหชาต นิสฺสย วิปฺปยุตฺต อวิคตนฺติ ตีณิ.
๕. อตฺถิ สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปฺปยุตฺต อวิคตนฺติ เอกํ.
(อวิปากํ. ๕)
๖. อตฺถิ สหชาต นิสฺสย วิปาก อวิคตนฺติ เอกํ.
๗. อตฺถิ สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก อวิคตนฺติ เอกํ.
๘. อตฺถิ สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก สมฺปยุตฺต อวิคตนฺติ เอกํ.
๙. อตฺถิ สหชาต นิสฺสย วิปาก วิปฺปยุตฺต อวิคตนฺติ เอกํ.
๑๐. อตฺถิ สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก วิปฺปยุตฺต อวิคตนฺติ เอกํ.
(สวิปากํ. ๕)

อตฺถิมูลกํ นิฏฺฐิตํ.

* * * * * * * * *

๑-๑ สุ. อตฺถิ อธิปติ นิสฺสย อินฺทฺริย วิปฺปยุตฺต.... ท. อตฺถิ นิสฺสย อินฺทฺริย วิปฺปยุตฺต....

นตฺถิสภาคํ

[๕๒๐] นตฺถิปจฺจยา อนนฺตเร สตฺต, สมนนฺตเร สตฺต, อุปนิสฺสเย สตฺต, อาเสวเน ตีณิ, กมฺเม เอกํ, วิคเต สตฺต. (๖)

นตฺถิฆฏนา (๓)

[๕๒๑] ๑. นตฺถิ อนนฺตร สมนนฺตร อุปนิสฺสย วิคตนฺติ สตฺต.
๒. นตฺถิ อนนฺตร สมนนฺตร อุปนิสฺสย อาเสวน วิคตนฺติ ตีณิ.
๓. นตฺถิ อนนฺตร สมนนฺตร อุปนิสฺสย กมฺม วิคตนฺติ เอกํ.

นตฺถิมูลกํ นิฏฺฐิตํ.

* * * * * * * * *

วิคตสภาคํ

[๕๒๒] วิคตปจฺจยา อนนฺตเร สตฺต, สมนนฺตเร สตฺต, อุปนิสฺสเย สตฺต, อาเสวเน ตีณิ, กมฺเม เอกํ, นตฺถิยา สตฺต. (๖)

วิคตฆฏนา (๓)

[๕๒๓] ๑. วิคต อนนฺตร สมนนฺตร อุปนิสฺสย นตฺถีติ สตฺต.
๒. วิคต อนนฺตร สมนนฺตร อุปนิสฺสย อาเสวน นตฺถีติ ตีณิ.
๓. วิคต อนนฺตร สมนนฺตร อุปนิสฺสย กมฺม นตฺถีติ เอกํ.

วิคตมูลกํ นิฏฺฐิตํ.

* * * * * * * * *

อวิคตสภาคํ

[๕๒๔] อวิคตปจฺจยา เหตุยา สตฺต, อารมฺมเณ ตีณิ, อธิปติยา อฏฺฐ, สหชาเต นว, อญฺญมญฺเญ ตีณิ, นิสฺสเย เตรส, อุปนิสฺสเย เอกํ, ปุเรชาเต ตีณิ, ปจฺฉาชาเต ตีณิ, กมฺเม สตฺต, วิปาเก เอกํ, อาหาเร สตฺต, อินฺทฺริเย สตฺต, ฌาเน สตฺต, มคฺเค สตฺต, สมฺปยุตฺเต ตีณิ, วิปฺปยุตฺเต ปญฺจ, อตฺถิยา เตรส. (๑๘)

อวิคตมิสฺสกฆฏนา (๑๑)

[๕๒๕] ๑. อวิคต อตฺถีติ เตรส.

๒. อวิคต นิสฺสย อตฺถีติ เตรส.

๓. อวิคต อธิปติ อตฺถีติ อฏฺฐ.

๔. อวิคต อธิปติ นิสฺสย อตฺถีติ อฏฺฐ.

๕. อวิคต อาหาร อตฺถีติ สตฺต.

๖. อวิคต อินฺทฺริย อตฺถีติ สตฺต.

๗. อวิคต นิสฺสย อินฺทฺริย อตฺถีติ สตฺต.

๘. อวิคต วิปฺปยุตฺต อตฺถีติ ปญฺจ.

๙. อวิคต นิสฺสย วิปฺปยุตฺต อตฺถีติ ปญฺจ.

๑๐. อวิคต อธิปติ นิสฺสย วิปฺปยุตฺต อตฺถีติ จตฺตาริ.

๑๑. อวิคต นิสฺสย อินฺทฺริย วิปฺปยุตฺต อตฺถีติ ตีณิ.

ปกิณฺณกฆฏนา (๘)

[๕๒๖] ๑. อวิคต ปจฺฉาชาต วิปฺปยุตฺต อตฺถีติ ตีณิ.

๒. อวิคต ปุเรชาต อตฺถีติ ตีณิ.

๓. อวิคต นิสฺสย ปุเรชาต วิปฺปยุตฺต อตฺถีติ ตีณิ.

๔. อวิคต อารมฺมณ ปุเรชาต อตฺถีติ ตีณิ.

๕. อวิคต อารมฺมณ นิสฺสย ปุเรชาต วิปฺปยุตฺต อตฺถีติ ตีณิ.

๖. อวิคต อารมฺมณ อธิปติ อุปนิสฺสย ปุเรชาต อตฺถีติ เอกํ.

๗. อวิคต อารมฺมณ อธิปติ นิสฺสย อุปนิสฺสย ปุเรชาต วิปฺปยุตฺต อตฺถีติ เอกํ.

๘. อวิคต นิสฺสย ปุเรชาต อินฺทฺริย วิปฺปยุตฺต อตฺถีติ เอกํ.

สหชาตฆฏนา (๑๐)

[๕๒๗] ๑. อวิคต สหชาต นิสฺสย อตฺถีติ นว.

๒. อวิคต สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย อตฺถีติ ตีณิ.

๓. อวิคต สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย สมฺปยุตฺต อตฺถีติ ตีณิ.

๔. อวิคต สหชาต นิสฺสย วิปฺปยุตฺต อตฺถีติ ตีณิ.

๕. อวิคต สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปฺปยุตฺต อตฺถีติ เอกํ.

๖. อวิคต สหชาต นิสฺสย วิปาก อตฺถีติ เอกํ.
๗. อวิคต สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก อตฺถีติ เอกํ.
๘. อวิคต สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก สมฺปยุตฺต อตฺถีติ เอกํ.
๙. อวิคต สหชาต นิสฺสย วิปาก วิปฺปยุตฺต อตฺถีติ เอกํ.
๑๐. อวิคต สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก วิปฺปยุตฺต อตฺถีติ เอกํ.

(สวิปากํ. ๕)

อวิคตมูลกํ นิฏฺฐิตํ.
ปญฺหาวารสฺส อนุโลมคณนา นิฏฺฐิตา.

* * * * * * * * *

๒. ปจฺจนียุทฺธาโร

[๕๒๘] ๑. กุสโส ธมฺโม กุสลสฺส ธมฺมสฺส อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโย.
สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย, อุปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย.
๒. กุสโส ธมฺโม อกุสลสฺส ธมฺมสฺส อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโย.
อุปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย.
๓. กุสโส ธมฺโม อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโย.
สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย. อุปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย.
ปจฺฉาชาตปจฺจเยน ปจฺจโย. กมฺมปจฺจเยน ปจฺจโย.
๔. กุสโล ธมฺโม กุสลสฺส จ อพฺยากตสฺส จ ธมฺมสฺส สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย.
(๔)

[๕๒๙] ๑. อกุสโล ธมฺโม อกุสลสฺส ธมฺมสฺส อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโย.
สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย. อุปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย.
๒. อกุสโล ธมฺโม กุสลสฺส ธมฺมสฺส อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโย.
อุปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย.
๓. อกุสโล ธมฺโม อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโย,
สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย. อุปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย.
ปจฺฉาชาตปจฺจเยน ปจฺจโย. กมฺมปจฺจเยน ปจฺจโย.

๔. อกุสโล ธมฺโม อกุสลสฺส จ อพฺยากตสฺส จ ธมฺมสฺส สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย. (๔)

[๕๓๐] ๑. อพฺยากโต ธมฺโม อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโย. สหชาต-ปจฺจเยน ปจฺจโย. อุปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย. ปุเรชาตปจฺจเยน ปจฺจโย. ปจฺฉาชาตปจฺจเยน ปจฺจโย. อาหารปจฺจเยน ปจฺจโย. อินฺทฺริยปจฺจเยน ปจฺจโย.

๒. อพฺยากโต ธมฺโม กุสลสฺส ธมฺมสฺส อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโย. อุปนิสฺสย-ปจฺจเยน ปจฺจโย. ปุเรชาตปจฺจเยน ปจฺจโย.

๓. อพฺยากโต ธมฺโม อกุสลสฺส ธมฺมสฺส อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโย. อุปนิสฺสย-ปจฺจเยน ปจฺจโย. ปุเรชาตปจฺจเยน ปจฺจโย. (๓)

[๕๓๑] ๑. กุสโล จ อพฺยากโต จ ธมฺมา กุสลสฺส ธมฺมสฺส สหชาตํ, ปุเรชาตํ.

๒. กุสโล จ อพฺยากโต จ ธมฺมา อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส สหชาตํ, ปจฺฉาชาตํ, อาหารํ, อินฺทฺริยํ. (๒)

[๕๓๒] ๑. อกุสโล จ อพฺยากโต จ ธมฺมา อกุสลสฺส ธมฺมสฺส สหชาตํ, ปุเรชาตํ.

๒. อกุสโล จ อพฺยากโต จ ธมฺมา อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส สหชาตํ, ปจฺฉาชาตํ, อาหารํ, อินฺทฺริยํ. (๒)

ปณฺหาวารสฺส ปจฺจนิยุทฺธาโร นิฏฺฐิโต.

* * * * * * * * *

ภาคผนวก

สภาคะ - ฆฏนา

* * * * * * * * *

สภาคะ หมายถึง การนำปัจจัยที่เข้ากันได้ ที่มีอำนาจเสมอกัน มาแสดงคู่กับปัจจัยประธาน หรือปัจจัยที่ถูกยกขึ้นก่อน พร้อมทั้งแสดงจำนวนวาระร่วมกันของปัจจัยสภาคะ และปัจจัยประธานนั้นด้วย เช่น ในเหตุสภาคะมีพระบาลีแสดงไว้ว่า

"เหตุปจฺจยา อธิปติยา จตฺตาริ, สหชาเต สตฺต, อญฺญมญฺเญ ตีณิ, ฯลฯ อตฺถิยา สตฺติ, อวิคเต สตฺต."

หมายความว่า ในขณะนี้ปัจจัยประธานหรือปัจจัยที่ถูกยกขึ้นก่อน คือ เหตุปัจจัย ส่วนปัจจัยที่เข้ากันได้ ที่มีอำนาจเสมอกันกับเหตุปัจจัยนั้น คือ อธิปติปัจจัย (สหชาตาธิปติปัจจัย) และจำนวนวาระร่วมกันของปัจจัยสภาคะและปัจจัยประธาน ในที่นี้มี ๔ วาระ ลักษณะหรือวิธีการเช่นนี้เอง เรียกว่า สภาคะ ปัจจัยสภาคะของเหตุปัจจัยมีทั้งหมด ๑๑ ปัจจัย มีตัวอย่างดังต่อไปนี้

๑. ปัญญาเจตสิกที่ในสาธิปติชวนะ ๓๔ ได้แก่ อโมหเหตุและวิมังสาธิปติปัจจัยได้ เพราะฉะนั้น อธิปติปัจจัยจึงเป็นเหตุสภาคะได้

๒. เหตุ ๖ ที่ในสเหตุกจิต ๗๑ ร่วมกันเป็นปัจจัยให้แก่ปัจจยุปบันธรรมได้ เพราะฉะนั้น จึงจัดเป็นเหตุปัจจัยและสหชาตปัจจัยได้

๓. เหตุ ๖ ที่ในสเหตุกจิต ๗๑ ต่างมีอำนาจเป็นปัจจัยให้แก่ปัจจยุปบันธรรมที่เกิดร่วมกับตนได้ เพราะฉะนั้น จึงจัดเป็นเหตุปัจจัยและอัญญมัญญปัจจัยได้

๔. เหตุ ๖ ที่ในสเหตุกจิต ๗๑ สามารถมีอำนาจร่วมกันเป็นปัจจัยให้แก่ปัจจยุปบันธรรมที่เกิดพร้อมกันได้ เพราะฉะนั้น จึงจัดเป็นเหตุปัจจัยและสหชาตนิสสยปัจจัยได้

๕. อัพยากตเหตุ ๓ ที่ในวิปากจิต ๒๑ เป็นปัจจัยให้แก่ปัจจยุปบันธรรมที่เกิดร่วมกันกับตนได้ เพราะฉะนั้น จึงจัดเป็นเหตุปัจจัยและวิปากปัจจัยได้

๖. ปัญญาเจตสิกที่ในติเหตุกจิต ๔๗ เป็นอโมหเหตุและปัญญินทรีย์ทั้ง ๔ ได้ ต่างร่วมกันเป็นปัจจัยให้แก่ปัจจยุปบันธรรมที่เกิดร่วมกับตนได้ เพราะฉะนั้น จึงจัดเป็นเหตุปัจจัยและสหชาตินทริยปัจจัยได้

๗. ปัญญาเจตสิกที่ในติเหตุกจิต ๔๗ เป็นอโมหเหตุและสัมมาทิฏฐิมัคคังคะ สามารถร่วมกันเป็นปัจจัยให้แก่ปัจจยุปบันธรรมได้ เพราะฉะนั้น จึงจัดเป็นเหตุปัจจัยและมัคคปัจจัยได้

๘. เหตุ ๖ ที่ในสเหตุกจิต ๗๑ สามารถร่วมกันเป็นปัจจัยให้แก่ปัจจยุปบันธรรมที่เกิดร่วมกันกับตนได้ เพราะฉะนั้น จึงจัดเป็นเหตุปัจจัยและสัมปยุตตปัจจัยได้

๙. เหตุ ๖ ที่ในสเหตุกจิต ๗๑ สามารถร่วมกันเป็นปัจจัยให้แก่ปัจจยุปบันธรรมได้ เพราะฉะนั้น จึงจัดเป็นเหตุปัจจัยและสหชาตวิปปยุตตปัจจัยได้

๑๐. เหตุ ๖ ที่ในสเหตุกจิต ๗๑ สามารถร่วมกันเป็นปัจจัยให้แก่ปัจจยุปบันธรรมที่เกิดร่วมกันกับตนได้ เพราะฉะนั้น จึงจัดเป็นเหตุปัจจัยและสหชาตัตถิปัจจัยได้

๑๑. เหตุ ๖ ที่ในสเหตุกจิต ๗๑ สามารถร่วมกันเป็นปัจจัยให้แก่ปัจจยุปบันธรรมที่เกิดร่วมกันกับตนได้ เพราะฉะนั้น จึงจัดเป็นเหตุปัจจัยและสหชาตอวิคตปัจจัยได้

ฆฏนา หมายถึง การรวบรวมปัจจัย ที่เป็นไประหว่างปัจจัย-ปัจจยุปบัน โดยเฉพาะๆ ด้วยอำนาจของปัจจัยประธานหรือปัจจัยที่ถูกยกขึ้นก่อน พร้อมทั้งแสดงจำนวนวาระร่วมกันของปัจจัยฆฏนาและปัจจัยประธานนั้นด้วย

เรื่องสภาคะและฆฏนามีความสำคัญและมีประโยชน์อย่างยิ่ง ฉะนั้น จึงได้นำเอาพระบาลีสภาคะและพระบาลีฆฏนา มาใส่ไว้ในภาคผนวกของหนังสือเล่มนี้ด้วย โดยมีวัตถุประสงค์ดังนี้

๑. เสริมคุณค่าทางด้านหลักฐานให้แก่หนังสือหลักสูตรของสถาบัน

๒. ใช้เป็นเครื่องเทียบเคียงกับรายละเอียด หรือองค์ธรรมต่างๆ ในหนังสือหลักสูตร

๓. ใช้อ้างอิงหรือค้นคว้าได้สะดวกยิ่งขึ้น โดยไม่ต้องไปเปิดดูในพระอภิธรรมปิฎก

๔. เพื่อให้เกิดทักษะในการศึกษาค้นคว้าพระไตรปิฎกในโอกาสต่อไป

หมายเหตุ พระบาลีสภาคะและฆฏนาคัดลอกมาจาก พระไตรปิฎก ฉบับสังคายนา พุทธศักราช ๒๕๓๐ (ฉบับภาษาบาลี) เล่มที่ ๔๐ หน้า ๒๑๕-๒๔๕

* * * * * * * * *

รายชื่อผู้บริจาคพิมพ์หนังสือมหาปัฏฐาน

คุณกฤต ปัญยารชุน	๑๓,๐๐๐ บาท
คุณสุนิสา ควรทรงธรรม และ ครอบครัวสองค์ ควรทรงธรรม	๑๓,๐๐๐ บาท
คุณพรทิพย์ ทับทิมอ่อน	๑๐,๐๐๐ บาท
คุณพนิดา ชอบวณิชชา	๑๐,๐๐๐ บาท
คุณณรงค์ - คุณศุลีมาศ - คุณกิตติภัต สุทธิสัมพันท์	๑๐,๐๐๐ บาท
คุณณรงค์ - คุณศุลีมาศ - คุณธีร์รัถต์ สุทธิสัมพันท์	๑๐,๐๐๐ บาท
คุณณรงค์ - คุณศุลีมาศ - คุณอจลา สุทธิสัมพันท์	๑๐,๐๐๐ บาท
คุณสุนันทา ศิริอาภานนท์	๑๐,๐๐๐ บาท
คุณบุญส่ง - คุณวรรณา - คุณม่วย - คุณจ้อย - คุณเน้ย ทรงสมบัติชัย	๘,๐๐๐ บาท
คุณประหยัด - คุณสุธัญญา บุญสูง	๗,๕๐๐ บาท
คุณประทีป - คุณบุญชัย - คุณลัดดา ตันศิริสุข	๖,๐๐๐ บาท
คุณมานิส รัตนมาศ	๖,๐๐๐ บาท
คุณกัญญา - คุณศรีสุข สุวรรณกรกุล	๖,๐๐๐ บาท
พระมหาธัญญะ กิจจธโร	๕,๐๐๐ บาท
คุณสุมณฑา กระจาดทอง	๕,๐๐๐ บาท
คุณอาเตียง แซ่เจีย - คุณอาเต็งเซีย แซ่ลี้	๕,๐๐๐ บาท
คุณวงศ์พรรณ สุรกิจ - คุณปิยณัท สัจจรัตนะโชติ	๕,๐๐๐ บาท
คุณนงนุช วงศ์ไวศยวรรณ	๕,๐๐๐ บาท
คุณหนู แซ่ตั้ง - คุณทวีสถาพร - คุณอนัญญา - คุณนงลักษณ์ คุณเสาวนีย์ วัจนะพรสิทธ์	๔,๓๐๐ บาท
คุณกรรณิการ์ ชินสวนานนท์	๔,๐๐๐ บาท
คุณเจียม - คุณบุญสม กุลมา	๔,๐๐๐ บาท
คุณจินนัดดา มิลินทะเลข	๔,๐๐๐ บาท